

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

Kasimova Gulyar Axmatovna
Sholdarov Dilshod Azimiddin o'g'li

PENSIYA TA'MINOTI NAZORATI

DARSLIK

Toshkent-2017

Kasimova G.A., Sholdorov D.A. Pensiya ta'minoti nazorati. Darslik. Toshkent.: 2017. 423 bet.

Darslikda hozirgi sharoitda davlat ijtimoiy siyosatining ustuvor yo'nalishlari, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotida ijtimoiy himoya tizimining zaruriyati, fuqarolar uchun yaratilgan ijtimoiy kafolatlar bajarilishining nazorati, davlat pensiya tizimini moliyalashtirish va nazorat mexanizmi, pensiya ta'minotida risklarni boshqarish masalalari keltirilgan. Iqtisodchilar va tadqiqotchilar uchun ijtimoiy ta'minot va pensiya tizimining nazariy, huquqiy, tashkiliy asoslari haqida ma'lumotlar berilgan. Hozirgi sharoitda pensiya sohasining dolzarb muammolari bayon etilgan.

Darslikda Pensiya jamg'armasining moliyaviy resurslarini boshqarish, Pensiya jamg'armasi daromadlarini shakllantirish va xarajatlarini amalga oshirishning moliyaviy nazorati kabi mavzular berilgan. Jahon amaliyotida pensiya jamg'armasining investitsion faoliyatida risklarni o'rni ko'rsatilgan. Pensiya ta'minoti tizimini nazorat qilishning xorij tajribalaridan O'zbekiston Respublikasida foydalanish imkoniyatlari aniqlangan.

“Pensiya ta'minoti nazorati” darsligi ijtimoiy soha tizimida faoliyat ko'rsatuvchi mutaxassislarining keng qatlamlariga mo'ljallangan. Shuningdek, ijtimoiy ta'minot va pensiya tizimi bilan bog'liq bo'lgan vazirliklar, idoralar faoliyatini boshqarishni takomillashtirishda, ilmiy tadqiqot institutlarida ilmiy hisobotlar va ishlanmalarni tayyorlashda, oliy o'quv yurtlari faoliyatida tegishli fanlarni o'qitishda foydalanish mumkin.

Taqrizchilar:

Toshkent Moliya Instituti

«Pensiya ishi» kafedrası dotsenti, i.f.n.

Abdullaev Z.A.

Toshkent Moliya Instituti

«Sug'urta ishi» kafedrası mudiri, i.f.n.

Abduraxmonov I.X.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi

huzuridagi byudjetdan tashqari

Pensiya jamg'armasi Chilonzor tumani

bo'lim boshlig'i, yu.f.n.

Murodova G.M.M.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining ilk kunlaridan boshlab, ijtimoiy sohaning markaziy bo'g'ini hisoblangan ta'lim yo'nalishiga katta e'tibor berib kelmoqda. Oliy ta'lim yo'nalishining to'g'ri yo'lga qo'yilishi va oqilona tashkil etilishi mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jarayonlarni o'z vaqtida va to'liqligicha bajarilishiga zamin yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 8 oktyabrdagi 4724-son farmoyishi bilan tashkil kilingan Ishchi guruh tomonidan oliy ta'lim tizimidagi holatni o'rganish natijalariga ko'ra, bir qator oliy ta'lim muassasalarida hali ham ilmiy pedagogik salohiyatning pastligi, ta'lim jarayonlarini axborot-uslubiy va o'quv adabiyotlari bilan ta'minlash zamonaviy talablarga javob bermasligi, ularning moddiy-texnika bazasini tizimli yangilashga ehtiyoj mavjudligi aniqlandi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim jarayonini, oliy ta'limning o'quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar va o'qitish usullarini keng joriy etish, magistratura ilmiy-ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy tashkiliy shakllarini joriy etish asosida yanada takomillashtiriladi. «Yangi avlod o'quv adabiyotini yaratish va ularni oliy ta'lim muassasalarining ta'lim jarayoniga keng tatbiq etish, oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv, o'quv-metodik va ilmiy adabiyotlar bilan ta'minlash, shu jumladan, eng yangi xorijiy adabiyotlar sotib olish va tarjima qilish, axborot-resurs markazlari fondlarini muntazam yangilab borish lozim»¹.

Jamiyatning bu talabini anglagan holda, shuningdek, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining ta'lim tizimiga yangi avlod darsliklarini yaratish bo'yicha dasturiy vazifasini bajarish maqsadida mualliflar tomonidan oliy ta'limning magistratura mutaxassisliklari uchun "Pensiya ta'minoti nazorati" darsligi yaratildi. Ushbu darslikning maqsadi talabalarda ijtimoiy ta'minot, davlat pensiya ta'minoti, moliyaviy nazorat va pensiya ta'minoti nazorati haqidagi yaxlit bilimlar

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2909-son Qarori.

tizimini shakllantirish, pensiya tayinlash, hisoblash, to'lash va moliyaviy nazorat mexanizmining amal qilish xususiyatlarini ochib berishdan iborat.

O'zbekiston hukumati davlat moliyasini boshqarish va byudjet tizimida ham keng qamrovli ijtimoiy islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirib kelmoqda. Bu islohotlarning ijobiy natijalari aholini ijtimoiy himoyalash tizimini joriy etilishida ko'rishimiz mumkin. Mamlakatimizda davlat byudjetining g'azna ijrosini samarali tadbiq etish bilan ham pensiya ta'minoti tizimida barqaror rivojlanish ko'rsatkichlariga erishga muvaffaq bo'lindi.

«Inflyatsiya darajasini 5,5-6,5 foiz doirasida saqlab qolish, aholining real daromadlarini 9,5 foizga, o'rtacha ish haqi, pensiya, stipendiya va nafaqalarni, soliq imtiyozlarini inobatga olgan holda, 15 foizga oshirish ko'zda tutilmoqda.... Bundan tashqari, o'tgan yilning 1 sentyabridan boshlab o'zgalar parvarishiga muhtoj yolg'iz keksa va nogironlarni har oyda bepul ta'minlash uchun asosiy oziq-ovqat mahsulotlari va gigiena tovarlarining yangi ro'yxati joriy qilindi»².

Mamlakat miqyosida davlatning ijtimoiy va iqtisodiy vazifalarini bajarishida Pensiya jamg'armasi faoliyati bilan bog'liq munosabatlar “Pensiya ta'minoti nazorati” fanining dolzarbligini ifodalaydi. Pensiya ta'minotining nazorati jamiyatda fuqarolarni pensiya ta'minoti tizimi bilan to'liq va samarali qamrab olishga qulay sharoit tug'diradi.

Pensiya sohasida keyingi yillarda tizimning tashkiliy tuzilmasini, huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan pensiyalarni o'z vaqtida moliyalashtirish, shuningdek, Respublika fuqarolarining pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirish yo'nalishlarida samarali islohotlar amalga oshirildi va oshirilmoqda.

Ayniqsa, pensiya ta'minotiga tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlarni takomillashtirilishi bu boradagi muammolarni hal qilish imkoniyatlarini bermiqda.

²Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

Hayotning o'zi va xalqning talablari bizning oldimizga amaliy echimini topish lozim bo'lgan yangi va yanada murakkab vazifalarni qo'ymoqda. Kelgusida «nafaqat eng kam oylik ish haqini, balki byudjet tashkilotlarida ham, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda ham o'rtacha ish haqi miqdorini, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar hajmini bosqichma-bosqich ko'paytirish e'tiborimiz markazida bo'ladi»³.

O'zbekiston Respublikasining 2017-2021 yillarda yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Ijtimoiy sohani rivojlantirish" deb nomlangan to'rtinchi yo'nalish ko'zda tutilgan. Ushbu yo'nalish, jumladan "... fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish va ularning salomatligini saqlash, ... aholining muhtoj qatlamlariga ko'rsatiladigan ijtimoiy yordam sifatini oshirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi maqomini oshirish, sog'liqni saqlash sohasini isloh qilish"⁴ chora-tadbirlarini amalga oshirishni nazarda tutadi.

Zamonaviy sharoitda har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatida pensiya ta'minoti muhim masalalardan biri hisoblanadi. Pensiya ta'minoti o'zining siesiy-iqtisodiy mohiyatiga ko'ra mehnat qilish qobiliyatiga ega bo'lmagan aholi qatlamining mehnat bozorida mehnatga layoqatli bo'lgan qatlami bilan iqtisodiy manfaatlarining mos kelishini ifodalaydi. Bugun zamonaviy pensiya tizimining vujudga kelganiga yuz yildan oshgan bo'lishiga va doimiy isloholotlar o'tkazilishiga qaramay, butun dunyoda, hatto eng rivojlangan mamlakatlarda ham pensiya ta'minoti muammosi dolzarbligicha qolmoqda.

Pensiya tizimi ijtimoiy himoyaning muhim kismlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ijtimoiy himoya institutining bir bo'g'ini sifatida Pensiya jamg'armasi vujudga keldi. Insonlarning o'rtacha umr ko'rishi, mehnatga layoqatli larga nisbatan aholi sonining sezilarli o'sayotganligi hamda hayot kechirishning ijtimoiy mezonlari to'xtovsiz o'zgarayotganligi sababli ijtimoiy

³Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil. 8 dekabr.

⁴ O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi. 4.2-band.

siyosatning barcha sohalarida, jumladan, pensiya ta'minoti tizimidagi jarayonlarni takomillashtirishni taqozo etadi.

Iqtisodiyotda mazkur tizim muhim funktsiyalarni bajaradi, ular quyidagilar iborat: birinchidan, qarilik chog'ida kambag'allikdan himoya qiladi; ikkinchidan, mehnat faoliyati tugashi bilan kafolatlangan daromadni taqdim etadi, ish haqiga bog'liq ravishda ma'lum qiymatga ega bo'ladi; uchinchidan, mazkur daromad kelajakda inflyatsiya natijasida turmush farovonligini pasayishiga yo'l qo'ymaydi. Umuman olganda, pensiya tizimini takomillashtirishda rivojlangan mamlakatlar tajribalarini tadqiq etish, ularning o'ziga xos tajribalarini hisobga olgan holda sohani rivojlantirishning yangicha metodologik asoslarini yaratish zaruriyati tug'iladi.

Ushbu darslikda zamonaviy sharoitda davlat moliyaviy nazorati tarkibida pensiya tizimi nazoratning tutgan o'rni va uni o'ziga xos xususiyatlari, davlat moliyasini boshqarish va davlat mablag'larining maqsadli ishlatilishi ustidan ta'sirchan nazorat chora-tadbirlari, O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimi nazoratining asosiy vazifalari, pensiya tizimida nazoratni samarali tashkil qilish masalalari ko'rib chiqildi.

Darslikda davlat pensiya tizimida moliyaviy nazoratni tashkil etishning huquqiy-me'yoriy asoslari, g'aznachilik tizimida nazoratning tashkil etish, pensiya ta'minotida moliyaviy majburiyatlarning qabul qilinishi va pensiya to'lovlarining amalga oshirilishini nazorat qilish, Pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirish va sarflanish hisobini yuritish uchun javobgarlik masalalari yoritilgan. Shuningdek, O'zbekistonda fuqarolarning pensiya ta'minoti nazoratida axborot texnologiyalarining qo'llanilishi, pensiya ta'minotida ichki nazorat guruhlarini shakllantirish mexanizmi, pensiya ta'minoti xavfsizligi va davlat nazoratini ta'minlash islohotlari ko'rsatilgan. Xorijiy davlatlar pensiya ta'minotida ijtimoiy risklar va axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari, investitsion jarayonlarda pensiya fondlari mablag'laridan foydalanish istiqbollari, pensiya ta'minoti nazoratini amalga oshiruvchi organlar faoliyatini takomillashtirish yo'llari yoritildi.

Ushbu darslikni tayyorlashda mualliflar “Pensiya ta’minoti nazorati” fani bo’yicha keng qamrovli va murakkab o’quv materialini engil o’zlashtirishda talabalarga yordam berish, mamlakatimiz va xorijdagi iqtisodchi-olimlar tomonidan yaratilgan adabiyotlar va ilmiy ishlarni ijodiy o’rganish asosida oddiy va tushunarli tilda bu fanning asosiy mazmunini ularga etkazish, pensiya tizimiga doir tushunchalar va tayanch iboralarning mazmunini tushunib olishda xamda pensiya ta’minoti nazorati bo’yicha zarur bilim va ko’nikmalarni shakllantirishda yaqindan yordam berishni o’z oldilariga maqsad qilib qo’yidilar. Darslikda bayon etilgan o’quv materialini mukammalroq o’zlashtirish maqsadida darslikning har bir bobidan so’ng mavzuga taalluqli savollar, mustaqil bajarish uchun topshiriqlar va testlar keltirilgan bo’lib, ularning muntazam bajarib borilishi pensiya ta’minoti nazorati haqidagi bilimlarni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mualliflar magistrantlarning 5A231301– “Pensiya ishi” mutaxassis-ligida o’quv rejasidagi “Pensiya ta’minoti nazorati” fanining namunaviy dasturiga asosan tayyorlangan ushbu darslikning davlat pensiya ta’minoti tizimi bo’yicha nazariy bilimlarni egallashlarida, boshqa barcha ta’lim yo’nalishlari talabalariga ham ishonchli yordamchi bo’ladi. Oliy ta’lim tizimi professor-o’qituvchilarida ma’lum qiziqish uyg’otadi, deb umid bildiradilar.

Darslik Toshkent Moliya instituti “Pensiya ishi” kafedrası professor-o’qituvchilari hamda O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi xuzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg’armasining etuk amaliyotchi-mutaxassislarining ijodiy hamkorligida tayyorlandi. Mualliflar darslikning yaratilishiga hissa qo’shgan taqrizchilar – Toshkent Moliya Instituti “Pensiya ishi” kafedrası dotsenti, i.f.n. Z.A.Abdullaevga, “Sug’urta ishi” kafedrası mudiri, i.f.n. I.X.Abduraxmonovga, O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg’armasi Chilonzor tumani bo’limi boshlig’i, yu.f.n. G.M.Murodovaga o’z minnatdorchiliklarini bildiradilar. Shuningdek, mazkur darslikning shakli va mazmunini yaxshilashga qaratilgan taklif va tavsiyalarni mamnuniyat bilan qabul qiladilar.

BIRINCHI BO'LIM

I BOB. "PENSIYA TA'MINOTINING NAZORATI" FANINING MAZMUNI, PREDMETI VA VAZIFALARI

1.1. "Pensiya ta'minotining nazorati" fanining predmeti va mazmuni

O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqilgan «o'zbek modeli»ning besh tamoyilidan biri – kuchli ijtimoiy himoyadir. Mazkur tamoyilda aholining turmush darajasini hisobga olgan holda, bozor munosabatlariga o'tish bilan bir qatorda, fuqarolarni ijtimoiy himoyalash sohasidagi chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish lozimligi qayd etilgan. Mazkur tamoyil asosida ijtimoiy siyosat bo'yicha aholini ijtimoiy himoyalash va kafolatlashning kuchli va ta'sirchan tizimi yaratildi.

O'zbekistonda ijtimoiy siyosatning alohida ahamiyatga egaligi faqat iqtisodiy vaziyatlarga bog'liq emas, balki, o'zbek oilasiga madad berish, xalqning qadriyatlariga asoslangan holda keksalarga moddiy yordam berish ehtiyoji bilan bog'liq. Respublikamizda bozor munosabatlari rivojlangani sari iqtisodiy islohotlar chuqurlashgan sharoitda amalga oshirilayotgan ijtimoiy siyosatning asosiy yo'nalishlariga tuzatishlar kiritildi. Eng katta e'tibor haqiqatan ham muhtoj oilalarga yordam berishga qaratildi. Aholini ijtimoiy himoyalash tizimida yolg'iz qariyalar, pensionerlar va nogironlarning ehtiyojlari va talablariga alohida e'tibor berildi.

Mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi muhim o'zgarishlar, oqilona ijtimoiy siyosatni olib borish, keksa fuqarolarning har tomonlama qo'llab-quvvatlash masalalariga e'tibor berilishi ham bejiz emas. O'tgan davr mobaynida aholining real daromadlari, o'rtacha oylik ish haqi, pensiya, ijtimoiy nafaqa va stipendiyalarining oshirib borilishi ham buning yaqqol dalilidir.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, «..Ijtimoiy sohani rivojlantirish, aholining hayot darajasi va sifatini yanada oshirish bilan bog'liq masalalar doim e'tiborimiz markazida bo'ladi...Keksalarni e'zozlash

yili» Davlat dasturida ko'zda tutilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun barcha manbalar hisobidan 2 trillion 246 milliard so'm va 225 million dollardan ziyod mablag' sarflanganining o'zi, o'ylaymanki, bu boradagi ishlarimizning miqyosi va ko'lamidan yaqqol dalolat beradi»⁵.

Har qanday jamiyatning insonparvarligi qariyalarga munosabatida namoyon baladi, ularga oqibatli bo'lish xalqimizning qon-qoniga singib ketgan fazilat. Bu fazilat milliy qadriyat darajasiga ko'tarilgan. Qariyalarga izzat-ikrom ko'rsatish, ularni qadrlash borasida mahallalar bosh-qosh ekanligi barchamizga ma'lum. Shu bilan birga etimlar, kam ta'minlangan oilalar, boquvchisini yo'qotgan yolg'iz keksalar, nogirionlarga mehr-muruvvat ko'rsatish shart. O'zbekiston Respublikasining aholini ijtimoiy himoya qilish sohasidagi davlat siyosati aholining mehnatga qobiliyatsiz tabaqalarini, ob'ektiv sabablarga ko'ra mehnat faoliyati yuritmaydigan fuqarolarni, belgilangan miqdordan kam daromad oladigan fuqarolarni qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlarning yaxlit, majmuaviy tizimini ko'zda tutadi. Bu esa eng muhim ehtiyojlarni ta'minlashda ijtimoiy ta'minotning pensiya ta'minoti yo'nalishi bilan bog'liq.

Mustaqillik yillarida mamlakatda aholi daromadlarini pasayishi, kam ta'minlanganlik darajasining o'sishi, aholi tarkibida qariyalar sonining o'sishi bilan bog'liq bo'lgan o'tish jarayonlari sodir bo'ldi. Ushbu sharoitda aholini muhim ijtimoiy huquqlarini amalga oshirishni ta'minlash, ijtimoiy jihatdan nochor aholi qatlamiga tushib qolgan insonlarni himoya qilish, ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash davlat uchun muhim bo'ldi. Aholini ijtimoiy himoyalash tizimi ushbu funktsiyalarni o'z zimmasiga oldi. Jamiyatning har bir a'zosining ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan bozor iqtisodiyotini rivojlantirish davlat moliyasi, byudjet siyosatining o'zagini tashkil etdi.

Pensiya tizimi oldida uchta muhim maqsad turadi:

- fuqarolarni keksalik davrida kambag'allikdan himoyalash;

⁵Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

- mehnat faoliyatining tugashi bilan pensiyaga chiqish vaqtida ish haqi miqdoriga mutanosib tarzda belgilangan muayyan miqdordagi kafolatlangan daromadni ta'minlash;
- mazkur daromad bilan kelajakda pensionerlarning turmush darajasini pasayishidan himoyalash.

Jahon tajribasining ko'rsatishicha, pensiya tizimi nazoratini yo'lga qo'yish va pensiya fondi mablag'laridan samarali foydalanish ijtimoiy muammolarni hal qilish va kishilarni keksalikda kambag'allikdan himoyalashda muhim o'rin tutadi.

«Pensiya» (lotin tilidagi **«pension»** so'zidan olingan bo'lib, tarjima qilinganda «to'lov» ma'nosini anglatadi) so'zi esa birinchi marta XY asrning II yarmida Lyudovik XI davrida Parij Hisob palatasining hujjatlarida qayd etilgan. Har yili Angliya g'azna boshlig'i va arboblari uchun to'lab turiladigan to'lovlarni anglatadi. Pensiya dasturlari II jahon urushi davrida, ya'ni ish haqini muzlatib qo'yish sababli ishchilarning pensiya jamg'armasiga ajratma ajratish qiyinlashgan paytda tarqala boshladi.

Davlat ijtimoiy xizmatlari jamiyatning boyligi hisoblanadi, umumjamiyat ehtiyojlarni qondirish uchun yaratiladi va mamlakatdagi barcha fuqarolar qariganda ijtimoiy xizmatlardan foydalanishi mumkin. Respublikamizda pensiyalar, nafaqalar, ijtimoiy yordamning boshqa turlarining miqdori rasman belgilab qo'yilgan tirikchilik uchun zarur eng kam miqdordan oz bo'lishi mumkin emas. Pensiya – belgilangan yoshiga etganida, nogironlik yuz berganda, boquvchisi yo'qotilganda, shuningdek belgili muddat xizmat qilgani uchun va davlat oldida alohida xizmatlari uchun fuqarolarning davlat yoki sobiq xodimlarning sobiq ish beruvchilari tomonidan muntazam pul daromadlari bilan ta'minlanishidir.

O'zbekistonda fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqi qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda, shuningdek boquvchisidan mahrum bo'lganda ijtimoiy ta'minot olish huquqini amalga oshirish tartibi, davlat pensiyalari yagona tizimini tashkil etish (ularni tayinlash, hisoblash, qayta hisoblash va to'lash tartibi) O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni bilan belgilangan.

Xorijiy davlatlarda byudjetdan tashqari maqsadli fondlar yordamida muhim vazifalar amalga oshiriladi. Korxonalarga kreditlar, subsidiyalar berish, ularni moliyalashtirish yo'llari bilan ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir ko'rsatiladi. Ijtimoiy infratuzilmani moliyalashtiriladi, subsidiya, pensiya, nafaqa va turli xil transfertlarni berish yo'li bilan aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatiladi hamda xorijiy davlatlarga, xorijiy hamkorlarga qarzlarni beriladi. Pensiya tizimi asosini tashkil etuvchi byudjetdan tashqari fondlarning xususiyatlari quyidagilardan iborat⁶:

- mustaqil moliya-kredit tashkiloti ekanligi;
- ijtimoiy sug'urtaning muhim elementi ekanligi;
- daromad manbalari aniq belgilanganligi;
- mablag'larni shakllantirish va ulardan foydalanish muddatlarining bir-biriga o'zaro muvofiq kelmasligi;
- qat'iy nazorat asosida mablag'larning oldindan belgilangan tartibga muvofiq, maqsadli va manzilli ishlatilishi.

O'zbekiston jahonda aholisi soni barqaror sur'atlarda o'sib borayotgan mamlakatlar qatoriga kiradi. Respublikada aholining yosh tarkibida yoshlar katta salmoqqa ega bo'lishiga qaramasdan keksalarning salmog'i barqaror darajada saqlanib qolmoqda. Mustaqillik yillarida aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi tobora yaxshilanib, o'sish tendentsiyasiga ega bo'lmoqda. Ushbu holatlar o'z navbatida, ijtimoiy sug'urta masalalariga nisbatan jiddiy e'tibor berishni taqozo etadi. Pensiya tizimiga oid nazorat masalalari alohida ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda pensiya tizimiga ijtimoiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Hozirgi kunda ijtimoiy himoya tizimida pensiya ta'minoti muhim rol o'ynaydi. Mamlakatda, umuman jamiyatda bo'layotgan o'zgarishlarni hisobga olgan holda pensiya ta'minotiga oid normativ huquqiy hujjatlarni ham takomillashtirib borish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda mustaqillikdan keyin hozirgi kunga qadar ijtimoiy soxani

⁶Kasimova G.A., Karimova Z.X. Byudjetdan tashqari fondlar. O'quv qo'llanma. –T.: «IQTISOD-MOLIYA». 2008. –B.20.

rivojlantirish bo'yicha 50 dan ortiq Prezident Farmonlari e'lon qilingan. Hozirgi kunda ijtimoiy himoyaga oid, pensiya ta'minotiga tegishli bir qancha yangi hujjatlar qabul qilindi, o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Xususan aholini turmush tarzini yaxshilash maqsadida doimiy ravishda ish haqi, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar miqdori oshirib kelinmoqda.

O'zbekistonda fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti sohasida yagona tizim yaratilishi, mazkur sohani kuchli nazorat qilinishi fuqarolar uchun ijtimoiy xizmat turlarini kengaytirishga keng yo'l ochadi.

1.2.Fanning maqsadi, tarkibiy tuzilishi va vazifalari

«Pensiya ta'minoti nazorati» fanini o'qitishdan maqsad – magistrantlarga mamlakatda amalga oshirilayotgan pensiya siyosati, institutsional islohotlarning bugungi bosqichida davlat pensiya ta'minoti nazoratining ahamiyati, pensiya ta'minoti tizimida davlat nazoratini amalga oshirilishi haqida bilimlar berishdir. Shuningdek, pensiya ta'minotining samarali faoliyatini ta'minlash bo'yicha asosiy ko'nikmalar hosil qilish, pensiya sohasida davlat moliyaviy nazoratining nazariy, amaliy va uslubiy jihatlarini o'rgatishdan iborat.

Bugun dunyoda keksalar bilan bog'liq pensiya masalalari ko'ndalang turibdi. Agar ularni yurtimizdagi vaziyat bilan taqqoslasa, butkul o'zga manzara hosil bo'ladi. Mamlakatimizda keksalarga g'amxo'rlik ko'rsatish, ularning hayot darajasi va sifatini oshirish, bu boradagi qonunchilik va me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, pensiya ta'minoti va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratiladi. Zero, har qanday jamiyatning yutug'i uning keksalarga bo'lgan munosabatida ko'rinadi, deya bejiz aytilmagan. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimini shakllantirish va rivojlantirish masalalari nazariy va amaliy jihatdan fan sifatida chuqur o'rganilmoqda.

«Pensiya ta'minoti nazorati» fanini o'qitishning maqsadi – kelgusida yuqori malakali iqtisodchi-mutaxassislar bo'lib etishadigan magistrantlarga xorijiy

mamlakatlardagi pensiya tizimining nazorati haqida nazariy bilimlar berish, ularda hozirgi davrda pensiya ta'minoti sohasidagi davlatning moliyaviy nazorati bo'yicha ko'nikmalar hosil qilishdan iborat.

Fan ushbu maqsaddan kelib chiqib, o'z predmetini o'rgatish uchun quyidagi vazifalarni qo'ydi:

- respublikamizda pensiya ta'minoti nazoratining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va ahamiyatini o'rganish;
- pensiya ta'minotining nazorati va ichki nazorat tizimi tadbirlarini o'rganish;
- pensiya ta'minoti tizimida ijtimoiy risklarni boshqarish va pensiya xavfsizligining tashkiliy asoslarini o'rganish;
- rivojlangan davlatlarida pensiya tizimi va davlat moliyaviy nazorati darajasida moliyaviy munosabatlarning amal qilishini o'rganish;
- xorijiy davlatlarda pensiya tizimini nazorat qilish yuzasidan ilg'or tajribalarni respublikamizga tadbiq etish yo'llarini o'rganish.

1.3. «Pensiya ta'minotining nazorati» fanining iqtisodiy fanlar tarkibida tutgan o'rni

«Pensiya ta'minotining nazorati» fani «Sug'urta nazariyasi» va «Ijtimoiy sug'urta» fani bilan uzviy bog'liq. Jamiyat rivojlanishi bilan ijtimoiy sug'urtaning o'rni va roli sezilarli darajada oshdi. Bunga aholining majburiy ijtimoiy sug'urtlanganlik darajasining oshishi, ijtimoiy sug'urta dasturlarining kengayishi, to'lanadigan pensiyalar, nafaqalar hajmini hamda ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatining o'sishi, ularni moliyalashtirish mexanizmi va aholi real daromadlarining oshishi sabab bo'ladi.

Ijtimoiy sug'urta tizimi ikki qismdan iborat:

- ✓ birinchisi, fuqarolarning sog'lomlashtirish va qayta tayyorlash tadbirlarini o'tkazgan holda mehnat qobiliyatini qayta tiklash va uni saqlashni ta'minlash;
- ✓ ikkinchisi, mehnat qobiliyatini yo'qotganda yoki unga umuman ega

bo'lmaganlarga moddiy ta'minotini kafolatlash.

Ijtimoiy sug'urtaning eng muhim iqtisodiy vazifasi shundaki, u mehnat resurslarini takror ishlab chiqarish uchun zarur sharoitni yaratadi, shu bilan birga ijtimoiy sohada davlat siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi. Ijtimoiy sug'urta tizimi jamiyatda ijtimoiy himoyalanganlik, haqqoniylikni ta'minlash, nazorat qilish, siyosiy birdamlikni yaratish va uni saqlab qolishning dastlabki shartlaridan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy sug'urta fuqarolarning qarilik, kasallik holatlari, onalik, mehnat qobiliyatining to'liq yoki qisman yo'qotishi, boquvchisini yo'qotish, ishsizlik kabi holatlarda moddiy ta'minot olishga konstitutsion huquqi borligini ko'rsatadi. To'lanadigan mablag'lar miqdori mehnat staji, oylik ish haqi, mehnat qobiliyatini yo'qotganlik darajasini hisobga olgan holda aniqlanadi va amaldagi qonunchilikka asoslanadi.

Majburiy ijtimoiy sug'urta mablag'laridan pul to'lovlari ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtirish ko'rinishida ishlatiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy ma'noda resurslar hajmi jihatidan birinchi o'rinda pul to'lovlari turadi. Ular pensiya, nafaqalar, kompensatsiyalar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Majburiy ijtimoiy sug'urta fuqarolarning yoshi, ijtimoiy kelib chiqishi, daromadidan qat'iy nazar ijtimoiy sug'urta kafolatlarini (pensiya, nafaqa) ma'lum miqdorini olishni ta'minlashga qaratiladi. Majburiy ijtimoiy sug'urtaga mehnat qiluvchi va uning oilalarini qarilikda, kasallik hollarida, ish qobiliyatini yo'qotganda, onalik va bolalikni muxofaza qilishda moddiy ta'minlovchi davlat kafolat tizimi sifatida qaraladi. Majburiy ijtimoiy sug'urta mablag'lari korxonalar, tashkilotlar, muassasalar xodimlari va ishchilarning maqsadli mablag'lari, yakka tadbirkorlarning badallari hamda byudjet mablag'lari hisobidan shakllantiriladi.

«Ijtimoiy himoya» atamasi birinchi marta 1935 yilda AQShning «Ijtimoiy pensiya sug'urtasi to'g'risida»gi Qonunida ishlatildi. Bu qonun keksalik, o'lim, nogironlik va ishsizlikdan majburiy sug'urtalash instituti faoliyatining huquqiy asoslarini belgilab berdi, mazkur qonun mamlakat uchun yangilik bo'ldi. Bu atama tez orada dunyoning ko'pgina mamlakatlarida va XMTda keng qo'llanila

boshlandi, chunki qonun keksalar hamda mehnatga qobiliyatsizlarga yordam berish milliy dasturlari va tizimini tashkil etish muammosining mohiyatini sodda va tushunarli tarzda ifodaladi.

Xalqaro Mehnat tashkiloti, Jahon Sog'liqni Saqlash tashkiloti, Xalqaro ijtimoiy ta'minot Assotsiatsiyasining ijtimoiy sug'urtalash va ijtimoiy yordam, ishlayotganlarga mehnatga qobiliyatsizlik hollarida eng kam daromadlarni kafolatlash bo'yicha, shuningdek, mehnat sharoitlari va uni muhofazalash, ish haqi sohasidagi konventsiyalar va tavsiyalarni ishlab chiqish hamda qabul qilishda «Ijtimoiy himoya» tushunchaning doirasi ancha kengaytirildi. Xalqaro Mehnat tashkilotining bu sohadagi «Ijtimoiy ta'minotning minimal me'yorlari to'g'risida» 102-sonli Konventsiyasi (1952); «Ijtimoiy ta'minot sohasidagi teng huquqlilik to'g'risida» 118-sonli Konventsiya (1962); «Keksa mehnatkashlar to'g'risida» 162-sonli Konventsiya (1980); «Ijtimoiy ta'minot sohasida huquqlarni saqlash to'g'risida» 157-sonli Konventsiya (1982) va boshqa xalqaro hujjatlar qabul qilindi.

Davlat ijtimoiy sug'urta orqali quyidagi vazifalarni bajaradi:

- ✓ ishga layoqatsiz va mehnat jarayonida ishtirok etmaydigan shaxslarning xarajatlarini qoplashga qaratilgan pul fondlarini shakllantirish va nazorat qilish;
- ✓ mehnat resurslarini takror ishlab chiqarishning tuzilma va zarur miqdorini ta'minlash;
- ✓ jamiyatning ishlovchi va ishsiz a'zolarini moddiy ta'minlashdagi uzilishlarni kamaytirish;
- ✓ aholining mehnat jarayonida jalb etilmagan guruhlarining yashash darajasini ko'tarishga erishish.

Rivojlangan jamiyat sharoitida sug'urta mulkchilikning barcha shakllarini, korxonalar, tashkilotlar, fuqarolar daromadlari va ijtimoiy manfaatlari himoyasining asosiy vositasiga aylandi. Ijtimoiy sug'urtaning muhim jihati shundaki, u ish beruvchi va ishchilarning maqsadli badallari asosida shakllangan maxsus byudjetdan tashqari fondlar tomonidan moliyalashtiriladi. Ijtimoiy sug'urta

fondlarining muhim xarakteri hamda ish beruvchi va ishchilarning birdamlik qoidasi ularni boshqarishning o'ziga xos xususiyatlarini belgilab beradi. Bu fondlar o'zini-o'zi boshqarish va notijorat xo'jalik yuritish qoidasi asosida ishlaydi.

Sug'urta – bu uning qatnashchilari o'rtasida ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni qoplashga mo'ljallangan maqsadli sug'urta fondlarini badallar hisobidan shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan qayta taqsimlash munosabatlari yig'indisidir. Sug'urtaning iqtisodiy mohiyatiga uning funksiyalari mos keladi, ular sug'urtani moliya tizimining bir bo'g'ini sifatida uning xususiyatlarini oydinlashtiradi. Sug'urtaning to'rtta funktsiyasiga urg'u beriladi: jamg'arish, tavakkalchilik, oldini olish, nazorat.

Asosiy funktsiya tavakkalchilik funktsiyasi hisoblanadi, chunki sug'urtaviy tavakkal zarar ehtimolligi sifatida talofat ko'rgan xo'jaliklarga pullik yordam ko'rsatish bo'yicha sug'urtaning asosiy yqnalishi bilan bevosita bog'liq. Aynan tavakkalchilik funktsiyasining amal qilish doirasida sug'urta ishtirokchilari o'rtasida bo'lishi mumkin bo'lgan sug'urta hodisalari oqibatlari bilan bog'liq pul shaklidagi qiymatning qayta taqsimlanishi ro'y beradi. Oldini olish funktsiyasi sug'urta fondi mablag'larining bir qismi hisobidan sug'urta tavakkalchiligini kamaytirish bo'yicha tadbirlarni moliyalashtirishga yo'naltiriladi.. Hayot sug'urtasida sug'urta kategoriyasi kredit kategoriyasi bilan hayotni ma'lum muddatgacha sug'urtalash shartnomalari bo'yicha mablag'larni jamg'aradi. Hayot sug'urtasi orqali pul mablag'larini jamg'arish oilaviy sharoitda sug'urtaviy himoyaga bo'lgan ehtiyoj bilan bog'liq. Shu bilan sug'urta jamg'arish funktsiyasini ham bajarishi mumkin. Sug'urtaning nazorat funktsiyasi sug'urta jamg'armasini qat'iy maqsadli shakllantirilishi va uning mablag'laridan to'g'ri foydalanilishidan iborat.

«Pensiya ta'minotining nazorati» fani «Moliyaviy nazorat» fani bilan uzviy bog'liq. Nazorat – boshqaruv organlarining ayrim boshqaruv sohalarida davlat tomonidan belgilangan qoidalarga xo'jalik sub'ektlari, mansabdor shaxslar rioya etishini nazorat qilishdan iborat bo'lgan faoliyatdir. Moliyaviy nazoratning yuzaga kelishi va rivojlanishi davlat moliya tizimining tashkil etilishi va rivojlanishi bilan

shart qilib qo'yildi. Moliyaviy nazorat – bu moliyaviy tekshirish va u bilan bog'liq bo'lgan masalalar xarakatini va muomalasini majmui bo'lib, xo'jalik sub'ektlari faoliyatini va boshqarishni o'ziga xos usullar va shakllar yordamida tashkil etishdir.

Mamlakat iqtisodiyoti va moliya tizimining samarali amal qilishining zaruriy sharti bo'lib moliyaviy nazorat xizmat qiladi. Moliyaviy nazorat jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini boshqarish yuzasidan davlat nazoratining tarkibiy elementi bo'lib hisoblanadi. Moliyaviy nazoratning maqsadi – tuzatish choralarini ko'rish, aybdorlarni javobgarlikka tortish va byudjet intizomi buzishlarning oldini olishdan iborat. Bozor iqtisodiyoti uchun davlat moliyaviy nazorati faoliyatning alohida bir sohasiga aylanib boradi. Davlat moliyaviy nazoratning ob'ekti bo'lib, boshqarishni barcha darajalarida moliyaviy resurslarning shakllanishi va ishlatilishidan taqsimlanish jarayonlari maydonga chiqadi. Bu boradagi davlat moliyaviy nazorati, avvalo, davlat moliyaviy resurslaridan maqsadga muvofiq va samarali foydalanish, davlat mulkidan oqilona foydalanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Davlat moliyaviy nazoratning boshqaruv tizimining asosiy elementi bo'lgan umumiy nazorat tizimidagi muhim o'rni va ahamiyati shundaki, birinchidan, moliya o'zi iqtisodiy kategoriya sifatida ob'ektiv tarzda nazorat funksiyasini bajaradi; ikkinchidan, bozor iqtisodiyotida moliyaviy munosabatlarning roli oshib boradi. Barcha uzluksiz takror ishlab chiqarish jarayonlarini, xo'jalik yuritishning barcha turlari, davlat boshqaruvining barcha darajalarini qamrab olar ekan, moliyaviy nazorat barcha sohalarida universal vosita sifatida amal qiladi. Moliyaviy nazorat ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish samaradorligini oshirishga, xo'jalik yuritishning yuqori natijalariga erishishga, Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari daromadining oshishiga hamda davlat maqsadli jamg'armalari mablag'laridan samarali va maqsadga muvofiq foydalanilishiga ta'sir etadi.

1.4. «Pensiya ta'minotining nazorati» fanining mutaxassislik hamda boshqa maxsus fanlar bilan bog'liqligi

Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimi ishtirokchilari: fuqarolar, ish beruvchilar, soliq va g'aznachilik organlari, byudjet tashkilotlari, banklar va moliyaviy nazorat organlari faoliyatining mantiqan uzviylikda bo'lishini va bog'liqligini belgilab beradi. Nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham, metodologik hamda tashkiliy jihatdan ham pensiya ta'minoti nazoratini tushuntirish hamda mazkur tizimda moliyaviy nazoratni amal qilishi ancha murakkabdir. Bu jihatlar «Pensiya ta'minoti nazorati» fanining ham murakkabligini belgilab beradi. Fan sifatida mavjud bo'lishi uning boshqa maxsus fanlar bilan nazariy jihatdan bog'liqlikda bo'lishini talab etadi. «Byudjet tizimi», «Davlat pensiya ta'minoti», «Ijtimoiy himoya tizimida pensiyalar», «Pensiya jamg'armasi faoliyati», «Xorijiy mamlakatlar pensiya tizimi», «Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti» kabi qator maxsus fanlar «Pensiya ta'minoti nazorati» fanini o'zlashtirish uchun nazariy-uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tayanch so'z va iboralar

Ijtimoiy siyosat, aholini ijtimoiy himoyalash mexanizmi, ijtimoiy sug'urta, ijtimoiy ta'minot, davlat pensiya ta'minoti, pensiyaga oid hujjatlar yig'ma jildi, pensiya, ish staji, ijtimoiy nafaqa, minimal ish haqi, iqtisodiy faol aholi, moliyaviy nazorat, pensiya ta'minoti nazorati.

Takrorlash uchun savollar

1. Moliyaviy nazoratning maqsadi nimalardan iborat?
2. Pensiya ta'minoti deganda nimani tushunasiz?
3. Davlat ijtimoiy sug'urta orqali qanday vazifalarni bajaradi?
4. Pensiya ta'minoti tizimi nazoratini qanday izohlash mumkin?
5. «Pensiya ta'minoti nazorati» fanining predmeti va maqsadi nimalardan iborat?

6. «Pensiya ta'minoti nazorati» fanining «Moliyaviy nazorat» fani bilan aloqadorligini tushuntirib bering.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. «Pensiya ta'minoti nazorati»ni fan sifatida qaror topishining dolzarbligi ko'rsatilgan uch betlik xulosa yozish.
2. O'zbekistonda pensiya ta'minoti nazorati bo'yicha taqdimot tayyorlash.

Test savollari

1. Majburiy ijtimoiy sug'urta mablag'lari shakllantirilmaydi.

- A. korxona, tashkilot, muassasa xodimlari va ishchilarning maqsadli mablag'laridan
- B. yakka tadbirkorlarning badallaridan
- C. byudjet mablag'laridan
- D. kredit resurslari.

2. O'zbekiston Respublikasida 2017 yil 1 yanvar holatiga belgilangan eng kam oylik ish haqi:

- A. 149775 so'm
- B. 130240 so'm
- C. 118400 so'm
- D. 179755 so'm

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Keksalarni e'zozlash yili» davlat dasturi to'g'risida»gi 2302-son Qarori qachon qabul qilindi?

- A. 2009 yil 30 dekabrda

- B. 2017 yil 2 fevralda
- C. 2015 yil 18 fevralda
- D. 2015 yil 15 iyunda

3.- operatsiyalar yagonaligi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan va turli moliyaviy nazorat ob'ektlarida turgan hujjatlarni solishtirishni o'z ichiga olgan tekshirish.

- A. Muqobil nazorat
- B. Mavzuli nazorat
- C. Yakuniy nazorat
- D. Joriy nazorat

4. O'zbekiston Respublikasida quyidagilar byudjet intizomini buzish hisoblanadi: ...etkazib berishni amalga oshiruvchi muassasalarda asossiz kechiktirish.

- A. byudjet tashkilotlari ish haqi, pensiyalar, nafaqalar, stipendiyalarni to'lash va pensiyalarni
- B. ish haqi, pensiyalar, nafaqalar, stipendiyalarni to'lash
- C. pensiyalar, nafaqalar, stipendiyalar va pensiyalarni
- D. ish haqi, pensiyalar, nafaqalarni

5. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining 2017 yilgi xarajatlari:

- A. 19505,1 mlrd so'm
- B. 10302,1 mlrd so'm
- C. 18113,3 mlrd so'm
- D. 13013,7 mlrd so'm

6. Sug'urta funktsiyalari:

- A. jamg'arish, tavakkalchilik, oldini olish, nazorat.
- B. tavakkalchilik, oldini olish, nazorat, taqsimot.
- C. oldini olish, jamg'arish, tavakkalchilik, foyda olish.
- D. ijtimoy himoyalash, jamg'arish, tavakkalchilik, oldini olish.

II BOB. PENSIYA TIZIMIDA NAZORATNING ZARURLIGI VA ASOSIY VAZIFALARI

2.1.Moliyaviy nazorat xususiyatlari, tamoyillari va vazifalari

«Moliyaviy nazorat» tushunchasining mazmun-mohiyati va shakllari to'g'risida iqtisodiy adabiyotlarda hamon munozarali fikrlar davom etmoqda. Moliyaviy nazorat - xo'jalik sub'ektlari (korxona, muassasa, tashkilot, jamg'arma) faoliyati bilan bog'liq moliyaviy masalalarni tekshirishda maxsus shakl va uslublarni qo'llagan holda amalga oshiriladigan harakatlar va operatsiyalar yig'indisidir. Moliyaviy nazorat mexanizmidan nafaqat uslub va qoidalarning yagona tizimi sifatida foydalaniladi, balki, iqtisodiyotning rivojlanishiga ta'sir qiladigan boshqaruv dastagi hisoblanadi.

«Moliyaviy nazorat» tushunchasining mazmuni E.A.Voznesenskiy tomonidan taklif etilgan ta'rifda ham berilgan bo'lishi mumkin. E.A.Voznesenskiy «moliyaviy nazorat» bilan moliyaviy faoliyatning o'zaro bog'liqligiga e'tibor beradi, muallif moliyaviy nazorat chegaralarini kengaytirish kerakligini haqqoniy ravishda ko'rsatadi. Uning fikricha, «moliyaviy nazorat xo'jalik munosabatlarining muayyan majmuiga ham ta'sir qilib, real borliqqa, haqiqatga muvofiq keladi. Bunday xulosa chiqarishga har qanday xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy faoliyatini nazorat qilish va tekshirish hujjatlari xizmat qiladi»⁷. Bizning mamlakatimizda qonunchilikni rivojlanishining huquqiy asoslari kuchli moliyaviy nazoratdan dalolat beradi⁸.

Moliyaviy nazorat - boshqarish jarayonining shakli sifatida qabul qilinayotgan yoki qabul qilingan boshqaruv qarorlarining asoslanganligi va samaradorligini baholaydi. Bu qarorlarning amalga oshirish darajasini haqiqiy natijalarning o'rnatilgan parametrlar va me'yoriy ko'rsatmalardan og'ish (farq qilish) darajasini aniqlaydi. Salbiy holatlarni bartaraf etishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini qabul

⁷ Вознесенский Э.А. Финансовый контрол. Учебник.— Москва. 2011 -С17.

⁸ O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi Qonuni. 1999 yil 24 dekabr.

qilish maqsadida boshqariluvchi ob'ekt faoliyatini nazorat qilish, kuzatish, solishtirish, tekshirish va tahlil qilish zarur.

Adabiyotlarda moliyaviy nazoratning asosiy vazifalari qatoriga korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamg'armalar tomonidan ularning tasarrufidagi pul mablag'laridan to'g'ri foydalanilishi hamda moliyaviy operatsiyalar, hisob-kitoblarni amalga oshirish, pul mablag'larini saqlashga oid qoidalarga rioya etilishini tekshirish kiritilgan. Yana bir vazifa sifatida byudjet intizomining buzilishini bartaraf etish va buning oldini olish, ogohlantirish ajratib ko'rsatiladi. Ular aniqlangan hollarda tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolarga nisbatan belgilangan tartibda jazo choralari qo'llaniladi. Davlat va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga etkazilgan zararni qoplash ta'minlanadi.

Moliyaviy nazorat quyidagi maqsadlarda amalga oshirilishi mumkin:

birinchidan, jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan davlat, mahalliy davlat hokimiyati organlari oldidagi moliyaviy majburiyatlarining bajarilishini tekshirish;

ikkinchidan, davlat va mahalliy korxonalar, muassasalar va tashkilotlar, jamg'armalar tomonidan ularning ixtiyorida yoki kundalik boshqaruvida bo'lgan pul mablag'laridan to'g'ri va maqsadga muvofiq foydalanilayotganligini tekshirish;

uchinchidan, yuridik shaxslar tomonidan moliyaviy operatsiyalar, hisob-kitob, hisobot va pul mablag'larini saqlash va sarflashning qonunchilik bilan o'rnatilgan talablariga rioya etilishini tekshirish;

to'rtinchidan, mazkur sohaning moliyaviy ichki zahiralarini aniqlash;

beshinchidan, moliyaviy intizom buzilishi hollarini bartaraf etish va ogohlantirish.

Moliyaviy nazoratning asosiy vazifalaridan biri - moliyaviy resurslarning ahvolini nazorat qilishdan iborat. Ushbu nazorat davlat byudjeti oldidagi majburiyatlarning o'z vaqtida va to'liq ijro etilishini, markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan pul jamg'armalaridan foydalanishga doir operatsiyalarning to'g'ri amalga oshirilishini tekshirishni nazarda tutadi. Moliyaviy nazorat mablag'lar holati ustidan olib boriladigan nazorat yoki byudjetni to'ldirish,

markazlashgan pul jamg'armalaridan foydalanish operatsiyalari yuzasidan olib boriladigan nazorat va boshqa ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Moliyaviy nazoratning mohiyati uning vazifasida o'z ifodasini topadi.

Moliyaviy nazorat quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

- moliyaviy faoliyat jarayonida qonunchilikka rioya qilishni ta'minlash;
- moliyaviy resurslarning ahvolini nazorat kilish;
- korxona, muassasa, jamg'arma va tashkilotlardagi moliyaviy operatsiyalar qonun asosida olib borilishi bilan birga, mablag'lardan samarali va maqsadga muvofiq ravishda foydalanishni ta'min etishdan iborat.

Shunday qilib, yuqoridagilarga asoslangan holda moliyaviy nazoratga quyidagicha ta'rif berish mumkin. Moliyaviy nazorat - bu pul mablag'larini yig'ish, sarflash va undan foydalanish jarayonida olib boriladigan hamda qonuniylilikni ta'minlashga qaratilgan davlat nazoratining bir turidir.

Mamlakatimizda davlat, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlari bilan o'zaro munosabatlarda tadbirkorlar huquqlarining ustuvorligi tamoyili joriy etildi. Tadbirkorlik sub'ektlarini tashkil qilishni soddalashtirish va ularning faoliyat yuritishini engillashtirish bilan bog'liq 40 dan ortiq me'yoriy-huquqiy hujjatga o'zgartish va qo'shimchalar kiritildi. Xususan, yangi tartib bo'yicha, agar shaxs soliq yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bosh tortish bilan bog'liq jinoyatni birinchi marta sodir etgan bo'lsa va huquqbuzarlik aniqlanganidan so'ng 30 kun ichida davlatga etkazilgan zararni to'liq qoplasa, unga nisbatan jinoiy ish qo'zg'atilmaydi va u javobgarlikka tortilmaydi. «...Endi mikrofirmalar, kichik korxona va fermer xo'jaliklari faoliyati to'rt yilda bir marta, boshqa xo'jalik sub'ektlari faoliyati esa uch yilda bir marta rejali tartibda tekshiriladi va bunday tekshiruvlar faqat Nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashi qaroriga asosan amalga oshiriladi. Bu borada moliyaviy-xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan rejali tekshiruvlarni amalga oshirish

muddati 30 kalendar kunidan 10 kalendar kuniga qadar qisqartirildi. Shuni qayd etish kerakki, bu normalar xususiy bank va moliya institutlariga ham tegishlidir»⁹.

Moliyaviy nazorat vazifalarini amalga oshirish natijasida moliyaviy faoliyatda qonuniylik tamoyili tomonlaridan birini ifodalaydigan moliya intizomi mustahkamlanadi. Moliya intizomi deganda, davlat va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar pul jamg'armalarini tashkil etish, taqsimlash va ulardan foydalanish vaqtida belgilangan ko'rsatmalar va tartibga qat'iy rioya etilishi tushuniladi. Moliya intizomi talablari yuridik va jismoniy shaxslar hamda davlat organlari uchun amal qiladi. Shunday qilib, moliyaviy nazorat davlat manfaatlarini ta'minlaydi va aniq jismoniy shaxslar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning huquq va manfaatlariga himoya qiladi. Moliyaviy nazorat instituti davlat nazorat organlarining umumiy tuzilishini o'zida mujassamlashtiradi va moliyaviy mexanizmning asosiy elementi sifatida namoyon bo'ladi.

Bozor iqtisodiyoti uchun davlat moliyaviy nazorati faoliyatning alohida bir sohasiga aylanib boradi. Davlat moliyaviy nazoratning ob'ekti bo'lib boshqarishning barcha darajalarida moliyaviy resurslarning shakllanishi va ishlatilishidan taqsimlanish jarayonlari maydonga chiqadi. Bu boradagi davlat moliyaviy nazorati, avvalo, davlat moliyaviy resurslaridan maqsadga muvofiq va samarali foydalanishi, davlat mulkidan oqilona foydalanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Moliyaviy nazorat maxsus tamoyillar orqali amalga oshiriladi. Nazorat tamoyillari nazoratning ilmiy jihatdan ishlab chiqilgan va amaliy faoliyatdan o'tgan siyosiy, tashkiliy va huquqiy asoslari bo'lib, ularga amal qilish nazoratning samaradorligini ta'minlaydi. Nazorat tamoyillari moliya sohasidagi nazoratning umumiy tartibini maqsadga yo'naltirilganligini belgilab beradi. Ko'p yillik tajriba asosida jahonda davlat moliyaviy nazoratini tashkil etishning asosiy tamoyillari ishlab chiqarilgan bo'lib, har bir tsivilizatsiyalashgan davlatlarda amal qilinadi. Bu

⁹Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

tamoyillar qonuniylik, daxlsizlik, ob'ektivlik, malakalilik, oshkoralikni talab qiladi.

Qonuniylik – moliyaviy nazoratning muhim tamoyillaridan biri bo'lib, birinchidan, davlat va mahalliy moliyaviy, moddiy resurslardan foydalanishdagi qonuniylikni ko'zda tutsa, ikkinchidan, nazorat organlari faoliyati ham qonun asosida belgilangan vakolatlar doirasida tashkil etilishi kerak.

Dahlsizlik – nazorat organlarining dahlsizligi qonunan belgilab qo'yilishi kerak. Dahlsizlik nazorat organlari ishining samaradorligini ta'minlovchi omil bo'lib nazorat qiluvchi organning moliyaviy jihatdan ham mustaqil va dahlsizligini ko'zda tutadi.

Ob'ektivlik va malakalilik – nazorat o'tkazuvchi shaxslar tomonidan amaldagi qonunchilikning so'zsiz rioya qilishni, ularning yuqori malakali kasbiy darajada bo'lishini ko'zda tutadi.

Oshkoralik – tamoyili esa nazorat organlarining jamoatchilik ommaviy axborot vositalari bilan yaqindan aloqada bo'lishlarini talab qiladi. Chunki nazorat organlari bevosita yoki bilvosita tarzda bir guruh kishilarning yoki butun aholining manfaatlarini uchun ish yuritadilar.

Quyidagi jadvalda moliyaviy nazoratning muddati bo'yicha turlanishi berilgan.

2.1.-jadval.

Moliyaviy nazoratning muddati bo'yicha turlanishi.

Moliyaviy nazoratning muddatlari bo'yicha turlanishi		
Dastlabki nazorat	Joriy nazorat	Yakuniy nazorat
Davlat byudjeti loyihasini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish va tasdiqlash jarayonidagi moliyaviy nazorat. Byudjet tashkilotlari, davlat	Moliyaviy rejani bajarilishi, davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari	Amalga oshirilgan moliyaviy operatsiyalari so'nggi natijalarining

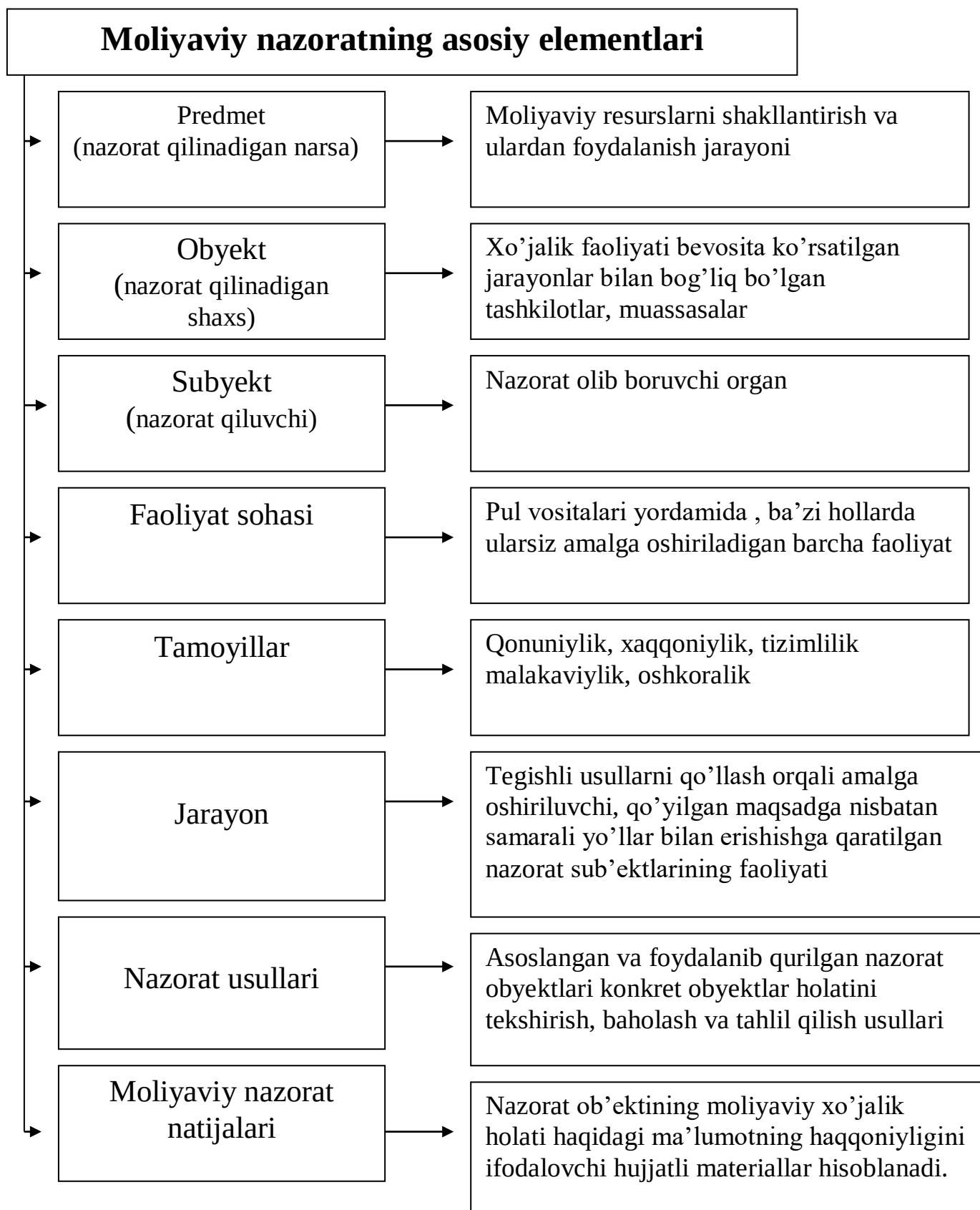
maqsadli jamg'armalari xarajatlar smetasining nazorati. Korxonalar va muassasalar moliyaviy rejasini tuzish, ko'rib chiqish va tasdiqlash jarayonidagi moliyaviy nazorat.	daromadlari va xarajatlarning ijrosi to'g'riligini tekshirish maqsadida amalga oshiriladigan nazorat. Bu erda tezkorlik va egiluvchanlik muhim rol o'ynaydi.	samaradorligini nazorat qilish.

Davlat byudjetining g'azna ijrosida byudjet tashkilotlari va davlat maqsadli jamg'armalarida asosan dastlabki va joriy nazorat shakllari ishlaydi.

Dastlabki nazorat–moliyaviy operatsiyalar bajarilguniga qadar byudjet tashkilotlari va davlat maqsadli jamg'armalarini g'aznachilik bo'linmalari va moliya organlari tomonidan amalga oshiriladigan nazorat.

Joriy nazorat – moliyaviy nazoratni operativ boshqarish va tartibga solish jarayonining uzviy qismidir. U moliyaviy rejalarni ijro etish bosqichida amalga oshirilib, asosiy maqsadi - belgilangan doiradan chetga chiqishlarni aniqlash va ularni bartaraf etish yuzasidan zarur chora-tadbirlarni qabul qilishdan iborat.

Yakuniy nazorat (davomiy moliyaviy nazorat) – barcha moliyaviy rejalar bajarilganidan keyin, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etib bo'lmaydigan vaqtda amalga oshiriladi. Biroq o'tgan davr uchun moliyaviy faoliyat natijalarini chuqur o'rganish va tahlil qilish dastlabki va joriy nazoratning kamchiliklarini aniqlash hamda kelgusida moliya intizomi buzilishiga yo'l qo'ymaslik bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun imkon beradi. Quyidagi 2.1.-rasmda moliyaviy nazoratning asosiy elementlari berilgan.

2.1.-rasm. Moliyaviy nazoratning asosiy elementlari

O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq, moliyaviy nazoratning usullari sifatida tekshiruv, taftish hamda qarshi tekshiruv va nazorat tartibidagi tekshiruv mustahkamlab qo'yilgan. «Nazorat organlari tomonidan o'tkaziladigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini tekshiruvlarni muvofiqlashtirish tartibi to'g'risida»gi Nizomda nazoratning ko'rsatilgan usullariga qo'shimcha ravishda yana qisqa muddatli tekshiruv, kompleks tekshiruv va rejadan tashqari tekshiruv ham nazarda tutilgan.

Tekshiruv - nazorat organlari tomonidan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ularning faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar va boshqa qonunchilik hujjatlarini ijro etilishi ustidan bir marta o'tkaziladigan nazoratdir. Amaldagi qonunchilikda tekshiruvlarning belgilangan barcha turlarining ta'rifi berilgan (jadval). Nazorat tartibida tekshirish - xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ilgarigi tekshirishda ko'rsatilgan qoidabuzarliklarni bartaraf etishi ustidan nazorat qiluvchi organlar amalga oshiradigan tekshirishdir.

2.2.-jadval

Tekshiruvlarning turlari ¹⁰

	Tekshiruvlarning turlari
Kisqa muddatli tekshiruv	Nazorat organlari tomonidan bir ish kuni davomida o'tkazilib, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan tekshiruv
Kompleks tekshiruv	Bir bir vaqtda ikki yoki bir necha nazorat organlari tomonidan o'tkaziladigan tekshiruv
Rejadan tashqari	Nazorat organlari tomonidan qonunchilikda nazarda tutilgan hollarda yillik (choraklik) rejaga kiritilmagan ravishda

¹⁰O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat etish to'g'risida» qonuni. 1999 yil 24 dekabr.

tekshiruv	o'tkaziladigan tekshiruv (jumladan qisqa muddatli tekshiruv)
Qarshi tekshiruv-	Turli xo'jalik yurituvchi sub'ektlar yoki bir xo'jalik yurituvchi sub'ektning turli bo'linmalarida bo'lib, yagona operatsiya bilan bog'liq bo'lgan hujjatlarni o'zaro solishtirishdan iborat bo'lgan tekshiruv.

Barcha turdagi tekshiruvlarni moliyaviy nazoratning samarali usullari sifatida tan olinib, ularning ijobiy tomonlarini kamaytirmagan holda, shuni qayd etish zarurki, taftish alohida ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy nazoratning mazkur usuli o'zining maqsadi va ob'ektlari nuqtai nazaridan ham, moliya intizomini samarali ta'minlay olishi jihatidan ham eng muhim nazorat bo'lib hisoblanadi. Respublikamizda taftishning huquqiy maqomi mustahkamlab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq, taftish-xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliya, byudjet va soliq masalalari bo'yicha qonunchilikka rioya etishlari, soliq organlari, davlat statistika organlari va banklarga taqdim etiladigan hisob yuritish va hisobotlari to'g'riligini nazorat etish maqsadida ularning buxgalteriya, moliyaviy va boshqa hujjatlarini tekshirishdan iborat. Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyati yuzasidan tekshirish o'tkazishga ruxsat berilganligi to'g'risidagi maxsus guvohnoma, shaxsiy guvohnoma va ushbu Qonunda nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lgani taqdirda yo'l qo'yiladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi ¹¹:

- tekshirish, shu jumladan taftish, nazorat tartibida tekshirish;

¹¹ O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat etish to'g'risida» qonuni. 1999 yil 24 dekabr. 4-moddaning birinchi qismi ikkinchi xatboshisi O'zbekiston Respublikasining 2016 yil 29 dekabrda O'RQ-418-sonli Qonuni tahririda — O'R QHT, 2017 y., 1-son. 1-modda.

- statistika axborotlarini va boshqa axborotlarni tahlil qilish;
- idora qaramog'idagi organlarni tekshirishdan o'tkazish.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini statistika axborotlarini va boshqa axborotlarni tahlil qilish orqali davlat tomonidan nazorat qilish, shuningdek idora qaramog'idagi organlarni tekshirishdan o'tkazish qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan taftishlarning maqsad va vazifalari, taftishni tashkil etish va o'tkazish, ularning natijalarini rasmiylashtirish hamda aniqlangan moliya intizomini buzishlar va kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar qabul qilish tartibini belgilaydi. Taftishning asosiy vazifalari tekshiruv ob'ektiga qarab farqlanadi. Tergovga qadar tekshirishlar chog'ida va qo'zg'atilgan jinoyat ishlari bo'yicha moliya-xo'jalik faoliyati tekshiruvlarini o'tkazish tartibi jinoyat-protsessual qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Qisqa muddatli tekshirish - nazorat qiluvchi organlar jismoniy va yuridik shaxslarning qonun hujjatlari buzilganligi faktlari to'g'risidagi murojaatlari asosida amalga oshiradigan tekshirishdir. Tekshirishlarni qayd etish daftari - o'tkazilgan tekshirishlar to'g'risidagi axborot yozib qo'yiladigan maxsus daftar tuziladi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini tekshirishni o'tkazish muddatlari o'ttiz kalendar kundan oshmasligi lozim. Alohida hollarda maxsus vakolatli organning qaroriga binoan bu muddat uzaytirilishi mumkin.

Bizning mamlakatimizda davlat moliyasini boshqarish sohasida olib borilayotgan islohotlar tekshiruvlarni tashkil etish va amalga oshirish mazmunini tubdan o'zgartirishni talab qiladi va moliyaviy nazorat oldiga pritsipial jihatdan yangi vazifalarni qo'yadi. Bu vazifalar shu bilan belgilanadiki, «bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish bozorining tarmoqlangan infratuzilmasini tashkil etishni talab qiladi»¹², ularsiz bozor mexanizmlari to'liq darajada ishlay olmaydi. Bunday infratuzilmalar qatoriga bank, kredit va soliq tizimi, qimmatli qog'ozlar va fond birjasi, g'aznachilik, sug'urta va auditorlik xizmatlari kiradi. Moliyaviy xo'jalik nazorati xo'jalik faoliyatini nazorat etishning boshqa turlarini ham amalga oshirish

12 Karimov I. A. O'zbekiston - o'z yangilanish va taraqqiyot yo'li. - T.: O'zbekiston, 1992. –B.-52.

zaruratini inkor etmaydi. Ma'muriy nazorat - puxta o'ylangan tashkiliy tuzilmasining tasniflangan va aniq taqsimlangan vakolat va majburiyatlari, qaror qabul qilish va ular bo'yicha hujjatlarni rasmiylashtirish tartibining birligidir.

Moliyaviy nazorat O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi, O'zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksi, O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi, "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida"gi, "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi, "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi, «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunlari hamda moliya, bank, soliq, pensiya, g'aznachilik va auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi boshqa me'yoriy hujjatlarga muvofiq ishlab chiqildi.

Mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni tekshirishni tartibga solish, nazorat organlari tomonidan ularning faoliyatiga asossiz ravishda aralashuvga yo'l qo'ymaslik maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tekshiruvlarni tartibga solish va nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirishni takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoni bilan Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika Kengashi tuzildi. Mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni tekshirishni tartibga solish, nazorat qiluvchi organlar tomonidan ularning faoliyatiga asossiz aralashishga yo'l qo'ymaslik maqsadida Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika Kengashi tarkibi belgilandi.

«Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika Kengashi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat nazorat etish sohasidagi markaziy muvofiqlashtiruvchi organ hisoblanadi. Kengash qarorlari xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini tekshirish bo'yicha davlat nazoratini amalga oshirishga vakolat berilgan barcha organlar uchun majburiy hisoblanadi»¹³.

Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika Kengashi tarkibi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi. Kengash o'z faoliyatini "Respublika nazorat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirish kengashi to'g'risida"gi nizomga asosan amalga oshiradi. Kengash nazorat

¹³O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tekshiruvlarni tartibga solish va nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirishni takomillashtirish to'g'risida»gi 1503-son Farmoni. 1996 yil. 8 avgust.

organlari tomonidan nazoratni tartibga solish sohasidagi qonunchilikka qat'iy rioya etishi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning nazorat organlarining noqonuniy harakatlari ustidan tushgan arizalarini o'z vaqtida ko'rib chiqishi, ular yuzasidan qarorlar qabul qilishi hamda olib borilayogan ishlarning natijalari to'g'risida hukumatga muntazam ravishda axborot berib turishi shart. Mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning faoliyatini qonunchilikda belgilangan huquqlarga muvofiq amalga oshiriladigan tekshirishlarning hammasi nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika kengashi bilan kelishilgan holdagina o'tkaziladi.

Respublika kengashi bilan kelishilmagan holda tekshirishlarni amalga oshiruvchi markazdagi va joylardagi nazorat qiluvchi organlarning rahbarlari belgilangan tartibda javobgarlikka tortiladilar. Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika Kengashi reja asosida o'tkaziladigan tekshirishlarning yillik, yarim yillik hamda har bir chorakka mo'ljallangan jadvallarini ishlab chiqadi va tasdiqlaydi. Kompleks tekshirishlarni o'tkazish amaliyotga joriy etadi, bunda bir korxonadagi tekshirish barcha vakolatli tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi, shuning hisobiga o'tkaziladigan tekshirishlar soni va masalalarni takrorlash keskin kamaytiriladi. O'zbekiston Respublikasining vazirliklari, idoralari (Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligi bundan mustasno) kontsernlar, korporatsiyalar, uyushmalar mavjud taftish xizmatlarini tugatadilar va o'z tarkibidagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini tahlil etishning auditorlik shakllarini qo'llaydilar.

«Huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlari tomonidan korxonalarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tekshirish va taftish o'tkazish, davlat xizmatlari ko'rsatish tartibini buzish holatlari uchun ma'muriy javobgarlik choralari kuchaytirildi.

Bunday choralar xo'jalik sub'ektlari faoliyatini va ularning bank hisob raqamlari bo'yicha operatsiyalarini noqonuniy to'xtatish, ularning hisob raqamlarida mablag' borligi to'g'risidagi ma'lumotni asossiz talab qilish, tadbirkorlarni mablag' ajratish

bilan bog'liq xayriya ishlari va boshqa tadbirlarga majburiy jalb qilish kabi holatlar uchun ham taalluqlidir»¹⁴.

2.2. Davlat moliyaviy nazoratida pensiya tizimi nazoratning tutgan o'rne va xususiyatlari

Moliya tizimi murakkab tizim sifatida iqtisodiyotning barcha elementlari orasidagi shakllangan va o'zgarib boradigan proportsiyalar va o'zaro nisbatlar tarkibiy o'zgarishlarni tavsiflaydi. Milliy xo'jalikning maqbul tarkibi, alohida turdagi ishlab chiqarishlarning rivojlanganligi va balanslashganligi, ularning o'zaro mutanosibligi har qanday davlat rivojlanishining pirovard maqsadi – aholi turmush farovonligining oshishiga xizmat qiladi.

Moliyaviy nazorat davlat nazoratining tarkibiy qismi bo'lib, moliyaviy nazorat moliyaning maxsus funktsiyasi hisoblanadi. Moliyaviy nazoratning maqsadi moliyaviy resurslarni boshqarish qonuniyligi va samaradorligi bo'yicha qabul qilingan andozalardan chetga chiqish hollarini aniqlashdir. Bunday holatlar mavjud bo'lganida esa, ularni tuzatish va oldini olish bo'yicha tegishli chora-tadbirlarni o'z vaqtida qabul qilishdan iborat. Moliyaviy nazorat ijtimoiy ishlab chiqarishning barcha sohalarida mavjud bo'lgan holda, pul jamg'armalari harakatining butun jarayonida kuzatiladi. Shu sababli moliyaviy nazorat moliyaviy-xo'jalik yuritish mexanizmining ob'ektiv ravishda zaruriy bo'lgan tarkibiy qismidir, deb aytish mumkin.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilishning asosiy printsiplari quyidagilardan iborat¹⁵:

- nazorat qiluvchi organlar faoliyatida qonuniylik, xolislik va oshkoralik;

¹⁴Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

¹⁵ O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat etish to'g'risida» qonuni. 1999 yil 24 dekabr. 5-modda O'zbekiston Respublikasining 2013 yil 7 oktyabrdagi O'RQ-355-sonli Qonuniga asosan beshinchi xatboshi bilan to'ldirilgan — O'R QHT. 2013 y. 41-son. 543-modda.

- yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish;
- xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning faoliyatiga aralashmaslik.
- tadbirkorlik sub'ekti huquqlarining ustuvorligi, unga muvofiq qonun hujjatlarida tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq holda yuzaga keladigan barcha bartaraf etib bo'lmaydigan ziddiyatlar va noaniqliklar tadbirkorlik sub'ektining foydasiga talqin etiladi.

Davlat makroiqtisodiyotdagi real aylanishda o'z tovar va xizmatlari bilan ishtirok etsa, moliyaviy aylanishda byudjetdagi puli bilan ishtirok etadi. Moliyaviy nazorat-moliyaning nazorat funktsiyasini hayotga tatbiq etish ko'rinishida namoyon bo'ladi, moliya siyosati moliyaviy nazoratning mazmuni va yo'nalishini belgilab beradi. Moliyaviy nazoratning yo'nalishi jamiyatdagi ishlab chiqarish kuchlari va munosabatlarining o'zgarishidan kelib chiqqan holda takomillashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov tomonidan ilgari surilgan bozor munosabatlariga o'tishning besh asosiy tamoyillaridan biri davlatning bosh islohotchi ekanligi tamoyilidir. Ushbu tamoyilga ko'ra, davlat mamlakatda bozor iqtisodiyotini shakllantirish uchun moliya tizimini rivojlantirishning zarur barcha shart-sharoitlarni yuzaga keltiradi.

Mamlakatni isloh qilish hamda modernizatsiyalash sharoitlarida davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, shuningdek davlat korxonalari, muassasalari va byudjet tashkilotlari, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari fondlar faoliyatida qonuniylikni mustahkamlash, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlash sifatini yaxshilash, yuridik xizmatning roli va javobgarligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 4 iyulda "Davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, davlat korxonalari, muassasalari va tashkilotlari faoliyatini huquqiy ta'minlash darajasini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi.

Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish maxsus vakolatli organ tomonidan amalga oshiriladi va u chiqargan qarorlarning xo'jalik yurituvchi

sub'ektlar faoliyatini tekshirishga doir qismi nazorat qiluvchi organlar uchun majburiy hisoblanadi. Maxsus vakolatli organning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini tekshirish masalalari bo'yicha nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiradi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini tekshirishning, shu jumladan kompleks tekshiruvlar hamda taftishlarning nazorat qiluvchi organlar bir-birining ishini takrorlashiga yo'l qo'ymaydigan muvofiqlashtiruvchi rejalarini ishlab chiqadi. Nazorat qiluvchi organlarning tekshiruvlar o'tkazishning muvofiqlashtiruvchi rejalariga rioya qilishini nazorat qilish hamda rejadan tashqari tekshiruvlar maxsus vakolatli organning qarorisiz o'tkazilishiga yo'l qo'ymaydi.

Quyidagilar korxona (tashkilot, muassasa, jamg'arma) yuridik xizmatining asosiy vazifalari hisoblanadi¹⁶:

- a) korxona va uning tarkibiy bo'linmalari, ularning mansabdor shaxslari faoliyatida qonuniylikni ta'minlashda qatnashish;
- b) korxona va uning tarkibiy bo'linmalari xodimlarining huquqiy madaniyatini oshirishda qatnashish;
- c) korxona va uning tarkibiy bo'linmalari mulkining saqlanishini huquqiy vositalar orqali ta'minlash ishlarini tashkil qilish;
- d) korxonada shartnomaviy-huquqiy va talabnoma-da'vo ishlarini yuritishda qatnashish;
- e) sudlarda va boshqa idoralarda korxonaning mulkiy va boshqa manfaatlarini huquqiy himoya qilish.

Moliyaviy nazorat o'zaro hamkorlikdagi ikki sohaga bo'linadi: davlat moliyaviy nazorati va nodavlat moliyaviy nazorat¹⁷.

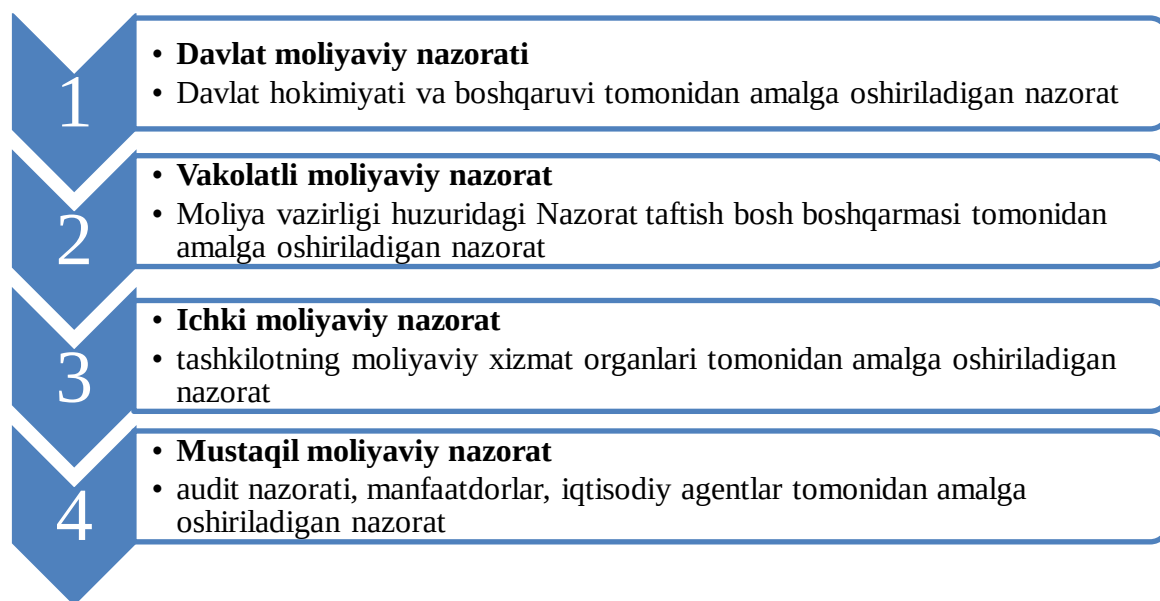
Davlat moliyaviy nazorati – davlatning asosiy qonuniga asoslanuvchi davlat hokimiyati va boshqaruv organlari huquqiy-iqtisodiy faoliyatining kompleks va maqsadli yo'naltirilgan tizimidir. Moliyaviy nazoratni tashkil qilishdagi aniqlovchi rolni mamlakatning konstitutsiyasi o'ynaydi. Moliyaviy nazoratning huquqiy

¹⁶O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 4 iyuldagi "“Davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, davlat korxonalari, muassasalari va tashkilotlari faoliyatini huquqiy ta'minlash darajasini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori. 2007 yil. 24 avgust.

¹⁷ Bryummerxoff D. Teoriya gosudarstvennix finansov. Uchebnik. –M.: PIONER-PRESS ARV. 2002. –S.48.

reglamenti davlat tuzilishi, davlatning ijtimoiy-siyosiy usqurtmasi, iqtisodiy rivojlanish darajasi va mulk munosabatlariga bog'liq.

Davlat moliyaviy nazorati – davlat moliya siyosatini amalga oshirish, moliyaviy barqarorlik uchun shart-sharoitlar tashkil etish uchun mo'ljallangan. Barcha mamlakatlarda davlat qurilishining o'ziga xosligiga qarab, moliyaviy nazorat tizimi o'z tarkibiy tuzilishiga ega. Shunga qaramasdan, chet davlatlarda nazorat-taftish tarmog'ining tashkil etilishi va ish-faoliyati u yoki bu jihatdan ko'p yillik xalqaro tajribada ifodalangan umumiy tamoyillarga asoslanadi. Masalan, har qanday yirik dasturni amalga oshirish, albatta, moliyaviy nazorat tizimini o'z ichiga qamrab oladi. Moliyaviy nazorat turli usullar vositasida amalga oshiriladi, u yoki bu usulni qo'llash bir qancha omillarga bog'liq. Bularga moliyaviy nazoratni amalga oshiruvchi organlarning huquqiy vakolatlari, nazorat ob'ektlari va maqsadlari, nazorat huquqiy munosabatlarining yuzaga kelish asoslari va boshqalarni kiritish mumkin. Moliyaviy nazorat turlarini quyidagicha guruhlash mumkin.

2.2.-rasm.Moliyaviy nazorat turlari¹⁸

Davlat moliyaviy nazorati – byudjet to'g'risidagi qonun hujjat-larining ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida moliyaviy nazorat ob'ektlarining

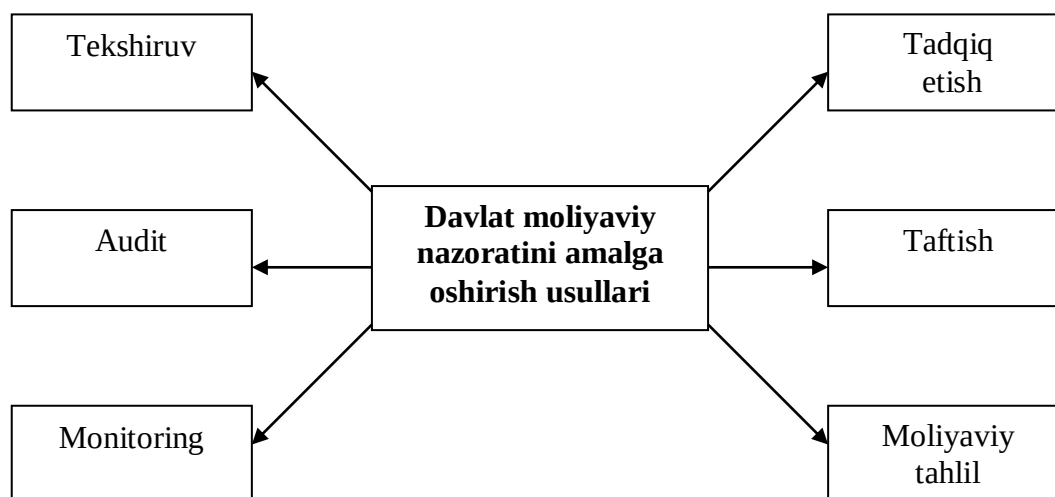
¹⁸ Finansovoe pravo. Uchebnik. Pod. red. O.N.Gorbunova –M.: Yurist.2014. –S 19.

buxgalteriya, moliya, statistika, bank hujjatlari va boshqa hujjatlarini o'rganish hamda taqqoslashdir. Davlat moliyaviy nazoratining asosiy maqsadi davlat g'aznasi uchun pul resurslarini maksimal darajada tushishini va davlat xarajatlarini minimal ravishda amalga oshirishni nazorat qilish, ya'ni tejamkorlikka rioya qilish hisoblanadi.

Davlat moliyaviy nazoratining vazifalari quyidagilardan iborat:

- byudjetni to'g'ri tuzishni va ijro qilishni ta'minlash;
- byudjet va soliqqa doir qonun hujjatlariga rioya qilish;
- byudjet, davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlarning mablag'larini maqsadli va samarali ishlatilishini tekshirish;
- byudjet va soliq intizomiga rioya qilishni yaxshilash;
- bank va boshqa kredit tashkilotlarida byudjet, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari fondlarning mablag'larini aylanishini tekshirish;
- davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlarning shakllanishini va taqsimotini nazorat qilish.

Davlat moliyaviy nazorati mamlakat miqyosida yaratilgan YaIMni qiymat nisbatlarida taqsimlashni qamrab oladi. Davlat moliyaviy nazorati davlat pul jamg'armalarini shakllanishi va undan foydalanish bilan bog'liq davlat pul resurslari oqimlarini muvofiqlashtiradi. Davlat sektori nazoratchilariga amalga oshiriladigan taftish va tekshirish bilan birga, xususiy va korporativ sektorda nazorat o'tkaziladigan ob'ekt umummilliy iqtisodiy manfaatlarga ega bo'lsa ularni ham taftish va tekshirish huquqi beriladi. Davlat moliyaviy nazoratini amalga oshirish usullariga ko'ra quyidagicha guruhlanadi: tekshirish, tadqiq etish, moliyaviy tahlil, monitoring, audit, taftish va boshqalar (-rasm).

2.3.-rasm. Davlat moliyaviy nazoratini amalga oshirish usullari¹⁹

Moliyaviy nazorat mexanizmini amalga oshirish usullaridan foydalanishni takomillashtirish bilan moliyaviy nazorat yaxshilanadi. Xujjatlar asosidagi nazorat usullari rasmiy va arifmetik tekshiruv, yuridik baholash, mantiqiy nazorat, muqobil tekshirish, hisobotlarning sanoq bahosi. Faktlar bo'yicha nazorat usullari: ro'yxatga olish, ekspertiza, ko'z bilan kuzatish, nazorat o'lchovi, nazorat tariqasida ishga tushirish, vaqtni aniq o'lchash, ish kuni taqsimlanishini o'rganish, laboratoriya tahlilidan iborat.

2.3.Pensiya tizimida moliyaviy nazoratning ahamiyati

Moliya, byudjet, soliq intizomiga etarli darajada rioya qilinmayotganligi va davlat mablag'larini maqsadsiz ishlatilishida ko'psonli holatlarning mavjudligi barcha mamlakatlarda davlat moliyaviy nazoratini kuchaytirish zarurligini ko'rsatmokda. Iktisodiyoti rivojlangan hech bir mamlakat yo'qki, moliya sohasida davlatning nazorat organlari mavjud bo'lmasin.

Davlat byudjetining iqtisodiy kategoriya sifatida mohiyati uning bajarayotgan funktsiyalarda namoyon bo'ladi. Aksariyat adabiyotlarda uning asosiy ikkita

¹⁹ Efimova E.P. Metodologicheskie osnovi gosudarstvennogo finansovogo kontrolya. Monografiya. –Moskva. // Ekonomika. 2009. - S 22.

funktsiyasi: taqsimlash va nazorat ko'rsatiladi. Davlat aynan byudjetning taqsimlash funktsiyasiga tayanib, ixtiyoridagi markazlashgan moliya resurslarini shakllantiradi va u yordamida umumdavlat ehtiyojlarini pul resurslari bilan ta'minlaydi. Moliyaviy resurslarni taqsimlash va qayta taqsimlash jarayoni qanday amalga oshirilayotgani haqida moliyaning nazorat funktsiyasi xabar berib turadi.

O'zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksiga muvofiq, Davlat byudjeti kassa ijrosini to'g'ri amalga oshirilishi, byudjet mablag'larining moliyaviy nazoratini amalga oshirishni talab qiladi. Davlat byudjeti ijrosining g'aznachilik tizimi joriy etilishi bilan dastlabki va joriy moliyaviy nazoratni amalga oshirish byudjet tashkilotlari, byudjetdan mablag' oluvchilar, davlat maqsadli jamg'armalari bilan birgalikda g'aznachilik organlariga ham yuklatildi.

Davlat maqsadli jamg'armalari moliyaviy barqarorligini ta'minlash quyidagi asosiy vazifalarni hal etish bilan bog'liq: davlat maqsadli jamg'armalarining boshqaruvchi organlar faoliyati samaradorligiga; davlat moliyaviy nazoratining samaradorligiga; mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarga; mamlakat yalpi ichki mahsuloti tarkibida kichik biznes va tadbirkorlikning ulushini kattaligini hisobga olib, ushbu sub'ektlar rivojlanishi va ko'lamini kengayishi uchun shart-sharoit; davlat maqsadli jamg'armalarni qo'shimcha daromad manbalarini kengaytirish; davlat maqsadli jamg'armalar faoliyati bilan bog'liq tizimida samaradorlik va tejamkorlik printsiplari asosida o'zgarishlar kiritish; davlat maqsadli jamg'armalar faoliyatiga doir huquqiy bazani takomillashtirish.

Davlat byudjeti g'azna ijrosining buxgalteriya hisobi hisobvaraqlarining yagona rejasi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi, tasdiqlanadi va ijro etiladi. Davlat byudjetining g'azna ijrosi qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladigan maxsus vakolatli moliya organi hamda uning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, tumanlar, shaharlardagi hududiy bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladi. G'aznachilik bilan davlat soliq, bojxona xizmati organlari, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, tijorat banklari, byudjetdan tashqari fondlar, davlat maqsadli jamg'armalarini taqsimlovchi

organlar, Davlat byudjetida mablag'lar nazarda tutilgan yuridik shaxslar, shuningdek byudjet jarayonining boshqa ishtirokchilari Davlat byudjetining g'azna ijrosi sohasidagi ma'lumotlarni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda almashib turadi. Davlat maqsadli jamg'armalarini taqsimlovchi organlar, mahalliy byudjetlar, Davlat byudjetida mablag'lar nazarda tutilgan yuridik shaxslar, shuningdek byudjet jarayonining boshqa ishtirokchilari Moliya vazirligi G'aznachiligiga taqdim etilgan ma'lumotlarning to'g'riligi va asosliligi uchun javobgar bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1992 yil 23 noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi haqidagi Nizomni tasdiqlash to'g'risida"gi 553-son Qarori qabul qilindi. Mazkur Nizomga muvofiq, Moliya vazirligi O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvi organi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi moliya tizimi tarkibiga kiruvchi organlar faoliyatini kelishilgan yagona moliyaviy, soliq, valyuta va narx-navo siyosatini shakllantirish ishlarini olib borishga, oltin zaxirasini ko'paytirish yo'li bilan O'zbekiston Respublikasining moliyaviy mustaqilligini ta'minlashga, respublika iqtisodiyotini sog'lomlashtirishga, bozor munosabatlarini shakllantirish sharoitida narx-navoni tartibga solishning iqtisodiy usullari rolini kuchaytirishga va aholini ijtimoiy himoya qilishga yo'naltiradi. Xalq xo'jaligi va ijtimoiy-madaniy sohani mablag' bilan ta'minlaydi, respublika mintaqalarining yaxlit ishlab chiqarish va ijtimoiy taraqqiyoti uchun moliyaviy negiz yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, «Barchamizni oq yuvib, oq taragan, ona yurtimizning og'ir yukini, uning quvonch va tashvishini umr bo'yi elkasida ko'tarib kelgan mo''tabar bobolarimiz va momolarimizni, ota-onalarimizni rozi qilish, ularning duosini olish – dunyodagi eng ulug', eng savobli ish. ...2015 yilga «Keksalarni e'zozlash yili» deb nom berib, uni mana shunday pok niyat va harakatlar bilan boshlayotganimiz 2015

yilning tinchlik va osoyishtalik, farovonlik va to'kinlik yili bo'lishiga, uning yanada mazmunli o'tishiga munosib hissa bo'lib qo'shiladi»²⁰.

Moliyaviy nazorat qilish ob'ektlariga ko'ra: byudjet nazorati, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari fondlar yuzasidan nazorat, soliq nazorati, valyuta nazorati, kredit nazorati, sug'urta nazorati, investitsiya nazorati, pensiya nazorati, pul massasi nazoratidan iborat.

Moliyaviy nazoratning muhim shakllaridan biri byudjet nazorati hisoblanadi. Byudjet nazorati orqali davlat va mahalliy xokimiyat organlari muntazam ravishda tasdiqlangan jamlangan byudjetning daromad va xarajatlar rejalarini to'liq va sifatli bajarilishini nazoratga olish, ularning bajarilishiga ta'sir qiluvchi turli salbiy omillarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun zudlik bilan zarur chora-tadbirlar belgilash imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- fuqarolarning pensiya ta'minoti sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqish;
- byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlarning mutanosibligini ta'minlash;
- byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan unga yuklangan vazifalar va funktsiyalarning, ayniqsa, pensiyalarni va boshqa tegishli to'lovlarni tayinlash va to'lashning belgilangan qoidalarini qo'llash yuzasidan bajarilishini muvofiqlashtirish va nazorat qilish.

Moliya vazirligi huzurida Nazorat-taftish bosh boshqarmasi "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi Nazorat-taftish bosh boshqarmasi va uning hududiy nazorat-taftish boshqarmalari to'g'risida"gi Nizomga asosan faoliyat yuritadi. Nazorat-taftish bosh boshqarmasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar nazorat-taftish boshqarmalarining asosiy vazifasi byudjet jarayonining barcha bosqichlarida byudjet intizomiga rioya etilishini nazorat

²⁰Karimov I. Mamlakatimizni demokratik yangilash va modernizatsiya qilishga qaratilgan taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirish – bosh maqsadimizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 22 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2014 yil. 5 dekabr.

qilishdir. Bosh nazorat-taftish boshqarmasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar nazorat-taftish boshqarmalari o'z ish-faoliyatini Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan yillik ish rejalariga asosan amalga oshiradi. Moliya vazirligi huzurida Nazorat-taftish bosh boshqarmasi tomonidan zarur bo'lgan hollarda, moliya organlari va byudjet muasasalari faoliyatini rejadon tashqari taftish va tekshiruvdan o'tkazishadi, maxsus vakolatli organ ruxsati bilan esa, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini taftish va nazorat qilinadi.

Bozor iqtisodiyoti sari tinimsiz rivojlanib borish bilan birga, ijtimoiy himoyalash va kafolatlashning kuchli, tizimli va ta'sirchan mexanizmini yaratish va ijtimoiy barqarorlikka erishish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 4161-sonli Farmoniga muvofiq, pensiya va nafaqalarni tayinlash, to'lovini monitoring qilish, ularni hisobini yuritish O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzurida tashkil etilgan byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining hududiy bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasini boshqarish bo'yicha quyidagi funktsiyalar yuklatildi:

- byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'lari kelib tushishi va ularni sarflashning har yilgi hamda choraklar bo'yicha prognoz balanslarini shakllantirish;
- pensiyalar, shuningdek, ijtimoiy ta'minot organlari tomonidan to'lanadigan nafaqalarni o'z vaqtida hisoblash va to'lash;
- pensiyalar, davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqalarni to'lash xarajatlarini mablag' bilan ta'minlash;
- pensiyalar, davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqalarni to'g'ri hisoblanishini hamda o'z vaqtida to'lanishini nazorat qilish.

2.4.O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimi nazoratini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari va asosiy vazifalari

Har bir mamlakatda davlat alohida sub'ekt bo'lishi bilan birga jamiyatni boshqaruvchi asosiy o'zak hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida shuni unutmaslik zarurki, davlat daromadlarini doimo ko'paytirish bilan bir katorda xarajatlar samaradorligini oshirib borish zarur. Moliyaviy nazoratni davr talabiga mos ravishda tashkil etish orqali davlat xarajatlari samaradorligini oshirish mumkin. Xarajatlar samaradorligini yaxshi va to'liq yo'lga qo'yishda moliyaviy nazoratni odilona va oqilona tashkil etish lozim. Moliyaviy nazoratdan eng ko'p samara uning barcha shakllarini o'zaro harakatida erishilishi mumkin. Ayniqsa, bu byudjet mablag'larini talon-taroj qilishga qarshi kurashda zarur. Sodir bo'layotgan o'g'irliklarning oldini olish, bunday holatlarning sabablarini aniqlash, kelgusida ularga yo'l qo'yilmasligi uchun o'zaro bog'liq bo'lgan chora-tadbirlar tizimini o'z ichiga qamrab olishi kerak.

Iqtisodiyotni turli tarmoqlari bilan byudjetning ko'pqirrali aloqalarini byudjet ko'rsatkichlarining aniq manzilli xarakteri ifodalaydi. Byudjet mablag'larini iqtisodiyotning turli tarmoqlarida to'g'ri ishlatilishini nazorat qilishga asos yaratadi. Byudjetni daromadlar va xarajatlar ko'rsatkichlari tizimi orqali nazorat qilinadi. Mamlakatimiz mustaqillikni qo'lga kiritgach, eng avvalo, erkin bozor iqtisodiyotiga o'tish, iqtisodiyotni erkinlashtirish, jahondagi rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganib bozor infrastrukturasi yaratish yo'lida muhim strategik maqsadlar ishlab chiqildi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida va bozor munosabatlari rivojlangan taqdirda ham moliyaviy nazoratning salohiyati pasaymasdan, balki, oshib boradi. Bu sharoitda moliyaning o'zi kabi moliyaviy nazoratning ham maqsad va vazifalari, shakllari tubdan o'zgaradi. Endi u fakatgina jazolovchi organ sifatida emas, balki davlatning o'z vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan mablag'larni to'liq to'planishi, byudjet mablag'laridan maqsadga muvofiq, samarali xarajat qilishni nazorat qilish, maslahat va ko'rsatmalar berish kabi vazifalarni bajaradi.

Pensiya ta'minoti moliyaviy resurslarni qayta taqsimlashning yirik oqimi bo'lib, iqtisodiyotda mahsulotlar, resurslar va daromadlarning makroiqtisodiy doiraviy

aylanishiga, aholining iqtisodiy faolligini rag'batlantirishga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Pensiya tizimi bilan iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari uzviy bog'liq bo'lib, to'g'ri tashkil etilgan pensiya tizimi iqtisodiyotni investitsiyalashning moliyaviy manbasi bo'lib xizmat qilishi mumkin. O'rta istiqbolda pensiya tizimi samaradorligini oshirish mezonlari

aksariyat band aholini pensiya tizimi bilan qamrab olish, pensionerlarga pensiyaga chiqqunga qadar bo'lgan davrdagi turmush darajasi bilan qiyosiy taqqoslanadigan munosib turmush farovonligi va sifatini ta'minlaydigan moliyaviy barqarorlikdan iborat bo'lishi lozim.

O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimidagi islohotlarni olib borishda bu boradagi xorijiy tajribani har tomonlama o'rganish, jahon mamlakatlarida aholining ijtimoiy himoyasiga xizmat qiladigan, keksaygan paytida fuqarolarga munosib turmush sharoitlarini ta'minlaydigan, shu bilan birga, bozor sharoitlariga mos bo'lgan, fuqarolarning o'z farovonligini ta'minlashdagi mas'uliyatini oshirishga xizmat qiladigan mukammal pensiya ta'minoti tizimini shakllantirish va uning iqtisodiy-moliyaviy asoslarini mustahkamlash masalalari islohotlarning diqqat markazidagi dolzarb masalalari qatorida turibdi.

Xorijiy mamlakatlarda jamiyat rivojlanishi va ijtimoiy aloqalar murakkablashishi bilan ijtimoiy yordamga muhtoj bo'lgan fuqarolar qatoriga iqtisodiy sabablar oqibatidagi ishsizlar, kambag'allar, shuningdek, inflatsiyaning yuqori sur'atlaridan moddiy ahvollari og'irlashganlar kiradi. Bunday toifadagi fuqarolarni ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash jamiyat miqyosida muayyan moliyaviy resurslarni jamlash va ijtimoiy ta'minot maqsadlariga safarbar qilishni talab etadi. Bu maqsadlardagi moliyaviy resurslar nazorati kuchaytiriladi. Frantsiyada pensiya ta'minoti taqsimlash xarakteriga ega. Pensiyalar to'lanishi kasaba tashkilotlari yoki ishchilar uyushmalari hamda ish beruvchilar tomonidan davlat boshchiligidan nazorat qilinadi. Pensiya ajratmalari majburiy hisoblanib, ishchi-hizmatchilar va ish beruvchilar o'rtasida taqsimlanadi.

Milliy pensiya tizimi mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda shakllantiriladi. Bozor iqtisodiyotida ishlab

chiqarishning qisqarishi, aholi turmush darajasining pasayishi, ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolar sonining ortishi va boshqa qator holatlar fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yaratish va pensiya miqdorini doimiy ravishda qayta ko'rib borish zarurligini taqozo etadi. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish pensiya ta'minotini bozor munosabatlari talablariga moslashtirishga qaratilgan. Bu talablar birinchi navbatda pensiyalarni tayinlashda mehnat staji davomiyligining ahamiyatini yanada oshirishni nazarda tutadi. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'larining maqsadli sarflanishi ustidan nazoratni kuchaytirish va uning monitoringini samarali tashkil etish zarur. Hozirgi iqtisodiy sharoitda davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish va uning moliyaviy barqarorligini ta'minlash hisoblanadi.

Moliyaviy nazoratning maqsadi-tekshirilayotgan ob'ektdan amaldagi moliyaviy qonunchilik talablariga qay darajada rioya etilayotganligini aniqlash, qonunbuzarlik holatlari aniqlangan taqdirda uni bartaraf qilish choralarini ko'rish, aybdor shaxslarni va ularning javobgarligi masalalarini hal etish, kelgusida shunday qonunbuzarliklar yuz berishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida salbiy shart-sharoitlarga barham berish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi idoraviy jihatdan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga qarashli hamda o'z faoliyati to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining birinchi o'rinbosari - Moliya vaziriga, Jamg'armaning Kuzatuv kengashi raisiga hisob beradi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- fuqarolarning davlat tomonidan kafolatlangan ijtimoiy ta'minotga va ijtimoiy sug'urtaga bo'lgan huquqlarini amalga oshirish;
- maxsus, maqsadli, hisobraqamlarida davlat ijtimoiy sug'urtasiga majburiy badallar va ajratmalarni jamlash;
- qonun hujjatlariga muvofiq pensiyalar va ijtimoiy nafaqalar, shuningdek,

ijtimoiy sug'urta bo'yicha nafaqalar to'lashga xarajatlarni mablag' bilan ta'minlash.

Pensiya jamg'armasi ijro etuvchi apparatining, uning hududiy boshqarmalari, tuman (shahar) bo'limlari, Respublika tibbiy-ijtimoiy ekspertiza inspeksiya, tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmatlari ta'minoti respublika byudjeti mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi. Jamg'armaning daromadlari bo'yicha, Jamg'arma mablag'lari bo'yicha majburiy to'lovlar, badallardan mablag'larni hamda boshqa to'lovlarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining G'aznachiligidagi Yagona g'azna hisobvarag'iga jamlaydi. Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarga xarajatlarni moliyalashtirishni ta'minlaydi. Badallar va boshqa to'lovlar tushishi hisobini olib boradi, shuningdek yuridik shaxs bo'lmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslarning hamda dehqon xo'jaliklari a'zolarining mehnat daftarchalarini belgilangan tartibda yuritadi va saqlaydi. Hozirgi kunda milliy pensiya tizimini moliyaviy mustahkamlash uchun zahira fondi mavjud. Zahira fondi kamida ikki-uch oylik pensiyalar summasi hamda ijtimoiy nafaqa to'lovlari miqdorining ta'minlashga etadi.

2.5. MDH davlatlarida pensiya tizimidagi nazorat tizimini joriy etish amaliyoti

Byudjetdan tashqari fondlar Rossiya Federatsiyasi Federal byudjeti tarkibida jamlantiriladigan fondlar bo'lib, ularning har biri uchun mablag'lar manbalari, har bir manbadan mablag' tushishi normalari va shartlari, shuningdek, shu mablag'laridan foydalanilishi mumkin bo'lgan maqsadlar qonun hujjatlari bilan nazorat qilinadi. Rossiya Federatsiyasida byudjetdan tashqari fondlar qatoriga «Pensiya fondi», «Majburiy ijtimoiy sug'urtalash fondi», «Bandlik fondi», «Majburiy tibbiy sug'urtalash fondi» va «Yo'l fondi» kiradi.

Rossiya Federatsiyasi byudjetdan tashqari fondlarining daromad manbalari quyidagilardan iborat”²¹.

- maxsus, maqsadli soliqlar, vzoslar va yig’imlar;
- korxonalar, tashkilotlar, foydasidan ajratmalar;
- byudjet mablag’lari;
- tijorat faoliyatidan olingan foyda;
- Markaziy bank va banklardan olingan qarzlar;
- qonun xujjatlariga muvofiq boshqa daromadlar.

Rossiya Federatsiyasida 2015 yila ajratmalar stavkasi Pensiya fondiga 22,0 foiz, Majburiy ijtimoiy sug’urtalash fondiga 2,9 foiz, Majburiy tibbiy sug’urtalash fondiga 5,1 foiz belgilangan. Rossiyada pensiya tizimini isloh etish pensiya tizimining daromadlarini maksimal ko’paytirishga va moliyaviy nazorat asosida xarajatlarini qisqartirishga qaratildi. Shu maqsadda pensiyaga chiqish uchun zarur bo’lgan minimal mehnat staji miqdori oshirilmoqda, jamg’arish tizimidagi qatnashuv darajasi qisqarmoqda, barvaqt pensiyaga chiqishning shartlari kuchaytirilmoqda. Ish haqidan to’lanadigan sug’urta badallari me’yori oshirilmoqda va istiqbolida to’lovlarni o’zi ortishi rejalashtirilmoqda. Rossiyada pensiyaga chiqish huquqini rubldan ballarni hisoblash huquqiga o’tkazish pensiya fondi xarajatlarini minimallashtirgan holda uni moliyaviy barqarorligini yanada oshirishga qaratilgan.

Pensiya tizimi kasallik, keksalik, baxtsiz hodisa tufayli mehnat qilish qobiliyatini yo’qotish holatlarining oldini olishga qaratilgan ijtimoiy himoyadir. Ijtimoiy bozor iqtisodiyotiga yo’naltirilgan mamlakatlarda pensionerlarni ijtimoiy jihatdan himoya qilish vazifasi an’anaviy ko’rinishda, ya’ni fuqaro pensiya huquqining aksariyat qismi uning o’zi tomonidan mustaqil ravishda ishlab topiladi. Agar qonun asosida o’rnatilgan pensiya minimumi miqdorini ta’minlash uchun mablag’ etmasa Rossiya Federatsiyasi Federal byudjetidan qoplanadi. Rossiyada erkaklar 60 yoshdan, ayollar 55 yoshdan boshlab pensiya yoshiga etgan hisoblanadi.

²¹http://studopedia.ru/7_111400_dohodi-gosudarstvennih-vnebyudzhethnih-fondov-rossiyskoy-federatsii-i-territorialnih-gosudarstvennih-vnebyudzhethnih-fondov.html Dohodi gosudarstvennix vnebyudjetnix fondov Rossiyskoy Federatsii i territorialnix gosudarstvennix vnebyudjetnix fondov. internet sayti ma’lumotlari.

O'rtacha umr ko'rish yoshi 66 yoshni tashkil etadi. Aholi 20-25 yillik ish stajiga ega bo'lishi yoki eng kamida 5 yillik ish stajiga ega bo'lgan taqdirda pensiya olish huquqiga ega bo'ladilar.

2.3.-jadval.

MDX davlatlarida pensiya oluvchilarning soni²².

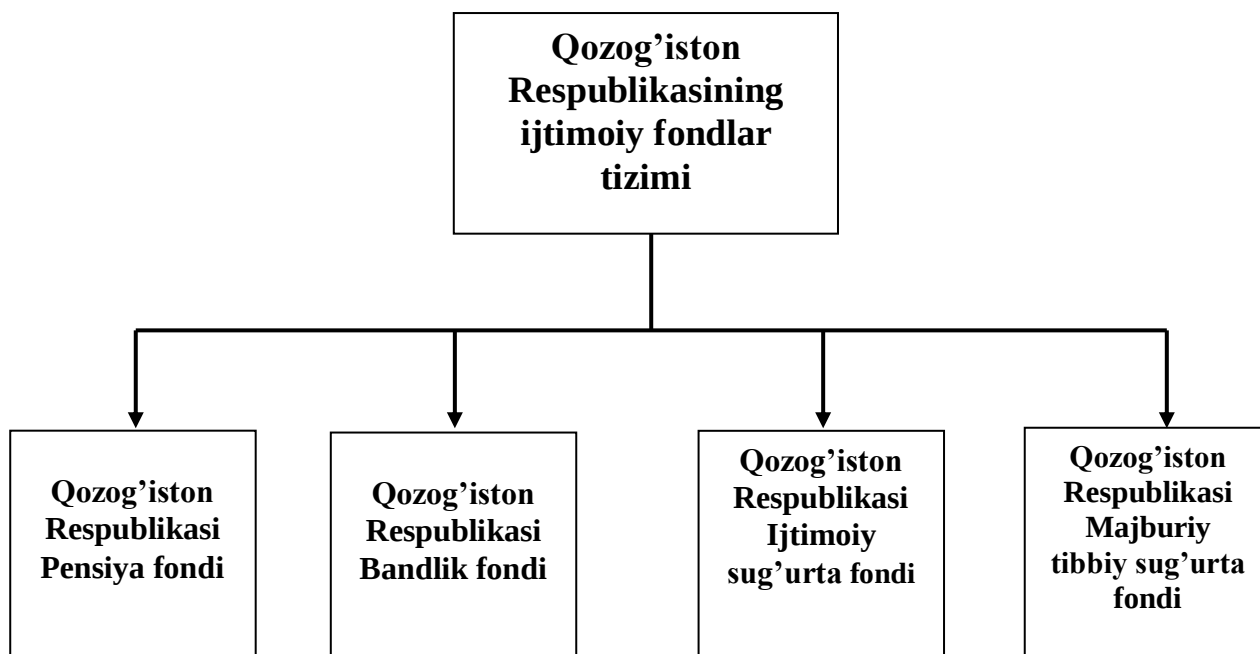
	Mamlakatlar	Aholi soni. mln.kishi	Pensiya oluvchilar soni	
			mln.kishi	Aholiga nisbatan foizda
2.	Ozorbajon	9,4	1,3	13,83
3.	Armaniston	3,1	0,5	16,13
4.	Belarussiya	9,5	2,4	25,26
5.	Qozog'iston	16,7	2,4	14,37
6.	Qirg'iston	5,6	0,5	8,93
7.	Latviya	2,1	0,6	28,57
8.	Litva	3,0	1,1	36,67
9.	Moldaviya	3,6	0,6	16,67
10.	Rossiya	143,7	41,0	28,53
11.	Tojikiston	7,8	0,6	7,69
12.	Ukraina	45,1	13,6	29,96
13.	Estoniya	1,3	0,4	30,77

MDX davlatlarining pensiya tizimi ichida davlat pensiya ta'minoti va davlat pensiya sug'urtasiga asoslangan mamlakatlar mavjud. Masalan, Armaniston Respublikasida pensiya islohotlari quyidagi yo'nalishlarida olib boriladi. 1999 yil

²²Davronov Sh.Z. Davlat pensiya ta'minoti tizimi barqaror rivojlanmoqda yanada takomillashtirilmoqda. Pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2014 yil. 21 noyabr. -B.9.

2 dekabrda Armaniston hukumati tomonidan «Pensiya ta'minotining asosiy strategik qoidalari» tasdiqlandi. Pensiya islohotning asosiy maqsadlari sifatida quyidagi masalalar belgilandi: pensiyalarni to'lashga yo'naltirilgan mablag'lar samaradorligini oshirish va ularni nazorat qilish; majburiy pensiya sug'urtasi tizimini rivojlantirish; ixtiyoriy pensiya sug'urtasini joriy etish.

Armaniston Respublikasida yangi pensiya ta'minoti tizimiga o'tish davrida mehnat pensiyasi uch qismdan iborat bo'ldi. Talab qilinadigan sug'urta stajiga ega bo'lgan shaxslarga davlat tomonidan kafolatlangan tayanch pensiya. Bunday tizimda mehnat pensiyasi kamida 5 yillik ish stajiga ega bo'lganlarga tayinlanadi. Sug'urta stajining yakka (shaxsiy) tartibda hisobga olish tizimi joriy etilgunga qadar har yili uchun qo'shimcha to'lovlar. Yakka tartibdagi hisobvaraqlari joriy etilgandan so'ng har bir sug'urtalanuvchining shaxsiy hissasiga qarab hisoblanadigan sug'urta pensiyasi, ya'ni bu pensiya jamg'arilgan sug'urta badallarini va pensiya olish huquqini qo'lga kiritish vaqtida taxminiy o'rtacha umr ko'rish muddatini hisobga olgan holda tayinlanadi.

2.4.-rasm. Qozog'iston Respublikasining ijtimoiy fondlar tizimi

Qozog'iston Respublikasida byudjetdan tashqari fondlarni shakllantirish bilan mamlakat iqtisodiyotini tartiblash, tashqi iqtisodiy faoliyatni yaxshilash, ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirish hamda aholiga ijtimoiy nafaqa va pensiyalarni

to'lash imkoniyati yaratildi. Qozog'iston Respublikasida ijtimoiy fondlarga byudjetdan tashqari fondlar maqomi berildi.

Qozog'iston Kozogiston Respublikasi hukumati va Qozog'iston Respublikasi Prezidentining qonun hujjatlari bilan tasdiqlanadi. Qozog'iston Respublikasi Pensiya fondi pensiya ta'minotini moliyaviy boshqarish maqsadida tashkil qilingan, mustaqil moliya-kredit tashkiloti hisoblanadi. Qozog'iston Respublikasining jamg'arib boriladigan pensiya fondi Qozog'iston Respublikasining qonun hujjatlarida belgilangan tartibga muvofiq, pensiya vzoslarini yig'ish va pensiyalarni to'lash bo'yicha faoliyat olib boradigan, shuningdek, pensiya aktivlarini investitsion boshqaradigan yuridik shaxs hisoblanadi. Qozog'iston Respublikasining jamg'arib boriladigan pensiya fondi majburiy vzoslarni to'playdi, fondning investitsion portfelini shakllantirish uchun mablag'larni turli qimmatli qog'ozlarga joylashtiradi.

Xorijiy mamlakatlarda pensiyalarni to'lash tajribalarini o'rganish tajribalari ko'rsatadiki, pensiya sohasi samaradorligining ortishi, tezkor va aniq hisobotlar shakllantirilishi pensiyalar tayinlanishi va to'lanishida inson omilini kamaytirish orqali Qozog'iston Respublikasi Pensiya fondi mablag'larining maqsadli sarflanishi ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi.

2.4.-jadval.

Xorijiy mamlakatlarda pensiyalarni to'lash tahlili²³.

№	Mamlakatlar	To'lovlar		
		Bank	Pochta bo'limi	Boshqa idoralar
1.	O'zbekiston	36,3	60,7	-
2.	Ozorbajon	99,9	0,1	-
3.	Armaniston	25,7	74,3	-
4.	Belarussiya	44,4	50,9	4,7
5.	Qozog'iston	62,5	37,5	-
6.	Qirg'iston	30,6	69,4	-
7.	Moldaviya	10,1	89,9	-
8.	Rossiya	49,0	44,7	6,3

Bu jarayonda ish beruvchi hamda ishlovchilar tomonidan qonunchilikka muvofiq Qozog'iston Respublikasi Pensiya fondiga ajratmalarga doir, jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlari bo'yicha va boshqa byudjetdan tashqari jamg'armalar bilan hisob-kitoblar olib boriladi. Jamg'armaga to'lovlarni o'z vaqtida to'lanishi qonunchilikka muvofiq belgilangan vazifalarni to'la amalga oshirilishi ta'minlanadi. Pensiya tizimini isloh qilish davomida MDX davlatlarining siyosati quyidagi tamoyillar asosida qurilgan.

1. Kelajakda asosiy pensiya tizimi sifatida qabul qilingan pensiya ta'minotida nazorat asosida taqsimot tamoyillarini qo'llash.
2. Pensiya ta'minotini birdamlik va jamg'arish tamoyillarini o'zida mujassamlashtirgan pensiya ta'minoti tizimiga o'tkazish.
3. Xususiy pensiya tizimi uchun asosiy tamoyil sifatida jamg'arish tamoyilini

²³Davronov Sh.Z. Davlat pensiya ta'minoti tizimi barqaror rivojlanmoqda yanada takomillashtirilmoqda. Pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2014 yil. 21 noyabr. -B.10.

tanlash.

4. Ixtiyoriy pensiya ta'minoti institutlarini rivojlantirish.

O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimini isloh etish, uning moliyaviy asoslarini takomillashtirishda keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. «..O'zbekistonda pensiyalarning o'rtacha miqdori o'rtacha ish haqiga nisbatan 37,5 foizni tashkil etmoqda. Bu ko'rsatkich Rossiyada 25,7 foiz, Markaziy Osiyo mamlakatlarida esa 23-28 foizdan iborat. Joriy 2014 yilda mamlakatimizda bu ko'rsatkichni 41 foizga etkazish ko'zda tutilmoqda»²⁴. Xorijiy mamlakatlar pensiya ta'minoti tizimining tahlil ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, “Rossiyada o'rtacha qoplash koeffitsenti miqdorini 2012 yildagi 34 foizdan 2030 yilda 20 foizga qisqartirish va 2015 yilda mehnat bozoriga kirib keluvchi yosh avlod uchun birdamlik pensiya tizimida o'rtacha ish haqidan 35 yil mobaynida to'liq pensiya to'lovlarini to'lagan holda qoplash koeffitsentining 40 foiz bo'lishi rejalashtirildi”²⁵.

2.6.Pensiya tizimida nazoratni samarali tashkil etishga oid xorijiy tajribalar

Ijtimoiy sug'urta – bu ijtimoiy sug'urta riskini kamaytirish va kompensatsiyalash chora-tadbirlari tizimidir. Ijtimoiy sug'urta sub'ektlari doirasi ijtimoiy yordam tizimidagiga qaraganda, ancha keng. U birinchidan, sug'urtalangan shaxs, bu tizimning markaziy sub'ekti bo'lib, uning manfaatlarini ro'yobga chiqarishga mablag'larni yo'naltirilishi kerak, bu mehnat bozorida ishsiz va daromadlarsiz qolish xavf solib turgan shaxsdir. Ikkinchidan, sug'urtalovchi – bu ish beruvchi yoki sug'urta badallarini nazorat qiluvchi va to'lashga ma'sul bo'lgan boshqa shaxsdir. Uchinchidan, sug'urtalanuvchi, u sug'urta badallarini yig'adi, ularni harakatlantiradi va sug'urta ta'minotini taqdim qiladi. Sug'urtalovchi sifatida

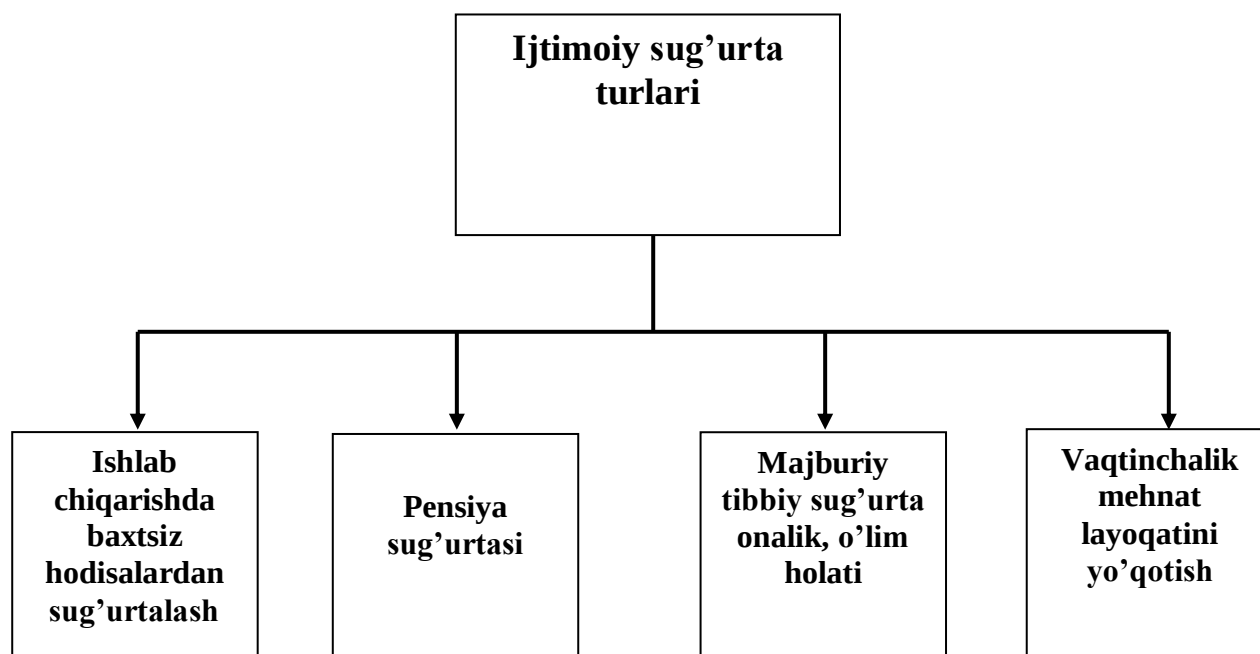
²⁴Karimov I. “ 2014 yil yuqori o'sish sur'atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2014 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2014 yil. 18 yanvar.

²⁵Vahabov A.V., Raxmonov Sh.I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining pensiya tizimini isloh etishga ta'siri. Ijtimoiy hamkorlik - iqtisodiy munosabatlarni erkinlashtirish omili. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2014 yil. 16 aprel. -B.29.

ko'pchilik vaziyatlarda byudjetdan tashqari fondlar chiqadilar: pensiya fondi, ijtimoiy sug'urta fondi. To'rtinchidan, boshqa sub'ektlar, ko'p hollarda bu sug'urta ta'minoti taqdim qiladigan organlar (ijtimoiy ta'minot, pensii yata'minoti organlari) dir. Masalan, davlat pensiya sug'urtasini belgilash va to'lash bo'yicha vakolatlarini aholini ijtimoiy himoyalash organlari amalga oshiradilar.

Ijtimoiy sug'urta turlari bo'yicha asosiy tasnif quyidagicha bo'lishi mumkin: pensiya sug'urtasi; majburiy tibbiy sug'urta; ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalardan va kasb kasalliklaridan (kasb risklarini sug'urtalash) majburiy ijtimoiy sug'urta; vaqtinchalik mehnat layoqatini yo'qotish, onalik, o'lim holatlarida sug'urtalash.

Ko'plab mamlakatlar milliy ijtimoiy ta'minot tizimi funktsional xususiyatlarining asosiy omillari ijtimoiy sug'urtaning ixtiyoriyligi yoki majburiyligi, davlat ishtiroki va nazorati darajasi, aholining ijtimoiy himoya xizmatlari bilan qamrab olinganlik darajasi, taqdim qilinayotgan ijtimoiy xizmatlar va to'lovlar hajmi, ijtimoiy himoya maqsadlarida daromadlarni qayta taqsimlash tavsifi kabilar hisoblanadi.

2.5.-rasm. Ijtimoiy sug'urta turlari

Amaliyotda fondlarni rivojlantirish yo'llari va xususiyatlaridagi, xizmatlar hajmi va sifatidagi hamda moliyalashtirish usullaridagi tafovutlarga qaramay, ijtimoiy himoya tizimi yagona tamoyillar asosida amal qiladi. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) mutaxassislarining fikricha, ijtimoiy sug'urta tizimi iqtisodiy qulaylik, yakka adolatlilik hamda moliyaviy nazorat va ijtimoiy samaradorlikni ta'minlaydigan tarzda qurilishi zarur. Aholini ijtimoiy muhofaza qilish zararni qoplash, aholini kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayoniga ularning ta'sirini kamaytirish yoki oldini olish maqsadida ijtimoiy risklarni boshqarish tizimi sifatida qaraladi. Ko'pchilik ijtimoiy himoya tizimlarining vazifasi kishilar daromadlarining barqarorligini qo'llab-quvvatlash, kerakli ijtimoiy xizmatlardan teng foydalanish huquqini taqdim qilishdan iborat.

Jahon amaliyotida ishlovchi aholi uchun yollanma ishchilar va mustaqil ravishda band aholini ahamiyatliroq, jiddiy va ko'lamli ijtimoiy risklardan muhofazalashni ta'minlaydigan ijtimoiy sug'urta ijtimoiy ta'minot huquqini amalga oshiradigan asosiy institut hisoblanadi. Quyidagilar ijtimoiy sug'urtaning asosiy tamoyillari hisoblanadi:

- a) sug'urtalash sub'ektlari ishtirokining majburiylik tavsifi;
- b) sug'urtalanganlar o'rtasidagi cheklangan birdamlik;
- c) sug'urtalash jarayonini tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi sifatida davlatning ishtiroki;
- d) mehnat faoliyati davomida sug'urtalangan daromad bilan taqqoslanuvchan to'lovlar darajasi va tizimni moliyalashdagi ishtiroki o'rtasidagi puxta bog'liqlik;
- e) mablag'larning maqsadli ishlatilishi.

Umuman olganda, xorijiy davlatlarda pensiya yoshini ko'tarish hisobidan pensiya moliyaviy ta'minotini mustahkamlashga urinishlar, pensiya miqdorini badallar bilan yanada kuchliroq muvofiqlashtirish, shuningdek, moliyaviy nazorat asosida pensiya tizimini moliyalashtirishni avtomatik barqarorlashtirish mexanizmi joriy etilishiga qaramay pensiya xarajatlari muntazam o'sib bormoqda.

Rossiya, Polsha va Qozog'istondagi pensiya sug'urtasini samarali isloh qilishning asosiy omillari, birinchidan, ularning izchilligi va majmualigidir. Islohotlarga bo'lgan yondoshuv va tamoyillar muntazam o'zgartirib turilsa, ularning maqsadi xam noaniqlashib qolaveradi, pirovard natijalar samaradorligi esa past bo'ladi. Pensiya sug'urtasiini muvaffaqiyatli va izchil amalga oshirish tajribasi Qozog'iston pensiya tizimida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ushbu muvaffaqiyatlarni odatda Chili pensiya islohoti "yutuqlari" bilan qiyos qilinadi.

Ikkinchidan, sug'urta fondlarini tashkil etish va boshqarishda sug'urta tamoyillariga jiddiy rioya etish zarur. Ijtimoiy sug'urtaning aynan sug'urta tamoyillariga amal qilishi talab etiladi. Qozog'istondagi jamg'arib boriladigan pensiya tizimi sug'urta tamoyillariga asoslangan bo'lib, nodavlat pensiya fondlari faoliyati avtonomiyasi nafaqat moliyaviy, balki umumiy tashkiliy asosga qurilgan. Sug'urta fondlari uchun to'lovchilar va mablag' oluvchilar doirasini aniq belgilab olinishi muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda ular biri-biriga mutanosib emas va fondlar ba'zan davlat ijtimoiy ta'minoti vazifasini o'tamoqda. Xamon imtiyozli (kasbga ko'ra) pensiyalar amal qilmoqda, kelib tushayotgan mablag'lar yordam ko'rsatish qoidasi asosida taqsimlanmasligi kerak. Mazkur yo'nalishda davlat, ish beruvchi va xodim o'rtasida javobgarlik va moliyalashtirish ishlarida mo'tadil mutanosiblikni o'rnatish zarur. Davlat eng kam ijtimoiy standartlarini va ularning muntazam indeksatsiya qilinishini kafolatlashi shart.

Uchinchidan, pensiya ta'minotini nazorat qilish va muvofiqlashtirish, sug'urtalanuvchilar manfaatlariga rioya qilish, eng kam ijtimoiy standartlarni kafolatlash, ayni chog'da ijrochilar vositachilar o'rtasida ijtimoiy sug'urta sohasidagi raqobat rivojlanishini rag'batlantirish talab etiladi. Shunday qilib, bozor iqtisodiyoti mamlakatlardagi ijtimoiy sug'urtani muvaffaqiyatli isloh etish to'g'ridan-to'g'ri ijtimoiy yoki iqtisodiy jarayon bo'lib hisoblanmaydi va o'tish davri bilan bevosita aloqador emas. Birinchi va ikkinchi omillar ko'proq siyosiy sharoit va barqarorlik darajasi bilan izohlansa, ikkinchi omil - to'g'ridan-to'g'ri tashkiliy va moliyaviy unsurlar orqali ifodalanadi. Shubhasiz, ko'rib o'tilgan

omillar shularning o'zi bilan cheklanmaydi, ammo boshqa shartlar bilan uyg'unlikda ular ijtimoiy sug'urta holati va natijalarini aks ettira oladi.

Xorijiy davlatlarda amaldagi pensiya qonunchiligida kamchiliklar mavjud. Masalan, bu holat Qozog'istonda bo'lgusi pensiya to'lovlari mexanizmining aniq belgilanmaganligi pensiya fondlariga mablag'larni o'z vaqtida o'tkazib berish ustidan nazoratning yo'qligida ko'rinadi. Rossiyada kasbga oid pensiya tizimini va imtiyozli pensiya masalalaridagi noaniqlikda ifodalanadi. Pensiya sug'urtasini isloh qilishdagi ushbu muammolar islohotlarni chuqurlashtirish va takomillashtirish bo'yicha puxta o'ylangan qarorlar va tadbirlar qabul qilinishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Jumladan: pensiya sug'urtasi tizimining birlamchi qoidalarini istisno etilgan holatlarda o'zgartirish; pensiya islohotining qonunchiligi, axborot, uslubiy asoslarini va vositalarini takomillashtirish.

“Xususiy sektorda Mehnat departamenti ishchilar to'lovlari xavfsizligi boshqarmasi (*the Employee Benefits Security Administration of the Department of Labor*)ning 1-bo'limi nazoratga mas'ul va davlat pensiya rejasi nazoratini amalga oshiradi. Kongress shtat va mahalliy pensiya ta'minotini Ichki Daromad Xizmatidan (ERISA) boshqa hech qaysi federal hukumat agentligi nazorat qilmaydi va tartibga solish vakolatiga ega emas. Yirik davlat pensiya ta'minoti homiylari bo'lgan federal, shtat nazoratchilarining kamligiga uchun davlat pensiya ta'minoti nazorati vakolati huquqini turli muassasalarga bergan, bunda ba'zilar boshqalaridan ko'ra vakolatga ega. Umuman olganda, bu kabi nazorat vakolati huquqi ikki turdagi hukumat tashkilotlariga beriladi: shtat qonunchiligi tomonidan belgilangan shtat qonun chiqaruvchi organ qo'mitasi yoki mustaqil pensiya qo'mitasi”²⁶.

“...Mustaqil pensiya qo'mitasi yoki pensiya masalalari bo'yicha doimiy qonuniy qo'mitasi bo'lmagan shtatlar pensiya bilan bog'liq masalalar uchun vaqti-vaqti bilan vaqtinchalik pensiya qo'mitalarini tuzadilar. Ular odatda bir yillik qisqa muddatga tuzilganligi uchun vaqtinchalik bo'ladi. Doimiy qo'mitaga qiyoslaganda, vaqtinchalik qo'mita cheklangan vakolatga ega bo'lib, uning asosiy maqsadi joriy

²⁶ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 103

siyosat va amaliyotni ko'rib chiqib pensiya islohotlari bo'yicha tavsiyalar berishdir.

Vaqtinchalik pensiya qo'mitasi odatda davlat pensiya qo'mitasida moliyalashtirishda jiddiy uzoq muddatli etishmovchilik bo'lganda va pensiya tizimini barqaror yo'lga qo'yishilishi uchun yirik islohot kerak bo'lganda tuziladi. Masalan, 1999 yilda Davlat pensiya va nafaqadagilarning tibbiy sug'urta nafaqalari bo'yicha Michigan Qo'mitasi (1) davlat pensiya va nafaqa tizimlarini moliyalashtirish, boshqaruv, nazorat va moliyaviy balanslashtirish va ta'sir ko'rsatuvchi qonunlarni qayta ko'rib chiqish; (2) davlat pensiya va nafaqa tizimlarini moliyalashtirish va jamg'arilgan majburiyatlarning ko'lami mosligini ko'rib chiqish; (3) davlat pensiya va nafaqa tizimlariga boshqaruvchi va ta'sir ko'rsatuvchi shtatlardagi qonunlarda bu kabi o'zgartirishlarni e'tiborga olish, tavsiya qilish va hisobot berish uchun tuzilgan. Qo'mita davlat tomonidan tayinlangan shaxslardan tashkil topib, tuzilganidan 1 yildan kechikmay o'z ishini yakunlashiga to'g'ri kelgan. 2000 yillarning boshlarida, pensiya ta'minotining moliyalashtirish nisbati pasayishini keltirib chiqargan fond bozoridagi jiddiy tushish, Illinois, Nyu Jersey va Kaliforniya kabi shtatlar pensiyani moliyalashtirish masalalarini o'rganish uchun pensiya qo'mitalarini tuzdi. Biroq qo'mitalar tomonidan qilingan tavsiyalar odatda shtat qonunchiligi bilan bog'lanmagan bo'ladi. Qo'llanilish vakolatining kamligiga qaramasdan, vaqtinchalik pensiya qo'mitalari saylangan mansabdor shaxslar va aholini pensiya ta'minotlari duch kelayotgan muhim tizimga oid va siyosiy masalalarni bildirish maqsadiga erishmoqdalar.

O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimidagi islohotlarni olib borishda bu boradagi xorijiy tajribalarni har tomonlama o'rganish, jahon mamlakatlarida aholining ijtimoiy himoyasiga xizmat qiladigan, keksaygan paytida fuqarolarga munosib turmush sharoitlarini ta'minlaydigan, shu bilan birga, bozor sharoitlariga mos bo'lgan, fuqarolarning o'z farovonligini ta'minlashdagi mas'uliyatini oshirishga xizmat qiladigan mukammal pensiya ta'minoti tizimini shakllantirish va uning iqtisodiy-moliyaviy asoslarini mustahkamlash masalalari islohotlarning

diqqat markazidagi dolzarb masalalari qatorida turibdi.

O'zbekistonda o'rta muddatli istiqbolda pensiya tizimini davlat nazorati asosida moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak:

1. O'zbekistonda pensiya tizimini moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan maqsadli davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, ko'p darajali kombinatsiyalashgan pensiya tizimini shakllantirish kerak.
2. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarni jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida»gi qonun normalarini amaliyotga samarali joriy etish uchun qonunosti hujjatlarini ishlab chiqish va qabul qilish lozim. «Nodavlat pensiya fondlari», «Davlatning ijtimoiy sug'urtalash», «Majburiy xususiy pensiya ta'minoti» kabi pensiya tizimini modernizatsiyalashni huquqiy asosini tashkil etuvchi qonunlarni qabul qilish qilish vaqti keldi.
3. O'zbekistonda pensiyani mehnat stajiga qarab to'lashdan elektron shaklda nazorat yo'lga qo'yilgan sug'urta stajiga asosan to'lashga bosqichma-bosqich o'tish boshlandi. Kelgusida «Birdamlik» pensiya tizimidan bosqichma-bosqich jamg'ariladigan pensiya tizimiga o'tish siyosatini izchillik bilan amalga oshirish zarur.
4. Pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirish mexanizmini takomillashtirishda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga korxonalar faoliyatidan olingan boshqa daromadlarni ko'paytirish lozim.
5. Jahonda pensiya ta'minotining moliyaviy barqarorligini ta'minlashning ilg'or tajribalarini respublikamiz amaliyotida qo'llash maqsadida, aholi turmush darajasini oshayotganligini hisobga olib, yagona ijtimoiy to'lov yukini ish beruvchilardan ishchi va xodimlar zimmasiga bosqichma-bosqich o'tkazish, ya'ni amaldagi 87:13 nisbatni istiqbolda 50:50 nisbatga etkazishni ta'minlash mumkin.

Tayanch so'z va iboralar

Moliyaviy nazorat, davlat moliyaviy nazorati, davlat pensiya ta'minoti, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari fondlar, ijtimoiy sug'urta tizimi,

pensiya ta'minoti nazorati, nazorat tamoyillari, ichki nazorat, ixtiyoriy nazorat, davlat kafolati, monitoring, moliyaviy barqarorlik.

Takrorlash uchun savollar

1. Davlat moliyaviy nazorati deganda nimani tushchunasiz?
2. Moliyaviy nazoratning turlarini aytib bering.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tekshiruvlarni tartibga solish va nazorat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirish to'g'risida» 1503-son Farmonining ahamiyati nimalardan iborat?
4. Pensiya ta'minotida moliyaviy nazoratining maxsus tamoyillari nimalardan iborat?
5. Pensiya ta'minotida moliyaviy nazoratning qanday usullaridan foydalaniladi?
6. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 4161-sonli Farmoniga muvofiq, Pensiya jamg'armasining hududiy bo'linmalariga qanday funktsiyalar yuklatildi?

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. «Pensiya nazorati - davlat moliyaviy nazoratining tarkibiy qismi» mavzusida referat tayyorlash.
2. Davlat pensiya tizimi xarajatlarini nazorat qilish bo'yicha klaster tayyorlash.
3. Pensiya ta'minotida davlat vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan mablag'larni to'liq to'plash, byudjet mablag'laridan maqsadga muvofiq, samarali xarajat qilishni nazorat qilish, maslahat va ko'rsatmalar berish qanday tashkil etilishi bo'yicha xulosa tayyorlash.

Test savollari

1. **Moliyaviy nazorat - ... bilan bog'liq moliyaviy masalalarni tekshirishdagi maxsus shakl va uslublardir.**

- A. xo'jalik sub'ekti faoliyati
- B. korxona faoliyati
- C. muassasa faoliyati
- D. jamg'arma faoliyati

2. **Davlat moliyaviy nazorati-**

- A. davlat moliya siyosatini amalga oshirish va moliyaviy xavfsizlik uchun shart-sharoitlar tashkil etilishidir.
- B. davlat moliya siyosatini amalga oshirish uchun tashkil etilgan shart-sharoitlardir.
- C. davlat moliyaviy xavfsizligi uchun yaratilgan shart-sharoitlar.
- D. davlat moliyasi mablag'larini samarali tashkil etishdir.

3. **Pensiya ta'minotida hujjatlar asosidagi nazorat usullari hisoblanmaydi-**

- A. yuridik tekshiruv
- B. arifmetik tekshiruv
- C. mantiqiy nazorat
- D. muqobil tekshiruv

4. **Pensiya tizimida moliyaviy operatsiyalar nazoratining elementlari.. hisoblanmaydi.**

- A. nazorat jarayoni
- B. nazorat tamoyili
- C. nazorat sub'ekti

D. nazorat ob'ekti

5. ...pensiya va nafaqalar to'g'ri tayinlanishi, hisoblanishi va o'z vaqtida to'lanishi nazoratini amalga oshiradi.

- A. Nazorat-taftish bosh boshqarmasi va uning hududiy bo'linmalari
- B. Pensiya jamg'armasi
- C. G'aznachilik bo'linmalari
- D. Nazorat-taftish bosh boshqarmasi

6. Davlat moliyaviy nazorati tamoyillari xisoblanmaydi

- A. balanslilik
- B. qonuniylik
- C. ishonchlilik
- D. xolislik

7. Davlat moliyaviy nazorat organlari maxsus kasbiy bilimlarni talab etadigan masalalarni ko'rib chiqish uchun ...

- A. davlat boshqaruvi organlari hamda boshqa tashkilotlarning ekspertlari va mutaxassislarini jalb etiladi.
- B. davlat boshqaruvi organlari hamda boshqa tashkilotlarning ekspertlari va g'aznachilarni jalb etiladi.
- C. davlat boshqaruvi organlari hamda xorijiy ekspertlar va mutaxassislarini jalb etiladi.
- D. davlat boshqaruvi organlari hamda soliq organlari va g'aznachilarni jalb etiladi.

8. ...- operatsiyalar yagonaligi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan va turli moliyaviy nazorat ob'ektlarida turgan hujjatlarni solishtirishni o'z

ichiga olgan tekshirish.

- A. muqobil nazorat
- B. mavzuli nazorat
- C. yakuniy nazorat
- D. joriy nazorat

III BOB. PENSIYA TIZIMI NAZORATINING ME'YORIY-HUQUQIY ASOSLARI

3.1.Pensiya tizimida moliyaviy nazoratni tashkil etishning me'yoriy-huquqiy asoslari

O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontsepsiyasining huquqiy asoslari yaratildi. Suveren davlat maqomini konstitutsiyaviy jihatdan mustahkamlab qo'yish, mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy rivojlanish yo'lining qonuniy asoslarini yaratish, yangi jamiyat qurish, yangilanish va taraqqiyotning o'z konstitutsiyaviy modeli ishlab chiqildi.

«Iqtisodiyotimizning jadal va mutanosib rivojlanib borayotgani aholi hayot darajasi va sifatini izchil oshirish uchun mustahkam zamin yaratmoqda. Byudjet tashkilotlari xodimlarining ish haqi, pensiya va stipendiyalar hajmi o'tgan yili 23,2 foizga oshdi. Aholining jon boshiga to'g'ri keladigan real daromadlar esa 10,2 foizga ko'paydi»²⁷. Keyingi yillarda mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi muhim o'zgarishlar, oqilona ijtimoiy siyosatni olib borish, keksa fuqarolarning har tomonlama qo'llab-quvvatlash masalalariga yillik ijtimoiy ustuvorlar bilan e'tibor berilishi ham bejiz emas.

Hukumatimiz tomonidan ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish uchun yirik ijtimoiy davlat dasturlari natijasida respublikada aholining hayot sifatini yuksaltirish masalalarini hal etishni ko'zda tutildi. Mazkur vazifalarni hal qilishda ijtimoiy dasturlarni moliyaviy ta'minotini takomillashtirish asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Mamlakatimizda yillarga qanday nom bermaylik – bu «Oila yili» yoki «Ayollar» yili bo'ladimi, «Sog'lom avlod yili» yoki «Sog'lom ona va bola yili», «Mahalla yili» yoki «Obod turmush yili» bo'ladimi – bularning barchasi, hech shubhasiz, inson qadriyatlari chuqur ma'no va mazmunga ega. «2015 yil -

²⁷Karimov I. "2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2015 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2015 yil. 18 yanvar.

Qariyalarni e'zozlash yili» Davlat dasturini ro'yobga chiqarish asosida aholi farovonligini oshirishga qaratilgan pensiya ta'minoti organlarining roli yanada takomillashtirildi. "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili" Davlat dasturini amalga oshirishga 37,7 trln so'm va 8,3 mlrd. dollar yo'naltiriladi. Ushbu dasturdan maqsad, "mamlakatdagi demokratlashtirish jarayonlari samaradorligi va sifatini tubdan yaxshilash, kishilarning erkinliklari, huquqlari, munosib turmush tarzi va manfaatlarini ta'minlash, bunda davlat idoralari mas'uliyatini kuchaytirish, xalq bilan ochiq muloqotlarni yo'lga qo'yishda yangi samarador vositalar va usullarni joriy etish, "Inson manfaatlari - barchasidan ustun" shiori ostida ish olib borish hisoblanadi.

Barqaror jamiyat uchun bozor iqtisodiyotining ijtimoiy yo'nalishi zaruriy holatdir. Davlat inson manfaatlarini himoya qiladi, aholi turmush darajasini oshiradi, jamiyatda bozor munosabatlari yuzaga keltiradigan salbiy oqibatlarni oldini oladi.

Ijtimoiy himoya asosida aholining kam ta'minlangan va muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash va ularga moddiy yordam ko'rsatishda aniq yo'naltirilgan samarali chora-tadbirlarni amalga oshirish, aholini ijtimoiy himoya qilish sohasida maqsadli dasturlarni hayotga tadbiiq etish masalalariga katta e'tibor qaratiladi.

3.1.-jadval

O'zbekiston Respublikasining yillik ijtimoiy ustuvorlari

Yillar	O'zbekiston Respublikasining yillik ijtimoiy Ustuvorlari
1997	Inson manfaatlari yili
1998	Oila yili
1999	Ayollar yili
2000	Sog'lom avlod yili
2001	Onalar va bolalar yili
2002	Qariyalarni qadrlash yili
2003	Mahalla yili

2004	Mehr va muruvvat yili
2005	Sihat-salomatlik yili
2006	Homiylar va shifokorlar yili
2007	Ijtimoiy himoya yili
2008	Yoshlar yili
2009	Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili
2010	Barkamol avlod yili
2011	Kichik biznes va tadbirkorlar yili
2012	Mustahkam oila yili
2013	Obod turmush yili
2014	Sog'lom bola yili
2015	Keksalarni e'zozlash yili
2016	Sog'lom ona va bola yili
2017	Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili

Inson manfaatlarini ta'minlash uchun esa, avvalo, odamlar bilan, xalq bilan muloqot qilish, ularning dardu tashvishlari, orzu-niyatlari, hayotiy muammo va ehtiyojlarini yaxshi bilish kerak. «Eng asosiy ustuvor vazifa – «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili» Davlat dasturini amalga oshirish, «Inson manfaatlarini hamma narsadan ustun» degan olijanob g'oyani izchillik bilan hayotga tatbiq etishdan iborat. Aynan ana shu eng muhim vazifalar iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlari va ustuvor vazifalariga jiddiy o'zgartirishlar kiritish uchun poydevor bo'lishi kerak. Islohotlarning qay darajada samara berayotganini ko'rsatadigan maqsadli dasturlarni amalga oshirish natijadorligi muhim»²⁸. «..2015 yil siyosatimizning bosh maqsadini, ya'ni inson

²⁸Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

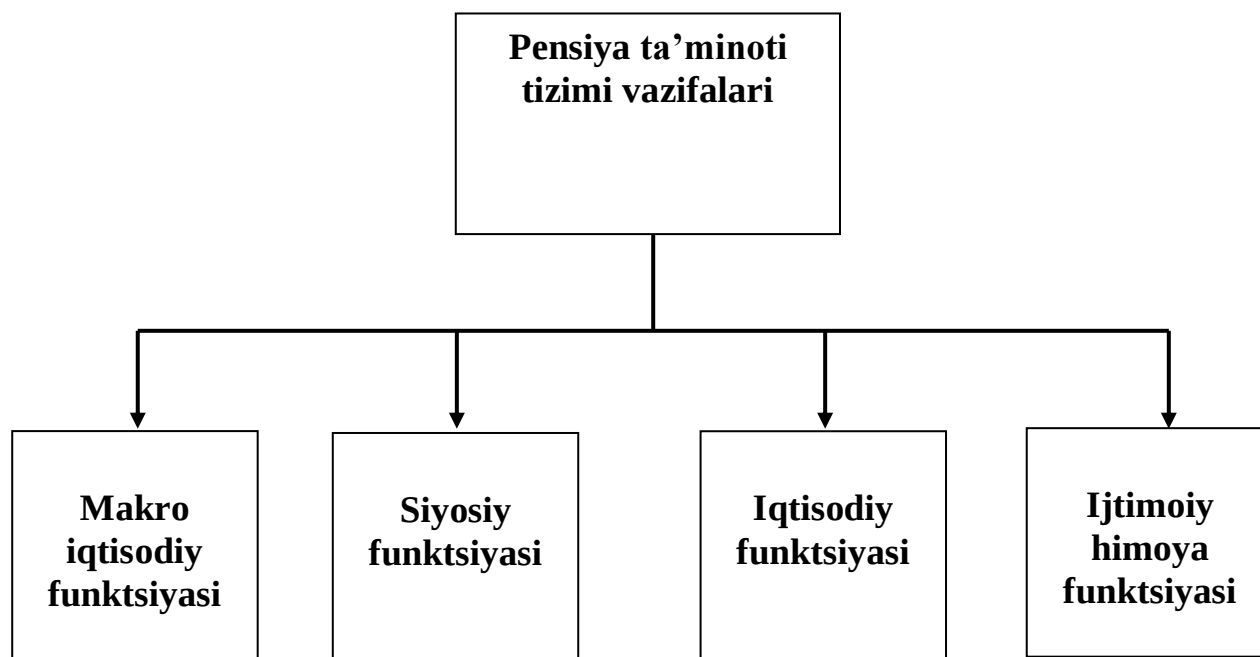
manfaati har narsadan ulug', degan ezgu g'oyani izchil davom ettirish, hayotimizni yanada obod va farovon etish yo'lida yana bir ulkan qadam bo'ladi»²⁹.

2017 yilgi davlat dasturining birinchi galdagi vazifalari belgilandi. Jumladan:

- Dastur joylarda qabul qilingan qonunlar, buyruqlar va boshqa qonunchilik hujjatlariga rioya qilinishi, davlat organlarining o'zlariga yuklatilgan vazifa va funktsiyalarni bajarish bo'yicha faoliyatining samaradorligi ustidan parlament va jamoatchilik nazorati mexanizmlarini shakllantirish bo'yicha chora-tadbirlarni shakllantirish;
- joylarda "xalq qabullari"ni joriy etishning tashkiliy-amaliy, huquqiy, moddiy-texnik va moliyaviy asoslarini belgilash, fuqaro murojaatlari eng ko'p kuzatiladigan sohalaridagi byurokratik to'siqlarni va muammolarni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar qabul qilinishini ta'minlash;
- aholiga talab katta bo'lgan davlat xizmatlarini «yagona darcha» tamoyili bo'yicha bir muassasa orqali ko'rsatish tizimini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar qabul qilindi. Davlat organlari faoliyatida zamonaviy axborot texnologiyalari o'rnini kengaytirish, «Elektron hukumat» tizimini samarali rivojlantirish borasidagi choralari;
- aholining huquqiy madaniyati va moliyaviy-iqtisodiy savodxonligini oshirish hamda fuqarolarni qonunga hurmat ruhida tarbiyalash tizimini shakllantirish bo'yicha tadbirlar ham davlat dasturiga kiritiladi.
- hududlarda tijoriy banklarning faol ishtiroki bilan yangi ish joylari tashkil qilish, shuningdek, ish haqi, pensiya, nafaqa, stipendiyalar miqdorini ko'paytirish, aholi turmush darajasi va sifatini yanada oshirish;
- muhandis-kommunikatsiya, ijtimoiy va bozor infratuzilmasi sohalarini yangilash va rivojlantirishga qaratilgan maqsadli dasturlarning amalga oshirilishi;
- ijtimoiy himoya, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarini rivojlantirish bo'yicha kompleks choralarni amaliyotga tatbiq etish.

²⁹Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil. 8 dekabr.

O'zbekistonda «Kuchli davlatdan–kuchli fuqarolik jamiyatiga» kontseptsiyasi izchil amalga oshirilgan ekan, bunda Pensiya jamg'armasiga alohida ahamiyat beriladi. Pensiya jamg'armasi – ijtimoiy ta'minot tizimining xalqimizga xos noyob tizimidir. Pensiya jamg'armasi institutining joriy qilinishi davlat byudjetining aholini ijtimoiy himoyalash xarajatlarini moliyalashtirishda ijobiy burilish yasadi. Mamlakatda davom etayotgan va bozor iqtisodiyotini qaror toptirishga qaratilgan chuqur ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar fuqarolarni samarali ijtimoiy himoyalashni nihoyatda muhim vazifalardan biriga aylantirdi. Bir tomondan, bu o'zgarishlar fuqarolarning ijtimoiy himoyalashini kuchaytiradi, ikkinchi tomondan esa, inson faoliyatining ayrim holatlarida ijtimoiy himoya qilish bo'yicha ko'proq mablag' sarflanishini talab etadi.

3.1.-rasm. Pensiya ta'minoti tizimi vazifalari

Pensiya ta'minoti tizimi o'zining vazifalaridan kelib chiqqan holda to'rtta funktsiyani bajaradi: makroiqtisodiy funktsiyasi – milliy iqtisodiyot va jamiyatda ijtimoiy va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash; siyosiy funktsiyasi – aholi qatlamlari orasida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash; iqtisodiy funktsiyasi – ishlayotganlar va mehnatga layoqatsizlar, yosh va keksa avlodlar, ko'p va kam daromadli aholi qatlamlari o'rtasidagi qarama- qarshiliklarni bartaraf qilish;

ijtimoiy funktsiyasi – yaratilgan YaIMni ijtimoiy adolat tamoyili asosida fuqarolarga taqsimlash.

Jahon mamlakatlari tarixiga nazar solar ekanmiz, u yoki bu davlatda ijtimoiy siyosat:

- iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirish;
- insoniy salohiyatni saqlab qolish va taraqqiy ettirish;
- jamiyat ijtimoiy barqarorligini ta'minlash maqsadida yuritilishini kuzatamiz.

O'zbekiston Respublikasida aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan ijtimoiy siyosatni amalga oshirishning huquqiy asosini barpo etish va bu boradagi qonunlarning ijro etilishini ta'minlash bugungi kundagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Fuqarolarning ijtimoiy huquqlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan kafolatlanadi.

Mamlakatda faoliyat ko'rsatayotgan Pensiya jamg'armasi insoniyat taraqqiyotining yutug'i hisoblanadi va ijtimoiy muammolarni hal qilishda muhim o'rin tutadi. Pensiya tizimi iqtisodiy faol aholining ish joyi, mehnatga layoqati va daromadini yo'qotish bilan bog'liq turli hodisalardan ijtimoiy himoyalash shakli hisoblanadi.

Davlatning nazorati asosida ish beruvchilar va ishlovchilarning maqsadli badallaridan shakllanuvchi maxsus byudjetdan tashqari davlat ijtimoiy jamg'armasidan moliyalashtirilishi pensiya tizimining xususiyatli jihatidir. Pensiya tizimi kasallik, keksalik, baxtsiz hodisa tufayli mehnat qilish qobiliyatini yo'qotish holatlarining oldini olishga qaratilgan ijtimoiy himoya mexanizmidir. Jamg'arma 1996 yilda mustaqil moliyaviy tarkibga, pensiya ta'minoti moliyasini davlat boshqaruv organiga – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga aylantirildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 15 noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 444-sonli Qaroriga asosan Ijtimoiy ta'minot vazirligi xuzuridagi Pensiya jamg'armasi O'zbekiston Respublikasining byudjetdan tashqari

Pensi jamg'armasiga aylantirildi va jamg'armaga majburiy to'lovlar davlat soliqlari va yig'img'lariga tenglashtirildi.

Jamg'arma "O'zbekiston poch'tasi" ochiq aktsiyadorlik jamiyati va O'zbekiston Respublikasi Xalq bankining bo'linmalarida pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari hamda boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida to'lanishi monitoringini olib boradi va tekshiradi. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishda qatnashadi, fuqarolarning pensiya ta'minoti masalalari bo'yicha zamonaviy nazariy ishlanmalarni va xorijiy tajribalarni o'rganadi.

Davlat ijtimoiy sug'urtasi tizimining barqarorligini ta'minlash va uni yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish maqsadida Jamg'arma daromadlari va xarajatlarining o'rtacha va uzoq muddatli prognozlarini tayyorlaydi. Jamg'arma mablag'lari bo'yicha majburiy to'lovlar, badallardan mablag'larni hamda boshqa to'lovlarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining G'aznachiligidagi hisob raqamiga jamlaydi hamda pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarga xarajatlarni moliyalashtirishni ta'minlaydi. Jamg'armaning mablag'larini oluvchilar, pensiyalar hamda davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqalar tayinlash va to'lash to'g'risidagi axborotni ishlab chiqishda qatnashadi va avtomatlashtirilgan tizimda qayta ishlashni joriy etadi.

Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tizimiga:

- Jamg'armaning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi boshqarmalari;
- Jamg'armaning tuman (shahar) bo'limlari;
- Respublika tibbiy-ijtimoiy ekspertiza inspeksiya'si;
- bosh, tuman, tumanlararo, shahar va ixtisoslashtirilgan tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmatlari kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bo'limlari korxonalar, tashkilotlar va ayrim shaxslardan tegishli hujjatlarni talab qilish, zarur hollarda esa, ularning berilishi asoslilikini tekshirish huquqiga ega. Korxonalar va tashkilotlar pensiya uchun (pensiya'ni qayta

hisoblanishi uchun) hujjatlarni o'z vaqtida taqdim etmaslik yoki ishonchsiz ma'lumotlari bo'lgan hujjatlarni taqdim etish oqibatida pensionerga etkazilgan zarar uchun uning oldida qonun hujjatlarida belgilanganidek javobgar bo'ladilar. Korxona yoki pensioner tomonidan ma'lumotlari ishonchsiz hujjatlar taqdim etilganligi oqibatida davlatga zarar etkazilgan taqdirda, etkazilgan zararining o'zni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga qoplanadi. Bunda korxona tomonidan etkazilgan zararining o'zni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bo'limidan tegishli xabarnoma olingan kundan e'tiboran bir oy ichida, pensioner tomonidan etkazilgan zararining o'zni nazarda tutilgan tartibda qoplanadi.

3.2.Davlat pensiya ta'minoti nazoratini ta'minlovchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plami

Ijtimoiy himoya – davlat tomonidan yuritilayotgan ijtimoiy siyosatning muhim va ustuvor yo'nalishlaridan bo'lganligi sababli uning huquqiy asoslari ham ushbu ustuvorlikka to'la mos bo'lishi, mamlakatimizda yuz berayotgan barcha ijobiy o'zgarishlar va erishayotgan yutuqlarimizni o'zida aks ettirishi, eng muhimi, inson, uning huquq va manfaatlari eng oliy qadriyat ekani haqidagi g'oyalarimizga asoslangan bo'lishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganlaridek, «...Biz tanlagan va mashhur besh tamoyilga asoslangan taraqqiyot modelining naqadar haqqoniy va samarali ekani biz qurayotgan yangi demokratik tizimda, iqtisodiyotimiz rivojlanishining barqaror, barchani hayratda qoldirayotgan sur'atlarida, xalqimizning hayot darajasi va sifati ortib borayotganida o'zining amaliy tasdig'ini topmoqda»³⁰.

Qattiq nazorat qilinadigan pensiya yoshi, pensionerlar soni va sug'urta badallarini to'lovchilar soni o'rtasidagi nisbat pensiya ta'minotini tartibga soluvchi asosiy

³⁰Karimov I.A. Mamlakatimizni demokratik yangilash va modernizatsiya qilishga qaratilgan taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirish – bosh maqsadimizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 22 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2014 yil. 5 dekabr.

ko'rsatkichlar hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti prognozlariga ko'ra XXI asr o'rtalariga kelib er shari aholisi soni 9 mlrd. kishidan oshib ketadi. Shu bilan bir qatorda tug'ilish darajasi o'rtacha ko'rsatkichga qadar pasayib 0,215 promilleni tashkil etishi, kutilayotgan umr davomiyligining o'rtacha ko'rsatkichi, 76 yoshni, rivojlangan mamlakatlarda esa 80 yoshdan oshib ketishi bashorat qilinmoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda aholi sonining har yili o'rtacha 0,2 foizga qisqarib borishi XXI asr o'rtalariga kelib Evropa aholisining yarmi pensionerlardan iborat bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu esa mehnatga layoqatli aholi uchun bog'liqlik koeffitsientining kamayishiga olib keladi. «Misol uchun, 2040 yilga borib har bir frantsuz ishchisiga bir nafardan pensioner to'g'ri kelishi mumkinligi bashorat qilinmoqda. Ushbu nisbat har qirq yilda o'zgarib borgan, jumladan, 2000 yilda ikki nafar ishchiga bir nafar pensioner to'g'ri kelgan bo'lsa, 1960 yilda to'rt nafar ishchiga bir nafar pensioner to'g'ri kelgan»³¹. Pensiya badallari to'planishi qattiq nazorat kilinmasa pensiya to'lovlarida davlat moliya tizimi uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi.

«Taqsimotga asoslangan pensiya tizimi bir pensionerga 3-4 nafar ishlovchi to'g'ri kelgan vaqtdagina samarali hisoblanadi. Sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlarning aksariyatida XX asr boshlarida 65 va undan katta yoshdagi aholiga 4-5 nafardan mehnatga layoqatli aholi to'g'ri kelgan bo'lsa, 2020-2025 yillarga borib ushbu nisbat Evropa mamlakatlarida 1/2,5, AQShda esa 1/3,5 ni tashkil etishi kutilmoqda»³². «AQShda pensiyaga chiqish yoshini bosqichma-bosqich uzaytirish jarayoni 1983 yildan boshlangan bo'lib, ushbu ko'rsatkich 67 yoshgacha uzaytiriladi. Buyuk Britaniyada pensiyaga chiqish ayollar uchun 65 yosh, keyinchalik 2024-2046 yillarda ayollar va erkaklar uchun pensiya yoshi 68 yoshga qadar uzaytiriladi»³³.

³¹Frantsiya: pensionnaya reforma [Elektronniy resurs] //Noviy pensioner. Rejim dostupa: <http://www.pencioner.ru/> (data obrashcheniya 01.12.2015).

³²World Population Prospects, Volume I-II/Population Division /UNDESA/UN Secretariat, New York, 2015. ma'lumotlari.

³³Grishchenko N.B., Klimanova K.V. Problemi i puti reformirovaniya pensionnogo straxovaniya //Vestnik NGUEU. №2. 2012. S.79.

Pensiya jamg'armasi faoliyatini tashkil qilishda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida"gi Nizomga, boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga amal qilinadi.

Quyidagi jadvalda O'zbekiston Respublikasi pensiya tizimining rivojlanish jarayoni ko'rsatilgan ().Pensiya ta'minoti tizimini rivojlanish tarixiga qarasak, O'zbekistonda 1928 yildan sanoatning alohida sohalarida ishlaydigan ishchilarga, keyinchalik barcha ishchilarga qarilik pensiyasini berish tartibi vujudga keldi. 1937 yilda esa xizmatchilarga ham pensiya berish amalga oshirila boshlandi. Mamlakatimizda qishloq aholisiga pensiya va nafaqalar to'lash joriy qilindi. Shu tariqa mamlakatimizda butun mehnatkashlar hamda ularning oila a'zolarini o'z ichiga olgan yagona pensiya ta'minoti tizimi vujudga keldi.

Pensiya ta'minoti sohasidagi qonunchilikni takomillashtirilishi va rivojlantirilishi xalqimizning tarixiy milliy qadriyatlari, insonparvarlik xislatlari bilan birga jahonning demokratik davlatlari, rivojlangan mamlakatlar qonunchilik amaliyoti, ilg'or xalqaro huquqiy tajriba va tamoyillar e'tiborga olinishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning burchi va majburiyatlaridan biri sifatida qonun bilan belgilangan soliqlar, yig'imlar va majburiy ajratmalarni to'lashning majburiyligi belgilab qo'yilgan. Davlatning soliqlar va majburiy to'lovlar orqali tartibga solishning asosiy maqsadi - soliq munosabatlari qatnashchilarining ijtimoiy, umumiy va shaxsiy iqtisodiy qiziqishlarini muvofiqlashtirish hisoblanadi. Davlat pensiya tizimida joriy pensiya majburiyatlarini qoplash uchun majburiy badal turlarini yig'ish amalga oshiriladi. Respublikamizdagi pensiya to'lovlari «avlodlar birdamligi» tamoyiliga asoslangan. Pensiyalar ishlayotganlarning sug'urta badallari hisobiga to'lab boriladi. Pensiya ta'minoti tizimini rivojlanish tarixiga karasak, O'zbekistonda 1928 yildan sanoatning alohida sohalarida ishlaydigan ishchilarga, keyinchalik barcha

ishchilarga qarilik pensiyasini berish tartibi vujudga keldi. 1937 yilda esa xizmatchilarga ham pensiya berish amalga oshirila boshlandi. Mamlakatimizda qishloq aholisiga pensiya va nafaqalar to'lash joriy qilindi. Shu tariqa mamlakatimizda butun mehnatkashlar hamda ularning oila a'zolarini o'z ichiga olgan yagona pensiya ta'minoti tizimi vujudga keldi.

3.2.-jadval

O'zbekiston Respublikasi pensiya tizimining rivojlanishi

Yillar	Jarayon
1991	Milliy Pensiya tizimi faoliyat yurita boshladi
1993	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ijtimoiy sug'urta jamg'armasi tashkil etildi
1994	O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni amalga kiritildi
1996	Ijtimoiy sug'urta jamg'armasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasiga aylantirildi
1997	Pensiya jamg'armasi mablag'lari Davlat byudjeti tarkibida konsolidatsiyalashdi
2000	Pensiya jamg'armasiga davlat maqsadli jamg'armasi maqomi berildi
2004	Pensiya jamg'armasi Moliya vazirligining idoraviy tashkiloti etib belgilandi
2005	Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi tashkil etildi
2009	Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining barcha pensiya tayinlovchi va TMEX birliklari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari

	Pensiya jamg'armasi tarkibiga o'tkazildi
2013	Byudjet Kodeksida Pensiya jamg'armasini davlat byudjeti tarkibiga jamlangan davlat maqsadli jamg'armalar sifatida kiritilishi mustahkamlandi

O'zbekiston Respublikasining 1992 yilgi Konstitutsiyasi birinchi marta fuqarolarning ijtimoiy ta'minot olish huquqini mustahkamladi. Konstitutsiyada ilk bor pensiyalar, nafaqalar, ijtimoiy yordam boshqa turlarining miqdori rasman belgilab qo'yilgan, eng kam miqdordan oz bo'lishi mumkin emasligini belgilangan. Konstitutsiyaga ijtimoiy himoya yuzasidan kiritilgan norma asosida boshqa normativ huquqiy hujjatlar ishlab chiqildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarni davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi, «Fuqarolarni sog'lig'ini saqlash to'g'risida»gi, «Keksalar, nogironlar va aholining boshqa ijtimoiy ehtiyojmand toifalari uchun ijtimoiy xizmatlar to'g'risida»gi, Qonunlari va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining bir qator farmonlari, qarorlari shular jumlasidandir.

Davlat pensiyalari dunyodagi ko'plab mamlakatlarda mavjud, hozirda ham amal qilib kelmoqda. Bizning mamlakatimizda davlat pensiyalari qarigan hamda mehnat qobiliyatini vaqtincha yoki butunlay yo'qotgan fuqarolarni, boquvchisini yo'qotgan oila a'zolarini moddiy jihatdan ta'minlash uchun davlat tomonidan beriladigan moddiy ta'minot 1993 yil 3 sentyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonunida belgilangan. Bugun hayotimizning o'zi Konstitutsiyamizda ifodasini topgan eng - asosiy maqsad - inson manfaatlarini har tomonlama ta'minlash masalasini dolzarb vazifa qilib qo'ymoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 39-moddasida har kim qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda, boquvchisini yo'qotganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot olish huquqiga ega, deb belgilangan. Har bir fuqaro ana shu konstitutsiyaviy huquqlardan foydalangan

holda jamiyat tomonidan ularga ko'rsatilayotgan ijtimoiy ta'minotdan foydalanishi mumkin. Har bir jamiyatda aholi daromadlari siyosati pensiya qonunchilik hujjatlarda belgilangan quyidagi tamoyillar asosida yuritiladi:

- pensiya tizimida ijtimoiy adolat;
- ijtimoiy hamkorlik va aholining barcha qatlamlarining birdamligi;
- fuqaroning moddiy ahvoli uchun shaxsiy mas'uliyat;
- mehnat huquqi va uni munosib rag'batlantirish;
- kasbiy uyushmalar huquqi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30-dekabrda "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni pensiya ta'minoti tashkiliy tizimini yanada takomillashtirish imkonini berdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi xuzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashkiliy tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1252-sonli qaroriga asosan Moliya vazirligi xuzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga pensiya ta'minotini amalga oshirish bilan bog'liq barcha vakolatlar to'liq o'tkazildi. Mazkur hujjatda Pensiya jamg'armasi tomonidan pensiya va ijtimoiy nafaqalarni o'z vaqtida, to'liq miqdorda moliyalashtirish, to'lovlar ustidan monitoring yuritish, pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'larning maqsadliligi va nazoratini kuchaytirish borasida bir qator vazifalar belgilab berildi. 2011 yil yanvardan pensiya qonunchiligiga pensiyalar miqdorining Pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirishda fuqarolar hissasiga bog'liqligini kuchaytirishga qaratilgan qator o'zgartishlar kiritildi. Ayrim toifadagi shaxslarning pensiya ta'minoti huquqi, ish stajini hisoblab chiqishda mehnat faoliyatining ba'zi davrlarini hisobga olish optimallashtirildi. Ijtimoiy adolatni kuchaytirish maqsadida yoshga doir pensiya tayinlash uchun mehnat stajining eng kam chegarasi belgilandi.

Respublikamizda «...Keksa avlod vakillariga e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatish, ularni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishga, muhtaram

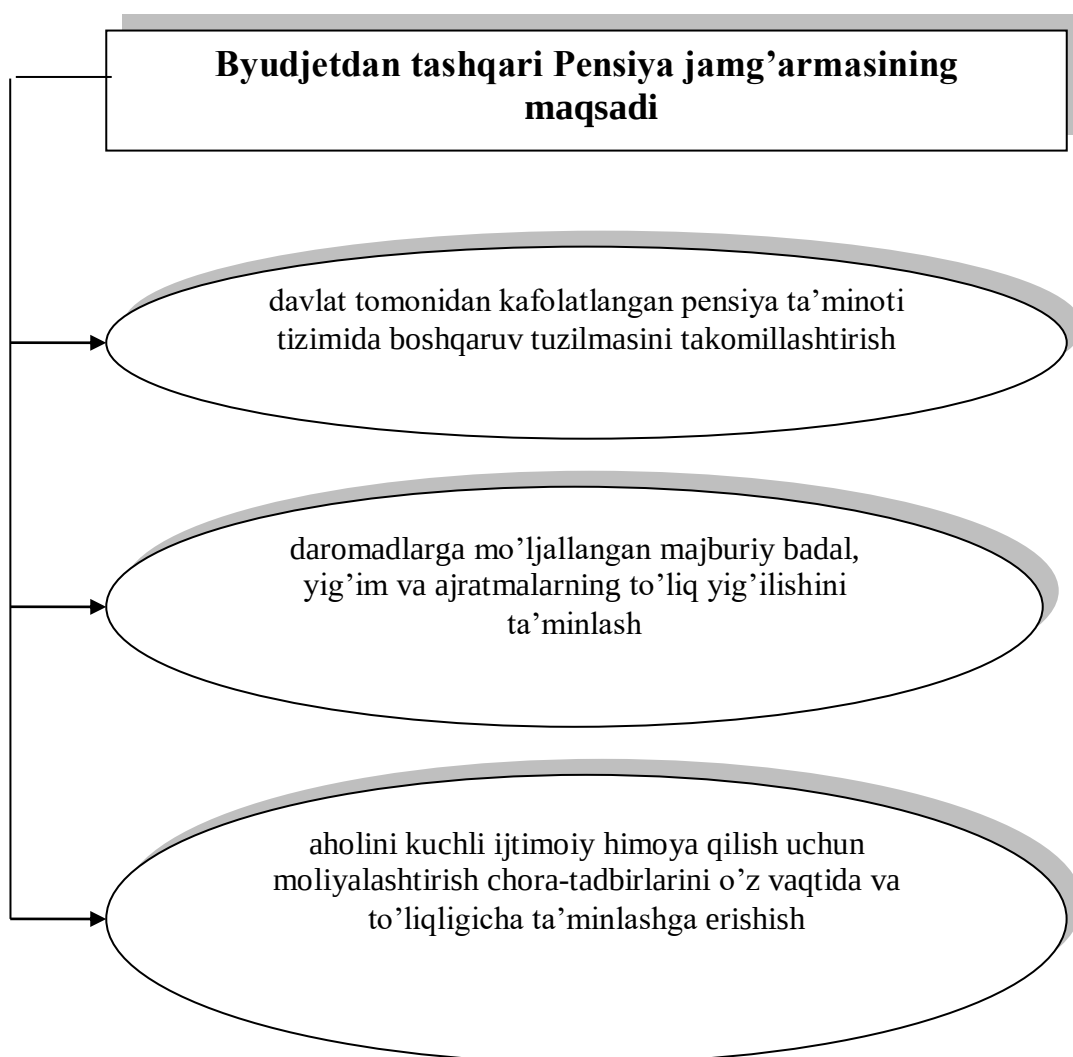
faxriylarimiz hayotiga daxldor muammolarni hal etishga alohida ahamiyat qaratiladi»³⁴. Respublikamizda keksalarning hayot darajasi va sifatini yanada yaxshilash, ularni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash ko'lamini kengaytirish, yoshi ulug' insonlar, ayniqsa, 1941 - 1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylariga ijtimoiy himoya, pensiya ta'minoti va tibbiy xizmat ko'rsatishni takomillashtirish, keksalarning o'rnini mustahkamlash maqsadida 2015 yil 18 fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Keksalarni e'zozlash yili» davlat dasturi to'g'risida»gi 2302-son Qarori qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Mehnat vazirligi Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bilan birgalikda O'zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligining fuqarolar pensiya ta'minoti masalalari uchun mas'ul bo'linmalaridagi fuqarolarning pensiyaga oid hujjatlari yig'majildlari, buxgalteriya hujjatlari, arxivlar, ularga tegishli binolar (xonalar) va mol-mulklar belgilangan tartibda xatlovdan o'tkazilishi va Pensiya jamg'armasi bo'linmalariga topshirilishini ta'minlandi. Xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish, Pensiya jamg'armasining yangi tashkil etilayotgan bo'linmalari moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish bo'yicha tadbirlar tasdiqlandi.

O'zbekiston Respublikasi pensiya tizimida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi alohida o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligiga, normativ-huquqiy bazasiga hamda joylarda aholiga hizmat ko'rsatuvchi bo'linmalarning moddiy-texnik mustahkamlanishiga alohida e'tibor qaratiladi. Fuqarolarning pensiya ta'minoti xarajatlarini optimallashtirish, mablag'larning maqsadli sarflash va pensiya to'lovlari ustidan nazorat kuchaytiriladi.

³⁴Karimov I. "2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2015 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2015 yil. 18 yanvar.

Quyidagi rasmda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining maqsadlari berilgan.

3.2.-rasm. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining maqsadi³⁵.

Pensiya jamg'armasining asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- tizimli asosda pensiyalar tayinlash va ularni qayta hisoblashning doimiy tahlilini o'tkazish va monitoringini olib borish, fuqarolarning pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan qat'iy maqsadli foydalanilishini ta'minlash;
- qonun hujjatlarida belgilangan tartibda fuqarolarning davlat pensiya

³⁵O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida Nizomni tasdiqlash haqida"gi 30-son Qarori.

- ta'minotini tashkil etish, fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni tayinlash, pensiyalar va boshqa to'lovlar miqdorlarining qayta hisoblab chiqilishini ta'minlash;
- pensiyalar va boshqa to'lovlarni to'liq hajmda moliyalashtirish va to'lanishini tashkil etish, ular bo'yicha hisob va hisobotni yuritish;
 - mehnatda mayib bo'lganlik yoki kasb kasalligi oqibatidagi nogironlik tufayli tayinlangan pensiyalarga to'langan mablag'larni da'volar bo'yicha aybdor yuridik va jismoniy shaxslardan belgilangan tartibda undirib olishni tashkil etish;
 - tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmatlari faoliyatini tashkil etish.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida Nizomni tasdiqlash haqida»gi 30-son Qaror qabul qilindi. «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida»gi Nizom tasdiqlandi. Mazkur Nizom O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlarini va boshqa to'lovlarni tayinlashni, moliyalashtirishni, hisobga olishni va ularning to'lanishi monitoringini olib borishni, ushbu maqsadlarga yo'naltiriladigan maqsadli moliyaviy resurslarni jamlashni, shuningdek tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmatlari faoliyatini tashkil etishni amalga oshirish bo'yicha asosiy vazifalari, funktsiyalari va vakolatlarini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 7 sentyabrdagi «2007-2010 yillarda yolg'iz keksalar, pensioner va nogironlarni aniq ijtimoiy muhofaza qilish va ularga ijtimoiy xizmat ko'rsatishni yanada kuchaytirish chora-tadbirlar Dasturi to'g'risida»gi 459-sonli Karoriga asosan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan ro'yxatlarga muvofiq fuqarolarning ayrim toifalari imtiyozli shartlarda pensiya olish huquqiga ega bo'ldilar. Chunonchi:

- yoshidan qat'i nazar pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar va lavozimlarning 1-sonli ro'yxati (kon

sanoatidagi etakchi kasb egalari, bevosita erosti va ochiq kon ishlarida to'liq ish kuni davomida band bo'lgan xodimlar, uchuvchilar va uchuvchi-sinovchilar tarkibiga kiruvchi xodimlarning xizmat muddati – erkaklarda 20 yil, ayollarda 15 yil bo'lganda);

- umumiy belgilangan yoshni 10 yilga qisqartirilgan holda pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar, lavozimlar va ko'rsatkichlarning 2-sonli ro'yxati (erosti ishlarida, mehnat sharoiti o'ta zararli va o'ta og'ir ishlarida to'liq ish kuni davomida band bo'lgan xodimlar, tsirkalar va kontsert tashkilotlari artistlarining ayrim toifalari ijodiy ishdagi staji kami 20 yil bo'lgan taqdirda);
- umumiy belgilangan yoshni 5 yilga qisqartirilgan holda pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar, vazifalar va ko'rsatkichlarning 3-sonli ro'yxati (urush nogironlari va ularga tenglashtirilgan shaxslar, qishloq xo'jaligi xodimlarining ayrim toifalari, aviatsiya muhandis texniklari tarkibining xodimlari, shahar yo'lovchilar tashish transporti haydovchilari, besh va undan ortiq farzand tuqqan hamda ularni sakkiz yoshgacha tarbiyalagan ayollar, ekologiya falokati mintaqasida ishlagan fuqarolar, ijtimoiy ta'minot tizimining qariyalar, nogironlar va yolg'iz fuqarolarga xizmat ko'rsatishda bevosita band bo'lgan xodimlar).

O'zbekistonda nogironlarga nisbatan olib borilayotgan ijtimoiy siyosat ularning hayotda va jamiyat taraqqiyotida faol qatnashish imkoniyatlarini kengaytirishga, moddiy ahvollarini yaxshilashga qaratilgan. Hayot faoliyatining buzilishi darajasiga qarab birinchi, ikkinchi nogironlik guruhi belgilanadi.

Mamlakatda pensiya tizimini isloh qilish, uning huquqiy asoslarini respublikamizdagi demografik sharoitga moslashtirish muhim. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi hamda uning hududiy boshqarmalari va bo'limlarining fuqarolarni pensiya ta'minotini amalga oshirish bilan bog'liq huquq va majburiyatlarini takomillashtirish talab etiladi. Ushbu yo'nalishdagi tadbirlar mamlakatimizda mehnatni rag'batlantirish, ish haqini ko'paytirish va aholi daromadlari o'sishini ta'minlash eng muhim ustuvor yo'nalishlar sifatida

belgilangan. Mamlakatimizda fuqarolarga davlat pensiyasini to'lash tartibini takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqish dolzarb masala sanaladi.

O'zbekiston Prezidentining 2017 yil 13 martdagi "Pensiya va nafaqalarni to'lash mexanizmini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2826-son qaroriga muvofiq, endilikda Xalq banki butun respublika bo'yicha pensiya va nafaqalarni to'lash bo'yicha yagona vakolatli bankka aylandi.

2017 yil iyulgacha pensiya, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni naqd pulda to'lash "O'zbekiston pochta" AJdan sekin-asta Xalq banki bo'limlariga o'tkaziladi. Yangi mexanizm O'zbekiston Prezidentining 2017 yil 2 fevraldagi "Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash mexanizmini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"ga qarorining o'z vaqtida va sifatli amalga oshirilishini ta'minlashi kerak.

Hududiy ijroiya organlari bankni pensiya va nafaqalarni naqd pullarda beruvchi maxsus kassalarning ishini tashkillashtirish uchun fuqarolar yig'ini binolarida va pensionerlar tomonidan pensiyalarni olish uchun qulay bo'lgan boshqa ma'muriy binolarda alohida xonalar bilan bepul asosda ta'minlashlari kerak. Pensiya yoki nafaqani olish uchun maxsus kassalarga mustaqil bora olmaydiganlarga pensiyalar ularning yashash joylari bo'yicha Xalq banki tomondan etkaziladi.

Markaziy bank esa pensiya va nafaqalar har oyning 27 sanasigacha to'lab bo'linishini hisobga olgan holda Xalq banki arizalariga muvofiq, u pensiya va nafaqalarni uzluksiz berishi uchun uni zarur bo'lgan naqd pul bilan ta'minlaydi. Xalq banki buni amalga oshirish uchun kassirlar va nazoratchilar sonini oshiradi, markaziy apparat va filiallarni zaruriy sonidagi mutaxassislar bilan butlaydi hamda kerakli jihozlar va kompyuter texnikasini xarid qiladi. Naqd pullarni maxsus kassalargacha etkazish uchun 590 ta inkassatorlik "Damas"lari xarid qilinadi. Markaziy bank ko'magida Xalq bankida o'z inkassatsiya xizmati tashkil etiladi. Moliya vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasi va Xalq banki mablag' oluvchilarni SMS-xabardor qilish texnologiyasini joriy qilish bilan onlayn rejimda aholiga pensiya va nafaqalarni berish va uni nazorat qilishni avtomatlashtirish maqsadida tegishli ma'lumotlar bazalarining integratsiyasini ta'minlaydi.

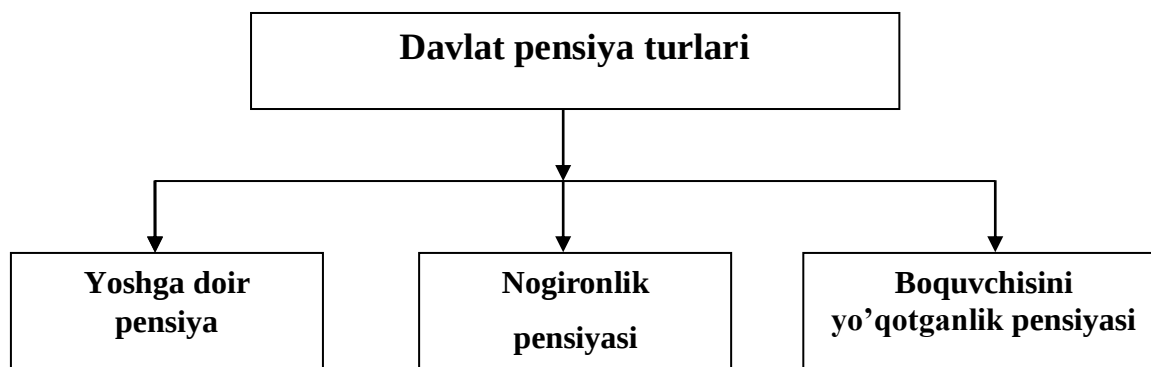
O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashabbusi, O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarni rivojlantirish vazirligi va Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish Jamg'armasining tashkiliy hamda moliyaviy ko'magi, shuningdek «*Mobi Tel Inform*» MChJning tashkiliy-texnik ko'magi asosida 2017 yil 1 fevraldan Pensiya jamg'armasi tomonidan pensiya va nafaqalarni oluvchi shaxslarga **SMSPensiya** interaktiv xizmati taqdim etila boshlandi. Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarning o'z vaqtida va to'liq to'lanishida qonunchilik normalariga amal qilinishi O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi tomonidan qat'iy nazoratga olindi. Shuningdek, pensiya va nafaqalarni tayinlash va to'lovlarning o'z vaqtida amalga oshirilishi ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida (1140 qisqa raqamli) —ishonch telefoni joriy qilindi.

3.3.O'zbekiston Respublikasi “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi Qonunining mazmuni va ahamiyati

Ijtimoiy siyosatning zaruriyati mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jarayonida aholi uchun ijtimoiy qiyinchiliklarni engillashtirish bilan bog'liq. Har qanday jamiyatda shunday shaxslar toifasi doimo mavjudki, ular ob'ektiv sabablarga ko'ra (pensiya yoshi, sog'lig'i, ishsizlik darajasi), ishlab chiqarishda ishtirok eta olishmaydi. Respublikamizda davlat pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish, pensionerlar xuquqlarini himoya qilish, ularning moddiy farovonligini oshirish va ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlashda 1993 yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi Qonuni muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Qonun bilan davlat pensiyalarining quyidagi turlari belgilanadi: yoshga doir pensiya; nogironlik pensiyasi; boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi. Respublika hududidan tashqarida yashab turgan O'zbekiston Respublikasining fuqarolarini pensiya bilan ta'minlash davlatlararo bitimlar (shartnomalar) asosida amalga

oshiriladi. Ish stajiga ega bo'lmagan fuqarolar va ularning oilalari ushbu Qonunga binoan davlat pensiyalari olish huquqiga ega emas, ularning ijtimoiy ta'minot tartibini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydi.

3.3.-rasm. Davlat pensiya turlari³⁶.

O'zbekiston Respublikasida amal qilayotgan hozirgi qonunchiligimizda pensiya ta'minoti uchun ikki asosiy talab qo'yilgan.

1. Fuqarolarga pensiya ta'minoti huquqini beruvchi shartning mavjudligi (bu pensiya yoshiga to'lish, turli sabablarga ko'ra nogiron bo'lib qolish, boquvchisini yo'qotish);
2. Pensiya olishga ariza bergan fuqarolar uchun zarur ish stajining mavjud bo'lishi.

Pensiyaga oid hujjatlar yig'majildida — ular asosida pensiya so'rab murojaat qilgan shaxsga pensiya tayinlangan hujjatlarning tikilgan turkumi tushuniladi. Fuqarolar pensiya olish huquqi paydo bo'lganidan so'ng istalgan paytda pensiya tayinlashni so'rab murojaat etishlari mumkin. Davlat pensiyalarining turli xillarini olish huquqiga ega bo'lgan fuqarolarga ularning o'zlari tanlagan bitta pensiya tayinlanadi. Yoshga doir pensiya olish huquqiga: erkaklar — 60 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 25 yil bo'lgan taqdirda; ayollar — 55 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 20 yil bo'lgan taqdirda ega bo'ladilar.

³⁶O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni. 1993 yil. 3 sentyabr.

O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining qariganda, mehnat qobiliyatini to'liq yoki qisman yo'qotganda, boquvchisiz qolganda ijtimoiy ta'minlanishdan iborat konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga chiqarish, davlat pensiyalarining yagona tizimini, ularni tayinlash, hisoblab chiqarish, qayta hisoblash va to'lash tartibini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi fuqarolari Qonunda nazarda tutilgan tartibda davlat tomonidan pensiya bilan ta'minlanish huquqiga ega.

Birinchi qism kafolatlangan bo'lib, pensiyaning tayanch miqdorini tashkil etadi. Bu qism O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining talabidan kelib chiqqan bo'lib, pensiyaning eng kam miqdori davlat tomonidan belgilanadi. Ijtimoiy yordamning boshqa turlarining miqdori belgilab qo'yilgan tirikchilik uchun zarur eng kam miqdordan oz bo'lishi mumkin emas. Ikkinchi qism – pensiya tayinlash uchun talab etilgan stajdan ortiq bo'lgan har bir to'liq yil uchun pensiya miqdorini oshirishdir. Bu qismning zarurligi bozor iqtisodiyoti talablaridan kelib chiqib, har bir shaxsning mehnat staji davomiyligini inobatga olish imkonini beradi. Uchinchi qism pensiyaga qo'shiladigan ustama bo'lib, jamiyat oldida xizmat ko'rsatgan yoki sog'lig'i tufayli qo'shimcha ijtimoiy yordamga muhtoj bo'lgan shaxslarga beriladi.

“Davlatning xarajatlari turli xildagi pensiyalarni (yosh bo'yicha, nogironlik, boquvchisini yo'qotganda, alohida xizmatlari uchun) va nafaqalarni to'lashga yo'naltirsa, u holda davlat tomonidan mablag'larni berishning o'ziga xos – transfert tarzda berilishi sodir bo'lib, bunda mablag'larni soliq to'lovchilardan shu to'lanmalarni oluvchilarga beriladi va bu erda ijtimoiy xizmatlarning taqdim etilishi sodir bo'ladi. Bunday holda yangi qiymat yaratilmaydi va fuqarolarning huquqini ta'minlash uchun tovarlar va xizmatlar iste'moli berilishi kuzatiladi. Bunday xarajatlar transfert xarajatlar deyiladi. Bu xarajatlar jamiyatning jami daromadlari uning a'zolari o'rtasida taqsimlanishini o'zgartiradi”³⁷. Byudjet transfertlari - byudjetdan yuridik yoki jismoniy shaxsga bevosita yoxud vakolatli organ orqali ajratiladigan qaytarilmaydigan pul mablag'laridir.

³⁷Vohobov A.V., Malikov T.S Moliya: umumnazariy masalalar. O'quv qo'llanma. -T.: “IQTISOD-MOLIYA”. 2008. –B. 182.

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiyalari to'g'risida"gi Qonuni O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining qariganda, mehnat qobiliyatini to'liq yoki qisman yo'qotganda, boquvchisiz qolganda ijtimoiy ta'minlanishdan iborat konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga chiqarish, davlat pensiyalarining yagona tizimini, ularni tayinlash, hisoblab chiqarish, qayta hisoblash va to'lash tartibini belgilaydi. Respublika hududidan tashqarida yashab turgan O'zbekiston Respublikasining fuqarolarini pensiya bilan ta'minlash davlatlararo bitimlar (shartnomalar) asosida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, basharti, davlatlararo bitimlar (shartnomalar)da o'zgacha qoidalar nazarda tutilmagan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng ravishda pensiya olish huquqiga ega.

Xarbiy xizmatchilarni, shuningdek ichki ishlar organlarining boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo'lgan shaxslarni hamda ularning oila a'zolarini pensiya bilan ta'minlash shartlari, normalari va tartibi O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari bilan belgilanadi. Ularga ushbu Qonunda nazarda tutilgan asoslarda pensiyalar olish huquqi ham beriladi. Bunda harbiy xizmatchilar, shuningdek ichki ishlar organlari boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo'lgan shaxslar pul ta'minotining barcha turlari fuqaro shaxslarning ish haqi singari bir xilda hisobga olinadi.

Fuqarolarga pensiyani tayinlash qonun hujjatlariga asosan fuqaro, korxona, muassasa, tashkilot tomonidan hujjat topshirilganidan keyin byudjetdan tashkari Pensiya jamg'armasi boshqarmalari yoki bo'limlari tomonidan 10 kunlik muddat ichida to'liq rasmiylashtiriladi va to'lash uchun chiqariladi. Yoshga doir pensiya tayinlashda pensioner pensiya yoshiga etganidan keyin 3 oy ichida hujjatlarini topshirishi mumkin. Shunda fuqaro tug'ilgan kunidan boshlab, nogironlik pensiyasi esa, nogironlik belgilangan kundan boshlab 3 oy muddat saqlanib qoladi, boquvchisini yo'qotganlik pensiyalari esa boquvchi vafot etgan kundan boshlab 6 oy ichida murojaat etsa, vafot etgan kunidan, agar 6 oylik muddatdan keyin murojaat etsa, oldingi 6 oylik saqlanib qolinadi. O'zbekiston Respublikasining

«Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonunga asosan ayollarga umumiy belgilangan yoshni bir yilga qisqartirilgan holda yoshga doir pensiya tayinlash ham nazarda tutilgan.

Pensiya tayinlash uchun etarlicha ish stajiga ega bo'lmagan shaxslarga yoshga doir pensiyalar kamida 7 yil Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lagan davrda ishlagan bo'lsalar, bor ish stajiga mutanosib miqdorlarda yoshga doir pensiya tayinlanadi Pensiya tayinlash uchun etarlicha ish stajiga ega bo'lmagan umumiy kasallik oqibatidagi I va II guruh nogironlariga nogironlik pensiyasi bor stajga mutanosib miqdorda tayinlanadi.

Mamlakatimizda pensiya taminoti O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi qonuni asosida tartibga solinadi. Pensiyaning o'rtacha oylik darajasi belgilangan oylik pensiya summasini pensionerlar soniga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. Pensiyaning real hajmi belgilangan oylik pensiyaning o'rtacha summasini istemolchilik narxlari, indeksiga to'g'rilash (korrektirovka qilish) yo'li bilan hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda Evropa Ittifoqi mamlakatlarida pensiyalarni indeksatsiyalash tartibi berilgan.

3.3.-jadval.

Evropa Ittifoqi mamlakatlarida pensiyalarni indeksatsiyalash tartibi

	Mamlakatlar	Indeksatsiyalash tartibi
1.	Daniya, Sloveniya, Shvetsiya	Ish haqi miqdorining o'sishiga bog'liq
2.	Bolgariya, Kipr, Estoniya, Finlyandiya, Lyuksemburg, Malta, Polsha, Ruminiya, Chexiya, Vengriya	Narxlar va ish haqi miqdorining o'sishiga bog'liq
3.	Avstriya, Belgiya, Frantsiya, Italiya, Latviya, Ispaniya, Buyuk Britaniya	Narxlarning o'sishiga bog'liq
4.	Portugaliya	Narxlar va yalpi ichki mahsulot hajmining o'sishiga bog'liq (qisman)

Ayrim mamlakatlar (masalan, Kanada va Frantsiya) sug'urta badallari miqdorini oshirishmoqda. Shuningdek, pensiyalarni inflyatsiyaga bog'liq ravishda indeksatsiya qilish mexanizmalari va tamoyillari ham o'zgarishlarga uchramoqda. Masalan, Yaponiya va Shvetsiyada pensiyani indeksatsiyalash iste'mol narxlari o'sishiga mos ravishda, Germaniya va Avstriyada sof daromadlar indeksi asosida, Frantsiyada esa pensiyalarni indeksatsiyalash yuqorida qayd etilgan ikkala ko'rsatkichni ham hisobga oluvchi murakkab indeks yordamida amalga oshiriladi.

Pensiya jamg'armasi mablag'larini qayta taqsimlashning davlat mexanizmi yordami bilan individuallashtirilgan hisobraqamlardan foydalangan holda moliyaviy ta'minlash, pensiya tizimini tashkil etishning o'ziga hosligi, belgilangan yagona badallarni hisobga olgan holda, pensiya miqdorini belgilash kabi xususiyatlar hosdir.

"Pensiyani hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqiga qonun hujjatlariga muvofiq sug'urta badallari hisoblanadigan mehnatga haq to'lash tarzidagi barcha daromadlar qo'shiladi. Davlat tomonidan ijtimoiy sug'urtalanmaydigan shaxslarga pensiyani hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqiga qonun hujjatlariga muvofiq sug'urta badallari hisoblanadigan mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlarga o'xshash pul ta'minotining barcha turlari qo'shiladi. O'qish davrida to'langan stipendiya pensiya so'rab murojaat etgan kishining xohishiga ko'ra ish haqiga tenglashtiriladi. Ish vaqtini hisobga olib bo'lmaydigan xodimlarning (dehqon xo'jaliklarining a'zolari, ayrim fuqarolarning yumushlarini bajaruvchi shaxslar va boshqalarning) pensiyasini hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqining miqdori O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga to'langan sug'urta badallarining miqdoridan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Ish haqining natural qismi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi uchun hisoblangan sug'urta badallarining miqdoridan kelib chiqqan holda aniqlanadi»³⁸. Shaxslarning ayrim toifalari Qonunga muvofiq imtiyozli shartlarda yoshga doir pensiya olish huquqiga ega. Imtiyozli shartlarda pensiya olish

³⁸«Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish kiritish haqida» O'zbekiston Respublikasining Qonuni. 2012 yil 5 yanvar.

huquqiga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 12 maydagi 250-son Qarori bilan tasdiqlangan 1, 2 va 3-ro'yxatlarda nazarda tutilgan ishlarni bajarish bilan band bo'lgan xodimlar ega bo'ladi. O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning ayrim toifalari imtiyozli shartlarda Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan ro'yxatlarga muvofiq pensiya olish huquqiga ega³⁹:

- yoshidan qat'i nazar pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar va lavozimlarning 1-sonli ro'yxati;
- umumiy belgilangan yoshni 10 yilga qisqartirilgan holda pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar, lavozimlar va ko'rsatkichlarning 2-sonli ro'yxati;
- umumiy belgilangan yoshni 5 yilga qisqartirilgan holda pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar, vazifalar va ko'rsatkichlarning 3-sonli ro'yxati;
- imtiyozli shartlarda pensiya olish huquqiga urush nogironlari, bolalikdan nogiron farzandlarning onalari, liliputlar va pakanalar ham ega.

Respublikamizda pensiya tizimini moliyalashtirishdagi islohotlarni tezlikda amalga oshirib bo'lmaydi, ularni iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar bilan: bandlik, mehnat bozori, aholi daromadlari, byudjet tashkilotlari xodimlarining ish haqisi, soliq, moliya, kredit va pensiya sohasidagi islohotlar bilan birgalikda amalga oshirish lozim.

Tadqiqotchilarning bashoratlariga qaraganda, 2025 yilga kelib jahonda 60 yoshdan oshgan aholi 1,1 milliarddan ortishi taxmin qilinmoqda. Bu ko'rsatkich o'tgan asrdagiga nisbatan 5 barobar ko'pdir. Mutaxassislarning fikricha, uzoq umr ko'radigan odamlarning ortib borishi kafolatli pensiya ta'minotini yaratish, tibbiy va ijtimoiy xizmatlar sifatini yanada yaxshilash bo'yicha davlatlar zimmasiga katta mas'uliyat yuklamoqda. Umuman olganda, aholini ijtimoiy himoya qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarda surunkali kasalliklar, tabiiy va texnogen ofatlarning ko'payishi, kambag'allik kabi turli omillar ta'sirida so'nggi yillarda er yuzida

³⁹O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni. 1993 yil. 3 sentyabr. 9-modda. Imtiyozli shartlardagi pensiyalar.

ijtimoiy muhofazaga muhtoj kishilar soni sezilarli darajada o'sib borayotgani, bunday kishilarning qonuniy huquqlarini ta'minlash bo'yicha zarur choralar ko'rilmagani qayd etilmoqda. Xalqaro ekspertlar dunyoning ayrim davlatlarida yaqqol sezilib qolayotgan bu holat ijtimoiy barqarorlikka, jamiyatdagi umuminsoniy munosabatlarga, taraqqiyot muvozanatiga putur etkazayotganligini tobora ko'proq ta'kidlamqdalar. Munosib hayot kechirish, ilm olish, davolanish kabi insonning eng oliy huquqlari kafolati xavf ostida qolmoqda. Shuning uchun ham jahon mamlakatlarida ijtimoiy himoya bilan bog'liq fakt va raqamlar tahlil qilinib, bu boradagi kafolatlarni, qonunchilikni mustahkamlab borishga doimiy e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni qabul qilinganidan keyin o'tgan davr mobaynida jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar hamda pensiya ta'minotini moliyalashtirishda vujudga kelgan muammolar ushbu tizimni isloh qilish zarurligini taqozo etmoqda. Pensiya ta'minoti sohasida islohotlar o'tkazish eng avvalo, bozor munosabatlari talablariga javob beruvchi yangi qonunchilik bazasini talab qiladi. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi hamda Mehnat vazirligi bilan birgalikda, xalqaro tajribani hisobga olib, mehnatga layoqatsizlikni e'tirof etishning ilg'or usullarini joriy etishni nazarda tutgan holda, tibbiy-mehnat ekspertizasi tizimini yanada takomillashtirildi, shuningdek tibbiy-mehnat eksperti komissiyalari soni maqbullashtirildi.

Davlat pensiya ta'minotining normativ-huquqiy bazasi takomillashtirildi. Davlat pensiya ta'minoti tizimining barqaror vaqilona tizimini shakllantirish uchun qonunchilik va normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, qulay tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan zamonaviy me'yorlarni ishlab chiqishga jiddiy e'tibor berildi. 1993 yilda qabul qilingan «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga 2011-2015 yildan tegishli o'zgartirishlar kiritilib, o'z ahamiyatini yo'qotgan ayrim imtiyoz va mehnat faoliyatining alohida davrlarini ish stajiga hisoblash mexanizmi takomillashtirildi. Qonunda keyingi kiritilgan o'zgarishlarda fuqarolar pensiyasini

hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqi o'tgan yillardagi ish haqilarini pensiya tayinlanadigan kundagi ish haqi darajasiga keltirish uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilab beriladigan tartibga asosan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuning “Chet elda ishlash vaqtini stajga qo'shish shartlari” nomli 40-moddasiga (01.01.2015 yilgacha amalda bo'lgan tahririda) muvofiq, chet elda ishlangan davrlar O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga belgilangan sug'urta badallari to'langan taqdirda mehnat stajiga qo'shib hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining yollanma (bitim) asosida chet elda ishlaganligi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi vakolat bergan organlar mehnat daftarchasiga kiritgan qaydnomalarga qarab aniqlanadi. Chet el fuqarolariga va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga chet eldagi ishi O'zbekiston Respublikasida ishlanganiga to'g'ri keladigan stajning 1/3 hissasidan oshmagan miqdorda stajga qo'shiladi. O'zbekiston Respublikasining «Soliq va byudjet siyosatining 2015 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi Qonuni asosida O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuning “Chet elda ishlash vaqtini stajga qo'shish shartlari” nomli 40-moddasi quyidagicha to'ldirildi. «O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlarining, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xalqaro hukumatlararo tashkilotlarga kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan shaxslarning chet elda ishlagan davrini mehnat stajiga kiritish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi»⁴⁰.

⁴⁰ O'zbekiston Respublikasining «Soliq va byudjet siyosatining 2015 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi Qonuni. 2014 yil 4 dekabr.

O'zbekiston Respublikasining «Soliq va byudjet siyosatining 2015 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi O'RQ-379-son Qonuni qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonunning «Xarbiy xizmatchilarning, ichki ishlar organlarining boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo'lgan shaxslarining, sudyalarning va prokuratura organlari darajali unvonlarga (harbiy unvonlarga) ega bo'lgan xodimlarining pensiya ta'minoti nomli 5-moddasida xarbiy xizmatchilarni, ichki ishlar organlarining boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo'lgan shaxslarini, sudyalarni va prokuratura organlarining darajali unvonlarga (harbiy unvonlarga) ega bo'lgan xodimlarini, shuningdek ularning oila a'zolarini pensiya bilan ta'minlash shartlari, normalari va tartibi O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari bilan belgilanadi. Ularga ushbu Qonunda nazarda tutilgan asoslarda pensiya olish huquqi ham beriladi. Bunda harbiy xizmatchilar, ichki ishlar organlarining boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo'lgan shaxslari, sudyalar va prokuratura organlarining darajali unvonlarga (harbiy unvonlarga) ega bo'lgan xodimlari pul ta'minotining barcha turlari fuqarolarning ish haqi singari bir xilda hisobga olinadi. Fuqarolar uchun pensiya ta'minoti, ularga nafaqalar tayinlash va to'lash, ijtimoiy xizmatlar hamda yordamlar ko'rsatish faoliyatining huquqiy asoslarini takomillashtirilishi, pensiya ta'minoti sohasidagi munosabatlarni qonunosti hujjatlari bilan tartibga solishdan qonunlar orqali tartibga solishga o'tilishi ijtimoiy himoyani amalga oshiruvchi davlat va jamoat nazorati kuchayishiga, fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksalishiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakat strategiyasining asosini ham, avvalambor, inson manfaatlarini ta'minlash bilan bog'liq vazifalar tashkil qiladi. Harakatlar strategiyasida «Ijtimoiy sohani rivojlantirish» deb nomlangan to'rtinchi yo'nalish ko'zda tutilgan bo'lib, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish va ularning

salomatligini saqlash, aholining muhtoj qatlamlariga ko'rsatiladigan ijtimoiy yordam sifatini oshirish chora-tadbirlarini amalga oshirishni nazarda tutadi. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasida ham 2017-2021 yillarda ayni shu muammolarga katta e'tibor qaratilgani masalaning qay darajada keng qamrovli ekanini yaqqol isbotidir. Respublikamizda oxirgi yillarda pensiya tizimining tashkiliy tuzilmasini, uning me'yoriy-huquqiy hujjatlarini yanada takomillashtirish bilan bir qatorda pensiya va ijtimoiy nafaqalarni o'z vaqtida moliyalashtirish, fuqarolarning pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanish yuzasidan nazoratni kuchaytirishda bir qancha ishlar amalga oshiriladi.

3.4.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida»gi Qarorining ahamiyati

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuniga hamda O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksiga, 2011 yil 7 apreldagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Qonunini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash haqida"gi 107-son qarorini bajarish yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 8 sentyabrda "Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 252-son Qarori qabul qilindi. Mazkur Qarorining 1-ilovaga muvofiq, Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida"gi Nizom "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni asosida davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash, pensiya imtiyozlarini

qo'llash va fuqarolarni pensiya bilan ta'minlashga bog'liq boshqa masalalarni hal qilish tartibini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasida «pensiya - uni olish huquqi Qonunda belgilangan shartlarga va me'yorlarga muvofiq aniqlanadigan hamda shaxslarga pensiya yoshiga to'lish, nogironlik yoki boquvchisini yo'qotganlik munosabati bilan beriladigan oylik pul to'lovidir»⁴¹.

Pensiyaga oid hujjatlar yig'majildituradigan joy — pensiya olish joyi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limidir. Pensiya tayinlashni so'rab murojaat etish — pensiya tayinlash, pensiya miqdorini qayta hisoblab chiqish, pensiyaning bir turidan boshqa turiga o'tkazish, shuningdek ilgari to'xtatib qo'yilgan (to'xtatilgan) pensiya to'lashni belgilangan tartibda tiklash (qayta tiklash) to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limiga ariza berishdan iborat.

Pensiya tayinlash uchun zarur bo'lgan hujjatlarni taqdim etish tartibi Ro'yxatda ko'rsatilgan. Ro'yxatda xodimning familiyasi, ismi, otasining ismi; tug'ilgan yili, oyi, kuni, shuningdek xodim yashaydigan joy; tarkibiy bo'linmaning nomi; lavozimi (kasbi); pensiya tayinlash uchun murojaat qilish uchun asoslar; hujjatlar bilan tasdiqlangan umumiy ish staji; imtiyozli shartlarda yoshga doir pensiya tayinlash huquqini beruvchi maxsus ish staji ko'rsatilgan bo'lishi kerak. Tashkilot ma'muriyati to'plangan barcha hujjatlar asosida pensiya tayinlash uchun taqdimnomani rasmiylashtiradi.

Qarilik bo'yicha pensiya olish uchun muayyan mehnat stajiga ega bo'lish va qonunda ko'rsatilgan pensiya yoshiga erishish zarur. Pensiya ta'minoti staji deganda Pensiya jamg'armasiga badal to'lovlari to'langan davr tushuniladi. Ish stajiga qonun bo'yicha ishsizlik bo'yicha nafaqa to'lovlari davri kiritiladi. Pensiyalar miqdori jamiyatda aholi daromadlarining himoyasini ta'minlash va

⁴¹O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 8 sentyabrdagi "Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 252-son Qarori.

ijtimoiy barqarorlikka erishish imkonini beradi. Ikkinchi tomondan, ijtimoiy adolatlilikni ta'minlash imkonini beruvchi pensiyaga chiqish oldidagi ish haqi bilan bog'liq.

Ish staji⁴². — mehnat daftarchasi va ish joyidan, xizmatdan, o'qishdan yoki arxivdan berilgan boshqa hujjatlar bo'yicha aniqlangan, ishdagi tanaffuslardan qat'i nazar, qonun hujjatlariga muvofiq pensiya ta'minoti huquqini beradigan mehnat faoliyati va boshqa faoliyatning umumiy davomiyligidir. Ish staji ish, xizmat, o'qish yoki ish stajiga hisoblanadigan boshqa faoliyat amalga oshirilishi joyidan, shuningdek arxiv muassasalaridan beriladigan hujjatlar bo'yicha belgilanadi. Mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligiga chalinish oqibatida nogironlik pensiyasidan umumiy kasallik oqibatida nogironlik pensiyasiga o'tkazishda zarur staj nogironlikning dastlabki belgilanishi vaqtiga nisbatan yosh bo'yicha belgilanadi.

Yosh	Ish staji (yillarda)
20 yoshdan 23 yoshga etgunga qadar	2
23 yoshdan 26 yoshga etgunga qadar	3
26 yoshdan 31 yoshga etgunga qadar	5
31 yoshdan 36 yoshga etgunga qadar	7
36 yoshdan 41 yoshga etgunga qadar	9
41 yoshdan 46 yoshga etgunga qadar	11
46 yoshdan 51 yoshga etgunga qadar	14
51 yoshdan 56 yoshga etgunga qadar	17
56 yosh va undan katta yosh	20

Agar umumiy kasallik oqibatida nogironlik boshlangan vaqtga nisbatan yoshga nisbatan talab qilinadigan ish staji mavjud bo'lmagan taqdirda va ish

⁴²O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 8 sentyabrdagi "Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 252-son Qarori.

stajiga qo'shimcha ravishda erishish sharti bilan talab qilinadigan ish staji pensiya tayinlash uchun murojaat qilingan kundagi yoshga nisbatan belgilanishi mumkin. Ish bilan band bo'lgan shaxsning ish staji shakl bo'yicha O'zbekiston Respublikasi davlat soliq organlari tomonidan taqdim etiladigan ma'lumotlar asosida Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan beriladigan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'langanligi to'g'risidagi ma'lumotnomalar bo'yicha belgilanadi.

Fuqaroning ish staji to'g'risidagi taqdim etilgan hujjatlarning asoslanganligi va ishonchliligini aniqlash maqsadida Pensiya jamg'armasi bo'limi zarur hollarda mehnat faoliyatining ayrim davrlarini ish staji davriga hisobga olish yoki hisobdan chiqarib tashlash to'g'risida qaror chiqaradi. Qisman saqlanib qolgan hujjatlar va guvohlarning ko'rsatmalari asosida ko'rsatib o'tilgan komissiyalar tomonidan belgilangan mehnat faoliyati davrlari ish stajiga, shuningdek hujjatlar bilan tasdiqlangan ish vaqti sifatida imtiyozli pensiya olish huquqini beradigan maxsus ish stajiga kiritiladi. Shaxsning arizasi maxsus daftarda ro'yxatdan o'tkaziladi. Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan ariza beruvchiga yoki tashkilotning vakiliga ariza qabul qilingan sana ko'rsatilgan holda tilxat, shuningdek olingan va etishmayotgan hujjatlar ro'yxati beriladi. Bunda shaxsning pensiya olishga bo'lgan huquqi, talab etiladigan ish staji mavjudligi, shuningdek pensiya tayinlash uchun asos hisoblanadigan hujjatlarning mavjudligi ko'rib chiqiladi.

Pensiya jamg'armasi bo'limi tashkilotdan yoki shaxsdan qabul qilingan hujjatlarni rasmiylashtirishni oxiriga etkazishni va qo'shimcha hujjatlarni taqdim etishni talab qilish, shuningdek, zarur hollarda ushbu hujjatlarning to'g'ri berilganligini tekshirib ko'rish huquqiga ega.

3.5. Pensiya ta'minotini samarali boshqarishda O'zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksining ahamiyati

So'nggi yillarda barcha MDH davlatlari qatori bizda ham davlat moliyasining markaziy bo'g'inida turgan Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalarini

muvofiglashtirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimiz moliya tizimidagi eng muhim yangiliklardan biri - 2014 yilda O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksining amaliyotga kiritilishidir.

O'zbekiston Respublikasi Byudjet Kodeksining 6-bobi «Davlat maqsadli jamg'armalari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari» deb nomlanadi. Byudjet kodeksining mazkur bobning 36-moddasida davlat maqsadli jamg'armalari tartiblangan⁴³.

1. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo'l jamg'armasi.
3. Davlat mulkini xususiylashtirishdan tushgan mablag'lar jamg'armasi.
4. O'zbekiston Respublikasining Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi.
5. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruktsiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasi.
6. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Sug'oriladigan erlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi.
7. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Oliy o'quv yurtlarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish jamg'armasi.

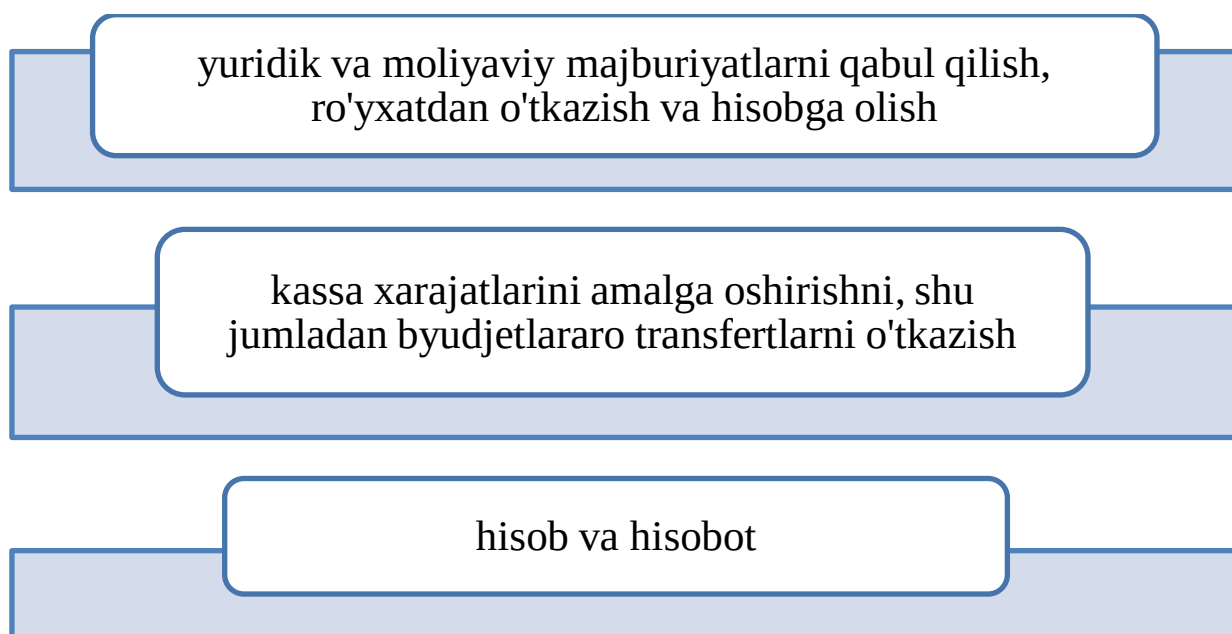
Byudjet kodeksi byudjet jarayonini (Davlat byudjetini shakllantirish, ko'rib chiqish va tasdiqlash, ijro etish, nazorat) yagona va yaxlit qonun hujjatida tizimlashtirishni, byudjet jarayoni barcha qatnashchilarining vakolatlarini hamda ularning o'zaro hamkorligi mexanizmlarini belgilashni, shuningdek, byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish, mahalliy byudjetlarning daromadlar manbalarini mustahkamlash, barcha darajalardagi byudjetlar o'rtasida vakolatlarni taqsimlashni, hisob va hisobot va ularning o'zaro hamkorligini nazarda tutadi.

⁴³O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. 2013 yil. 26 dekabr. 36-modda. Davlat maqsadli jamg'armalari.

Byudjet kodeksida byudjetlar parametrlari, Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari ijrosi to'g'risidagi ma'lumotlarni rasmiy saytda chop etish nazarda tutilganligi ham ushbu yangi qonun hujjatining demokratik, oshkoralik, ochiqlik printsiplariga asoslanganidan dalolatdir.

Byudjet Kodeksining 120-moddasiga ko'ra, byudjet tizimi byudjetlari xarajat qismining ijrosi quyidagilarni nazarda tutadi :

- yuridik va moliyaviy majburiyatlarni qabul qilish, ro'yxatdan o'tkazish va hisobga olish;
- kassa xarajatlarini amalga oshirish, shu jumladan byudjetlararo transfertlarni o'tkazish;
- hisob va hisobot.

3.4.-rasm. Byudjet tizimi byudjetlari xarajatlari ijrosini tashkil etish⁴⁴.

“O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi fuqarolarning davlat pensiya ta‘minoti, ijtimoiy nafaqalar

⁴⁴O‘zbekiston Respublikasi Byudjet Kodeksi. VII bo‘lim, 19-bob, 120-modda. Byudjet tizimi byudjetlari xarajatlar qismining ijrosi.

to'lash, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlar bo'yicha xarajatlarni moliyalashtirishga yo'naltiriladigan majburiy to'lovlar, badallar, shuningdek boshqa manbalardan tushadigan mablag'larni jamlaydi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining yuqori boshqaruv organi Jamg'armaning Kuzatuv kengashidir"⁴⁵. Kuzatuv Kengashining majlislari yil choragida bir marta o'tkaziladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashkiliy tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1252-sonli qaroriga muvofiq, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi direktori Pensiya jamg'armasi Kuzatuvchilar kengashining ta'dimnomasi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadi.

Byudjet kodeksiga ko'ra byudjet jarayonini tartibga solishning yagona printsiplari O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetiga ham, davlat maqsadli jamg'armalariga ham qo'llaniladi. Hujjatda Davlat byudjetiga davlat maqsadli jamg'armalari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari qamrab olingan. Mazkur Kodeks byudjet jarayoni ishtirokchilarini, shuningdek undan foydalanuvchilarni byudjet tizimi va byudjet jarayoni to'g'risidagi har tomonlama salmoqli va ishonchli axborot bilan ta'minlay oluvchi hujjat bo'ldi. Byudjet kodeksida Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari tuzilmasi, Davlat byudjeti va uning tarkibiga kiruvchi mahalliy byudjetlar daromadlari va xarajatlari aks ettirilgan.

O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksiga muvofiq, byudjet to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor shaxslar belgilangan tartibda javobgar bo'ladi. Byudjet kodeksida Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalarining qo'shimcha manbalarini aniqlash hamda ulardan foydalanish tamoyillari belgilandi. Byudjet ijrosi qismida Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining tasdiqlangan parametrlariga o'zgartirish kiritish

⁴⁵O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi, 2013 yil. 26 dekabr. 37-modda. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi.

tartibi soddalashtirildi. Byudjet kodeksida nazarda tutilgan me'yor va qoidalarining amalga oshirilishi byudjet jarayonining barcha bosqich va darajalarida yagona huquqiy normalar qo'llanilishini va bir xil yondoshuvni ta'minlaydi hamda byudjet jarayonining barcha qatnashchilari ishini engillashtiradi. Shu tariqa Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari mablag'laridan samarali va maqsadli foydalanishni ta'minlashga erishiladi hamda davlatning ijtimoiy majburiyatlarini sifatli va samarali bajariladi.

Tayanch so'z va iboralar

Davlat pensiya ta'minoti, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari jamg'armalar, g'aznachilik tizimi, moliyaviy nazorat, yuridik majburiyat, moliyaviy majburiyat, ijtimoiy majburiyat, ijtimoiy nafaqa, moliyaviy nazorat, pensiya ta'minoti nazorati.

Takrorlash uchun savollar

1. O'zbekiston Respublikasi Byudjet Kodeksida davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlar qanday tartiblanadi?
2. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining maqsadi nimalardan iborat?
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida»gi Qarorining ahamiyati nimalardan iborat?
4. Pensiyanı hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish staji qanday nazorat qilinadi?
5. "Xalq bilan muloqot va inson manfaatları yili" Davlat dasturini amalga oshirishga qancha mablag' yo'naltiriladi?
6. Byudjet tizimi byudjetlari ijrosida moliyaviy nazorat qanday tashkil etiladi?

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. «Pensiya tizimi nazoratini tashkil etishning huquqiy asoslarini takomillashtirish» mavzusida referat tayyorlash.
2. Davlat pensiya ta'minoti nazoratini ta'minlovchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plami asosida taqdimot tayyorlash.

Test savollari

- 1. Yakuniy nazorat tarzidagi davlat moliyaviy nazorati Byudjet Kodeksiga muvofiq tasdiqlangan moliyaviy nazorat ob'ektlarini nazorat qilish rejasiga ko'ra ... amalga oshiriladi.**
 - A. yiliga ko'pi bilan bir marta
 - B. yiliga ko'pi bilan uch marta
 - C. yiliga ko'pi bilan har chorakda
 - D. yiliga ko'pi bilan ikki marta
- 2. Davlat maqsadli dasturlari amalga oshirilishining to'liqligi va samaradorligini baholash - ...tomonidan amalga oshiriladigan davlat moliyaviy nazoratidir.**
 - A. O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi
 - B. Moliya vazirligi Nazorat taftish boshqarmasi
 - C. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi
 - D. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
- 3. «Keksalarni e'zozlash yili» Davlat dasturida ko'zda tutilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun barcha manbalar hisobidan dollardan ziyod mablag' sarflandi.**

- A. 2 trillion 246 milliard so'm va 225 million
- B. 2 trillion 200 milliard so'm va 225 million
- C. 3 trillion 246 milliard so'm va 225 million
- D. 2 trillion 246 milliard so'm va 200 million

4. Soliq to'lovchidan byudjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlarni to'lash uchun to'lov topshiriqnomasini xizmat ko'rsatayotgan bankka taqdim etmaslik yoki o'z vaqtida taqdim etmaslik... jarima solishga sabab bo'ladi.

- A. mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda
- B. mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining ikki baravaridan besh baravarigacha miqdorda
- C. mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda
- D. mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining uch baravaridan to'rt baravarigacha miqdorda

5. Kuzatuv Kengashining majlislari ..

- A. yil choragida bir marta o'tkaziladi
- B. yil choragida ikki marta o'tkaziladi
- C. yil choragida uch marta o'tkaziladi
- D. yil choragida to'rt marta o'tkaziladi

6. Yoshga doir pensiya olish huquqiga.... bo'lgan taqdirda ega bo'ladilar.

- A. ayollar — 55 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 20 yil, erkaklar — 60 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 25 yil
- B. ayollar — 60 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 20 yil, erkaklar — 65 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 25 yil
- C. ayollar — 55 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 25 yil, erkaklar — 60 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 20 yil
- D. ayollar — 55 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 20 yil, erkaklar — 60 yoshga to'lganda va ish stajlari kamida 30 yil

7....asosida Pensiya jamg'armasining Kuzatuvchilar kengashi tarkibi tasdiqlandi.

- A. 1252-son Qaror
- B. 4161-son Qaror
- C. 90-son Qaror
- D. 46-son Qaror

IV BOB. PENSIYA TA'MINOTI NAZORATINI TASHKIL QILISH

4.1.Davlat pensiya ta'minoti nazoratining tashkiliy-huquqiy asoslari

O'zbekistonda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, qo'llab-quvvatlash hamda himoya qilish borasida katta tajriba to'plangan. Inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar tizimi tashkil qilindi, bu boradagi ishlar samaradorligi asosiy qonunimiz normalarining so'zsiz bajarilishiga asoslangan. Mustaqil bo'lgan bu institutlar bir-birini takrorlamasdan jamiyatimizda qonun ustuvorligi, fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarini himoya qilish printsiplariga rioya etilishiga xizmat qilmoqda.

Keksalarning hayot darajasi va sifatini yanada yaxshilash maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Keksalarni e'zozlash yili» davlat dasturi to'g'risida»gi 2302-son Qaroriga muvofiq, keksalar va nogironlarga doimiy e'tibor qaratadigan sektorni mustahkamlash, bunda ularga xizmat ko'rsatadigan idora va xizmatlar, birinchi navbatda, pensiya, ijtimoiy va tibbiy ta'minot xizmatlari faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish ishlari kuchaytiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganlaridek, insonga munosib hayot sharoiti, uning o'zini namoyon qila olishi uchun imkoniyatlar yaratish – iqtisodiyotimizni va butun jamiyatni rivojlantirishning oliy maqsadidir. Biz keskinlikka yo'l qo'ymaslik uchun kuchli ijtimoiy siyosat yuritishimiz kerak. Avvalo, fuqarolarni ijtimoiy jihatdan himoyalash borasida nazorat ishlarini takomillashtirish kerak. Chunki, respublikamizda istiqomat qiluvchi barcha pensiya va nafaqa oluvchilarni ijtimoiy himoyalash sira kechiktirib bo'lmaydigan, eng ustuvor vazifa, amaliy harakatlarning eng asosiy qoidasi bo'lib keldi va shunday bo'lib qoladi.

Aholini ijtimoiy muhofaza qilish keksalik, mehnat qobiliyatini yoki boquvchisini yo'qotishdan sug'urta tizimi (pensiya ta'minoti, shu jumladan, xususiy pensiya ta'minoti), kam ta'minlangan oilalarga ijtimoiy to'lovlar (bolalarga nafaqalar),

vaqtincha ishlamayotganlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash (ishsizlik bo'yicha nafaqa), aholining ayrim toifalariga ularning moddiy ta'minoti va xizmatlarini hisobga olib, imtiyozlar berish (patronaj xizmatlari shaklidagi ijtimoiy yordam, oziq-ovqat berish), onalikni muhofaza qilish (tug'ishdan oldingi va tug'ishdan keyingi ta'tillar), sog'liqni sug'urta qildirish (tibbiy sug'urta, vaqtincha mehnat qobiliyatini yo'qotganlik nafaqasi), o'quvchi-yoshlarni moddiy qo'llab-quvvatlash (stipendiyalar), nogironlikning oldini olish va mehnat qobiliyatini tiklash (nogironlarni reabilitatsiya qilish, protezortopediya markazlari) orqali ta'minlanadi.

Davlat tomonidan aholiga ko'rsatilayotgan ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy yordam samaradorligini oshirish, muhtoj tabaqalarga beriladigan yordam aniq yo'naltirilgan bo'lishini ta'minlash, maqsadli mablag'lardan foydalanish, bunday yordam ko'rsatish mexanizmini aholi uchun tushunarli, sodda bo'lishiga erishish maqsadida qator chora-tadbirlar ishlab chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «..Mamlakatimizda inson manfaatlari bilan bog'liq masalalarni hal etishda bizning saylovoldi dasturimizdan joy olgan, hozirgi kunda ishlab chiqilayotgan maqsadli dasturlar muhim o'rin tutadi. Bu dasturlar odamlarning turmush darajasi va sifatini yanada oshirishni ta'minlashga qaratilgan. Kelgusida «nafaqat eng kam oylik ish haqini, balki byudjet tashkilotlarida ham, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda ham o'rtacha ish haqi miqdorini, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar hajmini bosqichma-bosqich ko'paytirish e'tiborimiz markazida bo'ladi»⁴⁶.

«O'zbekiston Respublikasining barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslari fuqarolarga ularning huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqish imkoniyatini yaratib berishi lozim».⁴⁷ Har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan

⁴⁶Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \Xalq so'zi. 2016 yil. 8 dekabr.

⁴⁷ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 30-modda.

murojaat qilish huquqiga ega. Arizalar, takliflar va shikoyatlar qonunda belgilangan tartibda va muddatlarda ko'rib chiqilishining nazorati shart.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «Bizning asosiy maqsadimiz- “Xalq qabulxonalari”ga qilingan hech bir murojaat e'tiborsiz qolmaydigan tizim yaratishdan iborat. ...Odamlarning dardini eshitish, ular bilan ochiq muloqotda bo'lish, og'irini engil qilish - aholining davlat va jamiyatga ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi»⁴⁸.

O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida»gi Qonunida davlat organlarida jismoniy shaxslarni va yuridik shaxslarning vakillarini qabul qilish tartibi mazkur organlar rahbarlari tomonidan belgilanishi ko'rsatilgan. Murojaatlar ularda qo'yilgan masalalarni hal etish o'z vakolati doirasiga kiradigan davlat organiga bevosita yoxud bo'ysunuv tartibida yuqori turuvchi organga beriladi. Murojaatlar og'zaki, yozma yoxud elektron shaklda bo'lishi mumkin. Murojaatlar arizalar, takliflar va shikoyatlar tarzida ifodalanadi. Ariza - huquqlarni, erkinliklarni va qonuniy manfaatlarini amalga oshirishda yordam ko'rsatish to'g'risidagi iltimos bayon etilgan murojaat deb ko'rsatiladi. Ariza yoki shikoyat masalani mazmunan hal etishi shart bo'lgan davlat organiga kelib tushgan kundan e'tiboran o'n besh kun ichida, qo'shimcha o'rganish va (yoki) tekshirish, qo'shimcha hujjatlarni so'rab olish talab etilganda esa bir oygacha bo'lgan muddatda ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonunining “Pensiya tayinlashni so'rab murojaat etish tartibi” ko'rsatilgan 43-moddasiga muvofiq, ma'muriyat (boshqaruv) ariza tushgan kundan e'tiboran 10 kunlik muddat ichida staj va ish haqi to'g'risidagi zarur hujjatlarni rasmiylashtiradi xamda ularni berilgan ariza va o'z takdimnomasi bilan birga arizachi istikomat kiladigan tuman (shaxar) ijtimoiy ta'minot bo'limiga yuboradi. Basharti, pensiya tayinlashni so'rab murojaat etgan xodimga pensiya tayinlashga tavsiya etish rad kilinsa, unga rad etish sabablari ko'rsatilgan xolda yozma xabar

⁴⁸Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil. 8 dekabr.

qilinadi. Pensiya tayinlashni so'rab murojaat etgan shaxs ma'muriyatning (boshkaruvning) pensiya tayinlashga tavsiya etishni rad etgan karoriga rozi bo'lmagan xollarda, u pensiya tayinlanishini so'rab bevosita tuman (shahar) ijtimoiy ta'minot bo'limiga ariza berishi mumkin» deb keltirilgan. Pensiya jamg'armasi xodimlari tomonidan fuqarodan tushgan arizani ariza tushgan kundan e'tiboran 10 kunlik muddat ichida uning ish staji va ish haqi to'g'risidagi zarur hujjatlarni rasmiylashtiriladi.

Fuqarolar pensiya olish huquqi paydo bo'lganidan so'ng istalgan paytda pensiya tayinlashni so'rab murojaat etishlari mumkin. Davlat pensiyalarining turli xillarini olish huquqiga ega bo'lgan fuqarolarga ularning o'zlari tanlagan bitta pensiya tayinlanadi. Pensiya jamg'armasining Ijro etuvchi apparati, hududiy boshqarmalari va tuman (shahar) bo'limlari pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni to'lash uchun nazarda tutilgan Jamg'arma mablag'larining o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirilishi, Jamg'arma mablag'laridan qat'iy maqsadli foydalanilishi uchun javobgar. Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni to'laydigan tashkilotlar Jamg'arma mablag'larining o'z vaqtida va maqsadli to'lanishi uchun javobgar.

Fuqarolarni nafaqalar tayinlash bo'yicha alohida qonun yo'qligi bu borada o'zaro muvofiqlashtirilgan yagona yondoshuv shakllanishiga halal bermoqda va turli anglashilmovchiliklarga sabab bo'lmoqda. Fuqarolar uchun pensiya ta'minoti, ularga nafaqalar tayinlash va to'lash, ijtimoiy xizmatlar hamda yordamlar ko'rsatish faoliyatining huquqiy asoslarini takomillashtirilishi, bu sohadagi munosabatlarni me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solishdan qonun orqali tartibga solishga o'tilishi davlat va jamoat nazorati kuchayishiga, fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksalishiga olib kelishi aniq.

4.2.Davlat pensiya ta'minoti tizimi ob'ektlari va sub'ektlari

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, «..Davlat butun xalqning manfaatlarini ko'zlab, islohotlar jarayonining

tashabbuskori bo'lishi, iqtisodiy taraqqiyotning etakchi yo'nalishlarini belgilash, iqtisodiyotda, ijtimoiy sohada va suveren davlatimizning ijtimoiy-siyosiy hayotida tub o'zgarishlarni amalga oshirish siyosatini ishlab chiqishi va izchil ruyobga chiqarishi kerak»⁴⁹.

«Ijtimoiy siyosat jamiyatdagi tengsizlikni haddan tashqari oshib ketishiga yo'l qo'ymasligi kerak. Ijtimoiy siyosat daromadlarni tartiblash va ijtimoiy yordam uyushtirish orqali jamiyatdagi ijtimoiy uyg'unlikni, ya'ni turli guruhlarining hamjihatligini ta'minlaydi. Bu bilan ijtimoiy nizolarning oldi olinadi, ijtimoiy tinchlik-xotirjamlik esa iqtisodiy o'sish uchun sharoit hozirlaydi»⁵⁰. Adolat tamoyillariga asoslangan holda, ijtimoiy siyosat jamiyatdagi turli sohalar va munosabatlar o'rtasidagi tenglikni ta'minlaydi.

Davlatning daromadlar siyosati ijtimoiy siyosatining muhim bo'g'ini bo'lib, mazmunan daromadlarning taqsimlanishini tartiblashga qaratilgan siyosatdir. Bu siyosatda byudjet transfertlari kabi vositalar qo'llaniladi. Daromadlar siyosati qariyalarni pensiya bilan ta'minlashni ham ko'zlaydi. Shu o'rinda ikki xil pensiya tizimi ishlaydi. Birinchisi, "avlodlar birdamligi" tizimi bo'lib, bunga ko'ra ishlayotgan fuqarolar daromadining bir qismi olinib, qariyalarga davlat pensiyasi sifatida beriladi. Ikkinchisi, jamg'arilgan pensiya tizimi bo'lib, har bir fuqaro ishlayotgan paytidagi daromadining bir qismini jamg'armasiga o'tkazish orqali pensiya pulini o'zi to'plab boradi.

Pensiya jamg'armasidagi fuqarolar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning majburiy va ixtiyoriy jamg'arma badallari ularni davlatning moliyaviy ishtiroki asosida shakllanuvchi, muayyan jamg'arma tashkil etgan aholi toifalariga to'lovlarni amalga oshirish va ijtimoiy himoyalash uchun mo'ljallangan mustaqil pul jamg'armalari sifatida ta'riflash imkonini beradi. Pensiya ta'minoti tizimining ob'ektlari – davlat va nodavlat pensiya ta'minoti idoralari, pensiya jamg'armalari, pochta bo'limlari, bank muassasalari, ish beruvchilar va pensionerlar (nogironlar, boquvchisini yo'qotgan oilalar). Davlat pensiya tizimining sub'ektlari – davlat, ish

⁴⁹Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. Asarlar to'plami. 3-jild. –T.: 1996. – B.178.

⁵⁰O'lmasov A. Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. Sharq. 2006. –B.477.

beruvchilar va pensionerlar (nogironlar, boquvchisini yo'qotgan oilalar), ish bilan band faol aholi, pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlarni amalga oshiradigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar. Mazkur sub'ektlar o'rtasida eng asosiy masala - aholining moddiy ne'matlar yaratayotgan qismi bilan jamiyatning mehnatga layoqatli bo'lmagan a'zolari o'rtasidagi iqtisodiy manfaatlarni mutanosiblashtirishdir.

4.1.-rasm. Davlat pensiya ta'minoti tizimi sub'ektlari⁵¹

Iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlarda, shuningdek, O'zbekistonda ham ijtimoiy ta'minot tizimining asosiy tarkibiy qismi pensiya ta'minoti tizimi hisoblanadi. Dunyoning ko'pchilik mamlakatlarida pensiya to'lovlari, asosan, ishchilarning ish haqidan ajratmalar yordamida shakllantiriladigan pensiya jamg'armalari hisobidan amalga oshiriladi. Aholini ijtimoiy himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlar tarkibida davlat pensiya va nafaqalari muhim o'rin egallaydi. Ijtimoiy ta'minot tizimi har qanday mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkilanmasdan qayd etish kerakki, ushbu soha ahvoli va taraqqiyot darajasi mamlakat rivojlanishini, aholining turmush darajasini va saviyasini ta'minlashda hal qiluvchi o'rin tutadi.

Moliya tizimining barcha bo'g'inlaridagi ishlab chiqarish hamda ijtimoiy sohalar moliyaviy resurslarni shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonida

⁵¹ O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi. 1993 y. 9-son. 338-modda.

yuzaga keladigan pul munosabatlari moliyaviy nazoratning ob'ekti bo'lib hisoblanadi. Moliyaviy nazoratning amal qilish ko'lamini xo'jalik munosabatlarining butun majmuini ham o'z ichiga qamrab oladi.

Mamlakatimizda cheklangan byudjet mablag'lardan manzilli foydalanish davlat byudjetini boshqarishni barcha bosqichlarining asosiy tamoyili desak mubolag'a bo'lmaydi. Zamonaviy sharoitda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish zaruriyati davlat byudjeti mablag'larini iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy sohalarga maqsadli taqsimlanishining doimiy nazoratini talab qiladi.

Moliyaviy nazoratning asosiy vazifalaridan biri - moliyaviy resurslarning holatini nazorat qilishdan iborat. Moliyaviy nazorat davlat byudjeti oldidagi majburiyatlarning o'z vaqtida va to'liq ijro etilishini, davlat markazlashgan pul jamg'armalaridan foydalanishga doir moliyaviy operatsiyalarning to'g'ri amalga oshirilishini tekshirishni nazarda tutadi. «Albatta, Davlat byudjeti o'lchovsiz emas, mablag'larni qattiq tejash, belgilangan maqsad uchun va oqilona ishlatishni ta'minlash zarur. Bu – hammaga ravshan va rad etib bo'lmaydigan haqiqat»⁵².

Moliyaviy nazorat tizimi-nazorat qilish sub'ektlari, nazorat ob'ektlari hamda nazoratni amalga oshirish shakllari, usullari hamda vositalarini o'z ichiga oladi. Moliyaviy nazorat tizimi o'z tarkibida - sub'ektlar (nazorat qiluvchilar), ob'ektlar (nazorat qilinuvchilar), nazoratning usul va vositalarini birgalikda jamlaydi. Boshqacha qilib aytganda, moliyaviy nazoratning ob'ektiga moliyaviy resurslarning harakati, shakllanishi, foydalanishdagi taqsimlash usullari, shuningdek, iqtisodiyotining barcha tarmoqlaridagi jamg'arma shaklidagi pul resurslari ham kiradi.

Barcha demokratik davlatlar davlat moliyaviy nazorati muhim bo'g'inini qonun chiqaruvchi hokimiyat tizimi bo'yicha nazorat organi deb hisoblash qabul qilingan. Odatda, barcha mamlakatlarda davlat mablag'larini xarajat qilish ustidan parlament nazorati maxsus institutlari mavjud. AQShda Kongressning Bosh byudjet-nazorat

⁵²Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

boshqaruvi mavjud, Rossiyada Rossiya Federatsiyasi Hisob palatasi ishlab turibdi. Buyuk Britaniyada bunday institut-Milliy nazorat-taftish boshqarmasi deb ataladi. Kanadada-Bosh taftishchi mahkamasi, Frantsiyada-Hisob-kitoblar sudi, Shvetsiyada-Milliy taftish byurosi shunday muassasalardan hisoblanadi. Avstriya, GFR, Frantsiya, Vengriyada bundestag va parlament huzurida Hisob palatalari ishlab turibdi. Parlament nazorati institutlaridan tashqari, ko'pgina mamlakatlarda ijroiya hokimiyati tizimi bo'yicha nazorat yoki hukumat nazorati deb ataladigan nazorat hamda davlat boshlig'i huzurida moliyaviy nazorat organlari (Prezident nazorati) faoliyat ko'rsatmoqda. Rossiya Federatsiyasida bu - federal vazirliklar va idoralardagi nazorat-taftish xizmatlari tizimidir. Mazkur tizimga Rossiya Federatsiyasi Moliya vazirligi Davlat moliyaviy nazorati va audit departamenti, Rossiya Federatsiyasi Moliya vazirligi Federal G'aznachilik Bosh boshqarmasi, Rossiya Federatsiyasi Soliq va yig'imlar vazirligi, Rossiya Federatsiyasi Davlat bojxona qo'mitasi, Rossiya Valyuta va eksport nazorati Federal xizmati, Rossiya Bankining bank nazorati departamentlari, Rossiya Federatsiyasi Prezidenti Bosh nazorat boshqarmasi (Prezident nazorati) kiradi. Rivojlangan mamlakatlarda parlament, prezident va hukumat nazorat-taftish tizimlari parallel ravishda va bir-biri bilan uzviy bog'liq holda faoliyat yuritadi.

4.1.-jadval.

O'zbekiston Respublikasining 2012-2016 yillardagi Davlat byudjeti xarajatlari⁵³.

mlrd.so'm

Tr	Asosiy byudjet ko'rsatkichlari	YILLAR					
		2012	2013	2014	2015	2016	2017
	Davlat byudjeti xarajatlari (maqsadli jamg'armalarsiz)	21571,7	26312,4	18783,4	37967,7	42721,3	46943,1
1.	Ijtimoiy-madaniy soha va aholini ijtimoiy himoyalash xarajatlari*	12777,2	16399,4	18783,4	22457,0	23897,6	27119,0
2.	Nodavlat va notijorat tashkilotlarini rivojlantirish xarajatlari	6,0	7,0	8,2	10,0	11,0	12,0
3.	Iqtisodiyot tarmoqlariga xarajatlar	2372,0	2791,9	3385,3	4119,7	4507,6	5082,3
4.	Markazlashgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari	1059,3	1300,0	1500,0	1800,0	2100,0	2450,0
5.	Davlat hokimiyati, boshqaruv sud va prokratura organlarini saqlash xarajatlari	629,2	825,9	1000,8	1199,9	1324,0	1524,2
6.	Fuqarolarni o'z-o'zini boshqarish organlarini saqlash xarajatlari	191,7	287,3	343,7	436,6	491,8	563,1
7.	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining zaxira jamg'armasi xarajatlari	70,9	85,0	91,0	110,0	120,0	148,4
8.	Boshqa xarajatlar	4465,4	5441,8	6469,9	7834,5	8867,6	10044,1

⁵³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 30 dekabrda 1675-son, 2012 yil 25 dekabrda 1887-son, 2013 yil 25 dekabrda 2099-son, 2014 yil 4 dekabrda 2270-son, 2015 yil 22 dekabrda 2455-son, 2016 yil 27 dekabrda 2699-son Qarorlari asosida tayyorlangan.

Moliyaviy nazoratni olib boruvchi davlat organlariga qarab quyidagilarga bo'lishimiz mumkin.

1. Vakillik organlari tomonidan olib boriladigan moliyaviy nazorat.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan olib boriladigan moliyaviy nazorat.
3. Umumiy vakolatli ijro hokimiyati organlari tomonidan olib boriladigan moliyaviy nazorat.
4. Maxsus vakolatli ijro hokimiyati organlari tomonidan olib boriladigan moliyaviy nazorat.

O'zbekistonda davlat moliyaviy nazoratini Prezident, hukumat organlari (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, barcha darajadagi Xalq deputatlari Kengashlari) hamda ijroiya hokimiyatning tegishli organlari amalga oshiradi. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Vazirlar Mahkamasining taqdimoti bo'yicha mamlakat byudjetini qabul qiladi va uning ijrosi ustidan nazorat o'rnatadi»⁵⁴. Xalq deputatlari Kengashlari ayrim mintaqalarga ajratiladigan byudjet mablag'laridan maqsadli foydalanish hamda mahalliy byudjetlarning ijro etilishini nazorat qiladi. Bundan tashqari, vakolatli organlar zimmasiga ayrim tarmoqlar va sohalarda byudjet mablag'laridan foydalanish ustidan nazorat o'rnatilishi mumkin.

Moliyaviy nazoratni amalga oshirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga davlat va ijroiya hokimiyat boshlig'i sifatida katta vakolatlar berilgan. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 93-moddasi 8-bandiga muvofiq Prezident ijroiya hokimiyat apparati va jumladan davlat moliyaviy nazorati funktsiyalarini amalga oshiruvchi organlar - Hisob palatasi, Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi va boshqalarni shakllantiradi. Davlat moliyaviy nazorati tizimida Hisob palatasiga katta rol ajratiladi. U mustaqil va ob'ektiv organ bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga hisob beradi. «O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi to'g'risida»gi Nizomga muvofiq, uning zimmasiga nazorat, monitoring va tahliliy ishlar hamda boshqa bir qator funktsiyalar yuklatilgan.

⁵⁴ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 78-modda. 8-bandi. T., O'zbekiston. 2008. –B.15.

Bugungi kunda mamlakatimizda aholining ijtimoiy ta'minotini yaxshilash, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish, ijtimoiy yordamning aniq manzilli bo'lishini ta'minlash, ijtimoiy ta'minot borasida xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish va mustahkamlash kabi o'ta muhim tadbirlarning huquqiy, tashkiliy, iqtisodiy va moliyaviy asoslari yaratilgan va jamiyat oldida turgan ijtimoiy ustuvorliklardan kelib chiqqan holda takomillashib bormoqda. Bugungi kunda, ya'ni iqtisodiy jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan va hayot faoliyati darajasi muttasil oshib boraётgan davrda ham fuqarolarning ijtimoiy ta'minoti davlatning alohida e'tiborini talab etadi.

Mamlakatimizda ijtimoiy ta'minot shakllari, ijtimoiy xizmatlar va ijtimoiy to'lovlarni moliyaviy ta'minlashning ko'p kanalli tizimi shakllangan bo'lib, ijtimoiy ta'minot xarajatlari davlat byudjeti mablag'lari, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'lari, Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi, shuningdek, kasaba uyushmalarining ijtimoiy sug'urta ajratmalari hisobidan shakllanadigan jamg'armalari hisobidan mablag' bilan ta'minlanar ekan, ijtimoiy ta'minotning moliyaviy asosini mustahkamlash uchun shu jamg'armalarning moliyaviy mustahkamligini yaxshilash, buning uchun nazorat organlarining moliyaviy nazorat chora-tadbirlarini kengaytirish zarur bo'ladi.

4.3.Davlat pensiya ta'minotining umumiy boshqarish organlari

Iqtisodiyotini modernizatsiyalashda tarkib topgan ijtimoiy himoya tizimi, tabiiyki, kelajakda o'zgarib borayotgan aniq tarixiy sharoitlarga muvofiq holda tegishli sur'atda yangilanadi. Lekin ijtimoiy yo'naltirilgan iqtisodiyot sharoitida unga bo'lgan ehtiyoj hech qachon yo'qolmaydi, demokratik shaklda tashkil etilgan davlat boshqaruvi mohiyati ana shunda ko'rinadi.

Moliyaviy nazorat bo'yicha muhim funktsiyalarni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi bajaradi. O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 6 maydagi «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida» Qonuniga muvofiq, u vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar va boshqa davlat va xo'jalik boshqaruv

organlari faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi davlat moliyaviy nazoratini amalga oshiruvchi organlar vakolati va funktsiyalari tartibini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi samarali iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy, pul-kredit siyosati yuritilishi, fan, madaniyat, ta'lim, sog'liqni saqlashni hamda iqtisodiyotning va ijtimoiy sohaning boshqa tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi uchun javobgar bo'ladi. Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi o'z vakolatlari doirasida⁵⁵ ish ko'radi. Jumladan:

- barqaror iqtisodiy o'sishni, makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlash, iqtisodiyotni isloh etish va tarkibiy o'zgartirish bo'yicha choralar ko'radi;
- O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlari, soliq va byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish prognozlarini hamda eng muhim dasturlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilishini va ijro etilishini tashkil etadi;
- davlat boshqaruvi usullarini takomillashtiradi, shu jumladan elektron hukumat printsiplari asosida takomillashtiradi, bozor printsiplariga asoslangan xo'jalik boshqaruvi va korporativ boshqaruvning zamonaviy printsiplari va usullari joriy etilishini rag'batlantiradi;
- ta'lim tizimini rivojlantirishni, uning sifati va samaradorligini oshirishni ta'minlaydi, uzluksiz ta'limdan keng ko'lamda foydalanish uchun sharoitlar yaratadi, ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini bajarish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi;
- sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish, tibbiy xizmat ko'rsatish darajasini oshirish, aholining sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash, sog'lom turmush

⁵⁵«O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga o'zgarishlar va qo'shimchalar kiritish haqida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. 2003 yil. 29 avgust.

tarzi printsiplarini joriy etish, sanitariya-epidemiologik osoyishtalikni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi;

- ish o'rinlari tashkil etish va aholi bandligini ta'minlash dasturlarini ishlab chiqadi hamda amalga oshiradi, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish, ularning ijtimoiy va pensiya ta'minoti tizimlari faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi, oila, onalik va bolalikni himoya qilishga ko'maklashadi, yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish bo'yicha choralar ko'radi;
- O'zbekiston Respublikasida pul va kredit tizimini mustahkamlash, bank va boshqa moliya institutlarining barqarorligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishga ko'maklashadi.

Davlat byudjetiga (davlat maqsadli jamg'armalariga) to'lovlar intizomini mustahkamlash va Hisob-kitoblar mexanizmini takomillashtirish bo'yicha hukumat komissiyasi Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida o'zining mintaqaviy komissiyalariga ega. Mazkur Komissiya tomonidan uning vakolati doirasida qabul qilingan qarorlar vazirliklar, idoralar, mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlari, tijorat banklari, mulkchilik shaklidan qat'i nazar, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar hamda ularning birlashmalari (xo'jalik uyushmalari), mansabdor shaxslar va fuqarolar ijro etishi uchun majburiy hisoblanadi.

Respublika pul-kredit siyosati komissiyasi zimmasiga respublikada naqd pul muomalasi va xalq xo'jaligida hisob-kitoblarning ahvoli ustidan nazoratni kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan valyuta operatsiyalarini amalga oshirish va O'zbekiston iqtisodiyoti ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish uchun ajratiladigan kreditlardan maqsadli foydalanish tartibiga qat'iy rioya etilishini ta'minlash vazifasi yuklatilgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Hisob-kitoblar mexanizmini takomillashtirish va Davlat byudjetiga (davlat maqsadli jamg'armalariga) to'lovlar intizomini mustahkamlash bo'yicha hukumat komissiyasi hamda Respublika pul-kredit siyosati komissiyasi tashkil etilgan bo'lib, ularga davlat moliyaviy nazorati sohasida katta vakolatlar berilgan.

Moliyaviy nazoratni umumdavlat va sohaviy nazoratlarga bo'lish mumkin. Umumdavlat nazorati O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan kimga bo'ysunishidan qat'iy nazar barcha ob'ektlar ustidan olib boriladi. Sohaviy nazoratni o'z ichki sohaviy va ichki xo'jalik nazoratiga bo'lish mumkin. Ichki sohaviy nazorat vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralari tomonidan uziga bo'ysunuvchi tashkilotlarga nisbatan olib borilishi mumkin. Nazoratning bu turini amalga oshirish uchun vazirliklar, davlat qo'mitalarida nazorat-taftish bo'limlari tashkil qilinishi mumkin. Ichki xo'jalik nazorati tashkilotlarning o'zida tashkil etilgan bo'limlar (xizmatlar) tomonidan olib boriladi. Davlat va mahalliy ichki xo'jalik nazorati, masalan, buxgalteriya bo'limlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Rejali tekshiruvlar - bir yil (bir chorak)ga mo'ljallangan reja-grafiklar asosida o'tkaziladi. Bunday tekshiruvlarni o'tkazish va tasdiqlangan reja-grafiklarga tuzatishlar kiritish to'g'risidagi takliflar nazorat organlari tomonidan O'zbekiston Respublikasining Respublika Nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Kengashiga taqdim etiladi. Nazorat organlari ob'ektlarni, ular faoliyatining mezonlari va o'ziga xos tomonlari hisobga olingan holda, ishlab chiqilgan tekshiruvlar reja-grafigiga kiritish uchun ularni sinchiklab tanlab oladilar. Ushbu takliflar asosida tekshiruvlarning yillik (choraklik) reja-grafiklari, ularda kompleks tekshiruvlar ajratilgan holda, ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Rejadan tashqari tekshiruvlar (qisqa muddatli tekshiruvlar) nazorat organlari tomonidan O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi Qonuni talablari asosida o'tkaziladi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan nazorat turlari pensiya nazoratini olib boruvchi organlar faoliyatiga ham xosdir. Bundan tashqari moliyaviy nazoratni majburiy va ixtiyoriy nazoratlarga bo'lish mumkin. Majburiy nazorat quyidagi hollarda olib boriladi. Qonunchilikda ko'rsatilgan hollarda, masalan, byudjet ijrosi ustidan vakillik organlarining olib boradigan nazorat. Vakolatli davlat organlarining qaroriga binoan, masalan, huquqni muhofaza qiluvchi organlarining qaroriga

binoan olib boriladigan nazorat. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning mustaqil qabul qilgan qarorlari asosida ixtiyoriy nazorat amalga oshiriladi.

4.4.O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi nazorati

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 29 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2009 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 1024-son Qaroriga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi 2010 yil 1 yanvardan barcha vazirlik va idoralarning byudjetdan tashqari jamg'armalari, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjet tashkilotlarining rivojlantirish jamg'armalari Davlat byudjetining g'azna ijrosiga o'tkazildi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi va Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining 2010 yil 4 martdagi "Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi g'azna ijrosi bilan to'liq qamrab olish va Moliya vazirligi G'aznachiligi va byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi ma'lumotlar bazasi va dasturiy majmuini integratsiya qilish bo'yicha chora tadbirlar to'g'risida" gi 253-son qaroriga muvofiq 2010 yil 28 marta byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bo'yicha hududiy g'azna hisobraqami ochildi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Moliya vazirligining G'aznachiligi, byudjet tashkilotlari va O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki bilan birgalikda 2009 yilning yanvar oyida, o'tkazilgan operatsiyalarni 2008 yilgi Davlat byudjetining ijrosi to'g'risidagi hisobotda aks ettirildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2009 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi 1024-son Qaroriga muvofiq, "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligida 2009 yildan (ro'yxatga muvofiq) davlat maqsadli jamg'armalari va boshqa byudjetdan tashqari fondlar daromadlari va xarajatlarining g'aznachilik ijrosi mexanizmini joriy etish chora-tadbirlari amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining 2011 yil 2 dekabrda BA\ 31-01\1-34-13\800 sonli xati asosida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi O'zbekiston Respublikasining "Davlat byudjetining g'azna ijrosi to'g'risida"gi Qonuni talablaridan kelib chikib, 2012 yilning 1 yanvaridan boshlab respublika va mahalliy byudjet daromadlari, davlat maqsadli jamg'armalari va boshqa byudjetdan tashqari jamg'armalar daromadlari 2012 yil 1 yanvardan Markaziy bankning Toshkent shahar bosh boshqarmasi Hisob-kitob kassa Markazida ochilgan Yagona g'azna hisobvaragiga kiritiladi va xarajatlarni ushbu hisobvaraqdan to'lab beriladi. Byudjet tashkilotlari va davlat maqsadli jamg'armalari mablag'larini tasarruf etuvchilar uchun shaxsiy g'azna hisobvaraqlarini ochish hamda ilgari ochilgan shaxsiy hisobvaraqlar orqali tegishli operatsiyalarni amalga oshirish jarayonida o'zgartirishlar bo'lmaydi hamda ushbu shaxsiy hisobvaraqlardan xarajatlarni amalga oshirishning amaldagi tartibi saqlab qolinadi.

Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'larini belgilangan tartibda o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirish, o'z vaqtida tayinlash, to'lash va manzilli ravishda sarflash, shuningdek Jamg'arma mablag'laridan maqsadli va samarali foydalanilishini nazorat qilish yuzasidan – Pensiya jamg'armasining hududiy boshqarmalari va tuman (shahar) bo'limlari tomonidan ta'minlanadi. Ishlamaydigan va ishlaydigan fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar va kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni moliyalashtirish uchun Jamg'armaning hududiy bo'linmalari tomonidan G'aznachilikning bo'linmalarida hisob raqamlari ochiladi.

Davlat byudjeti, davlatning maqsadli jamg'armalari va byudjetdan mablag' oluvchilarning byudjetdan tashqari mablag'lari ijrosi jarayonida g'aznachilik organlarining faoliyati bilan barcha byudjet jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarida o'ziga xos mexanizm ishlaydi. Davlat byudjeti, davlatning maqsadli jamg'armalari, byudjet tashkilotlari, byudjetdan mablag' oluvchilarning smeta xarajatlari va byudjetdan tashqari mablag'lari ijrosi bilan bog'liq barcha moliyaviy jarayonlar yanada batafsil tartiblash va nazorat qilish talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida Nizomni tasdiqlash haqida"gi 30-son Qarorida ko'rsatilishicha, Jamg'arma mablag'lari bo'yicha majburiy to'lovlar, badallardan mablag'larni hamda boshqa to'lovlarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining G'aznachiligidagi Yagona g'azna hisob raqamiga jamlaydi hamda pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarga xarajatlarni moliyalashtirishni ta'minlaydi⁵⁶.

Quyidagi jadvalda g'aznachilik mexanizmiga o'tkazilgan Davlat byudjeti tarkibidagi davlatning maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlar ro'yxati berilgan (-jadval).

4.2. -jadval.

Davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlarning g'aznachilik bilan qamrab olinishi⁵⁷.

№	Davlat byudjeti tarkibidagi davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlar	G'aznachilik tomonidan qamrab olinishi		
		respublika	viloyat	tuman
1.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi	X	X	X
2.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Yo'l jamg'armasi	X	X	

⁵⁶O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida Nizomni tasdiqlash haqida"gi 30-son Qarori.

⁵⁷O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 29 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2009 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 1024-son Qarori.

3.	Davlat mulk qo'mitasining maxsus hisobraqami	X	X	
4.	Ish bilan ta'minlashga ko'maklashuvchi jamg'arma	X	X	X
5.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Maktab ta'limi jamg'armasi	X	X	
6.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi erlarni meliorativ holatini yaxshilash fondi	X	X	
7.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Kitob jamg'armasi	X		
8.	Ipoteka kreditlashni qo'llab-quvvatlash fondi	X		
9.	Qishloq xo'jaligi texnikasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash fondi	X		

Majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni o'tkazish Jamg'arma daromadlarining byudjet tasnifiga muvofiq tushumlarning har bir turi bo'yicha Jamg'armaning banklardagi tegishli hisob raqamlari bo'yicha amalga oshiriladi. Pensiya jamg'armasining hududiy boshqarmalari to'lov to'lanadigan har bir oyning 15-kunigacha ishlamaydigan va ishlaydigan fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlar to'lash uchun mablag'larga bo'lgan ehtiyoj hajmini belgilaydi hamda Jamg'armaning ijro etuvchi apparatiga buyurtmanoma taqdim etadi.

4.5. Pensiya nazoratida O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasining ishtiroki

O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi Qonuni xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi. Nazorat qiluvchi organlar — xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilishga qonun hujjatlari bilan vakolat berilgan vazirliklar va idoralardir. Soliq tekshiruvi orqali amalga oshiriladigan davlat nazoratining o'ziga xos xususiyatlari soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari bilan belgilanadi⁵⁸.

Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlar mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan muassasalar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Moliya-xo'jalik faoliyatini tekshirish (taftish qilish) soliq va valyuta to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning buxgalteriya, moliya, statistika, bank hamda boshqa hujjatlarini o'rganish va taqqoslanadi.

Tadbirkorlik sub'ekti tomonidan belgilangan tartibda taqdim etilgan moliya va soliq hisobotini, shuningdek tadbirkorlik sub'ektning faoliyati to'g'risida davlat soliq xizmati organida mavjud bo'lgan boshqa hujjatlarni o'rganish hamda tahlil etish asosida o'tkaziladigan kameral nazorat natijalari bo'yicha qoidabuzarliklar aniqlangan hollardagina davlat soliq xizmati organlari tadbirkorlik sub'ektlarining moliya-xo'jalik faoliyatini tekshirish tashabbusi bilan chiqishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va davlat soliq xizmatining hududiy organlari:

- manbalar turlari bo'yicha Pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarning to'g'ri hisoblanishi, to'liqligi va o'z vaqtida to'lanishi nazorat qilinishini;

⁵⁸O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi Qonuni. 1999 yil 24 dekabr.

- manbalar turlari va to'lovchilar bo'yicha Jamg'armaga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar hisobi yuritilishini;
- yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan Jamg'armaga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar to'g'ri hisoblanishini, Jamg'arma bilan o'zaro hisob-kitoblarning holati tekshirilishini;
- qonun hujjatlariga muvofiq majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni hisoblash tartibi va to'lash muddatlari buzilganligi uchun yuridik va jismoniy shaxslarga nisbatan moliyaviy va ma'muriy javobgarlik choralari qo'llanilishini;
- badallarning shaxslar bo'yicha hisobini amalga oshirish va mehnat daftarchalarini yuritish uchun har chorakda Jamg'armaga yuridik shaxs bo'lmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan shaxslar va dehqon xo'jaliklari a'zolari tomonidan to'langan badallarning miqdorlari to'g'risidagi ma'lumotlar taqdim etilishini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 2455-son Qarorining 22-ilovasiga muvofiq, belgilangan soliqqa tortish ob'ektlaridan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar stavkalari 1,6 foiz miqdorida majburiy ajratmalar ajratiladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar stavkalari 1,4 foiz hamda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarini rekonstruktsiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalar stavkalari 0,5 foiz miqdorida majburiy ajratmalar ajratiladi.

O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti belgilangan tartibda qabul qilingandan va kelgusi yilga uning asosiy parametrlari tasdiqlangandan keyin Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi apparati besh kun muddatda: O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasiga - mintaqalar bo'yicha kelgusi yilga Pensiya

jamg'armasi daromadlarining tasdiqlangan asosiy parametrlarini; Pensiya jamg'armasining hududiy boshqarmalari va tuman (shahar) bo'limlariga - turlar va mintaqalar bo'yicha kelgusi yilga Pensiya jamg'armasi xarajatlarining tasdiqlangan asosiy parametrlarini (yo'nalishlarini) etkazadi.

4.3.-jadval.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo'l jamg'armasi hamda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarini rekonstruktsiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga soliqqa tortish ob'ektlaridan majburiy ajratmalar stavkalari⁵⁹.

<i>N</i>	To'lovchilar	Ajratmalar solish ob'ekti
1.	Vositachilik (topshiriq) shartnomalari va vositachilik xizmatlarini ko'rsatishga doir boshqa shartnomalar bo'yicha vositachilik xizmatlarini ko'rsatuvchi korxonalar va tashkilotlar	QQS chegirilgan holda, vositachilik haqi summasi
2.	Tayyorlov tashkilotlari	QQS chegirilgan holda tovar aylanmasi hajmi

⁵⁹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 27 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi 2017 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 2699-son Qarori.

3.	"O'zdonmahsulot" AK korxonalari (g'alla qabul qilish korxonalari va g'alla qabul qilish faoliyatini amalga oshiruvchi donni qayta ishlash korxonalari)	QQS chegirilgan holda ustama va chegirma
4.	Kredit va sug'urta tashkilotlari	Daromad
5.	Moliyaviy ijara (lizing) xizmatlarini ko'rsatadigan korxonalar	foizli daromad
6.	Kommunal xo'jalik tizimining issiqlik, suv ta'minoti korxonalari	mahsulot (ishlar, xizmatlar) sotilishi hajmi, QQSni va tegishincha issiqlik ta'minoti korxonalari uchun - issiqlik energiyasi, suv ta'minoti korxonalari uchun - suvning xarid qiymatini chegirgan holda
7.	Qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy-tadqiqot tashkilotlari	QQSni chegirgan holda o'z kuchlari bilan bajarilgan ishlar hajmi
8.	Tegishli ravishda elektr energiyasi va tabiiy gazni sotish qismida "O'zbekenergo" DAK va uning korxonalari, "O'zbekneftgaz" MXK korxonalari	mahsulot sotilishi hajmi, elektr energiyasi va tabiiy gaz bo'yicha esa - pirovard iste'molchiga sotilishi hajmi, QQS va aktsiz solig'ini chegirgan holda
9.	Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari korxonalari	mahsulot (ishlar, xizmatlar) sotilishi hajmi, QQS va aktsiz solig'ini chegirgan holda

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 27 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi 2017 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 2699-son Qaroriga muvofiq:

- mablag'larni byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi, Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi va O'zbekiston Kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashi o'rtasida 22-ilovada keltirilgan normativlarga muvofiq taqsimlagan holda yagona ijtimoiy to'lov stavkasi 25 foiz miqdorida;
- 23-ilovaga muvofiq belgilangan soliqqa tortish ob'ektlaridan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar stavkalari 1,6 foiz, miqdorida;
- fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy sug'urta badallari stavkasi 8,0 foiz miqdorida to'lanadi.

Jamg'arma daromadlari va xarajatlarining tasdiqlangan ko'rsatkichlarini bajarish: yuridik va jismoniy shaxslardan majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar tushishining va yig'ilishining to'liqligi yuzasidan - davlat soliq xizmati organlari tomonidan; Jamg'arma mablag'larini belgilangan tartibda o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirish, o'z vaqtida tayinlash, to'lash va manzilli ravishda sarflash, shuningdek Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli va samarali foydalanilishini nazorat qilish yuzasidan - Jamg'armaning hududiy boshqarmalari va tuman (shahar) bo'limlari tomonidan ta'minlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi apparatiga:

- tushgan majburiy to'lovlar, badallar va to'lovlar to'g'risidagi, Jamg'armaga majburiy ajratmalar, badallar va boshqa to'lovlar turlari bo'yicha qarzlar to'g'risidagi tezkor hisobotni har oyda hisobot oyidan keyingi oyning 10-kunigacha;

- majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni hisoblash va to'lash to'g'risidagi hisobotni yuridik shaxslar tomonidan choraklik va yillik hisobot taqdim etilgandan keyin 15 kun mobaynida taqdim etadi.

Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi apparati O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga belgilangan muddatlarda davriy buxgalteriya hisobotlarini taqdim etadi. Pensiya jamg'armasiga muddatida to'lanmagan majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni undirish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

4.6.Pensiya ta'minotining moliyaviy resurslarini shakllantirishga qaratilgan soliq siyosati tadbirlari

Soliq siyosati – bu soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar sohasida davlat tomonidan amalga oshiriladigan tadbirlar tizimi bo'lib, davlat moliyaviy siyosatining tarkibiy qismini tashkil etadi. Davlat soliqlar orqali ishlab chiqarish sharoitlarini, tovarlar va xizmatlarning sotilishini izga solib boradi, iqtisodiy faoliyat uchun muayyan soliq iqlimini tashkil etadi. Davlat byudjetiga kelib tushishi kutilayotgan mablag'larni yig'ilishini ta'minlash uchun davlat soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni yig'ishning etarlicha ishonchli mexanizmiga ega bo'lishi lozim. Ushbu mexanizmida soliq ma'murchiligi asosiylardan biri hisoblanadi. Soliq ma'murchiligini takomillashtirish yuzasidan yangiliklarning amaliyotga joriy etilishi soliq ma'murchiligini optimallashtirish, mamlakatimizda soliq siyosatini samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi. Mamlakatimizda soha mutaxassislari soliq ma'murchiligini yanada takomillashtirish va soliq hisobotlarni qabul qilish tizimini yanada soddalashtirish kerak deb hisoblashadi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 28-moddasiga muvofiq, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblashda, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda ayrim turdagi soliqlarni va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab

chiqarishda ularning to'lanishi lozim bo'lgan eng kam miqdori belgilanishi ko'zda tutilgan. Adliya vazirligida 2010 yil 13 aprelda 2095-son, 2011 yil 23 fevralda 2200-son va 2011 yil 3 martda 2203-son bilan ro'yxatga olingan Nizomlarga asosan, korxona faoliyat ko'rsatish yoki ko'rsatmasligidan qat'iy nazar ushbu normativ huquqiy hujjatlar asosida oylik to'lanishi lozim bo'lgan soliq va boshqa majburiy to'lovlar hisoblab chiqarilishi va to'lanishi belgilangan. Lekin, yangidan tashkil qilingan korxonalar ruxsat berish xususiyatiga ega bo'lgan hujjatni yoki litsenziyani olish uchun, shuningdek faoliyatni tashkil qilish bilan bog'liq boshqa tadbirlarni amalga oshirilishi uchun ma'lum vaqt talab qilinadi. Shu sababli yangidan tashkil qilingan korxonalar uchun dastlabki 6 oy mobaynida yuqoridagi normativ huquqiy hujjatlar asosida oylik to'lanishi lozim bo'lgan soliq va ayrim turdagi majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarishda eng kam miqdorlarini tatbiq etilmaydi.

Soliq va byudjet siyosatining 2014 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan 2013 yil 25 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi 359-son Qonuni qabul qilindi, Soliq kodeksining 311-moddasiga o'zgartirish kiritildi. «Soliq to'lovchining kalendar oyida ishlagan kunlari sonidan qat'i nazar, yakka tartibdagi tadbirkorlar sug'urta badallarini majburiy tartibda oyiga eng kam ish haqidan kam bo'lmagan miqdorda to'laydi. Yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklarining a'zolari sug'urta badallarini ixtiyoriylik asosida yiliga eng kam ish haqining to'rt yarim baravaridan kam bo'lmagan miqdorda to'laydi. Belgilangan miqdordagi sug'urta badallarining to'lanishi dehqon xo'jaligi a'zosining mehnat stajini hisoblab chiqarishda bir yil deb hisobga olinadi. Yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshiruvchi oila a'zolari kalendar oyida ishlagan kunlari sonidan qat'i nazar quyidagi miqdorlarda sug'urta badallarini to'laydi: yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tgan oila a'zosi - oyiga eng kam ish haqidan kam bo'lmagan miqdorda; oilaning boshqa a'zolari (o'n sakkiz yoshga to'lmaganlar bundan mustasno) - oyiga eng kam ish haqining 50 foizi miqdorida to'laydi.

Milliy iqtisodiyotning barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlari aholi daromadlari darajasining o'sishiga ishonchli zamin yaratadi. Bu esa o'z navbatida, davlatning amaldagi iqtisodiy va ijtimoiy kafolatlarini ta'minlashga qaratilgan aholining pul daromadlari shakllanishi va ularni qayta taqsimlanishini ijro etuvchi davlat moliya mexanizmlarini takomillashirish talabini o'rta ga asosiy muammo qilib qo'ymoqda. Bu jihatdan O'zbekistonda mehnat yoshidagi fuqarolarni ijtimoiy va pensiya sug'urtalash bugungi kunda o'ta muhim ijtimoiy va iqtisodiy omil hisoblanadi. Chunki bozor munosabatlarining rivojlanishiga muvofiq ijtimoiy xavf-xatar darajalarini ortib borishi pensiya ta'minoti tizimining bozor mexanizmiga o'tishni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan shart qilib qo'yadi. Jahonda hukm surayotgan moliyaviy-iqtisodiy inqiroz, barcha rivojlangan mamlakatlarida kuzatilayotgan aholining keksayib borishi, ish bilan band aholiga nisbatan pensionerlar sonining doimiy oshib borishi, pensioner va ishlovchilar soni o'rtasidagi o'zaro nisbatning kattaligi pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki pensiya xizmati darajasini ko'tarish, buning uchun qo'shimcha zaxiralarni jalb etish, pensiya tizimlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ishchining pensiyasini bevosita uning o'z mehnati bilan qo'shgan hissasiga bog'lash hamda nodavlat pensiya tizimini shakillantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutilmoqda.

Hozirgi kunda pensiya va nafaqa tizimini isloh qilishning muhimligi fuqarolarni iqtisodiy manfaatlariga bevosita bog'liqligi bilan belgilanadi. Taqsimlanuvchi pensiya tizimida ma'lum yil davomida to'plangan ijtimoiy soliq ajratmalari joriy davrdagi pensionerlarga to'lashga sarflanadi. Shunday qilib, ishlab turgan fuqarolarning ijtimoiy soliq to'lovlari hisobidan qarigan kishilarni pensiya xarajatlari moliyalashtirildi.

"Pensiyaning hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqiga qonun hujjatlariga muvofiq sug'urta badallari hisoblanadigan mehnatga haq to'lash tarzidagi barcha daromadlar qo'shiladi. Davlat tomonidan ijtimoiy sug'urtalanmaydigan shaxslarga pensiyani hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqiga qonun hujjatlariga

muvoqif sug'urta badallari hisoblanadigan mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlarga o'xshash pul ta'minotining barcha turlari qo'shiladi. O'qish davrida to'langan stipendiya pensiya so'rab murojaat etgan kishining xohishiga ko'ra ish haqiga tenglashtiriladi. Ish vaqtini hisobga olib bo'lmaydigan xodimlarning (dehqon xo'jaliklarining a'zolari, ayrim fuqarolarning yumushlarini bajaruvchi shaxslar va boshqalarning) pensiyasini hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqining miqdori O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga to'langan sug'urta badallarining miqdoridan kelib chiqqan holda aniqlanadi »⁶⁰.

Pensiya tizimida sug'urta badallarning yakka tartibda hisobini yuritishni joriy etish yuzasidan isloh qilishni iqtisodiyotni erkinlashtirish nuqtai-nazaridan qarash o'rinlidir. Pensiya tizimi sug'urta badallarini yakka tartibda hisobga olishning markazlashgan elektron reestrini joriy etilishi bilan fuqarolarda Pensiya jamg'armasiga badal to'lash umumiy g'aznaga to'lov emas, balki uning mehnat layoqatini yo'qotgandagi moddiy ta'minoti manbasi bo'lgan pensiya miqdorini belgilovchi ish staji va ish haqi miqdori sifatida namoyon bo'ladi. Pensiya jamg'armasiga aholining ishonchini ortishi va ishchi-xodimlar, ish beruvchilar tomonidan Pensiya jamg'armasiga to'lanadigan badallar miqdorining ortishiga sabab bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida aholining individual iqtisodiy faolligining ortishiga mamlakatimizda shakllanayotgan qimmatli qog'ozlar bozorining va milliy iqtisodiyotning tezkor sur'atlarda rivojlanishiga sabab bo'ladi. Yakka tartibda hisobga olishning markazlashgan elektron reestr tizimini har bir sug'urtalangan shaxsni uning jamg'arilayotgan pensiya kapitali to'g'risidagi saqlanayotgan ma'lumot bilan tanishtirish imkoniyatini beradi. Sug'urtalangan shaxs pensiya kapitali to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'lgach, u bilan bog'liq bo'lgan ma'lumotlarga to'g'riligiga baho berishi va zaruriyat yuzaga kelganida o'z noroziligini bildirishi, ma'lumotlarga aniqlik kiritilishini talab qilishi mumkin.

Yoshga doir pensiya olish huquqiga ega bo'lgan, shuningdek I va II guruh nogironlari bo'lgan yakka tartibdagi tadbirkorlar, yuridik shaxs tashkil etgan va

⁶⁰O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartirish kiritish haqida»gi Qonuni. 2012 yil 5 yanvar.

tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklarining a'zolari hamda yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshirayotgan oila a'zolari uchun sug'urta badalining miqdori uning belgilangan miqdorining kamida 50 foizini tashkil etishi kerak. Mazkur imtiyozlar pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi asosida beriladi. Kalendar yil davomida imtiyozga bo'lgan huquq vujudga kelgan yoki bekor bo'lgan taqdirda, sug'urta badallarini qayta hisob-kitob qilish ushbu huquq vujudga kelgan yoki bekor bo'lgan oydan e'tiboran amalga oshiriladi. Sug'urta badallarini to'lash quyidagicha amalga oshiriladi: yakka tartibdagi tadbirkorlar va yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshiruvchi oila a'zolari tomonidan -har oyda, tadbirkorlik faoliyati amalga oshirilgan oyning 25-kunidan kechiktirmay; yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklarining a'zolari - hisobot yilining 1 oktyabrigacha. Bunda sug'urta badallarining miqdori to'lov kuniga belgilangan eng kam ish haqi miqdoridan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshirayotgan oila a'zolarining sug'urta badallarini to'lash majburiyati oilaviy tadbirkorlik sub'ekti nomidan ish ko'radigan yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tgan oila a'zosining zimmasiga yuklatiladi. To'lov topshiriqnomasida (kirim orderida) soliq to'lovchining familiyasi, ismi, otasining ismi, identifikatsiya raqami va to'lov to'lanayotgan davr albatta ko'rsatilishi shart. Bunda oila a'zolari - oilaviy tadbirkorlik ishtirokchilari bo'yicha to'lov topshiriqnomasi (kirim orderi) har bir oila a'zosi uchun alohida yoziladi. Agar to'lov topshiriqnomasida (kirim orderida) davr ko'rsatilmagan bo'lsa, to'lov u amalga oshirilayotgan oy (dehqon xo'jaliklari a'zolari uchun - yil) uchun to'langan deb hisoblanadi.

Ish beruvchi - jismoniy shaxs bilan mehnat shartnomasi yoki fuqarolik-huquqiy tarzidagi shartnoma tuzgan va qonun hujjatlariga muvofiq sug'urta badallarini hisoblash va ushlab qolish majburiyati zimmasiga yuklatilgan yuridik

shaxs, soliq agentidir. Yakka tartibdagi hisobga olishga faqat O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 172-moddasida ko'rsatilgan jismoniy shaxslarning mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlari yo'l qo'yiladi. «Yakka tartibdagi hisobga olish - davlat ijtimoiy sug'urtasi, shu jumladan davlat pensiya ta'minoti maqsadlari uchun ish beruvchi tomonidan har bir jismoniy shaxs bo'yicha taqdim etiladigan ma'lumotlar asosida elektron hisobni yuritishdir»⁶¹.

Qonun hujjatlariga muvofiq sug'urta badallarini hisoblash va ushlab qolish majburiyati zimmasiga yuklatilmagan ish beruvchidan daromadlar oluvchi jismoniy shaxslar jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyani taqdim etish bilan bir vaqtda beriladigan sug'urta badallarini ixtiyoriy to'lash to'g'risidagi ariza asosida jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyada ko'rsatilgan mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar summasidan kelib chiqqan holda ixtiyoriy asosda sug'urta badallari to'laydi. Ayrim toifadagi shaxslar tomonidan sug'urta badallarini to'lash jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya ma'lumotlari bo'yicha davlat soliq xizmati organlari tomonidan hisoblab chiqariladigan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini to'lash muddatlarida amalga oshiriladi.

Davlat byudjetiga kelib tushishi kutilayotgan mablag'larni yig'ilishini ta'minlash uchun davlat soliqlar va majburiy badallarni yig'ishning etarlicha ishonchli mexanizmiga ega bo'lishi lozim. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 4 apreldagi 4296-son Farmoni bilan 2014 yilning 1 apreligicha bo'lgan davrda soliqlar va majburiy badallarning o'z vaqtida to'lab kelayotgan, shuningdek ishlab chiqarish sur'atlarini barqaror o'sishi va rentabelligini ta'minlayotgan kichik tadbirkorlik sub'ektlarining moliya-xo'jalik faoliyatini soliq sohasida tekshirish taqiqlangan. Kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatida asossiz tekshiruvlar o'tkazilishining oldi olish maqsadida, soliqlarni va boshqa majburiy badallarni o'z vaqtida to'lab kelayotgan, shuningdek ishlab chiqarish sur'atlarining barqaror o'sishi va rentabelligini ta'minlayotgan kichik tadbirkorlik sub'ektlarining moliya-

⁶¹O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlarni yakka tartibda hisobga olishning joriy etish chora-tadbirlari haqida"gi 90-son Qarori. 2015 yil. 14 aprel.

xo'jalik faoliyatini soliq tekshiruvlarining 2016 yil 1 yanvargacha ta'qiqlash yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 4 apreldagi 4296-son Farmoni qabul qilindi.

Pensiya ta'minoti tizimini isloh qilishdan ko'zlangan asosiy maqsadlar quyidagilardan iborat:

- ✓ pensiya ta'minotini bozor munosabatlari talablariga yanada moslashtirish;
- ✓ pensiyalarni moliyalashtirishdagi mavjud muammolarni hal qilish;
- ✓ pensiya ta'minoti xarajatlarini kamaytirish, ularning maqsadli sarflanishi va pensiya to'lovlarini amalga oshirish ustidan nazoratni kuchaytirish;
- ✓ pensiya ta'minotini zamonaviy axborot texnologiyalari orqali boshqarish; xususiy pensiya ta'minoti tizimini yaratish va mustahkamlash;
- ✓ xususiy pensiya fondlarini shakllantirish va ularda qat'iy nazorat tizimini ta'minlash.

Bugungi kunda mamlakatimizda tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish, ularga qulay ishbilarmonlik muhiti yaratish, yoshlarni tadbirkorlik sohasiga keng jalb etish, aholining bandligini ta'minlash hamda oilalar daromadlarini oshirish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimiz soliq tizimining tubdan yangilanishi va uning bosqichma-bosqich takomillashtirilib borilishidan ko'zlangan asosiy maqsad davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirish, aholini ijtimoiy jihatdan himoya qilishning moliyaviy manbasi barqarorligini ta'minlash, fuqarolarning tijorat va boshqa tadbirkorlik faoliyatlarini tartibga solish, respublikaning mustaqil davlat sifatidagi xalqaro faoliyatini amalga oshirishi uchun zarur bo'lgan o'zaro to'lovlarni ta'minlash uchun moliyaviy manbalar mustahkamligini saqlash va shuningdek ishlab chiqarish vositalari va ish kuchidan samarali, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish hamda atrof-muhitni muhofaza qilishni rag'batlantirishdan iborat.

Istiqlolning dastlabki yillaridanoq respublikamizda kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni rag'batlantirish uchun qulay "soliq iqlimi"ni yaratish maqsadida tizimda izchil islohotlar amalga oshirilib, mazkur jarayonlarda xalqaro andozalarga mos me'yoriy huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Shu asosda soliq turlari va

stavkalari, soliq solish sub'ektlari va ob'ektlari, soliqlarni to'lashning tartib-qoidalari, soliq engilliklari, soliq to'lash qonunlarini buzganlik uchun javobgarlik hamda bu borada yuzaga keladigan nizolarni hal etishning tartib-qoidalari belgilandi. Natijada manbalaridan qat'i nazar barcha olingan daromadlardan soliq to'lashning majburligi, hamma hududiy-ma'muriy pog'onalar uchun yagona umumdavlat siyosati ta'minlandi.

Prezidentimizning 2016 yil 27 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2017 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi Qarorlari bilan belgilab berilgan prognoz ko'rsatkichlarining bajarilishida soliq va majburiy to'lovlar bilan to'lanadigan soliqlarning undirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Konstitutsiyamizning 11-bob, 51-moddacida fuqarolarning qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburligi belgilab qo'yilgan. Davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq qarzlarni qisqartirish borasida soliq qarzdorligi mavjud bo'lgan soliq to'lovchilarga nisbatan majburiy undiruv choralari ko'rilgunga qadar, qarzdorlarga ortiqcha sud xarajatlarini yuklashning oldini olish maqsadida, birinchi navbatda qarzdorlikni to'lab berish to'g'risida ogohlantirish talabnomalari taqdim etiladi. Ogohlantirish muddatlarida soliq qarzlarni to'lab bermagan qarzdorlarga nisbatan majburiy undirish choralari qo'llaniladi. Qarzdorlik o'z vaqtida to'lanmaganligi natijasida, Soliq kodeksining 120-moddasida belgilangan har bir kechiktirilgan kun uchun 0,033 foiz penya hisoblanishi belgilab qo'yilgan. O'z navbatida qarzdorlikni to'lash bilan bir qatorda qo'shimcha xarajatlar ham paydo bo'ladi.

Byudjet va davlat maqsadli jamg'armalariga tushumlar bo'yicha belgilangan prognoz ko'rsatkichlarining bajarilishini ta'minlash maqsadida, byudjet va davlat maqsadli jamg'armalardan soliq qarzi mavjud bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar mansabdor shaxslarining mas'uliyatini yanada oshirish orqali soliq qarzdorligini qisqartirish maqsadida bir qator ishlar olib borilmoqda. Mamlakatimizda soliq sohasiga oid ayrim qonun va boshqa normativ hujjatlarga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalarga ko'ra, Soliq kodeksi 61-moddasining

birinchi qismida ko'rsatilgan muddat ichida soliq qarzini uzmagani yuridik shaxslar soliq qarzini uzish to'g'risidagi talabnomani olgan kundan e'tiboran o'n kun ichida davlat soliq xizmati organlariga debitorlar bilan o'zaro hisob-kitoblarning solishtirma dalolatnomalarini yoxud to'lov muddati o'tgan debitorlik qarzi mavjud emasligi to'g'risida yozma bildirish taqdim etishi shartligi belgilab qo'yilgan. Ushbu talablar soliq qarzi mavjud xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning mansabdor shaxslari tomonidan belgilangan muddatlarda bajarilmagan taqdirda, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksning tegishli moddalariga muvofiq ma'muriy javobgarlikka tortilishiga asos bo'lishi belgilab qo'yilgan. Buning natijasida soliq qarzini uzish to'g'risidagi taqdim etilgan ogohlantirish talabnomalari orqali 30 kunlik ogohlantirish muddatida qarzdorlardan ikki barobar ko'p mablag' undirilishiga erishilmoqda. Soliq qarzini majburiy undirish borasida olib borilayotgan ishlar o'z samarasini bermoqda va buning natijasida soliq qarzi miqdorining oldingi davrlarga nisbatan sezilarli darajada qisqartirilishiga erishilmoqda. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, to'lanishi zarur bo'lgan soliqlar davlat maqsadli jamg'armalariga tushumlar o'z vaqtida undirilishi shart. Bu mablag'lar pensioner otaxon-u, onaxonlarimizning pensiya pullarini, talabalarning stipendiyalarini, nafaqa oluvchilarning nafaqalarini o'z vaqtida etkazib berishga sarflanadi. Shunday qilinganda aholining ijtimoiy himoyasi ta'minlanadi. Bu esa davlatimiz siyosatining ustuvor vazifalaridan biridir. Muhimi, bugungacha o'tkazilgan bunday tadbirlar byudjet va davlat maqsadli jamg'armalariga tushumlar belgilangan prognoz ko'rsatkichlarning bajarilishida ijobiy natijalar beradi.

4.7. Pensiya ta'minotida sug'urta badallarini hisobga olish tartibini takomillashtirish

Pensiya ta'minoti sohasini isloh qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan Pensiya jamg'armasiga to'lanadigan sug'urta badallarini yakka tartibda hisobi bo'yicha ma'lumotlar bazasini shakllantirish ishlari yakunlangandan keyin

mamlakatdagi demografik va mehnat bozori holati, bandlik siyosati, umumiy va maxsus mehnat stajining davomiyligi, sug'urta stajining davomiyligi, xodim uchun ish beruvchi tomonidan to'langan sug'urta badallari miqdori, pensiya tayinlanish sanasi, mehnat va pensiya yoshida bo'lgan ko'pchilik aholi to'g'risidagi to'liq ma'lumotlar bazasi shakllanadi. Yakka tartibdagi hisobga olish fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallarini hisobga olish tizimini yanada takomillashtirish, shuningdek davlat pensiyalarini tayinlash jarayonini soddalashtiradi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga fuqarolar tomonidan o'tkazilgan sug'urta badallari summolari to'g'risidagi ma'lumotlar har bir jismoniy shaxs bo'yicha ish beruvchilar tomonidan soliq organlariga O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga yagona ijtimoiy to'lovi va fuqarolarning sug'urta badallari bo'yicha soliq hisoboti tarkibida belgilangan tartibda taqdim etiladi.

Shu bilan birga pensiya ta'minoti sohasida amalga oshirilgan chuqur islohotlar, ularning zamonaviy ko'rinishlarining amaliyotga joriy etila boshlashi samarasi o'laroq, respublikamizda aholini ijtimoiy himoyalash masalalarining to'g'ri tashkil etilganligidan dalolat beradi. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining daromad manbalari jami byudjet mablag'larini shakllantirishda o'ziga xos o'rinni egallab, bu borada soliq xizmati organlari ishini tashkil etish va hisob-kitoblarini yuritishning yangi uslubiyatini ishlab chiqilishi bilan ifodalanadi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga muvofiq, yagona ijtimoiy to'lovning soliq solish ob'ekti bo'lib ish haqi tarzidagi daromadlar hisoblanadi. Ish haqi tarzidagi daromadlarga quyidagilar kiritiladi:

- ish beruvchi bilan mehnatga oid munosabatlarda bo'lgan va tuzilgan mehnat shartnomasiga muvofiq, ishlarni bajarayotgan jismoniy shaxslarga hisoblanadigan va to'lanadigan barcha to'lovlar;

- mehnatga haq to'lashning qabul qilingan shakllari va tizimlariga muvofiq ishbay narxlar, tarif stavkalari va mansab maoshlaridan kelib chiqqan holda haqiqatda bajarilgan ish uchun hisoblangan ish haqi;

- ilmiy daraja va faxriy unvon uchun qo'shimcha to'lovlar;

- rag'batlantirish xususiyatiga ega bo'lgan to'lovlar;

-kompensatsiya to'lovlari va ishlamagan vaqt uchun to'langan to'lovlar.

Bugungi kunda yagona ijtimoiy to'lov bo'yicha hisoblash bazasini kengaytirilishi zarur. Bunda avvalombor jismoniy shaxslarning qo'shimcha daromadlari sifatida e'tirof etiladigan mulkiy daromadlardan yagona ijtimoiy to'lov hisoblanishi kerak.

Sug'urta badallarini hisobga olish reestrini yuritish bo'yicha dasturiy ta'minotni soliq organlarining yagona integratsiyalashtirilgan axborot resurs bazasiga joriy etildi. Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallarini yakka tartibda hisobga olishning markazlashtirilgan elektron reestrini shakllantiriladi va belgilangan tartibda yuritiladi. O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi bilan birgalikda fuqarolarga Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali fuqarolarning o'tkazilgan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etish bo'yicha davlat interaktiv xizmati joriy etildi. Sug'urta badallarini hisobga olish reestrini shakllantirish va yuritishning asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining ma'lumotlar yagona axborot bazasi negizida fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarining yakka tartibda hisobga olish bo'yicha ma'lumotlarning yagona elektron axborot bazasini yaratish hisoblanadi.

Sug'urta badallarini hisobga olish reestrini shakllantirish va yuritish tartibi quyidagicha bo'ladi. Sug'urta badallarini hisobga olish reestri fuqarolarning Pensiya jamg'armasiga hisoblangan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlar asosida shakllanadi. Ish beruvchi ma'lumotlarni soliq hisobi bo'yicha joylashgan

davlat soliq xizmati organlariga O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida nazarda tutilgan muddatlar va shaklda taqdim etadi. Davlat soliq xizmati organlari ma'lumotlar kelib tushishiga ko'ra, ularni Davlat soliq qo'mitasining Markazlashgan axborot bazasiga kiritadi. Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash ishlarini o'z vaqtida tashkil etish maqsadida Davlat soliq qo'mitasi tomonidan Pensiya jamg'armasiga Davlat soliq qo'mitasining Markazlashgan axborot bazasida joylashgan ma'lumotlardan foydalanish huquqi beriladi⁶².

Pensiya jamg'armasining elektron so'rovi Davlat soliq qo'mitasining Markazlashgan axborot bazasida joylashgan ma'lumotlardan foydalanishga huquq berish uchun asos hisoblanadi. Pensiya jamg'armasining elektron so'rovi kelib tushganda, Davlat soliq qo'mitasining Markazlashgan axborot bazasi yakka tartibdagi hisobga olishning tegishli ma'lumotlarini shakllantiradi va yuboradi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi "O'zbekiston pochta" ochiq aksiyadorlik jamiyati va O'zbekiston Respublikasi Xalq bankining bo'linmalarida pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari hamda boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida to'lanishi monitoringini olib boradi va tekshiradi. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishda qatnashadi, fuqarolarning pensiya ta'minoti masalalari bo'yicha zamonaviy nazariy ishlanmalarni va xorijiy tajribalarni o'rganadi. Jamg'armaning mablag'larini oluvchilar, pensiyalar hamda davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqalar tayinlash va to'lash to'g'risidagi axborotni ishlab chiqishda qatnashadi va avtomatlashtirilgan tizimda qayta ishlashni joriy etadi.

Respublikamizda pensiya tizimini zamonaviy axborotlashtirish orqali pensiya xizmati ko'rsatish ko'lami yaxshilandi. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tizimida texnik modernizatsiya qilish masalasiga ustuvor vazifa sifatida alohida e'tibor berilar ekan, avvalambor, pensiya ta'minotini tashkil etishda avtomatlashtirilgan axborot tizimini ommaviy ravishda joriy etilishi sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni jadal kirib borayotganligidan

⁶²O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlarni yakka tartibda hisobga olishning joriy etish chora-tadbirlari haqida"gi 90-son Qarori. 2015 yil. 14 aprel.

dalolat beradi. Shu maqsadda, eng avvalo, respublikamizda istiqomat qiluvchi barcha pensiya va nafaqa oluvchilarning ishonchli himoyalangan, yagona markazlashgan ma'lumotlar bazasi shakllantirildi. Bunda, respublikamizda istiqomat qiluvchi 3,3 mln.dan ortiq pensiya va nafaqa oluvchilarning yagona elektron ma'lumotlar bazasi tashkil etildi. Amaliyotga tadbiq etilgan dastur, ijobiy tomonini joriy etishning birinchi kunlaridanoq ko'rsata boshladi, buning natijasida, noqonuniy pensiyalarni tayinlanishi oldi olindi. Pensiya jamg'armasining mablag'lari tejalishiga erishildi.

Hozirgi kunda pensiyalarni hisoblab chiqishda aksariyat hollarda ish haqi to'g'risidagi to'liq ma'lumotlar saqlanmaganligi, shu kunga qadar arxivlarga hujjatlarni topshirish va ularni saqlanishida kamchiliklarga yo'l qo'yilayotganligi, to'langan badallarni shaxsiy hisobi yuritilma-ganligi sababli muammolarga duch kelinmoqda. Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lovlarini yig'ish va ularni sarflashini tartibga solish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim:

- sug'urta badallari to'lovlarini to'lashi lozim bo'lgan har bir yuridik va jismoniy shaxslarni aniq hisobini yuritish;
- har bir fuqaro tomonidan to'lanayotgan sug'urta badallarining shaxsiy hisob-kitobini yuritish;
- har bir fuqaroning ish stajlarini hisob-kitobini yuritib borish;
- sug'urta badallari to'lovchi sifatida ro'yxatdan o'tmagan badallarni o'z vaqtida to'lamayotgan yoki kamaytirib to'layotganlarga solinadigan jarimalar miqdorini oshirish;
- pensiya jamg'armasi mablag'larini faqatgina sug'urtalovchi fuqarolarning ijtimoiy himoyasiga sarflash.

Yuqoridagi muhim masalani hal qilish uchun O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi xududiy bo'limlarida fuqarolarning ish stajini va sug'urta badallarini hisobini yuritish bo'yicha guruh tashkil qilindi. Ma'lumotlar markazlashgan dastur asosida yuritiladi. Har bir yuridik shaxs va jismoniy shaxs larning STIRi asosida dasturga kiritib boriladi. Har bir fuqaroning qaysi vaqtda qaerda va qaysi tashkilotda ishlaganligi hamda

hozirgi kunga qadar qancha sug'urta badali to'laganligini bilib turish mumkin. Bu pensiya tayinlanayotgan paytda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi hududiy bo'limlarining pensiya tayinlash guruhi xodimlarini ishini engillashtirdi. Pensiyalarni o'z vaqtida hamda to'liq va ishonchli tayinlashini ta'minlaydi.

Tayanch so'z va iboralar

Davlat pensiya ta'minoti, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari jamg'armalar, soliq siyosati, soliq organlari, ish beruvchi, sug'urta badallari, g'aznachilik tizimi, yagona ijtimoiy to'lov, pensiya ta'minoti nazorati, nazorat tamoyillari, kameral nazorat.

Takrorlash uchun savollar

1. Majburiy va ixtiyoriy nazorat qachon amalga oshiriladi?
2. Davlat pensiya ta'minoti tizimining ob'ektlari va sub'ektlarini tushuntirib bering.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Keksalarni e'zozlash yili» davlat dasturi to'g'risida»gi 2302-son Qarorining ahamiyatini tushuntirib bering.
4. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonunining "Pensiya tayinlashni so'rab murojaat etish tartibi" ko'rsatilgan 43-moddasiga muvofiq, «ma'muriyat (boshqaruv) necha kun ichida ish staji va ish haqi to'g'risidagi zarur xujjatlarni rasmiylashtiradi?
5. Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash ishlarini o'z vaqtida tashkil etish maqsadida Davlat soliq qo'mitasi tomonidan Pensiya jamg'armasiga Davlat soliq qo'mitasining Markazlashgan axborot bazasida joylashgan ma'lumotlardan foydalanish huquqi beriladimi?
6. Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lovlarini yig'ish va ularni sarflashini tartibga solish uchun qanday chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim?

7. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi va byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi ma'lumotlar bazasi va dasturiy majmuini integratsiya qilish bo'yicha chora tadbirlar to'g'risida" gi 253-son qaroriga muvofiq qanday ishlar amalga oshirildi?
8. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi apparatiga qanday ma'lumotlarni taqdim etadi?

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. «Davlat pensiya ta'minoti nazoratining tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish» mavzusida referat tayyorlash.
2. Pensiya ta'minotining moliyaviy resurslarini shakllantirishda sug'urta badallarining ahamiyati bo'yicha xulosa tayyorlash.

Test savollari

1. **Pensiya tayinlashni so'rab murojaat etish — .. ilgari to'xtatib qo'yilgan pensiya to'lashni tiklash to'g'risida ariza berish.**
 - A. pensiya tayinlash, pensiya miqdorini qayta hisoblab chiqish, pensiyaning bir turidan boshqa turiga o'tkazish,
 - B. pensiya miqdorini qayta hisoblab chiqish, pensiyaning bir turidan boshqa turiga o'tkazish,
 - C. pensiya tayinlash, pensiya miqdorini qayta hisoblab chiqish,
 - D. pensiya tayinlash, pensiyaning bir turidan boshqa turiga o'tkazish,
2. **Kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan shaxsning sug'urta badallarini to'lash bo'yicha majburiyati yuklatiladi.**
 - A. Tashqi ishlar vazirligi zimmasiga
 - B. Moliya vazirligi zimmasiga

- C. Moliya vazirligi G'aznachiligi zimmasiga
- D. Pensiya jamg'armasi zimmasiga

3....asosida Pensiya jamg'armasining Kuzatuvchilar kengashi tarkibi tasdiqlandi.

- A. 1252-son Qaror
- B. 4161-son Qaror
- C. 90-son Qaror
- D. 46-son Qaror

4.Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi direktori ... tomonidan tayinlanadi.

- A. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
- B. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
- C. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
- D. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki

5. Pensiya jamg'armasi daromadlarini shakllantirish, pensiyani o'z vaqtida moliyalashtirish va undan maqsadli foydalanish yuzasidan nazorat qilish ... vakolatlariga kiradi.

- A. Kuzatuv kengashi
- B. Moliya vazirligi
- C. Davlat soliq ko'mitasi
- D. Ijro etuvchi apparati

6. ...yangi tayinlangan pensiyalarning hisoblab chiqilishi, qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan imtiyoz qo'llanilishini to'g'riligi bo'yicha

tekshiruvlarni amalga oshiradi.

- A. Moliya vazirligining Bosh nazorat-taftish boshqarmasi
- B. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
- C. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi
- D. Pensiya jamg'armasi hududiy bo'linmalari

IKKINCHI BO'LIM

V BOB. PENSIYA TA'MINOTIDA G'AZNACHILIK NAZORATINI TASHKIL ETISH

5.1.G'aznachilik tizimida nazoratning tashkil etilishi

O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti – davlatning vazifalari va funksiyalarini moliyaviy jihatdan ta'minlash uchun mo'ljallangan markazlashtirilgan pul jamg'armasidir. Mohiyati jihatidan Davlat byudjeti davlat boshqaruvining muhim vositasi bo'lib, uning yordamida davlat takror ishlab chiqarish jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi. Markazlashgan investitsiyalar yo'naltiradi, insonga bo'ysunmaydigan bozor kuchlarining salbiy ta'sirini bartaraf etadi.

Aholi farovonligi va aholining real daromadlarini oshirish, bandlik masalasini echish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, fermerlik harakatini yanada rivojlantirish davlat tomonidan beriladigan aniq manzillik ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish kabi vazifalarni bajarish jamlanma Davlat byudjeti tarkibiy tuzilishiga va uning to'liq ijrosiga bog'liq. Davlat byudjeti – umumijtimoiy ehtiyojlarni ta'minlash, ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish uchun yo'naltirilgan jamg'arma bo'lib, byudjet siyosati, byudjet daromadlari va xarajatlari, byudjet jarayoni, byudjetlararo munosabatlar va byudjet nazorati mexanizmini o'z ichiga oladi.

Byudjet nazoratining asosiy vazifalaridan biri - moliyaviy resurslarning holatini nazorat qilishdan iborat. Ushbu nazorat davlat byudjeti oldidagi majburiyatlarning o'z vaqtida va to'liq ijro etilishini, markazlashgan pul jamg'armalaridan foydalanishga doir operatsiyalarning to'g'ri amalga oshirilishini tekshirishni nazarda tutadi. «Axir, vazirlik tarkibida 16 mingdan ortiq xodim ishlaydi, haddan tashqari kengayib ketgan markaziy apparat, hududiy organlar,

G'aznachilik, Nazorat-taftish boshqarmasi, Pensiya jamg'armasi va yana 4 ta maxsus jamg'arma mavjud. Ularni saqlash uchun byudjetdan har yili 350 milliard so'm xarajat qilinadi»⁶³.

Soliq-byudjet siyosatiga qat'iy amal qilish, davlatning ijtimoiy majburiyatlarini bajarish, ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar hajmi, yirik investitsiya loyihalari va mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlashni moliyalashtirish – ushbu eng muhim vazifalarni amalga oshirish, avvalo, Moliya vazirligi va shaxsan vazirning faoliyati samaradorligi bilan belgilanadi. «O'tgan yilning o'zida 22 mingta tashkilotda jami 200 milliard so'mlik o'zlashtirish va mablag'larni boshqa maqsadlar uchun sarflash holatlari aniqlangan. Ularning asosiy qismi ijtimoiy soha tashkilotlariga to'g'ri keladi»⁶⁴.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganlaridek, «...Davlat byudjetining samarali ijrosi byudjet intizomini yaxshilash, davlat moliyasini sog'lomlashtirish, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini moliyaviy ta'minlashning muhim omili bo'lib qolaveradi»⁶⁵.

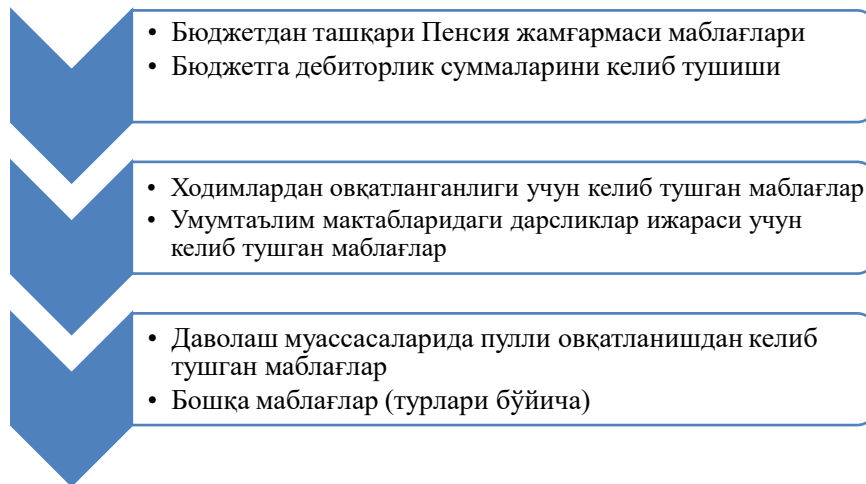
Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va yangilash sharoitida mamlakatimizda cheklangan byudjet mablag'lardan manzilli foydalanish Davlat byudjeti g'azna ijrosini boshqarishning asosiy va birinchi tamoyili desak mubolag'a bo'lmaydi. Moliyaviy resurslardan samarali foydalanish zaruriyati Davlat byudjetining aniq maqsadlar uchun mo'ljallangan mablag'lar bilan amalga oshiriladigan g'aznachilik operatsiyalarining doimiy nazoratini talab qiladi. Quyidagi rasmda Davlat byudjetining aniq maqsad uchun mo'ljallangan mablag'lari ko'rsatilgan.

⁶³Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

⁶⁴Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

⁶⁵Karimov I.A. Erishgan marralarimizni mustahkamlab, isloxotlar yo'lidan izchil borish - asosiy vazifamiz.T. O'zbekiston. 2004. –B.4.

Давлат бюджетининг аниқ мақсад учун мўлжалланган маблағлар

5.1.-rasm. Davlat byudjetining aniq maqsad uchun mo'ljallangan mablag'lari

O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan qo'yilgan Davlat byudjetining g'azna ijrosini ta'minlash bilan bog'liq vazifalarni izchil va og'ishmay amalga oshirish, tizimning samaradorligini oshirish O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi va uning hududiy bo'linmalari faoliyati boshqaruvining amaldagi nazorat tizimi tomonidan e'tiborga olinadi. Davlat byudjetining nazorat funktsiyasi ko'p qirrali bo'lib, belgilangan maqsad bilan amalga oshirilgan ishni taqqoslash maqsadida haqiqiy ahvolni tahlil qilish, nazorat qilinayotgan faoliyatni baholash va aniqlangan kamchiliklarni tuzatish yuzasidan choralar ko'rishni o'z ichiga oladi.

Moliyaviy nazoratni yaxshilash uchun quyidagi masalalarni hal qilish zarur:

- g'aznachilik tizimida belgilangan jarayonlar va protseduralarning ijrosida o'rnatilgan tartibga, belgilangan reglamentga, tegishli operatsiyalarni bajarish va hisobini yuritish, ularni hisobotlarda aks ettirishda o'rnatilgan tartibga rioya qilinishi bo'yicha ichki nazorat va ichki auditni amalga oshirish, bunda berilgan vakolatlar doirasida ish ko'rish;
- faoliyat bo'yicha o'rnatilgan ko'rsatkichlardagi farqlarni, qonun-buzilishning tub sabablarini tahlil qilish, jarayonlardagi risklarni aniqlash, baholash,

ogohlantirish va bartaraf etish choralari bo'yicha takliflar kiritish;

- bajarilayotgan jarayon va operatsiyalarni, amaldagi norma va qoidalarni qo'llanilishining maqsadga muvofiqligini aniqlash;
- bajarilayotgan jarayon va operatsiyalarni, foydalanilayotgan moliyaviy va boshqa resurslarni samaradorligini aniqlash;
- qonunlar va me'yoriy huquqiy hujjatlarga rioya qilinishi, jarayonlarni amalga oshirilishining samaradorligi, bajarilayotgan funktsiyalarning sifati hamda moliyaviy resurslardan foydalanish to'g'risida haqqoniy ma'lumot taqdim etish.

Pensiya to'lovlarining g'azna ijrosi jarayonida boshqarmalar va bo'linmalarda amalga oshirilayotgan ichki nazorat g'aznachilik operatsiyalari va umuman faoliyat jarayonida yuzaga kelgan har qanday ko'rinishdagi xatar (risk), o'rnatilgan tartibga nomuvofiq bo'lgan xato va kamchiliklar yomon oqibatlarga olib kelmasdan avval operativ aniqlangan taqdirda samarali hisoblanadi.

Jahon iqtisodiyoti integratsiyalashuvi jarayoni mamlakatimizda ham byudjet tizimini boshqarishni doimiy tarzda takomillashtirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Hozirgi kunda davlat byudjetning samarali ijrosini ta'minlashning davlat tadbirlari ichida g'aznachilik xizmatidan keng foydalanish va byudjet amaliyotida shu asosda tub o'zgarishlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat moliyasi tizimi yuzasidan nazoratni takomillashtirish O'zbekiston Respublikasi hukumatining amalga oshirayotgan siyosatiga va ustuvor yo'nalishlariga muvofiq resurslarni taqsimlash, resurslarni samarali foydalanishga ta'sir ko'rsatish va byudjet intizomini ta'minlash kabi vazifalar echimiga qaratildi.

O'zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksi byudjet, soliq, g'aznachilik to'g'risidagi qonun hujjatlari ijrosini nazorat qilish sohasidagi munosabatlarni tartiblashtirdi. O'zbekiston Respublikasida quyidagilar byudjet intizomini buzish hisoblanadi⁶⁶.

⁶⁶O'zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksi. 2013 yil. 26 dekabr.

- ✓ Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari mablag'larini foydalanish shartlariga muvofiq bo'lmagan maqsadlarga yo'naltirish;
- ✓ mehnatga haq to'lash bo'yicha belgilangan razryadlarga, lavozim maoshlari, ustamalar, ish haqiga qo'shimchalar, pensiyalar., nafaqalar, stipendiyalar va boshqa to'lovlar miqdorlariga rioya etmaslik;
- ✓ byudjetdan moliyalashtiriladigan muassasalar va tashkilotlarga ish haqi, pensiyalar, nafaqalar, stipendiyalar va ularga tenglashtirilgan boshqa xarajatlarni to'lash uchun pul mablag'lari berilishini, shuningdek pensiyalarni etkazib berishni amalga oshiruvchi muassasalarga pul mablag'lari berilishini banklarning rahbarlari va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan asossiz kechiktirish.

G'aznachilik operatsiyalarida O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetining g'azna ijrosida, tushgan daromadlarni turli darajadagi byudjetlar o'rtasida taqsimlash va hisobini yuritish, byudjet tashkilotlari, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan mablag' oluvchilarning xarajatlar smetasi ijrosi va byudjet ijrosi to'g'risida hisobotlar bilan bog'liq jarayonlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Amaliyotdan ma'lumki, mamlakatimizda byudjet xarajatlarining asosiy qismi ijtimoiy sohaga yo'naltiriladi. Shunday ekan, byudjetdan moliyalashtirilaётgan muassasalarda byudjet intizomining ahvoli ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, pensiya tizimidagi tashkilot va muassasalardagi ahvol bilan xarakterlanadi. Shu sababli ham davlatimiz rahbari, hukumat tomonidan hokimliklarga ushbu sohalarda byudjet mablag'larini manzilli yo'naltirish va sarflash vazifalari qo'yilmoqda. Byudjet intizomiga qat'iy rioya etmasdan tegishli xatoliklarga sababchi bo'lgan va oqibatda byudjet mablag'laridan samarasiz foydalanishga yo'l qo'ygan mansabdor shaxslarni jazolash mexanizmiga tegishli o'zgartirishlarni kiritish va uning ta'sirchanligini kuchaytirish maqsadga muvofiqligi ko'rsatilmoqda.

5.2.-rasm.G'aznachilik operatsiyalari nazoratining elementlari⁶⁷

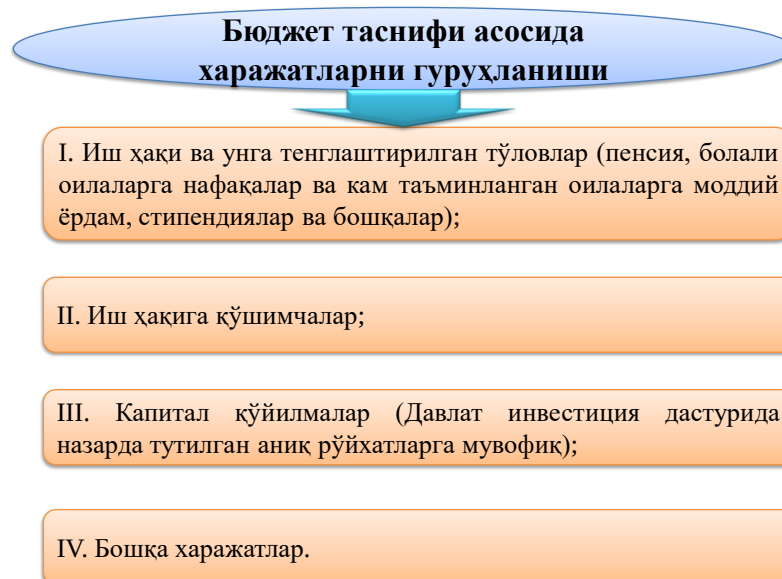
G'aznachilik operatsiyalarining nazorati quyidagi elementlardan iborat (-rasm). Nazorat sub'ektiga yuridik va maoliyaviy majburiyatlarni amalga oshiruvchi xodimlar va ularning bevosita rahbarlari kiradi. Nazorat ob'ekti sifatida yuridik va moliyaviy majburiyatlar bo'yicha operatsiyalarni tushinish mumkin. Nazorat predmeti sifatida ish haqi, pensiya, stipendiya, nafaqalar kaydnomalari,

⁶⁷ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2007 yil 20 martdagi 53-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining G'aznachiligi to'g'risida»gi Nizom.

shartnomalar, xarajatlar smetalari, to'lov topshiriqnomalari, narxlar monitoringi olinadi. G'aznachilik operatsiyalarining nazorati tamoyillariga quyidagilarni kiritish mumkin: rejalilik, tizimlilik, natijadorlik, qonuniylik, oshkoralik, xolislik, samaradorlikni kiritish mumkin.

5.2.G'aznachilik sharoitida nazoratni amalga oshirish chora-tadbirlari

O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksining qabul qilinishi va amalga kiritilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Buning natijasida g'aznachilik tizimi orqali byudjet mablag'larini maqsadli sarflanishi yuzasidan nazoratni kuchaytirishga alohida e'tibor qaratildi. G'aznachilik organlari faoliyatida byudjetning kassa ijrosida dastlabki va joriy nazorat amalga oshiriladi. Ushbu jarayonda g'aznachilik organlarida ichki nazorat bo'limlari tashkil qilindi. Byudjet amaliyotida tasnif bo'yicha I va II guruhlariga kiritilgan xarajatlarni birinchi navbatda moliyalashtirish va II guruh xarajatlariga (jumladan, Pensiya jamg'armasiga ish haqi fondidan 24,8 foiz yagona ijtimoiy to'lov) tegishli mablag' o'tkazmasdan I guruh xarajatlarini amalga oshirish taqiqlanadi. Bu o'z navbatida, korxona va tashkilotlarining Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari oldidagi kreditor qarzdorliklarni keskin kamaytirishga va keyinchalik umuman bartaraf qilishga imkon yaratdi.

5.3.-rasm. Byudjet tasnif asosida xarajatlarning guruhlanishi⁶⁸.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, «...Global inqiroz keltirib chiqarayotgan chuqur jarayonlarni faqat eski vosita va printsiplarni tuzatish bilan hal etib bo'lmashligidan darak bermoqda va avvalombor, moliya va bank tizimining yangi tuzilmasini, uni nazorat qilish va tartibga solish mexanizmlarini ko'p tomonlama ishlab chiqishni taqozo etmoqda»⁶⁹.

«Davlat pul mablag'lari oqimlarini tartibga solishda «g'aznachilik» deb ataladigan institut tarixi va tajribasiga alohida e'tibor beriladi, g'aznachilik institutining faoliyati byudjet ijrosida asosiy infratuzilma sifatida namoyon bo'ladi».⁷⁰ G'aznachilik institutining joriy qilinishi Davlat byudjeti holatini yaxshilashda ijobiy burilish yasaydi. Byudjet jarayonining ijro bosqichidagi islohotlar mamlakatning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish va moliyaviy nazoratni ta'minlash, byudjet tasnifini mukammallashtirish bilan g'aznachilik tizimini rivojlantirishga borib taqaladi. Byudjet tasnifi moliyaviy nazoratni amalga

⁶⁸O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 3 sentyabrdagi «Byudjet tashkilotlarini harajatlarini moliyalashtirish (to'lash)» tartibi to'g'risida»gi 414-son Qarori».

⁶⁹Karimov I Bosh maqsadimiz-keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2013 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2013 yil. 19 yanvar.

⁷⁰Eshnazarov T.Sh. O'zbekiston Respublikasida g'aznachilik tizimi asoslari. O'quv qo'llanma. – T.: «IQTISOD-MOLIYA».2012.–B.17.

oshirishni hamda byudjet intizomiga rioya qilishni ta'minlaydi. Byudjet tasnifining asosiy tamoyillari sifatida quyidagilar e'tirof etilgan:

- to'liqlilik – byudjet tasnifi byudjet jarayonining barcha ishtirokchilarini qamrab olishi shart;
- yagonalik – byudjet tasnifi byudjet jarayonining barcha ishtirokchilari uchun yagona bo'lishi shart;
- o'zaro muvofiqlik – byudjet tasnifining kodlari bir vaqtning o'zida byudjet jarayonining har xil operatsiyalarini aks ettirish uchun qo'llanilmasligi kerak, nazorat uchun byudjet tasnifining har bir kodi o'ziga xos bo'lishi shart.

G'aznachilikni joriy etish byudjetning daromadlar qismida tushumlarning to'liq va o'z vaqtida tushishini va xarajatlar qismida byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishining nazoratini kuchaytirish va pul oqimlarini samarali boshqarish imkonini berdi. G'aznachilik nazorati byudjet tasnifi asosida daromadlar va xarajatlarini Yagona g'azna hisobraqamiga jamlash, pul mablag'larini to'g'ri rejalashtirish, moliyaviy oqimlarning dastlabki va joriy nazoratini amalga oshirish hamda davlat byudjetini yuqori tezkorlikda ijro qilish imkonini beradi.

Davlat byudjetining g'azna ijrosida moliyaviy nazorat O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Davlat byudjetining g'azna ijrosi tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 594-sonli Qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2007 yil 20 martdagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi 53-sonli Qarori bilan tasdiqlangan Nizomga va boshqa ish yuritish bo'yicha tegishli yo'riqnomalarga muvofiq tashkil etildi.

Davlat byudjetining g'azna ijrosi davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalarining barcha daromadlarini, shuningdek, byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha tushumlarini Yagona g'azna hisobraqamga jamlash va ularning barcha xarajatlarini shu hisobraqamdan amalga oshirishni nazarda tutadi. Bu esa Davlat byudjeti, byudjetdan tashqari fondlar,

byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'lari, davlat qarzlar va ularga xizmat ko'rsatish jarayonlarining tezkor nazoratini va monitoringini olib borish, davlat mablag'larining samarali ishlatilishini ta'minlash, davlat moliyaviy resurslarining harakati to'g'risida operativ tarzda ma'lumotlarni jamlash imkonini beradi.

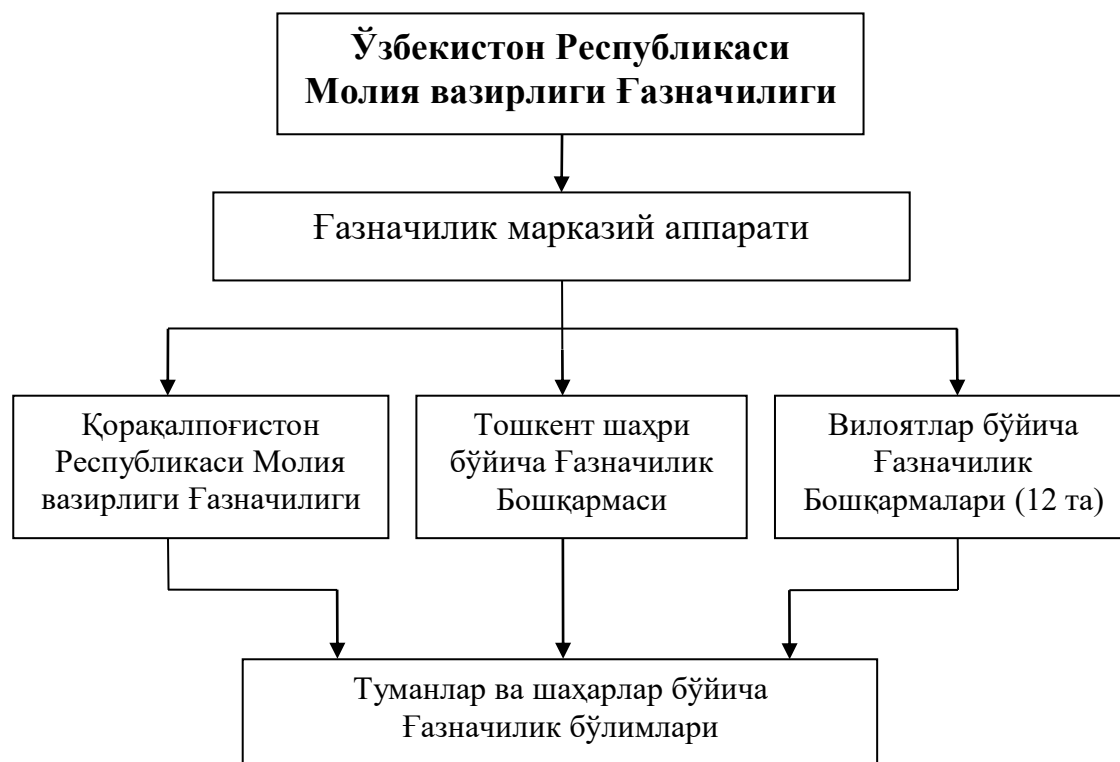
5.3.O'zbekiston Respublikasi g'aznachiligida nazoratning o'ziga xos xususiyatlari

G'aznachilikda zamonaviy kompyuter texnologiyalarini qo'llashning asosiy maqsadi – byudjet tizimi byudjetlarida axborotlarga bo'lgan talabni qondirish, davlat miqyosida moliyaviy axborotlarni qayta ishlashning yangi axborot tizimini yaratish natijasida moliyaviy resurslarni boshqarishni tubdan o'zgartirishga qaratildi.

G'aznachilik faoliyatida axborot xavfsizligini ta'minlash axborot kaltisliklarini samarali boshqarish mexanizmini tashkil etish, ro'y berishi kutilayotgan xavf-xatarlarni oldini olish hamda qaltislik darajasini pasaytirish yuzasidan turli xil chora-tadbirlarni ko'rishni talab etadi. G'aznachilik tarkibidagi boshqarmalar va bo'linmalar o'rtasida elektron hujjatlar aylanishi qattiq himoyalangan axborot tizimi takomillashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasining respublika byudjetidan byudjetlararo transfertlar O'zbekiston Respublikasi respublika byudjetining shaxsiy g'azna hisobvarag'idan Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika byudjetining, viloyatlar viloyat byudjetlarining va Toshkent shahri shahar byudjetining, shuningdek davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining shaxsiy g'azna hisobvaraqlariga o'tkaziladi. Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika byudjetidan, viloyatlarning viloyat byudjetlaridan va Toshkent shahrining shahar byudjetidan byudjetlararo transfertlar ularning shaxsiy g'azna hisobvaraqlaridan tumanlar, shaharlar byudjetlarining shaxsiy g'azna hisobvaraqlariga, shuningdek davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining shaxsiy g'azna hisobvaraqlariga

o'tkaziladi. Davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlaridan byudjetlararo transfertlar ularning shaxsiy g'azna hisobvaraqlaridan O'zbekiston Respublikasi respublika byudjetining, Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika byudjetining, viloyatlar viloyat byudjetlarining va Toshkent shahri shahar byudjetining shaxsiy g'azna hisobvaraqlariga o'tkaziladi.

5.4.-rasm. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligining tashkiliy tuzilishi ⁷¹

G'aznachilik O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi tarkibidagi davlat ijroiya organi hisoblanadi. G'aznachilikning Qoraqalpog'iston Respublikasi G'aznachilik Boshqarmasi, Toshkent shahar va viloyatlar Boshqarmasi, shahar va tumanlarda G'aznachilik bo'linmalari kabi hududiy organlari faoliyat qiladi. G'aznachilik boshlig'iga bo'lim tomonidan me'yoriy hujjatlar talablariga muvofiq bo'lmagan g'aznachilik operatsiyalari to'g'risida Nazorat-taftish bosh boshqarmasiga

⁷¹O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2007 yil 20 martdagi 53-son qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining G'aznachiligi to'g'risidagi Nizom.

ma'lumot berish to'g'risida taklif beriladi. Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi yillik hisobotning tashqi auditi amalga oshiriladi hamda baholanadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Davlat byudjetining va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi yillik hisobotni O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasiga tashqi audit o'tkazish va baholash uchun hisobot yilidan keyingi yilning 5 apreligacha yuboradi⁷².

O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi Davlat byudjetining va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi yillik hisobotga doir xulosani hisobot yilidan keyingi yilning 10 mayidan kechiktirmay O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga yuboradi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Davlat byudjetining va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi yillik hisobotni O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasining xulosasi bilan birga hisobot yilidan keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmay O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga taqdim etadi.

5.4. G'aznachilikning Yagona G'azna hisobvarag'i orqali nazorat

O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan byudjeti tarkibiga Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalarining byudjetlari, O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'lari kiradi. Respublikamizda 1995 yildan boshlab mablag'lardan foydalanishning maqsadli yo'naltirilganligini saqlagan holda, Davlat byudjeti tarkibida davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlari jamlandi. Ushbu chora barcha mablag'larni davlatning fiskal organlari nazorati ostida jamlash imkonini berdi.

Davlat maqsadli jamg'armalari - Davlat byudjeti tarkibida jamlantiriladigan jamg'armalar bo'lib, ularning har biri uchun mablag'lar manbalari, har bir manbadan mablag' tushishi normalari va shartlari, shuningdek shu mablag'laridan foydalanilishi mumkin bo'lgan maqsadlar qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

⁷²O'zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksi. 2013 yil. 26 dekabr. 25-bob. Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi yillik hisobotni tasdiqlash.

Mamlakat moliya tizimi oldiga qo'yilgan muhim vazifalardan biri – davlat maqsadli jamg'armalarining faoliyatidan unumli foydalanish hisoblanadi.

O'zbekistonda qabul qilingan davlat dasturlari oilaga va oila a'zolarining moliyaviy masalalarga bag'ishlangan bo'lib, uni mustahkamlash uchun katga mablag'lar ajratilmoqda. Masalan, O'zbekistonda 2015 yilda "Keksalarni e'zozlash yili"ga Davlat dasturi tadbirlarini amalga oshirishga xarajatlarning jami 2 246,5 mlrd so'm va 229,6 mln AQSh dollariga teng mablag' yo'naltirildi. Mazkur dasturni ishlab chiqishda bugungi kunda keksa avlod vakillarining hayotiga daxldor bo'lgan, hali-beri echilmagan muammolarni hal qilindi. O'zbekistonda keksalarning turmush tarzini davr talablariga javob berishini ta'minlash uchun Davlat byudjetidan kerakli xarajatlarni amalga oshirilmokda. 2015 yilning o'zida ularga davlat byudjeti hisobidan 11 trillion 618 milliard so'mdan ortiq pensiya, 105 milliard so'mdan ziyod nafaqalar to'landi.

5.1.-jadval.

«Keksalarni e'zozlash yili» Davlat Dasturini moliyalashtirish manbalari⁷³.

№	Davlat dasturini moliyalashtirish manbalari	mlrd.so'm	mln.AQSh dollarida
1.	Byudjet va byudjetdan tashqari jamg'armalar mablag'lari	310,3	-
2.	Bajaruvchilar va homiylar mablag'lari	995,2	4,6
3.	Tijorat banklari kreditlari	940,3	-
4	Xalqaro tashkilotlar, moliyaviy institutlar mablag'lari va grantlar	0,7	225,0
	Jami	2246,5	229,6

Moliyaviy tizimni shakllantirish va uni barqarorlashtirish, mazkur sohani davlat tomonidan boshqarish samaradorligini oshirish asosiy shartlaridan biri

⁷³O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Keksalarni e'zozlash yili» davlat dasturi to'g'risida»gi 2302-son Qarori. 2015 yil. 18 fevral.

sifatida amal qiladi. Bu borada davlat moliyasi rivojini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etib, u bir tomondan byudjet sohasi samaradorligiga, ikkinchi tomondan esa, davlat maqsadli jamg'armalari faoliyati natijaviyligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi sharoitda davlat maqsadli jamg'armalarining dolzarbligi saqlanib qolmoqda. Chunki:

- bu jamg'armalar byudjet bilan birgalikda davlatning iqtisodiyotga aralashuviga imkon beradi va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi;
- jamg'armalarning maqsadli xarakteri va maqsadi ularning mablag'laridan samarali foydalanishni davlat tomonidan nazorat qilishni engillashtiradi;
- ma'lum bir hollarda (ijobiy saldo mavjudligi) jamg'armalarning mablag'lari byudjet taqchilligini qoplash uchun jalb qilinadi.

Barcha darajadagi byudjetlarning g'aznachilik ijrosiga xos xususiyat shundan iboratki, byudjetni ijro etish jarayoniga ishtirokchilarning salbiy ta'sirini istisno etadi. Davlat byudjeti xarajatlarining Yagona g'azna hisobvarag'idan amalga oshirish jarayonlari g'aznachilik tizimining to'liq joriy etilishini taqozo etadi. Davlat byudjeti ijrosida g'aznachilik tizimini joriy etish bo'yicha vazifalarning amalga oshirilishi qabul qilingan islohotlarda yuksak iqtisodiy va ijtimoiy samara olishni ko'zlaydi.

Respublikamizda g'aznachilik tizimi faoliyatini yanada takomillashtirish uchun G'aznachilikning Yagona g'azna hisobvarag'ida doimiy monitoring o'tkaziladi. G'aznachilikning Yagona g'azna hisobvarag'i holatining monitoringini o'tkazish uchun quyidagi ko'rsatkichlar tizimidan foydalaniladi: buyurtma qilingan mablag'lar hajmi, Davlat byudjetining kassa tushumi va to'lovlari, Yagona g'azna hisobvarag'idagi mablag'larning kassa qoldig'i.

Yagona g'azna hisobvarag'i holati monitoringining maqsadi quyidagilardan iborat:

- Davlat byudjetining kassa ijrosida respublika byudjeti, mahalliy byudjetlar, davlat maqsadli jamg'armalarini mablag'lar bilan ta'minlash tartib-qoidalarining ijrosini baholash;

– Yagona g'azna hisobvarag'i holatini xarakterlovchi ko'rsatkichlarni baholash va tahlil qilish;

– Davlat byudjetiga kassa tushumlari va to'lovlarni prognoz qilish.

G'aznachilikni joriy qilishdan asosiy maqsad – byudjet tizimi darajalarida byudjet mablag'larini samarali boshqarish, moliyaviy nazoratni kuchaytirish va barcha byudjet tashkilotlari uchun Yagona g'azna hisobvarag'i faoliyatini amalga kiritishdan iborat. G'aznachilik tizimining faoliyati nafaqat moliyaviy resurslarni safarbar qilish orqali Davlat byudjeti xarajatlarini muntazam ravishda boshqarish imkonini yaratadi, balki ular ustidan samarali nazorat qilish imkonini ham beradi.

«Majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni o'tkazish Pensiya jamg'armasi daromadlarining belgilangan tasniflariga muvofiq tushumlarning har bir turi bo'yicha Pensiya jamg'armasining banklardagi tegishli hisob raqamlari bo'yicha amalga oshiriladi»⁷⁴.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va davlat soliq xizmatining hududiy organlari:

- manbalar turlari bo'yicha Jamg'armaga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarning to'g'ri hisoblanishi, to'liqligi va o'z vaqtida to'lanishi nazorat qilinishini;
- manbalar turlari va to'lovchilar bo'yicha Jamg'armaga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar hisobi yuritilishini;
- yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan Jamg'armaga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar to'g'ri hisoblanishini, shuningdek Jamg'arma bilan o'zaro hisob-kitoblarning holati tekshirilishini;
- qonun hujjatlariga muvofiq majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni hisoblash tartibi va to'lash muddatlari buzilganligi uchun yuridik va jismoniy shaxslarga nisbatan moliyaviy va ma'muriy javobgarlik choralari qo'llanilishini;
- badallarning shaxslar bo'yicha hisobini amalga oshirish va mehnat

⁷⁴O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida Nizomni tasdiqlash haqida"gi 30-son Qarori.

daftarchalarini yuritish uchun har chorakda Pensiya jamg'armasiga yuridik shaxs bo'lmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan shaxslar va dehqon xo'jaliklari a'zolari tomonidan to'langan badallarning miqdorlari to'g'risidagi ma'lumotlar taqdim etilishini ta'minlaydi.

Respublikamizda yangi tartib g'aznachilik texnologiyasini rivojlantirish vazifalaridan biri – Yagona g'azna hisobvarag'i faoliyatida operatsiyalarni tezkor boshqarish va Yagona g'azna hisobvarag'ining likvidligini boshqarish kontseptsiyasini amalga oshirish imkonini beradi. Hozirgi kunda byudjet amaliyotida g'aznachilik texnologiyalarini takomillashtirish va davlatning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish uchun Davlat byudjeti mablag'larini prognozlashtirish va kassali rejalashtirishni takomillashtirish bilan birga, Davlat byudjeti mablag'lari likvidligini oshirishga olib keladigan Yagona g'azna hisobvarag'idagi operatsiyalarini nazorat qilish mexanizmini takomillashtirish zarur.

5.5. Pensiya tizimi organlari tomonidan moliyaviy nazoratni amalga oshirilishi

«Bozor iqtisodiyotining ijtimoiyligi iqtisodiy siyosatni ijtimoiy siyosat bilan uzviy aloqada bo'lishini talab qiladi. Iqtisodiyot ijtimoiy taraqqiyot uchun zarur bo'lgan tovar va xizmatlarni yaratib bersa, o'z navbatida ijtimoiy muammolarning hal etilishi inson kapitalining rivoji orqali iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi. Mana shunday bog'lanishning real hayotda bo'lishi iqtisodiy va ijtimoiy siyosatning uyg'unlashuvini talab qiladi.

Davlatning ijtimoiy siyosati – insonning hayotiy manfaatlarini yuzaga chiqarish, insonni himoya qilish va kamol topishiga qaratilgan siyosatdir, uning maqsadi ommaviy farovonlikni oshirishga ko'mak berishdir. Bu siyosatda ish bilan bandlik darajasini belgilash, minimal ish haqi, nafaqa, pensiyani o'rnatish, kambag'allik chegaralarini aniqlash, tirikchilik minimumini belgilash, ijtimoiy

himoya me'yorlarini aniqlash kabi usullar qo'llaniladi. Uning asosiy yo'nalishlari bandlik, aholi daromadlari va ijtimoiy himoya siyosatidir»⁷⁵.

Mamlakatda davom etayotgan va bozor iqtisodiyotini qaror toptirishga qaratilgan chuqur ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar fuqarolarni samarali ijtimoiy himoyalash, xususan, fuqarolarning pensiya ta'minoti nazoratini nihoyatda muhim vazifalardan biriga aylantirdi. Bir tomondan, bu o'zgarishlar fuqarolarning ijtimoiy himoalanishini kuchaytiradi, ikkinchi tomondan esa, aholini ijtimoiy himoya qilish bo'yicha ko'proq mablag' sarflanishini talab etadi.

O'zbekistonda pensiya ta'minoti aholini ijtimoiy himoyalash tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Pensiya ta'minoti barcha fuqarolarning hayotiy manfaatlari bilan bog'liq, fuqarolar mehnat qobiliyatlarini yo'qotganlarida shu tizim orqali ijtimoiy himoya qilinadi.

Iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlarda, shuningdek, O'zbekistonda ham ijtimoiy ta'minot tizimining asosiy manbai bo'lib pensiya ta'minoti tizimi hisoblanadi. Dunyoning ko'pchilik mamlakatlarida pensiya to'lovlari, asosan, ishchilarning ish haqidan ajratmalar yordamida shakllantiriladigan pensiya jamg'armalari hisobidan amalga oshiriladi. O'zbekistonda "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyatiga" kontseptsiyasi izchil amalga oshirish jarayonida Pensiya jamg'armasiga alohida o'rin berilgan. Pensiya jamg'armasi – ijtimoiy ta'minot tizimining xalqimizga xos noyob tizimidir.

Pensiya jamg'armasi institutining joriy qilinishi Davlat byudjetidan aholini ijtimoiy himoyalash xarajatlarini moliyalashtirishda muhim o'rin tutadi. Keksalarning hayot darajasi va sifatini yanada yaxshilash maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining «Keksalarni e'zozlash yili» davlat dasturi to'g'risida»gi 2302-son Qaroriga muvofiq, «keksalar va nogironlarga doimiy e'tibor qaratadigan sektorni mustahkamlash, bunda ularga xizmat ko'rsatadigan idora va xizmatlar, birinchi navbatda, pensiya, ijtimoiy va

⁷⁵O'lmasov A. Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. Sharq. 2006. –B.475.

tibbiy ta'minot xizmatlari faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish»⁷⁶ yanada kuchaytiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «hamma sohada aniq tartib va qattiq intizomni ta'minlashimiz darkor. Yana bir bor ta'kidlayman, ishni birgalikda bajaramiz, natija uchun esa har birimiz shaxsan javob beramiz»⁷⁷.

«Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni to'lashda Pensiya jamg'armasi mablag'laridan to'g'ri foydalanilishini nazorat qilish Pensiya jamg'armasining Ijro etuvchi apparati va uning hududiy boshqarmalari hamda tuman (shahar) bo'limlari, shuningdek tashkilotlarning rahbarlari va bosh buxgalterlari tomonidan amalga oshiriladi»⁷⁸.

Jamg'arma daromadlari va xarajatlarining tasdiqlangan ko'rsatkichlarini bajarish yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan nazorat qilinsa, majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar tushishining va yig'ilishining to'liqligi yuzasidan - davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladi. «Jamg'armaga muddatida to'lanmagan majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni undirish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi»⁷⁹. «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining mablag'laridan ishlayotgan pensionerlarga davlat pensiyalarini to'lash; ishlamaydigan pensionerlarga davlat pensiyalarini to'lash; davlat pensiya ta'minoti huquqiga ega bo'lmagan qariyalar va mehnatga qobiliyatsiz fuqarolarga nafaqalar; dafn etish marosimi uchun nafaqalar;

⁷⁶O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 18 fevraldagi «Keksalarni e'zozlash yili» davlat dasturi to'g'risida»gi 2302-son Qarori.

⁷⁷Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

⁷⁸O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirining 6-son buyrug'i bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlarni to'lashni tashkil etish tartibi haqida»gi Yo'riqnoma. 2015 yil. 30 yanvar.

IX bob.Jamg'arma mablag'larining tuo'g'i hisoblanishi, to'lanishi va sarflanishini nazorat qilish.

⁷⁹O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida Nizomni tasdiqlash haqida”gi 30-son Qarori.

belgilangan tartibda aniqlanadigan boshqa xarajatlari uchun foydalaniladi»⁸⁰. Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni to'laydigan tashkilotlar Jamg'arma mablag'larining o'z vaqtida va maqsadli to'lanishi uchun javobgardir. Pensiya (nafaqa) summasidan aniqlangan ortiqcha to'lovlar naqd pulda yoki pul o'tkazish yo'li bilan Pensiya jamg'armasining shaxsiy g'azna hisobvarag'iga tegishli to'lovlarni kiritish orqali undirilishi mumkin. Bunda to'lov topshiriqnomasining raqami, summasi va sanasi shaxsiy kartochkaga va axborot tizimiga kiritiladi.

Pensiya jamg'armasi Ijro etuvchi apparati pensiya va nafaqalar to'lovi uchun xarajatlarni:

- joriy oyning 15-sanasigacha — o'tgan to'lov oyi talabnomasi hisob-kitobidan kelib chiqib 50 foizdan kam bo'lmagan summasi;
- joriy oyining 27-sanasigacha — Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmalari tomonidan taqdim etilgan jamlanma tezkor ma'lumotlarda aks ettirilgan to'lanmasdan qaytarilgan pensiya va nafaqalar mablag'lari summalarini hisobga olingan holda joriy to'lov oyi talabining qolgan summasi moliyalashtiriladi.

Pensiya jamg'armasi bo'limlari har oyda pochta aloqasi ob'ektlari bilan moliyalashtirilgan, to'langan va to'lanmagan pensiya va nafaqalar bo'yicha oraliq va yakuniy solishtirma dalolatnomalar tuzadi. Tijorat banklari filiallari bilan bank plastik kartochkalariga moliyalashtirilgan va kirim qilingan pensiya va nafaqalar summalarini to'g'risida solishtirma dalolatnomalar tuzadi.

Pensiya jamg'armasi bo'limi har oyning 3-sanasiga qadar nazorat uchun pochta aloqasi ob'ekti bilan avvalgi oy uchun oraliq solishtirma dalolatnomalar tuzadi va ularni Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmasiga taqdim etadi. Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmalari oyning 5-sanasiga qadar Pensiya jamg'armasi bo'limlari oraliq solishtirma dalolatnomalari asosida pochta aloqasining mintaqaviy tashkilotlari bilan jamlanma oraliq solishtirma

⁸⁰O'zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksi. 2013 yil. 26 dekabr. 14-bob. Davlat maqsadli jamg'armalarining xarajatlari. 74-modda. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining xarajatlari.

dalolatnomalarini tuzadilar va Pensiya jamg'armasi ijro etuvchi apparatiga taqdim etadilar. Jamg'armaning ijro etuvchi apparati O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga belgilangan muddatlarda davriy buxgalteriya hisobotlarini taqdim etadi. Pensiya jamg'armasi bo'limi to'lov oyi yakunlangandan so'ng 2 kun davomida pochta aloqasi ob'ekti va tijorat banki filiali bilan yakuniy solishtirma dalolatnomalar tuzadi va Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmasiga taqdim etadi. Pochta aloqasi ob'ekti yakuniy solishtirma dalolatnomaga asosan to'lanmagan pensiya va nafaqalar summalari bo'yicha mablag'larni Pensiya jamg'armasi bo'limining shaxsiy g'azna hisobvaraqlariga 2 kun davomida qaytaradi. Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmasi 2 kun davomida Pensiya jamg'armasi bo'limlari tomonidan taqdim etilgan yakuniy solishtirma dalolatnomalar asosida pochta aloqasining mintaqaviy tashkiloti va tegishli tijorat banklari bilan jamlanma yakuniy solishtirma dalolatnomani tuzadi va ularni Pensiya jamg'armasi ijro etuvchi apparatiga taqdim etadi.

Solishtirma dalolatnomalarni to'g'ri tuzilishi va o'z vaqtida taqdim etilishi ustidan javobgarlik va nazorat Pensiya jamg'armasi tegishli tarkibiy tuzilmalari, pochta aloqasining mintaqaviy tashkilotlari va tijorat banklarining rahbari va bosh buxgalterlari zimmasiga yuklatiladi.

Pensiya jamg'armasi mablag'larini belgilangan tartibda o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirish, o'z vaqtida tayinlash, to'lash va manzilli ravishda sarflash, shuningdek Jamg'arma mablag'laridan maqsadli va samarali foydalanilishini nazorat qilish Jamg'armaning hududiy boshqarmalari va tuman (shahar) bo'limlari tomonidan ta'minlanadi. Jamg'armaning ijro etuvchi apparati, hududiy boshqarmalari va tuman (shahar) bo'limlari pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni to'lash uchun nazarda tutilgan Jamg'arma mablag'larining o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirilishi, Jamg'arma mablag'laridan qat'iy maqsadli foydalanilishi uchun javobgar.

«Pensiya jamg'armasi ijro etuvchi apparati pensiya va nafaqalar to'lovlari uchun mablag'larni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi bo'linmalari tomonidan Pensiya jamg'armasining tegishli hududiy boshqarmalari

uchun ochilgan shaxsiy g'azna hisobvaraqlariga moliyalashtiradi. Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmasi pensiya va nafaqalar to'lovlari uchun mablag'larni g'aznachilik bo'linmalari tomonidan Pensiya jamg'armasining tegishli bo'limlari uchun ochilgan shaxsiy g'azna hisobvaraqlariga moliyalashtiradi»⁸¹. Davlat ijtimoiy sug'urtasi tizimining barqarorligini ta'minlash va uni yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish maqsadida Pensiya jamg'armasi mablag'lari bo'yicha majburiy to'lovlar, badallar hamda boshqa to'lovlarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining G'aznachiligining Yagona g'azna hisobvarag'iga jamlanadi. Mazkur maqsadli mablag'lardan pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlar o'z vaqtida ta'minlanadi.

Pensiya jamg'armasi bo'limi tuzilgan qaydnomalardagi summalarga mos mablag'larni pochta aloqasi ob'ektlari va tijorat banki filiallarining tegishli hisobvaraqlariga, shuningdek, ishlovchi pensionerlar bo'yicha tashkilotlarning hisobvaraqlariga moliyalashtiradi. «Pensiya va nafaqalar to'lovini moliyalashtirish uchun yo'naltiriladigan mablag'lar qat'iy maqsadli yo'nalishda sarflanishi lozim»⁸². Lekin «plastik kartochkalarni muomalaga kiritishdan tashkilotlar, eng avvalo, byudjet tashkilotlari xodimlari – o'qituvchilar, vrachlar, xizmatchilar va hatto pensionerlar, ayrim amaldorlarning qo'shtirnoq ichidagi «yangilik»laridan qiynalishi kerak emas»⁸³.

Respublikamizda olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyat rivojini yangi bosqichga ko'tarish, hayotning barcha sohalarini liberallashtirish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish bo'yicha eng muhim ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida xalqimiz, ayniqsa, uning eng

⁸¹O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirining 6-son buyrug'i bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlarni to'lashni tashkil etish tartibi haqida»gi Yo'riqnoma. 2015 yil. 30 yanvar.

IX bob.Jamg'arma mablag'larining tuo'g'i hisoblanishi, to'lanishi va sarflanishini nazorat qilish.

⁸²O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirining 6-son buyrug'i bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlarni to'lashni tashkil etish tartibi haqida»gi Yo'riqnoma. 2015 yil. 30 yanvar.

⁸³Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

faol qatlamiga aylanib borayotgan tadbirkorlarni o'ylantirayotgan dolzarb masalalarni har tomonlama o'rganish, amaldagi qonunchilik, huquqni qo'llash va ilg'or xorijiy tajribalarni tahlil qilish asosida «2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi»da tasdiqlandi.

Ijtimoiy sohani rivojlantirish yo'nalishda birinchi ko'rilayotgan masala - aholining real daromadlarini oshirish va uning turmush darajasini yaxshilash. Ma'lumki, oxirgi 4 yilda o'rtacha ish haqi ikki barobar, minimal ish haqi esa ikki barobardan ko'proq oshirilgan. 2016 yil misolida ko'radigan bo'lsak, jami aholi daromadlari 17 foizga oshishi ta'minlangan bo'lsa, real daromadlar esa 9 foizdan ko'proq bo'lishi ta'minlangan. O'rtacha ish haqi (2016 yilda) 1 million 300 ming so'mga yaqinlashgan, o'rtacha pensiya miqdori esa 490 ming so'mdan oshgan. Harakatlar strategiyasidagi ustuvor yo'nalishlar asosida ish haqi, pensiyalarni bosqichma-bosqich ko'tarish rejalashtirilmoqda, 2017 yilda ularning miqdorini kamida 10 foizga oshirish ko'zda tutilgan.

Harakatlar strategiyasida ish haqi, pensiya va nafaqalar miqdorini bosqichma-bosqich oshirish, aholi bandligini ta'minlash masalasini samarali hal etish, fuqarolarni zamonaviy va arzon uy-joylar bilan ta'minlash, uy-joy va kommunal xo'jaligini, ijtimoiy infratuzilma ob'ektlarini modernizatsiya qilish, aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash, ilm-fan, ta'lim-tarbiya tizimini, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish maqsadida ijtimoiy soha tashkilotlari yanada rivojlantiriladi. Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish bo'yicha komissiyalar zimmasiga Davlat dasturiga kiritilgan chora-tadbirlarni to'liq, o'z vaqtida va sifatli bajarilishini tashkil etish va nazorat qilish yuklatiladi.

5.6. Pensiya jamg'armasining yuridik va moliyaviy majburiyatlarini G'aznachilikda qabul qilinishi va to'lovlarni amalga oshirilishi

«Byudjetning g'azna ijrosi» tushunchasini ikki: keng va tor aspektda ko'rib chiqish mumkin. Mazkur tushuncha keng ma'noda davlatning byudjet ijrosini tavsiflaydi. Byudjet jarayonidagi asosiy bosqich hisoblangan byudjet ijrosi qatnashchilari bo'lgan «byudjet kassiri» sifatidagi maxsus g'aznachilik organlari ishtirokini ko'rsatadi. «Byudjetning g'azna ijrosi» tushunchasini tor ma'noda g'aznachilikni byudjet ijrosining vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Bular maxsus davlat hokimiyati yoki mahalliy boshqaruv organlarining qonun hujjatlari asosida o'zlariga yuklatilgan vakolatlar orqali byudjet mablag'lari ishlatilishining hisobini olib borish va byudjet mablag'i taqsimlovchilarning shaxsiy hisobraqamlari, byudjet tashkilotlari, byudjetdan mablag' oluvchilar byudjet hisobraqamlariga, davlat maqsadli jamg'armalarining shaxsiy hisobraqamlari xizmat ko'rsatish vazifalaridan iborat.

Bugungi kunda aholini ijtimoiy himoya qilish sohasidagi davlat siyosati tamoyillarini amalga oshirish aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar rolini kuchaytirish bo'yicha tegishli xulosa va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Byudjet tashkilotlarining ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash tizimini tubdan takomillashtirish, pensionerlar, talabalar va aholining boshqa ijtimoiy ehtiyojmand qatlamlari huquq va qonuniy manfaatlari himoyasini so'zsiz ta'minlash, ularning O'zbekiston Respublikasining barcha hududida xarid qiladigan tovar va xizmatlar uchun to'lovlarni to'siqlarsiz amalga oshirishi uchun qulay sharoitlar yaratildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 fevralda «Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash mexanizmini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 2753-son Qarori qabul qilindi.

Mamlakat hududida 2017 yilning fevral oyidan boshlab barcha turdagi pensiyalar hech qanday cheklovlarsiz to'liq hajmda naqd shaklda beriladi. Tog'li va olis tumanlardagi byudjet tashkilotlari xodimlariga ish haqi to'lash, ijtimoiy to'lovlar hech qanday cheklovlarsiz to'liq hajmda naqd shaklda amalga oshiriladi. Tijorat banklari bilan birgalikda ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar hamda ularga tenglashtirilgan to'lovlarni to'lashda yo'l qo'yilayotgan doimiy suiiste'molliklarni

so'zsiz bartaraf etishga doir choralar ko'riladi. Mazkur qaror mamlakatimiz hududlarida ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar to'lashdagi mavjud ahvolni tanqidiy tahlil qilish natijasida qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Virtual qabulxonasiga kelayotgan murojaatlar tahlili ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni o'z vaqtida to'lamaslik, to'lovlarni plastik kartochnalarga naqdsiz shaklda asossiz ravishda o'tkazish holatlari ko'paygani hamda to'lov terminallari va bank apparatlari tizimi etarli darajada rivojlanmaganligini ko'rsatdi.

Bir necha o'n yillar mobaynida byudjet ijrosida bank mexanizmi ma'lum darajadagi samara bilan qo'llanib kelindi. Lekin keyingi yillarda davlat byudjetining kassaviy ijrosi davlat mablag'larini boshqarish, byudjet ijrosini tashkil qilish va nazoratini olib borish, mablag'larning samarali ishlatilishini ta'minlash masalalarida bir qator muammolarni keltirib chiqardi. Byudjet ijrosida g'aznachilik mexanizmiga zaruriyat tug'ildi.

Davlat byudjeti ijrosida g'aznachilikning quyidagi asosiy tamoyillari belgilandi. Byudjetning daromadlar va harajatlarini yagona kassadan amalga oshirilishi. Bunda byudjet taqchilligini qoplash uchun byudjetning barcha daromadlari va barcha xarajatlari Yagona g'azna hisobvarag'idan amalga oshiriladi. Yagona kassa tamoyili asosida byudjet tizimiga kiruvchi barcha darajadagi byudjetlar, qisqa va uzoq muddatli dasturlar hamda byudjet tashkilotlarining xarajatlari to'lanadi.

Davlat byudjeti ijrosining hisoboti va buxgalteriya hisobini yagona tasnifga asoslangan tizimini yaratilishi. Bu tamoyil Davlat byudjeti g'azna ijrosini o'zida mujassamlashtirgan hisobotlar va shu jarayonga tegishli barcha standartlarni joriy qilinishini bildiradi. Bunga davlat byudjeti ijrosi bo'yicha hisob-kitob yuritish va hisobotlar, davlat maqsadli jamg'armalari, uzoq muddatli dasturlar, byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jalb qilingan mablag'lari kiradi.

Davlat byudjeti ijrosi jarayonida g'aznachilik va byudjet ijrosi ishtirokchilari o'rtasida qonunchilik bazasining (Byudjet Kodeksiga qadar) mukammal emasligi va shu organlar o'rtasida muvofiqlashtirishning yo'qligi natijasida kamchiliklar, munozarali vaziyatlar va anglashilmovchiliklarning bartaraf etilishi. Davlat

byudjeti, davlatning maqsadli jamg'armalari, byudjetdan mablag' oluvchilari, byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'lari ijrosi jarayonida g'aznachilik organlari faoliyatining amaliyotga kiritilishi bilan barcha byudjet jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarida o'ziga xos nazorat mexanizmi ishlay boshladi.

Davlat byudjeti ijrosining g'aznachilik tizimida ko'pgina o'zgarishlar amalga oshirildi. «Respublikamizda 2005-2017 yillar mobaynida quyidagi yo'nalishlar bo'yicha rivojlanish kuzatildi: davlat byudjeti daromadlar hisobi va ularni byudjet tizimi bo'g'inlarida tartibga solish; mahalliy soliqlar va yig'imlar, respublika soliqlari, soliqsiz daromadlar hisobi; davlat maqsadli jamg'armalari va mahalliy byudjetlarining kassa ijrosi; quyi byudjetlarni moliyalashtirishning pog'onali moliyalashtirishga chek qo'yildi. Byudjet mablag'laridan maqsadli foydalanish ustidan nazorat kuchaytirildi, mahalliy byudjet ijrosi to'g'risidagi hisobotni tayyorlash muddati qisqartirildi va sifati yanada yaxshilandi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, «...Jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etish yo'lidagi to'rtinchi ustuvor vazifa – bu bank va moliya tizimlaridagi islohotlarni chuqurlashtirishdir»⁸⁴. Respublikamizda davlat moliyasi sohasidagi islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan hisoblangan g'aznachilik mexanizmining nazorat amallari quyidagilardan iborat:

- byudjet tasnifidan to'g'ri foydalanishni nazorat qilish;
- byudjet mablag'lari oluvchilar va boshqa javobgar shaxslarning imzo va muhrlarini solishtirish;
- yuridik majburiyatning ro'yxat raqami mavjudligini tekshirish;
- ish haqi, pensiya, stipendiya, nafaqalar hisob-kitobining to'g'riligini nazorat qilish;
- kreditorning rekvizitlari aniqligini nazorat qilish;
- byudjet mablag'lari maqsadliligini nazorat qilish.

⁸⁴Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. –Toshkent. O'zbekiston. 2005. –B.55.

5.5. -rasm. G'aznachilikda majburiyatlarni guruhlanishi⁸⁵.

Davlat byudjetining g'azna ijrosida ichki nazorat o'ziga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun quyidagi funktsiyalarni amalga oshiradi:

Yuridik majburiyatlar – byudjet tashkilotlari, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan mablag' oluvchilarning shartnomalarini ro'yxatdan o'tkazish bo'yicha:

- ◆ xarajatlarini to'g'ri qabul qilinishi va Dasturga kiritilishini nazorat qilaish;
- ◆ tovar (ish, xizmat)lar etkazib beruvchilar bilan shartnomalarini ro'yxatdan to'g'ri o'tkazilishini va hisobga olinishini belgilangan tartibda nazorat qilish;
- ◆ Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan kapital qurilish bo'yicha buyurtmachilarning shartnomalarini ro'yxatdan to'g'ri o'tkazilishi va hisobga olinishini hamda to'lovlarni amalga oshirilishini belgilangan tartibda nazorat qilish.

⁸⁵O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat byudjetining g'azna ijrosi tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 594-sonli Qarori.

Moliyaviy majburiyatlar- (hisob-faktura), xarajatlar to'lovlarini amalga oshirilishi bo'yicha:

- ◆ xarajatlar smetasiga mos ravishda "Xarajatlarni amalga oshirishga ruxsatnoma"ni belgilangan tartibda rasmiylashtirilishi va berilishini belgilangan tartibga muvofiq nazorat qilish;
- ◆ xarajatlar smetasi va g'aznachilikda ro'yxatdan o'tkazilgan shartnomalarda belgilangan xarajatlar doirasida to'lovlarni qat'iy amalga oshirilishi ustidan belgilangan tartibda nazorat o'rnatish;
- ◆ Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan kapital qurilish bo'yicha buyurtmachilarning shartnomalariga muvofiq to'lovlarni amalga oshirilishini belgilangan tartibda nazorat qilish.

Yuridik va moliyaviy majburiyat bilan bog'liq bo'lmagan g'aznachilik operatsiyalari bo'yicha:

- ◆ byudjet tashkiloti va davlat maqsadli jamg'armalari xodimlariga ish haqi va unga tenglashtirilgan boshqa to'lovlar, shuningdek qonun hujjatlariga muvofiq, byudjet tashkilotlari va davlat maqsadli jamg'armalari tomonidan naqd pul mablag'lari bilan to'lanadigan boshqa to'lovlarni to'lash uchun G'aznachilikning bank hisob raqamlariga mablag'larni to'g'ri o'tkazilishini nazoratini amalga oshirish;
- ◆ g'aznachilik hisob raqamidan yuqori byudjetlarda nazarda tutilgan rejali dotatsiyalar, subventsiyalar, byudjet ssudalari summasi va boshqa to'lovlarni quyi byudjetlarning g'aznachilik hisob raqamiga to'g'ri va o'z vaqtida o'tkazilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- ◆ boshqa to'lovlar (boj, jarima, sud qarorlari bo'yicha to'lovlar va boshqalar) belgilangan tartibda monitoring o'tkazish,
- ◆ g'aznachilik operatsiyalarini nazorat qilish jarayonida qonunbuzilish holatlari aniqlangan taqdirda belgilangan shakldagi ma'lumotnoma va dalolatnoma bilan rasmiylashtish va belgilangan tartibda hisobini yuritish;

- ◆ Moliya vazirligi G'aznachiligi va uning hududiy bo'linmalarida g'aznachilik operatsiyalarini nazorati natijalari bo'yicha tegishli boshqarma, bo'lim va bo'linmalarga taklif, tavsiya va ko'rsatmalar tayyorlash hamda rahbariyatga tasdiqlash uchun kiritish.

5.7. G'aznachilik tizimida pensiya nazoratini takomillashtirish

Davlat byudjetining kassa ijrosini samarali tarzda tashkil etish, Davlat byudjeti mablag'larining tushumi va sarfi ustidan nazoratni yanada kuchaytirish, Davlat byudjeti mablag'larini g'aznachilik tizimida boshqarish orqali byudjetning iqtisodiyotdagi rolini yanada kuchaytirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi amaliyotga kiritildi. O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksining qabul qilinishi va g'azna ijrosining amalga kiritilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Buning natijasida g'aznachilik tizimi orqali byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishi yuzasidan nazoratni kuchaytirishga alohida e'tibor qaratildi. Ushbu jarayonda g'aznachilik organlari tomonidan Davlat byudjeti kassa ijrosida dastlabki va joriy nazorat amalga oshiriladi, g'aznachilik organlarida ichki nazorat bo'limlari tashkil qilinadi.

Davlat byudjeti kassa ijrosini amalga oshirish bo'yicha belgilangan tartibning to'g'ri amalga oshirilishini nazorat qilishga qaratilgan "Ichki nazorat" xizmatini rivojlantirish va takomillashtirish byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. G'aznachilik organlarida tashkil etilgan Ichki nazorat bo'limlarining moddiy-texnik bazasini barcha pog'onalarda mustahkamlash, uni malakali kadrlar bilan ta'minlash kabi keng ko'lamli ishlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat byudjeti g'azna ijrosida Ichki nazoratni tashkil etish jarayonlari belgilab olingan⁸⁶:

⁸⁶ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2007 yil 24 dekabrda "Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar G'aznachilik boshqarmalari va tuman (shahar) g'aznachilik bo'linmalarida "G'aznachilik operatsiyalarini nazorat qilish guruhi/sektori/mutaxassisliklarini kadrlar bilan to'ldirish hamda Ichki nazoratni mustahkamlash" to'g'risidagi Yo'riqnoma.

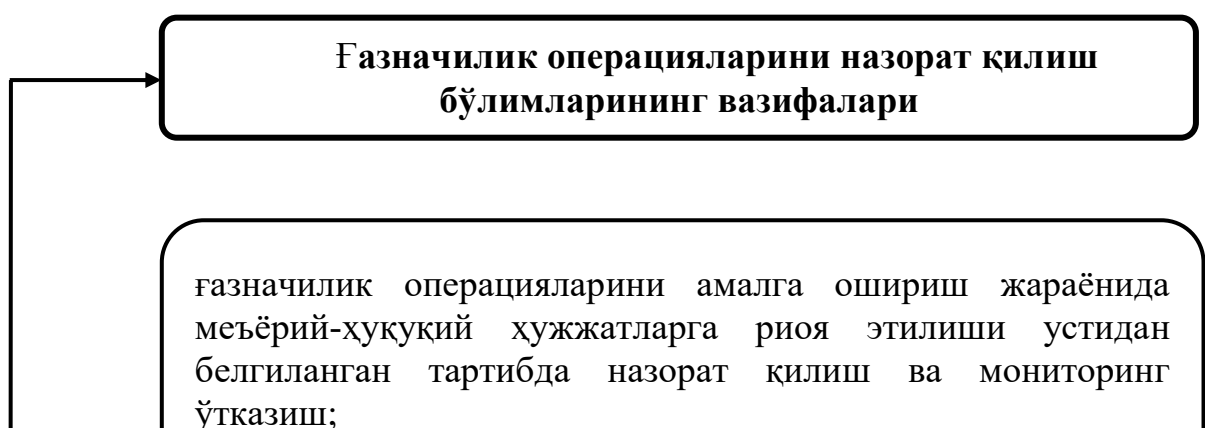
- G’aznachilikning barcha boshqarmalari va bo’limlarida ichki nazoratni tashkil etish;
- G’aznachilik boshqarmalari va bo’limlarining mansabdor shaxslari va xodimlar tomonidan ichki nazoratni amalga oshirish;
- Ichki nazoratni uzluksiz va davomiy tartibda amalga oshirish;
- xodimlarning lavozim majburiyatlarini samarali taqsimlash;
- g’aznachilik operatsiyalarini faqat bir nafar xodim tomonidan bajarilmaslik (g’aznachilik operatsiyalari bo’lim boshlig’i o’rinbosari, bo’lim boshlig’i, boshqarma boshlig’i tomonidan ko’rib chiqilib, tasdiqlanishi va g’aznachilik operatsiyasiga ruxsat berilishi).

G’aznachilikdagi ichki nazorat o’z vakolatlariga muvofiq, g’azna operatsiyalari jarayoni ustidan tezkor boshqaruvni va nazoratni amalga oshiradi. G’aznachilikdagi ichki nazorat – bu davlat byudjetining g’azna ijrosi jarayonida amalga oshiriladigan barcha operatsiyalarning to’g’ri yo’lga qo’yilishi va amalga oshirilishi ustidan nazoratdir. Quyidagi rasmda g’aznachilik operatsiyalarini nazorat qilish bo’limlarining vazifalari berilgan.

Davlat byudjeti kassa ijrosini amalga oshirish bo’yicha belgilangan tartiblarning to’g’ri amalga oshirilishini nazorat qilishga qaratilgan “Ichki nazorat” xizmatini rivojlantirish va takomillashtirish byudjet mablag’laridan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Hozirgi kunda byudjet intizomiga rioya qilish, moliyaviy nazoratning rolini oshirish masalasi nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham, avvalo umumjamiyat manfaatlari nuqtai nazaridan namoyon bo’lmoqda. Byudjet intizomiga rioya etilishi, shu jumladan g’azna ijrosidagi ichki nazorat aksariyat rivojlangan davlatlarda samarali tarzda amalga oshirilmoqda.

5.6.-rasm

G’aznachilik operatsiyalarini nazorat qilish bo’limlarining vazifalari

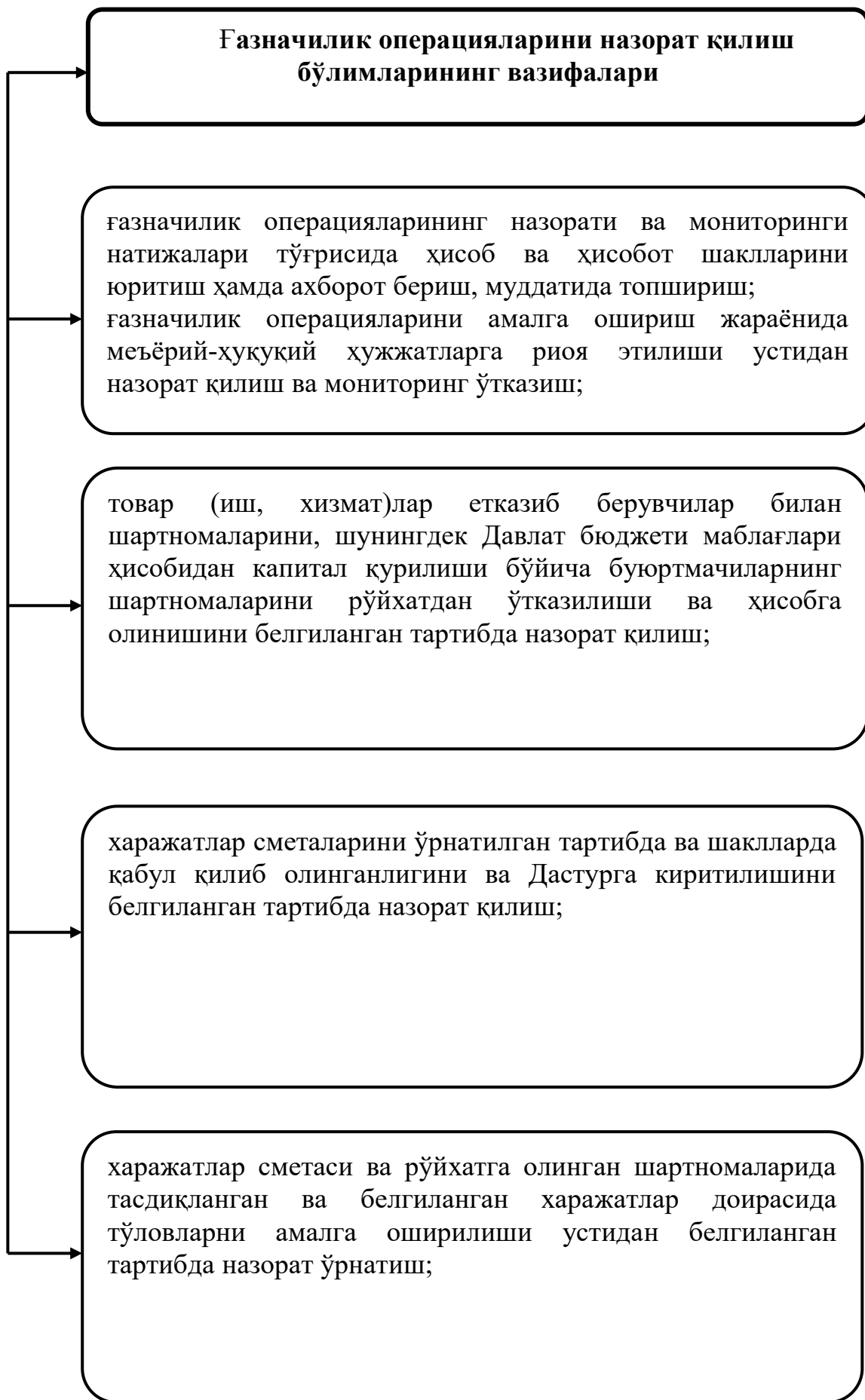
ғазначилик операциялари жараёнининг амалдаги меъёрий хужжатларга мувофиқлигига баҳо бериш ва хулосалар тайёрлаш;
шартномалар (ҳисоб-фактуралар) билан боғлиқ бўлмаган ғазначилик операцияларини белгиланган тартибда ўтказилишини назорат қилиш;

ғазначилик операциялари жараёнида юзага келадиган ҳар қандай кўринишдаги риск (хатар), қонун ва тартиб бузилишлар ва хато-камчиликларни оператив аниқланш, таклиф бериш;
Молия вазирлиги Ғазначилиги ва унинг ҳудудий бўлинмаларида ғазначилик операциялари назорати натижалари бўйича тегишли бошқарма, бўлим ва бўлинмаларга тавсиялар тақдим этиш, назорат натижалари ҳисобини юритиш ва Ғазначилик раҳбариятига ахборот бериш.

ғазначилик операцияларини меъёрий хужжатларга мувофиқ амалга оширилишини таъминлаш мақсадида самарали ички назоратни ташкил этиш;
назорат ва мониторинг натижалари бўйича ғазначилик операциялари аҳволи ва тегишли чоралар кўриш тўғрисида раҳбариятга ахборот тақдим этиш;

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat faoliyatidagi moliyaviy mablag'larga ehtiyoj oshgan holda, mablag'larni taqsimlash yanada murakkablashmoqda. Bu esa, o'z navbatida, davlat byudjetining kassa ijrosini amalga oshirishda ichki nazorat ahamiyatining yanada oshirilishi zarurligini talab qiladi. Hozirgi kunda byudjet intizomiga rioya qilish, moliyaviy nazoratning rolini oshirish masalasi nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham avvalo, umumjamiyat manfaatlari nuqtai-nazaridan namoyon bo'lmoqda.

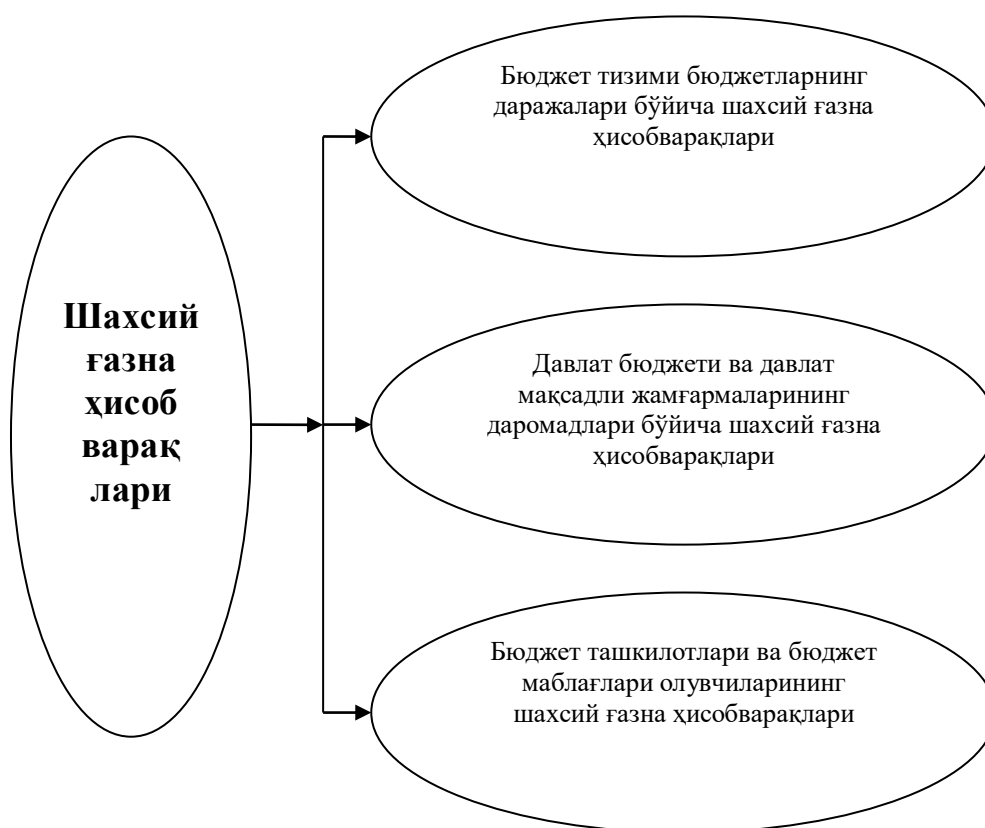
Byudjet ijrosida eng muhim vazifa qilib byudjet xarajatlarning samaradorligini oshirish, xarajatlarning aniq maqsadli va egali bo'lishiga erishish masalasi qo'yilgan bir paytda, ijtimoiy-iqtisodiy xarajatlarga ajratilgan byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish, byudjetdan mablag' oladigan byudjet tashkilotlari to'lovlarini amalga oshirish mexanizmi soddalashtiriladi, kreditor qarzdorliklar kamaytiriladi.

Shu tariqa byudjet mablag'larining egalariga tez va o'z vaqtida etib borishi ta'minlanadi. Kreditor qarzdorlik – korxona, tashkilot yoki muassasaning tegishli yuridik yoki jismoniy shaxslarga to'lanishi lozim bo'lgan pul mablag'lari bo'lib, ular me'yordagi (muddati o'tmagan) va muddati o'tgan qarzdorliklarga bo'linishi mumkin.

Mamlakatimizda to'lov aylanmasining hozirgi holatini baholash va unga xos bo'lgan tendentsiyalarni aniqlash nuqtai nazaridan debitorlik hamda kreditorlik qarzlarning umumiy summasi muhim bo'lib qolmasdan, balki ularning to'lash muddatlari o'tib ketgan qismi printsiptial ahamiyatga ega. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, respublikamizda bugungi kunda ham xo'jalik sub'ektlari o'rtasida o'zaro debitorlik va kreditorlik qarzlarni qisqartirish borasida bir qator vazifalar mavjud bo'lib, ularni hal qilish muhim iqtisodiy ahamiyat kasb etadi.

Davlat byudjeti g'azna ijrosining bank tizimidan afzalligi shundaki, davlat byudjetining g'aznachilik ijrosida ortiqcha debitor va kreditor qarzdorliklarga yo'l qo'yilmaydi. Respublikamizda g'aznachilik tizimi joriy qilinishi natijasida g'aznachilik bo'limlarida byudjet tashkilotlarining shaxsiy hisobraqamlari ochildi va xarajatlar smetalari asosida mablag'lar to'g'ridan-to'g'ri byudjet tashkilotlari va

davlat maqsadli jamg'armalariga xizmat ko'rsatuvchi korxonalarga o'tkaziladi (-rasm). Bu esa byudjet mablag'larining hisobraqamlarda harakatsiz qolib ketishining oldini olib, mavjud mablag'lardan samarali foydalanish imkonini yaratdi. Hozirda byudjet ijrosi bo'yicha hisob-kitob yuritish va hisobotlarni to'liq g'aznachilik bo'limlari tomonidan olib borish yo'lga qo'yilmoqda. Natijada byudjet tashkilotlarining debitor va kreditor qarzdorliklari nisbatan keskin kamaydi. Ajratilayotgan mablag'larning maqsadli ishlatilishi ustidan kunlik monitoring kuchaytirildi.

5.7.-rasm. Shaxsiy g'azna hisobvaraqlarining turlari⁸⁷.

Davlat maqsadli jamg'armalari va boshqa byudjetdan tashqari fondlarning g'azna ijrosi joriy qilindi, byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'lari bo'yicha daromad va xarajatlari g'azna ijrosi yo'lga qo'yildi. O'zbekiston Respublikasida 2012 yilning 1 yanvardan Davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari

⁸⁷O'zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksi. 2013 yil. 27 dekabr. 113-modda. Shaxsiy g'azna hisobvaraqlarining turlari.

ijrosi Yagona g'azna hisobvarig'iga o'tkazildi. Respublika va mahalliy byudjet daromadlari, davlat maqsadli jamg'armalari va boshqa byudjetdan tashqari fondlar daromadlari Markaziy bankning Toshkent shahar bosh boshqarmasi Hisob-kitob kassa Markazida ochilgan Yagona g'azna hisobvarag'iga kirim qilindi va xarajatlarni ushbu hisobvaraqdan to'lab berildi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining davlat moliyasini boshqarishni isloh qilish strategiyasiga ko'ra, "Moliya vazirligi G'aznachiligida Ichki nazorat tizimini rivojlantirish kontseptsiyasi"ga muvofiq Davlat moliyasini boshqarish tizimi ustidan nazoratni takomillashtirish pirovard maqsad qilib belgilandi. Respublikamizda davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlarni g'aznachilikka o'tkazish jarayonida ularning viloyat boshqarmalari va tuman bo'limlari ochildi. Byudjet ijrosida davlat maqsadli jamg'armalarining viloyat boshqarmalari va tuman bo'limlari xarajatlar to'lovi uchun Moliya vazirligi G'aznachiligining boshqarmalari va bo'linmalariga murojaat qiladilar. Jamg'armalarga kelib tushadigan mablag'lar ular uchun G'aznachilikda ochilgan shaxsiy hisobraqamlariga kirim qilinadi va davlat byudjetining Yagona g'azna hisobraqamida aks ettiriladi. Jamg'armalar mablag'lari hisobidan to'lovlar ularning shaxsiy hisobvaraqlaridagi mablag'lar qoldiqlari doirasida amalga oshiriladi.

Ichki nazorat tizimini shakllantirish va rivojlantirishning ijobiy natijalarining asosiy omili – ichki nazorat tizimi maqsadini to'g'ri belgilash va ichki nazoratni tashkil etishdir. Ichki nazorat tizimining asosiy vazifalarining bajarilishi quyidagilarga olib keladi:

- ichki nazorat tizimini yaxshilash va ichki nazorat tizimini amalga oshirilishini baholash;
- ichki nazorat tizimini optimallashtirish;
- samadorlikni oshirish uchun monitoring darajasini oshirish;
- tashkilot xodimlariga yangiliklarni etkazish va xodimlarni o'qitishni ta'minlash.

G'aznachilik ichki nazorat o'z vakolatlariga muvofiq g'azna operatsiyalari jarayoni ustidan tezkor boshqaruvni va kuchli moliyaviy nazoratni amalga

oshiradi. G'aznachilikdagi ichki nazorat - davlat byudjening g'azna ijrosi jarayonida amalga oshiriladigan barcha operatsiyalarni to'g'ri yo'lga qo'yilishi va amalga oshirilishi ustidan nazoratdir. G'aznachilikda ichki nazoratning maqsadi konunlarga, me'yoriy huquqiy hujjatlarga rioya qilinishini ta'minlash hisoblanadi. 2012-2017 yillar davomida tegishli vazirlik va idoralarning elektron ma'lumotlar bazasiga bog'lanish hamda ushbu dasturlar bilan o'zaro axborot almashinuv yo'nalishlari quyidagilardan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligining «KIGB-4» dasturi:

- Pensiya jamg'armasi daromad va xarajatlarining shakllanishini tasniflash va uning turlari bo'yicha taqsimotini ta'minlash;
- barcha bo'g'inlarda xarajatlarni amalga oshirish, (pensiya va nafaqalar to'lovlarini moliyalashtirish), shu maqsadda elektron to'lov topshiriqnomalarini on-line rejimida taqdim etib borish;
- Pensiya jamg'armasi mablag'lari sarfining tezkor monitoringini olib borish va hisobotlarni yuritish;

G'aznachilik tizimida amalga oshirilayotgan barcha operatsiyalarning buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritilmoqda. G'aznachilik tizimida ichki nazoratda xalqaro andozalarga muvofiq eng ilg'or tajribalar joriy qilinmoqda. Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, Rossiya Federatsiyasida Federal G'aznachilik Kollegiyasi qaroriga muvofiq, "Ichki nazorat va audit tizimini rivojlantirish Kontseptsiya»si 2005 yilda tasdiqlandi. Kontseptsiyada ichki nazorat va audit tizimining maqsadi va vazifalari, ichki nazorat va audit tizimini rivojlantirish uchun belgilangan vazifalarni bajarilishining zaruriy shartlari aniqlandi. Davlat moliyaviy nazorati bo'yicha vazifalarni bajarish, chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun, birinchi navbatda, me'yoriy-huquqiy baza ishlab chiqildi. "Ichki nazorat va audit tizimini rivojlantirish Kontseptsiya»sining asosiy yo'nalishlari belgilandi. Jumladan: ichki nazorat va auditni tashkil qilish; risklarini boshqarish; ichki nazorat va auditni axborot tizimini ta'minlashni takomillashtirish; ichki nazorat va auditni rivojlantirish.

Tayanch so'z va iboralar

Yagona g'azna hisobvarag'i, Davlat byudjeti kassa ijrosi, g'aznachilik tizimi, ichki nazorat, aholini ijtimoiy himoyalash, pensiya, davlat pensiya ta'minoti, ijtimoiy nafaqa, ish haqi, moliyaviy nazorat, pensiya ta'minoti nazorati, ichki nazorat va audit tizimi, debitor va kreditor qarzdorlik.

Takrorlash uchun savollar

1. Davlat byudjetining aniq maqsad uchun mo'ljallangan mablag'lari deganda nimani tushunasiz?
2. O'zbekiston Respublikasida qanday holatlar byudjet intizomini buzish hisoblanadi?
3. Byudjet xarajatlarining iqtisodiy tasnifi asosida xarajatlar qanday guruhlanadi?
4. Davlat maqsadli jamg'armalari g'azna ijrosining o'ziga xos xususiyatlarini bilasizmi?
5. Shaxsiy g'azna hisobvaraqlarining turlarini aytib bering.
6. Pensiya jamg'armasi Ijro etuvchi apparati pensiya va nafaqalar to'lovi uchun xarajatlarni kaysi muddatlarda amalga oshiradi?
7. Pensiya jamg'armasi bo'limi to'lov oyi yakunlangandan so'ng pochta aloqasi ob'ekti va tijorat banki filiali bilan qachon yakuniy solishtirma dalolatnomalar tuzadi?
8. Pensiya jamg'armasi bo'limida to'lov topshiriqnomasining raqami, summasi va sanasi qaysi hujjatga kiritiladi?
9. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligida pensiya ta'minoti nazorati qanday tashkil etilgan?
10. G'aznachilik operatsiyalarini nazorat qilish bo'limining vazifalari nimalardan iborat?

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. «G'aznachilik tizimida Pensiya jamg'armasi faoliyatini takomil-lashtirish» mavzusida referat tayyorlash.
2. G'aznachilik tizimida pensiya va nafaqalar to'lovi bo'yicha klaster tayyorlash.
3. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligida ichki nazorat bilan Pensiya jamg'armasida ichki nazorat natijalari bo'yicha taqdimot tayyorlash.

Test savollari

1. **Pensioner tomonidan noqonuniy hujjatlar taqdim etilganda pensiyadan chegirma..**
 - A. 50 foiz bo'ladi
 - B. 60 foiz bo'ladi
 - C. 20 foiz bo'ladi
 - D. 30 foiz bo'ladi
2. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash mexanizmini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 2753-son Qarori qachon qabul qilingan?**
 - A. 2017 yil 2 fevral
 - B. 1993 yil 3 sentyabr
 - C. 2010 yil 10 oktyabr
 - D. 2011 yil 8 sentyabr
3. **Ish beruvchi ma'lumotlarni ...nazarda tutilgan shaklda taqdim etadi.**

- A. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida
- B. O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksida
- C. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida
- D. O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksida

4. Byudjet tizimi byudjetlarining mablag'lari hisobidan to'lovlarni amalga oshirishning navbatliligi, muddatlarga rioya etilishi, to'liqligini.. nazorat qiladi.

- A. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Nazorat-taftish bosh boshqarmasi
- B. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
- C. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi
- D. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi

5. Fuqarolarning pensiyaga oid hujjatlar yig'ma jildida birlamchi hujjatlarning to'liqligi, ishonarligini yoppasiga tekshiruvlarni amalga oshirish vakolati ..berilgan.

- A. Moliya vazirligining Bosh nazorat-taftish boshqarmasiga
- B. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga
- C. O'zbekiston Respublikasi G'aznachiligiga
- D. Pensiya jamg'armasi hududiy bo'linmalariga

6. Pensiya jamg'armasi bo'limida aniqlangan ortiqcha to'lovlar Pensiya jamg'armasining shaxsiy g'azna hisobvarag'iga ...kiritiladi.

- A. naqd pulda yoki pul o'tkazish yo'li bilan
- B. naqd pulda

- C. pul o'tkazish yo'li bilan
- D. chet el valyutasida pul o'tkazish yo'li bilan

7. pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari, boshqa to'lovlarni o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirilishi uchun javobgar.

- A. Moliya vazirligi
- B. Kuzatuv Kengashi
- C. Ijrochi Direktor
- D. Moliya vazirligi G'aznachiligi

**VI BOB.BYuDJETDAN TASHQARI PENSIYA JAMG'ARMASI
FAOLIYATIDAGI NAZORAT**

6.1.Moliyaviy nazorat ishlarida byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi apparati vazifalari

Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi hamda uning hududiy boshqarmalari va bo'limlari fuqarolarning pensiya ta'minotini amalga oshirish bilan bog'liq huquqlar va majburiyatlar qismida O'zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi ijtimoiy ta'minot organlarining huquqiy vorislari hisoblanadi. Pensiya jamg'armasining tashkil etilgan bo'linmalari Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining fuqarolar pensiya ta'minoti masalalari uchun mas'ul bo'linmalari xodimlarining tegishli soni hisobiga, o'tkaziladigan attestatsiya natijalariga qarab to'ldirildi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligining fuqarolar pensiya ta'minoti masalalari uchun mas'ul bo'linmalaridagi fuqarolarning pensiyaga oid hujjatlari yig'majildlari, buxgalteriya hujjatlari, arxivlar, ularga tegishli binolar (xonalar) va mol-mulklar belgilangan tartibda xatlovdan o'tkazildi va Pensiya jamg'armasi bo'linmalariga topshirildi. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi hamda Mehnat vazirligi bilan birgalikda, xalqaro tajribani hisobga olib, mehnatga layoqatsizlikni e'tirof etishning ilg'or usullarini joriy etishni nazarda tutgan holda, tibbiy-mehnat ekspertizasi tizimini yanada takomillashtirildi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Bosh nazorat-taftish boshqarmasi tarkibida byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalanilishi ustidan nazorat boshqarmasi va uning hududiy bo'linmalarida tegishli bo'limlar tashkil qilinishi munosabati bilan ulardagi boshqaruv xodimlarining cheklangan soni O'zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligining nazorat-taftish bo'linmalarini va Pensiya jamg'armasining Nazorat inspeksiyasini tugatish hisobiga 61 nafarga, jumladan, markaziy apparatdagi xodimlar soni 11 nafarga ko'paytirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda «Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-4161-son Farmonini bajarish yuzasidan hamda pensiya ta'minoti

tizimini boshqarishni tashkil qilishni takomillashtirish va uning faoliyat samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda " O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashkiliy tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1252-son Qarori tasdiqlandi.

Pensiya jamg'armasining Kuzatuv kengashi Jamg'armani boshqarishning yuqori organi hisoblanadi, uning tarkibi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan tasdiqlanadi. Jamg'arma Kuzatuv kengashining majlislari yil choragida kamida bir marta o'tkaziladi. Jamg'armaning ijro etuvchi apparati Kuzatuv kengashining ishchi organi hisoblanadi. Majlisni Kuzatuv kengashi raisi, u bo'lmaganda esa - raisning o'rinbosari o'tkazadi. Kuzatuv kengashi majlisi, agar unda kengash a'zolarining kamida uchdan ikki qismi qatnashsa huquqiy vakolatli bo'ladi (kvorumga ega bo'ladi). Kuzatuv kengashining qarori uning majlisda qatnashgan a'zolarining oddiy ko'pchilik ovozi bilan qabul qilinadi. Ovozlar teng bo'lgan taqdirda Kuzatuv kengashi raisining ovozi hal qiluvchi ovoz hisoblanadi.

Pensiya jamg'armasining Kuzatuv kengashi vakolatlariga quyidagilar tegishli bo'ladi:

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishgan holda Jamg'armaning daromadlari va xarajatlari prognoz parametrlarini, shuningdek Jamg'arma xarajatlarining har yilgi smetasini ko'rib chiqish va tasdiqlash;
- Jamg'arma ijro etuvchi apparati, hududiy boshqarmalarining amalga oshiriladigan ishlar to'g'risidagi hisobotlarini eshitish va tasdiqlash;
- vazirliklar va idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, Respublika tibbiy-ijtimoiy ekspertiza inspeksiyasi, tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmatlari va boshqa tashkilotlar mas'ul xodimlarining Jamg'arma vakolatiga tegishli bo'lgan masalalar bo'yicha hisobotlarini eshitish;
- O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining Jamg'armaga majburiy ajratmalar, badallar va boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida to'lanishini ta'minlash to'g'risidagi axborotini eshitish;

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga Jamg'armaning ijro etuvchi direktorini, uning o'rinbosarlarini lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod qilish to'g'risida taqdimnoma kiritish;
- Jamg'armaning hududiy boshqarmalari to'g'risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash;
- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining Pensiyalar tayinlash bo'yicha tuman (shahar) bo'limi komissiyalari to'g'risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash;
- Jamg'armaning ijro etuvchi apparati faoliyatini, ayniqsa Jamg'arma daromadlarini shakllantirish, uni o'z vaqtida moliyalashtirish va undan maqsadli foydalanish yuzasidan nazorat qilish;
- topshiriqlar, vedomostlar va pochta o'tkazmalari bo'yicha to'lanadigan pensiyalar va ijtimoiy nafaqalar jo'natilishi va etkazib berilishi bo'yicha xizmatlarga haq to'lash miqdorlarini tasdiqlash;
- Jamg'arma faoliyati hamda fuqarolarning ijtimoiy ta'minotga va davlat ijtimoiy sug'urtasiga bo'lgan davlat tomonidan kafolatlangan huquqlari amalga oshirilishi bilan bog'liq boshqa funktsiyalarni amalga oshirish.

«Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi direktori Pensiya jamg'armasi Kuzatuvchilar kengashining taqdimnomasi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadi. Pensiya jamg'armasi ijro etuvchi apparati hamda uning hududiy boshqarmalari va bo'limlarining xodimlariga moliya organlari xodimlari uchun belgilangan mehnat haqi shartlari tatbiq etiladi»⁸⁸.

Jamg'arma ijro etuvchi apparatining, uning hududiy boshqarmalari, tuman (shahar) bo'limlari, Respublika tibbiy-ijtimoiy ekspertiza inspeksiyasi, tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmatlari ta'minoti respublika byudjeti mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi. Jamg'arma ijro etuvchi apparatining, uning hududiy boshqarmalari, tuman (shahar) bo'limlari, Respublika tibbiy-ijtimoiy ekspertiza

⁸⁸O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashkiliy tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1252-son Qarori.

inspeksiyasi, tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmatlari ta'minoti respublika byudjeti mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi.

Tibbiy-mehnat ekspertiza xizmatini boshqarish tuzilmasini yanada takomillashtirish va uning faoliyatini samarali tashkil etish, sifatli tibbiy tekshirishdan o'tkazish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda ixtisoslashtirilgan, tumanlararo va tuman (shahar) tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari ishi ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 29 avgustdagi «Bosh tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari tuzilmasini yanada takomillashtirish to'g'risida»gi 241-son qarori qabul qilindi.

Mazkur Qarorga asosan, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar bosh tibbiy-mehnat ekspert komissiyalarining namunaviy tuzilmasi tasdiqlandi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vaziriga, zaruriyat bo'lganda, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar bosh tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari, ixtisoslashtirilgan, tumanlararo va tuman (shahar) tibbiy-mehnat ekspert komissiyalarining namunaviy tuzilmalariga, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining Respublika tibbiy-ijtimoiy ekspertiza inspeksiyasi tuzilmasiga xodimlarning tasdiqlangan umumiy soni doirasida o'zgartirishlar kiritildi.

Pensiya jamg'armasining hududiy boshqarmalari Jamg'armaning ijro etuvchi apparatiga har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 10-kunigacha - hududlar bo'yicha to'langan pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlar to'g'risidagi tezkor axborotni beradi. Tasdiqlangan shakl bo'yicha yuridik shaxslarning choraklik va yillik hisobotlari taqdim etilgandan keyin 15 kun mobaynida - mablag'lardan foydalanish to'g'risidagi hisobotni taqdim etadi.

6.2. Jamg'arma daromadlarining asosiy manbalari va daromadlarni shakllantirish jarayonlarining moliyaviy nazorati

“Ijtimoiy sug’urta” ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya sifatida milliy daromadni qayta taqsimlash munosabatlari tizimi bo’lib, xodimlar va ish beruvchilarning majburiy sug’urta badallari hisobiga maxsus sug’urta jamg’armalarini shakllantirish va mehnat daromadlarini qoplash yoki saqlash uchun foydalanishdan iborat. Pensiya jamg’armasi davlat ijtimoiy sug’urta badallari stavkalarini belgilash, nafaqa ta’minoti va ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqish bo’yicha takliflarni tayyorlashda bevosita qatnashadi, sug’urta badallarining o’z vaqtida to’liq kelib tushishi va ularning to’g’ri sarflanishi ustidan nazoratni ta’minlaydi.

Pensiya ta’minoti tizimining asosiy moliyaviy instituti – O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg’armasi bo’lib, uning moliyaviy barqarorligi, birinchidan, to’g’ridan-to’g’ri aholining ijtimoiy himoya tizimi barqarorligiga, ikkinchidan, Pensiya jamg’armasiga to’lanishi lozim bo’lgan majburiy to’lovlar va badallar hamda boshqa to’lovlarga bog’liq bo’ladi. Qolaversa, byudjetdan tashqari Pensiya jamg’armasining moliyaviy barqarorligi davlatning ijtimoiy funktsiyasiga ijobiy ta’sir qiladi. Shu sababli mazkur jamg’arma mablag’larini shakllantirish manbalarining muntazam ravishda takomillashtirilib borilishi, tushumlarning o’z vaqtida va to’liq tushishini ta’minlashga erishish Pensiya jamg’armasining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O’zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksida O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg’armasi fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti, ijtimoiy nafaqalar to’lash, kompensatsiya to’lovlari va boshqa to’lovlar bo’yicha xarajatlarni moliyalashtirishga yo’naltiriladigan majburiy to’lovlar, badallar, shuningdek boshqa manbalardan tushadigan mablag’larni jamlash belgilangan.

6.1.-jadval.

**O'zbekiston Respublikasida byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi
daromadlari.⁸⁹**

O'zbekiston Respublikasida Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari		
1.	Majburiy to'lovlar va badallar	Boshqa daromadlar
1.1.	belgilangan miqdorlardagi yagona ijtimoiy to'lov tushumlari	"Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 15-moddasiga muvofiq tayinlangan mehnatda mayib bo'lganlik yoki kasb kasalligi oqibatida nogiron bo'lganlarga pensiyalar to'lash xarajatlarini qoplash uchun regressiv talablar (da'volar) bo'yicha ish beruvchilar va fuqarolardan undiriladigan mablag'larning 85 foizi
1.2.	alohida yuridik shaxslarning ijtimoiy sug'urta badallari	"Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 14-moddasiga muvofiq muddatidan oldin tayinlangan yoshga doir pensiyalarni to'lash xarajatlarini qoplash uchun o'tkaziladigan O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining Bandlikka ko'maklashish jamg'armasi mablag'lari
1.3.	fuqarolarning sug'urta badallari	"Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 12-moddasiga muvofiq tayinlangan imtiyozli pensiyalarni to'lash xarajatlarini qoplash hisobiga o'tkaziladigan yuridik shaxslar mablag'lari
1.4.	jismoniy shaxslar ayrim	dehqon xo'jaliklari a'zolarining ixtiyoriy tartibda to'lanadigan sug'urta badallari

⁸⁹O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida Nizomni tasdiqlash haqida"gi 30-son Qarori.

	toifalarining sug'urta badallari	
1.5.	majburiy ajratmalar	Hisoblangan jarimalar summasining bir qismi hamda majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar o'z vaqtida to'lanmaganligi uchun penyalar (qonun hujjatlariga muvofiq davlat soliq xizmati organlarini ijtimoiy rivojlantirish va moddiy-texnik ta'minlash maxsus jamg'armasiga hamda Jamg'arma xodimlarini ijtimoiy rivojlantirish va moddiy rag'batlantirish jamg'armasiga undiriladigan summalardan tashqari)
1.6.		Yuridik shaxs tugatilganda, qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkati), fermer va dehqon xo'jaligi qayta tashkil etilganda yoki tugatilganda mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda mayib bo'lgan, kasb kasalligiga chalingan yoki sog'lig'iga boshqacha shikast etkazilgan xodimga etkazilgan zararni qoplash uchun to'lanadigan summalar
1.7.		Qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar, Davlat byudjeti mablag'lari va ixtiyoriy badallar.

O'zbekiston Respublikasida byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi pensiya ta'minoti tizimidagi boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish, davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha majburiy badallar, ajratmalar va to'lovlarning to'liq yig'ilishini, aholini davlat tomonidan kafolatlangan ijtimoiy himoya qilish chora-tadbirlarini o'z vaqtida mablag' bilan ta'minlash maqsadida tashkil etilgan.

O'zbekiston Respublikasida byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari quyidagi manbalar hisobiga shakllantiriladi (-jadval). Majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni o'tkazish Pensiya jamg'armasi daromadlarining belgilangan tasnifiga muvofiq tushumlarning har bir turi bo'yicha Jamg'armaning banklardagi tegishli hisob raqamlari bo'yicha amalga oshiriladi.

Jamg'armaning hisob raqamlaridan mablag'larni qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan maqsadlarda o'tkazish va vaqtincha olib qo'yish taqiqlanadi.

Ijtimoiy rivojlantirish va moddiy rag'batlantirish jamg'armasi, shuningdek Jamg'arma mablag'larini sarflash tartibi to'g'risidagi Nizom Jamg'armaning Kuzatuv kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Jamg'armaga muddatida to'lanmagan majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni undirish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida «Soliq tizimi o'ziga xos vazifani - fiskal, qayta taqsimlash va rag'batlantirish vazifasini to'la bajarishi kerak»⁹⁰. Soliqlar va majburiy to'lovlar tartibga solishning shakllari sifatida soliqlar va majburiy to'lovlar orqali rag'batlantirish, soliq stakalarini optimallashtirish, soliq imtiyozlari va moliyaviy jarimalar tizimi mavjud.

Pensiya jamg'armasi va Respublika tibbiy-ijtimoiy ekspertiza inspeksiyasi xodimlarini ijtimoiy rivojlantirish va moddiy rag'batlantirish jamg'armasini quyidagi manbalar hisobiga shakllantiradi:

- «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 15-moddasiga muvofiq tayinlangan mehnatda mayib bo'lganlik yoki kasb kasalligi oqibatida nogiron bo'lganlarga pensiyalar to'lash xarajatlarini qoplash uchun regressiv talablar (da'volar) bo'yicha ish beruvchilar va fuqarolardan undiriladigan mablag'larning 15 foizi;
- majburiy ajratmalar, badallar va Jamg'armaga boshqa to'lovlarning o'z vaqtida to'lanmaganligi uchun hisoblangan jarimalar, penyalarning summasining 5 foizi.

Ish vaqtini hisobga olib bo'lmaydigan xodimlarning (dehqon xo'jaliklarining a'zolari, ayrim fuqarolarning yumushlarini bajaruvchi shaxslar va boshqalarning) pensiyasini hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqining miqdori O'zbekiston

⁹⁰Karimov I. "2014 yil yuqori o'sish sur'atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2014 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2014 yil. 18 yanvar.

Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga to'langan sug'urta badallarining miqdoridan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Chet elda ishlagan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining pensiyasini hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga to'langan sug'urta badallarining miqdoridan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Jamg'arma o'ziga yuklangan vazifalarga muvofiq daromadlar bo'yicha quyidagi funktsiyalarni amalga oshiradi:

- ⇒ Jamg'arma mablag'lari bo'yicha majburiy to'lovlar, badallardan mablag'larni hamda boshqa to'lovlarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining G'aznachiligidagi hisob raqamiga jamlaydi hamda pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarga xarajatlarni moliyalashtirishni ta'minlaydi;
- ⇒ har yili manfaatdor vazirliklar va idoralar bilan birgalikda Jamg'arma daromadlari tushumlar prognozini ishlab chiqadi;
- ⇒ davlat ijtimoiy sug'urtasi tizimining barqarorligini ta'minlash va uni yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish maqsadida Jamg'arma daromadlari va xarajatlarining o'rtacha va uzoq muddatli prognozlarini tayyorlaydi;
- ⇒ «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 15-moddasiga muvofiq mehnatda mayib bo'lganlik yoki kasb kasalligi oqibatidagi nogironlik tufayli tayinlangan pensiyalarga to'langan mablag'larni aybdor yuridik va jismoniy shaxslardan regress da'volar bo'yicha belgilangan tartibda undirib oladi;
- ⇒ badallar va boshqa to'lovlar tushishi hisobini olib boradi, shuningdek yuridik shaxs bo'lmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslarning hamda dehqon xo'jaliklari a'zolarining mehnat daftarchalarini belgilangan tartibda yuritadi va saqlaydi.

Jamg'arma faoliyati hamda fuqarolarning ijtimoiy ta'minotga va davlat ijtimoiy sug'urtasiga bo'lgan davlat tomonidan kafolatlangan huquqlari amalga oshirilishi

bilan bog'liq boshqa funktsiyalarni amalga oshiradi. Jamg'armaning Kuzatuv kengashi vakolatlariga O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining Jamg'armaga majburiy ajratmalar, badallar hamda boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida to'lanishini ta'minlash to'g'risidagi axborotini eshitadi.

Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida etakchi o'rinni mehnat haqi fondidan to'lanadigan yagona ijtimoiy to'lov egallaydi. "Yagona ijtimoiy to'lov yuridik shaxslarning mablag'lari hisobidan har oyda soliq solinadigan bazadan hamda belgilangan stavkalardan kelib chiqib, soliq agentlari tomonidan hisoblanadi. Hisoblangan yagona ijtimoiy to'lov bo'yicha hisob-kitoblar davlat soliq xizmati organlariga soliq to'lovchi tomonidan ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida hisobot davridan keyingi 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi. Soliq to'lovchilar yagona ijtimoiy to'lov har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 10-kunidan kechiktirmay amalga oshiriladi»⁹¹.

Respublikada yaratilgan YaIMga nisbatan soliq to'lovlari va davlat maqsadli jamg'armalarga to'lovlar miqdori nisbati unchalik katta ko'rsatkichni tashkil etmaydi. Soliqlar g'aznani to'ldirish siyosatining muhim unsuri bo'lib, Davlat byudjetining daromadlari qismi eng muhim umumdavlat, iqtisodiyot vazifalarini hal etish uchun zarur bo'lgan miqdorda shakllanishini ta'minlashi lozim. O'zbekistonda bozor islohotlari chuqurlashtirish va iqtisodiyotni modernizatsiyalash, to'liq bozor iqtisodiyotini yaratish sohasida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar orasida byudjet va soliq sohasidagi islohotlarni chukurlashtirish, soliq tizimini soddalashtirish hamda soliq yukini sezilarli darajada engillashtirish masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Soliqlar va majburiy to'lovlar o'zining iqtisodiy funktsiyasi orqali takror ishlab chiqarishning o'sishi va jamg'armalarning to'planishi sur'atlariga, aholining to'lov qobiliyatiga ta'sir ko'rsatadi.

⁹¹O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2011 yil 9 sentyabrda 2262-son bilan ro'yxatga olingan "Yagona ijtimoiy to'lovni taqsimlash, shuningdek, xarajatlarni qoplash bo'yicha summalarning to'lanishini va yuridik shaxslarning davlat ijtimoiy sug'urtasi xarajatlari bo'yicha to'lovlarni amalga oshirish tartibi to'g'risida"gi Nizom.

Hozirgi tez sur'atlarda rivojlanish sharoitida har qanday davlat o'zining mavjudligini agarda ma'lum daromadlar tizimiga ega bo'lsa va bu daromadlar har bir soliq to'lovchini davlat hal qilishi lozim bo'lgan asosiy maqsadlarga yo'naltira olsagina kafolatlay oladi. Soliqlar va majburiy ajratmalar ishlab chiqarish sohasi, tadbirkorlar, yuridik va jismoniy shaxslar, er va mulk egalari, turli resurslardan foydalanuvchilardan undiriladi. Lekin katta miqdordagi soliq stavkalari iqtisodiyotning ravnaq topishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, davlatning soliq siyosati bir-biriga qarama-qarshi va raqobatbardosh bo'lgan masalalarni hal qilishga qaratiladi. Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida ishlovchilar ish haqidan majburiy sug'urta badallarining o'sib borish tendentsiyasiga ega ekanligini pensiya ta'minotida ijobiy holat sifatida qayd etish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda 1449-son «O'zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi Qaroriga muvofiq, 2011 yil 2 fevralda O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligining «Xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondining eng kam me'yorlari joriy etilishini hisobga olgan holda, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risida»gi nizomni tasdiqlash haqida»gi 2200-qarori qabul qilindi. Xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondining eng kam me'yorlari joriy etilishini hisobga olgan holda, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risida»gi ilovaga muvofiq tasdiqlandi. Mazkur Nizom tatbiq etiladigan soliq to'lovchilar asosiy faoliyat turiga bog'liq holda tasdiqlangan shakl bo'yicha ortib boruvchi yakunsiz Ma'lumotnoma-hisob-kitobni yagona ijtimoiy to'lov va fuqarolarning byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari hisob-kitobiga ilova qiladi. Qo'shimcha hisoblangan to'lovlar summasini to'lash Ma'lumotnoma-hisob-kitobni taqdim etish kunidan kechiktirmay amalga oshiriladi. Qo'shimcha hisoblangan to'lovlar summasi Yagona g'azna hisobraqamga o'tkazilib, mazkur mablag'lar Davlat byudjeti va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi o'rtasida belgilangan

normativlar bo'yicha taqsimlanadi. Qo'shimcha hisoblangan to'lovlar summasi O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 145-moddasiga muvofiq, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining soliq solinadigan foydasini aniqlashda chegiriladi. Davlat soliq xizmati organlari xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondining eng kam me'yorlari joriy etilishini hisobga olgan holda to'lovlarni to'g'ri hisoblab chiqarish va to'lash ustidan nazoratni amalga oshiradilar. Mazkur Nizomda nazarda tutilgan xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondining eng kam me'yorlari joriy etilishini hisobga olgan holda to'lovlarni hisoblab chiqarish tartibi buzilishi holatlari aniqlangan taqdirda, davlat soliq xizmati organlari qonun hujjatlariga muvofiq, penya hisoblanishini hisobga olgan holda mehnatga haq to'lash fondining eng kam me'yorlaridan kelib chiqib to'lovlarni qo'shimcha hisoblashni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasining «Soliq va byudjet siyosatining 2014 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari» qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi Qonuni hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasining 2014 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-2099-son qarori bilan soliq siyosatining asosiy vazifalari belgilab berildi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, ularni rivojlantirish maqsadida ayrim soliq imtiyozlarining muddatlari uzaytirildi. Xususan, uy sharoitida xalq badiiy hunarmandligi va amaliy san'ati buyumlari ishlab chiqaradigan yakka tartibdagi tadbirkorlar va oilaviy korxonaga belgilangan soliq imtiyozlari 2017 yilning 1 yanvarigacha, mehnat shartnomasi asosida kasanachilarga to'lanadigan mablag'larga teng miqdorda mehnatga haq to'lash fondidan yagona ijtimoiy to'lovni to'lashdan ozod qilish 2019 yilning 1 yanvarigacha uzaytirildi.

6.2.-jadval.

Qo'shimcha hisoblangan to'lovlar summasini Davlat byudjeti va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi o'rtasida taqsimlash normativlari

Tr	Ko'rsatkich nomi	Umumiy tushumlarga nisbatan foizda ⁹²	Umumiy tushumlarga nisbatan foizda ⁹³
1.	Davlat byudjeti	20,5	22,8
2.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi	79,5	77,2

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun muhim o'zgarishlardan biri shundan iboratki, Soliq kodeksining 48-moddasi ikkinchi qismiga kiritilgan to'ldirishga muvofiq, endilikda qo'shimcha hisoblangan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar summasi tegishli huquqni muhofaza qiluvchi organlarning depozit hisobvaraqlariga o'tkazilgan taqdirda ham soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati bajarilgan deb hisoblanadigan bo'ldi. Buning uchun soliq to'lovchi to'lov hujjatlarining ko'chirma nusxalarini davlat soliq xizmati organlariga taqdim etishlari kifoya.

«To'lovlarning umumiy stavkasi - tegishli toifadagi to'lovchilar uchun belgilanadigan yagona ijtimoiy to'lov, fuqarolarning sug'urta badallari stavkalarini va jismoniy shaxslarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga o'tkaziladigan 1 foizga kamaytirmagan holdagi jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining stavkasini o'z ichiga oluvchi umumiy stavkadir. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining stavkasi jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining eng kam stavkasi bo'yicha soliq solinadigan jismoniy shaxslarning daromadlariga soliq solish maqsadida qo'llaniladigan stavka

⁹²O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligining 2011 yil 2 fevraldagi «Xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondining eng kam me'yorlari joriy etilishini hisobga olgan holda, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risida»gi Nizomni tasdiqlash haqida»gi 2200-Qarori.

⁹³O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligining 2012 yil 30 yanvardagi «Xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondining eng kam me'yorlari joriy etilishini hisobga olgan holda, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risida»gi Nizomni tasdiqlash haqida»gi 2200-2-Qarori.

miqdori qabul qilinadi»⁹⁴. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligining «Xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondining eng kam me'yorlari joriy etilishini hisobga olgan holda, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risida»gi nizomga o'zgartishlar va qo'shimcha kiritildi.

6.3.-jadval

Qo'shimcha hisoblangan to'lovlar summasini Davlat byudjeti va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi o'rtasida taqsimlash normativlari⁹⁵.

T/r	To'lovchilar	Umumiy tushumlarga nisbatan foizlarda	
		Davlat byudjeti	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi
1.	Mikrofirma va kichik korxonalar	27,9	72,1
2.	Boshqa to'lovchilar	21,0	79,0

⁹⁴ O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligining 2015 yil 2 martdagi 2015-9, 16-son Qarori. «Xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondining eng kam me'yorlari joriy etilishini hisobga olgan holda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risidagi nizomga kiritilayotgan o'zgartirishlar to'g'risida»gi Nizomi.

⁹⁵ O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligining 2015 yil 2 martdagi 2015-9, 16-son Qarori. «Xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondining eng kam me'yorlari joriy etilishini hisobga olgan holda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risidagi nizomga kiritilayotgan o'zgartirishlar to'g'risida»gi Nizomi.

Hisoblangan to'lovlar summasi g'aznachilikning Yagona g'azna hisobvarag'iga o'tkaziladi, ushbu mablag'lar Davlat byudjeti va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi o'rtasida mazkur Nizomning belgilangan normativlar bo'yicha taqsimlanadi. Hisob-kitoblarni bugungi kundagi o'rtacha oylik ish haqiga nisbatan yoki jami mehnat haqi fondiga nisbatan aniqlaganda natija, albatta, korxona uchun yanada yuqori bo'lishini kuzatish mumkin. Bu holat qaysi nisbatda bo'lishi kerak, - degan savol tug'iladi. To'g'ri, byudjetga tushadigan barcha to'lovlar va ushlanmalarni olib tashlash mumkin emas, negaki ular maqsadli xarakterga ega. Qator yillar davomida davlatning byudjet tizimini isloh qilish borasidagi harakatlari natijasida yagona ijtimoiy to'lov 40,0 foizdan 25,0 foizga tushirildi. Lekin bu erda stavkani kamaytirish yoki olib tashlash masalasi to'g'risida emas, balki stavkani imkon qadar optimallashtirish to'g'risida gap borishi kerak. Yagona ijtimoiy to'lov ob'ektini to'g'ri tanlash mezonlarini ham esdan chiqmasligi kerak.

Ijtimoiy ta'minotning maqsadli mablag'lari manbalari ichida Pensiya jamg'armasi ham alohida o'rin egallaydi. Shu bois pensiya ta'minoti mamlakatimizda shakllangan ijtimoiy muhofaza tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, mehnatga layoqatsiz aholi va kam ta'minlangan fuqarolarning turmush darajasi va farovonligini ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy, tashkiliy xususiyatga ega kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi. Bunda davlat tomonidan fuqarolarning yaxshi yashashi uchun byudjet hisobidan yuqoridagi ijtimoiy qatlamlarga ajratilayotgan mablag'lardan samarali foydalanish maqsadida qat'iy byudjet nazoratini samarali tashkil etish talab etiladi.

Pensiya ta'minoti tizimini isloh etishning asosiy sababi davlatning pensiyaga oid majburiyatlarini bajarishi uchun moliyaviy resurslarning etishmasligidir va bu muammo aholining keksayib borishiga muvofiq kuchayib, murakkablashib boradi. Aholining hayot sharoitlarini yaxshilash, turmush farovonligini yanada oshirish maqsadida ijtimoiy sohaning istiqboldagi rivojlantirilishi yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va

diversifikatsiyalash, iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan o'zgartirish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga bog'liq.

Pensiya tizimining kelgusidagi rivojlanish bosqichlarini jadallashtirish va ijtimoiy himoya tizimida yangi o'zgartirishlarni amalga oshirish, tizimga innovatsiyalarni tatbiq etish orqali hamda Pensiya jamg'armasi daromadlarining yangi manbalarini shakllantirishdan va bu mablag'lardan samarali foydalanishni yangicha usullarini talshkil etish orqali ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Shuningdek, taraqqiy etgan mamlakatlar tajribalaridan kelib chiqib, O'zbekistonda xususiy pensiya fondlari faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslarini ishlab chiqish, pensiya tizimini rivojlantirishda jahonning rivojlangan mamlakatlar pensiya tizimi borasidagi tajribalarini o'rganish, ulardan mamlakatimiz pensiya tizimining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, ijodiy foydalanish mumkin.

Iqtisodiy rivojlanishning bugungi bosqichida rivojlangan mamlakatlarning ko'pchiligi ijtimoiy himoya tizimini yuqori darajaga olib chiqishdi, shuningdek, tizimga yangilik va innovatsiyalarni olib kirishda davom etishmoqda. Respublikamizda aholini ijtimoiy himoyalash tizimini mukammallashtirish, jumladan, uning qonuniy-huquqiy asoslarini takomillashtirish hamda me'ëriy normativ hujjatlar yartish asosida tizimni rivojlantirish mustaqillika erishilgandan hozirga qadar eng dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida e'tiborlidir. O'zbekistonga sobiq Ittifoq tizimidan meros bo'lib qolgan pensiya ta'minoti tizimi bozor iqtisodiyetiga javob berolmaydigan, asosan, davlat byudjetidan moliyalashtiriladigan ijtimoiy ta'minot tizimiga aylanib qolgan edi. Pensiya tizimini rivojlantirish istiqbollari yaratishdagi qonuniy-huquqiy bazani mukammal darajada rivojlantirish mamlakatimizda umr davomiyligi oshib boraëtgan bir davrda aholini pensiya oluvchi qismini moddiy ta'minlashda va ularning turmush darajasini yaxshilashda eng muhim vazifalardan biridir.

6.3. Pensiya jamg'armasi mablag'larining to'g'ri hisoblanishi, xarajatlarni to'lanishi va mablag'larni sarflanishini nazorat qilish jarayonlari

Pensiya, ijtimoiy nafaqa, uy-joy-kommunal xizmatlari uchun kompensatsiya pul to'lovlarini tayinlash, pensiyani qayta hisoblash, pensiyaning bir turidan boshqa turiga o'tkazish, pensiya va ijtimoiy nafaqa to'lovini tiklash, shuningdek pensiyadan ulush ajratish to'g'risidagi ariza aniq shakl bo'yicha Pensiya jamg'armasi bo'limiga belgilangan tartibda topshiriladi. Pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash uchun arizachi taqdim etgan hujjatlar inspektor (yoki katta inspektor) tomonidan ko'rib chiqiladi. Inspektor taqdim etilgan hujjatlar kseronusxalarini asl nusxalar bilan solishtiradi va ushbu kseronusxalarni asliga to'g'riligini o'z imzosi bilan tasdiqlaydi. Barcha hujjatlar (asl nusxalari va kseronusxalari), shuningdek ariza, inspektor tomonidan Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'i (Pensiya jamg'armasi bo'limining boshlig'i o'rinbosari)ga taqdim etadi va o'z navbatida Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'i arizaga o'z rezolyutsiyasini qo'yadi, shundan so'ng, hujjatlarning kseronusxalarini asl nusxalar bilan solishtirib, ushbu kseronusxalarni asliga to'g'riligini o'z imzosi va Pensiya jamg'armasi bo'limining muhri bilan tasdiqlaydi.

Pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash uchun hujjatlarni qabul qilishda, inspektor quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim. Ariza, taqdimnoma blankasi, ish haqi to'g'risidagi ma'lumotlar va boshqa taqdim etilgan hujjatlarning to'g'ri va to'liq rasmiylashtirilganligini, shuningdek, unda aks ettirilgan ma'lumotlarni pasport ma'lumotlari, mehnat daftarchasi va arizachining boshqa hujjatlariga mos kelishini tekshiradi. Bunda shaxsning qonun hujjatlari talablariga asosan pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlashga bo'lgan huquqi ko'rib chiqiladi. Agar kseronusxalar notarius tomonidan tasdiqlanmagan bo'lsa, kseronusxalarni arizachining birlamchi hujjatlari bilan solishtirilishi kerak.

Inspektor arizachi yoki tashkilot vakiliga taqdim etilgan hujjatlarning (mehnat daftarchasi, arxiv ma'lumotlari va tashkilot tomonidan taqdim etilgan ma'lumotnomalardan tashqari) asl nusxalarni qaytaradi va unga arizaning tegishli qismini qirqib olgan holda, hujjatlar qabul qilinganligi to'g'risida tilxat beradi, bunda tilxat nusxasi taqdim etilgan hujjatlar bilan birgalikda Pensiya jamg'armasi

bo'limida saqlanadi. Mehnat daftarchasining asl nusxasi Pensiya jamg'armasi bo'limining pensiya tayinlash komissiyasi tomonidan pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash yoki tayinlashni rad etish to'g'risidagi qarori qabul qilingandan so'ng arizachiga qaytarilishi shart. Mehnat daftarchasi pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash arizasining orqa tomoniga mehnat daftarchasi olinganligi to'g'risidagi sanasini ko'rsatgan holda arizachi yoki tashkilot vakilining imzosi bilan qaytariladi.

Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'ining tegishli rezolyutsiyasi bilan ariza qabul qilingandan so'ng, pensiya tayinlash guruhi rahbari (Pensiya jamg'armasi bo'limining boshlig'i buyrug'i bilan ushbu vazifa yuklatilgan xodim):

- pensiyani tayinlash to'g'risidagi arizani pensiya tayinlash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobiga;
- ijtimoiy nafaqani tayinlash to'g'risidagi arizani ijtimoiy nafaqalarni tayinlash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobiga;
- bola tug'ilganligi bo'yicha bir martalik nafaqani to'lash to'g'risidagi arizani bola tug'ilganda beriladigan bir martalik nafaqa to'lash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobiga;
- dafn marosimi uchun nafaqani to'lash to'g'risidagi arizani dafn etishga nafaqa to'lash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobiga;
- uy-joy-kommunal xizmatlar haqini to'lash bo'yicha kompensatsiya pul to'lovlari to'g'risidagi arizani uy-joy-kommunal xizmatlar haqini to'lash bo'yicha kompensatsiya pul to'lovlarini to'lash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobiga qayd etadi.

Pensiya tayinlash guruhi rahbari qayd etgandan so'ng, arizani (ilova qilingan hujjatlar bilan birga) pensiya, ijtimoiy nafaqa yoki boshqa to'lovlarni tayinlash uchun hujjatlar tayyorlashga inspektorga topshiradi. Pensiya yig'majildlari pensioner (nafaqa oluvchi)ning doimiy yashash joyidagi Pensiya jamg'armasi bo'limida maxsus jihozlangan xonada saqlanadi. Ijrodagi pensiya yig'majildlarini saqlash bo'yicha javobgarlik Pensiya jamg'armasi bo'limi tegishli hududining inspektori va arxivariusiga yuklatiladi. Qariyalar va nogironlar internat uylarida

("Saxovat" va "Muruvvat" uylarida) yashovchi shaxslar, shuningdek ruhiy kasalliklar shifoxonasiga joylashtirilgan shaxslarning pensiya yig'majildlari ushbu muassasalar joylashgan hududdagi Pensiya jamg'armasining bo'limida saqlanadi. Ushbu shaxslarga pensiyalar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan to'lanadi. Pensiya (ijtimoiy nafaqa) to'lovlari to'xtatilgan pensiya yig'majildlari ijrodagi pensiya yig'majildlaridan alohida Pensiya jamg'armasi arxivida saqlanadi.

6.4.-jadval.

(Ilovaga boradi) Pensiya yig'majildini rasmiylashtirish

uchun ro'yxatga olish kitoblari

RO'YXATI⁹⁶

Tr	Hujjat nomi	Mas'ul	Nazoratchi
1.	Pensiya tayinlash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobi	Pensiya tayinlash guruhi rahbari	Bo'lim boshlig'i
2.	Ijtimoiy nafaqalarni tayinlash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobi	Pensiya tayinlash guruhi rahbari	Bo'lim boshlig'i
3.	Bola tug'ilganda beriladigan bir martalik nafaqa to'lash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobi	Pensiya tayinlash guruhi rahbari	Bo'lim boshlig'i o'rinbosari
4.	Dafn etishga nafaqa to'lash	Pensiya va nafaqa	Bo'lim boshlig'i

⁹⁶O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining «Pensiya ishlarini rasmiylashtirish va yuritish tartibi hamda pensiya hujjatlarining shakllari va ularni to'ldirish qoidalarini to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi 2011 yil 14 oktyabrda 63-son buyrug'i. . 1-ilova. "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami". 2011 yil. 45-46-son. 483-modda

	to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobi	to'lovlari monitoringi guruhi rahbari	o'rinbosari
5.	Uy-joy-kommunal xizmatlar haqini to'lash bo'yicha kompensatsiya pul to'lovlarini to'lash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobi	Bo'lim boshlig'i buyrug'i bilan tayinlangan mas'ul xodim	Pensiya va nafaqa to'lovlari monitoringi guruhi rahbari
6.	Pensiya tayinlashni rad etish, qo'shimcha tekshirishni o'tkazish va qo'shimcha hujjatlarni taqdim etish to'g'risidagi komissiya qarorlarini ro'yxatga olish kitobi	Bo'lim boshlig'i o'rinbosari	Bo'lim boshlig'i
7.	Pensiya va nafaqalar to'lovi monitoringi guruhiga taqdim etilgan hujjatlarni ro'yxatga olish kitobi	Pensiya tayinlash guruhi inspektori	Pensiya tayinlash va Pensiya va nafaqa to'lovlari monitoringi guruhlarini rahbari
8.	Pensionerning shaxsiy hisobvarag'ining ochilishini ro'yxatga olish kitobi	Pensiya va nafaqa to'lovlari monitoringi guruhi rahbari	Bo'lim boshlig'i o'rinbosari
9.	Ijtimoiy nafaqa oluvchilarning shaxsiy hisobvarag'ining ochilishini ro'yxatga olish kitobi	Pensiya va nafaqa to'lovlari monitoringi guruhi rahbari	Bo'lim boshlig'i o'rinbosari

10.	Pensionerlar (nafaqa oluvchilar)ga berilgan guvohnomalarni ro'yxatga olish kitobi	Pensiya tayinlash guruhi inspektori	Pensiya tayinlash guruhi rahbari
11.	Pensionerlar (nafaqa oluvchilar)ga berilgan ma'lumotnomalarni ro'yxatga olish kitobi	Pensiya tayinlash guruhi inspektori	Pensiya tayinlash guruhi rahbari
12.	Jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlarini olish huquqi to'g'risida berilgan guvohnomalarni ro'yxatga olish kitobi	Bo'lim boshlig'i buyrug'i bilan tayinlangan mas'ul xodim	Pensiya va nafaqa to'lovlari monitoringi guruhi rahbari
13.	Ishlovchi pensionerlarga beriladigan topshiriqnomalarni (f-25) ro'yxatga olish kitobi	Pensiya va nafaqa to'lovlari monitoringi guruhi rahbari	Bo'lim boshlig'i o'rinbosari
14.	Pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni ishonchnomalar orqali olishni ro'yxatga olish kitobi	Pensiya va nafaqa to'lovlari monitoringi guruhi rahbari	Bo'lim boshlig'i
15.	Pensiyalarni qayta hisoblash (boshqa turiga o'tkazish) to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobi	Pensiya tayinlash guruhi rahbari	Bo'lim boshlig'i
16.	Pensiya va ijtimoiy nafaqalarni	Pensiya tayinlash	Bo'lim boshlig'i

	tiklash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish kitobi	guruhi rahbari	o'rinbosari
17.	Nogironlik guruhini belgilash (ko'rikdan o'tish dalolatnomalaridan ko'chirma) to'g'risidagi TMEK ma'lumotnomalarini ro'yxatga olish kitobi	Ish yurituvchi	Bo'lim boshlig'i va huquqshunos
18.	Nogironlik guruhini bekor qilish to'g'risida TMEK ma'lumotnomalarini ro'yxatga olish kitobi	Ish yurituvchi	Bo'lim boshlig'i va huquqshunos
19.	Pensioner (nafaqa oluvchi)ning yashash manzili o'zgarganligi munosabati bilan pensiya yig'majildini hisobdan chiqarishni ro'yxatga olish kitobi	Pensiya va nafaqa to'lovlari monitoringi guruhi rahbari	Bo'lim boshlig'i o'rinbosari
20.	Pensioner (nafaqa oluvchi)ning yashash manzili o'zgarganligi munosabati bilan pensiya yig'majildini hisobga qo'yishni ro'yxatga olish kitobi	Pensiya tayinlash guruhi rahbari	Bo'lim boshlig'i o'rinbosari
21.	Pensiya (ijtimoiy nafaqa)dan chegirmalar to'g'risida ijro	Pensiya va nafaqa to'lovlari	Bo'lim boshlig'i va huquqshunos

	hujjatlarini ro'yxatga olish kitobi	monitoringi guruhi rahbari	
22.	Pensiya (ijtimoiy nafaqa) to'lovlari amalga oshirilayotgan pensiya yig'majildlarini ro'yxatga olish kitobi	Arxivarius	Bo'lim boshlig'i o'rinbosari
23.	Pensiya (ijtimoiy nafaqa) to'lovlari to'xtatilgan pensiya yig'majildlarini ro'yxatga olish kitobi	Arxivarius	Bo'lim boshlig'i o'rinbosari
24.	Pensiya (ijtimoiy nafaqa) to'lovlari amalga oshirilayotgan arxivdagi pensiya yig'majildlarini berilishini ro'yxatga olish kitobi	Arxivarius	Bo'lim boshlig'i
25.	Pensiya (ijtimoiy nafaqa) to'lovlari to'xtatilgan arxivdagi pensiya yig'majildlarini berilishini ro'yxatga olish kitobi	Arxivarius	Bo'lim boshlig'i

Yuritishga talablar

Tr	Barcha ko'rsatib o'tilgan hujjatlarda quyidagilar amalga oshirilgan bo'lishi lozim:	Mas'ul

1.	Nomerlangan	Pensiya tayinlash, Pensiya va nafaqalar to'lovi monitoringi guruhlar rahbarlari, huquqshunoslar
2.	Tikilgan	Pensiya tayinlash, Pensiya va nafaqalar to'lovi monitoringi guruhlar rahbarlari, huquqshunoslar
3.	Imzolar bilan tasdiqlangan	Pensiya tayinlash, Pensiya va nafaqalar to'lovi monitoringi guruhlar rahbarlari, huquqshunoslar
4.	Muhr qo'yilgan	Bo'lim boshlig'i
5.	Yozuvlar o'chirilishlar va o'zgartirishlarsiz	Pensiya tayinlash, Pensiya va nafaqalar to'lovi monitoringi guruhlar rahbarlari, huquqshunoslar
6.	Barcha rekvizitlar bilan to'ldirilgan	Pensiya tayinlash, Pensiya va nafaqalar to'lovi monitoringi guruhlar rahbarlari, huquqshunoslar
7.	O'z vaqtida yopilgan	Pensiya tayinlash, Pensiya va nafaqalar to'lovi monitoringi guruhlar rahbarlari, huquqshunoslar

Pensiya jamg'armasi bo'limi arxivida saqlanayotgan pensiya (ijtimoiy nafaqa) to'lovlari amalga oshirilayotgan yoki to'xtatilgan pensiya yig'majildlari pensiya yig'majildlarini alfavit tartibida ro'yxatga olish kitoblarida ro'yxatga olinadi.

Bunda alfavit kitobidagi qayd etish raqami pensiya yig'majildiga beriladi. Alfavitning har bir harfi bo'yicha bir raqamidan boshlab alohida tartib raqamlari qo'yib chiqiladi.

Pensiya jamg'armasi arxivdagi pensiya yig'majildlarining saqlanishi uchun javobgarlik arxivariusga (Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'ining buyrug'i bilan tayinlangan mas'ul xodimga) yuklatiladi. Pensiya (ijtimoiy nafaqa) tayinlash rad etilgan shaxslar yig'majildlari arxivda alohida saqlanadi. Ushbu yig'majildda quyidagi hujjatlar bo'lishi lozim⁹⁷:

- pensiya (ijtimoiy nafaqa) tayinlash yuzasidan ariza;
- ariza va ilova qilingan hujjatlarning olinganligi to'g'risidagi tilxat nusxasi;
- ish staji va ish haqi hisob-kitobi;
- arizachi tomonidan taqdim etilgan yoki Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan rasmiylashtirilgan hujjatlar kseronushxalari yoki ko'chirmalari;
- pensiya (ijtimoiy nafaqa) tayinlash rad etilganligi to'g'risidagi komissiya qarori yoki xabarnoma kseronushxasi. Agar xabarnoma arizachining shaxsan qo'lga berilgan bo'lsa, uning kseronushxasida qaytarilayotgan hujjatlarning olingan sanasi ko'rsatilgan holda, arizachining imzosi bo'lishi lozim.

Agar qaytarilayotgan hujjatlar pochta orqali jo'natilgan bo'lsa, buyurtma xat orqali jo'natilganligi to'g'risida kvitantsiya raqami va sanasi ko'rsatiladi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan hujjatlar pensiya yig'majildi muqovasiga tikiladi va alfavit tartibida saqlanadi. Pensiya yig'majildi muqovasida arizachining familiyasi, ismi, otasining ismi va yashash manzili ko'rsatiladi.

Pensiya jamg'armasi bo'limida saqlanayotgan pensiya yig'majildlari Pensiya jamg'armasi bo'limida pensiya yig'majildlarini olishga huquqi bo'lgan xodimlarga, arxivdan pensiya yig'majildlarining berilishini ro'yxatga olish kitoblarida berilishi holatini oldindan qayd etish orqali beriladi. Pensiya yig'majildlarini arxivdan berish va qaytarilishini nazorat qilish arxivariusga yuklatiladi. Fuqarolik holatlari dalolatnomalarini yozish (FHDYo) bo'limlari har

⁹⁷O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining «Pensiya ishlarini rasmiylashtirish va yuritish tartibi hamda pensiya hujjatlarining shakllari va ularni to'ldirish qoidalari to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi 2011 yil 14 oktyabrdagi 63-son buyrug'i. "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami". 2011 yil. 45-46-son. 483-modda.

oyda joriy oyning 5-sanasiga qadar o'tgan oy uchun vafot etgan pensioner (nafaqa oluvchi)lar ro'yxatini belgilangan shakl bo'yicha Pensiya jamg'armasi bo'limiga taqdim etadi. Pensiya va nafaqalar to'lovi monitoringi bo'limi inspektori ushbu ro'yxatga asosan vafot etgan pensioner (nafaqa oluvchi)lar pensiya yig'majildlarini yopish ishlarini amalga oshiradi.

Pensiya jamg'armasi bo'limi xodimlari pensiya yig'majildlari butligini ta'minlash uchun barcha zarur choralar ko'rish lozim. Ma'lum bir sabablarga ko'ra (yong'in, suv toshqini va favqulodda xarakterga ega bo'lgan boshqa hodisalarda) pensiya yig'majildi yo'qolgan yoki saqlanmagan taqdirda pensiya yig'majildi dublikati tiklanadi. Pensiya yig'majildi dublikatida pensiya yoki ijtimoiy nafaqa tayinlash (qayta hisoblash)ga doir barcha hujjatlar, shaxsiy hisobvaraq kseronusxasi, shuningdek Pensiya jamg'armasi bo'limi arxivida pensiya yig'majildi mavjud emasligi to'g'risida ma'lumotnoma tikiladi. Pensiya yig'majildi muqovasida, shuningdek unda mavjud barcha hujjatlarda "Dublikat" belgisi va uning rasmiylashtirilgan sanasi yoziladi. Pensiya yig'majildi dublikati O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmasi tomonidan tasdiqlanadi. Pensiya jamg'armasi bo'limi arxivariusi o'zi egallab turgan lavozimidan ozod qilingan taqdirda Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'i buyrug'i asosida tashkil etilgan ishchi guruhi tomonidan pensiya yig'majildlari qabul qilish-topshirish ishlari amalga oshiriladi. Ishchi guruh pensiya tayinlash guruhi rahbari, inspektori va yuriskonsultdan iborat bo'ladi. Inspektor ishdan bo'shatilgan taqdirda, Pensiya jamg'armasi bo'limi arxividan pensiya yig'majildlarini qaytarish bo'yicha qarzдорligi mavjud emasligi to'g'risida aylanma varaqda arxivarius belgisi qo'yilishi lozim.

Pensiyani qayta xisoblashni, bir turdagi pensiyadan boshqa turdagi pensiyaga o'tkazishni, avval tayinlangan pensiyani tiklashni so'rab yozilgan ariza, tegishli hujjatlar bilan birga bo'limga topshiriladi. Pensiyalarni qayta xisoblash bir turdagi pensiyadan boshqa turdagi pensiyaga o'tkazish, avval tayinlangan pensiyani tiklash to'g'risidagi arizalar 5 kun ichida ko'rib chiqiladi. Fuqaro qayta hisoblash

uchun qo'shimcha xujjatlar bilan murojaat etganda tayinlash guruhi raxbari va inspektori⁹⁸:

a) taqdim qilinayotgan xujjatlar va qayta xisoblash bo'yicha arizani bo'lim boshlig'i yoki birinchi o'rinbosarga kiritadi;

b) bo'lim boshlig'i yoki birinchi o'rinbosar arizaga tegishli ko'rsatma qo'yadi;

v) tayinlash guruxi inspektori arizani qabul qilib olganligi to'g'risida murojaat etuvchiga tilxat yozib beradi va qayd etish kitobiga ro'yxatga oladi.

Ariza ro'yxatga olingandan keyin, tegishli hujjatlar bilan birga tayinlash guruxi inspektori tomonidan qayta hisoblanadi va tekshirish uchun tayinlash guruh raxbariga beriladi va tasdiqlash uchun Komissiyaga taqdim etiladi. Pensiyalarni qayta hisoblashdagi hujjatlar ko'rsatilgan tartibda tikiladi. Pensiyani qayta hisoblashda, bir turdagi pensiyadan boshqa turdagi pensiyaga o'tkazishda, avval tayinlangan pensiyani tiklashni rad etilgan xolda, Komissiyaning tegishli qarori chiqarilgan kundan boshlab 5 kun ichida rad etish sababi va arz qilish tartibi tushuntirilib, arizachiga yoki korxona, muassasa, tashkilotga xabarnoma yuboradi va taqdim etilgan hujjatlarning aslini qaytaradi.

Pensiya noto'g'ri tayinlanganligi aniqlangan hollarda, pensiya to'lovini to'xtatish masalasi Komissiya tomonidan ko'rib chiqiladi va bayonnoma bilan rasmiylashtirilib, 5 kun ichida fuqaroga yoki korxona, muassasa, tashkilotga bayonnomadan ko'chirma beriladi. Pensiya to'lovi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda to'xtatilganda, (masalan pensiya to'lash muddati tugaganda, pensioner vafot etganda yoki pensiya to'lovi vaqtincha to'xtatilganda, tibbiy mexnat ekspert komissiyasidan (TMEK) ko'rigidan o'tish muddati o'tkazib yuborilganda, pensioner ozodlikdan maxrum etish jazosiga xukm qilingan xollarda), pensiya to'lashni to'xtatish yoki vaqtincha to'xtatib turish pensiya va nafaqalar to'lovi bo'yicha monitoring guruhi tomonidan pensiya ishining maxsus grafasiga to'lov

⁹⁸O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirining «Pensiya hujjatlarning shakllari va ularni to'ldirish qoidalari hamda pensionerlar yig'ma jildini rasmiylashtirish va yuritish taribi haqida yo'riqnomani tasdiqlash to'g'risida»gi 2007 yil 23 iyuldagi 118-son buyrug'i. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami. 2007 yil. 35-36-son, 368-modda.

qachondan to'xtatilganligi va to'xtatish sababini ko'rsatilib, rasmiylashtiriladi. Fuqaro TMEK ko'rigidan o'z vaqtida o'tmasdan keyinchalik o'tganda, unga O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni 55-moddasiga asosan pensiyani to'lash Komissiya qaroriga asosan rasmiylashtiriladi. Pensiyani tiklash Komissiya qarori bilan rasmiylashtiriladi. Pensiyani tiklash rad etilgan hollarda, bu haqda arizachi 5 kunlik muddatda yozma ravishda xabardor qilinadi.

6.4.Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni moliyalashtirish nazorati

«Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga muvofiq, «Pensiyalarni to'lashga xarajatlarni koplash tartibi to'g'risida»gi Nizomni tasdiqlash haqida»gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 23 dekabrda 357-son qarori tasdiqlandi. «Pensiyalarni to'lashga xarajatlarni qoplash tartibi to'g'risida»gi Nizom:

- xodimlarning mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda mehnatda mayiblanish va kasb kasalligi oqibatida tayinlangan boquvchisini yo'qotganlik va nogironlik pensiyalarini;
- Qonunning 12-moddasi «b» — «j» bandlariga muvofiq tayinlangan pensiyalarni;
- Qonunning 14-moddasiga (yoshga doir pensiyalarni muddatidan oldin tayinlash) asosan tayinlangan pensiyalarni to'lashga yo'naltirilgan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'larini qoplash tartibini belgilaydi.

Korxonalar va tashkilotlar tomonidan pensiyalarni to'lashga xarajatlarni qoplashga to'lov ushbu Nizomda nazarda tutilgan tartibda: xodimlarning mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligi oqibatida tayinlangan boquvchisini yo'qotganlik pensiyalari bo'yicha 2016 yil 1

yanvardan boshlab, Qonunning 12-moddasi «v» — «j» bandlariga muvofiq tayinlangan pensiyalar bo'yicha 2016 yil 1 yanvargacha amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Qonunini amalga kiritish tartibi haqida» 1993 yil 3 sentyabrdagi 939-XII-son qarorining 3-bandiga muvofiq tashkilotlar xodim «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonunning 7-moddasida nazarda tutilgan pensiya yoshiga etguniga qadar mazkur Qonun 12-moddasining «b» bandiga muvofiq tayinlangan pensiyalar bo'yicha pensiyalar to'loviga xarajatlarni qoplaydigan to'lovni 100 foiz miqdorida, lekin minimal miqdordan kam bo'lmagan miqdorda Pensiya jamg'armasiga o'tkazadi. Nizomda mehnatda mayiblanish va kasb kasalligi oqibatida tayinlangan boquvchisini yo'qotganlik va nogironlik pensiyalarini to'lashga xarajatlarni qoplash tartibi belgilandi. Pensionerning yashash joyi bo'yicha Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limi har oyda keyingi oyning 1-sanasiga qadar tashkilotga mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda mehnatda mayiblanish va kasb kasalligi oqibatida tayinlangan boquvchisini yo'qotganlik va nogironlik pensiyalarini to'lashga xarajatlarni qoplash to'g'risida regress talabnomani yuboradi. Tashkilotlar har oyda mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda olingan mehnatda mayiblanish va kasb kasalligi oqibatida tayinlangan boquvchisini yo'qotganlik va nogironlik pensiyalari to'langan oydan keyingi oyning 10-sanasigacha mazkur xarajatlarni qoplovchi to'lovni Pensiya jamg'armasiga o'tkazadilar. Pensionerning yashash joyi bo'yicha Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limi har oyda oyning 10-sanasigacha tashkilot soliq hisobiga qo'yilgan joydagi davlat soliq xizmati organiga mazkur Nizomning 3-bandida ko'rsatilgan Pensiya jamg'armasi tuman (shahar) bo'limining xarajatlari bo'yicha qarzdorligi summasi to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etadi.

Pensionerning hisobga turgan joyi bo'yicha Pensiya jamg'armasi tuman (shahar) bo'limlari mazkur Nizomning 3-bandida ko'rsatilgan pensiyalarni to'lashga sarflangan mablag'larning, ular tashkilotlar tomonidan o'z vaqtida to'lanmagan taqdirda, qonun hujjatlariga muvofiq regress da'vo arizalari bo'yicha

tashkilotlardan undirilishini ta'minlaydilar. Xodim mehnatda mayiblanish va kasb kasalligi oqibatida mehnat qobiliyatini har xil ish beruvchilarda yo'qotgan taqdirda har bir ish beruvchi mablag'larni birdamlik tartibida qoplaydi. Agar mehnatda mayiblanish va kasb kasalligi oqibatida mehnat qobiliyatini yo'qotish darajasini birlamchi aniqlashda (birinchi ish beruvchida) nogironlik guruhi belgilanmagan bo'lib, keyinchalik esa yangi olingan mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligi oqibatida mehnat qobiliyatini yo'qotish darajasi nogironlik guruhini belgilash bilan birga oshirilgan bo'lsa, pensiyalarni to'lashga sarflangan Pensiya jamg'armasi xarajatlarini qoplash nogironlik guruhi qaysi ish beruvchi davrida belgilangan bo'lsa, shu ish beruvchi tomonidan amalga oshiriladi.

«Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonunning 12-moddasiga asosan tayinlangan pensiyalarni to'lashga xarajatlarni qoplash quyidagi tartibda amalga oshiriladi. Tashkilotlar Pensiya jamg'armasining xarajatlarini qoplashga zarur bo'lgan summalarning minimal miqdorini har yili 15 yanvargacha o'tkazadilar. Tashkilotlar tomonidan xodim Qonunning 7-moddasida nazarda tutilgan pensiya yoshiga etguniga qadar mazkur Qonun 12-moddasining «b» bandiga muvofiq tayinlangan pensiyalarni to'lashga ketgan oldingi yil uchun Pensiya jamg'armasining haqiqiy xarajatlarini to'liq qoplash, Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan qoplashga zarur bo'lgan summalarning minimal miqdorini chegirib qolgan holda, hisobot yilining 1 fevraligacha amalga oshiriladi.

«Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonunning 12-moddasiga muvofiq tayinlangan pensiyalarni to'lashga xarajatlarni qoplash uchun zarur summalarning minimal miqdori quyidagi tartibda aniqlanadi. Nazarda tutilgan ish joylariga ega bo'lgan tashkilotlar ana shunday ish o'rinlarining ro'yxatini, kasblar, lavozimlar nomini, mazkur ish joylarida ishlovchi ishchilarning yillik o'rtacha sonini, ish o'rinlarini mehnat sharoitlari va asbob-uskunalarining jarohatlash xavfliligi yuzasidan attestatsiyadan o'tkazish natijalarini hisobga olgan holda aniqlaydilar. Ushbu ish joylaridan

mazkur yil davomida imtiyozli shartlarda pensiyaga chiqadigan xodimlarning soni ularning yillik o'rtacha sonining 3 foizi miqdorida qabul qilinadi.

Qonunga muvofiq ularga tegishli pensiya miqdorini aniqlash uchun ko'rsatib o'tilgan kasblarda ishlagan xodimlarning o'rtacha oylik ish haqi oldingi yil ma'lumotlari bo'yicha hisoblab chiqariladi. Pensiya miqdori ko'rsatib o'tilgan o'rtacha oylik ish hajmining 60 foiziga teng bo'ladi.

Pensioner hisobda turgan joy bo'yicha Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari har yili 1 yanvarga qadar imtiyozli shartlarda yoshga doir pensiya oluvchi erkaklar 60 yoshga to'lgunga qadar va ayollar 55 yoshga to'lgunga qadar bo'lgan ro'yxatini oldingi yil uchun amalga oshirilgan xarajatlarni va tashkilotlar nomini (soliq to'lovchining identifikatsiyalash raqamini) ko'rsatgan holda to'langan pensiyalar summalarini qoplash uchun tashkilot soliq hisobiga qo'yilgan joydagi davlat soliq xizmati organiga etkazadilar. Pensioner hisobda turgan joy bo'yicha Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari mazkur Nizomda ko'rsatilgan pensiyalarni to'lashga ketgan mablag'larni, ular tashkilotlar tomonidan o'z vaqtida to'lanmagan taqdirda, qonun hujjatlariga muvofiq regress da'vo arizalari bo'yicha tashkilotlardan undirishlari mumkin. Tashkilot tugatilayotganda tugatish komissiyasi (tugatuvchi) majburiy tartibda Qonunda nazarda tutilgan ish o'rinlari bo'yicha eng kamida minimal talab qilingan maxsus ish stajiga ega bo'lgan shaxslarga ular Qonunda nazarda tutilgan pensiya yoshiga etgunga qadar bo'lgan muddatga pensiyalar to'lash uchun ketadigan mablag'larni, ajratmani amalga oshirish kunida belgilangan pensiya miqdorida kapitallashtirilishni hisobga olgan holda ajratadilar. Pensiya miqdori aniqlangan o'rtacha oylik ish haqining 60 foiziga teng bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 23 dekabrda gi «Pensiyalarni to'lashga xarajatlarni koplash tartibi to'g'risida»gi Nizomni tasdiqlash haqida»gi 357-son qaror ishsiz maqomiga ega bo'lgan shaxslarga muddatidan oldin tayinlangan yoshga doir pensiyalar to'lashga xarajatlarni qoplash tartibini belgilaydi. Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari har oyda Qonunga muvofiq muddatidan oldin yoshga doir pensiyalar tayinlangan

shaxslarning ro'yxatini, amalga oshirilgan xarajatlarni ko'rsatgan holda, Mehnat vazirligining Bandlikka ko'maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish tegishli tuman (shahar) markazlari etkazadilar. Bandlikka ko'maklashish markazlari har oyda pensiya to'langan oydan keyingi oyning 15-sanasigacha Pensiya jamg'armasiga xarajatlarni qoplovchi mablag'larni ishsiz Qonunda belgilangan pensiya yoshiga etguniga qadar o'tkazadilar. Pensioner hisobda turgan joy bo'yicha Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limi mazkur Nizomda ko'rsatilgan Pensiya jamg'armasi tuman (shahar) bo'limi amalga oshirgan xarajatlar bo'yicha Bandlikka ko'maklashish markazlarining qarzdorligi summalari haqidagi ma'lumotlarni davlat soliq xizmati organiga har oyda oyning 15-sanasigacha taqdim etadilar. Pensioner hisobda turgan joy bo'yicha Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari pensiyalarni to'lashga ketgan mablag'larni Bandlikka ko'maklashish markazlaridan, ular tomonidan o'z vaqtida to'lanmagan taqdirda, qonun hujjatlariga muvofiq regress da'vo arizalari bo'yicha undirishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi moliya vazirining «Pensiya ishlarini rasmiylashtirish va yuritish tartibi hamda pensiya hujjatlarining shakllari va ularni to'ldirish qoidalari to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi 2011 yil 14 oktyabrdagi 63-son buyrug'i tasdiqlandi. Pensionerning va ijtimoiy nafaqa oluvchining pensiyaga oid hujjatlar yig'majildi shuningdek pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlashga taalluqli hujjatlar mazkur Yo'riqnomaga muvofiq Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan rasmiylashtiriladi. Pensiya yig'majildi, pensiya, ijtimoiy nafaqalar va boshqa to'lovlarni tayinlashga taalluqli hujjatlarni rasmiylashtirish, shuningdek arizalarni ro'yxatga olish uchun Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan mazkur Yo'riqnomaga muvofiq ro'yxatga olish kitoblari yuritiladi. Mazkur kitoblarda ro'yxat yil boshida birinchi raqam bilan ochiladi, yil davomida qatorlar to'lib qolganda va yangi kitoblar ochilganda raqamlash davom ettiriladi, yil yakunida esa kitob so'nggi raqam bilan yakunlanadi, bunda ro'yxatning yakunlovchi varag'i Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'i va Pensiya jamg'armasi bo'limi pensiya va nafaqalar tayinlash guruhi

rahbari tomonidan imzolanadi hamda Pensiya jamg'armasi bo'limi muhri bilan tasdiqlanadi. Kitobning yopilishi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmasining mas'ul xodimi tomonidan tasdiqlanadi, so'nggi varag'iga imzo qo'yiladi va Pensiya jamg'armasi bo'limining arxiviga saqlash uchun topshiriladi. Pensiya yig'majildining to'g'ri rasmiylashtirilishi pensiya tayinlash guruhiga yuklanadi. Pensiya yig'majildini rasmiylashtirish va yuritish yagona tartibiga amal qilinishi ustidan nazoratni olib borish pensiya tayinlash guruhi rahbariga, umumiy nazorat esa Pensiya jamg'armasi bo'limining boshlig'iga yuklanadi.

6.5.-jadval.

Pensiya tayinlash to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish

KITOBI⁹⁹

T/r	Arizach i-ning F.I.O., tug'ilgan yili va yashash manzili	Pensiya tayinlash uchun hujjatlar taqdim etgan tashkilot nomi	Hujjatning kelib tushgan sanasi		Pensiya turi	Talab qilindigan ish staji/ ortiqcha ish staji	Komissiya qarori mazmuni					Pensiya yig'majildi raqami
			taqdim m-noma (tashki-lot tomoni-dan kelib tushgan)	ariza (fuqaro tomoni-dan kelib tushgan)			umumiy ish staji	o'rta cha oylik ish haqi	qaro sana si	pensiya miqdori	pensiya tayinlash mud-dati	

⁹⁹O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining «Pensiya ishlarini rasmiylashtirish va yuritish tartibi hamda pensiya hujjatlarining shakllari va ularni to'ldirish qoidalarini to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi 2011 yil 14 oktyabrda 63-son buyrug'i. 6-iloza."O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami". 2011 yil. 45-46-son. 483-modda.

			an sanasi)									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.												
2.												
3.												

Pensiya jamg'armasi bo'limining har bir xodimi, o'z vakolati doirasida o'ziga biriktirilgan hudud bo'yicha qonun hujjatlariga muvofiq hujjatlarni to'g'ri va o'z vaqtida rasmiylashtirilishiga doir ishlarning bajarilishini ta'minlash bo'yicha javobgar hisoblanadi. Pensiya tayinlash guruhi inspektori o'z lavozimidan ozod qilinganda, boshqa lavozimga o'tkazilganda yoki qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa holatlarda, pensiya yig'majildlarni va boshqa hujjatlarni qabul qilish va topshirish ishlari Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'ining buyrug'i asosida pensiya tayinlash guruhi rahbari, inspektori, arxivarius va yuriskonsultdan tashkil topgan ishchi guruhi tomonidan amalga oshiriladi. Pensiya yig'majildlari va boshqa hujjatlarni qabul qilish va topshirish ishlari ishchi guruh tomonidan tasdiqlangan dalolatnoma bilan rasmiylashtiriladi. O'zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashovchi chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning pensiya yig'majildlari belgilangan tartibga muvofiq rasmiylashtiriladi.

Inspektor pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash uchun taqdim etilgan hujjatlar asosida kompyuter bazasiga ma'lumotlarni kiritadi. Iish staji, o'rtacha ish haqi, pensiya, ijtimoiy nafaqa yoki boshqa to'lovlar miqdorini hisoblaydi, hisob-kitoblarni chop etadi. Pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash yoki tayinlashni rad etish to'g'risida komissiya qarori loyihasini tayyorlaydi. Pensiya yig'majildida mavjud hujjatlar belgilangan tartibda tikiladi va pensiya tayinlash guruhi rahbariga ko'rib chiqish uchun taqdim etiladi. Pensiya tayinlash guruhi rahbari barcha zarur ma'lumotlarni (pasport ma'lumotlari, pensiya, ijtimoiy nafaqa yoki boshqa to'lovlar turi, ish staji, o'rtacha ish haqi, ustama miqdori, pensiya miqdorini oshirish va boshqalarni hisoblash), shuningdek pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash muddatini kompyuter bazasiga to'g'ri kiritilganligini tekshiradi, shundan so'ng pensiya yig'majildini ko'rib chiqish uchun komissiyaga kiritadi. Komissiya Pensiya jamg'armasi bo'limiga pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash to'g'risidagi ariza barcha hujjatlar bilan kelib tushgandan so'ng, o'n kun muddat ichida pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash yoki tayinlashni rad etish, taqdim etilgan hujjatlarning asosliligini tekshirish to'g'risida tegishli qarorni qabul qiladi.

Taqdim etilgan hujjatlarning asosliligini tekshirish komissiya tomonidan tekshirish lozimligi to'g'risida qaror qabul qilingandan so'ng amalga oshiriladi. Pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash uchun taqdim etilgan hujjatlarning asosliligini tekshirish, tekshirish sanasi ko'rsatilgan holda dalolatnoma bilan rasmiylashtiriladi. Tekshirish tashkilot yoki arxiv vakili ishtirokida o'tkazilishi lozim, bunda tekshirish natijasi bo'yicha dalolatnoma Pensiya jamg'armasi bo'limi xodimi, tashkilot yoki arxiv vakili tomonidan imzolanadi, shundan so'ng tashkilot yoki arxiv muhri bilan tasdiqlanadi. Pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash uchun taqdim etilgan hujjatlarni tekshirish ishlari amalga oshirilgandan so'ng, komissiya pensiya, ijtimoiy nafaqa yoki boshqa to'lovlarni tayinlash yoki tayinlashni rad etish to'g'risida qaror qabul qiladi. Pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash bo'yicha komissiya

qarorining mazmuni tegishliligi bo'yicha pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash bo'yicha arizalarni qayd etish kitoblariga yoziladi.

6.6.-jadval.

Pensiya va nafaqalar to'lovi monitoringi guruhiga taqdim etilgan hujjatlarni ro'yxatga olish KITOBI¹⁰⁰

T/r	Pensiy a yig'ma - jildi raqam i	Pensiya yoki nafaqa oluvchini ng F.I.O.	Berilayotga n hujjatlarnin g mazmuni (qisqacha)	Hujjat- larni berish sanasi	To'lov monito ring guruhi inspekto ri imzosi	Pensiya va nafaqalar to'lovi monitorin gi guruhi tomonidan hujjatlarn i ko'rib chiqish natijasi	Pensiya va nafaqa tayinlash guruhiga qaytarilg an hujjatlar sanasi	Hujjat - lar olin- ganligi to'g'ri sida arxiva - rius imzosi
1.								--
2.								--
3.								--
4.								--

¹⁰⁰O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining «Pensiya ishlarini rasmiylashtirish va yuritish tartibi hamda pensiya hujjatlarining shakllari va ularni to'ldirish qoidalari to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi 2011 yil 14 oktyabrdagi 63-son buyrug'i. 14-ilova."O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami". 2011 yil. 45-46-son. 483-modda.

Izoh:

1. Ko'chib ketish yoki yangi tayinlangan pensiyalar bo'yicha pensiya yig'majildiga shaxsiy hisobvaraqlar raqami faqatgina to'lov bo'yicha inspektor tomonidan pensiya tayinlashni rasmiylashtirish yakunlangandan so'ng kiritiladi.

2. F-25 - ishlovchi pensionerlarga ish joyidan pensiya to'lash uchun talabnoma.

3. T-2 - Pochta bo'limlari orqali pensiyalar to'lash.

4. T-8 - Xalq banki bo'limlari orqali pensiyalar to'lash.

5. T-6 - plastik (bank) kartochkalari bo'yicha tijorat banklari orqali pensiyalarni to'lash.

Komissiyaning tayinlashni rad etish, tekshirish o'tkazish va qo'shimcha hujjatlarni taqdim etish zarurligi, ortiqcha to'langan summalarni pensiyadan chegirib qolish to'g'risidagi qarorlari, shuningdek arizalarni ko'rib chiqishda qabul qilingan boshqa qarorlar (pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash to'g'risidagi qarordan tashqari) pensiya tayinlashni rad etish, qo'shimcha tekshirishni o'tkazish va qo'shimcha hujjatlarni taqdim etish to'g'risidagi komissiya qarorlarini ro'yxatga olish kitobiga qayd etiladi. Komissiya tomonidan pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni tayinlash to'g'risida qaror qabul qilingandan so'ng, pensiya yig'majildi pensiya va nafaqalar to'lovi monitoringi guruhiga taqdim etilgan hujjatlarni ro'yxatga olish kitobiga qayd etilgandan so'ng Pensiya jamg'armasi bo'limi pensiya va nafaqalarni to'lovi monitoringi guruhiga beriladi.

Kitobda nazorat uchun to'lov hujjatlarining rasmiylashtirilishi va pensiya yig'majildlarini qaytarish muddatlari aks ettiriladi. Pensioner (nafaqa oluvchi)ning shaxsiy hisobvarag'i ochilgandan so'ng, pensiya yig'majildi shu hisobvaraqdagi raqam bilan raqamlanadi, shundan so'ng to'lov hujjatlari rasmiylashtiriladi va pensiya yig'majildi inspektorga qaytariladi, inspektor o'z navbatida pensiya

yig'majildini Pensiya jamg'armasi arxivida saqlash uchun arxivariusga topshiradi. Pensioner (nafaqa oluvchi)ning shaxsiy hisobvarag'ini ochish Yo'riqnomada ko'zda tutilgan kitoblarda ro'yxatga olish bilan rasmiylashtiriladi¹⁰¹.

Inspektor pensiya yig'majildi asosida belgilangan shaklda pensiya guvohnomasini yozib beradi. Pensiya guvohnomasi blanki qat'iy hisobda turuvchi hujjat hisoblanadi va Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'i tomonidan tayinlangan mas'ul shaxsda saqlanadi. Pensiya guvohnomasini olish uchun shaxs Pensiya jamg'armasi bo'limiga ikkita fotosurat taqdim etadi, shundan bittasi guvohnomaga, ikkinchisi esa pensiya yig'majildi oldi qismining ichki tomoniga elimlanadi. Pensiya guvohnomasining berilishi pensionerlar (nafaqa oluvchilar)ga berilgan guvohnomalarni ro'yxatga olish kitobida qayd etiladi. Pensiya guvohnomasi yo'qolgan taqdirda guvohnomaning dublikati beriladi. Dublikatga yo'qolgan pensiya guvohnomasining raqami beriladi, dublikatning qayd etish raqami esa pensionerlar (nafaqa oluvchilar)ga berilgan guvohnomalarni ro'yxatga olish kitobiga kiritiladi. Pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni olganligi to'g'risidagi ma'lumotnoma pensionerlar (nafaqa oluvchilar)ga berilgan ma'lumotnomalarni ro'yxatga olish kitobiga shaxsning ma'lumotnoma olganligi to'g'risidagi imzo qo'yilishi orqali beriladi.

Jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlarini olish huquqi to'g'risida guvohnoma berilishi jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlarini olish huquqi to'g'risida berilgan guvohnomani ro'yxatga olish kitobida qayd etish bilan rasmiylashtiriladi. Ishlovchi pensionerga f-25 topshiriqnomasi berilishi ishlovchi pensionerlarga beriladigan topshiriqnomalarni (f-25) ro'yxatga olish kitobida ro'yxatga olish bilan rasmiylashtiriladi. Pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni olish uchun taqdim etilgan ishonchnoma pensiya, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni ishonchnomalar orqali olishni ro'yxatga olish kitobida qayd etiladi. Pensioner (nafaqa oluvchi) vafot etgandan so'ng uning pensiya yig'majildi

¹⁰¹O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining «Pensiya ishlarini rasmiylashtirish va yuritish tartibi hamda pensiya hujjatlarining shakllari va ularni to'ldirish qoidalari to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi 2011 yil 14 oktyabrdagi 63-son buyrug'i. 15-ilova. "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami". 2011 yil. 45-46-son. 483-modda.

uning oila a'zolariga tayinlangan boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi yig'majildiga tikiladi.

6.5.Jamg'arma mablag'larini shakllantirish va sarflanish hisobini yuritish uchun javobgarlik masalalari

Davlat maqsadli jamg'armalari har qanday ijtimoiy mexanizmning ajralmas elementidir. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va yangilash sharoitida mamlakatning farovonligini belgilovchi asosiy omil sifatida davlat moliyasi va davlat maqsadli jamg'armalari pul aylanmasining barqarorligi belgilab olindi. Moliyaviy resurslar davlat miqyosida va korxona darajasida etarli darajada mavjudligi jamiyatni yanada barqaror rivojlanishida, iqtisodiy qiyinchiliklar va inqirozlardan xalos etuvchi manba sifatida ham namoyon bo'ladi. Hozirgi kunda mamlakat moliya tizimi oldiga qo'yilgan muhim vazifalardan biri – davlat maqsadli pul fondlarining faoliyatidan samarali foydalanish hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasida: «Soliq-byudjet siyosatiga qat'iy amal qilish, davlatning ijtimoiy majburiyatlarini bajarish, ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar hajmi, yirik investitsiya loyihalari va mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlashni moliyalashtirish – ushbu eng muhim vazifalarni amalga oshirish, avvalo, Moliya vazirligi va shaxsan vazirning faoliyati samaradorligi bilan belgilanadi»¹⁰².

Albatta, davlatning ijtimoiy majburiyatlarini bajarish bevosita pensiyalarning pensionerlarga o'z vaqtida va to'liq hajmda to'lanish masalasini ham ifoda etadi.

¹⁰²Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

Shu bilan birga, pensiyalarning pensionerlarga o'z vaqtida va to'liq hajmda to'lanishi, avvalo, Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligiga bog'liq bo'ladi. Bir vaqtning o'zida, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligi unga to'lanadigan to'lovlarning o'z vaqtida va to'liq miqdorda amalga oshirilishiga hamda pensiya ta'minoti boshqaruvining samarali tashkil etilishiga bog'liq.

Davlat pensiya fondlari barqarorligini ta'minlash makroiqtisodiy nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, bu borada AQShlik olim Jun Pengning quyidagi fikrlari ahamiyatlidir: "...pensiya ta'minoti boshqaruvi, nafaqat, pensiya ta'minotining moliyaviy barqarorligiga, balki butun davlat sektorining moliyaviy barqarorligiga ta'sir ko'rsatadi, shu sababli pensiya ta'minoti boshqaruvi davlat pensiya tizimiga pensiya badalini to'lovchi va kelgusida undan hukumat tomonidan kafolatlangan pensiya to'lovlarini oluvchi har bir shaxsga dahldor bo'lishi lozim"¹⁰³.

Davlat byudjetining asosiy vazifasi iqtisodiyotni moliyaviy vositalar yordamida samarali rivojlantirish va umumdavlat miqyosidagi ijtimoiy vazifalarni hal qilish uchun sharoit yaratishdan iborat bo'ldi. Davlat maqsadli jamg'armalari tarkibida salmoqli o'rinni Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'arma egallaydi. Keyingi yillarda Pensiya jamg'armasining daromadlari va xarajatlari tarkibida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Masalan, 1994 yil byudjetdan ajratilgan transfert to'lovlari Pensiya jamg'armasining daromadlarini 21,3 % ini qoplagan bo'lsa, 2000 yilga kelib 3,5% ini tashkil etdi. 2000 yilda byudjetidan moliyalashtiriladigan sohalaridagi minimal ish haqi, pensiya miqdori, ijtimoiy to'lovlar va nafaqalar miqdorini oshirilishi Pensiya jamg'armasining moliyaviy ahvolini qiyinlashtirdi va 2000 yil Pensiya jamg'armasining taqchilligini qoplash uchun Davlat byudjetidan 7,9 mlrd. so'm mablag' ajratildi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tarkibidagi Pensiya jamg'armasining 2007 yilgi xarajatlari 1840,5 mlrd. so'mni, daromadlari esa 1881,6 mlrd. so'mni tashkil etdi. "Yagona ijtimoiy to'lov, badallar, ajratmalardan 1640,4 mlrd. so'm

¹⁰³ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 5.

mablag' tushdi»¹⁰⁴. Byudjetdan tashqari Pensiya fondiga Respublika byudjetidan 2005 yilda 28564,0 mln so'm, 2006 yilda 50000,0 mln so'm, 2007 yilda 45000,0 mln so'm, 2008 yilda 65000,0 mln so'm, 2009 yilda 230000,0 mln so'm dotatsiya ajratildi. «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi xuzuridagi Pensiya jamg'armasining 2009 yilgi daromadlari 4293,9 mlrd. so'mni (byudjetdan dotatsiya 230,0 mlrd.so'm), xarajatlari esa 4063,9 mlrd. so'm miqdorida qabul qilindi»¹⁰⁵.

6.7.-jadval.

Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga dotatsiyalar¹⁰⁶

(mln. so'm)

T\r	Yillar	Dotatsiya
1.	2005	28563,9
2.	2006	50000,0
3.	2007	45000,0
4.	2008	65000,0
5.	2009	230000,0

Pensiya jamg'armasi tuman (shahar) bo'limlari va davlat soliq xizmati organlari xarajatlarning to'liq va o'z vaqtida qoplanishi yuzasidan nazoratni «Pensiyalarni to'lashga xarajatlarni qoplash tartibi to'g'risida»gi Nizomda belgilangan tartibda amalga oshiradilar. Tushumlarning o'z vaqtida va to'liqliligini ta'minlash maqsadida Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari va davlat soliq xizmati organlari axborot almashinuvi bo'yicha o'zaro hamkorlikni, shu jumladan axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda amalga oshiradilar. Mazkur Nizomda ko'rsatilgan pensiyalarni to'lashga xarajatlar o'z vaqtida

¹⁰⁴O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2007 yil 12 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2008 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi 744-son Qarori.

¹⁰⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 22 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2010 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi 1245-son Qarori.

¹⁰⁶ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma'lumotlari.

qoplanmaganligi uchun o'tkazilishi lozim bo'lgan summaning har bir kechiktirilgan kuni uchun 0,033 foizi miqdorida, lekin qarzдорlikning 100 foizidan ko'p bo'lmagan miqdorda penya hisoblanadi. Tashkilot qayta tashkil etilgan (qo'shib yuborish, qo'shib olish, bo'lish, ajratish, o'zgartirish) taqdirda mazkur Nizomning 3, 10 va 15-bandlarida ko'rsatilgan pensiyalarni to'lashga xarajatlarni qoplash majburiyati uchun uning huquqiy vorisi javob beradi. Xarajatlarni to'lash to'g'risidagi barcha talablar (da'volar) ham unga beriladi. Har oyda davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga hisobot oyidan keyingi oyning 15-sanasi dan kechiktirmasdan belgilangan shakllarda taqdim etadi.

O'zbekiston Respublikasida kutilayotgan umr ko'rish yoshi va mehnat vazifalarini bajarishda mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligi oqibatida boquvchisini yo'qotganlik va nogironlik pensiyasiga huquqi bo'lgan fuqaro yoshi o'rtasidagi farq 5 yildan kam bo'lsa, shuningdek, agar fuqaroning yoshi O'zbekiston Respublikasida kutilayotgan umr ko'rish yoshidan ko'p bo'lsa, u holda mablag'lar kamida 5 yil uchun to'lanishi lozim.

6.8.-jadval.

**O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari
Pensiya jamg'armasi byudjeti ijrosi to'g'risida 20__yil «____» _____
holatiga ko'ra**

HISOBOT SHAKLI¹⁰⁷

ming so'm

¹⁰⁷O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligining «Davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi hisobotlarning shakllarini tasdiqlash va muddatlarini belgilash to'g'risida»gi 2014 yil 16 oktyabrdagi 67-son buyrug'i. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2014 yil. 46-son. 553-modda.

T/r	Ko'rsatkichlar	Yil boshidan		Hisobot oyida	
		proгноз	ijro	proгноз	ijro
1.	Davr boshiga qoldiq	x		x	
2.	Jami daromadlar				
	jumladan:				
3.	Jami xarajatlar				
	jumladan:				
4.	Davr oxiriga qoldiq	x		x	

Rahbar _____

(imzo)

Bosh buxgalter _____

(imzo)

20__ yil __ _____

Mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligi uchun javobgar tashkilot tugatilgan taqdirda tugatish komissiyasi (tugatuvchi) tashkilotning tugatish kuniga tayinlangan pensiya miqdorida kapitallashtirilishni hisobga olgan holda ajratmalarni majburiy ravishda quyidagi tartibda amalga oshiradi:

a) mehnatda mayiblanish va kasb kasalligi oqibatidagi nogironlik bo'yicha pensiyalarni to'lashga:

agar nogironlik muayyan davrga belgilangan bo'lsa, nogironlikning amal qilish muddatiga, biroq kamida besh yil uchun;

agar nogironlik muddatsiz belgilangan bo'lsa, ajratmalarni hisoblab chiqish sanasida xodimlar O'zbekiston Respublikasida kutilayotgan umr ko'rish yoshiga etgungacha bo'lgan muddatga;

b) boquvchisini yo'qotganlik pensiyalari bo'yicha mehnatga qobiliyatsiz oila a'zolariga nisbatan:

o'n sakkiz yoshga etmagan oila a'zolariga - ular ushbu yoshga etgunlariga qadar;

vafot etgan boquvchining bolalari, aka-ukalari, opa-singillari yoki nabiralarini boqish bilan mashg'ul bo'lgan oila a'zolariga - boquvchining bolalari, aka-ukalari, opa-singillari yoki nabiralari, ishlovchilarga bolaga qarash uchun ish haqi saqlanmagan ta'tilda bo'lish huquqini beradigan yoshga to'lgunga qadar;

ota, ona, o'gay ota, o'gay ona, xotin, erga- agar ular pensiya yoshiga to'lgan yoki nogiron bo'lsalar, shuningdek buva va buviga - agar qonunga muvofiq ularni boqishi shart bo'lgan kishilar bo'lmasa, ajratmalarni hisoblab chiqish sanasida ular O'zbekiston Respublikasida kutilayotgan umr ko'rish yoshiga etgunga qadar bo'lgan muddatga.

«O'zbekiston Respublikasi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirish va sarflash tartibi to'g'risida»gi Nizomga va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasini boshqarishni yanada takomillashtirish to'g'risida»gi Qaroriga ko'ra, jamg'arma mablag'laridan maqsadga muvofiq foydalanishni nazorat qilish Moliya vazirligi va uning hududiy organlariga yuklatildi. Jamg'armaga o'tkazilgan mablag'larni o'z vaqtida va maqsadga muvofiq to'lanishida pensiya va ijtimoiy sug'urta bo'yicha nafaqalarni etkazib beruvchi Xalq banki bo'limlari va «O'zbekiston pochta» ochiq aktsiyadorlik jamiyatining mas'uliyati oshirildi.

O'zbekiston Respublikasida davlat pensiya ta'minoti byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan amalga oshirilishini inobatga oladigan bo'lsak, 2016 yilda Pensiya jamg'armasi xarajatlarining yalpi ichki mahsulot tarkibidagi ulushi 8,2 foizni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich taraqqiy etgan mamlakatlarda, xususan, Bel'giyada 10,0 foizni, Frantsiyada 13,7 foizni, Germaniyada 11,3 foizni, Italiyada

15,4 foizni, Yaponiyada 10,2 foizni, Shvetsiyada 8,2 foizni, AQShda 6,8 foizni, Rossiyada 9,2 foizni tashkil qilgan. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, bunda taraqqiy etgan mamlakatlarning faqat davlat pensiya ta’minoti inobatga olingan, ya’ni ushbu mamlakatlardagi xususiy pensiya fondlari xarajatlari hisobga olinmagan. Albatta, agar taraqqiy etgan mamlakatlarda xususiy pensiya fondlari xarajatlari ham hisobga olinadigan bo’lsa, bu ko’rsatkich bir muncha yuqori bo’lishi aniq. Chunki taraqqiy etgan mamlakatlarda xususiy pensiya fondlari davlat pensiya fondlari bilan parallel ravishda faoliyat yuritib, aholini ijtimoiy himoya qilishda muhim rol o’ynaydi.

Pensiya jamg’armasining ijro etuvchi apparati, hududiy boshqarmalari va tuman (shahar) bo’limlari pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to’lovlari va boshqa to’lovlarni to’lash uchun nazarda tutilgan Jamg’arma mablag’larining o’z vaqtida va to’liq moliyalashtirilishi, Jamg’arma mablag’laridan qat’iy maqsadli foydalanilishi uchun javobgar. Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to’lovlari va boshqa to’lovlarni to’laydigan tashkilotlar Jamg’arma mablag’larining o’z vaqtida va maqsadli to’lanishi uchun javobgardir. Pensiya jamg’armasining ijro etuvchi apparati O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga belgilangan muddatlarda davriy buxgalteriya hisobotlarini taqdim etadi. Jamg’armaga muddatida to’lanmagan majburiy to’lovlar, badallar va boshqa to’lovlarni undirish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to’lovlari va boshqa to’lovlarni to’lashda Jamg’arma mablag’laridan to’g’ri foydalanilishini nazorat qilish Jamg’armaning ijro etuvchi apparati va uning hududiy boshqarmalari hamda tuman (shahar) bo’limlari, shuningdek tashkilotlarning rahbarlari va bosh buxgalterlari tomonidan amalga oshiriladi. Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar va kompensatsiya to’lovlari va boshqa to’lovlarning to’g’ri tayinlanishi va to’lanishini, shuningdek Jamg’arma mablag’laridan maqsadli foydalanilishini nazorat qilish O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Nazorat-taftish bosh boshqarmasi va uning mahalliy organlari tomonidan amalga oshiriladi. Zarurat bo’lganda, O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Nazorat-taftish bosh

boshqarmasi organlari tomonidan, mustaqil ekspertlar jalb qilingan holda bosh, tumanlararo, tuman va shahar tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari tomonidan berilgan ko'rikdan o'tkazish dalolatnomalari va xulosalar hujjatlari takroran ekspertizadan o'tkazilishi mumkin. Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni to'lash bo'yicha xarajatlarning, shuningdek tashkilotlarning ijtimoiy sug'urta bo'yicha xarajatlarining o'z vaqtida moliyalashtirilishi yuzasidan monitoring olib borish Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi apparati va uning hududiy boshqarmalari hamda joylardagi tuman (shahar) bo'limlari tomonidan amalga oshiriladi.

Tayanch so'z va iboralar

Moliyaviy nazorat, davlat moliyaviy nazorati, davlat pensiya ta'minoti, ijtimoiy sug'urta, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari fondlar, g'aznachilik tizimi, pensiya ta'minoti nazorati, nazorat tamoyillari, ichki nazorat, ixtiyoriy nazorat, tekshiruv.

Takrorlash uchun savollar

1. Pensiya jamg'armasining Kuzatuv kengashi vakolatlari nimalardan iborat?
2. Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi direktori qanday tayinlanadi?
3. Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi direktori vazifalarini aytib bering.
4. Pensiya (ijtimoiy nafaqa) tayinlash rad etilgan shaxslar yig'majildda qanday hujjatlar bo'lishi lozim?
5. Jamg'arma va Respublika tibbiy-ijtimoiy ekspertiza inspeksiyasi xodimlarini ijtimoiy rivojlantirish va moddiy rag'batlantirish jamg'armasi qanday manbalar hisobiga shakllantiradi?
6. Pensiyaning qayta xisoblashda, bir turdagi pensiyadan boshqa turdagi pensiyaga o'tkazishda, Komissiyaning tegishli qarori chiqarilgan kundan boshlab necha kun ichida rad etish sababi va arz qilish tartibi tushuntirilib, arizachiga yoki

korxona, muassasa, tashkilotga xabarnoma yuboradi?

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. «Pensiya jamg'armasi faoliyatida nazoratini takomillashtirish» mavzusida referat tayyorlash.
2. Xorijiy mamlakatlar davlat pensiya ta'minoti nazorati bo'yicha taqdimot tayyorlash.
3. Pensiya ta'minotida davlat vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan mablag'laridan maqsadli, samarali xarajat qilishda "Pensiya ta'minoti bo'yicha Kitob"larning ahamiyati bo'yicha xulosa tayyorlash.

Test savollari

- 1. Pensioner ishlasa, ish joyidan BTPJ tomonidan berilgan ... orqali qonunda belgilangan miqdorda to'lanadi.**

- A. F-25 topshiriqnomasi
- B. F-21 topshiriqnomasi
- C. F-20 topshiriqnomasi
- D. F-26 topshiriqnomasi

- 2. "O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashkiliy tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1252-son Qarori qabul qilindi.**

- A. 2009 yil 30 dekabrda
- B. 1993 yil 3-sentyabrda
- C. 2010 yil 10-oktyabrda
- D. 2011 yil 8-sentyabrda

3..... vedomostlar va pochta o'tkazmalari bo'yicha to'lanadigan pensiyalar va ijtimoiy nafaqalar jo'natilishi va etkazilishi xizmatlarga haq to'lashni nazorat qiladi va tasdiqlaydi.

- A. Kuzatuv kengashi
- B. Ijro etuvchi apparati
- C. Direktorlar kengashi
- D. Pensiya jamg'armasi hududiy bo'limlari

4. Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalanish ustidan nazorat boshqarmasi va uning hududiy bo'linmalari ...

- A. Moliya vazirligining Bosh nazorat-taftish boshqarmasi tarkibida tashkil etildi.
- B. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligida tashkil etildi.
- C. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi tarkibida tashkil etildi.
- D. Pensiya jamg'armasi hududiy bo'linmalari tarkibida tashkil etildi.

5. Nazorat-taftish bosh boshqarmasi va uning hududiy bo'linmalari ...ustidan davlat moliyaviy nazoratini amalga oshiradi.

- A. to'lovlarni amalga oshirishning navbatliligi, muddatlariga rioya etilishi va to'liqligi; pensiyalar va nafaqalar to'g'ri tayinlanishi, hisoblanishi, o'z vaqtida to'lanishi
- B. to'lovlarni amalga oshirishning muddatlariga rioya etilishi va to'liqligi; pensiyalar va nafaqalar to'g'ri tayinlanishi, hisoblanishi va o'z vaqtida to'lanishi

C. to'lovlarni amalga oshirishning navbatliligi, muddatlariga rioya etilishi va to'liqligi; pensiyalar va nafaqalar to'g'ri tayinlanishi

D.to'lovlarni amalga oshirishning navbatliligi, pensiyalar va nafaqalar to'g'ri tayinlanishi, hisoblanishi va o'z vaqtida to'lanishi

VII BOB. PENSIYA TA'MINOTI MABLAG'LARINI INVESTITSIYALASHDA RISKLARNI BOSHQARISH

7.1.Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishda investitsiyalarning roli

Investitsiyalar har qanday milliy iqtisodiyot uchun muhim va dolzarb resurs hisoblanadi. Investitsiyalar YaIMning bir bo'lagi bo'lib, agar YaIM hajmi oshsa, investitsiya hajmi ham ortadi, davlatning ixtiyoridagi investitsiya resurslari ko'payadi.

«Investitsiyalar» kapital qo'yilmalar shaklida ham amalga oshiriladi, korxonani kengaytirishga, rekonstruktsiyaga va faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni texnik qayta jihozlashga, uskunalar, inventarlar, loyihaviy mahsulotlar sotib olishga, yangi qurilishlarga sarf-xarajatlarni mujassamlashtiradi. «Investitsiyalar» kapital qo'yilmaga nisbatan keng mazmunli, qamrovli tushunchadir.

«Investitsiyalar» deganda kelajakda natija uchun ishlab chiqarishni kengaytirish va rekonstruktsiya qilish, mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilashga mo'ljallangan moliyaviy resurslar tushuniladi. Hozirgi kunda «investitsiyalar» tushunchasi keng ma'noda ishlatilmoqda. Iqtisodiyotning turli tarmoqlarida, amaliy faoliyatning turli yo'nalishlarida investitsiyalashning maqsadi, sohalar xususiyatlari, safarbar etish ob'ektlari, harakat yo'nalishlaridan kelib chiqib va ahamiyatiga qarab «investitsiyalar» tushunchasi o'ziga xos ma'noda ishlatiladi.

Iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilish siyosati mavjud mablag'lar, vaqt va imkoniyatlardan samarali foydalanishga, turli xil risklarni, mavjud shart-sharoitlarni hisobga olgan holda, boyliklarni samarali joylashtirishga qaratiladi. Shu yo'l bilan respublika iqtisodiyotini rivojlantirish, jahon iqtisodiy tizimiga qo'shilish, xorijiy investitsiyalarining kirib kelishini rag'batlantirish bilan investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga jalb qilishga hamda investitsiyalardan samarali foydalanishga e'tibor qaratiladi.

Investitsiya dasturi - respublika iqtisodiyotini barqaror va tadrijiy rivojlantirishga erishishga, tabiiy, mineral-xom ashyo, moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish yo'li bilan respublika ayrim tarmoqlari va mintaqalarini tarkibiy o'zgartirishning asosiy ustuvorlari va strategik vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan bir-biri bilan o'zaro bog'langan chora-tadbirlar kompleksidir. Investitsiya dasturlarida muayyan davrda amalga oshirilishi mo'ljallangan loyihalar, ularning bajarilish bosqichlari va sarflanishi ko'zda tutilgan mablag'lar qiymati hududlar va tarmoqlar bo'yicha aks ettiriladi, davlatning investitsiya siyosati doirasini kengaytiradi. Davlat investitsiya siyosatining uch jihatiga e'tibor beradi.

1. Davlat byudjeti daromadlari va olingan qarzlar hisobidan mablag'larni investitsiyaga yo'naltirish.
2. Davlat tomonidan milliy va xorijiy investorlar uchun qulay investitsion muhit yaratish.
3. Davlat sektori bilan xususiy sektordagi investitsiya faoliyatini rag'batlantirish.

O'zbekiston Respublikasida markazlashgan investitsiya manbalari quyidagilardan iborat: davlat byudjeti mablag'lari; davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlar mablag'lari; O'zbekiston Respublikasi hukumatining kafolati bilan chet el investitsiyalari va kreditlari. Qo'shma, xorijiy, xususiy, O'zbekiston Respublikasi norezedentlarining xususiy korxonasi mablag'lari, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining mablag'lari, tijorat banklarining kreditlari, aholi mablag'lari markazlashmagan investitsiya manbalari hisoblanadi.

Respublikamizda iqtisodiyotning tarmoq va sohalarini yuksaltirishga qaratilgan o'rta muddatli loyihalarni amalga oshirishni jadallash-tirish, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish hamda hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish bo'yicha mamlakatimiz aholisining bandligi va fuqarolarning daromadlarini izchil oshirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlarni chuqurlashtirish hamda kengaytirish O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishni ta'minlashga doir asosiy vazifalardir. Mamlakatimizda qulay investitsiya muxitini yaratish, mahalliy investorlarni faoliyatini kengaytirish, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotimizga oqilona jalb etish va ulardan samarali foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Investitsiyalar birinchi navbatda milliy daromad bir qismining harakati bo'lib, ular milliy iqtisodiyotning takror ishlab chiqarish parametrlarini aniqlab beradi, iste'mol va iqtisodiy o'sish qat'iyligini, ijtimoiy rivojlanishning kelajagini real aks ettiradi. Vatanimiz iqtisodchilari tomonidan investitsiyalar tushunchasiga berilgan ta'rifda investitsiyaning mohiyati davlat, aholi va turli mulk shaklidagi korxonalarning moliyaviy, mulkiy va intellektual boyliklariga nisbatan tegishli bo'lgan qonunlar doirasida jalb etilishi o'z aksini topgan.

Investitsiyalash sub'ektlari nuqtai nazaridan investitsiyalarni xususiy, korporativ va davlat investitsiyalariga ajratish mumkin (-rasm). Rasmdan ko'rinib turibdiki, investitsiyalarning maqsadi, investitsiyalarni yo'naltirish sohalari, investitsiyalash ob'ektlari, investitsiyalash sub'ektlari va moliyalashtirish manbalari o'rtasida uzviy aloqalar mavjud.

Ko'pgina hollarda «investitsiyalar» tushunchasi iqtisodiy va boshqa faoliyat ob'ektlariga kiritiladigan mablag'larga doir huquqlar tarzida ko'rsatiladi. Investitsiyalar ichki va tashqi (xorijiy) investitsiyalarga ham bo'linadi. Portfel investitsiyalar qisqa muddatli qimmatli qog'ozlar, aktsiyalar va obligatsiyalarni o'z ichiga oladi. Portfel investitsiyalarni shakllantirish usullari ko'p.

7.1.-rasm.Investitsiyalarning tasniflanishi

Mamlakatimizda qulay investitsiya muxitini yaratish, mahalliy investorlarni

faoliyatini kengaytirish, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotimizga oqilona jalb etish va ulardan samarali foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda «Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi o'z mablag'larini va xorijiy sarmoyalarni xalqaro standartlarga mos keladigan infratuzilmalarni rivojlantirishga yo'naltirishi zarur. Mamlakatimizda investitsiya siyosatini kuchaytirish masalasiga biz alohida ustuvor ahamiyat qaratamiz. Xorijiy sarmoyalarni va ilg'or texnologiyalarni iqtisodiyotga jalb etish uchun chet ellardagi diplomatik vakolatxonalarimiz jiddiy ish olib borishi lozim. Buning uchun Tashqi ishlar vazirligi faoliyatini kuchaytirish, chet mamlakatlardagi elchilarimiz nafaqat siyosiy, ayni vaqtda yurtimizga investitsiyalarni jalb qilish masalalari bilan ham faol shug'ullanishlari darkor»¹⁰⁸.

Milliy iqtisodiyotni modernizatsiyalashda investitsiya faoliyatini amalga oshirish quyidagilar bilan izohlanadi. Birinchidan, investitsiyalar ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi. Ikkinchidan, import o'rnini bosuvchi tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor sohalariga yo'naltirish va aholining turmush darajasini oshirish imkonini yaratadi. Uchinchidan, biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini jadallashtirish orqali o'sib borayotgan aholini ish joylari bilan ta'minlaydi. Shuningdek, korxonaning eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini moddiy-texnik bazasini yangilaydi va texnik qayta qurollantiradi, tabiiy resurslarni qayta ishlovchi korxonalarni barpo etishga ko'maklashadi. Shunday qilib, investitsiya kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni amalga oshirishning muhim omilidir. Iqtisodiyotni rivojlantirishda tarmoq dasturlarini amalga oshirishni tezlashtirish vazifasi qo'yildi. O'z navbatida, bu mamlakatimizning ham tashqi, ham ichki bozorda barqaror mavqega ega bo'lishini ta'minlash imkonini beradi.

¹⁰⁸Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil. 8 dekabr.

«Mamlakatimiz iqtisodiyotini tarkibiy o'zgartirish, tarmoqlarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashga doir loyihalarni amalga oshirish uchun investitsiyalarni jalb qilish borasida bajarilayotgan ishlar alohida e'tiborga loyiq. 2015 yilda ana shu maqsadlarga barcha moliyalashtirish manbalari hisobidan 15 milliard 800 million AQSh dollari miqdorida investitsiyalar jalb etildi va o'zlashtirildi. Bu 2014 yilga nisbatan 9,5 foiz ko'p demakdir. Jami investitsiyalarning 3 milliard 300 million dollardan ziyodi yoki 21 foizdan ortig'i xorijiy investitsiyalar bo'lib, shuning 73,0 foizi to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalaridir»¹⁰⁹.

O'zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturi respublika iqtisodiyotini barqaror va tadrijiy rivojlantirishga erishishga, tabiiy, mineral xom ashyo, moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish yo'li bilan respublika ayrim tarmoqlari va mintaqalarini tarkibiy o'zgartirishning asosiy ustuvorliklarini va strategik vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan bir-biri bilan o'zaro bog'langan chora-tadbirlar majmuidir.

Hozirgi kunda mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishi va uni jahon iqtisodiy hamjamiyatiga integratsiyalashuvini investitsiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ma'lumki, mamlakatni modernizatsiya qilish va yangilash chora-tadbirlarini amalga oshirishning muhim sharti va manbai sifatida faol investitsiya siyosatini amalga oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish zarur hisoblanadi. Ana shu maqsadda 2015 yil 25 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi Investitsiya dasturi to'g'risida"gi PQ – 2458 sonli qarori qabul qilindi. Dastur doirasida 2016 yilda ko'zda tutilayotgan kapital qo'yilmalar hajmi AQSh dollari hisobida 17 milliard 300 million AQSh dollarini e'ki 2015 yilga nisbatan 109,3 foizni tashkil etadi. Ushbu mablag'larning 65 foizdan ortig'i ishlab chiqarish ob'ektlari qurilishiga va yangi zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalarini sotib olishga yo'naltiriladi.

¹⁰⁹Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

Chet el investitsiyalari hajmi 4,042 milliard AQSh dollaridan oshib, ularning umumiy kapital qo'yilmalar hajmidagi ulushi 23,4 foizni tashkil etadi.

Davlat investitsiya dasturining amalga oshirilishida Davlat byudjeti hisobidan ajratiladigan mablag'larning ham alohida ahamiyati mavjud. Ushbu mablag'lar markazlashtirilgan investitsiyalar tarkibida o'z o'rniga ega bo'lgan holda respublika iqtisodiyotining ustuvor yo'nalishlariga davlat maqsadli dasturlarini va davlatlararo bitimlarni amalga oshirish, iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurishni, respublikaning ishlab chiqarish va noishlab chiqarish salohiyatini saqlab qolish va rivojlantirishni amalga oshirish, moliyalashtirishning boshqa manbalari hisobiga mumkin bo'lmagan ijtimoiy va boshqa muammolarni hal etishga yunaltiriladi.

Respublika iqtisodiyotining ustuvor yo'nalishlarida asosiy fondlarni yaratish va ko'paytirish, aholining ehtiyojmand qatlamlarini davlat tomonidan ijtimoiy muhofaza qilishni ta'minlash uchun uy-joy qurilishiga, suv xo'jaligi qurilishiga, aholi yashaydigan joylarning muhandislik infratuzilmasini rivojlantirishga, davlat boshqaruvi organlari, mudofaa va huquqni muhofaza qilish organlarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish va mustahkamlashga, fan, ta'lim, sog'liqni saqlash, sport, madaniyat va ijtimoiy infratuzilmaning boshqa tarmoqlari ob'ektlari qurilishiga, umumdavlat tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirishga va tabiiy ofatlardan himoya qilish inshootlari qurilishiga ajratiladi. Davlat byudjeti mablag'lari Davlat investitsiya dasturini moliyalashtirishda quyidagi tarmoqlarga yo'naltiriladi. Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Davlat byudjeti mablag'lari Davlat investitsiya dasturi doirasida ustuvor masalalarga, jumladan, strategik tarmoqlar va davlat ahamiyatiga molik ob'ektlarni moliyalashtirishga yo'naltirilmoqda. Ular tarkibida qishloq va suv xo'jaligi, qishloq xo'jaligi mahsuloti va iste'mol tovarlarini qayta ishlash masalalari hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bo'yicha ko'zda tutilgan birinchi navbatdagi amalga oshirilishi lozim bo'lgan loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan mablag'lar asosiy ulushni tashkil etmoqda.

7.1.-jadval

**Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan iqtisodiyot tarmoqlariga yo'naltirilgan
markazlashgan investitsiyalar dinamikasi va tarkibi¹¹⁰**

Tarmoqlarni jamlovchi komplekslar kesimida	YILLAR						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Komplekslar kesimida Davlat byudjetidan yo'naltirilgan investitsiyalar, mlrd. so'm	825,0	950,0	1059,3	1300,0	1500,0	1800,0	2100,0
Qishloq va suv xo'jaligi, qishloq xo'jaligi mahsuloti va iste'mol tovarlarini qayta ishlash masalalari bo'yicha kompleks, jamiga nisbatan foizda	18,10	23,05	30,80	31,39	32,08	29,30	24,48
Kommunal soha, transport, kapital qurilish va qurilish industriyasi masalalari bo'yicha kompleks, jamiga nisbatan foizda	8,38	2,86	3,21	2,74	12,64	15,70	20,26
Makroiqtisodiy rivojlanish, iqtisodiyotni tuzilmaviy qayta o'zgartirish va hududlarni kompleks rivojlantirish masalalari bo'yicha kompleks, jamiga nisbatan foizda	13,94	12,15	10,22	10,54	9,33	8,60	8,10
Madaniyat, ta'lim, sog'liqni	9,73	9,09	5,36	0,88	0,41	1,20	0,79

¹¹⁰ O'zbekiston Respublikasining tegishli yillar uchun qabul qilingan Davlat investitsiya dasturlari parametrlari asosida tuzilgan.

saqlash, ijtimoiy himoya masalalari bo'yicha kompleks, jamiga nisbatan foizda							
Mashinasozlik, elektrotexnika va aviasozlik sanoati, mahsulotni standartlashtirish masalalari bo'yicha kompleks, jamiga nisbatan foizda	0,24	0,42	0,57	0,54	0,08	0,20	0,43
Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bo'yicha, jamiga nisbatan foizda	36,52	40,07	26,30	29,38	27,30	26,00	26,99
Boshqalar	13,09	12,36	23,54	24,53	18,16	19,00	18,95

Umuman olganda, ushbu jadvaldagi keltirilgan ma'lumotlar Davlat byudjeti mablag'larining mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayoti va kelajagi uchun dolzarb ahamiyat kasb etuvchi masalalarni hal etishga yo'naltirilganligi Davlat investitsiya dasturini amalga oshirishda hukumatimizning naqadar to'g'ri va odilona siyosat yuritayotganligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda iqtisodiyotni modernizatsiyalash va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish, bozor munosabatlari taraqqiy etishini ta'minlash yo'lidagi islohotlar samarasini oshirish barobarida mamlakatda investitsiya jarayonlarini takomillashtirilishiga jiddiy e'tibor qaratib kelinmoqda. Buning boisi shuki, investitsiyalar ishlab chiqarishni modernizatsiyalash asosida intensiv rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil bo'lib, innovatsiyalar joriy qilinishini va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash imkonini beradi.

Davlat byudjetining Davlat investitsiya dasturi ijrosini ta'minlashdagi ahamiyatini yanada oshirish maqsadida:

- xorijiy investitsiyalar jalb etilishini yanada faollashtirish hamda aholi turmush sharoitini yaxshilash maqsadida hududlar infratuzilmasini takomillashtirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirishga e'tiborni yanada kuchaytirish;

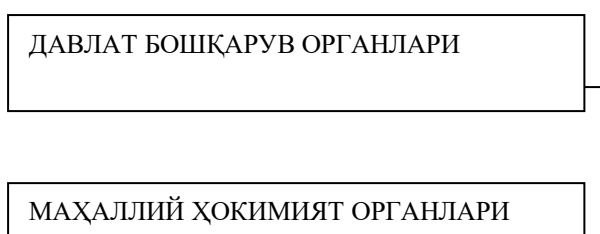
- ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, pensiya ta'minoti masalalariga oid ustuvor loyihalarni amalga oshirish ko'lamini oshirish va zarur hollarda unga xalqaro moliya institutlarining qulay imtiyozlardagi uzoq muddatli kreditlarini jalb etish;

- transport, yo'llar, elektr energiya, gaz, suv ta'minoti kabi ijtimoiy hayot uchun muhim o'rin tutuvchi masalalarni birlamchi hal etish vazifasiga mablag'larni yanada ko'proq jalb etish kerak.

7.2.Jamg'arish va pensiya jamg'armalarining investitsion siyosat strategiyasi

«Farovonlik» kishilar iste'mol qiladigan ne'matlarning miqdori va sifatini, hayot kechirishning umumiy shart-sharoitlarini qandayligini bildiradi. Farovonlik ko'rsatkichini faqat iste'mol hajmi bilan cheklanib bo'lmaydi, chunki jamg'arish kelajakdagi farovonlikni belgilaydi, shu sababdan buni bilvosita ko'rsatkich sifatida qarash mumkin. «Jamg'arma topilgan pulning joriy iste'moldan ortib qolganini bildirganidan uni farovonlikka xizmat qiladi, deb aytish mumkin.

7.2.rasm.Investitsion salohiyatga ega sub'ektlar aloqadorligi

Pensiya jamg'armalaridagi fuqarolar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning majburiy va ixtiyoriy jamg'arma badallari ularni davlatning moliyaviy ishtiroki asosida shakllanuvchi, muayyan jamg'arma tashkil etgan aholi toifalariga to'lovlarni amalga oshirish va ijtimoiy himoyalash uchun mo'ljallangan mustaqil pul jamg'armalari sifatida ta'riflash imkonini beradi»¹¹¹. Farovonlik darajasi aholining turmush darajasini ifodalaydi. Fuqarolarning hayotdagi ehtiyojlarini iqtisodiyot rivojlanishining muayyan holatida qondirilishi turmush darajasini bildiradi. Farovonlik – bu insonning yashashi uchun zarur mablag'lar miqdori va hayot uchun kerakli ehtiyojlar bilan ta'minlash chora-tadbirlari yig'indisidir.

Jamg'arish – bu joriy davrdagi qayta ishlashning moddiy asosini kengaytirish orqali aholi iste'molini amalga oshirishga yo'naltirilgan jarayondir. Jamg'arma deyilganda davlat, aholi va korxona joriy daromadlarini ularning ehtiyojlarini ta'minlash maqsadida to'planib borishi tushuniladi. Jamg'arishning asosiy funksiyasi – takror ishlab chiqarish jarayonining pirovard maqsadiga erishishga ko'maklashishdir. Jamg'arma investitsiyaning manbasi sifatida xizmat qiladi. Berilgan rasmda investitsion salohiyatga ega sub'ektlar ko'rsatilgan (-rasm).

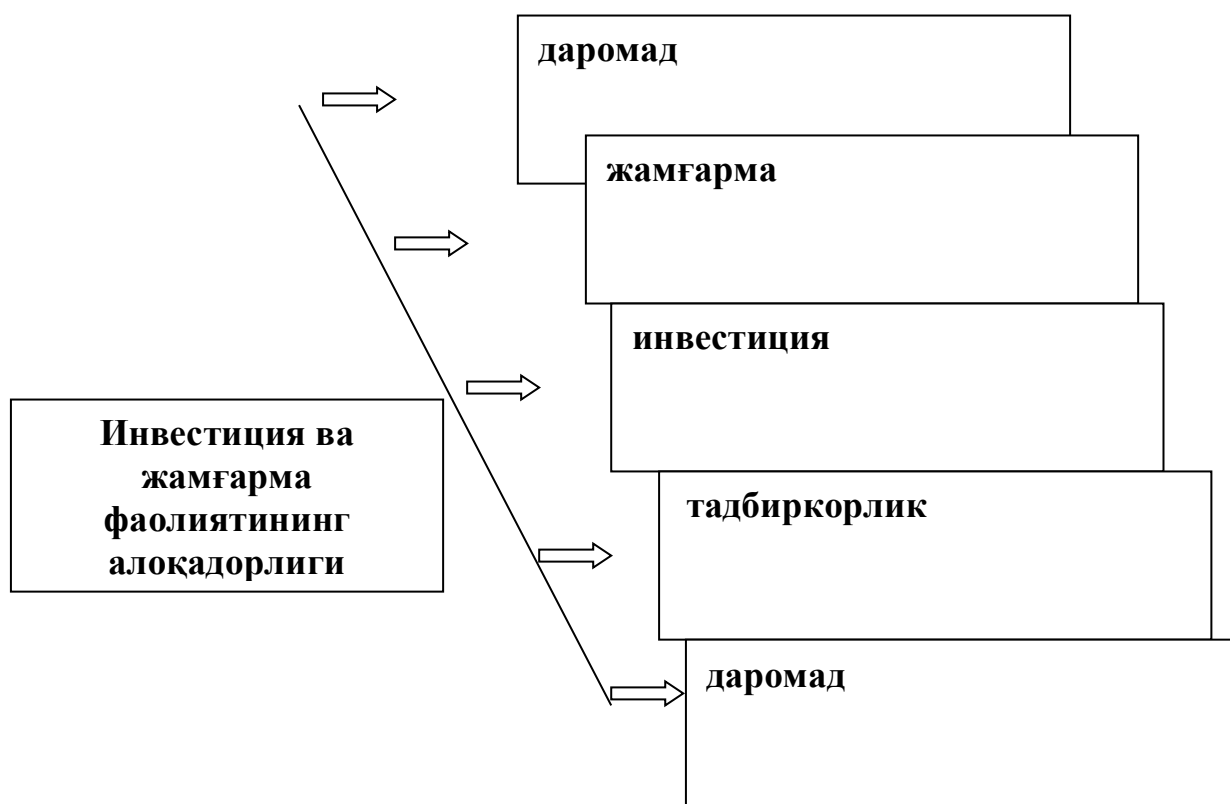
Investorlar – xususiy, qarzga olingan mulkiy va intellektual qiymatlarni sarflash haqida qaror qabul qiluvchi investitsiya faoliyati yurituvchi sub'ektlardir. Investorlar ob'ektlar va investitsiya natijalariga egalik qilish, foydalanish va tasarruf qilish huquqiga ega. Investorlar kreditorlar va xaridorlar rolini bajarishi, investitsion faoliyatning boshqa ishtirokchisi funksiyalarini bajarishi mumkin.

Iqtisodchilar va amaliyotchilar tomonidan «investitsiyalar» tushunchasi turlicha talqin qilinmoqda. Odatda, «investitsiya» deganda, kelgusida daromad olishni mo'ljallab, hozirda muayyan iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish tushuniladi.

Investitsiyalashdan maqsad kapitalni joylashtirish va undan foyda olishdir. Aktsiya, obligatsiya va boshqa turdagi qimmatli qog'ozlarga investorlar qo'yadigan barcha turdagi mablag'larga moliyaviy investitsiyalar deyiladi. Investitsion faoliyat turlari, jumladan, jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti mablag'lari jamg'armasi uchun mumkin bo'lgan investitsiya faoliyati turlari

¹¹¹O'Imasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. – T.: Sharq, 2006. –B.433.

bo'yicha shug'ullanish bu - moliyaviy investitsiyalardir. Quyidagi rasm yordamida investitsiya va jamg'arma faoliyatining aloqadorligini ko'rib chiqamiz.

7.3.-rasm.Investitsiya va jamg'arma faoliyatining aloqadorligi

Yuqoridagi rasmda ko'rsatilishicha, iqtisodiyot sub'ektlarining daromadlari bir qismi jamg'armaga aylanadi. Investitsiya vositasida ishlab chiqarish kengaytiriladi, texnik va texnologik jihatdan takomillashtiriladi. Investitsiya tadbirkorlik faoliyatining moddiy-iqtisodiy negizidir. Investitsiya samarasi, bir tomondan tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy natijalarida, qiymat ko'rinishida ifodalansa, investitsiyaning qancha muddatda o'zini oqlashi mumkinligi uning samaradorligini vaqt birligi orqali ifodalaydi.

«Investitsiya» tushunchasi «kapital qo'yilmalar» tushunchasiga nisbatan mazmun jihatdan olganda kengroq tushunchadir. Asosiy fondlarni yangilashga va kengaytirishga sarf etiladigan mablag'larga kapital qo'yilmalar deb ataladi. Investitsiya qo'yish ob'ektlari kapital qo'yilmalar ob'ektlariga nisbatan ancha

kengroqdir. Kapital qo'yilmalar ob'ektiga asosiy fondlar kirs, investitsiya ob'ektlariga aylanma mablag'lar, aktsiya, obligatsiya va boshqa moliyaviy ob'ektlar, shuningdek mulklardan foydalanish va egalik qilish huquqlari, ilmiy-texnika mahsulotlari, nou-xau, kadrlar tayyorlash va boshqalar ham kiradi. Investitsiyalar, qo'yiladigan ob'ektlarga ko'ra real, moliyaviy va intellektual investitsiyalarga bo'linadi.

Asosiy fondlar va aylanma mablag'larga investorlar qo'yadigan barcha turdagi mablag'lar real investitsiya deb ataladi. Hozir respublikamiz milliy iqtisodiyotini tarkibiy qayga ko'rish uchun yangi texnika, texnologiya va katta hajmdagi qurilish ishlarini amalga oshirish zarurligi sababli real investitsiyalarga ehtiyoji juda katta. Bu ehtiyojni qondirishning asosiy yo'nalishlaridan biri korxonalar investitsion faoliyatini rag'batlantirish hisoblanadi.

Respublikamizda jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini investitsion faoliyatini tahlil qilish, uning hozirgi holatini o'rganib chiqish va mavjud bo'lgan muammolarni aniqlash muhim hisoblanadi.

Xorijiy mamlakatlarda pensiya tizim ostida maxsus investitsion fondlar yaratildi. Masalan, Ispaniyadagi «Ijtimoiy himoya rezervi», Frantsiyadagi «Pensiya rezerv fondi», Kanadaning «Pensiya fondi» (***Supparannuation***) investitsiyalar orqali shakllangan bo'lsa, AQSh da aholining ijtimoiy himoyasi pensiya fondlarining AQSh g'azna obligatsiyalariga kiritilgan investitsiyalar hisobiga shakllanadi .

«Pensiya nafaqalari ikki asosiy turdan iborat: pensiya ta'minoti va sog'liqni saqlash tizimi. Pensiya to'lovlari pensionerlarning davriy daromadlari yoki olayotgan foydasi hisoblanadi. Sog'liqni saqlash uchun to'lovlar retsept asosidagi dori-darmonlar va sog'liqni saqlash uchun to'lovlarni o'z ichiga oladi. Pensiyalarning ushbu ikkala masala orasida dolzarbligini hisobga olinadi. Davlat tarmog'ida pensionerlar sog'ligi uchun xarajatlarning o'sishini hisobga olib, pensionerlar uchun tibbiy nafaqalar mavzusiga e'tibor karatiladi»¹¹².

«AQShda davlat sektorida mehnat faoliyati tugaganidan keyin pensionerlar uchun an'anaviy pensiya bilan birga «Pensiyadan tashqari boshqa nafaqalar tizimi»

¹¹²Jun Peng. State and Local Pension Fund Management –USA.: «Auerbach Publications». 2008. –P.1.

mavjud. «Pensiyadan tashqari boshqa nafaqalar tizimi»ning katta qismi sog'liqni saqlashga qaratilgan bo'lib, u stomatologik, oftalmologik, hayot sug'urtasi, nogironlik va uzoq muddatli sug'urta kafolati bilan bog'liq bo'lgan sug'urta turlarini o'z ichiga oladi va bular davlat tomonidan berilgan subsidiya mablag'lari evaziga shakllantiriladi. «Pensiyadan tashqari boshqa nafaqalar tizimi» fuqaroning bandligi, ya'ni uning mehnat faoliyati bilan bog'liq. Bu pensiya va boshqa nafaqalarining muhim xarakteristikasini ko'rsatadi. «Pensiyadan tashqari boshqa nafaqalar tizimi» Ogayo Ishchilar Sog'liqni Saqlash Rejasi ijtimoiy tizimida maqsadli fondlarning eng yirigi hisoblanadi, Ko'pgina sog'lomlashtirish maqsadidagi fondlar pensiya tizimi orqali boshqariladi. Masalan, Ogayo xodimlari Sog'liqni Saqlash Rejasi ijtimoiy tizimi Ogayo Davlat Ishchilar Pensiya tizimi bilan birgalikdagi maqsadli fond hisoblanadi. Ogayo xodimlar Sog'liqni Saqlash Rejasi ijtimoiy tizimi (PHCP) ning mol-mulki pensiya tizimning mol-mulkidan investitsiya maqsadlari uchun birgalikda safarbar bo'linishiga qaramasdan alohida bo'ladi. «Pensiyadan tashqari boshqa nafaqalar tizimi»ni qayta moliyalashtirish pensionerlarni yuqori riskdan saqlaydi. «Pensiyadan tashqari boshqa nafaqalar tizimi»ga xizmat qiluvchi maqsadli fond obligatsiyasining riskliligi bu - investitsiya va vaqt riskliligi bo'lib, bu pensiya riskliligiga o'xshab ketadi»¹¹³.

Fuqarolar uchun pensiya tizimini tashkil etishda jahonga mashhur Germaniya va Chili modellari andoza sifatida tanlandi. Pensiya ta'minotining ikki bazaviy modeli taqsimlanuvchi va kapitallashgan modellaridir. Mashhur venger iqtisodchisi Ya. Kornai taqsimlanuvchi va kapitallashgan pensiya tizimlari o'rtasidagi farqlar mohiyatini asoslab berdi. Taqsimot modeli pensionerlarni hozirgi vaqtda amalda bo'lgan aholining iqtisodiy faol qatlami hisobiga ta'minlaydi. Germaniyada taqsimlanuvchi pensiya tizimi 1890 yilda joriy qilingan bo'lib, o'sha davrdan hozirgacha uning turli ko'rinishlari Evropa mamlakatlarida, MHD davlatlarida qo'llanilmoqda. Germaniyaning pensiya tizimidagi taqsimlanuvchi modeli aholining iqtisodiy faol qatlami tomonidan to'langan majburiy pensiya badallari hisobidan pensiya xarajatlari shakllanadi va aholining iqtisodiy faol qatlamlari

¹¹³Jun Peng. State and Local Pension Fund Management –USA.: «Auerbach Publications». 2008. –P. 220.

o'rtasida taqsimlanadi. Avlodlar birdamligi asosida qurilgan taqsimot modeli kapitallashgan modeldan farqli ravishda sug'urta tamoyiliga asoslanadi.

Pensiya tizimining kapitallashgan modeli taqsimotdan farqli ravishda insonning o'z mehnati va pensiya jamg'arilishi natijalari bilan uzviy bog'liq. Chili modeli-kapitallashgan model. Kapitallashgan model sxemasi quyidagicha: pensiya badallarini investitsiya qilishdan va to'plashdan hosil bo'lgan kapital pensiya xarajatlarini qoplashga yo'naltiriladi. Pensiya badallari kapital to'lovchining shaxsiy hisob raqamida hisobga olib boriladi. Ushbu hisob raqamni pensiya fondlari yoki pensiya kassalari, sug'urta kassalari yoki banklar yuritadi. Pensiya mablag'larini tizimli investitsiya qilish bilan ushbu institutlar investitsiya daromadlariga ega.

Shu nuqtai nazardan pensiya tizimi moliyaviy barqarorligini jahondagi shu boradagi ilg'or, boy tajribalarni chuqur qiyosiy tahlil etish asosida takomillashtirish dolzarb, iqtisodiy adabiyotlarda kam o'rganilgan, muhim, ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ilmiy muammo hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili xorijiy mamlakatlar ilmiy doiralarida pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy barqarorligini oshirish, optimal pensiya tizimi modelini tanlash borasida ilmiy tortishuvlar davom etayotganligini ko'rsatmoqda. Ayrim tadqiqotchilar pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy asosini ustun darajada taqsimlanuvchi komponentlar tashkil etishi «zarur»¹¹⁴ deb hisoblashsa, boshqalari jamg'ariladigan komponentlar tarafdori hisoblanadilar¹¹⁵.

Xalqaro amaliyot ko'rsatishicha, aksariyat mamlakatlarda – taqsimlanuvchi davlat hamda majburiy va ixtiyoriy jamg'arib boriladigan – aralash pensiya tizimlari amal qilmoqda. Pensiya tizimining aralash turi moliyaviy barqarorlik va

¹¹⁴Disney R. Public pension reform in Europe: policies, prospects and evaluation // The World Economy. 2003. Vol 26. № 10. P. 1425–1445. Solovev A.K. Pensionnie sistemi v kontekste straxovix printsipov. //Jurnal NEA, №3(15), 2012. Roik V.D. Evolyutsiya pensionnix sistem: mirovie tendentsii i opit Rossii //Chelovek i Trud. 2008. № 8. <http://www.chelt.ru/2008/8-08/roik808.html>.

¹¹⁵Stalebrink J. Public pension funds and assumed rates of return: an empirical examination of public sector defined benefit pension plans // American review of public administration. 2014. № 1(44). P. 92–111.; Rozanov A. Public pension fund management: best practice and international experience // Asian Economic Policy Review. 2015. № 10. P. 275–295.; Klapper L., Panos G. Financial literacy and retirement planning: the Russian case // Journal of pension economics and finance. 2011. № 4. P. 599–618.

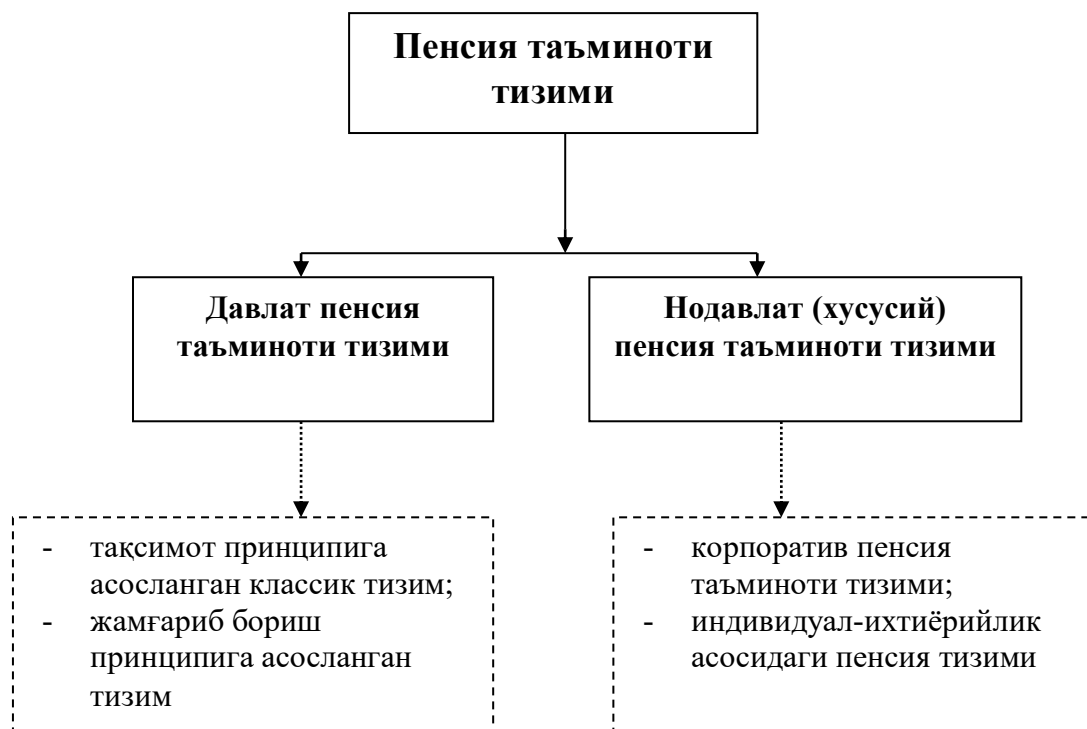
to'lanayotgan pensiya darajasi nuqtai nazaridan samarali hisoblanadi¹¹⁶. Jahon amaliyotida jamg'arib boriladigan va taqsimlanuvchi pensiya modellari sof holda kam uchraydi. Bir vaqtning o'zida majburiy va ixtiyoriy jamg'arib boriladigan qismlari mavjud pensiya tizimi Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga (IHTT) a'zo mamlakatlar orasida faqat Norvegiyada amal qiladi¹¹⁷.

Quyidagi rasmda aksariyat mamlakatlarda uchraydigan pensiya ta'minoti tizimi berilgan. Nodavlat pensiya jamg'armalarining zarurati ikki sabab bilan asoslanadi. Birinchidan – bozor munosabatlari va demokratiya fuqarolarga ko'proq erkinlik va davlat tasarrufidan mustaqil bo'lish imkonini berish bilan bir qatorda, ularga farovon turmush tarzi va ijtimoiy jihatdan ta'minlanish borasida katta mas'uliyat yuklaydi.

Zamonaviy va samarali pensiya tizimlaridan biri jamg'arib boriladigan pensiya tizimi hisoblanadi. Dunyo amaliyotidagi zamonaviy pensiya tizimlari jiddiy pensiya islohotlari natijasida paydo bo'ldi. Natijada fuqarolarning pensiya ta'minoti xususida ikki mustaqil yondoshuv shakllandi. Birinchi yondoshuv har bir jamiyat a'zosining ishsizlik, qarilik, kasallik, nogironlikni sug'urtalashga asoslanadi. Taqsimlanuvchi pensiya tizimi muhim afzalligi shundaki, to'lanayotgan pensiya miqdori moliya bozorining holatiga va pensiya fondlarining faoliyatiga bog'liq emas. Shunday usulda moliyalashtiriladigan pensiyalar yuqori ish haqiga ega bo'lmagan shaxslar uchun ishonchli himoyani ta'minlaydi. Ammo shuni alohida qayd etish joizki, taqsimlanuvchi pensiya tizimida pensiya fondlari miqdori demografik omillarga va mehnat bozorining ayrim holatiga (bandlik, ishsizlik, ish haqi darajasi, pensiya badali to'lovchilar soni bilan pensiya oluvchilar soni o'rtasidagi nisbat) to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'ladi. Taqsimlanuvchi pensiya tizimida ma'lum yil davomida to'plangan mablag'lar joriy davrdagi pensionerlarga to'lashga sarflanadi. Shunday qilib, ishlab turgan fuqarolarning ijtimoiy soliq to'lovlari hisobidan kishilar qariganida pensiya xarajatlari moliyalashtiriladi.

¹¹⁶Fedotov A.I. Analiz modeley postroeniya pensionnix sistem // Trudi ISA RAN. 2008. № 38. S. 168–173.; Stalebrink J. Public pension funds and assumed rates of return: an empirical examination of public sector defined benefit pension plans // American review of public administration. 2014. № 1(44). P. 92–111.

¹¹⁷Rozanov A. Public pension fund management: best practice and international experience // Asian Economic Policy Review. 2015. № 10. P. 275–295.

7.4.-rasm. Pensiya ta'minoti tizimi

Pensiya ta'minoti xususidagi ikkinchi yondoshuvning mohiyati shundaki, har bir inson o'z hayoti uchun zarur bo'lgan shart-sharoitni yaratish huquqiga ega. Bu esa, davlat pensiya tizimini fuqarolarning ish haqi va investitsion daromadlari hisobidan pensiya badallari to'lashga asoslangan nodavlat turlari bilan almashtirishni ko'zda tutadi. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi har bir ishtirokchida alohida hisobraqam bo'lishini taqozo etadi va ushbu hisobvaraqqa har bir fuqarodan majburiy ajratma kelib tushadi va kelgusida pensiya to'lovlari amalga oshiriladi. Bunda turli avlod vakillari o'rtasida mablag'larni taqsimlash bo'lmaydi. Butun pensiya tizimi daromadlarning bir qismini to'plash va qayta taqsimlash jarayoni bo'ladi. Jamg'ariluvchi pensiya tizimning asosida quyidagi tamoyillar yotadi:

- jamg'ariladigan asosga o'tgan pensiya tizimi yalpi milliy jamg'arish hajmini oshiradi va investitsiyalar miqdorining o'sishiga olib keladi;
- xususiy boshqaruv ostidagi pensiya tizimi raqobat va siyosiy aralashuvdan xoli bo'lganligi tufayli davlat pensiya tizimiga nisbatan samarali bo'ladi;
- jamg'ariladigan pensiya tizimi demografik muammolarga bog'liq bo'lmaydi;
- jamg'ariladigan pensiya tizimi pensiyalar miqdorini insonning ish haqiga va pensiya jamg'armalaridan foydalanish samaradorligiga bog'liq ravishda tabaqalashtirish imkonini beradi.

Iqtisodchi S.G.Eroshenkovning «Perexod k nakopitelnoy pensionnoy reforme: mirovoy opit i vozmojnosti primeneniya ego v Rossii» nomli monografiyasida davlat pensiya ta'minoti tizimida islohotlarni amalga oshirish strategiyasi jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti bilan bog'liqligi ko'rsatilgan. Shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya tizimining yaratilishi mazkur mamlakatning davlat pensiya ta'minoti mexanizmiga, ijtimoiy siyosatiga, bandlik masalasini hal etilishiga ta'sir etishi va demografik holati bilan bog'liq. Pensiya ta'minoti tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar strategiyasi va xorijiy davlatlarda xususiy pensiya tizimida amalga oshirilgan islohotlarni takomillashtirish yo'llari va jamg'arib boriladigan pensiya ta'minotini rivojlantirish masalalari O'zbekiston uchun muhim.

Jahon tajribasining ko'rsatishicha, turli pensiya tizimi faoliyatini yo'lga qo'yish va undan samarali foydalanish ijtimoiy muammolarni hal qilish hamda kishilarni keksalikda kambag'allikdan himoyalashda muhim o'rin tutadi.

«Mamlakatimizda fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti mablag'lari muddatiga ko'ra, «uzun» moliyaviy resurslar sifatida qaraladi. Chunki ushbu mablag'lar fuqaro pensiya chiqqunga qadar investitsiyalarga jalb etilishi mumkin. Hozirda jamg'armani shakllantirishda ixtiyoriy badallar ulushi jiddiy salmoqqa ega emas, shu jihatdan ushbu tizimni yanada takomillashtirish va nodavlat pensiya jamg'armalari bilan shug'ullanuvchi moliyaviy tashkilotlar tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Xalq banki fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimida qo'yilgan mablag'larni markazlashgan

holda uzoq muddatli aktivlarga investitsiya va kredit resurslari sifatida joylashtirib kelmoqda»¹¹⁸.

Kapital yoki yig'ilgan pensiya badallari summasi ularni investitsiya qilishdan olingan daromad pensiya jamg'armasi faoliyati xarajatlari natijasida kapitallashgan pensianing moliyaviy manbasidir. Chili eski pensiya tizimini isloh qilishni yangi tizimga o'tish bilan bir vaqtda olib borgan mamlakatlardan biridir. Davlat pensiya ta'minoti bo'yicha qarzlarini yangi xususiy majburiy jamg'armalarni tashkil qilish bilan bir qatorda davlat pensiya fondiga tushumlarni qisqartirish sharoitida olib bordi. Pensiya bo'yicha qarzlar masalasi pensiya obligatsiyalarini chiqarish yo'li bilan hal etildi. Ushbu obligatsiyalar kafolatli hisoblanadi, 4% miqdorida foyda keltiradi va egalari pensiyaga chiqqandan so'ng majburiy tartibda ochiladigan jamg'arma hisob raqamlariga o'tkazildi. Chili hukumati ushbu tadbirni o'tkazish bilan davlat byudjetidagi taqchillikning katta qismini pensiya tizimi islohotlari doirasida qopladi.

Kapitallashgan pensiya modeli davlat pensiyasiga qaraganda o'rtacha 30 foizga yuqori bo'lgan pensiya miqdorini ta'minlaydi. 2000 yilda xususiy pensiya fondlarining jami aktivlari summasi YaIMga nisbatan 40 foizni tashkil etdi, 2020 yilga borib esa bu daraja 130 foizga etishi mumkin.

Chili modelining umumtan olingan ijobiy tomoni shundaki, u bu model xususiy pensiya fondlarining rivojlanishi tufayli milliy kapital bozorining shakllanishiga ko'maklashadi. Xususiy pensiya fondlarining o'z faoliyati davomida tizimli ravishda o'z xarajatlarini kamaytirib bormoqda. Bu ko'rsatkich xususiy pensiya fondlarining hayotiylik darajasining yuqoriligidan darak beradi. Xususiy pensiya fondlarining institutsional investorlar sifatida mamlakat iqtisodiyotiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kapitallashgan Chili pensiya modelining ijobiy va salbiy tomonlari qator G'arbiy Evropa mamlakatlarida taqsimot modelini isloh qilishda inobatga olindi, natijada taqsimot elementlari saqlab qolingan va

¹¹⁸Vahabov A.V. Milliy pensiya tizimini moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmi va amalga oshirish dastaklari. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.16.

kapitallashgan model tamoyillarini o'z ichiga olgan o'ziga xos aralash pensiya tizimi vujudga keldi.

Nodavlat pensiya fondlari tabiatiga ko'ra ikki tomonlama xususiyatga ega. Birinchidan, bu fondlar jamiyatdagi mehnatga layoqatsiz bo'lgan a'zolarining moddiy holatini yaxshilash vazifasini hal qilish maqsadini ko'zlaydigan muhim ijtimoiy institut deb hisoblanadi. Ular yordamida aholi keksalik davrida davlat tomonidan kafolatlangan daromad olish imkonini qo'lga kiritadi. Ishchilar o'z pensiya badallarini mustaqil tartibga solish yoki bu vazifalarni kasaba uyushmalari orqali o'z ish beruvchilarining zimmasiga o'tkazish imkoniga ega bo'ladilar. Ikkinchidan, bu fondlar mamlakatning iqtisodiy tizimida muayyan vazifani bajaradigan o'ziga xos moliyaviy institutdir. Bunday institutlar fuqarolarning jamg'argan pullarini uzoq muddatli investitsiyalash maqsadida jamlash bilan shug'ullanadilar.

«Davlat pensiya ta'minoti tizimining amal qilishi xususiy fondlarning darajasini kamaytiradi. Rossiya Federatsiyasida pensiya ta'minoti tizimidagi islohotlarni olib borilishi shaxsiy jamg'armalarni hajmini oshiradi, demak iqtisodiyotga investitsiyalar ham oshadi»¹¹⁹. Kelgusida xususiy jamg'arishga to'liq o'tish va ijtimoiy sug'urta badalini oshirish, pensiya fondlariga badallarni ko'paytirish va kapital bozoridagi o'zgarishlarga olib keladi. Yuqori jamg'arish qobiliyatining mavjudligi, muvaffaqiyatli investitsiyalar tufayli xususiy pensiya fondlarining yirik mablag'lari iqtisodiyotga yo'naltiriladi, mamlakatning investitsion salohiyatining oshishiga va barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlashga ko'maklashadi.

Pensiya jamg'armasining investitsion siyosati jamg'arma faoliyati barqarorligini ta'minlash, operatsiyalaridan foydani ko'paytirish, risk darajasini pasaytirish maqsadlarida jamg'armaning portfel investitsiyalarni boshqarish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirishga qaratiladi. Investitsion siyosat pul mablag'larini jamg'armaning moliyaviy ehtyojlarini qondirishga safarbar etadi.

7.3.Qimmatli qog'ozlar bozorida risk darajasini belgilovchi

¹¹⁹Kadomtseva S.V. Gosudarstvennie finansi. Uchebnoe posobie.- M.: «INFRA -M». 2010. –B.344.

omillar

Investitsiyalash sub'ektlari nuqtai nazaridan investitsiyalarni xususiy, korporativ va davlat investitsiyalariga ajratish mumkin. Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va ijtimoiy mohiyatini aniq belgilash muhim vazifa hisoblanadi. Faqat kapitalni yo'qotish riski mavjud bo'lgan pul shaklidagi investitsiyalar yangi aktivlarni vujudga keltiradi. Investitsiyalar bo'lajak natijalarni qo'lga kiritish maqsadida hozirgi xarajatlarni bildiradi. Bir vaqtning o'zida investitsiya faoliyatini amalga oshirish turli darajadagi risk bilan bog'liq bo'lib, bu esa ularni bartaraf etishning optimal variantlarini ishlab chiqish va samarali boshqarishni taqozo etadi. Har qanday investitsion faoliyat turli noaniqlik va risklar bilan bog'liq. Har bir investitsion faoliyat ishtirokchisi, risklar, risk turlarining vujudga kelish sabablari, ularning tasnifi hamda risk ehtimollarini oldini olish bo'yicha tadbirlar haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishi lozim. Shundagina ular investitsiya faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga umid bog'lasalar bo'ladi. Vatanimiz iqtisodchilaridan D.G'.G'ozibekov tomonidan investitsiya-larning noaniqlik ehtimoli bo'lgan va kelgusida kutilayotgan qiymatga kapitalning aniq bugungi qiymatini almashtirishdan iboratligi, buning dalili sifatida investitsiyalarning safarbar etilishida ularni ongli ravishda risklar bilan bog'lanishi ko'rsatilgan.

Iqtisodchilar E.F.Jukova, S.I.Lukash va M.I.Glariya riskni «xavf», «yo'qotish» deb izohlashga harakat qilgan. Ularning fikricha, «risk» murakkab tushuncha bo'lib, bu investorni pul topish yoki pulini yo'qotish bilan bog'liq bo'lgan tushuncha deb izohlaydilar. Shunga asosan inson faoliyatining risk bilan bog'liq bo'lgan har qanday sharoitda turli yomon hodisalarning yuzaga kelishi muqarrar. Ya.S.Melkumov riskni moliyaviy operatsiyalardan yomon holatlarni kelib chiqish ehtimolligidir,- deb ta'kidlaydi. Professor V.V.Kovalyov «risk» to'g'risidagi fikrlarni umumlashtirgan holda, riskka quyidagi ta'rifni berib o'tadi: qo'yilgan maqsadga etib bormaslik; noaniqlik holatda natijani belgilash; sub'ektiv holatda belgilangan natijani baholash.

A.Smitning «Xalqlar boyligining tabiati va sabablarini tadqiq qilish haqida» asarida risk va foyda o'rtasidagi o'zaro to'g'ri proportsionallikni oydinlashtirishga harakat qilgan. Proportsionallik - bu «foyda» va «risk» o'rtasida juda muhim rol o'ynovchi tushunchadir. A.Smit yozishicha, «qonun bo'yicha riskli holatlar yuqori bo'lgan holatda daromad kichik bo'ladi, bu esa, o'z navbatida, kutilayotgan daromad darajasini ko'paytirish uchun ilg'or usullar salmog'ini oshirishga olib keladi»¹²⁰. «Risk» - bu prognoz qilinayotgan loyihani amalga oshirishda haqiqiy sharoitlardan ozgina chekinilganda daromadlarni ololmaslik yoki zararlarining paydo bo'lib qolish ehtimolligidir. Risk - kutilishi mumkin bo'lgan xatar bo'lib, investitsiyadan mo'ljallangan foydani olish jarayoniga xos bo'lgan umidsizlikdir. Riskdan qochish- risk bilan bog'liq tadbirlardan (foydadan ham) voz kechishni bildiradi»¹²¹.

Qimmatli qog'ozlarning xarakterli xususiyati shundaki, daromad qanchalik yuqori bo'lsa, risk shunchalik yuqori bo'ladi, eng yuqori daromadga erishish uchun bank o'z portfel investitsiyalarga qimmatli qog'ozlarni har xil turlarini kiritadi: risk darajasi past va barqaror daromadli davlat obligatsiyalari; aktsiyalar; depozit sertifikatlari, veksellar; hosilaviy qimmatli qog'ozlar (fyucherslar, opsiyonlar). Tijorat banklarining mutaxassislari ularning o'zaro nisbati taxminan quyidagicha bo'lishi maqsadga muvofiq deb hisoblaydilar: 50,0 % - davlat obligatsiyalari; 25,0 % - banklarning depozit sertifikatlari; 10,0 % - aktsiyalar; 10,0 % - veksellar; 5,0 % - fyucherslar, aktsionlar.

Investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi butun ishlab chiqarish samaradorligining tarkibiy qismidir. Turli darajadagi xo'jalik faoliyatida investitsiyalarning iloji boricha ko'proq foyda bilan qaytishi asosiy vazifa qilib belgilanadi. Bu qoidadan chetga chiqish resurslarni yo'qotishga olib keladi. Umuman olganda samaradorlik muayyan natijalarga erishishni anglatadi, u sarflangan xarajatlar va olingan natijalar nisbati asosida aniqlanadi. Xarajatlar

¹²⁰Adam Smith. An Inquiry in to the Nature and Causes of the Weat the of Nations, New York, Random Hose. 1937. –R.26.

¹²¹Nosirov E.I., Mamatov B.S., Shoislomova N.K., Sharifxo'jaeva K.U. Investitsiya risklarini boshqarish. O'quv qo'llanma. – T.: «Fan va texnologiya». 2012. –B.134.

qanchalik kam va natijalar qanchalik ko'p bo'lsa, samaradorlik ham shunchalik yuqori bo'ladi.

Pensiya jamg'armalarining investitsion siyosati riskning eng past darajasida eng yuqori daromad olishga qaratiladi. Kutilayotgan daromadni ololmaslik riskini ikki qismga ajratish mumkin. Bozor riski, bunda daromadning o'zgarishlari barcha qimmatli qog'ozlarning daromadlilikiga bir paytning o'zida ta'sir etuvchi iqtisodiy va siyosiy vaziyatdan kelib chiqadi. O'ziga xos xatar, bunda daromadning o'zgarishi, muayyan kompaniya, firmaga taalluqli bo'lgan hodisalardan kelib chiqadi.

Xorijiy tajribalar shuni ko'rsadiki, «ba'zi pensiya fondlarining nazorati juda yomon, to'g'rirog'i, inqirozga uchrash darajasiga keldi. Davlat majburiy pensiya fondlari byudjetlarida taqchillik yuzaga keldi va taqchillikning hajmi yildan-yilga oshib bormoqda, lekin juda ko'p yolg'on va dalarga ishonib, pensionerda investor sifatida uzoq muddatli vaqt davomida kutilgan investitsiya qaytimini olaman, degan fikr saqlanib qolmoqda»¹²².

Riskning eng past darajasini ta'minlangan holda eng yuqori daromadga erishish murakkab vazifadir, uni hal etishda investor o'z investitsion portfelini har kuni qayta ko'rib chiqishi va zarur o'zgarishlarni kiritishi lozim. Buning uchun qimmatli qog'ozlar bozori holatini, iqtisodiy konjunkturani va mamlakat hamda jahondagi siyosiy vaziyatni uzluksiz tahlil etib borish talab qilinadi.

Xorijiy davlatlar tajribalari shuni ko'rsatadiki, pensiya fondlari moliya bozorida investor sifatida qatnashish mumkin. Fond pensiya ta'minoti tizimidagi mablag'lari bank depozitlari, davlat va korporativ qimmatli qog'ozlariga investitsiya qilinishi mumkin. Bu jarayonda pensiya jamg'armasi mablag'lari aholini mablag'laridan to'planganligi tufayli moliya bozorida mavjud bo'lgan risklarga e'tibor qaratiladi.

Pensiya jamg'arma faoliyatida risk darajasini minimallashtirishda pul mablag'lari kelib tushishi va mablag'lar sarflanishini vaqt bo'yicha muvofiqlashtirish juda muhim vazifa hisoblanadi. Davriy ravishda, to'lovlarni bajarish muddati etib

¹²² M. Barton Waring, C. Robert Merton. Pension Finance: Putting the Risks and Costs of Defined Benefit Plans Back Under Your Control Hardcover – November 1, 2011. -P.9.

kelganda, jamg'armani pul mablag'larining bir qismini portfel investitsiyadan bo'shatib oladi. Bu maqsadda, fond resurslari muddatlariga mos ravishda, portfel investitsiyalarni ham mablag'larni shu muddatlarda daromadlarini boy bermasdan portfeldan bo'shatib olishni rejalashtirishi lozim. Soliqqa tortiladigan bazani kamaytirish maqsadida pensiya jamg'armasi bo'sh pul mablag'larini turli qimmatli qog'ozlarga joylashtiradi, bular orasida soliqqa tortilmaydigan qimmatli qog'ozlar ham bo'ladi, masalan, davlat obligatsiyalari shular jumlasiga kiradi. Portfel investitsiyalarning bir qismini davlat obligatsiyalaridan shakllantirish soliqqa tortiladigan bazani kamaytiradi.

7.4.Xorijiy mamlakatlarda investitsion jarayonlarda pensiya jamg'armalari mablag'laridan foydalanish

Mamlakatda bozor munosabatlarining takomillashtirish va xalqaro iqtisodiy integratsiyaning kuchayishi moliyaviy muassasalarda, umuman xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda uzoq muddatli mablag'larga bo'lgan talabni kuchaytiradi. Nodavlat pensiya jamg'armalari moliyaviy resurslari ham muddati jihatidan «uzun» moliyaviy resurs hisoblanadi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotiga nazar tashlasak, muomalaga «uzun» moliyaviy resurslarni taklif etishda sug'urta kompaniyalari, investitsiya va pensiya fondlari kabi bankdan tashqari moliya institutlari o'rni beqiyos. Xalqaro amaliyotda «uzun» pullarni iqtisodiyotga taklif etishda nodavlat pensiya fondlari ham muhim moliyaviy bo'g'inlardan hisoblanadi. Chunki nodavlat pensiya fondlarining moliyaviy aktivlari jismoniy shaxslarning ajratmalari hisobiga shakllantiriladi va ular pensiyaga chiqqunga qadar taraflarning kelishuviga asosan pensiya fond ixtiyorida bo'ladi. Shuni ta'kidlash joizki, qimmatli qog'ozlar bozori yuqori darajada rivojlangan etakchi davlatlar nodavlat pensiya fondlarining moliyaviy resurslari mamlakat YaIMda ulushi yuqori. Bozor munosabatlarini yanada rivojlantirish va iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun muomalada «uzun» moliyaviy

resurslarning salmog'ining yuqori bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki iqtisodiyotni strategik tarmoqlardagi investitsion loyihalarni moliyalashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash bevosita «uzun» moliyaviy resurslar hisobiga amalga oshiriladi.

-jadval

Jahondagi eng yirik pensiya jamg'armalarining aktivlari¹²³

mlrd. AQSh dollari hisobida

№	Mamlakat	Pensiya jamg'armasi	Aktivlari
1.	Yaponiya	Govenment Pension Investment Fund	935,5
2.	Norvegiya	Govenment Pension Fund of Norway	391,0
3.	Gollandiya	Stichting Pensionfonds ABP	31,3
4.	Kanada	Caisse de depot et placement du Quebec	258,0
5.	AQSh	California Public Employees Retirement System	218,2
6.	Gollandiya	Stichting Pensioenfonds Zorg en Wezijn	123,0
7.	Kanada	CPP Investment Board	122,7
8.	Kanada	Ontario Teachers Pension Plan	109,0
9.	Irlandiya	National Pension Reserve Fund	30,0

Xalqaro amaliyotda «uzun» pullarni iqtisodiyotga taklif etishda nodavlat pensiya fondlari ham muhim moliyaviy bo'g'inlardan hisoblanadi. Chunki nodavlat pensiya fondlarining moliyaviy aktivlari jismoniy shaxslarning ajratmalari hisobiga shakllantiriladi va ular pensiyaga chiqqunga qadar taraflarning kelishuviga asosan pensiya jamg'armasi ixtiyorida bo'ladi.

Qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy vazifasi ko'p sonli investorlarning bo'sh pul resurslarini to'plab, ularni iqtisodiyotining ishlab chiqarish sohasiga yo'naltirishdir. Qimmatli qog'ozlarning eng asosiy xususiyatlari aylanuvchanlik (muomalada bo'lishlik) va to'lovga layoqatlilik (likvidlilik) dir. Aylanuvchanlik – qimmatli qog'ozning bozorda harid qilinishi va sotilishi, shuningdek ko'p hollarda mustaqil to'lov vositasi sifatida ishlatish xususiyati. Likvidlik – qimmatli

¹²³Abdurahmonov Q.X. Ijtimoiy soha iqtisodiyoti. Darslik. - T.: «Fan va texnologiya». 2013. –B.413.

qog'ozning egasi uchun yo'qotishlarsiz, bozor qiymati va sotish xarajatlaridagi kichik o'zgarishlar bilan tez sotilishi va pul mablag'lariga aylanishi (naqd pul yoki naqd pulsiz shaklida) xususiyatidir.

Qimmatli qog'ozlar bo'yicha risk darajasiga emitentning ahvoli bilan bir qatorda boshqa ko'plab omillar ta'sir etadi. Bu omillarga quyidagilarni kiritish mumkin: kutilayotgan daromad miqdori; soliqqa tortish shart-sharoiti; kredit riski yoki emitent tomonidan o'z majburiyatlarining bajarilmaslik riski; muddatidan ilgari chaqirib olish riski; inflyatsiya riski; garov talablari. Bularni qimmatli qog'ozlar bozoridagi xatar darajasi omillari sifatida olib qarash mumkin. Ayni paytda, risk darajasini belgilovchi omillar bankning investitsiyalash obekti sifatida muayyan qimmatli qog'ozni tanlab olishini belgilovchi omillar hisoblanadi.

Ekspertlarning hisob-kitobi bo'yicha qimmatli qog'ozlardan olinadigan daromadlarning bir foiz oshishi to'lanadigan pensiyalar miqdorini bir necha foiz oshirishga imkon beradi. Qimmatli qog'ozlarni sotib olish uchun ajratilgan mablag'lar o'sha qimmatli qog'ozlarni hozirgi real qiymati bo'yicha sotilgandan so'ng fuqarolarga pensiya ko'rinishida qaytariladi. Iqtisodiyotning ishlab chiqarish sohasi uchun uzoq muddatli sarmoya etishmasligi va unga keskin ehtiyoj mavjud sharoitda xususiy pensiya fondlari uzoq muddatli kreditlash fondlarini oshirish imkonini beradi.

Jahon iqtisodiyoti integratsiyalashuvi jarayoni mamlakatimizda ham pensiya tizimini boshqarishni doimiy tarzda takomillashtirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Hozirgi kunda pensiya amaliyotida shu asosda tub o'zgarishlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy mamlakatlarda pensiya tizimining quyidagi kamchiliklari ham namoyon bo'ldi. Moliya bozoridagi tebranishlar pensiya fondlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Moliya bozoridagi risklar jamg'arib boriladigan pensiya fondlarining kutilayotgan daromadlarini nisbatan pasaytiradi.

7.2.-jadval

Pensiya tizimini isloh qilishni taqozo etuvchi omillar

Moliyaviy omillar	Institutsional omillar	Demografik omillar
Tenglashtirish siyosatining oqibati sifatida pensiyalarning past darajada differentsiyalashuvi yuzaga keldi. Mehnat faoliyati davomida olingan ish haqining miqdori amalda olinadigan pensiyaga, cheklangan miqdordagi imtiyozli pensionerlarni hisobga olmaganda, hech qanday ta'sir o'tkazmadi	Iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar o'zgardi	Markaziy Evropanig aksariyat bozor iqtisodiyotiga o'tgan mamlakatlarida yuzaga kelgan iqtisodiy tanazzul XX asrning 90-yillar o'rtalarida va XXI asr boshlarida tug'ilishning pasayishiga olib keldi. Bu esa, o'z navbatida 2020-2025 yillarda mehnatga layoqatli fuqarolar sonining qisqarishiga olib keladi
Imtiyozli va qulaylik yaratilgan (ko'p yillik xizmati uchun, kasbiga ko'ra) yoki muddatidan avval yoshda pensiyaga chiqish huquqiga ega bo'lgan pensiya oluvchilar soni ko'p bo'ldi	Ijtimoiy mas'uliyat va majburiyatlarni hududiy va institutsional (davlat, ish beruvchi va xodim) jihatdan to'g'ri taksimlash zaruriyati paydo bo'ldi	Avlodlar birdamligi tamoyiliga asoslangan davlat pensiya tizimi amaldagi demografik vaziyatga ko'ra, pensiya oluvchilarning kelgusi avlodini faqat kelajak xodimlarning ajratmalari hisobidan ta'minlashga qodir emas. Pensiyaga chiqish yoshi past qilib belgilanishi aholining yosh tarkibida keksa yoshlilarning ulushini

		miqdor jihatidan ko'payib borishga olib keldi. Bu o'z navbatida davlat pensiya jamg'armasidan xarajatlarni oshirib borishni talab etadi
Yuqori inflyatsiya natijasida davlat ijtimoiy kafolatlari va pensiyalar qadrsizlandi	Tashkiliy, moliyaviy va nazorat qiluvchi zarur infratuzilmaning mavjud emasligi. Ilgari ijtimoiy sug'urta o'rniga davlat ijtimoiy ta'minoti qo'llanilganligi sababli, ijtimoiy sug'urta tizimini shakllantirish talab etildi	
Pensiya jamg'armasini boshqarish bo'yicha muntazam aktuar xisob-kitoblar va investitsion rejalashtirish qo'llanilmadi	Bozor sharoitida aholini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish tizimi o'zgardi, tadbirkorlik rag'batlantirildi, shaxsiy mas'uliyat o'sdi	

«Uzun» pensiya investitsiyalarini olish orqali milliy moliya bozorini (qimmatli qog'ozlarning ikkilamchi bozorini) rivojlantirish va shu yo'l bilan iqtisodiyotning o'sishiga ko'mak ko'rsatish zarur bo'ldi		

Pensiya tizimini isloh etishga qaratilgan uzoq muddatga mo'ljallangan chora-tadbirlar quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak.

Birinchi bosqichda:

- pensiyani indeksatsiya qilishda inflyatsiya sur'atlariga asoslanish;
- pensiyaga chiqishni 65 yoshga oshirish, erkaklar va ayollar uchun ushbu ko'rsatkichni tenglashtirish;
- pensiyaga barvaqt chiqish imkoniyatlarini kamaytirish;
- davlat pensiyasi to'g'risidagi axborotni muntazam ravishda aholiga etkazish.

Ikkinchi bosqichda:

- kapitalni jamg'arish va pensiya to'lash bosqichlarida moliya bozorlaridagi tebranishlardan sug'urtalanish samaradorligini oshirish;
- fond bozorini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni faol qo'llash va inflyatsiya darajasiga nisbatan indeksatsiya qilinuvchi qimmatli qog'ozlarni sotib olish.

Xorijiy mamlakatlarning aksariyati ijtimoiy sug'urtaning tamoyillaridan foydalanadi. Davlat tomonidan to'liq moliyalash-tiriladigan davlat pensiya ta'minoti amal qildi. Bozor munosabatlari yuzaga kelishi natijasida pensiya tizimini isloh qilish dolzarb masalaga aylandi. Pensiya tizimini isloh qilishni taqozo etuvchi omillar quyidagilardan iborat.

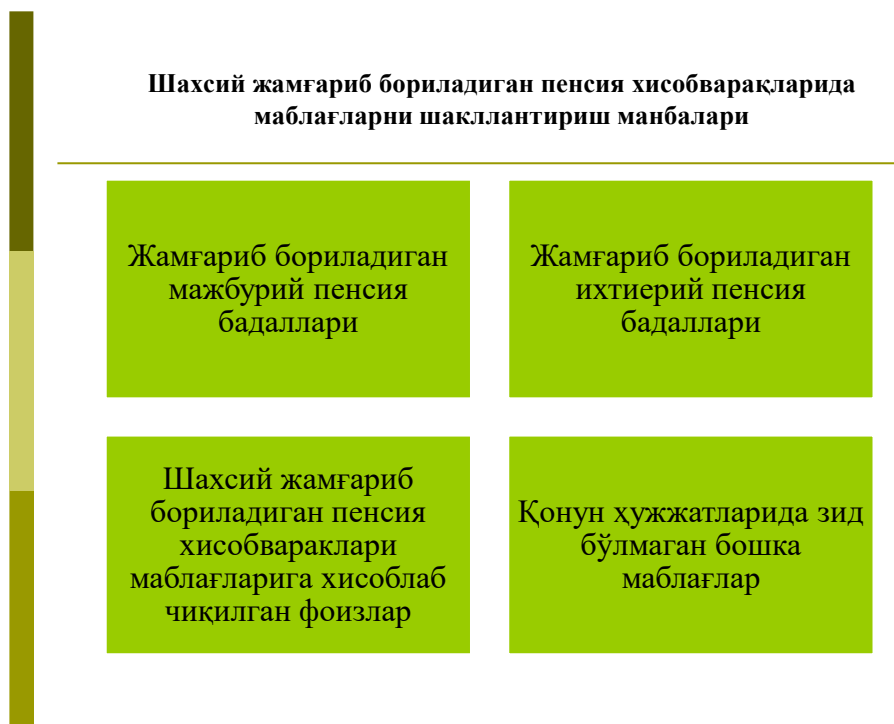
Mamlakatimizda pensiya ta'minoti tizimi huquqini mustahkamlash, ish beruvchilarning pensiya yoshiga etgan xodimlarning moddiy ahvolini

yaxshilashdagi mas'uliyatini kuchaytirish, pensiya oluvchilarga davlat pensiya to'lovlariga qo'shimcha ravishda daromad olish manbalarini yaratish, shuningdek keksalik chog'ida fuqarolarning o'z farovonligi uchun shaxsiy javobgarligini oshirish maqsadida islohotlar olib borildi. Natijada respublikamizda fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya tizimi amaliyotga joriy qilindi. Davlat keksaygan shaxslarga minimal pensiya yoki ijtimoiy himoyalash sifatida ijtimoiy yordam ko'rsatadi. Mazkur tizimning mamlakatimizda qo'llanilishi jarayonida quyidagilarni amal qilish ko'zda tutildi:

- ◆ jamg'arib boriladigan pensiyaning umumiy va majburiy xarakteri, ijtimoiy kafolatlarini amalga oshirishdagi imtiyozlar aholining ijtimoiy himoyalash huquqining ta'minlanishi;
- ◆ jamg'arib boriladigan pensiya majburiy va ixtiyoriy shakllarning birligi teng huquqliligi shaxsning ijtimoiy ta'minotga bo'lgan zaruriy darajasi ta'minlanadi va uning keksalik chog'ida yaxshi yashashi uchun ta'sir ko'rsatishi;
- ◆ turli xil pensiya tizimining bir vaqtning o'zida amal qilishidagi mustaqilligi va o'zini-o'zi idora qilish sharoitida majburiy jamg'arib boriladigan pensiya bo'yicha to'lovlar darajasi va tizimni barqarorligining davlat tomonidan kafolatlanishi;
- ◆ jamg'arib boriladigan pensiya tizimida qatnashuvchi shaxs va ish beruvchini moliyaviy ishtirokining majburiyligi, zarur holatlarda davlat dotatsiyalari va subventsiyalarining jalb etilishi;
- ◆ jamg'arib boriladigan pensiya tizimida qatnashuvchi shaxsga uning jamg'argan badallari to'lashidagi moliyaviy ishtiroki tufayli hosil bo'lgan mablag'dan turli shakldagi moddiy yordam va xizmatlar ko'rsatishi ta'minlanishi;
- ◆ aholining tegishli ijtimoiy kategoriyalarni qamrab oluvchi kishilar guruhi yoki mamlakatning barcha aholisining u yoki bu pensiya ta'minoti turidan manfaatdorligi;

- ♦ barcha jamg'arib boriladigan pensiya tizimida qatnashuvchi shaxslarning xarajatlarini moliyalashtirish bo'yicha majburiyat va natijada ega bo'lingan huquq va kafolatlar nuqtai nazaridan tengligini ta'minlanishi.

Jamg'arib boriladigan ixtiyoriy pensiya badallari - shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'iga ixtiyoriylik asosida kiritiladigan pul mablag'lari hisoblanadi.

7.5.-rasm. Shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlarida mablag'larni shakllantirish manbalari¹

Jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallari - shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'iga majburiy tartibda kiritiladigan pul mablag'laridan iborat. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimida hisobga olinayotganda fuqarolarga Xalq banki umrbod qilib belgilanadigan, doimiy shaxsiy tartib raqamli shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlari ochadi.

Mamlakatimizda nodavlat pensiya jamg'armalarining huquqiy asoslarini yaratish va amaliyotga joriy etish natijasida bu boradagi iqtisodiy islohotlarning ko'lamini

¹ O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya taminoti to'g'risida» gi Qonuni. 2004 yil. 2 dekabr.

yanada chuqurlashadi. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatimiz bank-moliya tizimi moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi va iqtisodiyotning strategik tarmoqlardagi investitsion loyihalarni amalga oshirishda yana bir turtki vazifasini bajaradi. Investitsiya faoliyatini boshqarish davlat va yirik banklar aralashuvini ham taqozo etadi. Vaqtinchalik bo'sh bo'lgan moliyaviy resurslar sohalar, tarmoqlar, yuridik va jismoniy shaxslardan zarur sohalarga oqa boshlaydi. Oqibatda esa butun iqtisodiyotda umumiy investitsion faoliyat rivojlanadi. Mamlakatimizda fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti mablag'lari ham muddatiga ko'ra «uzun» moliyaviy resurslar sifatida qaraladi. Ish beruvchi tomonidan xodimga ish haqi hisoblanadi, uni to'lash bilan bir vaqtda jamg'arma hisobiga tegishli summa o'tkaziladi. Hozir kunda jamg'armani shakllantirishda fuqarolar-ning ixtiyoriy badallar ulushi sezilarisiz salmoqqa ega, shu jihatidan jamg'ariluvchi tizim yanada takomillashtiriladi.

Jahon tajribasida hech bir davlatda to'liq jamg'ariladigan yoki taqsimlanadigan pensiya ta'minoti mavjud emas. Qayd etish lozim-ki, barcha pensionerlarning yashash minimumini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni takomillashtirish natijasida pensiya ta'minotining umumiylikka ega bo'layotganligini ko'ramiz. Umuman olganda, jahon tajribasida pensiya ta'minoti tizimi nazariy jihatdan ikki yirik guruhga ajratiladi :

1. O'rnatilgan to'lov tizimi (Defined Benefit - DB).
2. O'rnatilgan badal tizimi (Defined Contribution - DC).

O'rnatilgan to'lov tizimida pensiya ta'minoti ishtirokchilari muayyan hajmdagi pensiya va nafaqalar bilan ta'minlanishi kafolatlanadi. Mazkur holatda to'lov miqdori aktuar hisoblar yordamida oxirgi yildagi mehnat faoliyati uchun ish haqlari va oldingi staji asosida hisoblanadi. Pensiya to'lovi pensionerining umri davomida annuitet shaklda amalga oshirilib boriladi. O'rnatilgan badal tizimida pensiya to'lovining miqdori oldingi to'langan badallarning hajmiga bog'liq bo'ladi. Bu borada, ushbu turdagi pensiya fondining mablag'laridan investitsion faoliyat yordamida olingan daromadlar ham pensiya miqdorini oshirishi mumkin yoki aksincha. Mazkur tizimda har bir ishtirokchi alohida hisobraqamga ega

bo'ladi va unda badallar jamg'arib boriladi. Ushbu tizimning farqli xususiyatlaridan biri pensiya to'lovlarini olishda riskning mavjudligidir. Fikrimizcha, pensiya ta'minoti tizimi funktsiyalaridan kelib chiqib aytish mumkin, mamlakatda yaratilgan iqtisodiy qiymatni taqsimlash (o'rnatilgan to'lov tizimi), jamg'arish (o'rnatilgan badal tizimi) jarayonlari yuzaga keladi. Shu boisdan, pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirishda mazkur unsurlarni inobatga olish zarur.

Jamg'arib boriladigan pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirishning nazariy asoslari, ijtimoiy siyosatda mazkur jamg'armaning ahamiyati jamg'arma nazoratiining huquqiy-me'yoriy asoslarini qayta ko'rib chiqishni taqozo qiladi.

7.5.Pensiya jamg'armasining portfel investitsiyalarida risklarni nazorat qilinishi

Portfel investitsiyalar korxonaning qarz majburiyatlari yoki uning aktsiyalari tarkibida kiritish mumkin. Buning to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalardan farqi investitsiya qabul qilgan korxonaning faoliyati ustidan nazorat o'rnatilmaydi. Bunday portfel investitsiyalarni qo'lga kiritishning asosiy maqsadi korxona o'zining moliyaviy sharoitini yaxshilab olishdir. Bunday investitsiya berayotgan firma yoki bankning maqsadi qisqa muddat ichida katta foyda olishdan iborat.

Investor mablag'lari investitsiyalangan qimmatli qog'ozlar yig'indisi portfel investitsiyalar deb ataladi. Portfel investitsiyalarni shakllantirishda quyidagi tamoyillarga rioya qilinadi: xavfsizlik (risk, ya'ni tavakkalchilikni kamaytirish), daromadlilik, likvidlik va qo'yilmalarning o'sishiga erishish. Bu tamoyillar muayyan darajada bir-biriga bog'liq xarakterda bo'ladi. Masalan, daromadlilikni oshirishga intilish riskni kuchaytiradi, ya'ni investitsiya qiymatini boy berish xavfi ortishiga olib keladi. Yuqori likvidlikka ega bo'lgan qimmatli qog'ozlar hamma vaqt ham yuqori daromad keltirmaydi.

Davlat qimmatli qog'ozlari likvidlik darajasi yuqori, tavakkalchilik kichik, lekin korxonalar qimmatli qog'ozlariga nisbatan kichikroq daromad keltiradi. Yangi

tashkil topgan, innovatsion xarakterdagi (fan-texnika yangi yo'nalishlariga asoslangan) korxonalar aksiyalariga daromadlar kichik darajada kafolatlanadi, lekin kapitalning kelajakda o'sishi nuqtai-nazaridan ular istiqbolli hisoblanadi. Ishonchli firmalarning qimmatli qog'ozlaridan shakllangan portfel investitsiyalar konservativ portfel investitsiyalar bo'ladi. Agressiv portfel investitsiyalar likvidligi yuqori bo'lmagan, risk darajasi kuchli, lekin kelajakda tez yuksalishi kutilayotgan kompaniyalar qimmatli qog'ozlaridan tashkil topadi.

7.3.-jadval.

Investorlar bilan investitsiya xarakteri o'rtasidagi bog'lanish

Investor ning sifati	Investitsiya lashning maqsadi	Risk dara jasi	Qimmatli qog'ozning turi	Investi tsiya xarakteri
Konservativ (ehtiyotkor)	Investitsiyada n himoyalani	Kichik	Davlat qimmatli qog'ozlari, yirik, barqaror emitentlarning aksiyalari va obligatsiyalari	Yuqori ishonchli, lekin past daromadli
Mo''tadil agressiv	Kapitalni uzoq muddatga joylashtirish va uni ko'patirish	O'rtacha	Davlat qimmatli qog'ozlari ulushi oz, uzoq bozor tarixiga ega yirik emitentlar qimmatli qog'ozlari ulushi katta	Diversifi katsiyalashg an

Agressiv	Chayqovchilik, qo'yilgan mablag'larni tez ko'paytirib olish	Yuqori	Katta bo'lmagan emitentlar, venchur kompaniyalarining yuqori daromadli qimmatli qog'ozlari ulushi katta	Riskli, lekin yuqori daromadli
Nooqilona xarakterli qiluvchi	Aniq maqsadi yo'q	Kichik	Duch kelgan qimmatli qog'ozlar sotib olinadi	Tartibsiz, nazorat yo'q

Portfel investitsiyalarning bir necha turlari mavjud:

- o'sish portfeli – narxi tez o'sayotgan qimmatli qog'ozlar to'plami;
- daromad portfeli – yuqori va qat'iy joriy daromadni ta'minlovchi qimmatli qog'ozlar to'plami;
- xatarli sarmoya portfeli – yangi, yosh korxonalarning qimmatli qog'ozlar to'plami;
- maxsus portfel – qimmatli qog'ozlarning ayrim guruhlarinigina o'z ichiga oladi;
- aralash portfel – turli xildagi qimmatli qog'ozlar to'plami.

Portfel investitsiyalarni shakllantirishdagi asosiy maqsad tavakkalchilik bilan daromadning investor uchun optimal nisbatiga erishish hisoblanadi. Optimallik iloji boricha risk hisobiga yo'qotishlarni kamaytirish va eng yuqori daromadlilik bilan xarakterlanadi. Riskni minimallashtirishga ko'pincha diversifikatsiya, ya'ni xilma-xil fond qiymatliklarini sotib olish hisobiga erishiladi. Bir turdagi qimmatli qog'ozdan olingan past daromad boshqa turdagi qimmatli qog'ozdan olingan yuqori daromad hisobiga qoplanadi.

Investitsiyalar nazariyasining qoidalari quyidagicha:

- investitsiya aktivlari turlari bo'yicha to'g'ri taqsimlanishi lozim;
- muayyan turdagi qimmatli qog'ozga investitsiya riski foydaning kutilayotgan darajadan farqlanishi ehtimoli bilan belgilanadi;
- portfel investitsiyalarning umumiy daromadliligi va riskni uning tarkibini o'zgartirish orqali yaxshilash mumkin;
- portfel investitsiyalarni shakllantirishda nazarda tutilayotgan barcha mo'ljallar va mezonlar ehtimoliy xarakterda bo'ladi.

Investitsion faoliyat ma'lum miqdordagi moliyaviy resurslarni talab qiladi. Bu sarflangan moliyaviy resurslardan investorlar ma'lum daromad, foyda olishni ko'zlaydi. Mazkur foyda esa investorlarning xarajatlarini inflyatsiya omilini, tadbirkorlik riskini qoplashi lozim. Ammo amaliyotda investorlar har doim ham kutilgan va rejalashtirilgan natijalarga erishmaydilar, buning asosiy sabablaridan biri – riskning mavjudligidir. Investitsion faoliyatda risk – bu investitsiyalarni qisman yoki to'liq yo'qotish, kutilgan daromaddan kamroq yoki ko'proq foyda olish, kelgusida ko'zlangan maqsadlarga erisha olmaslik ehtimolidir.

7.6.Jamg'arib boriladigan pensiya mablag'laridan investitsion maqsadlarda foydalanish

O'zbekistonda faol ijtimoiy siyosatni amalga oshirish pensiya ta'minotida yangicha amaliy va samarali shakllarni qo'llashni talab etadi. Mamlakatimizda jamg'arib boriladigan pensiya tizimining tashkil etilishi jamiyatda investitsiya jarayonlarini rivojlantirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash, qarilikni himoyalash, siyosiy, ijtimoiy barqarorlikni vujudga keltirish va kelgusida fuqarolarning moddiy ta'minotini ko'paytirishning asosiy shartlaridan biriga aylandi.

Dunyo amaliyotida zamonaviy jamg'arib boriladigan pensiya tizimi jiddiy pensiya islohotlari natijasida shakllandi. O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, O'zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashovchi chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti olish huquqiga ega. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti - fuqarolarni shaxsiy

jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag'lardan davlat pensiyasiga qo'shimcha ravishda pul mablag'lari bilan ta'minlashdir.

7.4.-jadval.

Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimining tavsifi

№	Mezon	Afzalligi	Kamchiligi
1.	Demografik omil	Har kim o'zi uchun pensiyani jamg'arganligi tufayli demografik omil ta'sir etmaydi	-
2.	Davlat va xususiy komponentlar ning mutanosibligi	To'liq davlat tomonidan (Singapurda), to'liq xususiy sektor tomonidan (Chili), xamda «aralash pensiya tizimi» amalga oshiriladi	-
3.	Milliy iqtisodiyotga bog'liqligi	Ushbu model mablag'lari iqtisodiyot uchun uzoq muddatli investitsiya hisoblanadi	Iqtisodiy inqiroz sharoitida tizimda katta yo'qotishlar bo'lishi mumkin
4.	Davlat byudjeti bilan o'zaro bog'liqligi	Davlat byudjeti barqarorligiga ta'sir ko'rsatadi	Xorijiy mamlakatlarda davlat tomonidan kafolatlanmaydi
5.	Aholining xabardorligi darajasi	-	Aholi tizimning moliyaviy holatidan doim xabardor bo'lishi darkor
6.	Pensiya miqdoridagi	Ko'p mablag' ajratma qilgan fuqarolar yuqori pensiya olish	-

	farq	imkoniyatiga ega bo'ladilar	

O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarni jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonunida ko'zda tutilgan quyidagi maqsadlarni ko'rsatish mumkin.

1. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimiga hisobga qo'yishning va badallar to'lashning majburiy-ixtiyoriyligi, ya'ni muayyan hollarda majburiy ravishda hisobga qo'yish. Badallar to'lab borishning shartligi va boshqa hollarda yoki ayrim shaxslarning tizimda hisobga qo'yilishi va to'lovlarni amalga oshirib borishning ixtiyoriy ekanligi. Masalan, barcha yuridik shaxslar o'z xodimlarini hisobga qo'yishlari va to'lovlarni o'tkazishlari majburiyligi, yuridik shaxs bo'lmagan yakka tadbirkorlar, dehqon xo'jaliklari a'zolari va boshqalarga bu boradagi ixtiyoriylik.
2. Mablag'larning maxsus jamg'arib boriladigan pensiya jamg'armasiga emas, balki Xalq banki muassasalarida jamg'arib borilishi, ularga inflyatsiya darajasidan kam bo'lmagan foizlik daromadlar hisoblanishi va to'lovlar ham kelgusida ushbu bank orqali to'lanishi. Ya'ni mablag'larning saqlanishi va to'lanishi nazorati va kafolatini davlat o'z zimmasiga olishi.
3. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimining mutlaqo individuallashtirilganligi va har bir to'lovchi uchun alohida maxsus hisobvarag'i ochilganligi hamda respublika bo'yicha yagona elektron ma'lumotlar bazasi yaratilganligi, binobarin ishlovchi fuqarolar yashash yoki ish joyini o'zgartirishi tizimda hisobga turishga ta'sir qilmasligi.
4. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini iqtisodiy tarmoqlariga investitsiya qilinishi va shu hisobdan tizimga yig'ilayotgan mablag'larining hamda fuqarolarning shaxsiy hisobvaraqlaridagi mablag'larning inflyatsiya darajasidan yuqori miqdorda va uzluksiz ko'payib borishiga erishilishi.
5. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti uchun badallar har bir xodim tomonidan o'z oylik ish haqidan to'lansada, ammo bu to'lov uning

daromadlarining kamayishiga salbiy ta'sir qilmasligi.

6. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti uchun to'lanadigan badalning xodimdan ushlab qolinadigan jismoniy shaxslarning daromad solig'i hisobidan (soliqni kamaytirilishi hisobiga) amalga oshirilishi.
7. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti uchun xodimlardan undiriladigan badal miqdorining belgilanishi va kelgusida uning miqdorini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan oshirib borilishi imkoniyatlarining mavjudligi.
8. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti uchun to'plangan mablag'larni shaxsiy hisobvaraqlar egalari tomonidan tasarruf qilish asoslari kengligi, soddaligi hamda hech qanday cheklovlar yo'qligi.

Pensiya jamgarmasi o'z investitsion siyosatini ishlab chiqishi va pensiya tizimini takomillashtirib borishi talab etiladi. Bu siyosat O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksiga, Fuqarolik kodeksiga, «Fuqarolarni jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida»gi, «Investitsion faoliyat to'g'risida»gi, «Qimmatli qog'ozlar va fond birjasi to'g'risida»gi, «Qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatining mexanizmi to'g'risida»gi Qonunlariga va investorlarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyatini tartibga soluvchi boshqa me'yoriy hujjatlarga asoslanadi.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'laridan jamg'arib boriladigan pensiya tizimi bilan bog'liq bo'lmagan majburiyatlarni bajarish uchun foydalanmaydi. Xalq banki jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larining alohida hisobini yuritadi. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini ko'paytirish hamda ularni pul qadrsizlanishidan himoya etish maqsadida bunday mablag'lardan investitsiya va kredit resurslari sifatida, shuningdek moliyaviy vositalarga joylashtirish uchun foydalanilishi mumkin.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'laridan investitsiya va kredit resurslari sifatida foydalanish O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda Xalq banki tomonidan amalga oshiriladi. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini moliyaviy vositalarga joylashtirish tartibi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki

tomonidan belgilanadi. Respublikamizda jamg'arib boriladigan pensiya badallarini kirituvchilar Xalq banki filialiga jamg'arib boriladigan pensiya tizimida hisobga olish uchun zarur ma'lumotlarni taqdim etishi kerak.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimini takomillashtirish va texnika bilan jihozlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 28 iyundagi «Jamg'arib boriladigan pensiya tizimini takomillashtirish va texnika bilan jihozlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 110-sonli Qarori qabul qilindi. Qarorda jamg'arib boriladigan pensiya badallarining to'lik hisoblanishi va o'z vaqtida o'tkazilishi, jamg'arib boriladigan pensiya tizimini afzalliklari to'g'risida tushuntirish ishlarini kuchaytirish, ushbu tizim barqaror ishlashi uchun Xalq bankini bosqichma-bosqich zamonaviy kompyuter texnikasi hamda dasturlari bilan ta'minlash tadbirlarini amalga oshirishni belgilab berildi.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi (JBPT) mablag'larini samarali joylashtirishni tashkil etish maqsadida Jamg'arib boriladigan pensiya mablag'larini joylashtirish va daromadlarini shakllantirish siyosatini belgilash bo'yicha Muvofiqlashtirish Kengashi tashkil etildi.

Muvofiqlashtiruvchi kengash vazifalari quyidagilardan iborat:

- muddatlilik, qaytarishlilik, daromadlilik va diversifikatsiyalash tamoyillari asosida JBPT mablag'larini joylashtirish ob'ektlarini belgilash;
- JBPT mablag'larining xar bir joylashtirish ob'ektiga joylashtiriladigan eng ko'p hajmini aniqlash;
- JBPT mablag'larini joylashtirish ob'ektlarini risklar bo'yicha guruhlariga ajratish;
- JBPT mablag'larini joylashtirish va investitsiya kilishdan olingan daromaddan Xalq banki oladigan marja miqdorini belgilash va fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'iga hisoblanadigan foiz stavkasini belgilash.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'lari va mablag'larni joylashtirish tushunchalari quyidagicha izohlab berilgan: Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'lari – Xalk bankdagi shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya

hisobvaraqlarida jamlanadigan mablag'lar yig'indisidir. Mablag'larni joylashtirish–jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'laridan investitsiya va kredit resurslari sifatida, shuningdek, moliyaviy vositalarga joylashtirishda foydalanishdir.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'laridan samarali foydalanish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Markaziy banki Boshqaruvining qarorlari bilan «Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini investitsiya va kredit resurslari sifatida joylashtirish tartibi to'g'risida»gi Nizom tasdiqlandi. Nizom «Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini samarali joylashtirishni tashkil etish, Xalk bankining JBPT mablag'larini joylashtirish bo'yicha majburiyatlari, Xalk bankida JBPT mablag'larini hisobini yuritishning o'ziga xos xususiyatlari, JBPT mablag'larini joylashtirish, JBPT mablag'larini joylashtirish ob'ektlariga ko'yiladigan talablar, JBPT mablag'larini joylashtirishdan olinadigan mablag'larini taqsimlash qoidalari o'z ifodasini topgan.

7.6.-rasm. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini ob'ektlarga joylashtirish¹²⁴.

O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonunga muvofiq mazkur Nizom ishlab chiqildi, Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini investitsiya va kredit resurslari

¹²⁴O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Markaziy banki Boshqaruvining «Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini investitsiya va kredit resurslari sifatida joylashtirish tartibi to'g'risida»gi Nizom. 2006 yil. 7 oktyabrda 88- son va 282-son Qaror.

sifatida, moliya vositalarga joylashtirish tartibini belgilab berdi. JBPT mablag'lari quyidagi ob'ektlarga joylashtirilishi mumkin (-rasm). JBPT mablag'larini joylashtirish Muvofiqlashtiruvchi Kengash tomonidan tasdiqlangan kvotalarga muvofiq Xalk banki tomonidan amalga oshiriladi. Mablag'larini ob'ektlari bo'yicha joylashtirish kvotalari har chorakda Muvofiqlashtiruvchi Kengash qarori bilan tasdiqlanadi.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi majburiyatlarini joylashtirish tartibini ko'rib chiqamiz. Jamg'arib boriladigan pensiya badallari shaklida o'tkazilgan mablag'lar Xalk banki filiali tomonidan maxsus tranzit hisob raqamida hisobga olinadi va keyinchalik Xalq bankining Markaziy amaliyotlar filiali tomonidan 22628 - «Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqdagi mablag'lar» balans hisob raqamida jamlanib boriladi. Xalq bankining Markaziy amaliyotlar filiali tomonidan jamlangan JBPT mablag'larining umumiy summasiga hamda kalendar yil davomida jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlarining mo'ljallangan hajmidan kelib chiqqan holda joylashtirish uchun yo'naltiriladigan bo'sh mablag'lar hajmi belgilanadi. Xalk banki filiallarida maxsus hisobvaraklardagi JBPT mablag'lari qoldig'i jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridan bir oy davomida amalga oshirish uchun zarur bo'lgan to'lovlar summasidan kam bo'lmasligi lozim.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar hisoblanadigan boshqa ob'ektlarga joylashtirishda ularning moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi to'g'risidagi tasdiqlangan auditorlik xulosasi, soliq inspeksiyasi tomonidan tasdiqlangan moliyaviy hisoboti, jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini joylashtirish to'g'risidagi ariza berishdan oldingi uch yil uchun foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotni hamda JBPT mablag'larini joylashtirish masalasini batafsil ko'rib chiqish uchun zarur bo'lgan boshqa hujjatlar taqdim etadi.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini joylashtirishdan olingan daromadlarini taqsimlash quyidagicha amalga oshiriladi. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini joylashtirishdan olingan daromad Xalq banki oladigan marja summasi chegirib tashlangandan so'ng, har yili yil yakunida fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga, ulardagi mavjud bo'lgan qoldiq

miqdoriga mutanosib ravishda o'tkaziladi. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini joylashtirishdan olingan daromad, Xalq banki marjasi miqdori O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi tomonidan Muvofiqlashtiruvchi Kengash tavsiyasiga asosan dastlab – avans qismi yil boshida 1 fevralgacha, uzil kesil – dekabrning oxirgi 10 kunligida belgilanadi. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini joylashtirishdan olinadigan marjani, Xalk banki va filiallari orasida taqsimlash tartibi Xalk banki tomonidan belgilanadi.

Xorijiy davlatlarda pensiya jamg'armasining moliyaviy faoliyati investitsion ko'rinishda takomillashtirilmoqda. Pensiya jamg'armasi moliya bozorida investor sifatida qatnashish mumkin. Pensiya jamg'armasi investitsiya faoliyati bilan shug'ullanishda qimmatli qog'ozlar bozoridagi holatni tahlil qilish kerak. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va qimmatli qog'ozlar bozoridagi holatni o'zaro bog'liqligini tahlil qilishda korrelyatsion tahlildan foydalaniladi.

Hozirgi paytda mamlakatimizda iqtisodiyotga yo'naltirish mumkin bo'lgan moliyaviy mablag'lar jamg'arib boriladigan pensiya tizimida ham to'plangan. Bu mablag'lardan riskning minimal darajasida maksimal foyda olib foydalanishni ta'minlanishi zarur. Riskni pasaytirishning eng ta'sirchan omili esa aktivlarni iqtisodiyotning turli sohalariga investitsiyalashdir. Respublikamiz pensiya ta'minotida risklarni boshqarish uchun zarur huquqiy, dasturiy va uslubiy bazani shakllantirish hamda rivojlantirish yuzasidan amalga oshiriladigan tadbirlarni ishlab chiqish kerak.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larini investitsion yo'nalishida foydalanishda mavjud bo'lgan risklarni kamaytirishda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim: kredit tashkilotining faoliyat olib borish bo'yicha lozim bo'lgan kasbiy tajribaga egaligi; aktivlarning minimal miqdori, tarkibi tuzilishi bilan bog'liq bo'lgan kasbiy faoliyatning amalga oshirish tajribasiga ega ekanligi; korporativ qimmatli qog'ozlar emitentlaring rentabelliligi, moliyaviy barqarorligi, ish yuritish va bozordagi faolligi hamda amaldagi qonunchilik va Muvofiqlashtiruvchi Kengash tomonidan belgilangan boshqa talablar.

O'zbekiston Respublikasi «Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq, ish beruvchi tomonidan majburiy jamg'arib boriladigan pensiya hisob varaqlarini ochish, ularni yuritish tartibiga rioya qilish, badallarni to'g'ri va to'liq hisoblab chiqarish hamda o'z vaqtida to'lanishi ustidan nazoratni moliya, davlat soliq xizmati organlari va Xalq banki tomonidan amalga oshiriladi. Ishtirokchi korxona-tashkilotlar tomonidan jamg'arib boriladigan pensiya badallari kiritilganligi haqidagi reestr taqdim etiladi. Davlat soliq organlari tomonidan qonun ijrosi ustidan nazorat tashkil etiladi. Xalq bankining shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisob varaqlari holati to'g'risida fuqarolarni har yili xabardor qilib borish majburiyati bajariladi va ularga xabarnoma jo'natiladi.

Hozirgi kunda mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishi va uni jahon iqtisodiy hamjamiyatiga integratsiyalashuvini investitsiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ma'lumki, mamlakatni modernizatsiya qilish va yangilash chora-tadbirlarini amalga oshirishning muhim sharti va manbai sifatida faol investitsiya siyosatini amalga oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish zarur hisoblanadi. Ana shu maqsadda 2015 yil 25 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi Investitsiya dasturi to'g'risida"gi PQ – 2458 sonli qarori qabul qilindi. Dastur doirasida 2016 yilda ko'zda tutilayotgan kapital qo'yilmalar hajmi AQSh dollari hisobida 17 milliard 300 million AQSh dollarini yoki 2015 yilga nisbatan 109,3 foizni tashkil etadi. Ushbu mablag'larning 65 foizdan ortig'i ishlab chiqarish ob'ektlari qurilishiga va yangi zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalarini sotib olishga yo'naltiriladi. Chet el investitsiyalari hajmi 4,042 milliard AQSh dollaridan oshib, ularning umumiy kapital qo'yilmalar hajmidagi ulushi 23,4 foizni tashkil etadi.

Xalqaro miqyosda katta nufuzga ega bo'lgan Jahon iqtisodiy forumi reytingiga ko'ra, O'zbekiston 2014-2015 yillardagi rivojlanish yakunlari va 2016-2017 yillarda iqtisodiy o'sish prognozlari bo'yicha dunyodagi eng tez rivojlanayotgan beshta mamlakat qatoridan joy olgani albatta barchamizga mamnuniyat etkazadi. ...Byudjet tashkilotlari xodimlarining ish haqi, pensiya va

stipendiyalar 21,9 foizga, aholi jon boshiga jami real daromadlar esa 9,6 foizga oshdi»¹²⁵.

Jamiyatda tinchlik, ijtimoiy barqarorlik adolat, mehr-oqibat tamoyillarini mustahkamlaydi. Mehnatni rag'batlantirish, ish haqini ko'paytirish va aholi daromadlarini o'sishini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy siyosatni amalga oshirish bo'yicha qo'lga kiritilgan natijalar aholining turmush darajasini oshib borishida eks etadi. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minotini rivojlantirilishi aholi turmush farovonligini oshirishda muhim va hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Tayanch so'z va iboralar

Investitsiya, davlat investitsiya siyosati, jamg'arma, pensiya ta'minoti, jamg'arib boriladigan pensiya tizimi, pensiya jamg'armasi, investor, investitsiya dasturi, qimmatli qog'ozlar bozori, uzoq muddatli qimmatli qog'ozlar, portfel investitsiyalar, listing, risk, zarar, foyda.

Takrorlash uchun savollar

1. Investitsiyalarning qanday turlarini bilasiz?
2. Davlat investitsiya dasturini moliyalashtirish manbalarini aytib bering?
3. Investitsion faoliyat va pensiya jamg'armasi faoliyatining aloqadorligini tushuntirib bering?
4. Xorijiy davlatlarda pensiya jamg'armalari moliya bozorida investor sifatida qanday qatnashadi?
5. Xorijiy davlatlarda pensiya tizimini isloh qilishni taqozo etuvchi sabablar nimalardan iborat?

¹²⁵Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

6. Investitsion faoliyatda investitsiya qaytimi riski va vaqt riski ahamiyatini tushuntirib bering?
7. Fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya ta'minotining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
8. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarni jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonunining maqsadini aytib bering.
9. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonunga muvofiq jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'laridan investitsiya va kredit resurslari sifatida qanday foydalaniladi?
10. Muvofiqlashtiruvchi Kengashning vazifalari nimalardan iborat?

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minotining qonuniy-huquqiy va me'yoriy asoslarini aks ettiruvchi chizma tayyorlang va xulosa yozing.
2. Xorijiy mamlakatlarda pensiya jamg'armalarining investitsion faoliyatini aks ettiruvchi chizma tayyorlang va sharhlab bering.
3. "Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minotida ijtimoiy risklar" mavzusida referat yozing.

Test savollari

- 1. Pensiya tizimida moliyaviy operatsiyalar nazoratining elementlari.. hisoblanmaydi.**

- A. nazorat jarayoni
- B. nazorat tamoyili
- C. nazorat sub'ekti

D. nazorat ob'ekti

2. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi...

- A. investitsiyalar miqdorining o'sishiga olib keladi
- B. investitsiyalar miqdorining kamayishiga olib keladi
- C. investitsiyalarga ta'sir qiladi
- D. investitsiyalarga ta'sir qilmaydi

3. Jamg'arib boriladigan pensiya mablag'larini joylashtirish va daromadlarini shakllantirish siyosatini ...tashkil etadi.

- A. Muvofiqlashtirish Kengashi
- B. Xalk banki
- C. Markaziy bank
- D. Moliya vazirligi

4. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi o'z investitsion siyosatini ... asosan takomillashtirib boradi.

- A. Fuqarolik kodeksiga, Byudjet kodeksiga,
- B. «Investitsion faoliyat to'g'risida»gi, qonunga
- C. «Qimmatli qog'ozlar va fond birjasi to'g'risida», «Qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatining mexanizmi to'g'risida»gi qonunga
- D. Fuqarolik kodeksi, Byudjet kodeksi, «Investitsion faoliyat to'g'risida»gi, «Qimmatli qog'ozlar va fond birjasi to'g'risida»gi, «Qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatining mexanizmi to'g'risida»gi qonunga

5. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar JBPT mablag'larini joylashtirish to'g'risidagi ariza berishdan oldingi ... uchun foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotni taqdim etishi lozim.

- A. uch yil
- B. to'rt yil
- C. ikki yil
- D. bir yil

6. JBPT mablag'larini ... joylashtirilishi mumkin.

- A. davlat qimmatli qog'ozlariga, ipoteka obligatsiyalariga, muomalaga chiqarilgan va listingdan o'tgan korporativ qimmatli qog'ozlarga, banklardagi milliy va chet el valyutasidagi muddatli depozitlarga
- B. muomalaga chiqarilgan va listingdan o'tgan korporativ qimmatli qog'ozlarga
- C. ipoteka obligatsiyalariga
- D. davlat qimmatli qog'ozlariga

7. Portfel investitsiyalarning turiga kirmaydi:

- A. kamayish portfeli, daromad portfeli, xatarli sarmoya portfeli, aralash portfel.
- B. o'sish portfeli, daromad portfeli, xatarli sarmoya portfeli, aralash portfel.
- C. kamayish portfeli, daromad portfeli, xatarli sarmoya portfeli,
- D. kamayish portfeli, xatarli sarmoya portfeli, aralash portfel.

VIII BOB. PENSIYA TA'MINOTINING AXBOROT TIZIMI ASOSIDAGI NAZORATI

8.1.O'zbekistonda fuqarolarning pensiya ta'minoti nazoratida axborot texnologiyalarining qo'llanilishi

Davlat ijtimoiy majburiyatlarining bajarilishi, bunda pensiya va ijtimoiy nafaqalarning aniq hisob-kitob qilinishi, o'z vaqtida to'liq hajmda to'lanishi va umuman Pensiya jamg'armasi faoliyati samaradorligi bevosita ushbu tizimda qo'llanilayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga ham bog'liq.

So'nggi yillarda aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish, pensiya va ijtimoiy nafaqalarni o'z vaqtida moliyalashtirish, barqaror daromadlarni ta'minlash, shuningdek, yangi axborot tizimidan foydalangan holda, barcha tarkibiy bo'linmalar moddiy-texnika bazasini mustahkamlash Pensiya jamg'armasi faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 21 martdagi "Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yanada joriy etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1730-sonli qaroriga muvofiq davlat pensiya ta'minoti tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, kompyuter texnikasi va telekommunikatsiya vositalari joriy etildi. Pensiya va nafaqalarni hisobga olish, tayinlash hamda to'lashni tashkil etish, zamonaviy innovatsion dasturiy mahsulotlaridan foydalanish orqali Pensiya jamg'armasining barcha tarkibiy bo'linmalari o'rtasida samarali elektron hamkorlikni yo'lga qo'yishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. "Pensiya" dasturiy majmui¹²⁶ shulardan biridir. Ayni vaqtda barcha pensionerlar va nafaqa oluvchilar haqidagi shaxsiy ma'lumotlar shakllantirilgan yagona elektron ma'lumotlar bazasini o'z ichiga olgan, pensiyalarni tayinlash hamda to'lash joriy etilgan axborot tizimi orqali amalga oshirilmoqda.

"Pensiya" axborot tizimi pensiya va nafaqalarni tayinlash, ularning hajmini hisoblash, pensiya hamda nafaqalarni qonunchilikka asosan qayta hisob-kitob qilish va hisobga olish jarayonlarini avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan bo'lib, u ishonchli himoya qilingan va markazlashtirilgan yagona ma'lumotlar bazasini shakllantirish, foydalanuvchilarni ishonchli, to'liq va dolzarb axborotlar bilan o'z

¹²⁶ Mazkur mujmua O'zbekiston yirik kompaniyalardan biri – "Fido-biznes" mas'uliyati cheklangan jamiyati bilan hamkorlikda yaratilgan. Tizimni ishlab chiqish 2010 yilning mayida boshlangan va bir yildan so'ng bu jarayon Pensiya jamg'armasining Toshkent shahar va viloyatidagi tuman bo'limlarida davom ettirilgan. 2012 yilning birinchi choragida dasturiy majmua O'zbekistonning barcha hududlarida ishga tushirilgan.

vaqtida ta'minlash imkonini beradigan avtomatlashtirilgan axborot tizimidir. Mazkur tizim Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlarida pensionerlarni ro'yxatga olish, ular haqidagi axborotlarni saqlash, qayta ishlash va berish, qayta ishlanayotgan axborotlarning tezkorligi va ishonchliligini oshirish uchun pensionerlar to'g'risida markazlashtirilgan yagona ma'lumotlar bazasini yaratishga ko'maklashadi. Bundan tashqari, axborot tizimi to'lov hujjatlarini (pensiya va nafaqalar to'lash uchun qaydnomalar) shakllantirish, elektron to'lov hujjatlarini to'lovlar uchun mas'ul tegishli tashkilotlarga jo'natish imkonini ham beradi.

“Pensiya” axborot tizimidan foydalanish hisob shakllarini Pensiya jamg'armasi bo'linmalari darajasida olish, fuqarolar pensiya ta'minoti tizimining faoliyat ko'rsatkichlarini sifat jihatidan yaxshilash, pensiya va nafaqalarni turlari bo'yicha moliyalashtirishni hisobga olish hamda monitoring qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, tizimda davlat pensiya va nafaqalarini tayinlash, qayta hisob-kitob qilish va to'lash bo'yicha daromadlar hamda xarajatlarning kunlik balansini tuzish, Pensiya jamg'armasi mablag'larining sarflanishini barcha joylarda tezkor qayd etish, markazlashtirilgan ma'muriy nazoratni amalga oshirish imkoni ham bor. Ta'kidlash joizki, iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlarda ham, jumladan, AQShda pensiya tizimini boshqarish, pensiya imtiyozlarini belgilash, pensiya tizimida investitsiyalarni boshqarish va boshqalar maxsus kompyuter dasturlari asosida amalga oshiriladi¹²⁷. Albatta, bunday holat pensiya tizimi faoliyati samaradorligini ta'minlash imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 19 oktyabrdagi “2015-2017 yillarda pensiya ta'minotining yagona idoralararo integratsiyalashtirilgan axborot tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 297-sonli qaroriga asosan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining “Pensiya” axborot tizimi negizida byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi pensiya ta'minotining yagona idoralararo integratsiyalashtirilgan axborot tizimi (“Nafaqa” yagona axborot tizimi) tashkil etildi. Bu axborot tizimi keksa kishilar uchun pensiyalar va ijtimoiy nafaqalarni tayinlashning eng qulay tizimini nazarda

¹²⁷ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0th Edition . USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 29; 85; 111.

tutadi, shuningdek, ma'lumotnomalar va tasdiqlovchi hujjatlarni qog'oz shaklida olishni istisno etgan holda pensiyalar va nafaqalar to'lashga mablag'larni o'z vaqtida moliyalashtirishni ta'minlash imkonini beradi.

Pensiya ta'minoti tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining faol joriy etilishi pensiya va nafaqalarning to'g'ri va aniq hisob-kitob qilinishini, davlat byudjeti mablag'laridan samarali foydalanilishini, o'zaro axborot almashinuvining tezkorligi va shaffofligini, pensiya va nafaqa oluvchi fuqarolarga katta qulayliklar yaratilishini ta'minlaydi.

O'zbekistonda rivojlanishga yordam berish bo'yicha Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2010-2015 yillar dasturi dasturining maqsadi aholi, shu jumladan uning nochor qatlamlari (iqtisodiy jihatdan qoloq mintaqalar, jumladan qishloq joylari aholisini, xususan, ayollarni, uy bekalarini, mehnat muhojirlari va ularning oilalarini, bolalarni, o'smirlarni, pensionerlarni, keksa kishilarni, SPIDga chalingan shaxslarni, nogironlarni) iqtisodiy farovonligini oshirishga qaratildi.

O'zbekistonda Mingyillik rivojlanish maqsadlariga erishish hamda YuNDAF 2010-2015 yillar dasturi bo'yicha turmush darajasini oshirish yuzasidan quyidagilar ko'zda tutilgan:

- ✓ keksa kishilar, aholining kam ta'minlangan qatlamlari turmush darajasini oshirishga qaratilgan iqtisodiy va ijtimoiy himoya choralarini ishlab chiqish va amalga oshirishda boshqaruvning markaziy va mahalliy organlari salohiyatini mustahkamlash;
- ✓ aholining nochor qatlamlarini ishga joylashtirish imkoniyatlarini kengaytirish va ularning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash;
- ✓ biznes yuritish sohasida mikromoliyalashtirish xizmatlaridan hamda maslahat-axborot xizmatlaridan foydalanishni kengaytirish;
- ✓ aholining asosiy ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish uchun mahalliy organlar bilan birgalikda infratuzilmalarni tiklash.

O'zbekiston Respublikasida «...Tanlagan va mashhur besh tamoyilga asoslangan taraqqiyot modelining naqadar haqqoniy va samarali ekani biz qurayotgan yangi

demokratik tizimda, iqtisodiyotimiz rivojlanishining barqaror, barchani hayratda qoldirayotgan sur'atlarida, xalqimizning hayot darajasi va sifati ortib borayotganida o'zining amaliy tasdig'ini topmoqda»¹²⁸.

Pensiya ta'minotini zamonaviy texnik usullar orqali boshqarish ijtimoiy yordamga muhtoj bo'lganlar to'g'risida tezkor va ishonchli axborotga ega bo'lish uchun o'ta muhimdir. Ma'lumotlar hisobi va uni qayta ishlash tizimini tubdan yaxshilamay turib aholini ijtimoiy himoyalash tizimida islohotlarni amalga oshirib bo'lmaydi. Etarli darajada tezkor va aniq bo'lmagan axborotlarga asoslangan holda prognozlar tayyorlash va qarorlar qabul qilishda jiddiy xatoliklarga olib kelishi mumkin.

Pensionerlar bo'yicha kompyuterlarda axborot bazalarini yaratish nafaqat ularni muhtojlik bo'yicha toifalarga ajratish, balki etarli aniqlik bilan mo'ljallanayotgan rejalarni O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti va Davlat byudjetiga qanday ta'sir ko'rsatishini hisoblash imkonini beradi. Pensiya jamg'armasi «O'zbekiston pochta» ochiq aksiyadorlik jamiyati va O'zbekiston Respublikasi Xalq bankining bo'linmalarida pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari hamda boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida to'lanishi monitoringini olib boradi va tekshiradi. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishda qatnashadi, fuqarolarning pensiya ta'minoti masalalari bo'yicha zamonaviy nazariy ishlanmalarni va xorijiy tajribani o'rganadi. Jamg'armaning mablag'larini oluvchilar, pensiyalar hamda Davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqalar tayinlash va to'lash to'g'risidagi axborotni ishlab chiqishda qatnashadi va avtomatlashtirilgan tizimda qayta ishlashni joriy etadi.

Respublikamizda pensiya tizimini zamonaviy axborotlashtirish orqali pensiya xizmati ko'rsatish ko'lami yaxshilandi. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tizimida texnik modernizatsiya qilish masalasiga ustuvor vazifa sifatida alohida e'tibor berilar ekan, avvalambor, pensiya ta'minotini tashkil etishda avtomatlashtirilgan axborot tizimini ommaviy ravishda joriy etilishi sohaga

¹²⁸Karimov I.A. Mamlakatimizni demokratik yangilash va modernizatsiya qilishga qaratilgan taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirish – bosh maqsadimizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 22 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2014 yil. 5 dekabr.

zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni jadal kirib borayotganligidan dalolat beradi. Shu maqsadda, eng avvalo, respublikamizda istiqomat qiluvchi barcha pensiya va nafaqa oluvchilarning ishonchli himoyalangan, yagona markazlashgan ma'lumotlar bazasi shakllantirildi. Bunda, respublikamizda istiqomat qiluvchi 3,3 mln.dan ortiq pensiya va nafaqa oluvchilarning yagona elektron ma'lumotlar bazasi tashkil etildi. Ahamiyatli jihati shundaki, bugungi kunda markazlashgan holda 140 dan ortiq hisobotlarni ushbu dastur orqali shakllantirishga erishildi. Amaliyotga tadbiiq etilgan dastur, o'z salohiyatini joriy etilishining birinchi kunlaridanoq ko'rsata boshladi. Buning natijasida, noqonuniy pensiyalarni tayinlanishi oldi olindi, Pensiya jamg'armasining mablag'lari tejalishiga erishildi.

Respublikamizda istiqomat qiluvchi barcha pensiya va nafaqa oluvchilarning ishonchli himoyalangan, yagona markazlashgan ma'lumotlar bazasini shakllantirish imkonini beradigan zamonaviy avtomatlash-tirilgan axborot tizimini amaliyotga keng joriy etish ishlari jadal olib borilmoqda. «Pensiya to'lovlari hisob-kitobi va nazoratining avtomatlashtirilgan tizimiga hisobot davrida jami 1731 ta pochta aloqa ob'ektlari bog'landi»¹²⁹.

Fuqarolarga pensiya tayinlash uchun murojaat etgan shaxsning boshqa hududda mehnat faoliyati yuritgan davrini aniqlash uchun, Pensiya jamg'armasining xududiy bo'linmalari o'rtasida o'zaro so'rov xatlarini yuborish, murojaatga to'laqonli va haqqoniy javob olish hamda ushbu jarayon ustidan tegishli nazorat mexanizmi nazarda tutadigan «So'rov» moduli — WSP «Personal» dasturining qo'shimcha funktsionali hisoblanadi. Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlarida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar aybi bilan mehnatda mayiblanish tufayli tayinlangan nogironlik pensiyalariga sarflangan mablag'larni qoplash yuzasidan regress da'volari hisobini yuritish, undirilishi lozim bo'lgan mablag'lar hamda

¹²⁹Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasini o'rganish bo'yicha ilmiy-ommabop risola. Toshkent. Ma'naviyat. 2016. –B.320.

ularning qoldiqlari bo'yicha yagona integrallashgan ma'lumotlar bazasi yaratilmoqda.

Pensiya islohotining axborot bilan etarli ta'minlanmaganligi eng katta kamchilik edi. Bozor iqtisodiyoti mamlakatlardagi pensiya sug'urtasi islohoti dolzarb muammolarni xal etish uchun yo'naltirildi. Pensiya islohotini yaxlit, to'laligicha amalga oshirish katta xarajatni talab etadigan tadbir bo'lib, iqtisodiy inqiroz sharoitida ushbu islohot davlat byudjeti va fuqarolar uchun ham qimmatga tushadi. Sug'urtalanganlarni hisobga olishning xususiylashgan tizimi yaratilganligi yangi tuzilmalar faoliyatini tashkil etish, ular ustidan nazorat o'rnatish, avvalo, davlat hokimiyati organlari tuzilmalaridan nihoyatda katta kuch va e'tiborni talab etdi.

Rossiya, Polsha va Qozog'iston tajribasining ko'rsatishicha, fuqarolar ijtimoiy faolligining sustligi avvalo aholi pensiya islohotlarining vazifalari, yo'nalishlari va natijalari to'g'risida, jamg'arib boriladigan yangi pensiya tizimining mexanizmi va tarkibiy tuzilmasi to'g'risida bexabar ekanligi bilan izohlanadi. Islohotlar bo'yicha axborot etkazib berish ta'minlanmagan edi, sug'urta qilingan shaxslarga jamg'arib boriladigan tizimga o'tish jarayonidagi hatti-harakatlari, huquq va burchlari ushbu o'zgarishlarning ijobiy va ehtimol tutilgan salbiy jihatlari tushuntirib berilmagan. Axborot berish sohasida bunday etishmovchilik sababi yangicha pensiya tizimining shoshilinch tarzda joriy etilishi bilan bog'liq. Masalan, Rossiyada jamg'arib boriladigan pensiya mablag'larini boshqarish uslublarini tanlash to'g'risidagi va ana shunday tanlovni amalga oshirish to'g'risidagi axborotnomalarni tarqatish muddatlari bir necha marta boshqa muddatga ko'chirildi.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimining investitsion jozibadorligi fuqarolarga islohotlarning vazifalari va tamoyillari to'g'risida to'liq va ochiq axborot etkazib berilgan bozorlarda ishonchli va daromadli investitsiyalash vositalarining mavjudligiga bog'liq. Xususiylashgan pensiya jamg'armalarini imtiyozli soliqqa tortish (jismoniy shaxslar daromadlari solig'i va korporativ soliq) orqali rag'batlantirib borish, shuningdek davlat kafolatlarini ta'minlash muhim.

Xorijiy davlatlarda pensiya tizimida ko'plab imtiyozlar mavjudligi pensiyaga qo'shib beriladigan ustamalarning pensiya jamg'armasidan to'lanishi, pensiya miqdorida sug'urta «stajiga» emac «ish stajiga» qarab hisoblanishi pensiya jamg'armasi defitsitini vujudga keltiradi. Pensiya tizimida «ish staji» tushunchasidan voz kechib, «sug'urta staji» tushunchasiga o'tish, bu jarayonlarni elektron ko'rinishda nazorat qilish mavjudligi uchun pensiyalarni hisoblashda faoliyatning faqat majburiy ajratmalar to'langan davr hisobga olinadi.

Pensiya ta'minoti tizimini isloh qilishdan ko'zlangan asosiy maqsadlar quyidagilardan iborat:

- bozor iqtisodiyoti tamoyillari asosida pensiya ta'minotini modernizatsiyalash;
- byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlarini shakllantirish monitoringini kuchaytirish;
- pensiya ta'minotini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida boshqarish;
- pensiya ta'minoti xarajatlarini boshqarish, pensiya to'lovlarini maqsadli amalga oshirish yuzasidan nazoratni kuchaytirish.

8.2.Pensiya ta'minotida fuqarolarning axborotlarga bo'lgan talabini bajarilishi

«Bugungi sharoitda, Internet va elektronika davrida iqtisodiyot tarmoqlarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, Elektron hukumat tizimi faoliyatini yanada rivojlantirish ustuvor ahamiyatga ega. Jahon tajribasi shundan dalolat beradiki, ayni paytda global iqtisodiyotda kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalari, dasturiy ta'minot mahsulotlarini ishlab chiqarish va ular asosida keng turdagi interfaol xizmatlar ko'rsatishni o'z ichiga olgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasining roli va ahamiyati tobora ortib bormoqda»¹³⁰. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi mamlakatning raqobatdoshlik darajasiga ta'sir ko'rsatishi, katta hajmda axborot

¹³⁰Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

to'plash va uni umumlashtirish imkonini berishi, boshqarishni strategik darajada tashkil etish uchun keng imkoniyatlar ochib beradi.

O'zbekiston Respublikasining "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi Qonuni (1997 yil 24 aprel)ga ko'ra, har bir fuqaro o'z manfaatlariga daxldor axborotlarni bepul, boshqa axborotlarni kelishuv bo'yicha haq to'lab olish imkoniyatiga ega.

"O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risidagi Nizomga muvofiq, fuqarolarning pensiya ta'minoti bilan bog'liq masalalar bo'yicha:

- ✓ ommaviy axborot vositalari yordamida respublika aholisini fuqarolarning pensiya ta'minoti masalalari bo'yicha xabardor qiladi;
- ✓ belgilangan tartibda tayinlangan shaxsiy pensiyalar to'lanishini tashkil etadi;
- ✓ imtiyozli pensiya ta'minoti huquqini beradigan ishlab chiqarish, ishlar, kasblar, lavozimlar va ko'rsatkichlar ro'yxatlarini qo'llash masalalari bo'yicha davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari bilan o'zaro hamkorlik qiladi, imtiyozli pensiyalarni nazorat qilish va tartibga solish bo'yicha takliflar ishlab chiqilishini tashkil etadi;
- ✓ fuqarolarning murojaatlarini qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda ko'rib chiqadi, fuqarolarni qabul qiladi.

Pensiya tizimi faoliyatiga zamonaviy veb-texnologiyalarni joriy etilishining mantiqiy davomi bo'lib, Pensiya jamg'armasi tizimida tezkor elektron hujjat almashinuvi va kadrlar majmui bo'yicha — WSP «Personal» dasturiy ta'minoti ishlab chiqilishi va amaliyotga joriy qilinishini ta'kidlash mumkin. WSP «Personal» dasturiy ta'minoti – tizimda faoliyat ko'rsatuvchi barcha mutaxassis xodimlar to'g'risidagi ma'lumotlarning umumlashtirilgan bazasi bo'lib, bunda joylardagi kadrlar sifat tarkibini tezkor nazorat qilish, tahlil qilish va tegishli ma'lumotlarga ega bo'lish imkoni mavjud. Shu bilan birga, mazkur dasturning yuqoridagi imkoniyatlaridan tashqari, uning tarkibida xodimlar malakasini oshirib borish uchun pensiya qonunchiligiga doir huquqiy-me'yoriy hujjatlar, idoraviy me'yoriy qo'llanmalar elektron baza takomillashtiriladi.

«Shuni ta’kidlash lozimki, bugungi kunda jahon miqyosida yaratilayotgan yalpi ichki mahsulotning taxminan 5,5 foizi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasiga to’g’ri kelmoqda. Nufuzli xalqaro ekspertlarning fikriga ko’ra, 2020 yilda bu ko’rsatkich 9 foizdan oshadi. Masalan, Koreya Respublikasining yalpi ichki mahsulotida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ulushi 11,8 foizdan ziyodni, Shvetsiyada 7 foizni, Amerika Qo’shma Shtatlarida esa 6,8 foizni tashkil etadi»¹³¹.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning strategik maqsadlaridan biri - iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida milliy axborot-kommunikatsiya tizimidan samarali foydalanish hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida byudjet-soliq tizimi ish yuritish va uning istiqbollari belgilash amaliyotida foydalanilayotgan mavjud dasturiy mahsullarining oqilona ishlatilishiga bog’liq.

Hozirgi kunda soliq tizimini oldiga qo’yilgan vazifalarini to’laqonli bajarish uchun tizimni tegishli dasturiy ta’minot vositalari bilan deyarli ta’minlangan deyish mumkin. «...Ma’lumot uzatish, statistika, moliya va soliq hisobotlarining elektron shakli va tarmoqlari hayotimizning izchil va tizimli asosda joriy etilmoqda. Bugungi kunda tadbirkorlik sub’ektlarining 89 foizidan ortig’i soliq hisobotlarini, qariyb 86 foizi statistik hisobotlarini elektron shaklda topshirmoqda»¹³².

Mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2016 yilga mo’ljallangan eng muhim ustuvor yo’nalishlariga bag’ishlangan O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi yig’ilishda 2016 yil uchun bir qator vazifalar belgilandi. Jumladan, Markaziy bank, Moliya vazirligi,

¹³¹Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o’zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo’l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo’ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo’nalishlariga bag’ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma’ruzasi. \ Xalq so’zi. 2016 yil.

¹³²Karimov I. “ 2014 yil yuqori o’sish sur’atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o’zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo’ladi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2014 yilga mo’ljallangan eng muhim ustuvor yo’nalishlariga bag’ishlangan O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma’ruzasi. \ Xalq so’zi. 2014 yil. 18 yanvar.

Davlat soliq qo'mitasi, Aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari davlat qo'mitasi boshqa manfaatdor tuzilmalar bilan birgalikda 2004 yilda qabul qilingan va bugungi kun talablariga javob bermay qolgan «Elektron tijorat to'g'risida»gi qonunning yangi tahrirdagi loyihasini tayyorlash vazifa sifatida yuklandi. Yuqoridagilar byudjet-soliq tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etilayotganligidan dalolat beradi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005 yil 26 sentyabrdagi 215-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Elektron raqamli imzolar kalitlarini ro'yxatga olish markazlarining faoliyat ko'rsatish tartibi to'g'risida"gi Nizomga muvofiq, elektron raqamli imzo kaliti sertifikatining amal qilish muddati elektron raqamli imzo ro'yxatga olingan vaqtdan boshlab 12 oydan oshmasligi belgilandi. Keyinchalik elektron raqamli imzo kaliti sertifikatining amal qilish muddati shartnoma bilan uzaytiriladi, biroq, ikki martadan ortiq uzaytirilmaydi.

Pensiya tizimdagi informatsion-interaktiv xizmatlar turlari ro'yxati takomillashtiriladi, jumladan:

- ✓ pensiya oluvchilarga ularning pensiya miqdorlari o'zgarishi xususidagi ma'lumotlarni mobil telefonlariga SMS ko'rinishida yuborish;
- ✓ fuqarolarga ularning hisoblangan pensiya miqdorlari xususidagi ma'lumotlarni elektron pochталari orqali kuzatib borish imkoniyatini berish;
- ✓ fuqarolar tomonidan o'zlarining pensiya miqdorlarini masofadan turib (Pensiya kalkulyatori) Pensiya jamg'armasining veb-saytida hisoblash imkoniyatini ta'minlash;
- ✓ pensiya ta'minoti qonunchiligiga doir yangiliklar va o'zgarishlarni fuqarolarning elektron pochталariga tarqatish;
- ✓ fuqarolar murojaatlarini o'rganib chiqadigan, doimiy avtomatik ravishda faoliyat yurituvchi ishonch va shoshilinch telefonlarini ishga tushirish.

8.3. Markazlashgan nazorat orqali jamg'arma xarajatlarining operativ hisobi

Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, pensiya ta'minotida asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarning monitoring tizimini yaratish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Axborot-hisobot ma'lumotlari tizimini yaratishda moliyaviy risk kontrollingning har bir turi moliyaviy va boshqaruv hisob-kitobining ma'lumotlariga asoslanadi. Mazkur tizim alohida moliyaviy ko'rsatkichlarining hisob-kitob uchun boshlang'ich axborot bazasini kuzatish (masalan, ish staji, maxsus ish staji, ish haqi, to'langan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlar) dan iborat.
2. Nazorat standartlarida ko'zda tutilgan haqiqiy natijalarni o'zida ifoda etgan analitik ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqiladi. Mazkur tizimni ishlab chiqish jarayonida alohida analitik ko'rsatkichlarning boshlang'ich axborot bazani kuzatish natijasida olingan axborotlardan foydalangan holda, moliyaviy risk-tahlilning uslublari asosida algoritm tuziladi.
3. Nazorat hisobotini shakli, tarkibi va ko'rsatkichlarini aniqlash uchun kerak bo'ladigan, nazorat uchun axborotlarni saqlaydigan tizim shakllantiriladi. Samarali nazoratni ta'minlash uchun mazkur hisobot quyidagi axborotlarni o'z ichiga oladi: nazorat qilinayotgan ko'rsatkichning haqiqiy bajarilishi; nazorat qilinayotgan ko'rsatkichning haqiqiy bajarilishini ko'zda tutilgandagidan (rejadan) farqi; rejali ko'rsatkichning haqiqiy ko'rsatkichdan farqi paydo bo'lishining sabablari.
4. Maqsad va vazifalar tizimi shakllantirilgandan so'ng boshqaruvchilar maqsadlar erishilishi va vazifalar bajarilishiga ijobiy yoki salbiy ta'sir qilishi mumkin bo'lgan hodisalarni aniqlash talab qilinadi. Risklar salbiy ta'sirli hodisalar bo'lib, ular ichki va tashqi omillar ta'siri oqibatida yuzaga keladi. Shuning uchun tashkilotlar rahbarlari ikki yo'nalishda reja ishlab chiqishga majbur sanaladi: risklarni tartiblash rejasi va imkoniyatlardan foydalanish rejasi.

Hozirgi kunda davlat sektorida xususiy sektorda foydalaniladigan yondoshuvlar bilan davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari fondlarda moliyaviy

nazorat kuchaytirilmoqda. Pensiya jamg'armasi faoliyatida ko'zda tutilgan chora-tadbirlarning maqsadi - byudjet mablag'larini samarasiz ishlatilishini, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni, noqonuniy holatlarini iloji boricha tezroq oldini olishga qaratilmoqda.

Respublikamizda istiqomat qiluvchi barcha pensiya va nafaqa oluvchilarning ishonchli himoyalangan, yagona markazlashgan ma'lumotlar bazasini shakllantirish imkonini beradigan zamonaviy avtomatlashtirilgan axborot tizimini amaliyotga keng joriy etish ishlari jadal olib borilmoqda. Pensiya ta'minotida unifikatsiyalashgan elektron ma'lumotlar bazasini shakllantirish maqsadida «Fido biznes» MChJ bilan hamkorlikda «Pensiya» dasturiy majmuasi ishlab chiqildi hamda bugungi kunda ushbu dasturiy ta'minot respublikaning barcha mintaqalarida tatbiq etilmoqda. Ushbu dasturiy ta'minotning amaliyotda keng joriy etilishi, sohada samaradorlikni oshirib, tezkor va aniq hisobotlar shakllanishi, pensiya tayinlanishi va to'lanishida inson omilini kamaytirish orqali jamg'arma mablag'larining maqsadli sarflanishi ustidan tezkor nazoratni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Tashkilot xavfsizligi tizimi quyidagi qator kichik tizimlarni o'z ichiga olishi mumkin: iqtisodiy xavfsizlik; texnologik xavfsizlik; ekologik xavfsizlik; jismoniy xavfsizlik; psixologik xavfsizlik; moliyaviy xavfsizlik; yong'in xavfsizligi; axborot xavfsizligi.

Tashkilotlarda kadrlar siyosatini yuritishda texnika bilan ta'minlash bo'limlaridagi kadrlarni joyiga qo'yish, mutaxassislarni shakllantirish, kompyuterlarning ishlashi va nazorati uchun ma'sullarni belgilash muhim. Operatsion risklarda operatsiyalarni to'xtatilishiga yoki buzilishiga olib boradigan risklar tushuniladi. Operatsion risklarga xodimning hujjatlarni tayyorlash va rasmiylashtirishda xato qilish riskini kiritish mumkin. Operatsion risklarning yirik guruhiga texnologik risklar kiradi. Texnologik operatsiyalarga kompyuter tizimining buzilishi, saqlash joylari, shkaflarning ishdan chiqishi va elektron tizimning buzilishi, kompyuter ma'lumotlarini o'zgarishi (xavfsizligi) natijasida elektron va qog'ozdagi hujjatlarning yo'qolishi kiradi. Tahlil qilish jarayonida

sanab o'tilgan holatlarning soni oshishi va qaytarilishi o'rganiladi. Texnologik risklarni o'rganish uslubi kompyuter, dasturiy ta'minot va axborot texnologiyalarini sotib olish ishlarida iqtisod qilish kerak emasligini ko'rsatmoqda. Axborotlar xavfsizligini saqlash ishlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Himoya talab qilayotgan aktivlarni to'g'ri baholash uchun tashkilot axborot tizimida audit o'tkazish va maxfiy axborotlarning barcha oqimini belgilash kerak. Bundan keyin tahdidlar modelini tuzish va byudjetdan samarali foydalangan himoya vositalarini aniqlash zarur. Tashkilotning axborot oqimi tahlili xulosasiga ko'ra, axborot almashinish tipik jarayoni uchun axborotlarni himoyalashning tipik majmuasini qo'llash axborot xavfsizligiga bo'ladigan xavflarning katta qismini bartaraf qilishiga imkon beradi. Axborot himoya vositalarini oqilona sozlash esa ixtiyoriy tashkilotning axborotlarni yo'qotishdan 99,0 % himoya qiladi. Axborot xavfsizligiga dolzarb xavfni aniqlangandan keyin, xavf darajasini kamaytirish bo'yicha tavsiyalarni tanlash va korxona axborot xavfsizligini yaxshilashga qaratilgan samarali choralarni qabul qilish kerak. Ushbu usulda har bir aktivga bo'ladigan xavf alohida hisoblanganligi sababli, xavflar ustuvorligini aniqlash imkoniyati mavjud va buning asosida ishlab chiqilgan chora-tadbirlarning ustuvorligi ham aniqlash mumkin. Xavflarni bu usulda baholash har qanday ehtimolliklarini samarali boshqarish imkoniyatini beradi.

«Pensiya» dasturiy majmuasining kelajakda idoralararo integrallashuvi sifatida, boshqa vazirlik va idoralarning elektron ma'lumotlar bazasi bilan o'zaro axborot almashinuvini tashkil etiladi. Davlat statistika qo'mitasi dasturi: korxonalar to'g'risida ma'lumotlar olish hamda oylik, choraklik va yillik hisobotlarni elektron tarzda yuborish. Dasturning qo'shimcha jozibador ta'rifi sifatida uning yaqin kelajakda elektron ma'lumot servis xizmatini amalga oshira olishini qayd etish lozim. Jamg'arma daromadlarining bir turdagi manbaini to'la-to'kis shakllantirishda aniq tahliliy hisobotlarga va tezkor ma'lumotlarga ega bo'lishni ta'minlaydi. Tizimni zamonaviy axborot texnologiyalari talablariga muvofiq texnik qurollantirish zaruriyati mavjud.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari har bir vazirlik, idora yoki muassasa ishining ajralmas qismiga aylanmoqda. Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan «Pensiya» dasturiy majmuasining joriy etilishi bunga misol bo'la oladi. Hozirgi vaqtda ushbu tizim jamg'armaning barcha 195 tuman va shahar bo'limlarida muvaffaqiyat bilan qo'llanmoqda. «Pensiya» dasturiy majmuasi pensiya va ijtimoiy nafaqalar oladigan fuqarolar to'g'risidagi barcha axborot to'plangan ma'lumotlar yagona bazasidir. U pensiyalar va ijtimoiy nafaqalarni tayinlash, hisob-kitob qilish, qayta hisob-kitob qilish, shuningdek har oyda hisoblash va to'lash jarayonlarini avtomatlashtirishni ta'minlaydi. Hozirgi vaqtda tizimda axolining 9,8 foizini tashkil etgan pensionerlar va nafaqa oluvchilar to'g'risidagi ma'lumotlar: ularning shaxsiy pasport ma'lumotlari, yashash joylari, STIR va ShJBPHlari, nogironlik va navbatdagi qayta shahodatlash, mehnat staji va ish haqi, pensiya yoki nafaqa miqdori, kompensatsiya va boshqa to'lovlar, boquvchining qaramog'idagilar soni to'g'risidagi axborot va ularning pasport ma'lumotlari jamlanadi.

8.4. Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarni to'lashini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida takomillashtirish

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzurida yangidan tashkil etilgan byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi o'ziga yuklangan vazifalar va funktsiyalarni bajarish uchun quyidagi huquqlarga ega¹³³:

- Jamg'arma vakolatiga tegishli masalalar bo'yicha axborotni davlat organlari va boshqa tashkilotlardan belgilangan tartibda so'rash va olish;
- o'z vakolatlari doirasida Jamg'armaning vazifalarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan idoraviy normativ-huquqiy hujjatlarni va uslubiy hujjatlarni ishlab chiqish;

¹³³O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida Nizomni tasdiqlash haqida"gi 30-son Qarori.

- majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar miqdorlarini belgilash, shuningdek pensiya ta'minotiga tegishli bo'lgan boshqa masalalar bo'yicha takliflar kiritish;
- Jamg'arma vakolatiga kiradigan masalalar bo'yicha xalqaro hamkorlikni amalga oshirish.
- Jamg'arma qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Bugungi kunda davlat soliq xizmati organlarida qo'llanilayotgan dasturiy tizim oldiga qo'yilayotgan vazifalaridan kelib chiqqan holda, xalqaro standartlar darajasida takomillashtirilishi pensiya tizimi vakillari oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarilishiga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 24 avgustdagi "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik muhitini shakllantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 4354-son Farmonida barcha kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini soliqlar va majburiy ajratmalar to'lash hamda moliyaviy hisobotlarni topshirishning elektron tizimiga bosqichma-bosqich o'tkazishni ta'minlash belgilangan. Soliq to'lovchilarning soliq hisobotlarini elektron ko'rinishda taqdim etishlarida elektron raqamli imzoni yangilash sababli uzilishlar bo'lishi oldini olish hamda soliq to'lovchilarning xarajatlarini kamaytirish maqsadida, elektron raqamli imzoning amal qilish muddatini soha vakillari o'n ikki oydan ikki yilga uzaytirishni maqsadga muvofiq deb hisoblashadi.

Davlat maqsadli jamg'armalari barqarorligini ta'minlashning yozamonaviy mexanizmi bu integrallashgan axborot tizimlarini takomillashtirishdir. Respublikamizda davlat maqsadli jamg'armalari daromad qismi ijrosini amalga oshiruvchi organlar asosiy ishtirokchilari – Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasi, Markaziy bank hamda tijorat banklari hisoblanadi. Bundan tashqari, davlat byudjeti daromad qismining ijrosi bilan bog'lik jarayonda qonunchilikka muvofiq davlat byudjetiga majburiy to'lovlarni hisoblash va undirish bo'yicha vakolat berilgan Adliya vazirligi, Ichki ishlar

vazirligi va boshqa vazirlik hamda idoralarning tarkibiy bo'linmalari ham ishtirok etadi. O'z bazasida qonunchilik va ijro hokimiyati organlari, shuningdek, vakolatli vazirliklar, qo'mitalar va idoralar foydalana oladigan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblash va to'lash bo'yicha axborotga ega bo'lgan birlashgan integratsiyalashgan tizimni yaratish davlat byudjetining daromad qismini shakllantirish va ijro etish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlarni tashkil etish, muvofiqlashtirishni yaxshilash samarasini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Birlashgan integratsiyalashgan axborot bilan ta'minlash tizimi uzatilayotgan va qabul qilinayotgan moliyaviy va boshqa ma'lumotlarning asosiy oqimlarini va parametrlarini inobatga olishi, turli davlat organlari o'rtasida axborot almashinuvi, shuningdek, ular tomonidan boshqa vazirliklarning ma'lumotlar bazasida mavjud bo'lgan axborotlardan ham joriy ishda, ham rejalashtirish va prognozlashtirish maqsadlarida foydalanish imkonini berishi lozim. Boshlang'ich bosqichda bu vazifa vazirliklar va idoralar guruhi doirasida hal etilishi, ya'ni ular o'rtasida almashiladigan ma'lumotlar tarkibi va xajmi aniqlanishi, keyinchalik esa umumdavlat miqyosida axborot almashishning global tizimini yaratishga qaratilgan masalaning echimiga o'tish mumkin.

Pensiya ta'minoti tizimining asosiy moliyaviy instituti – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bo'lib, uning moliyaviy barqarorligi, birinchidan, to'g'ridan-to'g'ri aholining ijtimoiy himoya tizimi barqarorligiga, ikkinchidan, Pensiya jamg'armasiga to'lanishi lozim bo'lgan majburiy to'lovlar va badallar hamda boshqa to'lovlarga bog'liq bo'ladi. Qolaversa, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligi davlatning ijtimoiy funksiyasiga ijobiy ta'sir qiladi. Shu sababli mazkur jamg'arma mablag'larini shakllantirish manbalarining muntazam ravishda takomillashtirilib borilishi, tushumlarning o'z vaqtida va to'liq tushishini ta'minlashga erishish Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda moliyaviy va soliq hisobotlarini elektron ko'rinishda qabul qilish va qayta ishlash tizimi to'la ravishda O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi <http://www.soliq.uz/uz> axborot portalida amalga oshirilmoqda. Mavjud portalda moliyaviy va soliq xisobotlarini elektron ko'rinishda shakllantirishning asosiy dasturiy vositalari joylashtirilgan Tizim **WEB** texnologiyalar asosida ishga tushadi va bajariladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi qoshidagi yangi texnologiyalar ilmiy axborot markazi xalqaro standartlarga mos dasturiy ta'minot vositalarini ishlab chiqarish va ularni takomillashtirish vazifalari bilan shug'ullanadi. Soliq tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish yo'l-yo'riqlarini ko'rsatuvchi alohida bo'linma hisoblanadi. Bugungi kunda respublika soliq tizimida foydalanilayotgan asosiy dasturiy mahsullar quyidagilardan iborat.

1. Davlat byudjeti va maqsadli jamg'armalarga mablag'lar tushumi hisobi dasturi. Ushbu dastur byudjet va byudjetdan tashqari davlat maqsadli jamg'armalariga tushumlar hisobini yuritishga mo'ljallangan bo'lib, ma'lumotlar statistika, tahlil, topshiriq va natija bosqichlarida soliq va byudjetdan tashqari to'lovlari hisobini olib borish bo'yicha shaxsiy hisobvaraqlarni yuritishni takomillashtirish hamda Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari jamg'armalarga tushumlar bo'yicha ma'lumotlarni markazlashgan tartibda qabul qilish mexanizmini ishlab chiqish talab etiladi.
2. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari jamg'armalarga qarzдорliklari hisobini yuritish va undirilishini nazorat qilish dasturi. Ushbu dastur orqali soliq to'lovchilar tomonidan to'langan summalar bo'yicha ma'lumotlar shakllantiriladi. Boqimanda qarzдорliklari mavjud korxonalarga ogohlantirish talabnomalari va da'vo arizalari shakllantiriladi va ularning ijrosi nazoratga qo'yiladi. Amalga oshirilgan ishlar tahlil qilinib qonunchilikda belgilangan tegishli choralar belgilanadi. Ushbu dasturiy ta'minot orqali yirik vazirlik va idoralar bilan elektron axborot almashish, barcha elektron hujjatlar jo'natilishi

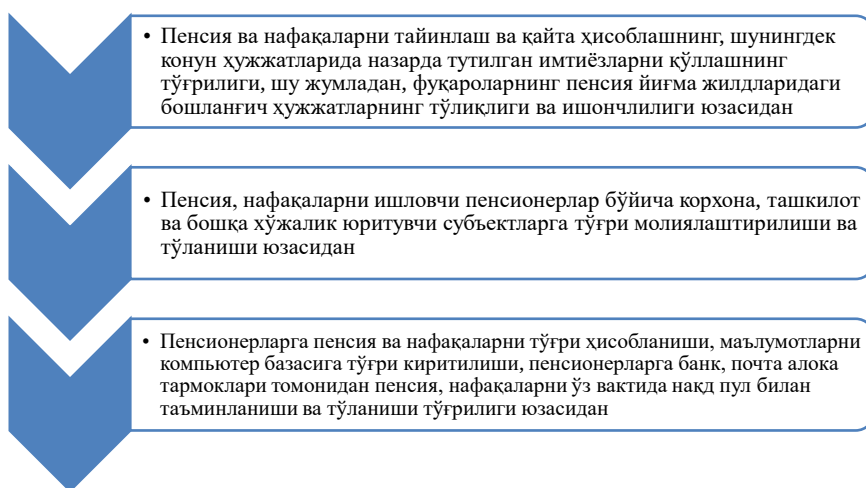
va qabul qilinishini ishlab chiqilgan elektron raqamli imzo asosida tashkil etish hamda vakolatli organlar tomonidan qarzdorliklarning to'lov muddatlarini uzaytirish hisobidan chiqarish bo'yicha imtiyoz berilgan korxonalar ustidan monitoring olib boriladi.

3. Davlat daromadiga o'tkaziladigan mol-mulkni hisobga olish, baholash va sotishdan tushgan pul mablag'larini to'liq va o'z vaqtida byudjetga tushishini nazorat qilish dasturi. Ushbu dastur davlat daromadiga o'tkazilgan mol-mulkni hisobga olish, baholash, ekspertizadan o'tkazish va sotishdan tushgan mablag'larni byudjetga to'liq va o'z vaqtida tushishini nazorat qilish, qonunbuzarlardan olingan tovar-moddiy boyliklarning harakati to'g'risida to'liq ma'lumotga ega bo'lish, qonunbuzarlikka yo'l qo'ygan shaxslar hamda fuqarolar to'g'risida ma'lumotga ega bo'lish maqsadlarida ishlatiladi. Mazkur dastur bo'yicha ma'lumotlar bir xilligini hamda axborot almashinuvi tezkorligini ta'minlash maqsadida huquqni muxofaza qiluvchi organlar bilan o'zaro elektron axborot almashinuvini yo'lga qo'yiladi.
4. Davlat soliq xizmati organlari tomonidan o'tkazilgan tekshiruv ma'lumotlari dasturi. Ushbu dastur orqali davlat soliq xizmati va boshqa vakolatli nazorat qiluvchi organlar tomonidan o'tkazilgan tekshiruv natijalari bo'yicha avtomatlashtirilgan yagona ma'lumotlar bazasi shakllantiriladi. Ushbu dasturiy mahsulda tekshiruvlar bo'yicha Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari jamg'armalarga soliq va boshqa majburiy to'lovlardan imtiyozga ega bo'lgan korxonalarni belgilab beruvchi, tekshiruv dalolatnomasi bo'yicha to'lov muddatining vaqti kelganda avtomatik tarzda xabar beruvchi yangi vosita ishlab chiqilishi dasturning takomillashtirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda pensiya ta'inoti va davlat soliq xizmati organlarida qo'llanilayotgan dasturiy mahsullarning tizim oldiga qo'yilayotgan vazifalaridan kelib chiqqan holda, xalqaro standartlar darajasida takomillashtirilishi soha vakillari oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarilishiga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni pensiya ta'minoti tashkiliy tizimini yanada takomillashtirish imkonini berdi. Mazkur hujjatda Pensiya jamg'armasi tomonidan pensiya va ijtimoiy nafaqalarni o'z vaqtida, to'liq miqdorda moliyalashtirish, to'lovlar ustidan monitoring yuritish, pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'larning maqsadliligi va nazoratini kuchaytirish borasida bir qator vazifalar belgilab berildi.

**Пенсия жамғармаси маблағларидан мақсадли
фойдаланилиши юзасидан ўтказиладиган назорат
тадбирлари**

8.1.-rasm. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalanilishi yuzasidan o'tkaziladigan nazorat tadbirlari ¹³⁴

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi Nazorat-taftish bosh boshqarmasi tomonidan tasdiqlangan ish rejasi asosida byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalanishi yuzasidan nazorat tadbirlari o'tkazildi (-rasm).

Axborot texnologiyalari pensiya sohasida samaradorlikni oshirilishi, tezkor va aniq hisobotlar shakllanishi, pensiya tayinlanishi va to'lanishida inson omilini kamaytirish orqali jamg'arma mablag'larining maqsadli sarflanishi ustidan

¹³⁴ Nazorat-taftish bosh boshqarmasi va uning hududiy boshqarmalari tomonidan o'tkaziladigan taftish 137-sonli yo'riqnomasi. 2013 yil. 27 sentyabr.

nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi. Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari faoliyatiga doir tahliliy materiallariga muvofiq, Toshkent shahri bo'yicha 2015 yil davomida 306702 nafar pensiya va nafaqa oluvchilarga jami 1750,2 mlrd. so'm pensiya va nafaqalar to'landi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 14 apreldagi PF-4715-sonli Farmoniga asosan, 75 yoshga to'lgan 601 nafar pensionerlar bo'yicha 1 600,7 mln. so'mlik ortiqcha to'lovlar hisobdan chiqarildi¹³⁵. Mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligi bo'yicha 591 nafar nogironlariga to'langan 3139,9 mln. so'm pensiya xarajatlari 460 ta korxonalardan regress da'vo tartibida undirildi. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunining 12-moddasi "b"- "j" bandlariga asosan to'langan pensiyalar xarajatlarini Pensiya jamg'armasi hisobiga qoplash bo'yicha soliq idoralari bilan hamkorlikda 2015 yil davomida 315 ta korxonalardan 6 372,8 mln. so'm mablag' jamg'arma hisob raqamiga qoplandi.

Hozirgi kunga kelib, 117 ta tuman (shahar) bo'limida o'tkazilayotgan mazkur tekshiruvlar avval tayinlangan pensiya ishlarining 35,0 foizini qamrab olgan bo'lib, ularning 10,0 foizida pensiya va nafaqalarni asossiz tayinlanishi va to'lanishi yuzasidan ko'plab qonunbuzilish holatlari aniqlandi. Bugungi kunda pensiya jamg'armasini texnik modernizatsiya qilish masalasiga ustuvor vazifa sifatida alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu maqsadda, eng avvalo, pensiya va nafaqa oluvchilarning ishonchli himoyalangan yagona markazlashgan ma'lumotlar bazasini shakllantirish imkonini beradigan avtomatlashtirilgan axborot tizimini takomillashtirish ishlari jadal olib boriladi.

Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish kerak. O'zbekistonda demografik omillarning chuqur tahlili asosida aholi yoshi tarkibining o'zgarishlari bo'yicha uzoq yillik prognozlarni ishlab chiqish va shu asosda pensiya tizimini isloh qilish strategiyasini belgilab olish zarur. Bu esa istiqbolda pensiya tizimida daromadlar va xarajatlar bo'yicha yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nomutanosibliklarni oldini olishga hamda tizimning barqaror faoliyat yuritishini ta'minlashga imkon beradi va

¹³⁵ Nazorat-taftish bosh boshqarmasi va uning hududiy boshqarmalarining Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari faoliyatiga doir tahliliy materiallari.

shu orqali jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarni bartaraf etadi. Sug'urta badallari bo'yicha tushumlar hajmi Pensiya jamg'armasi daromadlari hajmining o'sishiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq va bozor iqtisodiyotida bu bog'liqlik katta ahamiyatga ega. Shuning uchun Pensiya jamg'armasi daromadlari barqarorligini ta'minlashda sug'urta badali to'lovi bo'yicha tushumlar miqdorini ko'paytirish eng muhim omillardan sanaladi. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining daromadlarini ko'paytirish bilan birga mablag'larning maqsadli sarflanishi ustidan nazoratni kuchaytirish va uning monitoringini samarali tashkil etish zarur.

Axborot texnologiyalari asosida Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda birinchidan, fuqarolarning majburiy va ixtiyoriy sug'urta badallariga asosiy e'tiborni qaratish zarur. Ularning stavkalarini oshirib borish siyosatini davom ettirgan holda pirovardida hisoblab chiqariladigan pensiya miqdorini ishlovchining to'lagan sug'urta badaliga bog'liqligini ta'minlash va shu orqali mazkur manbadan tushumlar miqdorini oshirish hamda iqtisodiy adolatni ta'minlash lozim. Ikkinchidan, aholini pensiya tizimiga jalb etish qamrovini kengaytirish, ularni Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lanish tizimini takomillashtirib borish lozim. Bu borada mamlakatimiz va chet elda norasmiy ish bilan band bo'lgan fuqarolarni pensiya tizimiga jalb etish zarur bo'ladi. Buning uchun ommaviy axborot vositalari, vaqtli matbuot va televidenie orqali aholini pensiya tizimiga jalb qilish va istiqbolda undan manfaatdorligini ta'minlashga qaratilgan keng qamrovli targ'ibot-tashviqot ishlarini olib boriladi.

Tayanch so'z va iboralar

«Pensiya» dasturiy ta'minot, axborot tizimi, davlat pensiya ta'minoti, pensiya to'lovlari, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari fondalar, moliyaviy nazorat, pensiya ta'minoti nazorati, kameral nazorat, pensiya ta'minotida informatsion-interaktiv xizmatlar.

Takrorlash uchun savollar

1. O'zbekiston Respublikasining "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi Qonunining ahamiyatini qanday izohlaysiz?
2. Pensiya ta'minotida informatsion-interaktiv xizmatlar turlari nimalardan iborat?
3. Soliq va pensiya tizimida Davlat byudjeti va maqsadli jamg'armalarga mablag'lar tushumi hisobi dasturi bo'yicha axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan qanday foydalaniladi?
4. Pensiya ta'minotida asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarning monitoring tizimini yaratish qanday bosqichlarni o'z ichiga oladi?
5. Pensiya jamg'armasi ommaviy axborot vositalari yordamida fuqarolarning pensiya ta'minoti masalalari bo'yicha xabardor qilinadimi?
6. Pensiya ta'minotining axborot tizimidan ko'zlangan asosiy maqsad nimalardan iborat?
7. Pensiya jamg'armasi tegishli masalalar bo'yicha davlat organlari va boshqa tashkilotlardan belgilangan tartibda axborotni so'rash va olish huquqiga egaligini aytib bering.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. «Pensiya ta'minoti tizimida informatsion-interaktiv xizmatlar» mavzusida referat tayyorlash.
2. Davlat pensiya ta'minotini axborot tizimi asosida nazorat qilish bo'yicha taqdimot tayyorlash.

Test savollari

1. Axborot - ..tushuntirishni bildiradi

- A. biron dalil, voqea, hodisani bayon qilish
- B. biron dalil, predmet, hodisani bayon qilish

- C. biron voqea, narsa, hodisani bayon qilish
- D. biron dalil, jarayon, voqeani bayon qilish

2. Pensiya (nafaqa) summasidan aniqlangan ortiqcha to'lovlar shaxsiy g'azna hisobvarag'iga to'lovlarni kiritish orqali undiriladi, bunda va axborot tizimiga kiritiladi.

- A. to'lov topshiriqnomasining raqami, summasi va sanasi shaxsiy kartochkaga
- B. to'lov topshiriqnomasining muddati, summasi va sanasi shaxsiy kartochkaga
- C. to'lov topshiriqnomasining raqami, qanchaligi va sanasi shaxsiy kartochkaga
- D. to'lov topshiriqnomasining tartib raqami, miqdori va sanasi shaxsiy kartochkaga

3. Kameral nazorat... amalga oshiriladi

- A. soliq organlarida
- B. g'aznachilik organlarida
- C. bank muassasalarida
- D. moliya organlarida

4. Qariyalar va nogironlar uylarida yashovchi urush nogironlariga pensiya ...

- A. tayinlangan pensiyaning 20 foizi to'lanadi.
- B. tayinlangan pensiyaning 10 foizi to'lanadi.
- C. tayinlangan pensiyaning 55 foizi to'lanadi.
- D. tayinlangan pensiyaning 50 foizi to'lanadi.

5. Sug'urta badallarini hisobga olish reestri fuqarolarning ... hisoblangan

sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlar asosida shakllanadi.

- A. Pensiya jamg'armasi bo'limlarida
- B. moliya organlarida
- C. soliq organlarida
- D. g'aznachilik organlarida

6....jamg'armaning veb-saytida hisoblash imkoniyatini ta'minlaydi.

- A. pensiya kalkulyatori
- B. pensiya mashinasi
- C. pensiya formulasi
- D. pensiya jadvali

6. ...tomonidan Pensiya jamg'armasiga Markazlashgan axborot bazasida joylashgan ma'lumotlardan foydalanish huquqi beriladi.

- A. Soliq qo'mitasi
- B. Bojxona qo'mitasi
- C. Moliya vazirligi
- D. Moliya vazirligi

UCHINCHI BO'LIM
IX BOB. PENSIYA TA'MINOTINING MOLİYAVIY XAVFSIZLIGI VA
IJTIMOİY RISKLAR

9.1.Davlat siyosatida iqtisodiy-moliyaviy barqarorlikni ta'minlash
vazifalari

Murakkab tizim sifatida iqtisodiyotning barcha tarmoqlari orasida shakllangan va o'zgarib boradigan proportsiyalar va o'zaro nisbatlar tarkibiy o'zgarishlarni tavsiflaydi. Milliy xo'jalikning maqbul tarkibi, alohida turdagi ishlab chiqarishlarning rivojlanganligi va balanslashganligi, ularning o'zaro mutanosibligi har qanday davlat rivojlanishining pirovard maqsadi – aholi turmush farovonligining oshishiga xizmat qiladi.

Iqtisodiyot g'oyat murakkab tuzilma hisoblanadi, doimo harakatda va yangilanishda bo'ladi. Bu resurslar va yaratilgan tovarlar hamda xizmatlarning harakati tarzida bo'ladi. Birinchisi real iqtisodiyot sektori, ikkinchisi moliya sektori. Albatta, bozor tizimining asosiy tayanchini real sektor tashkil etadi. Real sektordagi mahsulot va xizmatlarning xarakatiga mos ravishda Davlat byudjeti (davlat maqsadli jamg'armalari, jumladan, Pensiya jamg'armasi) mablag'larining ham harakati yuz beradi. Makroiqtisodiy aylanishda butun jamiyat miqyosida davlat moliyasi mablag'larining shakllanishi va taqsimlanishi yuz beradi.

Ikki oqim bir-biriga mos kelgandagina iqtisodiyot ravon rivojlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I. Karimov tomonidan belgilab berilgan. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishining besh tamoyiliga amal qilish hamda o'tkazilishi zarur bo'lgan islohotlar davlatimizni kuchli va barqaror bo'lishini talab qiladi. Davlatning barqarorligi, iqtisodiyotni barqarorlashtirish, kuchli ijtimoiy siyosat yuritish, qonun ustuvorligini ta'minlash kabi vazifalar davlat ixtiyoridagi mablag'larga chambarchas bog'liq. Davlat tasarrufida mablag'larning nazorati mamlakatning byudjet siyosatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, bugungi kunda amaliyotda byudjet mablag'laridan samarali foydalanishda byudjet nazorati o'ta muhim hisoblanadi. Byudjet xarajatlaridan samarali foydalanishning muhim shartlaridan biri tejamkorlik rejimidagi xarajatlarni nazorat qilish me'yorlariga qat'iy rioya qilishdir.

«Aholi farovonligi va aholining real daromadlarini oshirish, bandlik masalasini echish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, fermerlik harakatini yanada rivojlantirish davlat tomonidan beriladigan aniq manzillik ijtimoiy himoya

tizimini takomillashtirish, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish kabi vazifalarni bajarish jamlanma byudjetning tarkibiy tuzilishi va uning to'liq ijrosiga bog'liq. Mamlakatimizda Davlat byujeti rejasi defitsit bilan tasdiqlanayotgan bo'lsa ham, oqilona byudjet siyosati asosida xar yili profitsit bilan yakunlanmoqda. O'tgan yili soliq yuki 20,5 foizdan 20,0 foizga, daromad solig'i stavkasi esa 9,0 foizdan 8,0 foizga kamaytirilgan bo'lsa-da, davlat byudjeti yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,2 foiz profitsit bilan bajarildi»¹³⁶. Iqtisodiyotning turli sohalarini rivojlantirish, o'z navbatida byudjet daromadlari bazasini oshirishga ko'maklashish maqsadida 2017 yilda iqtisodiyotga Davlat byudjetidan joriy yilga nisbatan 19,5 foizga ko'p yoki YaIMga nisbatan 2,2 foiz miqdorda mablag' ajratish rejalashtirilmoqda.

Jahon iqtisodiyotida o'sish sur'atlari sekinlashib, dunyo bozorida eksport tovarlarining narxi pasayib borayotgan sharoitda O'zbekiston Respublikasida Davlat byudjeti oxirgi yillarda profitsit bilan ijro etilayotgani olib borilayotgan soliq va byudjet siyosatining samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi.

2017 yil byudjet va soliq siyosatini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari Hukumat tomonidan belgilab berilgan ustuvor vazifalardan kelib chiqqan holda shakllantirilgan bo'lib, quyidagilarni nazarda tutadi:

- makroiqtisodiy muvozanat va barqaror iqtisodiy o'sishni saqlab qolish;
- Davlat byudjeti balansliligi va barqarorligini ta'minlash, davlat qarzini asossiz oshishiga yo'l qo'ymaslik;
- aholi daromadlari va turmush darajasini yanada oshirishni ta'minlash;
- chuqur tarkibiy o'zgartirishlar va muxandislik, yo'l-transport hamda ijtimoiy infrastrukturani rivojlantirishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini yuritish;
- byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish, hududlar daromad bazasini oshirish hamda mahalliy byudjet xarajatlarini optimallashtirish hisobiga subventsia oluvchi hududlar sonini qisqartirish.

¹³⁶Karimov I. 2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2015 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2015 yil. 18 yanvar.

Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishni davom ettirish, xususiy mulk va tadbirkorlikni rivojlantirishni jadallashtirish, davlatning iqtisodiyotdagi ulushini kamaytirish va tarkibiy o'zgartirishlarni jadallashtirishga qaratilgan ishlarni izchil amalga oshirish evaziga makroiqtisodiy barqarorlik saqlab qolinmoqda, aholi daromadlari va farovonligi qat'iy o'smoqda. 2017 yilda kam ta'minlangan oilalarga ijtimoiy nafaqalar, moddiy yordam hamda kompensatsiya to'lovlariga Davlat byudjeti xarajatlari, aholi farovonligini oshirish va kam ta'minlangan oilalarga ijtimoiy yordamning manzilliligini kuchaytirish bo'yicha so'nggi yillarda amalga oshirilgan chora-tadbirlarga muvofiq yalpi ichki mahsulotga nisbatan 1,1 foiz miqdorida ko'zda tutilmoqda.

Mamlakatning moliyaviy xavfsizligi – davlatning milliy xususiyatlaridan kelib chiqib, moliyaviy-iqtisodiy siyosatini amalga oshirishdan iborat. Bu bozor institutlari, muassasalar, tashkilotlar va jamg'armalarning faoliyati uchun iqtisodiy shart-sharoitlarni kafolatlaydigan moliya tizimi holati bilan xarakterlanadi.

Iqtisodiy xavfsizlik – oqilona boshqaruv, iqtisodiyotning barqaror iqtisodiy o'sishi, ijtimoiy ehtiyojlarning maqbul tarzda qondirilishi, iqtisodiy manfaatlarning milliy va xalqaro darajada himoyalaniishi ta'minlanadigan holatni ifodalovchi iqtisodiy kategoriyadir. Turli mamlakatlarda iqtisodiy xavf-xatarning manbalari, namoyon bo'lish shakli, ayrim xavf-xatarning ustuvorligi, ularni kamaytirish imkoniyatlari farqlanadi. Iqtisodiy xavfsizlik mamlakatning iqtisodiy salohiyati, jahon iqtisodiyotidagi o'rni, tabiiy, insoniy, moliyaviy va moddiy resurslar bilan ta'minlanishi, ilmiy-texnologik salohiyati, iqtisodiyotni tartibga soluvchi mexanizmlarni naqadar yaxshi ishlashiga qarab turli darajada ta'minlanadi. Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning eng muhim tarkibiy qismi va moddiy asosidir. Shu bois iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash davlat iqtisodiy siyosatining uzviy qismi va eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

«Ko'pgina taraqqiy topgan mamlakatlarda vaziyat qanday tus olishini oldindan aytib bo'lmaydigan va turli xavf-xatarlar saqlanib qolayotgan bir sharoitda davlat qarzlari va davlat byudjeti taqchilligi tobora ortib bormoqda. Shu bilan birga, jahon zaxira valyutalarining beqarorligi, moliya-bank tizimi kredit qobiliyatining keskin

pasayishi va investitsiyaviy faollikning susayishi bilan bog'liq murakkab muammolar ko'plab davlatlar iqtisodiyotining tiklanish va o'sish sur'atlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda»¹³⁷.

O'zbekiston Respublikasida tanlab olingan iqtisodiy islohotlar yo'liga amal qilish bozor munosabatlarini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmini bosqichma-bosqich o'zgartirish, iqtisodiyotni modernizatsiyalash va yangilash, oilalar va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar yomonlashuvini oldini olish imkonini berdi, mamlakatdagi moliyaviy xavf-xatarlar bartaraf etildi.

«Yurtimizdagi 10 foiz ta'minlangan va 10 foiz etarlicha ta'minlanmagan aholi daromadlari o'rtasidagi farq, ya'ni «detsil koeffitsenti» deb nom olgan ko'rsatkich barqaror pasayish tendentsiyasiga ega bo'lib, bu raqam 2010 yildagi 8,5 foiz o'rniga 2015 yilda 7,7 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkichni tahlil qilish uchun uni dunyoning boshqa mamlakatlarida qay darajada ekanligini bilishimiz kerak»¹³⁸. «Jahon ijtimoiy-iqtisodiy statistikasi ma'lumotlariga ko'ra, hozirda bu ko'rsatkich Daniya, Finlandiya, va Shvetsiya kabi mamlakatlarda 3-4 barobarni tashkil etmoqda. Ukrainada 9, Estoniya va Litvada 10, Latviyada 12, Rossiya va Moldavada bu ko'rsatkich 20 baravarni tashkil qilmokda. Jahon savdo tashkilotining baholashicha, agar 10 foiz boylar va kambag'allar daromadlari o'rtasidagi farq 14,2 barobardan oshsa, mamlakatimizda ijtimoiy g'alayonlar sodir etilishi uchun real tahdid tug'iladi. (1917 yilgi to'ntarish arafasida ushbu ko'rsatkich 25 barobarni tashkil etgan). Demak «detsil koeffitsenti» mamlakatdagi ijtimoiy adolat va ijtimoiy yunaltirilgan bozor iqtisodiyoti ustuvorligini namoyon etuvchi ko'rsatkichdir. Bu ko'rsatkich O'zbekiston sharoitida, yildan-yilga jahon andozalari darajasiga yaqinlashib borayotgan davlatimizning ijtimoiy sohadagi

¹³⁷Karimov I. A. [2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi](#). Toshkent. O'zbekiston . 2012. -B.33.

¹³⁸Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

siyosati haqiqatdan ham keng xalq ommasini manfaatlarini himoyalangan holda, aniq maqsadni ko'zlab olib borilayotganidan darak beradi»¹³⁹.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda byudjet jarayonlarini samarali boshqarish yanada murakkablashadi. Bu esa byudjet mablag'larini boshqarish, mablag'larni byudjet tizimi bo'g'inlari o'rtasida taqsimlash mexanizmini takomillashtirish zarurligini talab etadi. Davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda byudjet ijrosini samarali boshqarish muammosi dolzarbligicha qoladi. Iqtisodiyotida ro'y berayotgan o'zgarishlar jamlanma byudjeti daromadlari va xarajatlarni to'liq nazorat qilish, byudjet jarayonini boshqarish, byudjetning g'azna ijrosi, davlat byudjeti barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash asosida qayta ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror va mutanosib rivojlanayotganligini 2005 yildan boshlab Davlat byudjeti profitsit bilan bajarilayotgani ham yaqqol tasdiqlab turibdi. 2011 yilda Davlat byudjetining xarajatlar qismi 2010 yilga nisbatan 25,4 foizga, 2000 yilga nisbatan esa qariyb 17,8 barobar o'sdi. Davlat byudjeti xarajatlarining 58,7 foizi ijtimoiy sohani moliyalashtirish va aholining kam ta'minlangan qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirildi. « 2015 yil bizning bosh maqsadimiz bo'lmish asosiy vazifa – odamlarimizning munosib hayot darajasi va sifatini ta'minlash va rivojlangan demokratik davlatlar qatoridan o'rin egallash bo'yicha avvalo muhim islohotlarni amalga oshirish yo'lida katta qadam bo'ldi, Yillik byudjet YaIMga nisbatan 0,1 foiz profitsit bilan bajarildi»¹⁴⁰.«Mamlakatda Davlat byudjeti taqchilligining kelgusi davr uchun hajmlarini belgilashda aholining demografik xususiyatlarini ham inobatga olish lozim»¹⁴¹.

¹³⁹Abdullaev Z. O'zbekistonning 2015 yildagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish natijalari kelgusi taraqqiyoti mustahkam zamindir. \ Moliya. -Toshkent. 2016. -№1. – B.10.

¹⁴⁰Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

¹⁴¹Jumaev N. Burxonov U. Moliyaning dolzarb muammolari . Monografiya. Yangi asr avlodi.. T.: 2003. –B.267.

Ingliz iqtisodchisi Dj.M.Keynsning «Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi» asarida bayon qilinganidek, bozor iqtisodiyoti ichki ziddiyatlari bilan beqarordir, bozor iqtisodiyotini barqarorlashtirish milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. “Davlat o’zining iqtisodiyotga aralashuvidan iborat faoliyati orqali muvozanatlarni tiklashda qatnashadi, bu bilan iqtisodiyotni tartiblash va xatarsiz iqtisodiy o’sishga yordam beradi. G’arb davlatlarining rahbarlari taniqli iqtisodchi olim J.M.Keynsning davlat moliyasini iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning muhim quroli deb hisoblagan fikriga qo’shildi. Davlat byudjeti iqtisodiyot va ijtimoiy sohaning rivojlanishiga davlat tomonidan ta’sir o’tkazishning muhim vositasi sifatida doimiy ravishda qo’llaniladi»¹⁴².

Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartiblashning keynscha nazariyasi uch holatni o’z ichiga oladi:

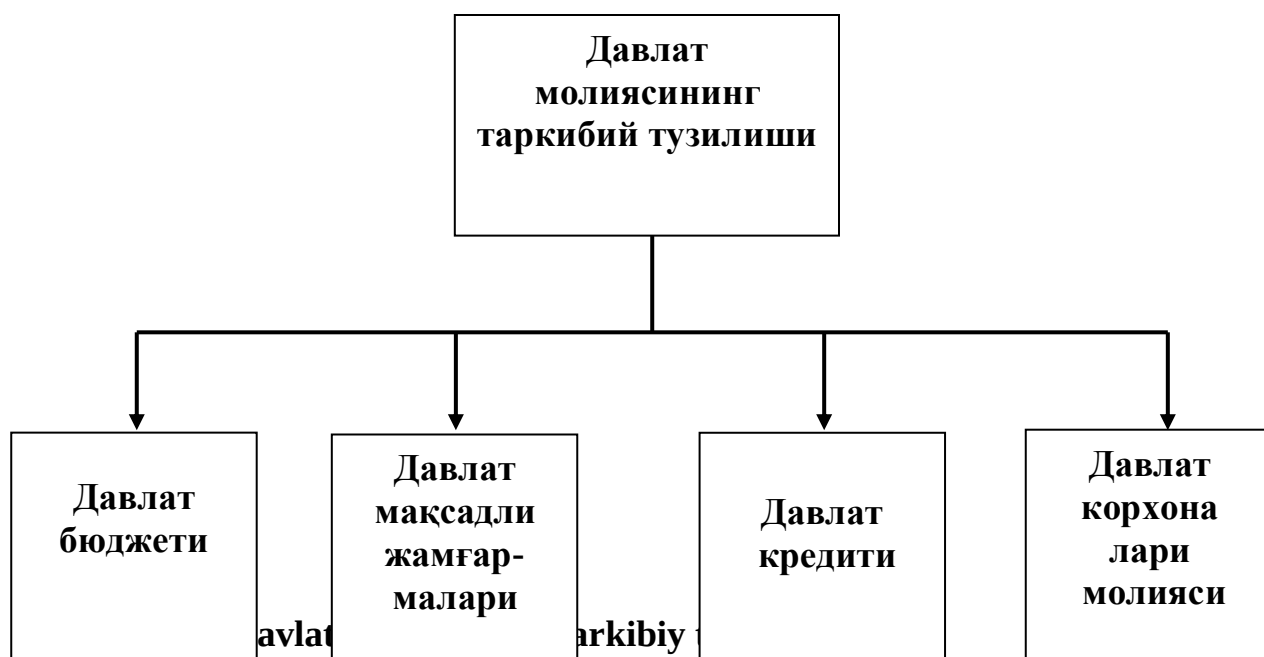
- o’z-o’zidan harakatga keladigan bozor mexanizmini rivojlantirish;
- iqtisodiyotni tartibga solish va nazorat qilish chora-tadbirlarini belgilash;
- iqtisodiyotni boshqarishda paydo bo’lgan iqtisodiy-ijtimoiy qiyinchiliklar va ziddiyatlarning xavfini kamaytirish.

Mashhur shotland iqtisodchisi Adam Smit «Xalqlar boyligining tabiati va sabablari haqida tadqiqot» asarida davlat moliyasining davlat va jamiyat hayotidagi yuksak ahamiyatini ko’rsatdi. Jamiyatni idora qilishda davlat muhim o’rin tutgan bugungi kunda davlat moliyasi va moliyaviy munosabatlar tarixiy taraqqiyotning eng muhim omillaridan biriga aylandi. Amerikalik iqtisodchilar G. Koun, M. Klyudo fikrlariga ko’ra, davlat soliqlaridan va transfert to’lovlaridan foydalanish yo’li bilan jamiyat milliy daromadini kambag’allar foydasiga qayta taqsimlash imkoniga ega. Nemis olimlari A.Vagner, M.Veberx, G. Shmollerlarning fikriga ko’ra, mamlakatning boyligi va daromadlarini adolatli taqsimlashda davlat moliyasidan foydalanish mumkin. Shu fikrlarga qo’shilgan ingliz olimi D. S. Mill mamlakatdagi ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatish maqsadida davlat byudjeti daromadlarini taqsimlash sohasida o’zgartirishlar kiritish kerakligini ta’kidladi.

¹⁴² Jo’raev A. Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning samarali yo’llari. “Fan». Monografiya. 2004.-B. 24.

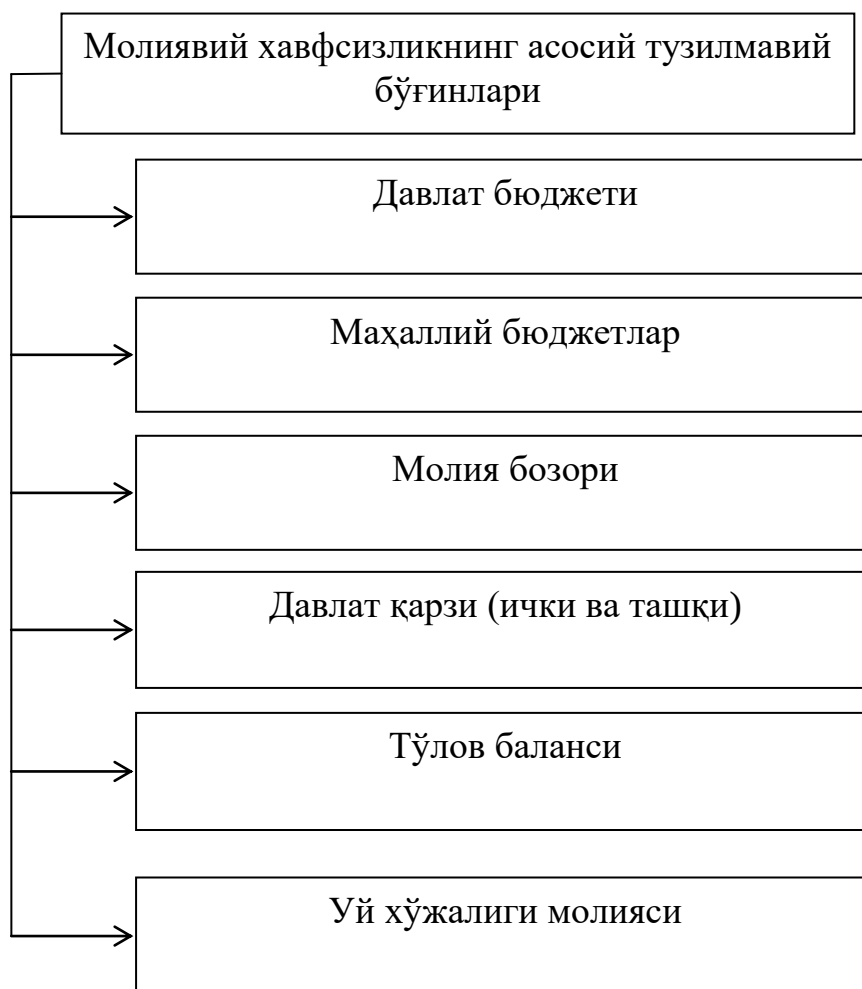
Davlat arbobi, buyuk sohibqiron Amir Temur "Amir Temur tuzuklari"ida, mamlakatda adolat o'rnatish, nazorat, tartib o'rnatish, tinchlikni mustahkamlash, fuqaroning turmushini yaxshilash, yurt qurilishni kuchaytirish va davlatni rivojlantirish – mening maqsadimdir, deb ta'kidladilar. "Amir Temur tuzuklari"da shariat qonunlariga rioya qilish asosida davlatni idora qilishning o'n ikki tamoyili berildi. Fuqarolarning ahvolidan xabardor bo'lish, tinchlik va osoyishtalik, obodonchilikni avj oldirish Amir Temur davlatining bosh xususiyati bo'lgan.

Davlat tomonidan iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarining bajarilishida, davlat mablag'larini qayta taqsimlash va bozor infratuzilmasini rivojlantirishda davlat moliyasi muhim ahamiyatga ega. Ishlab chiqarilgan moddiy ne'matlarni taqsimlash va aholiga etkazish davlat moliyasi orqali amalga oshiriladi. Aholini ijtimoiy himoya qilish bilan bog'liq chora-tadbirlarni moliyalashtirish mazkur mablag'lar hisobidan moliyalashtiriladi.

Davlat moliyasining barqarorligi mamlakat iqtisodiyoti va eng avvalo, uning ijtimoiy sohasi holatini xarakterlaydigan eng muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Mamlakatimiz mustaqilligining dastlabki kunlaridan zamonaviy davlat moliyasini barpo etish boshlangan. Bu mamlakat iqtisodiyoti oldida turgan juda keskin o'zgartirishlar sharoitida sodir bo'lib, ular o'z navbatida davlat

moliyasining asosiy vazifalarini ham belgiladi. Bunda mamlakat iqtisodiyotini xo'jalik yuritishning bozor sharoitlariga moslashtirish, iqtisodiy-ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va milliy iqtisodiyotda investitsion faollikni rag'batlantirish alohida o'rin egallaydi .

9.2.-rasm. Moliyaviy xavfsizlikning asosiy tuzilmaviy bo'g'inlari

Davlat moliyaviy xavfsizligi - milliy xususiyatlaridan kelib chiqib, moliya siyosatini amalga oshirilishidan iborat. Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash masalalari tegishli qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Bu qonun hujjatlarida davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash strategiyasining maqsadi va ob'ektlari, iqtisodiy xavfsizlikka putur etkazishi mumkin bo'lgan tahdidlar tavsifi keltiriladi. Iqtisodiy xavfsizlik talablariga mos keluvchi iqtisodiyot holatining mezonlari va ko'rsatkichlari tizimi shakllan-tiriladi. Zamonaviy

iqtisodiyotni moliya instrumentlarining ustuvor o'rnini hisobga olgan holda, moliyaviy dastaklardan foydalangan holda, moliya mexanizmi orqali boshqariluvchi iqtisodiyot sifatida tavsiflash mumkin.

Hozirgi sharoitda moliyaviy xavfsizlik mamlakat iqtisodiy xavfsizligining eng muhim elementlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Chunki davlat moliyasi, jahon moliya tizimining milliy iqtisodiyotga ta'siri o'zgarmoqda. Davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashning asosiy vazifasi – davlat siyosati va moliya tizimi samaradorligini oshirish hisoblanadi. Davlat byudjeti, mahalliy byudjetlar, moliya bozori, davlatning ichki va tashqi qarzi, to'lov balansi, uy xo'jaligi moliyasi moliyaviy xavfsizlikning asosiy bo'g'inlari hisoblanadi.

Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan moliya siyosatining mexanizmi va chora-tadbirlari aks ettiriladi. Tegishli davlat idoralari zimmasiga mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mezonlarining sifat va miqdor ko'rsatkichlarini belgilash, iqtisodiy xavfsizlikka putur etkazuvchi tahdidlarning keltirib chiqaruvchi omillar monitoringini amalga oshirish, moliyaviy risklarning vujudga kelishi sabablarini aniqlash hamda ularni bartaraf etishning optimal yo'llarini ishlab chiqish vazifalari yuklanadi.

«Xavfsizlik masalasiga yuqorida keltirilgan iqtisodiy tuzilmalar darajasida qarash kerak bo'ladi. Milliy iqtisodiyot makroiqtisodiyot sifatida mikroiktisodiyot faoliyatining yakuni hisoblanadi, chunki u turli firmalar, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sektorlari, uy xo'jaliklaridan iborat. Bu tuzilmalarning xavfsizligi bozor tizimida iqtisodiy xavf-xatarning mavjudligidan kelib chiqadi. Iqtisodiy xavf-xatarga sub'ektlar, jamg'armalar, firmalar, uy ho'jaliklari va davlat duch keladi. Shu sababli ular xavfsizligini ta'minlash muammosi paydo bo'ladi. Milliy iqtisodiyotning xavfsizligi bu milliy takror ishlab chiqarishning yoki makroiqtisodiy doiraviy aylanishning uzluksiz borishini bildiradi»¹⁴³.

Sohaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash tizimini ishlab chiqishning asosini ma'lum kontsepsiya tashkil etadi. Kontsepsiya iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning maqsadi, vazifalari, faoliyat tamoyillari, ob'ekti va sub'ekti,

¹⁴³Qobilov Sh. Iqtisodiy xavfsizlik va uning sub'ektlar ko'lamidagi ta'minlash darajalari. \ Moliya. Toshkent. 2016. №5. –B.90-91.

strategiya va taktikani o'z ichiga oladi. Mazkur tizimning maqsadi ishlab chiqilgan va amalga oshirilayotgan iqtisodiy-huquqiy va tashkiliy tasnifga ega bo'lgan chora-tadbirlar majmui asosida xo'jalik sub'ekting iqtisodiy, moliyaviy, moddiy, axborot resurslari hamda kadrlar holatiga bog'liq, ichki va tashqi xavflarni nihoyatda kamaytirishdan iborat. Shuni nazarda tutish kerakki, moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda xavfsizlik tizimining poydevori bo'lib hisoblanuvchi iqtisodiy-huquqiy va tashkiliy chora-tadbirlar katta ahamiyatga ega. Belgilangan maqsadga erishish jarayonida xavfsizlikni ta'minlashning barcha yo'nalishlarini birlashtiruvchi muayyan vazifalar amalga oshiriladi. Xo'jalik sub'ekti uchun iqtisodiy xavfsizlikka tahdidni bartaraf etish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki barcha yo'qotishlar (tashkiliy risk, axborot riski) pirovard natijasida aynan iqtisodiy yo'qotishlarda, ya'ni moliyaviy mablag'larni yo'qotishda ifodalanadi.

Mamlakatning moliyaviy xavfsizligiga tahdid soluvchi omillarni shartli ravishda tashqi va ichki omillar sifatida tasniflash mumkin. Ichki tahdidlar asosan, davlat byudjetida moliyaviy nazoratining talab darajasida yo'lga qo'yilmaganligi, tijorat asosida faoliyat yurituvchi korxonalarda moliyaviy xavfsizlik tizimi rivojlanmaganligi, moliya tizimining takror ishlab chiqarishni ta'minlash, davlat qarziga xizmat ko'rsatish darajasi pastligi, moliya siyosatining zamon talabiga javob bermasligi, pul-kredit siyosatining risklilik darajasi yuqoriligi, monopol sohalarda narxlarni nazorat qilish tadbirlarining talab darajasida emasligi, ko'plab moliya muassasalarining nobarqarorligi va samaradorligi talab darajasida emasligida namoyon bo'ladi.

«Tahdidlarning turlari bilan bog'liq bo'lgan bir qator tushunchalarga aniqlik kiritish talab etiladi. Iqtisodiy xavfsizlik tahlil etilganda ichki va tashqi tahdidlar bo'lishini, ularning kuchi va nisbatini, qaysi yo'nalishda xavfsizlik yaratishini inobatga olish zarur bo'ladi. Iqtisodiy tahdid deganda, xavf-xatarning iqtisodiyotga salbiy ta'siri tushuniladi. Xavf-xatarlar tabiati jihatidan ob'ektiv va sub'ektiv bo'ladi. Ob'ektiv – bu iqtisodiy va tabiiy shart-sharoit hosil qilgan xavf-xatardir. Iqtisodiy siyosatda yo'l qo'yilgan xatolar yuzaga keltiradigan xavf-xatarlar sub'ektiv xavf-xatar hisoblanadi. Iqtisodiy tahdidlarni turkumlashda ularning

mazmuni, manbalari, miqyosi, qanday aniqlanishi va oqibatlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Bunda ehtimolli va real tahdidlar alohida o'rin tutadi, iqtisodiy xavfsizlikka makro va mikro darajada qarash ham g'oyat muhimdir»¹⁴⁴.

Mamlakatning moliyaviy xavfsizligiga ta'sir qiluvchi tashqi tahdidlar qatorida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- ✓ iqtisodiy aloqalar va milliy moliya bozorlarining integratsiyalashuvi;
- ✓ jahon ho'jaligi baynalminallashuvi jarayonlarining jadal sur'atlar bilan globallashuvi;
- ✓ jahon moliya bozorini tartibga solishning nisbatan susayganligi;
- ✓ jahon iqtisodiyotiga rivojlanayotgan mamlakatlar kirib borishi hisobiga jahon moliya tizimining kengayib borishi;
- ✓ moliyaviy vositalarning turli-tumanligi va yuqori darajada o'zgaruvchanligi;
- ✓ davlatlar ichki va tashqi siyosatining o'zaro bog'liqligi;
- ✓ jahon moliya tizimi holati va o'zgarishlarga ta'sirchanligi;
- ✓ iqtisodiyot sohalarida raqobat kurashining kuchayib borishi;
- ✓ milliy iqtisodiyot, moliya va byudjet tizimining xorijiy qisqa muddatli spekulativ kapitalga bog'liqligi;
- ✓ jahon moliya tizimi nobarqarorligining global tarzda kuchayib borishi, iqtisodiy krizislar tahdidining vujudga kelishi;
- ✓ xalqaro moliya institutlarining tahdidlar va xatarlarni oldini olish imkoniyatlariga to'liq ega emasligi.

Davlat organlari tomonidan moliya tizimiga tahdid solayotgan omillarni bartaraf etish, moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash, nafaqat moliya tizimi, balki u bilan bog'liq bo'lgan davlat boshqaruvi barcha bo'g'inlarining samarali faoliyat yuritilishini ta'minlash yuzasidan amalga oshirishi zarur bo'lgan vazifalari sifatida tavsiflanadi.

Moliyaviy xavfsizlik davlat boshqaruvi organlarining quyidagilarni ta'minlay olish imkoniyati bilan belgilanadi:

- mamlakatning moliyaviy-iqtisodiy rivojlanish barqarorligini ta'minlash;

¹⁴⁴Qobilov Sh.R. Milliy xavfsizlikning iqtisodiy muammolari. Monografiya. Toshkent. 2006. –B.57.

- asosiy moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar va to'lov-hisob tizimi barqarorligini ta'minlash;
- mahalliy tovar ishlab chiqaruvchilarni xorijiy davlatlarning kamsituvchi siyosati tadbirlaridan himoya qilish, xorijiy "moliyaviy inqirozlar hamda xorijiy davlatlar, transmilliy korporatsiyalar, xufiyona iqtisodiyot sub'ektlarining milliy iqtisodiy tizimga ko'rsatadigan salbiy ta'siri bartaraf etish;
- kapitalning yirik miqyosda xorijga chiqib ketishi, iqtisodiyotning real sohalaridan chiqib ketishini oldini olish;
- mamlakat iqtisodiyoti uchun eng optimal shartlarda tashqi qarzlarini jalb qilish va ulardan samarali foydalanilishini ta'minlash;
- moliyaviy-huquqiy munosabatlarda jinoiy va ma'muriy qonunbuzarliklar kelib chiqishining oldini olish;
- davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarini samarali boshqarish;
- turli darajadagi davlat xokimiyati organlari o'rtasida byudjet resurslarini taqsimlash va foydalanishda kelishmovchiliklar vujudga kelishining oldini olish.

Davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashning asosiy vazifasi-davlat siyosati va moliya tizimi samaradorligini oshirish hisoblanadi. Davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlash omillaridan biri bo'lgan byudjet barqarorligi davlat byudjeti holati bilan izohlanadi. Davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda davlat moliyasini boshqarish sohasidagi islohotlar o'zining ijobiy natijalarini berdi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi tomonidan mazkur tizimni amaliyotga joriy etilishi byudjet mablag'larini samarali boshqarish yo'nalishlarini belgilab berildi. Mamlakatimizda barqaror va samarali iqtisodiyotni shakllantirish, davlat maqsadli jamg'armalari byudjeti daromadlari va xarajatlarini boshqarish borasida amalga oshirib kelinayotgan islohotlar bugungi kunda o'zining ijobiy natijalarini namoyon etmoqda.

9.2.Pensiya ta'minotida xavfsizlik va nazoratning ijtimoiy-iqtisodiy zaruriyati

Davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashdan ko'zlangan asosiy maqsad, inqirozlar sharoitida moliya-bank, pul-kredit, ijtimoiy-iqtisodiy soxadagi davlat institutlari va sub'ektlari faoliyatini barqaror ishlashini ta'minlashga qaratiladi. Byudjet-soliq sohasi mamlakat moliyaviy xavfsizligining asosiy elementi hisoblanadi, moliya tizimi mustahkamligi shu sohaga chambarchas bog'liq. Shuning uchun byudjet ijrosi ko'rsatkichlari davlat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini xarakterlovchi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar qatoridan joy olgan. Davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlash masalalaridan eng muhimi moliya tizimi (davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari va boshqa moliyaviy institutlar) faoliyati barqarorligi, ushbu tizimning davlat ichki va tashqi funksiyalarini bajarishi uchun etarli moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlay olishi hisoblanadi.

Davlatlar tomonidan inqiroz davrida moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashni umum belgilangan tartibdagi instituttsional mexanizmlari mavjud emas, balki mavjud taxdidlar va xavf-xatarlarni inobatga olgan xolda, davlat doktrinalari, kontseptsiyalari, chora-tadbirlari va dasturlarini qabul qilish hamda davlat siyosati darajasida ma'lum strategiyalarni belgilash va amalga oshirish orqali ta'minlanadi. Kutilaётgan taxdidlar yo'nalishini aniqlash, xavf-xatarlar me'yorini o'lchashda eng muxum mezonlar sifatida makroiqtisodiy indikatorlar, iqtisodiy ko'rsatkichlar o'sishini tahlil etish va optimal darajasini belgilash, davlat tashkilotlari va mutasaddi idoralarning davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashdagi aniq vazifa va majburiyatlarini belgilash davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashning kafolati hisoblanadi.

Mamlakatimizda chuqur o'zgarishlar, siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha tomonlarini izchil isloh etish, jamiyatimizni demokratik yangilash va modernizatsiya qilish jarayonlari jadal sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. Respublikamizda amalga oshirilgan tadbirlar qatorida bank, moliya, byudjet, g'aznachilik, pensiya tizimini mustahkamlash masalasiga alohida e'tibor qaratiladi.

Byudjet ijroning samaradorligi uchun byudjet tasnifidan keng foydalaniladi. Byudjet tasnifi bo'yicha berilgan xarajatlar rejasi to'g'risidagi axborotlar yil bo'yi xarajatlar tendentsiyasini va xarajatlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha ehtiyojlarni aniqlashga yordam beradi. Shunday sharoitda davlat byudjetidan samarali foydalanish milliy iqtisodiyotni rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan birga mamlakat ichida iqtisodiy-ijtimoiy barqarorlikni yuzaga kelishini ta'minlaydi. Har qanday mamlakatda oqilona yuritilgan byudjet siyosati mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga xizmat qiladi va davlat byudjetini boshqarishning takomillashtirilishiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasida o'tgan asrning 90-yillarigacha byudjet jarayonini tashkil qilish ishlarida risklarni tartiblash elementlariga e'tibor qaratilmadi. Iqtisodiy-ijtimoiy tizimni transformatsiyalash, moliyaviy institutlarning moliyaviy faoliyatini o'zgartirish, iqtisodiy, moliyaviy va byudjet munosabatlarida risklarni to'g'ri boshqarishni zarur qilib qo'ydi. Hozirgi sharoitda mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda byudjet tizimini barqarorligini ta'minlash va risklarini tartiblash muhimdir. Bugungi kunda davlat moliyasini boshqarish jarayonlarini takomillashtirishni amalga oshirish, davlat moliyasi mablag'larini boshqarishda risklarni kamaytiradigan chora-tadbirlarni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Inqiroz – kutilmagan darajada jamiyatning barcha jabhalariga zarar keltiradigan va yangicha faoliyat yuritishga undaydigan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy voqeadir. Moliyaviy inqiroz ishlab chiqarish va iqtisodiy o'sish sur'atlari keskin pasayib ketishi bilan bog'liq ishsizlik, pensiya ta'minoti va ijtimoiy-iqtisodiy sohada qator salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. 2009 yilda boshlangan jahon moliyaviy inqirozining dunyo mamlakatlari iqtisodiyotiga ta'siri kuchli bo'ldi. «...Tahlilchilarning qayd etishicha, ishsizlik darajasining o'sishi kutilmoqda va bu aholining turmush darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi tabiiy»¹⁴⁵.

O'zbekistonga jahon moliyaviy inqirozining ta'sirini jiddiy bo'lmaganligini qo'yidagi omillar bilan izohlanadi:

– O'zbekistonda moliya, byudjet, bank, soliq, pul-kredit tizimi, iqtisodiyotning

¹⁴⁵Karimov I. A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. -T.: O'zbekiston, 2010. –B. 80.

real sektori korxonalari va tarmoqlarining barqaror hamda uzluksiz ishlashini ta'minlash uchun etarli darajada mustahkam zaxiralar yaratilganligi va zarur resurslar bazasining mavjudligi;

- ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan bozor iqtisodiyotiga o'tishning bosqichma-bosqich amalga oshirish yo'lini tanlanganligi;
- davlat bosh islohotchi sifatida mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi zarurligini aniq belgilab olinganligi;
- aholining ish haqi va daromadlarini izchil va oldindan oshirib borish hamda narxlar indeksini asossiz tarzda o'sishining oldini olishga doir chora-tadbirlarning amalga oshirilganligi;
- moliya, soliq va bank tizimining barqaror va ishonchli ekani, ularning nazorat mexanizmi qanchalik kuchliligi;
- oqilona tashqi qarz siyosati olib borilganligi bilan izohlanadi.

Jahon mamlakatlarini qamrab olgan global moliyaviy inqiroz dunyoning deyarli barcha mamlakatlari, jumladan, Evropa mamlakatlaridagi davlat pensiya fondlari byudjetlariga salbiy ta'sir o'tkazdi. Quyidagi rasmda jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozning pensiya tizimiga ta'siri ko'rsatilgan.

9.3.-rasm. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozning pensiya tizimiga ta'siri.

«Mamlakatda ishsizlar sonining ko'payishi o'z-o'zidan pensiya fondlariga to'lanuvchi sug'urta badallarining kamayishiga olib keldi. Global moliyaviy inqiroz tufayli jahonning iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlardan tortib, rivojlanish yo'liga endigina kirib borayotgan davlatlarda ham korxona va tashkilotlarining birin-ketin inqirozga uchrashi natijasida ishsizlar sonining keskin o'sib ketishi kuzatildi. Davlat majburiy pensiya fondlarining daromad manbai bo'lib, asosan ishchi va xizmatchilar ish haqidan to'lanuvchi va ularni yollagan ish beruvchilar tomondan to'lanadigan ijtimoiy sug'urta badallari hisoblanadi. Buning oqibatida daromadlardan turli pensiya fondlariga ijtimoiy sug'urta badallarini to'lovchi shaxslar soni va ular tomonidan to'lanuvchi badallar miqdori keskin kamayib ketdi. Pensiya oluvchi pensionerlar soni nisbatan o'sib borayotgan

davrda ushbu pensiya fondlariga to'lanuvchi badallar miqdorining kamayib borishi, demografik omillar tufayli byudjet defitsitiga uchragan milliy pensiya fondlarining moliyaviy inqiroz holatlarini yanada chuqurlashtirdi. Masalan, Frantsiyada ishsizlar soni dunyo mamlakatlarida global moliyaviy inqiroz boshlanishidan avval 2008 yilda mamlakatdagi ishga layoqatli aholi umumiy soniga nisbatan o'rtacha 7,8 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2012 yildan boshlab ushbu ko'rsatkich o'rtacha 10,5 foizni tashkil etdi. Global moliyaviy inqiroz ta'siri yanada katta bo'lgan Gretsiya, Ispaniya kabi davlatlarda ushbu ko'rsatkich 26-28 foizni tashkil etib, ularni iqtisodiy inqiroz jar yoqasiga keltirib qo'ydi. Quyidagi rasmda dunyo mamlakatlarida mehnatga layoqatli aholi sonining o'zgarishi berilgan.

9.1.-jadval.

Dunyo mamlakatlarida mehnatga layoqatli aholi sonining o'zgarishi (foizda) ¹⁴⁶.

Mamlakatlar	Mehnatga layoqatlilarning aholi umumiy sonidagi ulushi		
	2010 yil	2050 yil	farqi
AQSh	62	56	-6
Evropa ittifoqi	60	50,3	-9,7
Yaponiya	57	44,6	-12,4
Xitoy	68	53,7	-14,3
Rossiya	67,4	52,1	-15,3

Aholini ijtimoiy himoya qilish sug'urtalash asosida tashkil etilgan davlatlarning xarajatlar tizimida e'tiborga loyiq o'rinni o'z ixtiyorisiz ishsiz bo'lib qolganlarga vaqtinchalik iqtisodiy yordam sifatida beriluvchi xarajatlar egalladi. Bundan tashqari, kasbi yoki malakasini o'zgartirish bo'yicha zarur xarajatlar ham aynan ijtimoiy sug'urta fondlari mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi. Lekin

¹⁴⁶Abdullaev Z. A. Xorijiy davlatlarda pensiya ta'minoti tizimini isloh etish muammolari. Pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2014 yil. 21 noyabr. - B.15.

demografik jarayonning bir vaqtning o'zida bir-biriga uyg'unlashgan holda yuz berishi dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida davlat majburiy pensiya fondlari byudjetlarida defitsit holatini yuzaga kelishiga sababchi bo'ldi va defitsitning hajmi yildan-yilga oshib bormoqda.

Quyidagi jadval ma'lumotlarida Evropa Ittifoqiga kiruvchi ayrim mamlakatlarda pensiya tizimini moliyalashtirish manbalari tarkibi ko'rsatib o'tilgan.

9.2. -jadval.

Evropa Ittifoqining ayrim mamlakatlarida pensiya sug'urtasini moliyalashtirish manbalari¹⁴⁷.

(foizda)

Mamlakatlar	Fuqorolarning pensiya sug'urtasi badallari	Ish beruvchilarning pensiya sug'urtasi badallari	Davlatning pensiya sug'urtasi fondidagi ishtiroki
Belgiya	7,5	8,6	Subventsiya 20 foiz (yil xarajatlari miqdoridan)
Buyuk Britaniya	5-9	5-10,4	Subventsiya
Germaniya	9,35	9,35	Subventsiya
Italiya	7,15	17,06	Subventsiya
Ispaniya	4,8	24	Subventsiya
Frantsiya	6,6	8,2	-

¹⁴⁷ Tserkasevich L.V.Sovremennie tendentsii sotsialnoy politiki v stranax Evropeyskogocoyuza. SPb. 2012. - S.109.

Gretsiya	4,75	9,5	Ish stajiga ega bo'lmaganlar xarajatlarini qoplash
O'zbekiston	7,0	24,8	-

Jadval ma'lumotlarini tahlil etish asosida shuni ta'kidlash mumkinki, Evropa Ittifoqiga mamlakatlarning aksariyatida xodimlarning ish haqidan ajratmalar miqdori Respublikamizda qabul qilingan me'yorlardan bir muncha yuqori. Shuning bilan birga korxona va tashkilotlar tomonidan pensiya fondiga ajratiladigan mablag'lar miqdori sezilarli darajada quyi miqdorlarda o'rnatilgan. Bu esa korxona va tashkilotlarning katta miqdorlardagi mablag'larini qayta investitsiyalash imkoniyatlarini yaratadi. Davlat tomonidan pensiya to'lovlarini qoplash bo'yicha subvensiyalarning ajratilishi, aholining davlat ijtimoiy siyosatiga va moliyaviy muassasalarga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi. Turli shakldagi moliyaviy tanazzullarning oldini oladi. Shu bilan birga mamlakat moliyaviy tizimining asosiy manbai bo'lgan korxona moliyasini shakllanishi va uning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi.

Xorijiy davlatlar yaratilgan YaIM ning katta miqdorini pensiya xarajatlari uchun sarflashga majbur bo'lmoqda. Masalan, AQShda pensiya tizimi joriy etilgan 1935 yili pensiya xarajatlari uchun mamlakatda yaratilgan YaIMnig 0,2 foizini sarflagan bo'lsa, hozirda, pensionerlar soni aholi umumiy sonining 10,0 foizini tashkil etgan holatda ularga sarflanayotgan xarajatlar hajmi YaIMning 6,0 foizini tashkil etmoqda. Italiyada pensionerlarga pensiya to'lash uchun YaIMning 14,0 foizi, Turkiyada esa 7,2 foizi sarflanmoqda. Natijada mamlakatda ishsizlar sonining ko'payishi, o'z navbatida ushbu fondlardan ishsizlarga beriluvchi nafaqalar va ularni qayta tayyorlashga sarflanuvchi xarajatlar miqdorining o'sishiga olib keladi. Demak, milliy iqtisodiyotda ishsizlar sonining ortib borishi bir tomondan, ijtimoiy sug'urta fondlari daromadlarini kamayishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan,

ishsizlar uchun beriluvchi nafaqalar uchun xarajatlarni yanada o'sishiga olib keladi.

Davlat pensiya fondlari barqarorligini ta'minlash makroiqtisodiy nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, bu borada AQShlik olim Jun Pengning quyidagi fikrlari muhimdir.

“Katta miqdordagi aktivlar boshqarilganligi tufayli pensiya badallari va investtsiyaning uzoq muddatli mohiyati va mablag'larining turli sohalarga yunaltirilganligi davlat moliyasiining boshqa bo'g'inlaridan ko'ra pensiya ta'minoti mablag'larini boshqarishda ko'proq risklarga uchraydi. Korxonaning nizomi, statutlar va siyosati pensiyada belgilangan maqsadlarga ko'ra faoliyat yuritayotganlarini foydalanish va nazorat mas'uliyatlarini barcha odamlar va korxonalar kafolatlashi uchun risk boshqaruvi va nazorat mexanizmi bo'lishini talab etadi. Tashkilotdagi xodimlar va tashqi professionallar tomonidan risk boshqariladi va nazorat mexanizmi amalga oshiriladi”¹⁴⁸.

“Pensionerlar uchun moliyaviy xavfsizlik tarixining bir qismi, xususan, davlat va mahalliy hokimiyat organlarining o'z ishchi-xodimlari uchun taqdim etadigan pensiya imtiyozlari haqida so'z boradi. Kitobning davlat tarmog'idagi ishchi-xodimlar uchun pensiyalarga qaratilganligiga qaramasdan, ushbu mamlakatdagi davlat va mahalliy hokimiyat organlarining pensiya ta'minoti bo'yicha va'dalari bilan bog'liq soliq to'lovchilar uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. «Ko'pgina omillar sababli mehnat faoliyatidan keyingi moliyaviy barqarorlikning keskinlashuvi, ommaviy axborot vositalari, jamoat fikri hamda milliy siyosatning kun tartibidagi masalasi bo'lib qoldi. Ushbu omillar o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- kelgusida hozirgi yosh avlodning pensiyaga chiqishi;
- Amerika Qo'shma Shtatlari va butun dunyoda aholining bosqichma-bosqich qarishi;

¹⁴⁸ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 99

- ijtimoiy va tibbiy sug'urtaga oid milliy dasturlar uchun moliyaviy resurslar taqchilligining o'sishi;
- xususiy tarmoqdagi ishchi-xodimlar uchun an'anaviy pensiya ta'minotining yo'qolib borayotganligi;
- davlat tarmog'idagi ishchi-xodimlarni pensiyalar bilan ta'minlash qiymatining o'sishi;
- sog'likni saklash xarajatlarining yuqori darajada o'sishi.

Bu omillarning salbiy ta'siri shundaki, ya'ni hozirgi sharoitda yosh avlod uchun, pensionerlar hamda hozirda ishlovchi va pensiyaga chiquvchi shaxslarga nisbatan pensiyaga chiqishdagi moliyaviy barqarorlik noaniq bo'lib qolmoqda"¹⁴⁹.

«O'zbekistonda aholini pensiya ta'minoti borasida uzoq maqsadni ko'zlangan dastur asosida ishlar olib borilmoqda. Hozirgi davrda dunyoning ko'pgina iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlaridagi milliy pensiya tizimlari moliyaviy jihatdan chuqur inqiroz holatiga tushib qolgan. U nafaqat ijtimoiy sohada, balki davlatlarning siyosiy-iqtisodiy asoslariga ham tahdid solayotgan xavfga aylandi»¹⁵⁰. Masalan, XX asr oxirlariga kelib Evropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan Gretsiya, Ispaniya, Portugaliya va Italiya kabi davlatlarda pensiya to'lovlarining o'rtacha miqdori pensionerlar ishlab turgan davrdagi o'rtacha oylik ish haqi miqdorining 80-90 foizini tashkil etadi. Bunday holatda milliy pensiya fondlarida yig'ilgan mablag'lar shu kabi katta miqdordagi xarajatlar uchun kamlik qiladi. Hukumatlar esa xarajatlarning etishmagan qismini davlat byudjeti hisobidan to'ldiradilar. Yildan-yilga o'sib boruvchi mablag'lar defitsiti esa, ichki va tashqi davlat qarzlari hisobiga qoplandi. Endilikda qarzni to'lov muddati kelgan vaqtda davlat moliya tizimi defolt darajasiga kelib qoldi.

«Rossiya Federatsiyasila pensiya tizimini isloh qilish dasturi oxirgi 15 yil davomida bir necha marotaba o'zgardi, uning jamg'arib boriladigan qismi bir qaraganda davlat byudjeti hisobidan, bir vaqt o'tib, aholining ish haqi hisobidan ixtiyoriylik, majburiylik, aralash usullarda amalga oshirilishi belgilandi. Davlat

¹⁴⁹ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 1

¹⁵⁰ Abdullaev Z. O'zbekistonning 2015 yildagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish natijalari kelgusi taraqqiyoti mustahkam zamindir. \ Moliya. -Toshkent. 2016. -№1. – B.11.

tomonidan kuchli nazorat qilinmagan mablag'larni fondlar o'rtasidagi taqsimoti esa yanada chalkash mexanizmlarga asoslandi. Natajada aholiga va'da qilingan jamg'arib boriluvchi pensiya fondidagi mablag'lar hukumat qaroriga asosan davlat pensiya fondi ixtiyoriga, uning moliyaviy defitsitini qoplash maqsadida olib qo'yildi.

O'zbekistonda pensiya fondiga yig'iluvchi va aniq maqsadli ravishda sarflanuvchi moliyaviy mablag'lar 1993 yildan beri davlat tomonidan qabul qilingan qonuniy-huquqiy me'yorlar asosida amalga oshirib kelinmoqda. Bu sohadagi islohotlar ham ma'lum bir dastur asosida bosqichma-bosqich hayotga tadbiq etilmoqda. Masalan, yuridik shaxslardan byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga undirilayotgan yagona ijtimoiy to'lov miqdori 2000 yilda 37,2 foizni, 2005 yilda 30,0 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2015 yilda bu ko'rsatkich 24,8 foizni tashkil qildi. Bundan tashqari, agar xorijiy mamlakatlarning aksariatida jamg'arib boriluvchi pensiya fondlariga mablag'lar aholi daromadi evaziga yoki yuridik shaxsning ish haqi fondi hisobiga amalga oshirilsa, O'zbekistonda 2004 yildagi qonunga muvofiq, bu mablag'lar ish haqidan Davlat byudjeti hisobiga undiriluvchi jismoniy shaxslardan daromad solig'ining bir qismini jamg'arib boriluvchi pensiya ta'minotiga aholiga qo'shimcha pensiya mablag'larini to'lashning moliyaviy manbasi sifatida, har bir ishlovchiga Xalq bankida ochilgan shaxsiy hisobvaraqqa o'tkazish usulida amalga oshiriladi. O'zbekistonda fuqarolarning jamg'arib boriluvchi pensiya to'lovi davlat byudjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi, kelgusida bu sohada olib borilayotgan islohotlar yanada chuqurlashtiriladi.

9.3. Pensiya ta'minotida «ijtimoiy risklar» tushunchasi

«Risk»¹ tushunchasining fan olamiga kirib kelishi, har qanday iqtisodiy jarayonlarga uning bevosita ta'sirini har xil ko'rinishdagi omillar orqali aniqlash imkonini berdi. Bu esa riskni iqtisodiy jarayonlarga bevosita ta'sir qiluvchi yoki

¹ http://www.cfin.ru/finanalysis/risk/risk_ctrl.shtml

daromad manbaini belgilab beruvchi kategoriya sifatida qarash zarurligini asosladi. Hozirgi kungacha juda ko'plab risklarni yuzaga keltiruvchi omillarni oldini olish, baholash va boshqarish usullari hanuzgacha jahon olimlari tomonidan to'liq ishlab chiqilmadi. Bu esa risklarini ob'ektiv va sub'ektiv jihatdan yanada to'liq o'rganishni, turli sohalarda, xususan, pensiya ta'minotida risklarning funktsiyasini belgilovchi qonun va qoidalarini yanada takomillashtirishni talab etadi.

Professor V.M.Usoskin «risk» doimo noaniqlik bilan birga kelib, o'z navbatida oldindan ko'ra bilish qiyin yoki mumkin bo'lmagan voqealar bilan bog'liq bo'ladi, deb izohlaydi. Biznes Oksford lug'otida «risk – xavf-xatar, yo'qotish yoki zarar ko'rish» degan tushunchani bildiradi»¹⁵¹. V.V.Shaxov esa risk-xavfsiz bo'lgan, ma'lum bo'lmagan natija uchun qaror qabul qilishdir deb izohlaydi.

D.Shekl o'z ishlarida esa riskni «bilmasdan» «kutilmagan xodisa» tushunchalari orqali asoslab berishga harakat qilgan. Chikago maktabining namoyondalari «tushunmovchilik», ya'ni «risk» to'g'risidagi muammolarni ochib berishda ham katta rol o'ynadilar. Bu maktabning yorokin namoyondasi F.Samo daromad orqali yuzaga keladigan riskni kelajakda sodir bo'lishi mumkin bo'ladigan «noaniqlik», «tushunmovchilik» deya ta'riflagan. «Noaniqlik»ni yuzaga kelishi bu olingan daromad va kutilayotgan daromadni darajasi bilan bog'liq bo'lib, bu hamisha daromadga erishishga emas, balki o'sha teskari munosabat zarar ko'rishga ham olib kelishi mumkin, deb izohlaydi. «Risk» bu iqtisodiyotdagi har xil kategoriyalarda paydo bo'ladigan, kengayib boradigan tushunchadir. «Risk» kategoriyasini aniqlash, ularni boshqarish va baholash usularini yaratilishi ko'p sohalarda muhim o'zgarishlarga olib keldi. «Risk» tushunchasi ko'p qirrali so'zlar bilan umumlashgan, har bir jumla orqali yoritilganda ma'lum bir yo'nalishlarni belgilab beradi.

9.3.-jadval

Riskka yaqin sinonimlar o'rtasidagi bog'liklik¹⁵²

№	Yaqinlik foizi

¹⁵¹Sambridge International Dictionary. Dictionary University Press. 2005. – P 33.

¹⁵² Smirnova E.. Proizvodstvenniy risk: sushchnost i upravlenie. Monografiya. Moskva.: 2012. – S 3.

1.	Xavf- xatar	25
2.	Taxdid	25
2.	Extimollik	20
3.	Imkoniyat	15
4.	Mavhumlik	10
5.	Noaniqlik	10
6.	Og'ish, chetga chiqish	6
7.	Tavakkalchilik	2
8.	Imkon	2
9.	O'zgarish	2
10.	Harakat	1

E. Smirnova «Proizvodstvenniy risk: sushchnost i upravlenie» nomli monografiyasida riskni yuzaga kelishini quyidagicha ta'riflaydi. «Risk» – bu dinamik holatda paydo bo'lib, u doim harakatda va rivojlanishda bo'ladi. Bunday rivojlanishni risk mexanizmi deb ataladi, mazkur mexanizm riskni o'zgarishini va vaqtini belgilab beradi. Bu esa riskni talqin etishda turlicha izohlarni keltirib chiqardi (-jadval). Riskni talqin qilish sinonimini yaratish har xil adabiyotlarda turlicha izohlanadi. «Risk»ni talqin etishda turlicha izohlar keltirib chiqarildi. Mashxur Vebster lug'otida «risk»ka «tahdid», «ehtimollik» «xavf-xatar», «faoliyatning vaziyatli tavsifi», «imkoniyat», «o'zgarish», «imkon», «noaniqlik», «mavhumlik», «og'ish», «zarar» yoki «talofat ko'rish ehtimoli» deb qaraladi.

Evropa davlatlarining ko'p tillarida «risk» atamasi uchraydi. Masalan, grek tilida «ridsikon» so'zi mavjud bo'lib, u cho'qqi, qoya ma'nosini bildiradi. Italiyan tilida «risiko» so'zi xatar, tahdid ma'nosini, «risikare» so'zi qoyadan mohirona o'tish ma'nosida ishlatiladi. Frantsuzlarda «risdoe» so'zi tahdid, qoyani aylanib o'tmoq ma'nosini beradi. «Risk» so'zi ispan- portugal tilida «suv ostidadagi qoya» degan ma'noni bildiradi. Taniqli lug'otshunos S.I. Ojegovning rus tili izohli lug'otida «risk» - bu muvaffaqiyatga intilish, baxtli xodisaga umid degan ma'noni anglatadi.

A.Olishanskiy «risk-bu zarar ko'rish yoki manfaatni qo'ldan chiqarish bilan bog'liq ehtimollar o'lchamidir»¹⁵³ degan ta'rifni keltiradi.

A.P.Algin riskni yuzaga kelishini shunday izohlaydi. Risk¹⁵⁴—shunday umumlashgan hodisaki, u inson tsivilizatsiya jarayonini rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Riskni nazariy jihatdan sodir bo'lish jarayonini aniqlash juda murakkab, chunki bu jarayon birinchidan, risk to'g'risidagi tushunchalarni umumlashtirayotgan bo'lsa, ikkinchidan, riskni alohida o'rganish bo'yicha ilmiy izlanishlar juda kam. Risk nazariyasini o'rganishni bizning uzoq o'tmishimizdagi ajdodlarimizning olib borgan ilmiy izlanishlarini bilan bog'lash mumkin. O'sha davrda «risk» aniq bir jumla sifatida ishlatilmasa-da uning mohiyatini ochib beruvchi sinonimlar bilan shakllantirilgan.

Professor H. N. Sobirovning «O'zbekiston davlat moliyasi tarixi» nomli o'quv qo'llanmasida yozilishicha, Buyuk sarkarda Amir Temur tomonidan ko'rsatilgan ko'rsatmalar asosida to'g'ri ish olib borilgani, unga qarshi ikkinchi bir yomon hodisaning yuz berishi muqarrar, deb ta'kidlab o'tilgan. Inson tsivilizatsiya jarayonini rivojlanishida, davlatchilikni boshqarishda va davlat moliyasi sohasida ishlarni amalga oshirishda «risk» to'g'risidagi kategoriyaga juda katta e'tibor berilgan.

Moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishda risklar mavjud ekan, ularni o'rganish, nazorat qilish, baholash va boshqarish doimo muhim bo'lib qolaveradi. Risklarni iqtisodiy kategoriya sifatida yuzaga kelishida iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi muhim rol o'ynaydi. Rus olimlarining M..Kudryatsov, A.Yu.Korolyovning fikricha, «moliyaviy risk» – bu ob'ektiv kattalik yoki ehtimollik ko'rsatkichi bo'lib, hozirgi sharoitda va kelajakda belgilangan ma'lum vaqt oralig'ida iqtisodiy sub'ektlardan yo'qotilishi kutilayotgan daromadni tasniflaydi. Ya.M.Mirkin «moliyaviy risk» – bu daromadni kamaytiruvchi risk deb ta'rif beradi.

Operatsion risklarning quyidagi turlari ko'rsatiladi:

1) moliyaviy (jamg'armalar, tashkilotlar faoliyatini mablag'lar bilan

¹⁵³Gvezdenko A.A. Osnovi straxovaniya.— Moskva.: «Finansi i statistika». 1999. —S.148.

¹⁵⁴Algin A.P. Risk i ego rol v obshchestvennoy jizni. -Moskva.: Misl. 2009. —S 18

ta'minlanganligiga bog'liq);

- 2) ijroiyl (davlat ijtimoiyl xizmatlarini taqdim etish jarayoni bilan bog'liq);
- 3) loyihaviyl (investitsion loyiha maqsadlariga erishilishi, uni amalga oshirish muddatlari va rejalashtirilgan sarf-xarajatlal miqdoriga rioya qilinishi bilan bog'liq);
- 4) ijtimoiyl (davlat va xususiy pensiya tizimining sifati bilan bog'liq);
- 5) texnologik (davlat xizmatlarini taqdim etishda yangi texnologiyalar qo'llanilishi bilan bog'liq).

Moliyaviyl risklar to'g'risidagi fikrlarimizni rivojlantirish va risklarning mohiyatini to'liq ochib berish maqsadida moliyaviyl riskka quyidagicha ta'rif beramiz. «Moliyaviyl risk» deganda – moliyaviyl operatsiyalarini amalga oshirish natijasida, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan holatlarni hisobga olmaslik, kerakli imkoniyatlardan to'g'ri foydalanmaslik tushuniladi. Moliyaviyl operatsiyalarini amalga oshirish natijasida kutilayotgan moliyaviyl daromadning bir qancha omillar ta'siri natijasida kamayishi yoki oshish ehtimoli tushuniladi. «Risk»ka «xavf», «zarar» yoki «talofat ko'rish ehtimoli» deb qaraladi, o'rganilgan barcha usullar bilan riskni hisoblash orqali unga uch xil holatda yondoshish mumkin:

- ◆ birinchi holat, risk barcha zararlarni yig'indisi orqali baholanadi;
- ◆ ikkinchi holat, qabul qilingan qarorlar asosida yuzaga kelgan risklar va qarorlarga bog'lanmagan holatdagi risklar yig'indisi bilan baholanadi;
- ◆ uchinchi holat, qarama-qarshi xabarlarning ehtimolligi orqali yuzaga keladigan omillar orqali baholanadi.

Har bir riskni risklar kategoriyasining ma'lum bir guruhiga kiritish ularni baholashga tuzilmaviyl yondoshuvning eng yaxshi usuli hisoblanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda ko'rsatilgan risk turlari quyidagilardan iborat:

1. Noaniqlik turiga qarab: miqdoriyl risk; ishonchlilik riski; tasodifiyl risk.
2. Ob'ektlarni qamrab olishiga qarab: global risk; qisman risk; ijtimoiyl risk; ba'zan uchraydigan risk.
3. O'lchamiga qarab: absolyut risk; nisbatan olingan risk.

Har bir riskni risklar kategoriyasining ma'lum bir guruhiga kiritish ularni baholashga tuzilmaviy yondoshuvning eng yaxshi usuli hisoblanadi.

Nazariy ma'lumotlarga qaraganda, ijtimoiy sug'urta aholini turli xavf-xatar (risk) lardan ijtimoiy himoyalash hisoblanadi, boshqacha qilib aytganda, ishdan bo'shash, mehnatga layoqatlilik, daromadni yo'qotish kabi xavf-xatar (risk)lar yig'indisi hisoblanadi.

Jahon tajribalar asosida ijtimoiy himoya tizimining to'rtta asosiy tarkibiy qismi ajratib ko'rsatiladi¹⁵⁵.

1. Ijtimoiy ta'minot va davlat pensiya ta'minoti. Bu iqtisodiy faol aholining ish joyini yo'qotish yoki pensiya yoshiga etishi bilan daromaddan mahrum bo'lish xavfi (risk)dan ijtimoiy himoya qilish tizimi bo'lib, majburiy ijtimoiy sug'urtalash shaklida amalga oshiriladi.
2. Mehnatga layoqatli bo'lmaganligi, ish joyi, daromad manbalari mavjud emasligi sababli o'z-o'zini mustaqil ravishda moddiy jihatdan ta'minlashga qodir bo'lmagan shaxslarni ijtimoiy muhofaza qilinadi.
3. Ixtiyoriy qo'shimcha (kasbiy) sug'urtalash. Bu alohida tarmoqlar va korxonalar doirasida uzoq muddatli jamoa bitimlari asosida amalga oshiriladi.
4. Fuqarolarning ixtiyoriy ravishda o'z-o'zini shaxsiy sug'urtalashi asosida amalga oshiriladi.

Iqtisodchi D.R. Vaxabov o'zining ilmiy ishida ijtimoiy sug'urta va ijtimoiy risklar masalasiga to'xtalgan. «Ijtimoiy sug'urta ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya sifatida milliy daromadni qayta taqsimlash bo'yicha munosabatlar tizimi bo'lib, xodimlar va ish beruvchilarning majburiy sug'urta badallari hisobiga maxsus sug'urta jamg'armalarini shakllantirish va muayyan ijtimoiy risklarga uchrash oqibatida yo'qotilgan mehnat daromadlarini qoplash uchun foydalanishdan iborat»¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Pensions at a Glance 2013 OECD AND G20 INDICATORS.-R.125.

¹⁵⁶ Vaxabov D.R. Ijtimoiy sug'urtaning fundamental asoslari, nazariyalari va ijtimoiy risklar xususida ba'zi mulohazalar // Iqtisodiyot va ta'lim.- Toshkent. 2010.№ 6.- B.16-18.

Iqtisodchilar E.I. Nosirov, B.S. Mamatov, N.K. Shoislomova, K.U. Sharifxo'jaevaning «Investitsiya risklarini boshqarish» nomli o'quv qo'llanmasida risk turlarini guruhlashda tarmoq riski, infratuzilma riski va operatsion risklarga e'tibor qaratiladi. Ularning fikricha, «Tarmoq riski - ma'lum tarmoqning samarasiz faoliyati riski deb ko'rsatilsa, «operatsion (texnik va texnologik xodimlar) risk» - axborot, elektr tarmoqlari va boshqa tizimlarning nosozligi, mos emasligi, qimmatli qog'ozlar bozori infratuzilmasining mukammal emasligi bilan, operatsiyalarni amalga oshirish texnologiyasi, boshqaruv tartibi, hisobot va nazorat, «inson omili» ta'sirida tashqi xodisalar ta'siri bilan bog'liq xatolar tufayli kelib chiqadigan bevosita va bilvosita yo'qotishlar riskidir»¹⁵⁷.

Ijtimoiy sohani o'rganishga qaratilgan adabiyotlarda ijtimoiy himoyaning turli shakllarini vujudga kelishi va rivojlanishi «ijtimoiy xatar» yoki «ijtimoiy risk» tushunchasini e'tirof etish bilan belgilanadi. Ijtimoiy xatar ommaviy bo'ladi, ijtimoiy shart-sharoitlar bilan belgilanadi va alohida fuqarolarga bog'liq bo'lmagan ijtimoiy xarakter kasb etadi. Ijtimoiy riskning muhim tamoyillari quyidagilar hisoblanadi¹⁵⁸:

- jamiyat umumiy farovonligi darajasini oshirish va inson huquqlarini himoya qilish;
- fuqarolarning mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash;
- aholining kam ta'minlangan qatlamlariga yordam ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash;
- keksa kishilar, bolalar, onalar, etimlar, nogironlar, qochoqlar, ishsizlar manfaatlarini himoyalash.

Pensiya tizimining asosiy vazifasi fuqarolar ehtiyojini hamda ularning keksalik chog'ida himoyalaniishga bo'lgan talabini qondirishdir. Vatanimiz iqtisodchilaridan Q.X.Abduraxmonov «Mehnat iqtisodiyoti» nomli darsligida kishilarning ijtimoiy himoyalaniishmaganlik darajasini baholashda «ijtimoiy xavf-xatar» tushunchasidan

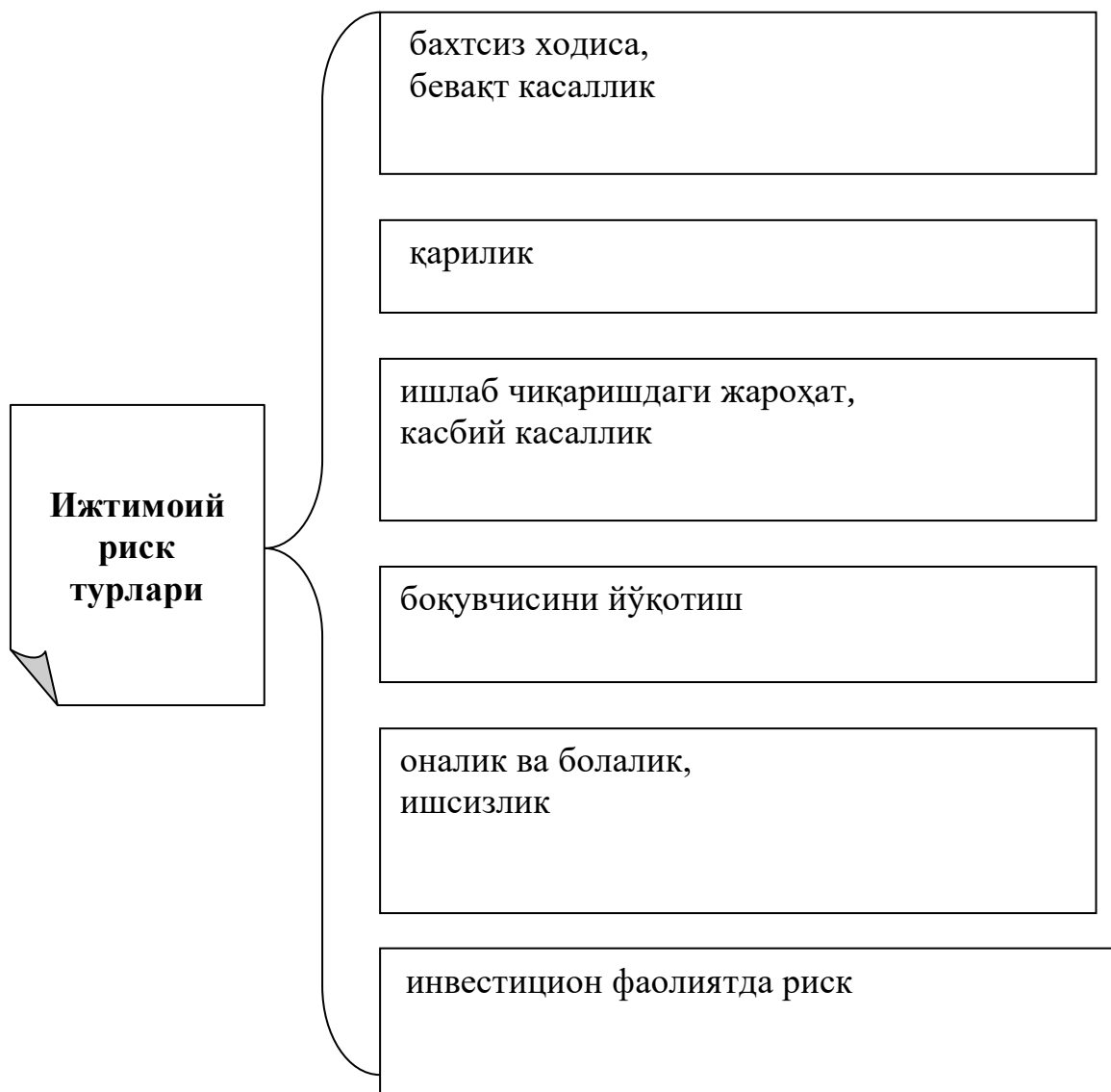
¹⁵⁷Nosirov E.I., Mamatov B.S., Shoislomova N.K., Sharifxo'jaeva K.U. Investitsiya risklarini boshqarish. O'quv qo'llanma. – T.: «Fan va texnologiya». 2012. –B.22.

¹⁵⁸ M. Barton Waring, C. Robert Merton. Pension Finance: Putting the Risks and Costs of Defined Benefit Plans Back Under Your Control Hardcover – November 1, 2011. -P.91.

foydalandi. «Ijtimoiy xavf-xatar»ning ehtimollik darajasi vujudga keladigan zararni qoplash, pensiya tizimining mazmuni va chegaralarini belgilaydi. Ish haqi jamiyatning ko'pchilik a'zolari uchun asosiy tirikchilik manbaiga aylanishi bilan ijtimoiy himoyasizlikning alohida turi, ya'ni ish haqidan maxrum bo'lish tufayli moddiy ta'minlanmaganlik riski vujudga keladi. Ijtimoiy muammolarini hal qilishda ijtimoiy riskning mumkinligi va unga yo'l qo'yilishi, baholashi, amaliyotda ijtimoiy riskni hisobga olishi muhim. Bunday baholash insonning u yoki bu risk vaziyatini boshqarish uchun mas'ul bo'lgan institutlar va tashkilotlarga ishonch darajasiga bog'liq deb hisoblanadi. Risk vaziyatiga moslashish omillari aholi turli guruhlarida turlichadir.

Fuqarolar uchun mehnatga layoqatsizlikni va daromadni yo'qotishga olib keladigan ijtimoiy risklar quyidagilardan iborat (.-rasm). Ijtimoiy risk — ijtimoiy omillar va oqibatlarni hisobga olish va tartibga solishdir. Ijtimoiy risklar¹⁵⁹ kishilar hayoti va sog'lig'iga xavf tug'diradi. Ekologik, texnologik, iqtisodiy halokatlarda va buzilishlar oqibatini ana shunday ijtimoiy risk qatoriga kiritish mumkin. Bu risklar inson faoliyatining turli sohalarida yuz beradi.

¹⁵⁹Roik V. Ekonomika, finansi i pravo sotsialnogo straxovaniya. Instituti i straxovie mexanizmi. — M.: [Alpina Publisher](#). 2012. -S.25.

9.4.-rasm. Ijtimoiy risk turlari

Ijtimoiy sohani o'rganishga qaratilgan tadqiqot ishlarida ijtimoiy himoyaning turli shakllarini vujudga kelishi va rivojlanishi «ijtimoiy risk» tushunchasini e'tirof etish bilan belgilanadi.

“Amerika Qo'shma Shtatlarida pensiyaga chiqqandan keyingi moliyaviy xavfsizlikni odatda uch oyoqli kursi deb nomlashadi: ijtimoiy ta'minot, ish beruvchilar tomonidan taqdim etiladigan pensiyalar, shuningdek, shaxsiy omonatlar, ya'ni ushbu uch manbaning birgalikdagi daromadi pensiyaga chiqishdagi moddiy xavfsizlikni ta'minlab berishi lozim bo'ladi. Hech

bo'lmaganda pensiyaga chiqishda moddiy ta'minlangan ikki daraja mavjud. Pensiyaga chiqishda moliyaviy xavfsizlikning birinchi va asosiy darajasi daromadning yashash uchun zarur bo'lgan eng asosiy xarajatlar, ya'ni oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak va yashash joyi uchun etarli bo'lishidir. Moliyaviy xavfsizlikning ikkinchi va yuqoriroq sur'ati, pensionerning pensiyaga chiqquncha bo'lgan davr va pensiyaga chiqqandan keyingi davr daromadlari bilan taqqoslanganda daromad pensionerning hayot darajasi uchun etarli bo'lishini anglatadi. Ko'pchilik pensionerlar uchun ushbu yuqori sur'at nazariy kontsepsiya bo'lib qolmoqda. Kam daromadli shaxslar hayoti davomida pensiyani iqtisod qilish og'ir masalalardan biri hisoblanadi. Ular odatga ko'ra to'liq bo'lmagan ish kunida pensiya uchun foydani va'da bermaydigan mayda ish beruvchilar uchun ishlashi buni yanada yomonlashtiradi. Bu esa ularni pensiyaga chiqishda pensiya ta'minotining asosiy va ba'zida yagona daromad sifatida namoyon bo'lishiga olib keladi"¹⁶⁰.

“Ish beruvchilar tomonidan taqdim qilinadigan moliyaviy xavfsizlikning yanada yuqoriroq bo'lgan ikkinchi darajasi hisoblanuvchi pensiyalar dasturi muhim ahamiyat kasb etadi. Ish beruvchilar ikki asosiy tarmoqqa, davlat va xususiy tarmoqqa bo'linishi mumkin. Davlat tarmog'idagi ish beruvchilar ikki guruhga bo'linadi: (1) federal hukumat va (2) shatlatlar hamda mahalliy hokimiyat organlari. Barcha davlat ish beruvchilarida ishlovchi shtat xodimlari va yirik hamda o'rta xususiy ish beruvchilarda ishlovchi ishchilar ish beruvchilar tomonidan taqdim qilinadigan pensiyalarni olishadi. Ish beruvchining qarashlariga ko'ra, pensiyalar ko'p hollarda keyingi muddatga mo'ljallangan bo'lsada, ishchi uchun kompensatsiya hisoblanadi. Shunday qilib pensiya ish beruvchilar uchun xodimlarni jalb etish va qo'nimlilikini ta'minlash uchun asosiy kompensatsion paket hisoblanadi"¹⁶¹.

Xorijiy mamlakatlarda pensiyalar miqdorini har bir ishchining mehnat hissasiga imkon qadar uzviy bog'lashga harakat qilindi va bu maqsadda pensiyalar hisoblash

¹⁶⁰ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P.2

¹⁶¹ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P.2

tartibi o'zgartirildi. Pensiya tizimi asosiy ijtimoiy vazifani, ya'ni mehnat qilishga layoqatsizlik sababli yo'qotilgan daromad miqdorini maqbul darajagacha tiklash yo'li bilan muxtojlikni kamaytirish va qashshoqlikni oldini olish vazifasini bajaradi. Jamiyat a'zolarini ijtimoiy himoyalash va ijtimoiy sohalarni rivojlantirish uchun aniq maqsadni ko'zlab ishlab chiqilgan chora-tadbirlar va vositalarning butun tizimi ishlamoqda. Ana shu chora-tadbirlarni amalga oshirish bozor taraqqiyotining odat tusiga kirmagan xususiyati tufayli kelib chiqadigan muammolarni yo'qotishga yordam beradi. Shu bilan birga iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi shart-sharoitida ijtimoiy siyosat aholida boqimandalik kayfiyatini engishga, bozor sharoitida zarur bo'ladigan tadbirkorlik imkoniyatlarini ko'rsatishga qaratiladi.

9.4.Pensiya ta'minotini zamonaviy usullar orqali boshqarish

Risk vaziyati bilan bog'liq qaror qabul qilish jarayonining tahlili va shunday vaziyat ustidan nazorat markaziy o'rinni egallaydi. Risk vaziyatini baholash va boshqarishga quyidagilar ta'sir etadi: siyosiy sabablar, manfaatlar, qadriyatlar, a'zolari tegishli qaror qabul qiladigan u yoki bu institutning ijtimoiy mavqei (risk ekspertlari, maxsus davlat xizmati va tashkilotlarining vakillari, pensiya ta'minoti jamg'armalari xodimlari). Risklarning ushbu kategoriyasi tashkilot maqsadlari, strategiyasi va rejalashtirilishi qanday tashkil qilinganligi bilan bog'liq. Risklar tashkilotning asosiy faoliyati bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Tashkilot doirasida qo'llab-quvvatlanadigan turli jarayonlar bilan bog'liq risklar mavjud. Bu – mehnat resurslari, axborot texnologiyalari xavfsizligi, ijtimoiy risklar, moliyaviy resurslarni to'g'ri boshqarish riski.

Risklar uchun javobgar shaxsni aniqlash ham muhim ahamiyatga ega. Tashkilotning bosh rahbarlari mablag'lardan samarali foydalanish nuqtai nazaridan risklarni yumshatishga javob beradi, u risklar egasi sifatida risklarni boshqarish tizimini barpo etishi lozim. Risklarni boshqarish yomon vaziyatlarning oldini olish

yoki yaxshi vaziyatlar o'rinli bo'lishi mumkinligini kafolatlay olmaslik bilan bog'liq.

Davlat sektorida quyidagi iqtisodiy kategoriyalarni qayta ko'rib chiqish o'rinli bo'ladi¹⁶²: boshqarish, strategiya va rejalashtirish. Risklarning xususiyatlari tashkilot maqsadi, strategiyasi va moliyaviy nazorat qanday tashkil kilinganligi bilan bog'liq. Risklarni baholash jarayonida tuzilgan risklar reestri quyidagilaradn iborat.¹⁶³

- ✓ risk maqomi;
- ✓ risk raqami;
- ✓ risk tavsifi;
- ✓ risk aniqlangan sana.
- ✓ riskning amalga oshish ehtimoli;
- ✓ riskni kim tomonidan aniqlanishi;
- ✓ risk uchun javobgar shaxs;
- ✓ mablag'larning ehtimoliy zarar miqdori;
- ✓ pensiya fondining xarajatlar rejasi;
- ✓ pensiya fondining yo'l qo'ysa bo'ladigan zarar miqdori;
- ✓ risklarni kamaytirish uchun chora-tadbirlar qo'llash zaruriyati;
- ✓ risklarni kamaytirish uchun chora-tadbirlar uchun javobgar shaxs;
- ✓ risklarni kamaytirish uchun chora-tadbirlarning boshlanish vaqti;
- ✓ risklarni kamaytirish uchun chora-tadbirlarning tugallanish vaqti.

Jahon tajribasida pensiya ta'minotini moliyalashtirish va boshqarish mexanizmining uch xil turi ko'p uchraydi.

1. Barcha mamlakatlarda keng tarqalgan byudjet daromadlaridan moliyalashtiriladigan davlat ijtimoiy dasturlarini amalga oshirish.
2. Ixtiyoriy va majburiy shaxsiy jamg'arma rejalarini amalga oshirish.

¹⁶²Haydarov M. Byudjet tashkilotlarida ichki auditni tashkil qilishda risklarni baholash mohiyati. // Iqtisod va moliya. -Toshkent. 2012. -№9. – B.62.

¹⁶³ M. Barton Waring, C. Robert Merton. Pension Finance: Putting the Risks and Costs of Defined Benefit Plans Back Under Your Control Hardcover – November 1, 2011. P. 211.

3. Moliyaviy-iqtisodiy inqiroz, inflyatsiya, jamg'armalarni yo'qotishga va qadrsizlanishga olib keladigan investitsion risklardan himoya qiladigan ijtimoiy sug'urta tizimini rivojlantirish.

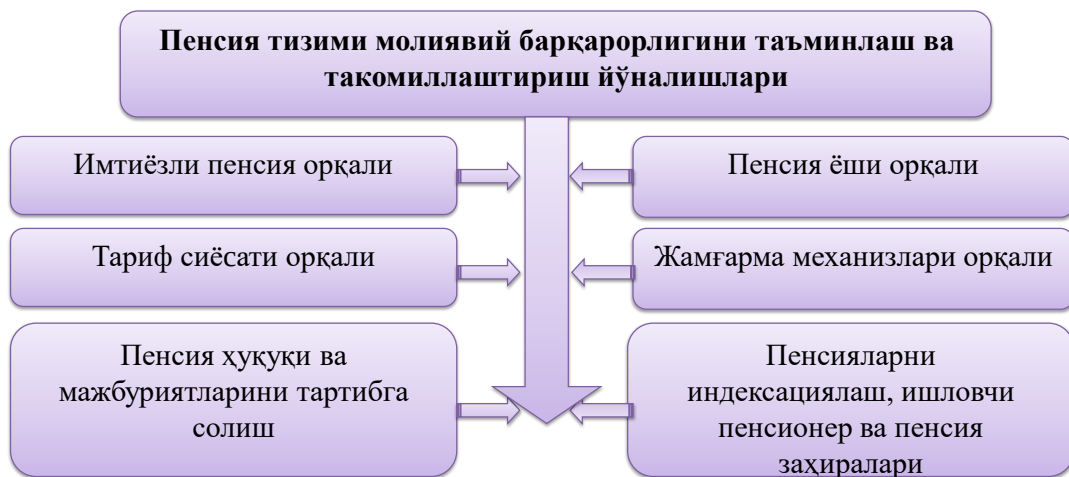
Ijtimoiy risk muammolarini hal qilishda aholining ishtirok etishi; ijtimoiy qayta qurishlar muqobil variantlarini qiyoslash zarurati, iqtisodiy mulohazalar ustuvorligini rad etish; ijtimoiy riskning mumkinligi va unga yo'l qo'yilishi, maqbulligini kishilarning qabul qilishi va baholashi ijtimoiy mexanizmlarini hisobga olish. Bunday baholash insonning u yoki bu risk vaziyatini boshqarish uchun mas'ul bo'lgan institutlarga va tashkilotlarga ishonch darajasiga bog'liq deb hisoblanadi.

Xorijiy davlatlarda pensiya fondlarining maqsad va vazifalarining nazorat tizimi o'z ichiga to'rt darajani qamrab oladi:

- 1) fondning missiyasi va ular ijrosini qo'llab-quvvatlovchilar bilan bog'liq strategik maqsadlar;
- 2) operatsiyalarni tegishli tarzda amalga oshirish vazifalari (ahloqiy standartlar va tejamkorlik, samaradorlik, natijaviylik hamda resurslarni himoyalash tamoyillariga muvofiq);
- 3) zaruriy hisobot taqdim etish vazifasi (ishonchli, faoliyatning asosiy jihatlarini aks ettiruvchi, ichki va tashqi manfaatdor shaxslarga moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan axborotlarni o'z vaqtida va to'g'ri oshkor qilinishini ta'minlovchi);
- 4) Pensiya ta'minotiga oid hujjatlar va davlat tomonidan amalga oshirilayotgan siyosat talablariga rioya qilish vazifasi.

Pensiya fondi jarayonlarni to'lig'icha nazorat ostiga oladi, shuning uchun risklarni boshqarish tizimi tashkilotlar boshqaruvchilariga hisobdorlik va qonuniylikni ta'minlash vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilishda to'liq ishonchlilikni kafolatlashga qodir sanaladi. Strategik maqsadlar va operatsion vazifalar masalasiga kelsak, risklarni boshqarish boshqaruvchilarga faqatgina maqsad va vazifalarni samarali amalga oshirishda oqilona ishonchlilik bera olishi mumkin, chunki bu darajadagi jarayonlar tashkilotlar tomonidan amalga

oshirilayotgan nazorat chegarasidan tashqarida bo'lgan omillar ta'siriga uchrashi mumkin.

9.5.-rasm. Pensiya tizimi moliyaviy barqarorligini ta'minlash yo'nalishlari¹⁶⁴

Ijtimoiy sug'urta tizimi aholini turli xavf-xatar (risk) lardan ijtimoiy himoyalash hisoblanadi, boshqacha qilib aytganda, ishdan bo'shash, mehnatga layoqatlilik, daromadni yo'qotish kabi xavf-xatar (risk)lar yig'indisi hisoblanadi. Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, aholining qarishida iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy natijalar orasida siyosiy omillar oxirgi o'rinni egallamaydi. Pensionerlar aholining katta kismini tashkil etadi, ishlayotgan aholi qatlami esa kamaymaydi, pensionerlarning siyosiy kuchi esa yanada oshadi.

Xorijiy mamlakatlarning pensiya tizimlarida to'lovlar bo'yicha taqchillik xarakterlidir. Bu ko'rsatkich esa dunyoda mavjud pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy barqarorligi hamda samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Moliyaviy stress pensiya tizimlari boshidan kechirayotgan holat bo'lib, jiddiy makroiqtisodiy hamda tuzilmaviy risklarga olib keladi.

¹⁶⁴ Vaxabov D.R. "Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida pensiya tizimini takomillashtirishning yo'nalishlari" mavzusi bo'yicha iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan desertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2012. –B.21.

Xorijiy davlatlarda pensiyalar miqdorini har bir ishchining mehnat hissasiga imkon qadar uzviy bog'lashga harakat qilindi va bu maqsadda pensiyalar hisoblash tartibi o'zgartirildi. Pensiya tizimi asosiy (ijtimoiy) vazifasini, ya'ni mehnat qilishga layoqatsizlik sababli yo'qotilgan daromad miqdorini maqbul darajagacha tiklash yo'li bilan muxtojlikni kamaytirish va qashshoqlikni oldini olish vazifasini bajaradi. Ko'pincha hukumatning pensiya miqdorini oshirishga qaratilgan qarorlari yoki pensiya islohotlarning asosini o'zgartirish ustuvor turadi. Masalan, 2012 yilda Polshada Seym konchilari uchun davlat pensiya fondidan imtiyozli pensiya tayinlash va muddatidan avval pensiyaga chiqish vaqtini oldinga surish talabini ilgari surdi. Bunday holda zarur miqdordagi mehnat stajiga ega bo'lgan, 800 mingdan ortiq kishi muddatidan oldin pensiya olish huquqini qo'lga kiritgan bo'ladi. Biroq, ijtimoiy fondlardan to'lanadigan pensiyaga bunday tuzatishning kiritilishi pensiya to'lovlari miqdorining keskin ortib ketishiga olib keladi va Polsha pensiya tizimining barqarorlashuviga risklar ta'sir qiladi.

Pensiya ta'minoti tizimining asosiy ko'rsatkichlari – pensiya yoshi, sug'urta badallari miqdori, pensiyalarni indeksatsiya qilish tartibini qayta ko'rib chiqish. Pensiya èshi pensionerlar soni va sug'urta badallarini to'lovchilar soni o'rtasidagi nisbatni tartibga soluvchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti prognozlariga ko'ra XXI asr o'rtalariga kelib er shari aholisi soni 9 mlrd. kishidan oshib ketadi. Shu bilan bir qatorda tug'ilish darajasi o'rtacha ko'rsatkichga qadar pasayib 0,215 promilleni tashkil etishi, kutilayotgan umr davomiyligining o'rtacha ko'rsatkichi, 76 yoshni, rivojlangan mamlakatlarda esa 80 èshdan oshib ketishi bashorat qilinmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda aholi sonining har yili o'rtacha 0,2 foizga qisqarib borishi XXI asr o'rtalariga kelib Evropa

aholisining yarmi pensionerlardan iborat bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu esa mehnatga layoqatli aholi uchun bog'liqlik koeffitsientining ortib borishiga olib keladi. Misol uchun, 2040 yilga borib har bir frantsuz ishchisiga bir nafardan pensioner to'g'ri kelishi mumkinligi bashorat qilinmoqda. Ushbu nisbat har qirq yilda o'zgarib borgan, jumladan, 2000 yilda ikki nafar ishchiga bir nafar pensioner

to'g'ri kelgan bo'lsa, 1960 yilda to'rt nafar ishchiga bir nafar pensioner to'g'ri kelgan¹⁶⁵.

Ushbu holat pensiya to'lovlari badalida davlat moliya tizimi uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Taqsimotga asoslangan pensiya tizimi bir pensionerga 3-4 nafar ishlovchi to'g'ri kelgan vaqtdagina samarali hisoblanadi. Sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlarning aksariyatida XX asr boshlarida 65 va undan katta yoshdagi aholiga 4-5 nafardan mehnatga layoqatli aholi to'g'ri kelgan bo'lsa, 2020-2025 yillarga borib ushbu nisbat Evropa mamlakatlarida 1/2,5, AQShda esa 1/3,5 ni tashkil etishi kutilmoqda¹⁶⁶.

Ko'plab mamlakatlarda pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirib borilmoqda. Bundan tashqari to'liq pensiya olish huquqini beruvchi mehnat stajini ham qisqartirish amaliyoti mavjud bo'lib, u ishchilarni muddatidan oldin mehnat bozorini tark etish imkonini beradi (pensiya muddatidan oldin chiqish, nogironlik pensiyasi va b.). Ayrim mamlakatlarda esa aksincha, muddatidan oldin pensiyaga chiqish shartlari qiyinlashtirilmoqda. Masalan, Finlyandiyada muddatidan oldin pensiyaga chiqish huquqi xususiy sektorda, Portugaliyada barcha ishchi, xodimlar uchun bekor qilindi. Ispaniyada esa muddatidan oldin pensiyaga chiqilgan har bir yil uchun pensiya miqdori 7 foizga qisqartiriladi. AQShda pensiyaga chiqish yoshini bosqichma-bosqich uzaytirish jarayoni 1983 yildan boshlangan bo'lib, ushbu ko'rsatkich 67 yoshgacha uzaytiriladi. Buyuk Britaniyada pensiyaga chiqish ayollar uchun 65 yosh, keyinchalik 2024-2046 yillarda ayollar va erkaklar uchun pensiya yoshi 68 yoshga qadar uzaytiriladi¹⁶⁷.

O'zbekistonda pensiya tizimini bosqichma-bosqich rivojlantirishning muayyan muddatli rejalaridan kelib chiqib pensiya islohotlari amalga oshirilmoqda. Hozirgi davrda davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish, pensiya fondlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash dunyodagi barcha mamlakatlar

¹⁶⁵Frantsiya: pensionnaya reforma [Elektronniy resurs] //Noviy pensioner. Rejim dostupa: <http://www.pensioner.ru/> (data obrashcheniya 01.12.2015).

¹⁶⁶World Population Prospects, Volume I-II/Population Division /UNDESA/UN Secretariat, New York, 2015. ma'lumotlari asosida tuzilgan.

¹⁶⁷Grishchenko N.B., Klimanova K.V. Problemi i puti reformirovaniya pensionnogo straxovaniya //Vestnik NGUEU. №2. 2012. S.79. World Population Prospects, Volume I-II/Population Division /UNDESA/UN Secretariat, New York, 2015. ma'lumotlari asosida tuzilgan.

oldida turgan muhim ijtimoiy-iqtisodiy masaladir. Pensiya ta'minoti tizimini isloh etishning asosiy sababi, davlatning pensiyaga oid majburiyatlarini bajarish uchun moliyaviy resursalarning etishmasligidir. Bu muammo aholining keksayib borishiga muvofiq kuchayib, murakkablashib boradi va mamlakatlarda vujudga kelgan iqtisodiy-ijtimoiy va demografik vaziyatlardan kelib chiqqan holda ahamiyat kasb etadi. Ko'pchilik rivojlanayotgan mamlakatlar, shu qatori O'zbekistonda ham uzoq muddatli istiqboldagi pensiya tizimi barqarorligini yaxshilashga yo'naltirilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga asosan Pensiya jamg'armasiga undiriladigan mablag'lar soliqlarga tenglashtirilgan bo'lib, yuridik va jismoniy shaxslardan majburiy ravishda undiriladi va mablag'larning o'z vaqtida to'liq undirilishi Davlat soliq qo'mitasi zimmasiga yuklatilgan. Pensiya sohasida keyingi yillarda tizimning tashkiliy tuzilmasini, huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish, pensiyalarni byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan o'z vaqtida moliyalashtirish, shuningdek, Respublika fuqarolarining pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirish yo'nalishlarida samarali islohotlar amalga oshirildi va oshirilmoqda. Ayniqsa, pensiya ta'minotiga tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlarni takomillashtirilib borishi bu boradagi muammolarni hal qilish imkoniyatlarini bermiqda. Bugungi kunda jaxonning ko'pgina davlatlarida pensiya jamg'armasining daromadlari xarajatlarini qoplolmaslik holatlari kuzatilmoqda. Mazkur holatlarni mamlakatimizda yuz berishini oldini olish uchun bir qancha chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etadi. Bundan tashqari pensiya va nafaqalar miqdorini oshirish, pensionerlarning ijtimoiy himoyasini ko'chaytirish, aholi turmush darajasini oshirish kabi bir qancha muammolar mavjud.

Hozirgi kunda pensiya tizimini isloh qilishning muhimligi fuqarolarning iqtisodiy manfaatlariga bevosita bog'liqligi bilan belgilandi. Respublikamizda pensiya tizimi borasidagi muammolar va isloh etishning ob'ektiv zarurati byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining taraqqiy ettirishda jahon tajribasini chuqur tahlil etishni, mamlakatda demografik vaziyatning o'zgarib borishini va amaldagi pensiya

ta'minotining modernizatsiyalashni shart qilib qo'ydi. Modernizatsiya – soha faoliyatini yangilash, yaxshilash, takomillashtirish, uni yangi talablar va me'yorlar, texnik shartlar, sifat ko'rsatkichlariga muvofiqlashtirishdir. Iqtisodiyot, korxona, tashkilot, asbob-uskunalar, texnologik jarayonlar modernizatsiyalanadi. Iqtisodiyotni modernizatsiya-lash sharoitida pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish zarurligi tizimni modernizatsiyalashni talab etadi. Pensiya tizimini modernizatsiyalashda, davlat va nodavlat pensiya ta'minoti strategiyasini ishlab chiqishda ijtimoiy risklarni kamaytirish e'tiborga olinadi.

Pensiya rejasi faqat pensiya rejasi bilan chegaralangan, amalda davlat moliyasida davlat pensiya rejasi alohida mavjud emas. Davlat pensiya yordamlarini moliyalashtirish - davlat sektoridagi moliya resurslarini taqsimlashning ajralmas qismi hisoblanadi. Davlat pensiya rejalarini boshqarish to'g'risida chuqurroq tushunchaga ega bo'lish uchun davlat byudjetini tashkil qilishni kengroq muhokama qilish zarur. Davlat byudjetini tashkil qilish siyosiy jarayon bo'lib, qanday davlat xizmatlari moliyalashtirish kerakligini, har bir davlat xizmatiga qancha sarmoya kerak ekanligini va ushbu barcha davlat xizmatlarini moliyalashtirish uchun talab etiladigan soliqlar miqdorini belgilaydi. Bu shubhasiz davlat moliyasini boshqarishning eng asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Davlat pensiya rejalarini va davlat moliyasini tashkil qilish o'rtasidagi aloqa davlat fondlari tuzilishida juda yaqqol ko'rinadi.

9.4.-jadval.

Davlat va mahalliy hukumat organlari fondlari tuzilishi¹⁶⁸.

Davlat fondlarining guruhlanishi	Xususiy fondlarining guruhlanishi	Kafillik fondlarining guruhlanishi
Umumiy fond	Korxona fondi	Maqsadli pensiya fondi

¹⁶⁸ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 141

Alohida daromad manbalari fondi	Ichki xizmat fondi	Kafillik fondi
Mablag' kiritish dasturlari fondi		
Qarz taqdim qilish fondi		
Doimiy fond		

Barcha davlat daromadlari va harajatlari jadvalda berilganidek, uch fond guruhiga bo'linishi mumkin.

Davlat va mahalliy hukumat organlari uchun maqsadli pensiya fondlariga tushadigan pensiya badallarining ko'pi dastlab davlatning asosiy muomalada bo'lgan Umumiy fondan olinadi. Umumiy fond ta'lim, davlat xavfsizligi, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya, hamda, davlat xizmatchilari uchun ish haqi va pensiyalar kabi ko'pchilik asosiy davlat xizmatlarini moliyalashtirish uchun yuridik va jismoniy shaxslar daromad soliqlari, savdo solig'i va ko'chmas mulk solig'i kabi barcha umumiy soliqlarni o'z ichiga oladi. Kengroq mazmunda ko'radigan bo'lsak, davlat pensiyasini moliyalashtirish alohida moliyalashtirish masalasi bo'lmay qoladi, balki davlat sektoridagi umumiy resurslarni taqsimlash qarorining qismi hisoblanadi. Bunday qaror chegaralangan moliya resurslari uchun turli yo'nalishlardagi talablar tufayli, so'zsiz siyosiy hisoblanadi, davlat pensiya badallari to'g'risidagi qarorlar siyosiy ta'sirdan qutula olmaydi. Biz pensiya rejasini moliyalashtirishni - davlat sektoridagi byudjetni shakllantirish mazmunida kengroq o'rganamiz. Biz davlat byudjetini shakllantirish to'g'risidagi qarorlar pensiya badallariga qanday ta'siri qilishini va pensiyani boshqarish davlat byudjetini shakllantirishga qanday qilib kuchli ta'sir o'tkaza olishini ko'rib chiqamiz. Beshta shtatdagi pensiya rejasini boshqarish holatlari davlat byudjetini

shakllantirish va davlat pensiya rejasini boshqarish o'rtasidagi aloqani ko'rsatish uchun muhokama qilinadi¹⁶⁹.

Davlat byudjetini shakllantirish va davlat pensiya rejasini boshqarish o'rtasidagi bog'liklik pensiya rejasini moliyalashtirishning o'zaro nisbatida juda yaxshi tushuniladi. Pensiya rejasini moliyalashtirishning o'zaro nisbati 100 foizdan kam (yoki ko'p) bo'lganda etarlicha moliyalashtirilmaydi (yoki keragidan ortiq moliyalashtiriladi).

Quyidagi ko'pgina omillar etarlicha moliyalashtirilmaslikni keltirib chiqaradi: pensiya rejasini o'rnatishdan oldin ko'rsatilgan xizmatlar uchun kreditlar berish, nomuvofiq tarzdagi sug'urta prognozlar va aktivlarni majburiyatlardan ko'ra sekinroq o'sishiga olib keladigan passiv investitsiya daromadlari. Bu omillar pensiyani boshqarishning o'ziga tegishli bo'lsa, davlat byudjetni tashkil qilish va davlat byudjetini tashkil qilish siyosati bilan bog'liq boshqa ikki omil mavjud: etarlicha bo'lmagan pensiya badali va pensiya xarajatlarining oshishidir. Pensiya badalining etarlicha moliyalashtirilmasligi aktuar ravishda belgilangan pensiya badali miqdori pensiya homiysi tomonidan to'liq to'lanmaganligini anglatadi. Aktuar ravishda belgilangan pensiya badali pensiya rejasini to'liq moliyalashtirish yoki uni to'liq moliyalashtirishga yaqinlashtirishga mo'ljallanganligi tufayli, qisman to'lov – dastlab to'liq moliyalashtirilgan pensiya rejalarini etarlicha moliyalashtirmaydi yoki dastlab etarlicha moliyalashtirilmagan pensiya fondini eng past moliyalashtirish nisbati bilan qoldiradi. O'tgan xizmatlar uchun pensiya yordami berishni oshirish pensiyani etarlicha moliyalashtirmalikka olib keladi, chunki bunday yuqori pensiyani to'lash uchun avval bunday pensiya badallari ajratilmagan edi. Ushbu ikki omil birlashganda, ya'ni bir vaqtning o'zida pensiya xarajatlarini oshirish va pensiya badalini etarli emasligi pensiyani moliyalashtirish nisbatiga salbiy ta'siri juda jiddiy bo'ladi¹⁷⁰.

Davlat nazorati asosida boshqarilayotgan davlat pensiya tizimi moliyaviy qiyinchiliklar davomida pensiya tizimi bo'yicha davlat majburiyatlari pasayishini

¹⁶⁹ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P.140

¹⁷⁰ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 142

to'xtatishda muhim rol o'ynaydi. Ish beruvchi pensiya badallari miqdorining qisqarishi uchun ham javob beradi. Ammo, ayrim hollarda investitsiyalardan daromadlilik kutgandan ko'ra ancha yuqoriroq bo'ladi. Birinchi yirik qaror 1989 yildan oxirgi bir necha yillarda bo'lgan investitsiyalardan tushgan katta daromadlarga javoban pensiya tizimi daromadliliği 8,0 foizdan 8,75 foizga oshganda qabul qilindi. Prognoz qilingan daromad stavkasining oshirilishi pensiya majburiyatlarning kamayishiga va badallar darajasining 1988 yilda 9,7 foizdan keyingi yilda 3,7 foizigacha juda pasayishiga olib keldi. Agarda daromad ko'tarilmaganda, davlat baholash usulini o'zgartirish bo'yicha xarajatlari 1993 yilda badallar stavkasining 0,3 foizidan tushishiga olib kelmasdi. Prognoz qilingan daromad 1997 yilda yana 8,5 foizgacha pasaygan va keyin 2001 yilda ham 8,0 foizgacha tushgan. Pensiya tizimi bo'yicha ikkinchi muhim qaror 1990 yillar oxirida qabul qilindi. 1996-2000 yillar orasida bo'lgan investitsiyalardan tushgan xaddan tashqari yirik daromadlar 1998- 2001 yillarda «pensiya ta'tillar»iga olib kelgan. Yuqorida aytib o'tganimizdek, narx usuliga qaytish bo'yicha sud qarori natijasida pensiya tizimi ish beruvchining pensiya jamg'armasiga bo'lgan stavkasi yiliga 1,5 foizga oshirildi. Investitsiyalardan tushgan juda yirik daromadlar tufayli, davlat (nazoratchi) navbatma-navbat reja asosida foiz stavkasini 5,2 foizgacha ko'tarish o'rniga, 1998 yilda 1,7 foizga qisqartirgan. Bir necha keyingi yillar mobaynida ushbu stavka 2001 yilda 1,0 foizdan past tushmaguncha pasayishda davom etgan. Stavkaning bu pasayishi 1990 yillarning o'rtalaridan boshlab, 1991 yilning oxirigacha iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida, shtat va mahalliy byudjet profitsitni boshdan kechirganda sodir bo'ldi¹⁷¹.

9.5.Pensiya ta'minoti xavfsizligi va davlat nazoratini ta'minlash islohotlari

Jahon tajribasini tahlil qilish pensiya ta'minotini boshqarish va moliyalashtirish turlarini alohida ko'rsatish imkonini berdi. Masalan:

¹⁷¹ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 162

1. Mehnat layoqatiga, ish joyiga, daromadlar manbaiga ega bo'lmaganligi tufayli o'zini moddiy ta'minlashga qodir bo'lmagan shaxslarga davlat tomonidan pensiya tayinlash. Beriladigan yordam hajmi oldingi daromad miqdori bilan yoki vujudga kelgan aholi umumiy turmush darajasi bilan bog'liq bo'lmaydi. Ijtimoiy yordam ko'p jihatdan xayriya sifatida bo'ladi. Ijtimoiy yordam doirasidagi pensiya va nafaqalar faqat qonunda belgilab qo'yilgan fuqarolar toifalariga beriladi. Ushbu himoya institutining eng muhim tarafi –davlatning nochor aholi toifalariga (bolalikdan nogironlarga, nogironlik erta boshlangan shaxslar, pensiya olish uchun zarur sug'urta stajiga ega bo'lmagan fuqarolarga) yordam ko'rsatish ishlaridir. Jismoniy shaxs va ijtimoiy foydali mehnat faoliyatida qanday ishtirok etganligidan qat'iy nazar ijtimoiy yordam beriladi. Bu tizimning to'lovlari daromadning minimal darajasini ta'minlash maqsadida extiyoj tekshirilganidan keyin daromadga qo'shimcha shaklini oladi. Ijtimoiy yordam berish uchun eng muhim asos tirikchilik minimumi hajmidagi mablag'larning yo'qligidir. Ijtimoiy yordam tizimida pensiya va nafaqalar miqdori oila a'zolari daromadlarining umumiy hajmi belgilangan tirikchilik minimumiga etadigan bo'lishini hisobga olib belgilanadi. Ijtimoiy yordam institutining huquqiy negizi ijtimoiy ta'minot sohasidagi inson xuquqlarining tabiatidan kelib chiqadi va fuqarolarning yashashga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqiga asoslanadi.

2. Xarbiy xizmatchilar, ichki ishlar va soliq organlari xizmatchilari, davlat xizmatchilari, fuqarolarning boshqa bir qator toifalarining muhim davlat funktsiyalarini bajarish bilan bog'liq o'ziga xos mehnat faoliyatini hisobga olgan holda davlat tomonidan ijtimoiy ta'minlash. Davlat ijtimoiy ta'minotni berish uchun oldindan biron-bir badal to'lash yoki bu shakldagi ta'minot beriladigan shaxslarning muayyan moddiy ahvoli ehtiyoji shart qilib qo'yilmaydi. Ushbu ijtimoiy himoya institutining moliyaviy manbalari – markaziy va mahalliy byudjetlarning umumiy va maxsus soliqlar hisobidan tashkil etiladigan bevosita mablag'laridir.

3. Iqtisodiyotning ayrim tarmoqlari yoki uzoq muddatli tarmoq yoki jamoa bitimlari asosida tashkil etiladigan kompaniyalar doirasida yollanma ishchilarni

ixtiyoriy ravishda qo'shimcha ijtimoiy sug'urtalash. Ijtimoiy sug'urtalashning ixtiyoriy qo'shimcha tizimlari qoida tarqasida xususiy bo'ladi, lekin ularning faoliyati maxsus qonunlar bilan boshqariladi. Bu qonunlarda sug'urtalanganlar uchun ijtimoiy kafolatlar tizimi: bir ish beruvchida ish bilan band bo'lishning eng kam davri, shundan keyin himoyaning qo'shimcha turlari, pensiya ta'minotiga huquq paydo bo'ladi. Ayrim korxonalarining pensiya tizimlari ushbu ijtimoiy himoya institutining tashkiliy-xuquqiy shakllari bo'lib xizmat qiladi. Bu tizimlarda pensiya aktivlari korxonaning o'z mablag'laridan ajratilmagan bo'ladi. Tashkiliy-xuquqiy shakllar jumlasiga aktivlar ajratiladigan va mustaqil pensiya kassalari, pensiya fondlari, madad kassalari va sug'urta kompaniyalari tomonidan boshqariladigan pensiya tizimlari kiradi. Fuqarolar tomonidan qo'lga kiritilgan pensiya xuquqlari amalga oshirilishini kafolatlash maqsadida pensiya fondi zaxirasi mavjud bo'lib, korxona yoki mustaqil pensiya kassasi to'lovga qobiliyatsiz bo'lib qolgan holda to'lovlar amalga oshiriladi. Nodavlat pensiya fondlari yuridik maqomi bo'yicha notijorat ijtimoiy ta'minot tashkilotlari bo'lib, majburiy ijtimoiy sug'urtalashga qo'shimcha ixtiyoriy shakl deb hisoblanadi.

4. Majburiy ijtimoiy sug'urtalash, iqtisodiy jihatdan faol aholini mehnat qilish qobiliyatini (kasallik, baxtsiz xodisa, keksalik tufayli) yoki ish joyini yo'qotishi natijasida daromaddan, ish haqidan maxrum bo'lish risklaridan ijtimoiy ximoyalash¹⁷². Moliyaviy manbalari ish beruvchilar, xodimlar, davlatning o'zaro yordam va shaxsiy mas'uliyat tamoyillari asosida tashkil etilgan sug'urta badallaridir. Ishlab chiqarishdagi baxtsiz xodisalar munosabaati bilan sug'urtalash tizimi bundan mustasno, ular faqat ish beruvchilarning badallaridan moliyalashtiriladi. Ijtimoiy sug'urta tizimida pensiya va nafaqalar sug'urtalangan shaxsning huquqi, sug'urtalangan shaxs va ish beruvchining ushbu tizimni moliyalashtirishda ishtirok etish darajasi bo'yicha beriladi. Byudjet tashkilotlari va byudjetdan tashqari fondlarning xarajatlar smetasida ko'rsatilgan summalar doirasida va maqsadga muvofiq tuzilishi ustidan qattiq nazorat qilinadi.

¹⁷² Blake D., Cairns A., Dowd K. Pensionmetrics: stochastic pension plan design and value-at-risk during the accumulation phase // Insurance: Mathematics and Economics. 2001. № 29. P. 187.

Xarajatlarini moliyalashtirishga yo'naltirilgan mablag'lardan foydalanishni maqbullashtirish yuzasidan monitoring olib boriladi.

Korxona va tashkilotlarda faoliyati davomida foyda olishni maqsad qilib qo'yar ekan, ushbu maqsadga erishish yo'lida korxonalar turli darajadagi risklar bilan to'qnash keladi. Ma'lumki, korporativ moliyaning asosiy kontseptsiyalaridan biri bo'lib, risk va daromadlilik kontsepsiyasi hisoblanadi. Ya'ni, risk va daromadlilik har doim yonma-yon yuradi va bir-birini takrorlaydi, shuningdek daromadlilik yuqori sohalarda risk ham yuqori va aksincha daromadlilik past sohalarda risk darajasi ham pastroq bo'ladi. Demak korxonalar va jamg'armalar qanday faoliyat bilan shug'ullanmasin va qanday daromadlilikka erishishga harakat qilmasin ma'lum bir darajadagi riskka duch keladi. Shu sababli korxonalar faoliyatida risklarni baholash, risk darajasini pasaytirish, shuningdek risk natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy yo'qotishlar miqdorini kamaytirish bugungi kunning eng asosiy masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda quyida korxona va tashkilotlar faoliyatida risklarni baholash metodlari va ularni kamaytirish xususida o'z ilmiy fikrlarimizni keltirib o'tamiz.

Korxona va tashkilotlar faoliyatida boshqariladigan risk va daromadlilik bir-biriga yaqin boshqaruv ob'ektlari bo'lib hisoblanadi. Ushbu ikkita ko'rsatkichning kelgusidagi qiymatlarini aniqlash asosiy masala bo'lib hisoblanadi. Ma'lumki, kelgusida korxonalar faoliyatida daromadlilik va risk darajasini oldindan 100% aniq bilib bo'lmaydi. Lekin, aniq ma'lumotlardan foydalanilgan holda kelgusidagi erishilishi mumkin bo'lgan natijalarni ma'lum bir ehtimollik doirasida baholash mumkin. Shundan kelib chiqqan holda bugungi kunda iqtisodchi olimlar tomonidan korxona va tashkilotlarda risklarni baholash bo'yicha ko'plab metodlar ishlab chiqilgan va ilmiy asoslab berilgan. Ushbu metodlarni quyidagi ikkita guruhga ajratishimiz mumkin:

1. Risklarni baholashning statistik metodlari: daromadlilikning standart chetlanishi (σ); ***Value at Risk metodi; CVaR metodi.***

2. Risklarni baholashning ekspert metodlari: reyting metodlari; ballik metodlar; Delfi metodi.

Amaliyotda korxonalar yuqoridagi risklarni baholashning metodlaridan istalgan biridan foydalanishi mumkin. Har bir metod asosida aniqlangan moliyaviy risk darajasi turli xil chiqsada, ammo miqdoran bir-biriga yaqin chiqadi. Daromadlilikning standart chetlanishi metodi amaliyotda risklarni baholashning ko'p uchraydigan metodlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Ammo ushbu metod risklarni baholashning **Value at Risk** metodi tarkibida ham qo'llaniladi. Demak **Value at Risk** metodi kengroq va nisbatan risklarni baholashda aniqlilik darajasi yuqori bo'ladi. Shu sababli quyida **Value at Risk** metodining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida to'xtalib o'tamiz. **Value at Risk** metodi ayrim holatlarda Monte Karlo metodi deb ham yuritiladi. Ushbu metod asosida risklarni baholashning mohiyati shundaki, bugungi kunda qimmatli qog'ozni ma'lum bir miqdorda sotib olinganda, bir yoki bir necha kundan keyin ushbu qimmatli qog'ozning bozor qiymati eng ko'pi bilan qancha miqdorga arzonlashib ketishi mumkinligini, bunda korxona ushbu qimmatli qog'oz uchun qancha miqdorda risk qilishi mumkinligini ifodalaydi. **Value at Risk** metodi asosida aniqlanadigan risk darajasi haqiqatga qanchalik yaqin bo'lishi, ma'lumotlarning qanchalik ko'p bo'lishiga bog'liq. Olimlarning fikricha qimmatli qog'oz bo'yicha risk darajasini aniqlash uchun o'tgan davrlardagi shu qimmatli qog'oz bo'yicha kamida 250 kunlik ma'lumotlardan foydalanish to'g'ri bo'ladi.

Xorijiy davlatlar tajribalari ko'rsatdiki, risk darajasini aniqlash korxona, tashkilot va jamg'armalar moliyaviy boshqaruvida muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy risklarni to'g'ri baholash uchun risk bilan bog'liq ma'lumotlarni ko'proq yig'ish lozim. Bunday ma'lumotlar qanchalik ko'p bo'lishi risk darajasini aniqlashda katta yordam beradi. Boshqa tomondan esa hammaga ma'lumki risklarni pasaytirishning asosiy usullaridan biri axborotlashtirish bo'lib hisoblanadi. Moliyaviy menejer moliyaviy risk darajasini o'rgangan holda moliyaviy risklarni pasaytirish, moliyaviy risklar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy yo'qotishlarni kamaytirish va umuman olganda moliyaviy resurslarni taqsimlash bo'yicha samarali qarorlar qabul qilishi mumkin. Shu sababli bugungi kunda korxona, tashkilot va jamg'armalar faoliyatida yuzaga kelishi mumkin

bo'lgan moliyaviy risklarni baholash ularning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim xizmat qiladi.

Pensiya jamg'armalarida risklarni boshqarish sohasi davlat tomonidan ijtimoiy xizmatlari taqdim etish va ularni ko'zda tutilgan darajada ushlab turishga ta'sir qiluvchi tahdidlar va ehtimollarni o'z ichiga qamrab oladi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, O'zbekiston Respublikasida Pensiya jamg'armasi respublika byudjetidan moliyalashtiriladigan byudjet tashkilotidir. Risklarni boshqarish davlat boshqaruvi sektori uchun umumiy ko'lamda bo'lgan davlat tomonidan ijtimoiy xizmatlarini taqdim etish yo'li bilan ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishda tashkilotning vazifasini aniqlashtirishdan boshlanadi. Shakllantirilgan vazifadan kelib chiqqan holda tashkilot rahbarlari quyidagilarni amalga oshirishi lozim: tashkilotlar faoliyatining strategik maqsadlarini belgilash; ularga erishish strategiyasini ishlab chiqish; tashkilotlarning barcha bo'linmalari oldiga qo'yilgan maqsadlar va ular bilan mushtarak vazifalar bilan bog'langan tizimni shakllantirish; o'z maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun tashkilotlar olib borishi lozim bo'lgan operatsiyalarni aniqlash.

Risklarni boshqarish – boshqaruv organi, boshqaruvchilar va byudjet tashkilotlarining barcha xodimlari tomonidan amalga oshiriladigan nazorat jarayoni hisoblanadi. Tashkilot strategiyasini ishlab chiqishga yo'naltirilgan va uning barcha bo'lim hamda darajalariga taalluqli sanalib, quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:

- tashkilot faoliyatiga ta'sir qiladigan riskli hodisalarni aniqlash;
- o'rnatilgan tartibda tashkilot faoliyati bilan bog'liq risklarni to'xtatib qolish;
- tashkilotning maqsad va vazifalarini amalga oshirishda boshqaruvchilar uchun ongli qat'iylikni ta'minlash.

Germaniyada davlat (byudjet) tashkilotlarida risklarni boshqarish xalqaro standartlarini joriy qilish uchun Germaniya Ichki ishlar vazirligi tomonidan "Davlat tashkilotlari faoliyatini tahlil qilish va kadr resurslariga ehtiyojlarni hisoblash bo'yicha Yo'riqnoma"ga ushbu jarayonni yo'lga qo'yishga bag'ishlangan maxsus bob kiritildi. Mazkur bobda xalqaro standartlarga

asoslangan risklarni boshqarish jarayonining mohiyati va uning omillari haqida xarakteristika berilgan. Ushbu hujjatda davlat boshqaruv sektori tashkilotlarida faoliyat yuritishni tartibga solishga mo'ljallangan bo'limlar mavjud:

- ✓ tashkilotlar nazariyasiga kirish;
- ✓ kadr resurslariga ehtiyojlarni hisoblash;
- ✓ tashkilot faoliyatini tahlil qilish uslublari va texnologiyalari;
- ✓ risklarni boshqarish vositalari va yondoshuvlari.
- ✓ tashkilotlar maqsad va vazifalari ekspertizasi;
- ✓ ichki nazorat va jarayonlarni optimallashtirish.

Tashkilotlar faoliyatini tahlil qilish va kadr resurslariga ehtiyojlarni hisoblash bo'yicha hujjatning risklarni boshqarish bo'limida ta'kidlanishicha, risklarni muvaffaqiyatli boshqarishning eng zaruriy sharti idorada shakllantirilgan xodimlar madaniyatning yuksak darajada ochiqligi va samimiyligi hisoblanadi. Aynan ochiq va samimiy holat tashkilotlarning barcha xodimlari tomonidan risklar barvaqt aniqlanishini ta'minlay oladi. Risklar haqida imkon qadar jim yurilishi esa hal qilinishi lozim muammoni yanada murakkablashtiradi¹⁷³.

Risklarni boshqarish vositalari va yondoshuvlari haqidagi Yo'riqnomaning ettinchi bo'limga quyidagilar kiritilgan: maqsadlarni muvofiqlashtirish va aloqalarni boshqarish; o'zgarishlarni boshqarish; bilimlarni boshqarish; faoliyat ko'rsatkichlarining balanslashtirilgan tizimi; moliyaviy tahlil; tizimli nazorat; xarajatlar va natijalarni taqqoslash; sifatni boshqarish. Xorijiy davlatlar pensiya fondlarida boshqaruvning maqsad va vazifalarini quyidagicha takomillashtiriladi:

- ◆ inqiroz kelib chiqish ehtimoli bo'lgan holatlarni oldindan ko'ra bilish va uning xavflilik darajasidan kelib chiqqan holda tayyorgarlik ko'rish, pensiya jamg'armasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan salbiy holatlarga qarshi tura olish;
- ◆ moliyaviy nazorat bilan shug'ullanadigan xodimlarning malakasi va mas'uliyatini oshirish;
- ◆ xarajatlarning navbatligiga rioya qilish ustidan nazoratni kuchaytirish;

¹⁷³<http://derewasuren.narod2.ru/kaznacheistvo/>

- ◆ pensiya fondining moliyaviy-xo'jalik faoliyatini mutanosibligini saqlash.
- ◆ pensiya fondida moliyaviy risklarni to'liq hisobga olish.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi faoliyatida risklarini boshqarish uchun zarur huquqiy, uslubiy va dasturiy bazani shakllantirish va rivojlantirish yuzasidan amalga oshiriladigan tadbirlarni ishlab chiqish kerak. Jahon iqtisodiyoti integratsiyalashuvi jarayoni mamlakatimizda ham pensiya tizimini boshqarishni doimiy tarzda takomillashtirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Hozirgi kunda pensiya ta'minotida g'aznachilik xizmatidan keng foydalanish va pensiya amaliyotida shu asosda tub o'zgarishlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pensiya jamg'armasida boshqaruv qarorlarining samarali qabul qilinishi ko'p jihatdan tahlil ishlarini aniq va to'g'ri yo'lga qo'yilishiga bog'liq. Uning yordamida Pensiya jamg'armasining to'lov qobiliyati, likvidligi va moliyaviy barqarorligi xo'jalik-moliyaviy jarayonlarni baholash mumkin. Pensiya jamg'armasining barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan moliyaviy risklar tahlil yordamida aniqlanadi va sabablari bartaraf etiladi. Maqsad va vazifalar qo'yilishi (strategik maqsadlar, operatsion vazifalar, hisobot va qonuniylikni ta'minlash vazifalari) – hodisalarni samarali aniqlash, risklarni va riskka javob berishni baholash uchun zaruriy dastlabki shart sanaladi.

Pensiya jamg'armasi maqsadi va vazifalari, rahbarlar, tashkilotlar faoliyati bilan bog'liq risklarni, ularning parametrlarini aniqlab, risklarni yumshatish uchun talab qilingan choralarni qo'llagunga qadar belgilab olingan bo'lishi lozim. Pensiya jamg'armasining maqsadi va vazifalarning riskka moyilligi bilan to'liq muvofiqlashtirilishini ta'minlash zarur. Pensiya jamg'armasi missiyasini bajarish uchun bitta emas, balki bir nechta strategiyalar ishlab chiqish mumkin va ularning har biriga turlicha risk mutanosib bo'ladi. Pensiya jamg'armasi rahbarlari shunday strategiyani tanlashi talab qilinadiki (maqsad va vazifalar tizimi bilan uzviy bog'lanishdi), uni amalga oshirish tashkilotning belgilangan riskka moyillik chegarasi doirasida faoliyat yuritishiga eng maqbul tarzda imkon beradi. Riskka moyillikka bog'liq ravishda maqsadlar erishilishi va vazifalar bajarilishi bo'yicha

rejalashtirilgan indikatorlardan quyi va yuqoriga og'ishning mumkin bo'lgan chegarasi qayd qilinadi. Qarorlar qabul qilish uchun axborotlar bilan bog'liq risklar e'tiborga olinadi.

9.6. Pensiya ta'minotida axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari

«Axborot» - biron voqea haqidagi batafsil xabar yoki ma'lumotdir. Axborot olish kafolatlari va erkinligi - har bir shaxsning o'zi istagan axborotni izlash, olish va tarqatishga haqli ekanligidir. O'zbekiston Respublikasida barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslari fuqarolarga ularning huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqish imkoniyati yaratildi. O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 24 aprelda qabul qilingan «Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida»gi Qonuniga ko'ra, har bir fuqaro o'z manfaatlariga daxldor axborotlarni bepul, boshqa axborotlarni kelishuv bo'yicha haq to'lab olish imkoniyatiga ega. «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida»gi Nizomga muvofiq, Pensiya jamg'armasi fuqarolarning pensiya ta'minoti bilan bog'liq masalalar bo'yicha:

- ➡ ommaviy axborot vositalari yordamida respublika aholisini fuqarolarning pensiya ta'minoti masalalari bo'yicha xabardor qiladi;
- ➡ belgilangan tartibda tayinlangan shaxsiy pensiyalar to'lanishini tashkil etadi;
- ➡ imtiyozli pensiya ta'minoti huquqini beradigan ishlab chiqarish, ishlar, kasblar, lavozimlar va ko'rsatkichlar ro'yxatlarini qo'llash masalalari bo'yicha davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari bilan o'zaro hamkorlik qiladi, imtiyozli pensiyalarni takomillashtirish va tartibga solish bo'yicha takliflar ishlab chiqilishini tashkil etadi;
- ➡ fuqarolarning murojaatlarini qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda ko'rib chiqadi, fuqarolarni qabul qiladi.

Pensiya ta'minoti sohasi faoliyatini texnik modernizatsiya qilish asosida, respublikamizda pensioner va nogironlarni manzilli himoya qilish, shuningdek, bu

qatlam vakillariga qaratilgan ijtimoiy xizmat turlarini kengaytirish va sifatini oshirish, pensiya va nafaqalarni tayinlashda, avvalambor, axborot texnologiyalari yordamida inson omilining salbiy rolini cheklash pensiya ta'minoti o'z oldiga qo'ygan ustuvor vazifalardan biridir.

Aynan shu maqsadda, eng avvalo, respublikamizda istiqomat qiluvchi barcha pensiya va nafaqa oluvchilarning ishonchli himoyalangan, yagona markazlashgan ma'lumotlar bazasini shakllantirish imkonini beradigan zamonaviy avtomatlashtirilgan axborot tizimini amaliyotga keng joriy etish ishlari jadal olib borilmoqda. Unifikatsiyalashgan elektron ma'lumotlar bazasini shakllantirish maqsadida «Fido biznes» MChJ bilan hamkorlikda «Pensiya» dasturiy majmuasi ishlab chiqildi hamda bugungi kunda ushbu dasturiy ta'minot respublikaning barcha mintaqalarida tatbiq etilmoqda. Ushbu dasturiy ta'minotning amaliyotda keng joriy etilishi, sohada samaradorlikni oshirib, tezkor va aniq hisobotlar shakllanishi, pensiya tayinlanishi va to'lanishida inson omilini kamaytirish orqali jamg'arma mablag'larining maqsadli sarflanishi ustidan tezkor nazoratni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Mazkur dasturning kelajakda idoralararo integrallashuvi sifatida, boshqa vazirlik va idoralarning elektron ma'lumotlar bazasi bilan o'zaro axborot almashinuvini tashkil etildi.

«Pensiya» dasturiy majmuasi pensiya va ijtimoiy nafaqalar oladigan fuqarolar to'g'risidagi barcha axborot to'plangan ma'lumotlar yagona bazasidir. U pensiyalar va ijtimoiy nafaqalarni tayinlash, hisob-kitob qilish, qayta hisob-kitob qilish, shuningdek, har oyda hisoblash va to'lash jarayonlarini avtomatlashtirishni ta'minlaydi.

«Pensiya» dasturiy kompleksi pensiya va nafaqalarni tayinlash, ularning hajmini hisoblash, pensiya hamda nafaqalarni qonunchilikka asosan qayta hisob-kitob qilish va hisobga olish jarayonlarini avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan. Mazkur tizim Jamg'armaning tuman (shahar) bo'limlarida pensionerlarni ro'yxatga olish, ular haqidagi axborotni saqlash, qayta ishlash va berish, qayta ishlanayotgan axborotning tezkorligi va ishonchliligini oshirish uchun pensionerlar to'g'risida markazlashtirilgan yagona ma'lumotlar bazasini yaratishga

ko'maklashadi. Bundan tashqari, dasturiy mahsulot to'lov hujjatlarini (pensiya va nafaqalar to'lash uchun vedomostlar) shakllantirish, elektron to'lov hujjatlarini to'lovlar uchun mas'ul tegishli tashkilotlarga jo'natish imkonini beradi. «Pensiya» dasturiy kompleksidan foydalanish hisobdorlik shakllarini jamg'arma bo'linmalari darajasida olish, fuqarolar pensiya ta'minoti tizimining faoliyat ko'rsatkichlarini sifat jihatidan yaxshilash, pensiya va nafaqalarni turlari bo'yicha moliyalashtirishni hisobga olish hamda monitoring qilishga yordam beradi. Mazkur kompleks O'zbekiston softver sanoatida axborot tizimlari va texnologik echimlarni ishlab chiquvchi hamda etkazib beruvchi yirik kompaniyalardan biri – «Fido biznes» MChJ bilan hamkorlikda yaratildi. Tizimni ishlab chiqish 2010 yilning mayida boshlangan edi. Bir yildan so'ng bu jarayon Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining Toshkent shahar va viloyatidagi tuman bo'limlarida davom ettirildi. 2012 yilning birinchi choragida dasturiy kompleks O'zbekistonning barcha hududlarida ishga tushirildi. Ayni paytda, barcha pensionerlar va nafaqa oluvchilar haqidagi shaxsiy ma'lumotlarni shakllantirilgan yagona elektron axborot bazasi o'z ichiga olgan, pensiyalarni tayinlash hamda to'lash joriy etilgan dasturiy kompleks orqali amalga oshirilmoqda.

Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi "Pensiya" dasturiy kompleksining boshqa elektron ma'lumotlar bazalari bilan hamkorlik qilish ustida ish olib bormoqda. Byudjet tizimida Pensmiya jamg'armasi daromad va xarajatlarini shakllantirish hamda ro'yxatini jo'natish bo'yicha Moliya vazirligi G'aznachiligining ma'lumotlar bazasi, on-line rejimida pensiya va nafaqalarni to'lash uchun har oylik elektron vedomostlarni shakllantirish hamda jo'natish bo'yicha "O'zbekiston pochta" ochiq aktsiyadorlik jamiyati ma'lumotlar bazasi shular jumlasidandir.

Byudjet tizimida tegishli vazirlik va idoralarning elektron ma'lumotlar bazasiga bog'lanish hamda ushbu dasturlar bilan o'zaro axborot almashinuv ishlari quyidagilardan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligining «KIGB-4» dasturi:

- ⇒ Pensiya jamg'armasi daromad va xarajatlarning shakllanishini tasniflash va uning turlari bo'yicha taqsimotini ta'minlash;
- ⇒ barcha bo'g'inlarda xarajatlarni amalga oshirish, (pensiya va nafaqalar to'lovlarini moliyalashtirish), shu maqsadda elektron to'lov topshiriqnomalarini on-line rejimida taqdim etib borish;
- ⇒ Pensiya jamg'armasi xarajatlarning tezkor monitoringini olib borish va hisobotlarni yuritish;

«O'zbekiston pochta» OAJ dasturi:

- pensiya va nafaqalarni to'lovi bo'yicha oylik elektron to'lov ro'yxatlarini shakllantirish va on-line rejimida taqdim etib borish;
- oylik joriy pensiya va nafaqalar to'lovi yakunlari bo'yicha elektron solishtirma dalolatnomalarni shakllantirish;
- hududlar kesimida to'lov qoldiqlari bo'yicha kunlik tezkor ma'lumotlarni olish.

DT Xalq banki va tijorat banklari dasturlari:

- tijorat banklari tomonidan plastik kartochka orqali to'lab beriladigan pensiya va nafaqalar bo'yicha oylik elektron to'lov ro'yxatlarini shakllantirish, solishtirish va ularni taqdim etib borish;
- hududlar kesimida to'lov qoldiqlari hamda to'langan mablag'lar miqdori bo'yicha ma'lumotlar olish;
- pensiya va nafaqa olish uchun murojaat etgan fuqarolar bo'yicha ularning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'lariga amalga oshirilgan to'lovlar to'g'risidagi ma'lumot almashish;
- pensiya va nafaqa olish uchun murojaat etgan fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlari bo'yicha olingan ma'lumotlar bilan fuqaroning Jamg'armaga taqdim etgan (ish staji va ish haqi to'g'risidagi) ma'lumotlarni solishtirib borish.

Davlat soliq qo'mitasi dasturi:

- yuridik shaxslar jamg'armaga o'z vaqtida to'lovlarni amalga oshirmagan tashkilotlar bo'yicha va ulardan tushgan mablag'lar to'g'risida ma'lumotlar olish;
- fuqarolarning jamg'armaga taqdim etgan (ish staji va ish haqi to'g'risidagi) ma'lumotlarni oylik ish haqi ma'lumotlari bilan solishtirib borish.

Davlat statistika qo'mitasi dasturi: korxonalar to'g'risida ma'lumotlar olish hamda oylik, choraklik va yillik hisobotlarni elektron tarzda yuborish. Dasturning qo'shimcha jozibador ta'rifi sifatida uning yaqin kelajakda elektron ma'lumot servis xizmatini amalga oshira olishini qayd etish lozim.

Mazkur turdagi informatsion-interaktiv xizmatlar turlari ro'yxatiga quyidagilarni qo'shish mumkin:

- ✓ pensiya oluvchilarga ularning pensiya miqdorlari o'zgarishi xususidagi ma'lumotlarni mobil telefonlariga SMS ko'rinishida yuborish;
- ✓ fuqarolarga ularning hisoblangan pensiya miqdorlari xususidagi ma'lumotlarni elektron pochталari orqali kuzatib borish imkoniyatini berish;
- ✓ fuqarolar tomonidan o'zlarining pensiya miqdorlarini masofadan turib (Pensiya kalkulyatori) jamg'armaning veb-saytida hisoblash imkoniyatini ta'minlash;
- ✓ pensiya ta'minoti qonunchiligiga doir yangiliklar va o'zgarishlarni fuqarolarning elektron pochталariga tarqatish;
- ✓ fuqarolar murojaatlarini o'rganib chiqadigan, doimiy avtomatik ravishda faoliyat yurituvchi ishonch va shoshilinch telefonlarini ishga tushirish.

Tizim faoliyatiga zamonaviy veb-texnologiyalarni joriy etilishining mantiqiy davomi sifatida Pensiya jamg'armasi tizimida tezkor elektron hujjat almashinuvi va kadrlar majmui bo'yicha — **WSP «Personal»** dasturiy ta'minoti ishlab chiqilishi va amaliyotga joriy qilinishini ta'kidlash mumkin.

WSP «Personal» dasturiy ta'minoti – tizimda faoliyat ko'rsatuvchi barcha mutaxassis xodimlar to'g'risidagi ma'lumotlarning umumlashtirilgan bazasi bo'lib, bunda joylardagi kadrlar sifat tarkibini tezkor nazorat qilish, tahlil qilish va tegishli ma'lumotlarga ega bo'lish imkoni mavjud.

Shu bilan birga, mazkur dasturning yuqoridagi imkoniyatlaridan tashqari, uning tarkibida xodimlar malakasini oshirib borish uchun pensiya qonunchiligiga doir huquqiy-me'yoriy hujjatlarning, idoraviy me'yoriy qo'llanmalarining elektron bazasi shakllantirilgan. Shuningdek, qog'oz sarfini kamaytirish maqsadida avtomatlashtirilgan elektron hujjat aylanishi dasturi tizim faoliyatida muvaffaqiyatli foydalanilmoqda. Bunda yuqori idoralardan yoki to'g'ridan-to'g'ri kelib tushgan barcha hujjatlarni, fuqarolarning murojaatlarini markazlashgan avtomatlashtirilgan tizim orqali quyi bo'g'inlarga etkazish, ijrosini nazoratga olish, tegishli javoblar olingan hujjatlarni nazoratdan chiqarish asosida monitoring o'rnatiladi.

Fuqarolarga pensiya tayinlash uchun murojaat etgan shaxsning boshqa hududda mehnat faoliyati yuritgan davrini aniqlash uchun, jamg'armaning xududiy bo'linmalari o'rtasida o'zaro so'rov xatlarini yuborish, murojaatga to'laqonli va haqqoniy javob olish hamda ushbu jarayon ustidan tegishli nazorat mexanizmini nazarda tutadigan **«So'rov» moduli — WSP «Personal»** dasturining qo'shimcha funktsionali hisoblanadi. Jamg'armaning tuman (shahar) bo'limlarida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar aybi bilan mehnatda mayiblanish tufayli tayinlangan nogironlik pensiyalariga sarflangan mablag'larni qoplash yuzasidan regress da'volari hisobini yuritish, undirilishi lozim bo'lgan mablag'lar hamda ularning qoldiqlari bo'yicha yagona integrallashgan ma'lumotlar bazasi yaratilmoqda. Bu, o'z navbatida, jamg'arma daromadlarining bir turdagi manbaini to'la-to'kis shakllantirishda aniq tahliliy hisobotlarga va tezkor ma'lumotlarga ega bo'lishni ta'minlaydi. Tizimni zamonaviy axborot texnologiyalari talablariga muvofiq texnik qurollantirish zaruriyati, yuqorida zikr etilgan sa'y-harakatlarni izchil davom ettirishning asosiy omilidir. Ayni shu maqsadda, Pensiya jamg'armasining Ijro etuvchi apparati tomonidan kommunikatsion uskunalar chet eldan keltirilib, hududiy bo'linmalar to'liq ta'minlandi. Tizimda amalga oshirilgan ishlar natijasida sohani zamonaviy axborot va kommunikatsiya asbob-uskunalar, texnologiyalari bilan texnik jihatdan qurollantirish darajasi 2010 yildagi 28,5 foiz o'rniga, bugungi kunga kelib bu ko'rsatkich 100,0 foizga etdi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi va hududlarda fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti sohasida yagona elektron baza tizimi yaratildi. Soha faoliyati takomillashib borayotganligi, jamg'armaning xududiy bo'limlarini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan texnik jihozlash darajasini keskin oshishi, respublikamizda pensioner va nogironlarni manzilli himoya qilishni, ularning turmush darajasi va hayot sifatini oshirish zarurligi hamda ijtimoiy muhofazasini ta'minlashda qonunchilik bazasining takomillashib borishi, shuningdek, ijtimoiy xizmat turlarini kengaytirish va sifatini oshirish hamda mamlakatimizda bu qatlam vakillarini qo'llab-quvvatlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Pensiya ta'minotida zamonaviy kompyuter texnologiyalarini qo'llashning asosiy maqsadi pensiya ta'minotining turli jarayonlarida axborotlarga bo'lgan talabni qondirish, davlat miqyosida moliyaviy axborotlarni qayta ishlashning yangi axborot tizimini yaratish natijasida moliyaviy resurslarni boshqarish va nazorat qilishni tubdan o'zgartirishga qaratildi.

O'zbekiston Respublikasida Xalq banki boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirishda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, elektron hujjat aylanmasi tizimini kengaytirish va axborot kommunikatsiya texnologiyalari tizimini maqsadli ko'rsatkichlariga erishish yuzasidan chora-tadbirlar rejasi tuzildi. «Fuqarolarni jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti axborot tizimlarini rivojlantirish» bo'limi chora-tadbirlar rejasida quyidagilar ko'zda tutildi:

- fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimini O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining ma'lumotlar bazasi bilan integratsiyalash yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqish va tasdiqlash;
- fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish va ko'rsatilayotgan xizmatlar turkumini kengaytirish;

- ✍ fuqarolar uchun fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti dasturida o'z hisob raqamlarini internet, mobil qurilma, va SMS lar orqali monitoring qilish tizimini yaratish;
- ✍ fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimidagi foydalanishga topshirilgan «Elektron reestrlarni qabul qilish» interaktiv xizmatini rivojlantirish maqsadida, bankda yaratilgan “Bank ikkinchi darajali ro'yxatga olish” tizimi bazasida elektron raqamli imzoni ro'yxatga olish markaziga litsenziya olish va ish faoliyatini tashkil etish.

Pensiya jamg'armalari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar ommabop bo'lishining zaruriy sharti to'lovlar yuqori darajada kafolatlangan-ligidadir. Shu tariqa, pensiya ta'minotida ijtimoiy barqarorlik vazifasi bajariladi.

Pensiya ta'minoti sohasini isloh qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan Pensiya jamg'armasiga to'lanadigan sug'urta badallarini yakka tartibda hisobi bo'yicha ma'lumotlar bazasini shakllantirish ishlari yakunlangandan keyin mamlakatdagi demografik va mehnat bozori holati, bandlik siyosati, umumiy va maxsus mehnat stajining davomiyligi, sug'urta stajining davomiyligi, xodim uchun ish beruvchi tomonidan to'langan sug'urta badallari miqdori, pensiya tayinlanish sanasi, mehnat va pensiya yoshida bo'lgan ko'pchilik aholi to'g'risidagi to'liq ma'lumotlar bazasi shakllanadi. Yakka tartibdagi hisobga olish fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallarini hisobga olish tizimini yanada takomillashtirish, shuningdek davlat pensiyalarini tayinlash jarayonini soddalashtiradi. Fuqarolarning Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallari summalari to'g'risidagi ma'lumotlar har bir jismoniy shaxs bo'yicha ish beruvchilar tomonidan soliq organlariga fuqarolarning Pensiya jamg'armasiga yagona ijtimoiy to'lovi va sug'urta badallari bo'yicha soliq hisoboti tarkibida belgilangan tartibda taqdim etiladi.

O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 14 apreldagi «Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallari to'g'risidagi

ma'lumotlarni yakka tartibda hisobga olishni joriy etish chora-tadbirlari haqida»gi 90-son Qaroriga muvofiq, ma'lumotlarning elektron almashinuvi yo'lga qo'yildi. Chunonchi, Toshkent shahri va viloyatida fuqarolarning hisoblangan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlar 2015 yilning I yarmidan boshlab Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlar bazasida shakllantirila boshlandi. 2016 yil I choragidan ushbu amaliyot O'zbekistonning butun hududiga tatbiq etildi. Sug'urta badallarini hisobga olish reestrini yuritish bo'yicha dasturiy ta'minotni soliq organlarining yagona integratsiyalashtirilgan axborot resurs bazasi joriy etildi. Fuqarolarning byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallarini yakka tartibda hisobga olishning markazlashtirilgan elektron reestrini shakllantiriladi va belgilangan tartibda yuritiladi. O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi bilan birgalikda fuqarolarga Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali fuqarolarning o'tkazilgan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etish bo'yicha davlat interaktiv xizmati joriy etildi.

Sug'urta badallarini hisobga olish reestrini shakllantirish va yuritishning asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining ma'lumotlar yagona axborot bazasi negizida fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarining yakka tartibda hisobga olish bo'yicha ma'lumotlarning yagona elektron axborot bazasini yaratish hisoblanadi. «Yakka tartibdagi hisobga olish - davlat ijtimoiy sug'urtasi, shu jumladan davlat pensiya ta'minoti maqsadlari uchun ish beruvchi tomonidan har bir jismoniy shaxs bo'yicha taqdim etiladigan ma'lumotlar asosida elektron hisobni yuritishdir»¹⁷⁴. Ish beruvchi — jismoniy shaxs bilan mehnat shartnomasi yoki fuqarolik-huquqiy tarzidagi shartnoma tuzgan va qonun hujjatlariga muvofiq sug'urta badallarini hisoblash va ushlab qolish majburiyati zimmasiga yuklatilgan yuridik shaxs, soliq agentidir. Yakka tartibdagi hisobga olishga faqat O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 172-moddasida

¹⁷⁴O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlarni yakka tartibda hisobga olishning joriy etish chora-tadbirlari haqida"gi 90-son Qarori. 2015 yil. 14 aprel.

ko'rsatilgan jismoniy shaxslarning mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlari yo'l qo'yiladi.

Sug'urta badallarini hisobga olish reestrini shakllantirish va yuritish tartibi quyidagicha bo'ladi. Sug'urta badallarini hisobga olish reestri fuqarolarning Pensiya jamg'armasiga hisoblangan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlar asosida shakllanadi. Ish beruvchi ma'lumotlarni soliq hisobi bo'yicha joylashgan davlat soliq xizmati organlariga O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida nazarda tutilgan muddatlar va shaklda taqdim etadi. Davlat soliq xizmati organlari ma'lumotlar kelib tushishiga ko'ra, ularni Davlat soliq qo'mitasining Markazlashgan axborot bazasiga kiritadi. Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash ishlarini o'z vaqtida tashkil etish maqsadida Davlat soliq qo'mitasi tomonidan Pensiya jamg'armasiga Davlat soliq qo'mitasining Markazlashgan axborot bazasida joylashgan ma'lumotlardan foydalanish huquqi beriladi¹⁷⁵.

Pensiya jamg'armasining elektron so'rovi Davlat soliq qo'mitasining Markazlashgan axborot bazasida joylashgan ma'lumotlardan foydalanishga huquq berish uchun asos hisoblanadi. Pensiya jamg'armasining elektron so'rovi kelib tushganda, Davlat soliq qo'mitasining Markazlashgan axborot bazasi yakka tartibdagi hisobga olishning tegishli ma'lumotlarini shakllantiradi va yuboradi. Pensiya jamg'armasi «O'zbekiston pochta» ochiq aksiyadorlik jamiyati va O'zbekiston Respublikasi Xalq bankining bo'linmalarida pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari hamda boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida to'lanishi monitoringini olib boradi va tekshiradi. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishda qatnashadi, fuqarolarning pensiya ta'minoti masalalari bo'yicha zamonaviy nazariy ishlanmalarni va xorijiy tajribalarni o'rganadi. Jamg'armaning mablag'larini oluvchilar, pensiyalar hamda davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqalar tayinlash va to'lash to'g'risidagi axborotni ishlab chiqishda qatnashadi va avtomatlashtirilgan tizimda qayta ishlashni joriy etadi.

¹⁷⁵O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlarni yakka tartibda hisobga olishning joriy etish chora-tadbirlari haqida"gi 90-son Qarori. 2015 yil. 14 aprel.

Hozirgi vaqtda pensionerlar va nafaqa oluvchilar to'g'risidagi ma'lumotlar: ularning shaxsiy pasport ma'lumotlari, yashash joylari, STIR va ShJBPHlari, nogironlik va navbatdagi qayta shahodatlash, mehnat staji va ish haqi, pensiya yoki nafaqa miqdori, kompensatsiya va boshqa to'lovlar, boquvchining qaramog'idagilar soni to'g'risidagi axborot va ularning pasport ma'lumotlari jamlangan. Dasturiy majmuaning ishi istalgan vaqtda muayyan davr uchun muhim bo'lgan axborotni olish imkoniyatini yaratadi. Idoralararo «Pensiya» yagona axborot tizimi Pensiya jamg'armasi, vazirlik va idoralarning elektron bazalari o'rtasidagi axborot almashinuvini ta'minlaydi. Ushbu loyihani ro'yobga chiqarish O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining «2015–2017 yillarda pensiya ta'minotining yagona idoralararo integratsiyalashtirilgan axborot tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qaroriga muvofiq amalga oshiriladi.

2015–2017 yillarda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi pensiya ta'minotining yagona idoralararo integratsiyalashtirilgan axborot tizimini joriy etish reja-jadvaliga muvofiq, Adliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi va tijorat banklari o'rtasida Markaziy bank orqali axborot almashinuvi amalga oshirilmoqda. Bosqichma-bosqich unga oliy va o'rta maxsus ta'lim, Mehnat vazirligi, Moliya vazirligi G'aznachiligi, Oliy sudning elektron ma'lumotlar bazalari ulanadi. Bu esa pensioner hayotining barcha jabhalari – ma'lumoti, mehnat faoliyati, soliqlar va majburiy badallar to'lashi, ijtimoiy ahvoli, qonun hujjatlarining talablariga rioya etishi va boshqalar to'g'risida zarur axborotga ega bo'lish imkonini beradi, respublikamizda reja-jadvalni to'liq ro'yobga chiqarish 2017 yil oxirida yakunlanadi.

Pensiya jamg'armasi tuman (shahar) bo'limining pensiya tayinlash bo'yicha komissiyasi qarori asosida shaxsga tayinlangan pensiya va nafaqa to'g'risidagi ma'lumotlar qayd etiladigan va rasmiylashtiriladigan hujjat – «shaxsiy kartochka» deb ataladi. Yopilgan shaxsiy kartochkalar Harakatdan to'xtatilgan shaxsiy kartochkalarni ro'yxatga olish kitobiga qayd qilish orqali Pensiya jamg'armasi bo'limining arxiviga topshiriladi hamda Pensiya jamg'armasi bo'limining tegishli xodimlari javobgarligi ostida saqlanadi. Fuqaro ijtimoiy (pensiya) ta'minoti

to'g'risida xalqaro shartnomalar tuzmagan davlatga doimiy yashash uchun ko'chib ketganda, monitoring guruhi inspektori shaxsning pensiya to'lovini to'xtatish to'g'risidagi arizasi, ichki ishlar bo'limida ro'yxatdan chiqarilganligi to'g'risidagi belgisi mavjud pasport nusxasiga asosan shaxsiy kartochka va pensiya yig'majildini yopadi, uni axborot tizimidan o'chiradi hamda hujjatlarni Pensiya jamg'armasi bo'limi arxiviga topshiradi.

Zamonaviy sharoitda Pensiya jamg'armasi faoliyatini texnik modernizatsiya qilish, Pensiya jamg'armasi mablag'larining samaradorligini oshirish, fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish muhim. O'zbekistonda «Keksalarni e'zozlash yili» Davlat dasturi doirasida «O'zarxiv» agentligi tomonidan fuqarolarning pensiyalarini rasmiylashtirish uchun pensiya ta'minoti organlarining talabnomalari bo'yicha arxiv ma'lumotlarini elektron shaklda etkazib berishning axborot xizmatlarini joriy etish bo'yicha namunaviy loyihani amalga oshirish yuzasidan loyiha kontseptsiyasi, texnik topshirig'i va dastlabki texnik-iqtisodiy asoslash hujjati vazirlik va idoralar bilan kelishildi. «Respublikamizda arxiv ishini rivojlantirishning 2015 yil yakuniga mo'ljallangan rejasi 32 ta ko'rsatkichlar bo'yicha to'liq, 21 ta ko'rsatkich bo'yicha esa oshirib bajarildi. 2015 yil davomida davlat arxivlariga fuqaro va tashkilotlardan jami 191252 ta (2014 yilda 150147 ta), ijtimoiy-huquqiy mazmundagi so'rovlar kelib tushdi, ulardan 1533376 nafar fuqaro arxivga shaxsan murojaat etdi. Arxiv xujjatlari asosida 176922 ta so'rovlar bajarilib (2014 yilda 138353 ta), ulardan 164202 tasi ijobiy, 12720 tasi salbiy javoblarni tashkil etdi. So'rovlar asosan mehnat staji, ish haqi, taqdirlanish, evakuatsiya, o'qish davrni tasdiqlashdan iborat. Yagona interaktiv davlat xizmatlari portaliga ijtimoiy-huquqiy so'rovlar, xususan, mehnat faoliyati va ish haqini tasdiqlash, o'quv muassasalarida o'qiganlikni tasdiqlash hamda mukofotlanganlik to'g'risidagi arxiv ma'lumotlarini berish bo'yicha so'rovlar tarzida qabul qilish yo'lga qo'yilib, joriy yil davomida jami 2103 so'rovlar (2014 yilda 1484 ta) qabul qilindi»¹⁷⁶. Respublika davlat arxivlari tomonidan pullik

¹⁷⁶Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda

xizmatlar asosan idoraviy arxivlar hujjatlarga ilmiy-texnikaviy ishlov berish, mavzuli so'rovlarni bajarish va me'yoriy-uslubiy hujjatlarni tayyorlashdan iborat bo'ldi.

Axborot tizimiga kiritilgan, ularga pensiya yoki nafaqalar tayinlash uchun zarur bo'lgan fuqarolar to'g'risidagi ma'lumotlar Pensiya jamg'armasining elektron so'rovi asosida elektron shaklda taqdim etiladi. Ushbu mexanizmni ishga tushirish uchun fuqarolarga tegishli ariza bilan Pensiya jamg'armasi bo'limiga murojaat qilish etarli. Shu tariqa, pensiya va nafaqalarni tayinlash uchun zarur qog'oz shaklidagi ma'lumotnomalar va tasdiqlovchi hujjatlarni olish zarurati yo'qoladi. Masalan, bugungi kunda pensioner ish stajini tasdiqlash uchun arxiv muassasalardan tegishli arxiv ma'lumotnomalarini taqdim etishi kerak. Pensiya jamg'armasi bo'limi bilan «O'zarxiv» agentligi muassasalari o'rtasida elektron axborot almashinuvi esa ariza beruvchiga ushbu muammoni tez va moddiy xarajatlarsiz hal etish imkonini beradi. Elektron shaklga ega bo'lmagan va pensiya ta'minotining yagona idoralararo integratsiyalangan axborot tizimiga ulangan idoraviy bazalarda mavjud bo'lmagan ayrim ma'lumotlar qog'oz shaklida taqdim etiladi. Hujjatlar aylanishini elektronlashtirish vaqt o'tishi bilan qog'ozli hujjatlar sonini ancha kamaytiradi, keyinchalik esa ularni umuman muomaladan chiqarib yuboradi.

Pensionerlar va ijtimoiy nafaqa oluvchilarga qo'shimcha qulayliklar yaratish maqsadida, xususan, ularning pensiya va nafaqa miqdori hamda to'lov muddati to'g'risida ma'lumotni real vaqt rejimida mobil qurilmalar yordamida olishga mo'ljallangan yangi interaktiv SMS-so'rov xizmati joriy qilindi. Pensiya va ijtimoiy nafaqa miqdori hamda to'lov muddati to'g'risida ma'lumot olish uchun 10711 raqamiga pensioner yoki nafaqa oluvchining pensionerlik guvohnomasida ko'rsatilgan shaxsiy hisobvaraqli (etti raqamdan iborat) SMS-so'rov sifatida yuborish lozim. Mazkur interaktiv xizmatni joriy etish uchun Pensiya jamg'armasi va tegishli kontent provayder bilan shartnoma tuzilgan. SMS-so'rov bo'yicha

taqdim etiladigan ma'lumotlar kontent provayder va mobil aloqa operatori tomonidan pullik xizmat (har bir SMS-so'rov bahosi \$0,02) asosida amalga oshiriladi.

Jamg'armadan olingan ma'lumotlarga ko'ra, "Pensiya" kompleksi 196 tuman va shahar bo'limlarida mahalliy hisoblash tarmog'ini joriy etish, uni Moliya vazirligi korporativ tarmog'iga ulash, pensionerlar haqidagi shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi saqlangan holda ishlarni tezlashtirishga yordam berdi. Ushbu dastur yordamida xodimlar faoliyatidagi xatolarni tez aniqlash, pensiyalarni tayinlash va to'lashda noqonuniy xatti-harakatining oldini olish mumkin. Shu bilan birga, dasturda davlat pensiya va nafaqalarini tayinlash, qayta hisob-kitob qilish va to'lash bo'yicha daromadlar hamda xarajatlarning kunlik balansini tuzish, jamg'arma mablag'larining sarflanishini barcha joylarda tezkor qayd etish, markazlashtirilgan ma'muriy nazoratni amalga oshirish imkoni ham mavjud. Ta'kidlash kerakki, "Pensiya" dasturiy kompleksi orqali pensionerlarga interfaol xizmatlarni ko'rsatish kengaytirildi. Xususan, ular hisoblangan pensiya hajmi haqidagi ko'chirmani elektron pochta, mobil telefonda qisqa xabar orqali olishlari mumkin. Bundan tashqari, telefonga pensiyalar oshgani haqidagi ma'lumotlar ham kelib tushadi. Pensionerlarga pensiya ta'minotidagi oxirgi o'zgarishlar va yangiliklar haqida ma'lum qilinadi, mutaxassisni "shoshilinch liniya" va saytdagi opsiya orqali chaqirish imkoni ham mavjud (pensionerlarga maslahat berish va ularning savol hamda e'tirozlarini ko'rib chiqish uchun). Pensionerlar interfaol xizmatlar afzalligi ilk bor 2012 yil avgustdan ko'rindi. Prezidentimizning 2012 yil 5 iyulda imzolangan "Ish haqi, pensiyalar, stipendiyalar va ijtimoiy nafaqalar miqdorini oshirish to'g'risida"gi farmoniga muvofiq pensiyalar miqdorining 1,15 barobar oshirilishi, shuningdek, pensiyalari miqdori haqidagi ma'lumotlar telefon xabarlari orqali ularning mobil telefonlariga jo'natildi, bunday ma'lumotlar o'tgan yilning 1 dekabrda ham tarqatildi. Istiqbolda pensiya tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining faol joriy etilishi davlat pensiya ta'minoti tizimining samaradorligi oshirish ta'minlanadi.

Tayanch so'z va iboralar

Davlat byudjeti taqchilligi, davlat moliyaviy xavfsizligi, Pensiya jamg'armasi barqarorligi, pensiya ta'minotining axborot tizimi, jamg'arib boriladigan pensiya tizimi, ish staji, arxiv hujjatlari, moliyaviy xavfsizlik, ijtimoiy risk, zarar, foyda.

Takrorlash uchun savollar

1. Mamlakat moliyaviy xavfsizligiga ta'sir qiluvchi tashqi tahdidlar nimalardan iborat?
2. Davlat moliyaviy xavfsizligi deganda nimani tushunasiz?
3. Risklarning qanday turlarini bilasiz?
4. Pensiya tizimida ijtimoiy risklarni kelib chiqish sabablari nimalardan iborat?
5. Ijtimoiy riskning muhim tamoyillarini aytib bering.
6. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozning pensiya tizimiga ta'sirini qanday tushuntirasiz?
7. Aholini ijtimoiy himoya qilish xarajatlarini davlat byudjetidan moliyalashtirish mexanizmini aytib bering.
8. O'zbekistonda fuqarolarning pensiya ta'minoti qanday amalga oshiriladi?
9. Xorijiy davlatlarda pensiya fondi vazifalarini bajarilishi qanday nazorat qilinadi?
10. Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini ta'minlash yo'nalishlarini bilasizmi?
11. Pensiya ta'minotining axborot tizimidagi informatsion-interaktiv xizmatlar turlarini aytib bering.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. Davlat moliyaviy xavfsizligining qonuniy-huquqiy va me'yoriy asoslarini aks ettiruvchi uch betlik xulosa yozing.

2. Pensiya ta'minotida ijtimoiy risklarni boshqarishni aks ettiruvchi chizma tayyorlang va sharhlab bering.
3. "Pensiya jamg'armasi barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar "mavzusida referat yozing.

Test savollari

1. Biznes Oksford slovarida «risk» ...

- A. «xavf», «zarar ko'rish», «yo'qotish»
- B. «foydadan ajralish» , «noaniqlik»
- C. «xavf», «zarar ko'rish», «mablag'dan ajralish» ,
- D. «zarar», «talofat ko'rish ehtimoli»

2. Mehnatga layoqatsizlikni va daromadni yo'qotishga olib keladigan risk hisoblanmaydi:

- A. qarilik; boquvchisini yo'qotish; mehnat ta'tiliga chiqish; baxtsiz xodisa; ishsizlik
- B. qarilik; boquvchisini yo'qotish; baxtsiz xodisa; ishsizlik
- C. boquvchisini yo'qotish; kasallik; baxtsiz xodisa; ishsizlik
- D. ishsizlik; qarilik; boquvchisini yo'qotish; kasallik; baxtsiz xodisa

3. Xorijiy davlatlarda pensiya fondlarining moliyaviy barqarorligi ..

- A. riskka bog'liq
- B. riskka bog'liq emas
- C. riskka qisman bog'liq
- D. va risk bog'liqligi uchramaydi

4. O'zbekiston pensiya ta'minotida risklarini kamaytirish uchun ishni ...dan boshlash kerak.

- A. risklar tasnifini ishlab chiqish
- B. risklar reestrini tuzish
- C. risklarga ta'sir ko'rsatish tadbirlarini ishlab chiqish
- D. risklarni baholash algoritmini yaratish

5. «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlarni to'lashni tashkil etish tartibi to'g'risida»gi Yo'riqnoma O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining ... buyrug'i bilan tasdiqlandi.

- A. 2015 yil 30 yanvardagi
- B. 2016 yil 30 yanvardagi
- C. 2017 yil 30 yanvardagi
- D. 2010 yil 28 yanvardagi

BOB. PENSIYA TA'MINOTIDA ICHKI NAZORATNI TASHKIL QILISH

10.1. Ichki nazorat – xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy-xo'jalik faoliyati nazorati

«Mamlakatimizda qabul qilingan qator qonunlar va qonunchilik hujjatlari huquqni muhofaza qiluvchi, nazorat organlari va ma'muriy tuzilmalarning tadbirkorlik faoliyatiga noqonuniy aralashuvini bartaraf etish uchun qat'iy tartib o'rnatish va ana shu idoralarning rahbarlari hamda mansabdor shaxslarining javobgarligini oshirish bo'yicha katta ahamiyatga ega bo'ldi»¹⁷⁷.

¹⁷⁷Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning

Nazorat – har qanday boshqaruv jarayonining ajralmas qismidir. Nazoratning davlat va nodavlat turlari o'tkazish usullariga ko'ra o'xshash bo'lishi bilan birgalikda yakuniy maqsadi bo'yicha bir-biridan keskin farq qiladi. Nodavlat moliyaviy nazoratining asosiy maqsadi esa xo'jalik sub'ektlari tomonidan davlat byudjetiga soliqlar va boshqa iqtisodiy agentlarga qilinadigan xarajatlarni minimallashtirish hisobiga, qo'yilgan kapitallardan foyda normasini oshirishga yordam berish hisoblanadi.

Moliyaviy nazorat ichki (soha, firma, korporativ) va tashqi (auditorlik) nazoratlariga bo'linadi. Moliyaviy nazoratda xato kamchiliklarning oldi olinadi va ogohlantiriladi. Moliyaviy nazorat tadbirlarini amalga oshirish vaqtiga ko'ra, moliyaviy nazoratning uch ko'rinishini sanab aytish mumkin: dastlabki, joriy va yakuniy. “Moliyaviy nazorat sub'ektlariga ko'ra moliyaviy nazorat ichki va tashqi nazoratga bo'linadi. Faoliyat samaradorligini oshirish, byudjet mablag'lari ishlatilishining samaradorligini oshirishning muhim sharti – ichki nazorat tizimini rivojlantirishdir”¹⁷⁸. Byudjet nazoratini amalga oshirishdan maqsad byudjet mablag'larini shakllantirish va ishlatishda maqsadlilik, samaradorlik, tartiblilik, qonuniylikning ta'minlanishiga erishishdir. Byudjet mablag'larining davlat nazoratidan chetda qolishi va ularning tavakkalchilikka duchor bo'lishi kabi muammolarni hal qilinishi, g'aznachilik tizimi joriy qilinishi bilan bu tizim har bir bosqichda pul mablag'larini ichki nazorat qilish, miqdor va xarajatlarning vaqtida amalga oshirilishi jarayoniga to'la aniqlik kiritish imkonini yaratdi.

O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiya va qonunlarining ustunligi asosida davlat boshqaruv organlari, korxonalar, muassasalar, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjet tashkilotlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, nodavlat notijorat tashkilotlar, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar. O'zbekiston Respublikasida byudjet tashkilotlari faoliyatida salbiy holatlarining oldini olish maqsadida bank, moliya, byudjet, g'aznachilik tizimini

mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

¹⁷⁸Organizatsiya vnutrennego kontrolya i audita v organax kaznacheystva.

<http://www.biznes33.ru/bigplayer/view/3758/>

mustahkamlash, byudjet ijrosida ishtirok etuvchilarni, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan mablag' oluvchilarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini boshqarishning sifat jihatidan yaxshilashga alohida e'tibor berilmoqda.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakatimizda cheklangan byudjet mablag'lardan manzilli foydalanish davlat byudjetini boshqarishni barcha bosqichlarining asosiy tamoyili desak mubolag'a bo'lmaydi. Moliyaviy resurslardan samarali foydalanish zaruriyati davlat maqsadli jamg'armalari mablag'larini maqsadli taqsimlanishining doimiy nazoratini talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganlaridek, «Davlat byudjetini boshqarishga qaratilgan g'aznachilik hizmati institutini rivojlantirish va mustahkamlash byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini ancha oshiradi»¹⁷⁹. Mana shu jarayonlarda ichki nazoratni kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor beriladi.

Ichki nazorat – g'aznachilik operatsiyalarini amalga oshirishda qonunchilikka, me'yoriy-huquqiy hujjatlarga va reglamentga qat'iy rioya qilinishini ta'minlashga, faoliyatning samaradorligini va natijaviyligini oshirishga, lavozim majburiyatlarini maqbul tarzda taqsimlanishiga, risk (xatar), xato va kamchiliklarni tezkor aniqlashga, ishonchli buxgalteriya hisobini yuritilishiga va hisobotlarni sifatli tuzilishiga yo'naltirilgan monitoring, jarayonlar, tadbirlar va tuzilmalar majmuasidir. Nazorat sub'ektlariga yuridik va moliyaviy majburiyatlarni amalga oshiruvchi g'aznachilik xodimlari va ularning bevosita rahbarlari kiradi.

O'zbekistonda qabul qilingan islohotlar, yangiliklar va modernizatsiya modeli orqali o'z oldimizga uzoq va milliy manfaatlarimizni amalga oshirish vazifasini qo'yar ekanmiz, eng avvalo, davlat moliyasini boshqarish sohasida, byudjetning g'azna ijrosi bosqichida byudjet ijrosi jarayoni qatnashchilarining faoliyatini ichki nazorat mexanizmi bilan takomillashtirish aniq belgilab olindi.

¹⁷⁹ Karimov I.A. Inson manfaatlari ustuvorligini ta'minlash – barcha islohot va o'zgarishlarimizning bosh maqsadidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2008 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. 2008 yil. fevral.

Ichki nazorat tizimi¹⁸⁰ - xo'jalik yurituvchi sub'ekt rahbariyati tomonidan moliyaviy-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish va samarali yuritish, aktivlar va hisob hujjatlarining saqlanishini ta'minlash, xato va firibgarlik holatlarini oldini olish va aniqlash, buxgalteriya yozuvlarining aniq va to'liqligi, o'z vaqtida ishonchli moliyaviy ma'lumotlarni tayyorlash maqsadida qabul qilingan tashkiliy tadbirlar, usullar va amallar (ichki nazorat vositalari) yig'indisidir. Ichki nazorat tizimining samarali amal qilishi, shuningdek tegishli faoliyatni yuritish yuklatilgan xodimlarga ham bog'liq. Xodimlarni tanlash, lavozimini ko'tarish, o'qitish va qayta tayyorlash tizimi tegishli xodimlarning malakasining yuqoriligini ta'minlashi lozim.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektning ichki nazorat tizimi tekshiruvlar jarayonida quyidagilarni o'z ichiga olishi lozim:

- a) buxgalteriya hisobi tizimi;
- b) nazorat muhiti;
- c) alohida nazorat vositalari.

Buxgalteriya hisobi tizimi–xo'jalik yurituvchi sub'ektning vazifalari va yozuvlarining yig'indisi bo'lib, ular orqali moliyaviy hisobotda xo'jalik operatsiyalari va boshqa voqealar natijalarini identifikatsiyalash, to'plash, tahlil qilish, hisoblash, tasniflash, umumlashtirish va aks ettirish maqsadida buxgalteriya hisobini yuritish usuli sifatida xo'jalik operatsiyalari natijalarini qayta ishlanadi. Nazorat muhiti deganda, xo'jalik yurituvchi sub'ekt rahbariyatining ichki nazorat tizimini belgilash va ushlab turishga yo'naltirilgan amaliy harakatlari va xabardorligi tushunilib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- a) xo'jalik yurituvchi sub'ektni boshqarishning asosiy tamoyillari;
- b) xo'jalik yurituvchi sub'ektning tashkiliy tuzilmasi;
- c) ishchilarning vakolati va javobgarligining taqsimlanishi;
- d) amalga oshirilayotgan xodimlar siyosati;
- e) tashqi foydalanuvchilar uchun moliyaviy hisobotlarni tayyorlash tartibi;

¹⁸⁰O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining O'zbekiston Respublikasi auditorlik faoliyatining milliy standarti (12-son AFMS) "Auditorlik tekshiruvlari jarayonida buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimini baholash"ni tasdiqlash haqida"gi buyrug'i. 2007 yil. 12 aprel.

- f) ichki maqsadlar uchun hisobotlarni tayyorlash va boshqaruv hisobini amalga oshirish tartibi;
- g) xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy-xo'jalik faoliyatining umuman qonunchilikka mosligi.

Ichki nazorat deganda, korxona, tashkilot, jamg'arma oldida turgan maqsadga erishishga bo'lgan ishonchni ta'minlaydigan hamda tashkilotning barcha darajalarida (raxbar va tashkilotda vazifalarni ijro qiluvchi xodimlar) amalga oshiriladigan jarayon tushuniladi. Bunda tashkilotda har bir xodim ichki nazorat bo'yicha o'zining majburiyatlaridan iborat «nazorat muhiti»ning umumiy atmosferasi aniqlanadi. Nazorat muhiti – ichki nazorat tizimining boshqa komponentlarining asosi hisoblanadi. Bu muhitni yaratish uchun tashkilot raxbari berilgan maqsadga erishish uchun «risklarini baholash»ni bajaradi. Bu vazifalarni bajarayotganda axborotlar kommunikatsiyasi paydo bo'ladi. Ichki nazorat tizimi kundalik faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirishga oid boshqarish mexanizmi bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- boshqarish siyosati va tartibi;
- majburiyatlarning taqsimlanishi;
- vakolatlarni taqsimlanishi;
- tekshirishlar tartibi;
- kundalik operatsiyalar ustidan nazoratni olib borish va ular hisobini yuritish;
- xarajatlarni nazorat qilish.

Ichki nazorat tizimi ustidan muntazam nazoratni olib borish va uni takomillashtirish rahbarlar majburiyatidir. Nazorat tartibi uchun javobgar xodimlar bevosita rahbariyatga hisobot berishi lozim. Har bir tarkibiy tuzilma o'zi amalga oshirayotgan operatsiyalar ustidan ichki nazoratni olib borishi shart. Bunday nazorat mas'ul ijrochilardan boshlanadi, tashkilot boshlig'igacha barcha xodimlarning lavozim majburiyatlariga kirishi lozim. Aktsiyadorlar ham bank Kengashi va taftish komissiyasi orqali o'z ichki nazoratini amalga oshiradi. Bir hodisa boshqasiga turtki berishi mumkin, ayrim hodisalar bir vaqtning o'zida sodir bo'lishi mumkin. Davlat moliyaviy nazorat tizimida idoraviy moliyaviy nazorat

ajratiladi, u vazirliklar, idoralar va boshqa davlat boshqaruv organlari tomonidan ularning tizimiga kiruvchi byudjet tashkilotlari va muassasalar, korxonalarining, davlat maqsadli jamg'armalari, faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Kassali xarajatlar – davlat byudjeti mablag'larining byudjet tashkilotlari, davlat maqsadli jamg'armalariga bank muassasasi orqali berilgan yoki ko'zda tutilgan xarajatlariga ularning to'lov hujjatlari asosida o'tkazilgan pul mablag'lari summasidir. G'aznachilikda ichki nazoratning maqsadi shundan iboratki, davlat maqsadli jamg'armalari, byudjet tashkilotlarini uzluksiz moliyalashtirib borish, bosh taqsimlovchilar va byudjetdan mablag' oluvchilar tomonidan ajratilgan resurslarni byudjet qonunchiligi talablaridan kelib chiqib, byudjet tashkilotlariga etkazish va ularni topshirig'iga asosan g'aznachilikda kassa operatsiyalarni yuritishdagi nazoratdan iborat.

Ichki nazorat funktsiyalari byudjet tashkilotlari xodimlarining buxgalteriya xatolarini qidirish, byudjet tashkilotlari rahbarlariga qarorlar qabul qilishda (risklarni boshqarish bo'yicha) konsultatsiya berish bilan murakkablashtirilmoqda. Korporativ sektorda tajribadan o'tgan yondoshuvlardan foydalanish bilan byudjet tashkilotlarida ichki nazorat kuchaytirilmoqda.

Jahon standartlariga muvofiq davlat moliyasini boshqarish sohasida tashkil etilgan ichki nazorat va audit rivojlangan jamiyatda erishishning zarur quroli deb baholanmoqda. Davlat moliyasi sohasida byudjet tashkilotlari, davlat maqsadli jamg'armalarning moliyaviy hisobotida ko'plab xatolarga yo'l qo'yganligi natijasida tashqi auditorlarning talabi bilan Buyuk Britaniyada 2002 yilda «Sarbeynsa-Oksli» qonuni qabul qilindi. Qonunga muvofiq, Ichki Auditorlar Institutining (*The Institute of Internal Auditors*) ko'magida **GAIT** modeli ishlab chiqildi. **GAIT** modeli byudjet nazoratida foydalaniladigan ichki nazoratni baholashning uslubiyoti va tamoyillaridan iborat, ushbu modelning oxirgi versiyasi 2007 yil yanvarda nashr qilindi. Shuni aytib o'tish kerakki, Evropa Hamkorligiga qabul qilingan mamlakatlar uchun davlat boshqaruvi sektorida ichki nazorat va audit olib borish hamda rivojlantirish zarur deb majburiy talab qo'yilgan. Bozor iqtisodiyoti mamlakatlarida davlat moliyasini boshqarishni rivojlantirish tajribalari

shuni ko'rsatadiki, hozirgi kunda ichki auditning «jozibadorligi» byudjet tashkilotlarining moliyaviy natijalarini yaxshilashning muhim omiliga aylanmoqda.

Respublikamizda davlat byudjetining mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati yanada ortadi. Davlat moliyasini boshqarish doimo rivojlanishda, yangilanishda davom etmoqda, yangi g'oyalar, qarashlar va yondoshuvlarning paydo bo'lishi uni yanada boyitmoqda. Davlat moliyasini boshqarishni isloh qilishning yanada chuqurlashtirishda mamlakatimizda olib borilayotgan ishlarda rivojlangan davlatlar tajribasidan nusha ko'chirmagan holda, nazorat mexanizmlarini bugungi amaliyotimizda ijobiy samara beradigan tomonlaridan keng va unumli foydalanish juda muhim.

10.2.Pensiya ta'minotida ichki nazoratining ahamiyati va ijtimoiy mohiyati

Pensiya ta'minoti – fuqarolar uchun pensiyalar, nafaqalar va ijtimoiy xizmatlar ko'rinishida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kafolatlaydigan taqsimot shaklidir. Pensiya ta'minoti tizimi asosida shakllantirilgan va aholining ijtimoiy ehtiyojlarini ta'minlash va konstitutsion huquqlarini amalga oshirish uchun yo'naltirilgan pul mablag'lari jamg'armasidan foydalanishga asoslanadi.

Pensiya ta'minoti iqtisodiy faol aholining ish joyi, mehnatga layoqati va daromadini yo'qotish bilan bog'liq turli hodisalardan ijtimoiy himoyalash shakli hisoblanadi. Davlatning nazorati asosida ish beruvchilar va ishlovchilarning maqsadli badallaridan shakllanuvchi maxsus byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan moliyalashtirilishi davlat pensiya tizimining xususiyatli jihatidir. Pensiya ta'minoti keksalik, kasallik, baxtsiz hodisa tufayli, mehnat qobiliyatini yo'qotish holatlarini oldini olishga qaratiladi.

Majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni o'tkazish Jamg'arma daromadlarining belgilangan tasniflariga muvofiq tushumlarning har bir turi bo'yicha Jamg'armaning banklardagi tegishli hisob raqamlari bo'yicha amalga

oshiriladi . Hisoblangan jarimalar summasining bir qismi hamda majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar o'z vaqtida to'lanmaganligi uchun penyalar (qonun hujjatlariga muvofiq davlat soliq xizmati organlarini ijtimoiy rivojlantirish va moddiy-texnik ta'minlash maxsus jamg'armasiga hamda Jamg'arma xodimlarini ijtimoiy rivojlantirish va moddiy rag'batlantirish jamg'armasiga undiriladigan summalardan tashqari); Pensiya jamg'armasiga tushadi.

Moliya vazirligi va DSQning qarori bilan (ro'yxat raqami 2836, 2016 yil 3 noyabr) «Yagona ijtimoiy to'lovni taqsimlash, shuningdek xarajatlarni qoplash bo'yicha summalarning to'lanishini hamda tashkilotlar tomonidan pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlar uchun xarajatlar amalga oshirilishi tartibi to'g'risida»gi Nizom tasdiqlandi. Nizom bilan yagona ijtimoiy to'lov (YaIT) Yagona g'azna hisobvarag'iga Byudjet tizimi byudjetlari daromadlarining kassa ijrosi to'g'risidagi [yo'riqnomada](#) belgilangan tartibda o'tkaziladi. 2016 yilning 4 aprelidan byudjetga to'lovlarning yangi tartibi amalga kirgan – to'lov topshirig'ida 20 xonali YaG'Hdan tashqari, tegishli yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan tegishli hududda to'lanadigan, byudjet tasnifiga muvofiq har bir to'lov bo'yicha har bir byudjet uchun ochiladigan daromadning 25 xonali shaxsiy g'azna hisobvaraqlarida ko'rsatiladi. Pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirish mexanizmini takomillashtirishda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarni hisoblash ob'ektiga korxonalar faoliyatidan olingan boshqa daromadlarni ham kiritish kerak. Ijtimoiy to'lovlar yukini ish beruvchilardan ishchi va xodimlar zimmasiga bosqichma-bosqich o'tkazish, ya'ni amaldagi 87:13 nisbatni istiqbolda 50:50 nisbatga etkazishni ta'minlash lozim.

"Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuniga [Qonunning 14-moddasiga](#) muvofiq tayinlangan pensiyalar texnologiyadagi, ishlab chiqarish va mehnatni tashkil etishdagi o'zgarishlar, xodimlar soni (shtati) yoki ish xususiyatining o'zgarishiga olib kelgan ishlar hajmining qisqarganligi yoxud korxonaning tugatilganligi munosabati bilan ishdan ozod etilgan va ishsiz deb e'tirof etilgan shaxslar umumiy belgilangan pensiya yoshiga etgunga qadar Bandlikka ko'maklashish markazlarining tuman (shahar) bo'limlari tomonidan

Pensiya jamg'armasiga qoplanadi. Soliq organlari pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlarining tayinlangan pensiyalarni to'lash xarajatlari haqidagi ma'lumotlariga asosan ko'rsatilgan mablag'larni korxonaning shaxsiy kartochkasiga o'tkazadi. Korxona har yili 1 fevralgacha oldingi yil uchun Pensiya jamg'armasining barcha haqiqiy xarajatlarini to'liq qoplashi shart. Agar ko'rsatib o'tilgan pensiyalarni to'lashga oldingi yil uchun Pensiya jamg'armasining haqiqiy xarajatlari qoplash uchun zarur summalarning minimal miqdoridan kam bo'lsa, qoplash uchun zarur summalarning minimal miqdori to'lanadi. Boquvchisini yo'qotganlik va xodimlarning mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligi oqibatida nogironlik uchun tayinlangan pensiyalar korxonalar tomonidan mazkur pensiyalar to'langan butun davri uchun qoplanadi. Xarajatlar to'lovi har oyda pensiya to'langan oydan keyingi oyning 10-sanasidan kechiktirmasdan amalga oshiriladi. Tashkilotlar (byudjet tashkilotlaridan tashqari) o'z mablag'lari mavjud bo'lgan hollarda, keyinchalik to'langan summalarni Pensiya jamg'armasi mablag'lari hisobidan qoplash evaziga pensiyalar va nafaqalarni ish haqini to'lash kunida o'z mablag'lari hisobidan to'lashni amalga oshirish huquqiga ega.

Respublikamizda «tekshirish va taftishlar natijasida juda ko'plab noqonuniy tayinlangan pensiya va nafaqalar miqdori aniq bo'ldi, jumladan, hisobotlarda ortiqcha ko'rsatilgan pensionerlar soni 61 mingdan ortiq, ish haqi va ish staji to'g'risidagi ma'lumotlar noto'g'ri qo'llanganlar soni 17 mingta, nogironlik guruhlarini noto'g'ri belgilangan pensionerlar soni 126 mingtani tashkil etib, jami aniqlangan summa 241 mlrd. so'mni tashkil etgan. O'zbekistonda pensiya ta'minoti aholini ijtimoiy himoyalash tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biridir, chunki u deyarli barcha fuqarolarning hayotiy manfaatlari bilan bog'liqdir, fuqarolar mehnat qobiliyatlarini yo'qotganlarida shu tizim orqali ijtimoiy himoya qilinadi.

Moliyaviy nazorat boshqaruvning bir funktsiyasi sifatida boshqariladigan ob'ekt faoliyati monitoringi amalga oshiriladi. Monitoring qabul qilingan qarorlar maqsadi va samaradorligini baholash va ularni ijrosi natijalari yuzasidan

chetlanishlarni aniqlash va ularni tuzatishni amalga oshirish imkonini yaratadi. Shunday qilib nazorat boshqaruvining shunday bosqichida amalga oshiriladiki, xaqiqiy sodir etilgan voqelik qabul qilingan rejalarga muvofiq kelishi aniqlanadi. Agarda chetlanishlardagi holatlar salbiy bo'lsa, bu holda ularni vujudga kelish sababi va aybdorlari aniqlaniladi va ularni tuzatishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilaniladi.

Pensiya jamg'armasida ichki nazoratning maqsadiga erishishda pensiyalarni hisoblash, tayinlash, to'lash jarayonlarining barcha bosqichlarida monitoring amalga oshiriladi.

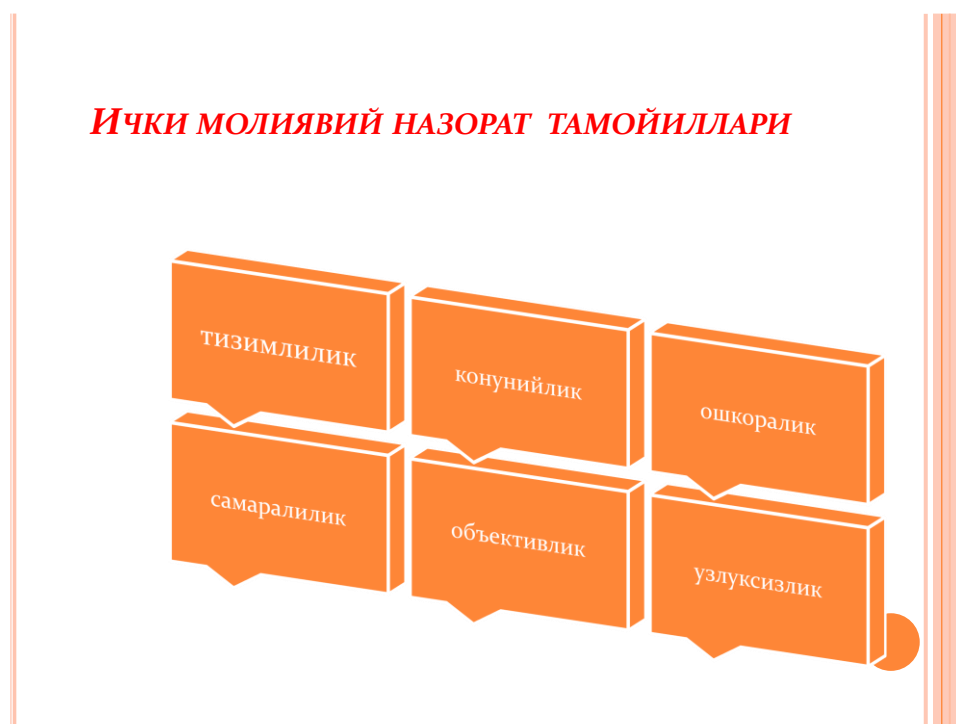

10.1. -rasm. Pensiya ta'minotida ichki nazoratning maqsadi

Pensiya jamg'armasida ichki nazoratning maqsadiga erishishda jarayonlarning barcha bosqichlarida monitoring amalga oshiriladi. Monitoring komponentlarning tuzilishi va o'zaro bog'liqligini aniqlaydi. Komponentlarni ikki guruhga ajratish mumkin:

- Pensiya jamg'armasining o'z oldiga qo'ygan maqsadiga ko'ra (operatsion samaradorligi va natijaviyligi, talablarga mosligi va moliyaviy hisobotning ishonchliligi);
- Pensiya jamg'armasining tarkibiy tuzilishiga ko'ra.

Ichki nazorat tamoyillariga quyidagilarni kiritish mumkin: tizimlilik, uzluksizlilik, qonuniylik, ob'ektivlilik, oshkoralik, samaralilik.

10.2. -rasm. Ichki moliyaviy nazorat tamoyillari

Kelajakda pensiya tizimining «tiniq»ligi, ishonchiligi va barqarorligini ta'minlash maqsadida, davlat moliyaviy nazoratini rivojlantirishda ichki nazoratning nazariy-uslubiy asoslarini yanada takomillashtirish talab etiladi. Jahon hamjamiyati tomonidanko'p yillik tajriba asosida moliyaviy nazoratni tashkil etishning asosiy printsiplarini ishlab chiqilgan. Hozirgi paytda dunyoning har bir tsivilazatsiyalashgan davlati ularga rioya qilishga intiladi. Bu printsiplar INTOSAI

(dunyoning 178 mamlakati oliy nazorat organlarining halqaro tashkiloti)ning Lima deklaratsiyasida o'z aksini topgan. Ularning tarkibiga quyidagilar kiradi: mustaqillik; ob'ektivlik; kompetentlik (layoqatlilik, qodirlik); oshkoralik.

Moliyaviy nazoratning mustaqilligi nazorat organining moliyaviy jihatdan mustaqilligi, nazorat organlari rahbarlarining vakolat muddatlarining parlament muddatlaridan uzoqligi, shuningdek, ularning konstitutsion xususiyati bilan ta'minlanishi kerak. Ob'ektivlik va kompetentlik nazoratchilar tomonidan amaldagi qonunchilikka so'zsiz rioya etilishini, taftish ishlarini amalga oshirishning belgilangan standartlariga qat'iy rioya etish asosida nazoratchilar ishining yuqori kasbiy darajada bo'lishini taqazo etadi. Oshkoralik davlat nazoratchilirining jamoatchilik va ommaviy axborot vositalari bilan doimiy aloqada bo'lishini ko'zda tutadi.

Byudjet harajatlarini moliyaviy nazorati bo'yicha jahon tajribasidan shuni ko'rish mumkinki, jahondagi rivojlangan mamlakatlarda davlatning asosiy moliyaviy nazorati organi bo'lib Xisob Palatasi hisoblanadi. Quyida ayrim dunyodagi rivojlangan mamalakatlarning byudjet mablag'lari bo'yicha olib boradigan moliyaviy nazorati tizimiga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

1. Amerika Qo'shma Shtatlarida moliyaviy nazorat asosan qo'shma shtatlarning qonun va kodekslari orqali Byudjet Nazorat Bosh Boshqarmasi tomonidan federal hukumati faoliyatida mablag'larni samarali va tejab sarflanishi bo'yicha audit o'tkaziladi hamda uning natijalari Prezident va Kongressga taqdim qilinadi;
2. Yaponiyada Konstitutsiya va "Xisoblash palatasi to'g'risida"gi qonun orqali Yaponiya Hisoblash palatasi tomonidan byudjet mablag'lari tushumi va harajatlarini tekshirish hamda hisobotlarni tasdiqlaydi, parlamentga xulosa chiqarish uchun yuboriladi ;
3. Buyuk Britaniya Milliy auditorlik xizmati "Davlat xizmati va milliy auditorlik xizmati to'g'risida"gi qonunda belgilangan xuquqiy normalar asosida byudjet mablag'larini maqsadsiz foydalanganlik va ortiqcha

harajatlarga yo'l qo'yganlik xolatlarni aniqlashdan tashqari, ularni tejab, foydali va samarali sarflanishi bo'yicha tekshirishlar o'tkazadi.

Xorijiy mamlakatlar nazorat-taftish organlari faoliyatining samaradorligi ancha yuqori, chunki ular o'tkazgan tekshirish va taftishlar natijasida katta miqdordagi noqonuniy davlat mablag'larini aniqlash va byudjetga qaytarishga muvaffaq bo'lmoqdalar. Ulardagi mustaqillik, xujjatlarga tayanib ishlash va ommani keng xabardor qilish tamoyillarining mavjudligini yuqoridagi organlar faoliyatidagi eng katta yutuqlardan hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda turli mamlakatlar uchun pensiya tizimlari doirasida hisoblangan qoplash koeffitsienti keltirilgan. Ushbu ko'rsatkich milliy pensiya ta'minoti tarkibida taqsimlanuvchi davlat, majburiy va ixtiyoriy jamg'arib boriladigan pensiya komponentlarining roli va ahamiyati to'g'risida fikr yuritish imkonini beradi. Tahlillar ko'rsatishicha, dunyoning aksariyat mamlakatlarida pensiya ta'minotining moliyaviy asosini taqsimlanuvchi davlat pensiya tizimi tashkil etadi. Shu bilan birga, jamg'arib boriladigan pensiya tizimlari pensiyalarni moliyalashtirishda sezilarli ahamiyat kasb etishi mumkin. Umuman, IHTT mamlakatlari bo'yicha jamg'arib boriladigan komponentlar qoplash koeffitsientini 25 punkt qo'shsa, ushbu ko'rsatkich Evropa Ittifoqi mamlakatlari bo'yicha 10 punktga teng (-jadval).

10.1.-jadval.

Dunyo mamlakatlari bo'yicha pensiya tizimida qoplash koeffitsientining o'zgarishi¹⁸¹.

Mamlakatlar	Davlat taqsimlanuvchi pensiya	Majburiy jamg'arib boriladigan tizimlar	Ixtiyoriy jamg'arib boriladigan tizimlar	Jami

¹⁸¹OECD Pensions at a Glance 2013: OECD and G20 Indicators // OECD Publishing. 2013. –R.364p.

	tizimi			
Belgiya	41,0	-	15,1	56,1
Kanada	39,2	-	33,9	73,1
Chili	4,8	37,2	-	42,0
Chexiya	43,5	-	39,2	82,7
Germaniya	42,0	-	16,0	58,0
Irlandiya	36,7	-	43,0	79,7
Yangi Zelandiya	40,6	-	14,1	54,7
Norvegiya	45,7	6,8	11,3	63,8
Shvetsiya	33,9	21,7	-	55,6
Shvetsariya	32,0	23,1	-	55,1
Buyuk Britaniya	35,6	-	34,5	67,1
AQSh	38,3	-	37,8	76,1
Rossiya	33,0	2,0	-	35,0
Saudiya Arabistoni	100,0	-	-	100,0
JAR	-	-	54,5	54,5
Evropa Ittifoqi	47,0	-	10,6	57,6
IXTT	40,6	-	27,3	67,9

Pensiya amaliyotida pensiya tizimini moliyaviy barqarorligini ta'minlash va samarali faoliyat ko'rsatishining muhim ko'rsatkichi bog'liqlik koeffitsienti hisoblanadi, Xalqaro mehnat tashkiloti tavsiyasiga ko'ra bir pensionerga to'lov to'layotgan ishlovchilar soni kamida ikki kishi bo'lishi lozim va to'lovlar davlatning birdamlik tamoyiliga asoslangan bo'lishi kerak. O'zbekistonda esa demografik vaziyat hozirda yaxshi bo'lib, har bir pensionerga 5-6 ishlovchi to'g'ri kelmoqda. Biroq yaqin besh yillikda Ikkinchi jahon urushidan keyingi demografik vaziyat tufayli tug'ilganlarni pensiyaga chiqish yoshiga etishi va 2016 yildan boshlab avval imtiyozlari bekor qilingan shaxslarni pensiyani rasmiylashtirishi tufayli har yili pensiyaga chiquvchi shaxslarga (150 ming) nisbatan ko'p (270

ming) kishilarning murojaat qilishi kutilmoqda. Bu esa bog'liqlik koeffitsientini xavotirli nuqtaga yaqinlashtiradi.

Tahlillar ko'rsatishicha, jahon amaliyotida jamg'ariladigan komponentlar bilan qo'llab-quvvatlanayotgan taqsimlanuvchi pensiya ta'minoti tizimlari etakchi mavqega ega bo'lmoqda. Bu, o'z navbatida, milliy pensiya tizimlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash taqsimlanuvchi va jamg'arib boriladigan pensiya elementlarini o'zida mujassamlashtigan aralash pensiya tizimlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq ekanligini ko'rsatmoqda.

Jamg'ariladigan pensiya tizimini takomillashtirish, pensiya tizimini moliyaviy barqarorligi, amalga oshiriladigan pensiya islohotlarning samaradorligi va Pensiya jamg'armasi mablag'larini maqsadli sarflanishi ustidan nazorat qilish, qoplash koeffitsientini ta'minlash va monitoring olib borish zarur. Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlarini uzoq muddatli davrga prognozlashdagi ishonchlilik va asoslanganlikni ta'minlash, uzoq muddatli prognozlashda vujudga keladigan tavakkalchiliklarni sug'urtalash samarali pensiya tizimini shakllantirish yo'nalishlari hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq «Pensiyalarni to'lashga xarajatlarni qoplash tartibi to'g'risida»gi Nizomda YaIT va fuqarolarning sug'urta badallari, pensiya va nafaqalarni buxgalteriya hisobiga olish tartibi belgilab berilgan. Majburiy to'lovlar 6520 "Maqsadli davlat jamg'armalariga to'lovlar" hisobvarag'i krediti bo'yicha, pensiya va nafaqalar 6710 "Xodimlar bilan mehnatga haq to'lash bo'yicha hisob-kitoblar" hisobvarag'ida aks ettiriladi. Pensiya jamg'armasiga YaIT va fuqarolarning sug'urta badallari hisob-kitoblarining to'g'riligi, to'liq va o'z vaqtida to'langanligi ustidan nazorat davlat soliq xizmati organlari tomonidan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Tashkilotlar tomonidan O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, Pensiya jamg'armasi xarajatlarini to'liq va o'z vaqtida qoplanishi yuzasidan nazorat Pensiya

jamg'armasi tuman (shahar) bo'limlari va davlat soliq xizmati organlari tomonidan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

10.3. Xorijiy davlatlar pensiya ta'minotida ichki nazorat tizimi

Davlat pensiya va nafaqa ta'minoti byudjet va ijtimoiy sug'urta badallarini hisobidan aholining ijtimoiy zaif qatlamlariga pulli to'lovlar vositasida ko'rsatiladigan yordamdir. Bu yordam ularning zarur turmush darajasini kafolatlaydi. To'lovlar ish beruvchilar va ishlovchilarning sug'urta badallari, davlat tomonidan ajratiladigan dotatsiyalar va subventsiyalar hisobidan moliyalashtiriladi.

AQShda ijtimoiy ta'minot va ijtimoiy yordam ko'rsatishning davlat tizimi 1935 yilga yaratildi. Ijtimoiy dasturlar xarajatlarini byudjetdan moliyalashtirish yo'lga qo'yildi, davlat ijtimoiy sug'urtasi mexanizmi amal qila boshladi.

AQShda "Pensiya ta'minoti to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Mazkur qonun bilan AQSh hukumati kam ta'minlangan qariyalarni ijtimoiy himoya qildi. Qonunga ko'ra, ish beruvchilar ishchi-xodimlariga belgilangan pensiya ta'minoti xarajatlari uchun 100% gacha zahira mablag'lari tayyorlab qo'yishlari kerak. Davlat pensiyani to'lash va'dasini bergan amerika kompaniyalari zarur mablag'larni alohida hisobraqamlarda darhol to'plashni nazorat qila boshladi. «Lekin mazkur pullar tadbirkorlik faoliyatida mavjud bo'ladi va demak, ayni soha bilan bog'liq bo'lgan barcha xavf-xatar (risk)lardan holi emas. Shu sababdan firmaning kasodga uchrashi taqdirida bo'lajak pensionerlar mablag'larsiz qoladilar. Pensiya zahiralarining 80%idan kamroq miqdorini amalga oshirishni ta'minlagan kompaniyalar, o'z xodimlari uchun shundan keyingi yanada yuqori daromadli va lekin yanada yuqori xatar (risk) li pensiya investitsiyalarni amalga oshirish huquqiga ega bo'ldilar. Endi ish beruvchilarga o'z xodimlarini o'z

kompaniyalarining aktsiyalariga pensiya jamg'armalarini sarmoyalashga majbur etish ta'qiqlandi"¹⁸².

Amerika Qo'shma Shtatlarida Kongress tomonidan 1974 yilda "Yollanma xizmatchi pensiya daromadining muhofazasi" Qonuni chiqarildi, xususiy pensiya rejalari uchun mezonlar o'rnatildi. Mazkur qonunga asosan, Federal bo'lim maqomidagi Pensiya Daromadlarini Kafolatlash Korporatsiyasi yangi tartibni tatbiq etishga ko'maklashadi va nazorat qiladi. Xususiy pensiya rejalari Pensiya Daromadlarini Kafolatlash Korporatsiyasidan sug'urta xarid qilishi lozim, agarda kompaniya pensiya to'lay olmasa, uni korporatsiya to'laydigan bo'ldi.

Federal pensiya tizimlarining eng yirigi - AQSh Fuqaro Xizmati Pensiya tizimiga ham, federal yollanma xizmatchilarga ham hukumat tomonidan mablag' ajratiladi. Qo'shimcha ravishda asosan ishga yollanuvchi fuqarolar, pensiya bilan ta'minlanmaydigan va o'z pensiya rejalari xizmatlariga yarasha to'lanmasligiga ishonganlar o'z daromadlarini bir qismini maxsus shaxsiy pensiya hisobraqamiga ajratadi. Shaxsiy pensiya hisobraqamlari banklar, jamg'arma va qarz uyushmalari, kredit ittifoqlari, sug'urta kompaniyalari kabi moliyaviy institutlar tomonidan boshqariladi. Federal hukumat davlat darajasida nazorat qiladi, pensiya rejasi xizmatidan foydalanuvchi shaxslarga daromad solig'i bo'yicha imtiyozlar berish orqali ham madad beradi. Shaxsiy pensiya hisobiga qo'yilgan mablag'lar foyda foizi barpo etadi, u o'z-o'zidan hisobga qo'shilib boraveradi. Shaxsiy pensiya hisobraqamidagi hosil qilingan foydaga, mablag' undan chiqarilmaguncha, soliqlar solinmaydi.

«Pensiya to'lovlari barqaror moliyalashtirilishini ta'minlashga alohida e'tibor berildi. Mamlakatda amal qilayotgan qonunlarga sug'urta qilinuvchilar va xizmat ko'rsatuvchi banklarga nisbatan ular tomonidan yo'l qo'yilgan sug'urta badallarini to'lash va o'tkazish qoidalarini buzish holatlari uchun penya va moliyaviy jarimalar ko'rinishidagi qat'iy jazolar tizimi belgilangan. Buning ustiga nazorat

¹⁸²Barton M. Waring, Robert S.Merton. Pension Finance: Putting the Risks and Costs of Defined Benefit Plans Back Under Your Control Hardcover – November 1, 2011. -P.77.

natijalariga ko'ra aybdor shaxslarni ma'muriy javobgarlikka tortish tizimi mavjud¹⁸³.

Xorijiy davlatlarda pensiya fondi daromadlari va xarajatlari hajmi o'rtasidagi salbiy farq miqdori o'sib bormoqda. Bu farq asosan davlat byudjeti xarajatlari hisobiga subventsia yoki dotatsiya shaklida qoplanmoqda. O'z navbatida, davlat byudjeti defitsitining ortishiga va jamiyatlardagi iqtisodiy-ijtimoiy beqarorlikni kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Shuningdek, ishlayotganlar sonining qisqarishi, byudjetning xarajatlarlarida ijtimoiy xarajatlarning ortishi, aholining mehnatga qobiliyatli qismiga tushadigan og'irlikning ko'payishi, xorijiy mamlakatlarda pensiya jamg'armasi mablag'lari shakllanishida aksariyat ish beruvchilar tomonidan to'lanishi, iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi jarayonida ishlovchilar ish haqi darajasining ortishi va mutanosib ravishda, qarilikni sug'urtalashdagi ulushining ortib borishi joriy pensiya to'lovlarida defitsit holatini vujudga keltirib, amaldagi pensiya ta'minotini moliyalashtirishning isloh etilishini taqozo etmoqda.

Pensiya ta'minoti tizimini isloh qilishdan ko'zlangan asosiy maqsad quyidagilardan iborat:

- pensiya ta'minotini bozor munosabatlari talablariga yanada moslashtirish;
- pensiya ta'minotini zamonaviy texnik usullar orqali boshqarish.
- pensiyalarni moliyalashtirishdagi mavjud muammolarni hal qilish;
- pensiya fondi mablag'larining maqsadli sarflanishini nazorat qilish;
- pensiya to'lovlari yuzasidan moliyaviy nazoratni kuchaytirish;
- monitoring va ichki nazorat chora-tadbirlari bilan pensiya fondi xarajatlarini optimallashtirish.

Jahon tajribasidan ma'lum bo'ldiki, pensiya tizimini faqat davlat tomonidan moliyalashtirish etarli samara bermaydi. Hozirgi kunda pensiya tizimini moliyalashtirishning bir vaqtning o'zida uch yo'nalish: minimal pensiyani kafolatlaydigan davlat pensiya tizimi, professional assotsiatsiya yordamida o'zining ish beruvchilariga qo'shimcha pensiyani shakllantirish, fuqarolar

¹⁸³ Goford J. The Control Cycle: Financial Control of a Life Assurance Company/Presented to the Institute of Actuaries Students' Society 2005. <http://www.pension.md/publications/ps/221.html>

imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda alohida, xususiy pensiyani ta'minlash belgilangan. AQSh, Gollandiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Shveytsariya, Italiya kabi mamlakatlarda shu tajribalardan foydalaniladi.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimining qo'llanishi mavjud pensiya tizimidagi kamchiliklarni kamaytirish va uning afzalligini kuchaytirishga yo'naltiriladi. Xorijiy davlatlarda bunday tarkibni umumlashgan uch darajali tizim shaklida tasavvur qilish mumkin:

- davlat nazorati ostida amalga oshiriluvchi umumiy va majburiy pensiya tizimi. Mazkur modelda pensiya miqdori ish haqi miqdoriga bog'liq, ish beruvchi va yollanma ishlovchidan olinadigan badallarni qayta taqsimlash tamoyili asosida moliyalashtiriladi;

- majburiy jamg'arma tizimi orqali beriladigan va minimal jamg'arma stajini "to'plagan" kishilar uchun davlat byudjetidan foydalanuvchi ijtimoiy pensiya tizimi;

- to'la kapitallashtirish va jamg'arish tamoyiliga asoslangan, individual hisob raqamlarni yuritish orqali amalga oshiriladigan pensiya tizimi.

Evropa Ittifoqining rasmiy hujjatlarida 1998-2020 yillar ichida jamg'arib boriladigan pensiya tizimlariga o'tish rejalashtirilgan. Ushbu davrda taqsimlanuvchi davlat pensiya tizimlari hisobidan amalga oshiriladigan pensiya to'lovlari ulushi 84 foizdan 64 foizga qadar qisqarishi, jamg'arib boriladigan kmoponentlar ulushi esa 12 foizdan 29 foizga qadar ortishi kutilmoqda. Ixtiëriy pensiya ta'minoti ulushi 1,5 foizdan 4,5 foizgacha ortishi, xususiy pensiya aktivlari esa 2 mlrd. evrodan 11,8 mlrd. evrogacha o'sishi mumkin¹⁸⁴

Pensiya ta'minotining xususiylashtirish dasturi iqtisodiyotga investitsiyalarning ichki imkoniyatlarini taqdim etadi. Aynan, moliya sohasida pensiya islohotlariga ehtiyoj va iqtisodiy islohotlarning kengaytirilgan sohasi kesishadi. Kapital bozorining rivojlanishi, pensiya fondlari pullarini investitsiya qiladigan moliyaviy dastaklarini taqdim etish uchun juda muhim. Shu tarzda iqtisodiyotga investitsiyalarni yo'naltirish jarayonida davlat, jamg'arilgan va

¹⁸⁴Nazarov V.S. Aktualnie problemi pensionnoy reformi. M., 2010. S.120.

xususiy pensiya ta'minoti mavjud. Jamg'ariladigan pensiya tizimi hukumatning moliyaviy kafolatlaridan foydalanadi, ular daromadni ta'minlash imkonini beruvchi moliyaviy bozorlarning ishtirokchilariga aylanadi. Natijada, pensiya to'lovlari ishlovchilarning nafaqat pensiyaga chiqqunga qadar bo'lgan ish haqidan, balki, mehnat faoliyati mobaynida to'langan badallari miqdoriga hisoblangan foizni ifoda etadi. Bir martalik qayta taqsimlashda pensiya tizimidan farqli ravishda jamg'arib boriladigan pensiya tizimida jamg'arma badallari nisbatan yuqori darajada belgilanadi va davlat nazorati bilan tegishli zaxira fondi shakllantiriladi.

10.4.Pensiya jamg'armasining hududiy bo'linmalari faoliyatining ichki nazorati

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida" Qonuniga muvofiq hamda pensiya ta'minoti tizimining tashkiliy tuzilmasini yanada takomillashtirish, pensiyalar va ijtimoiy nafaqalarni byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan o'z vaqtida moliyalashtirish hamda ularni to'liq hajmda to'lash, shuningdek respublika fuqarolarining pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida 2009 yil 30 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 4161-son Farmoni tasdiqlandi. 2010 yilning 1 yanvardan boshlab pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni tayinlash, moliyalashtirish, ularning to'lanishini hisobga olish va monitoringini yuritish Pensiya jamg'armasining tegishli hududiy bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi zimmasiga qo'shimcha ravishda quyidagi asosiy vazifalar yuklatildi:

- fuqarolarning davlat pensiya ta'minotini tashkil qilish, fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni tayinlash, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda pensiyalar hamda boshqa to'lovlarning miqdorlari qayta hisoblab chiqilishini ta'minlash;
- pensiyalar hamda boshqa to'lovlarni to'liq hajmda moliyalashtirish va to'lanishini tashkil qilish, ular bo'yicha hisob va hisobotni yuritish;
- pensiyalar tayinlanishi va qayta hisoblab chiqilishini tizimli asosda doimiy tahlil qilish va monitoringini olib borish, fuqarolarning pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan qat'iyan maqsadli foydalanilishini ta'minlash;
- mehnat mayibligi yoki kasb kasalligi oqibatidagi nogironlik bo'yicha tayinlangan pensiyalarni to'lashga mablag'larni da'volar bo'yicha aybdor yuridik va jismoniy shaxslardan belgilangan tartibda undirib olishni tashkil qilish;
- tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmati faoliyatini tashkil etish.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori asosida davlat pensiya va nafaqalarni tayinlanishi va ularning to'lovi monitoringini amalga oshirilishini tartibga solish bo'yicha tasdiqlangan yo'riqnomada fuqarolarga pensiyalarni tayinlash va to'lovini amalga oshirish mexanizmi to'liq o'z ifodasini topgan.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash talablari, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashuvi, aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini manzilligini kuchayishi amal qilayotgan mavjud pensiya tizimini moliyalashtirish va ichki nazorat amaliyotini takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Respublikamizda pensiya tizimining tashkiliy tuzilmasini, uning me'yoriy-huquqiy hujjatlarini yanada takomillashtirish bilan bir qatorda pensiya va ijtimoiy nafaqalarni o'z vaqtida moliyalashtirish, fuqarolarning pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanish yuzasidan moliyaviy nazoratni kuchaytirishda bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Pensiya ta'minoti tizimining tashkiliy tuzilmasini yanada takomillashtirish, pensiyalar va ijtimoiy nafaqalarni byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan o'z vaqtida moliyalashtirish hamda ularni to'liq hajmda to'lash maqsadida O'zbekiston

Respublikasi Moliya vazirligining Bosh nazorat-taftish boshqarmasi tarkibida Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalanish ustidan nazorat boshqarmasi va uning hududiy bo'linmalari tashkil etildi. Moliya vazirligining Nazorat-taftish Bosh boshqarmasi zimmasiga ham bir qator vazifalar yuklatildi:

- mulkchilik shaklidan qat'i nazar korxonalar va tashkilotlar tomonidan ishlovchi pensionerlarga pensiya va nafaqalarning hisoblab èzilishi va to'lanishi to'g'riligini reja asosida tekshirish;
- fuqarolarga pensiya va nafaqalar, shu jumladan, bank va pochta muassasalari tomonidan o'z vaqtida va to'liq to'lanishining tizimli monitoringini olib borish, qoidabuzarliklar aniqlanganda qonun hujjatlariga ko'ra choralar ko'rish;
- tibbiy-mehnat ekspert komissiyasi tomonidan berilgan tekshiruv hujjatlari va xulosalarini, zaruriyat tug'ilganda mustaqil ekspertni jalb etish orqali takroriy ekspertiza o'tkazish;
- yangi tayinlangan pensiya va nafaqalarning hisoblab chiqilishi, shuningdek, qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan imtiyozlar qo'llanilishi to'g'riligini, shu jumladan, fuqarolarning pensiyaga oid hujjatlar yig'ma jildida birlamchi hujjatlarning to'liqligi va ishonarliligini tekshirish yo'li bilan yoppasiga tekshiruvlarni amalga oshirish.

Respublikamizda elektron ma'lumotlar bazasini shakllantirish maqsadida «Pensiya» dasturiy majmuasi ishlab chiqildi. Bugungi kunda ushbu dasturiy ta'minot respublikaning barcha mintaqalarida tatbiq etilmoqda. Mazkur dasturiy ta'minotning amaliyotda keng joriy etilishi, sohada samaradorlikni oshirib, tezkor va aniq hisobotlar shakllanishi, pensiya tayinlanishi va to'lanishida inson omilini kamaytirish orqali jamg'armaning daromad mablag'larining maqsadli sarflanishi ustidan tezkor nazoratni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Mazkur dasturning kelajakda idoralararo integrallashuvi sifatida, boshqa vazirlik va idoralarning elektron ma'lumotlar bazasi bilan o'zaro axborot almashinuvini tashkil etiladi.

Fuqarolarga pensiya tayinlashning amaldagi tizimini takomillashtirish, mavjud ijtimoiy himoya tizimining samaradorligini oshirishni davrning o'zi taqozo qilmoqda. Mamlakat iqtisodiy salohiyati, pensiya ta'minoti va aholi ijtimoiy

muhofazasi xarajatlarining nazorati bilan bog'liq dolzarb masalada belgilangan qonun-qoidalariga qat'iy amal qilinishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda respublikamizda pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish, ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlash maqsadida fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti tizimida Pensiya jamg'armasida yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari tushumining barqarorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Pensiyalarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari tayinlaydi. «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bo'limlari arizachiga pensiyalar tayinlash masalalari yuzasidan tushuntirish va ma'lumotlar berishlari, shuningdek zarur hujjatlarni olishida ko'maklashishdilar.

10.5.Pensiya va nafaqalarni to'lashda moliyaviy nazorat tadbirlarining ishchi hujjatlari

Moliyaviy nazorat uslublariga quyidagilar kiradi: tahlil, sintez, inventarizatsiya, bajarilayotgan ishni nazorat o'lchovi, tanlab kuzatish, uzluksiz kuzatish, loyihalar va smeta hujjatlarini ekspertizasi, eksperiment, analitik hisob uslubi, iqtisodiy tahlil, statistik hisob, kameral tekshirish, yoppasiga tekshirish, tanlanma tartibda tekshirish va moliyaviy hujjatlarni tekshirish.

1. Moliyaviy hujjatlarni tekshirish - jurnal, kitob, smeta (ilovalari), bildirishnoma, xo'jalik shartnomasi (ilovalari), so'rovnoma, hisob-faktura, yuk-xati, solishtirma dalolatnoma, to'lov topshiriqnoma, shaxsiy hisobvaraqdan ko'chirma, cheklar, koreshoklarni, ish staji, mehnat daftarchasi, sug'urta badallarini tekshirish.
2. Kameral tekshirish – moliyaviy operatsiyalarini kompyuterdagi tegishli axborot dasturi orqali nazorat qilinadi;
3. Yoppasiga tekshirish – muayyan davrdagi moliyaviy operatsiyalarini,

moliyaviy hujjatlarni yoki kameral usulda barcha to'liq tekshirishlarni qamrab oladi;

4. Tanlanma tartibda tekshirish – muayyan davrdagi moliyaviy operatsiyalarni, moliyaviy hujjatlarni yoki kameral usulda to'liq emas balki tanlab tekshirish tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq, pensiyalardan chegirmalar:

a) sudning hal qiluv qarorlari, ajrimlari, qarorlari va hukmlari (mulkiy undirishlar borasida), notarial idoralarning ijro varaqalari hamda O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq ijrosi sud hal qiluv qarorlarini ijro etish uchun belgilangan tartibda amalga oshiriladigan boshqa hal qiluv qarorlari va qarorlar asosida;

b) O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tuman (shahar) bo'limining qaroriga binoan — pensionerga uning tomonidan qilingan suiiste'molliklar oqibatida (qasddan noto'g'ri hujjatlarni taqdim etish, boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi tayinlangan oila a'zolari tarkibidagi o'zgarishlar haqida ma'lumotlar taqdim etmaslik natijasida) yoxud hisoblashdagi yoki boshqa texnik xato oqibatida pensiya miqdoridan ortiqcha pullar to'langan taqdirda qilinishi mumkin.

Pensiyalardan yuqorida ko'rsatib o'tilganidan tashqari boshqa hech qanday chegirmalar qilish mumkin emas. Pensiyadan chegirmalar qilish miqdori pensionerga to'lanishi lozim bo'lgan puldan hisoblab chiqariladi. Har oylik chegirmalar miqdori pensiyaning 50 foizidan oshishi mumkin emas.

Pensiya jamg'armasi bo'limiga shaxsning pensiya va nafaqasidan chegirma qilish to'g'risida kelib tushgan ijro hujjatlari Pensiya jamg'armasi bo'limining Kelib tushgan hujjatlarni qayd etish kitobiga qayd etiladi va Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'i ko'rsatmasiga asosan monitoring guruhi rahbariga topshiriladi. Monitoring guruhi rahbari ijro hujjatini Pensiya (nafaqa)dan chegirmalar to'g'risida ijro hujjatlarini ro'yxatga olish kitobiga qayd etadi va mazkur shaxs yashaydigan hududga xizmat ko'rsatish uchun mas'ul monitoring guruhi

inspektoriga topshiradi.

Ijro hujjatiga asosan chegirmalarni to'g'ri va o'z vaqtida amalga oshirilishi bo'yicha mas'uliyat monitoring guruhining tegishli inspektoriga, nazorat esa monitoring guruhi rahbari zimmasiga yuklatiladi. Yo'riqnomaga muvofiq komissiya shaxsga pensiya (nafaqa) miqdoridan ortiqcha pullar to'langan taqdirda pensiya (nafaqa)dan chegirma qilish to'g'risida Yo'riqnomaga muvofiq shakldagi bayonnoma bilan rasmiylashtiriladigan qaror qabul qiladi. Ishlovchi pensionerning F-25 topshiriqnomasiga chegirmani hisobga olgan holda pensiya miqdori va ortiqcha to'langan pensiya summasi to'liq undirish yakunlanadigan muddat ko'rsatiladi.

Chegirma qilish to'g'risidagi komissiya qarori Pensiya jamg'armasi bo'limi komissiyasining chegirma qilish to'g'risidagi qarorlarini qayd etish kitobida ro'yxatga olinadi. Shaxs O'zbekiston Respublikasi hududi doirasida boshqa tuman (shahar)ga ko'chib o'tgan taqdirda pensioner yoki nafaqa oluvchining avvalgi yashash joyi bo'yicha Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan pensiya yig'majildi va attestatga pensiya (nafaqa)dan ortiqcha to'lovlar to'g'risida ma'lumotlar kiritiladi. Ortiqcha to'langan pensiya (nafaqa) summasi qoldig'ini ushlab qolish shaxsning yangi yashash joyidagi Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan davom ettiriladi. Ortiqcha to'langan pensiya (nafaqa) summasi bo'yicha qarzdorlikka ega bo'lgan pensioner (nafaqa oluvchi)ning vafoti munosabati bilan olinmay qolgan pensiya (nafaqa) summasini tayinlashda ortiqcha to'lov summasi olinmay qolgan pensiya (nafaqa) summasidan undirib qolinishi lozim.

Pensioner (nafaqa oluvchi)ning vafoti yoki O'zbekiston Respublikasidan tashqarisiga doimiy yashash uchun ko'chib ketishi munosabati bilan pensiya (nafaqa) summasidan ortiqcha to'lovlarni hisobdan chiqarish komissiya qaroriga asosan amalga oshiriladi. Pensiya (nafaqa) summasidan ortiqcha to'lovlar sud qaroriga asosan ham hisobdan chiqarilishi mumkin. Pensiya (nafaqa) summasidan aniqlangan ortiqcha to'lovlar naqd pulda yoki pul o'tkazish yo'li bilan Pensiya jamg'armasining shaxsiy g'azna hisobvarag'iga tegishli to'lovlarni kiritish orqali

undirilishi mumkin. Bunda to'lov topshiriqnomasining raqami, summasi va sanasi shaxsiy kartochkaga va axborot tizimiga kiritiladi.

Pensiya (nafaqa) summasidan aniqlangan ortiqcha to'lovlardan har oyda chegirma qilib borish ustidan umumiy nazorat Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'i o'rinbosari tomonidan amalga oshiriladi. Komissiyaning chegirma qilish to'g'risidagi qarori va pensiya (nafaqa)lar bo'yicha ortiqcha to'lovlarni undirilganligi to'g'risida to'lov hujjatlari nusxasi monitoring guruhi inspektori tomonidan pensiya va nafaqalarni tayinlash guruhining tegishli inspektoriga Pensiya va nafaqalarni tayinlash guruhiga taqdim etilgan hujjatlarni ro'yxatga olish kitobiga qayd qilish orqali pensiya yig'majildiga tikilishi uchun taqdim etiladi.

10.2.-jadval

Pensiya va nafaqalarni tayinlash guruhiga taqdim etilgan hujjatlarni ro'yxatga olish

KITOB

T/r	Pensiya yig'majildi raqami	Pensioner yoki nafaqa oluvchi F.I.O.	Taqdim etilayotgan hujjat nomi (qisqacha ma'lumot)	Hujjat taqdim etish sanasi	Pensiya va nafaqalar tayinlash guruhi inspektori imzosi
1.					
2.					
3.					
4.					

Pensiya jamg'armasi ijro etuvchi apparati pensiya va nafaqalar to'lovlari uchun mablag'larni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi bo'linmalari tomonidan Pensiya jamg'armasining tegishli hududiy boshqarmalari uchun

ochilgan shaxsiy g'azna hisobvaraqlariga moliyalashtiradi. Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmasi pensiya va nafaqalar to'lovlari uchun mablag'larni g'aznachilik bo'linmalari tomonidan Pensiya jamg'armasining tegishli bo'limlari uchun ochilgan shaxsiy g'azna hisobvaraqlariga moliyalashtiradi.

Pensiya jamg'armasi bo'limi tuzilgan qaydnomalardagi summalarga mos mablag'larni pochta aloqasi ob'ektlari va tijorat banki filiallarining tegishli hisobvaraqlariga, shuningdek, ishlovchi pensionerlar bo'yicha tashkilotlarning hisobvaraqlariga moliyalashtiradi. Pensiya va nafaqalar to'lovini moliyalashtirish uchun yo'naltiriladigan mablag'lar qat'iy maqsadli yo'nalishda sarflanishi lozim. Nazorat maqsadida pensiya va nafaqalarni moliyalashtirish uchun to'lov hujjatlari Yo'riqnomaga muvofiq shakldagi To'lov hujjatlarini ro'yxatga olish kitobiga qayd qilinishi lozim.

10.6. Pensiya ta'minoti ichki nazorat guruhlarini shakllantirish mexanizmi va uning sub'ektlari

Ichki nazorat – tashkilotning jami xodimlari tomonidan riskni anglash darajasini belgilab beruvchi yuqori lavozimli shaxs, boshqa rahbarlar va qator davlat xizmatchilarining risklarni boshqarish tizimiga umumiy munosabatidir. Ichki nazorat davlat tashkilotida risklarni boshqarishning qolgan omillari uchun poydevor hisoblanadi. Intizom va tuzilmaviy bo'linmalar faoliyati tartibli tashkil qilinishini ta'minlaydi. U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ✓ risklarni boshqarish asosi (tashkilot rahbari hisoblanadi);
- ✓ tashkilotlarning riskka moyilligini aniqlash;
- ✓ tashkilotlarda jamoaviy boshqaruv organi tomonidan amalga oshirilayotgan risklarni boshqarish ustidan nazorat;
- ✓ barcha rahbarlar va xodimlar halolligi, ular tomonidan davlat xizmatchilarining ahloq qoidalariga rioya qilinishi;
- ✓ tashkilotlarning barcha xodimlari bilim va ko'nikmalarining yuqori darajasi;

- ✓ tashkilotlar rahbarlarining turli bo'g'indagi davlat xizmatchilari o'rtasida vakolat va majburiyatlarni taqsimlash tizimi.

Tashkilotlarning riskka moyilligi riskli muhit doirasida asosiy tushuncha hisoblanadi – ya'ni manfaatdor iste'molchilarga davlat xizmatlari taqdim etish jarayonida tashkilot o'z zimmasiga olishga tayyor moddiy zarardir. Riskka moyillik miqdoriy va sifat jihatidan aniqlanishi mumkin. Tashkilotlar strategiyasini ishlab chiqishda strategiyani hayotga tadbiq etishdan kutilgan samara va tashkilotlarning riskka moyillik uzviy bog'lanishda bo'lishini ta'minlash zarur.

Nazorat boshqaruvning bir funktsiyasi sifatida boshqariladigan ob'ekt faoliyati monitoringini amalga oshiradi. Monitoring qabul qilingan qarorlar maqsadi va samaradorligini baholash, ularning ijrosi natijalari yuzasidan chetlanishlarni aniqlash va ularni tuzatishni amalga oshirish imkonini yaratadi. Shunday qilib nazorat boshqaruvi shunday bosqichda amalga oshiriladiki, haqiqiy sodir etilgan voqelik qabul qilingan rejalarga muvofiq kelishi aniqlanadi. Agar chetlanishlardagi xolatlar salbiy bo'lsa, u holda ularning vujudga kelish sababi va aybdorlari aniqlaniladi va ularni tuzatishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilanadi.

Moliyaviy operatsiyalarga ta'sir qiluvchi risklar asosida moliyaviy risklarni o'rganamiz. Moliyaviy risklarni boshqarish o'z ichiga sakkizta o'zaro aloqador omillarni qamrab oladi, ular jumlasiga quyidagilar kiritiladi: ichki muhit; maqsad va vazifalar qo'yilishi; hodisalarni aniqlash; risklarni baholash; risklarga ta'sir ko'rsatish; ichki nazorat chora-tadbirlarini ko'rish; axborot ayirboshlash; monitoring.

«Taqdim etilishi zarur bo'lgan ijtimoiy xizmatlar uchun to'lovsizlik holati statistikasi va tasdiqlangan byudjet mablag'lari bo'yicha ijrosizlik, kelgusida kutilayotgan holatlarga, shuningdek, «yuqoridan quyiga» va «quyidan yuqoriga» yondoshuvlarini bir vaqtning o'zida qo'llanilishiga asoslanishi lozim. Ichki nazoratda bir hodisa boshqasiga turtki berishi mumkin, ayrim hodisalar bir vaqtning o'zida sodir bo'lishi mumkin. Shu kabi o'zaro aloqador jami xodisalar

davlat tashkiloti rahbariga ma'lum bo'lishi lozim»¹⁸⁵.

Pensiya jamg'armasi mablag'laridan qat'iy maqsadli foydalanilishni ta'minlash maqsadida Pensiya jamg'armasi bo'limlari tomonidan pensiya va nafaqalar to'lovi ustidan monitoring ishlari amalga oshiriladi. Pensiya jamg'armasi bo'limlarida Monitoring guruhi rahbari va har bir inspektori pensiya va nafaqa bo'yicha aniqlangan ortiqcha to'lovlar summolari, har oylik chegirmalar va undirilgan mablag'lar summasi, shuningdek har bir qarzdorlik bo'yicha ularning qoldiqlari oylik hisobotini yuritadi.

Monitoring o'tkazish davomida aniqlangan huquqbuzilish holatlari bo'yicha monitoring uchun mas'ul tomonidan shaxs yoki tegishli fuqarolarni o'z-o'zini boshqarish organi vakili ishtirokida dalolatnoma rasmiylashtiradi.

Pensiya jamg'armasi bo'limlari tomonidan joriy oyning 15-sanasiga qadar Pensiya jamg'armasining hududiy boshqarmalariga Talabnomalarni moliyalashtirish uchun pensionerlar va nafaqa oluvchilarning vafoti, ko'chib ketganligi, vaqtincha yo'qligi va boshqa sabablarga ko'ra to'lanmasdan qaytarilgan pensiya va nafaqalar summolari to'g'risida tezkor ma'lumotni mazkur Yo'riqnomaning muvofiq shaklda taqdim etadilar. Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmalari tomonidan to'lov oyining 18-sanasiga qadar Talabnomalarni moliyalashtirish uchun pensionerlar va nafaqa oluvchilarning vafoti, ko'chib ketganligi, vaqtincha yo'qligi va boshqa sabablarga ko'ra to'lanmasdan qaytarilgan pensiya va nafaqalar summolari to'g'risida jamlanma tezkor ma'lumotni mazkur Yo'riqnomaga muvofiq shaklda tuzadilar va Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi apparatiga taqdim etadilar.

Pensiya jamg'armasi ijro etuvchi apparati pensiya va nafaqalar to'lovi uchun xarajatlarni joriy oyning 15-sanasigacha — o'tgan to'lov oyi talabnomasi hisob-kitobidan kelib chiqib 50 foizdan kam bo'lmagan summalarda; joriy oyining 27-sanasigacha — Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmalari tomonidan taqdim

¹⁸⁵ Germaniyada risklarni boshqarish bo'yicha asosiy hujjat (Davlat sektorida ichki nazoratning xalqaro standartlari) da amalga oshirilgan, unga muvofiq risklarni aniqlash yondoshuvlari quyidagilardan iborat. Bir tomondan, tashkilotlarda maxsus ishchi guruh tuzilib, ularga barcha operatsiyalar, faoliyat jarayonlari va yo'nalishlarini tashkilot xodimlari vazifalariga nisbatan tahlil qilish, uning faoliyati bilan bog'liq barcha risklarni aniqlash topshiriladi. Boshqa tomondan, har bir bo'linma o'z faoliyati va u bilan bog'liq risklarni tahlil qilib borishi talab qilinadi, keyin esa tahlil natijalari yuqori bo'g'in rahbarlariga taqdim etiladi.

etilgan jamlanma tezkor ma'lumotlarda aks ettirilgan to'lanmasdan qaytarilgan pensiya va nafaqalar mablag'lari summalarini hisobga olingan holda joriy to'lov oyi talabining qolgan summasi moliyalashtiriladi.

Monitoring har oyda tanlov asosida Pensiya jamg'armasi bo'limida hisobda turgan pensionerlar va nafaqa oluvchilarning 8 foizidan kam bo'lmagan holda, 12 oy yakunlari bo'yicha esa barchasini qamrab olgan holda o'tkaziladi. Har yilning boshida Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'ining buyrug'i bilan monitoring o'tkazish grafigi tasdiqlanadi. Mazkur buyruqda Pensiya jamg'armasi bo'limining mas'ul xodimlarini ko'cha va uchastkalar bo'yicha biriktirish, ish rejasi (ish kuni tartibini nazarda tutgan holda, haftasiga kamida 2 kun mobaynida monitoring o'tkazilishi) va o'rganish grafigi; monitoring o'tkaziladigan kunda kamida 40 — 50 nafar pensioner va nafaqa oluvchilarni monitoringdan o'tkazish talablari ko'zda tutilgan bo'lishi lozim. Monitoring o'tkazish uchun mas'ul Pensiya jamg'armasi xodimi tegishli uchastkalarda yashovchi pensionerlar va nafaqa oluvchilar, ularning pensiyalari hamda nafaqalari miqdorlari aks ettirilgan ro'yxat bilan ta'minlanadi.

Monitoring o'tkazish davomida Pensiya jamg'armasi bo'limi tegishli pochta aloqasi ob'ektlaridan quyidagilarni talab qilish huquqiga ega:

- 22610 — «O'ZBEKISTON POCNTASI» AJ tarkibiy bo'linmalari tomonidan to'lanadigan pensiya va nafaqalar» balans hisobvarag'ining ko'chirmasi;
- pensiya va nafaqa to'lovi amalga oshirilgan ishonchnomalarning asl nusxalarini, shuningdek pensiya va nafaqalar to'lovi bilan bog'liq boshqa hujjatlarni.

Monitoring guruhi inspektorlari shuningdek Pensiya jamg'armasi bo'limiga qabulga kelgan pensionerlar va nafaqa oluvchilar bilan monitoring o'tkazadilar va monitoring natijalari bo'yicha anketani rasmiylashtiradilar. Monitoring uchun mas'ul monitoring natijalari bo'yicha hujjatlarni Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'iga taqdim etadi. Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'i monitoring natijalari bo'yicha tegishli qaror qabul qiladi yoki nazorat maqsadida qo'shimcha

o'rganishni tashkil etadi. Zarur hollarda Pensiya jamg'armasi bo'limi tasdiqlangan grafiklardan tashqari to'satdan o'rganishlar tashkil etish huquqiga ega.

Monitoring uchun mas'ul har bir pensioner va nafaqa oluvchi bilan suhbat o'tkazadi, natijasi bo'yicha Monitoring natijalari bo'yicha anketani to'ldiradi.

Monitoring davomida monitoring uchun mas'ul quyidagi faktlarni aniqlaydi:

- pensioner yoki nafaqa oluvchining tirik ekanligi;
- ishga joylashganligi;
- yashash joyi o'zgarganligi yoki O'zbekiston Respublikasidan tashqarisiga doimiy yashash uchun ko'chib ketganligi;
- jazoni ijro etish muassasasida ekanligi;
- doimiy (vaqtinchalik) ro'yxatdan o'tgan joyi;
- pasportning amal qilish muddati;
- keksalar va nogironlarning internat uylarida yashayotganligi;
- ishonchnoma orqali pensiya va nafaqa to'lovi to'g'ri to'lanayotganligi;
- pensiya va nafaqani qaydnomada ko'rsatilgan pensionerga yoki nafaqa oluvchiga shaxsan to'lanayotganligi;
- bank plastik kartochkasining mavjudligi;
- pensiya va nafaqa to'loviga ta'sir qiladigan boshqa holatlar.

Pensiya jamg'armasi bo'limi monitoring natijasida aniqlangan faktlar yuzasidan tegishli pochta aloqasi ob'ektlariga va tijorat banklari filiallariga kamchiliklarni bartaraf etish, shuningdek mablag'larni tiklashga oid zarur chora-tadbirlarni ko'rish uchun xat (murojaat) yuboradi. Pochta aloqasi ob'ekti va tijorat banki filiali kamchiliklarni bartaraf etish va o'zlashtirilgan mablag'larni yoki noqonuniy to'langan pensiya va nafaqalar summalarini tiklanishi bo'yicha chora-tadbirlar ko'radi. Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmasi tomonidan Pensiya jamg'armasi bo'limlari xodimlarini jalb qilgan holda o'tkazilayotgan monitoring sifati o'rganiladi.

Pensiya jamg'armasi bo'limi monitoring natijasida aniqlangan faktlar yuzasidan tegishli pochta aloqasi ob'ektlariga va tijorat banklari filiallariga kamchiliklarni

bartaraf etish, shuningdek mablag'larni tiklashga oid zarur chora-tadbirlarni ko'rish uchun xat (murojaat) yuboradi. Pochta aloqasi ob'ekti va tijorat banki filiali kamchiliklarni bartaraf etish va o'zlashtirilgan mablag'larni yoki noqonuniy to'langan pensiya va nafaqalar summalarini tiklanishi bo'yicha chora-tadbirlar ko'radi. Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmasi tomonidan Pensiya jamg'armasi bo'limlari xodimlarini jalb qilgan holda o'tkazilayotgan monitoring sifati o'rganiladi. Ortiqcha to'langan pensiya puli bo'yicha qarzdorlik to'liq uzilgunga qadar pensiya to'lash to'xtatilgan hollarda qolgan qarz sud tartibida byudjetga undiriladi. Ijrosi ta'minlangan ijro hujjatlari kuzatuv xati bilan tegishli tuman (shahar) sud ijrochilari bo'limiga qaytarilishi lozim.

10.6. Ichki nazorat va audit tizimining vazifalari

O'zbekiston Respublikasida huquqiy fuqarolik jamiyatini qurishda moliya va moliyaviy nazorat munosabatlari muhim ahamiyat kasb etadi. «Iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish jarayonini tegishli bozor infratuzilmasi, ya'ni bank tizimi, moliya tizimi, g'aznachilik, lizing, auditorlik, sug'urta, injiniring va boshqa tuzilmalarni rivojlantirmasdan turib amalga oshirish mumkin emas»¹⁸⁶.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996 yil 8 avgustdagi «Tekshiruvlarni tartibga solish va tekshiruvchi organlarning faoliyatini muvofiqlashtirish to'g'risida» 1503-sonli farmoni bilan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni tekshiruvchi idoraviy taftish xizmatlarining faoliyati to'xtatildi. Shu munosabat bilan vazirliklar, idoralar (O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligidan tashqari), kompaniyalar, korporatsiyalar, uyushmalarga mavjud taftish xizmatlarini tugatib, ularning tarkibiga kiruvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda faoliyatni tahlil etishning auditorlik shakllarini qo'llash haqida ko'rsatma berildi.

¹⁸⁶Inson manfaatlarini ustuvorligini ta'minlash – barcha islohot va o'zgarishlarimizning bosh maqsadidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2007 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2008 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi.//Xalq so'zi. 2008 yil fevral.

«Audit hujjati har xil hujjatlar shakliga ega bo'lishi – auditorlik ma'lumotnomasi, auditorlik xulosasi, ekspertiza haqidagi ma'lumotnoma, bildirgi xati, tekshiruvlar haqida hisobot va boshqalar bo'lishi mumkin»¹⁸⁷. Auditning oxirgi bosqichi aniqlangan xatoliklar va nomuvofiqliklarni jamlab, yakuniy hisobotni tuzishdir. Auditorlik hisoboti yakuniy audit hujjati sifatida qaraladi. Korxona, tashkilot rahbariyatiga beriladigan va o'tkazilgan tekshiruv natijalari haqida axborotni o'zida saqlaydigan har qanday rasmiy hujjatni auditorlik hisoboti deb tushuniladi.

Hisobot ichki auditning yozma axboroti asosida tuzilib, unda hisob va hisobotda aniqlangan barcha kamchiliklar va xatoliklar haqidagi ma'lumotlar bo'lishi, shuningdek, hisobotning ishonchliligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan xatolar va tuzatishlar ajratib ko'rsatilishi lozim. «Yozma axborot ikki nusxada to'ldiriladi. Bittasi korxona rahbari va bosh buxgalteriga tanishish hamda, e'tirozlar va munozarali masalalarni hal qilish uchun beriladi. Ikkinchisi esa ichki audit hisobotini yozish uchun qo'llaniladi va keyinchalik ichki audit xizmati arxiviga saqlashga topshiriladi»¹⁸⁸.

10.3.-jadval.

(Ilovaga oboramiz) Ichki nazorat va audit tizimining maqsadi, vazifalari va takomillashtirish shartlari¹⁸⁹

Ichki nazorat va audit tizimining maqsadi	Ichki nazorat va audit tizimining vazifalari	Ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish shartlari
Me'yoriy-qonuniy hujjatlarga rioya qilishni	Qonun hujjatlari, me'yoriy -huquqiy aktlarga rioya qilish, davlat funktsiyalari bajarilishi, davlat moliyaviy va nomoliyaviy resurslarini ishlatilishining	Faoliyatni ma'muriy reglamentatsiya qilinadigan va

¹⁸⁷ Danilevskiy Yu.A. Audit: voprosi i otveti. – M.: Buxgalterskiy uchët., 2010. –S.112.

¹⁸⁸ Evdokimova A.V., Pashkina I.N. Vnutrenniy audit i kontrol finansovo-xozyaystvennoy deyatel'nosti organizatsiya. Prakticheskoe posobie. M.: Izdatel'sko-torgovaya korporatsiya. "Dashkov i K". 2009.

¹⁸⁹ Organizatsiya vnutrennego kontrolya i audita.

<http://www.biznes33.ru/bigplayer/view/3758/>

ta'minlash	samaradorligi to'g'risidagi ob'ektiv ma'lumotlarni taqdim etish	boshqa hujjatlarni ishlab chiqish va amalga oshirish
Faoliyat samaradorligini oshirish	Amalga oshirilayotgan operatsiyalar va jarayonlarni samaradorligini, ishlatilayotgan moliyaviy va nomoliyaviy resurslarni aniqlash	Natijalar bo'yicha boshqarish tamoyillari va mexanizmlarini yaratish
Davlat funksiyalari bajarilishi ning sifatini oshirish	Amalga oshirilayotgan operatsiyalar va jarayonlarni maqsadga muvofiqligini aniqlash	Ichki nazorat va auditni axborot bilan ta'minlash tizimini takomillashtirish
	Operatsiyalarni amalga oshirish va ularning hisobotda ifodalanilishiga, operatsiyalar va jarayonlarni boshqarish tartibiga, faoliyatni ma'muriy reglamentatsiya qilinadigan va boshqa hujjatlarga rioya qilinishini ichki nazorat qilish va audit o'tkazish	Ichki nazorat va audit tizimini zarur resurslar, jumladan, (mehnat resurslari) kadrlar bilan ta'minlash
	Faoliyat ko'rsatkichlari bilan xaqiqiy qo'rsatkichlar o'rtasidagi farqlarni tahlilini amalga oshirish, xato qilish sabablarini o'rganish, xatolar bo'yicha ularni ogohlantirish chora-tadbirlari to'g'risida takliflar berish	Ichki nazorat mexanizmi va auditni takomillashtirish
		Halqaro amaliyotdan o'tgan tajribalar va

		mexanizmlardan foydalanish

O'zbekiston Respublikasida ichki audit xizmati hisobotlarining turi korxonalarda ichki audit xizmati haqidagi nizom bilan tartibga solingan. Tekshiruv natijalari bo'yicha tegishli hisobotlar ishlab chiqiladi va tekshiruvlarni bevosita o'tkazgan xodim (xodimlar) tomonidan imzolanadi. Tashkilotda ichki auditor hisoboti ishlab chiqilgan shaklda tuzilishi kerak va quyidagilarni o'z ichiga olishi lozim:

- aniqlangan chetga chiqishlar ro'yxati;
- chetga chiqishlar aniqlangan vaziyatlar ro'yxati;
- aniqlangan chetga chiqishlarning korxonaga ta'siri nuqtai nazaridan baholash;
- ushbu chetga chiqishlarni tuzatish bo'yicha tavsiyalar.

Ichki auditor hisobotiga kirish, tahliliy va yakuniy qismlar kiritilishi kerak. Kirish qismida tekshiruv ob'ekti haqida axborot aks ettiriladi. Tahliliy qism auditni o'tkazish, auditorlik riskini aniqlash, tekshiruv ob'ektlarini tanlashni asoslashga auditorning yondashuvini tizimli bayon qiladi va asoslab beradi.

Hujjatning ushbu qismida ishda mansabdor shaxslar tomonidan sodir etilgan va tekshiruv davomida aniqlangan chetga chiqishlar va kamchiliklarni yoki hech qanday chetga chiqishlar va kamchiliklar aniqlanmaganligini tasdiqlovchi dalillar keltiriladi. Tekshiruv natijalari bo'yicha to'g'ri qaror qabul qilish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlar ochib beriladi. Shuningdek, korxona, tashkilotning yutuqlari va ijobiy faoliyat natijalari ham yoritiladi. Materialni bayon qilish shakli bo'yicha avval bo'linmalar va korxona uchun mazmunli tusga ega bo'lgan jiddiy kamchiliklar ko'rsatib beriladi, so'ngra e'tirozlar shakl bo'yicha ochib beriladi.

Hisobotning yakuniy qismi auditorning tekshiruv ob'ektining buxgalteriya hisobi, ichki nazorat va hisobot tizimi holati haqidagi umumiy xulosasi, shuningdek, aniqlangan chetga chiqishlar va xatolarni bartaraf etish bo'yicha takliflarini o'z ichiga oladi.

Ichki auditor hisobotini tuzishda jiddiy xatoliklar bayon qilinadi, hisobotning ishonchliligi darajasi haqida umumiy hulosasi qilinadi hamda uning ishonchliligini pasaytiradigan yoki shubha ostiga oladigan xatoliklar alohida ko'rsatiladi. Ichki auditorning fikri amaldagi qonunchilik hujjatlariga tayangan holda tasdiqlangan bo'lishi hamda bunday fikr bildirish sabablari keng asoslangan va dalillarga ega bo'lishi kerak. Hujjatda suiste'molchiliklar va qonundan chetga chiqishlarni aniqlash bo'yicha bo'linmaning hujjatlari ham e'tiborga olinishi lozim.

Ichki auditorlar "zaif" tomonlarni bartaraf etilishi va tekshiruv asosida tavsiya etilgan tadbirlarning o'z vaqtida o'tkazilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi. Ichki audit ishining natijalarini umumlashtirish tashkilot, korxona faoliyatida aniqlangan chetga chiqishlarni bartaraf etish bo'yicha qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan tekshiruv natijalarini guruhlashtirish va tizimlashtirish bo'yicha metodik uslublar majmuasini o'z ichiga oladi.

Umumlashtirish natijasi shuningdek, auditor tomonidan amaldagi qonunchilik va korxona yoki tashkilot rahbariyatining ichki ko'rsatmalari buzilishini oldini olish bo'yicha ishlab chiqilgan tadbirlar ko'rinishida ham bo'lishi mumkin. Bir-biriga o'xshash kamchiliklar jadvallar, chizmalar, grafiklar, ma'lumotlar, dasturlar va boshqa hujjatlarda tegishli metodik usullar yordamida umumlashtiriladi.

10.4.-jadval.

Ichki auditni o'tkazishda kamchiliklarni umumlashtirish usullari

Kamchiliklarni xronologik guruhlashtirish	Nazorat qilinayotgan sub'ektning moliyaviy-xo'jalik faoliyatida yuzaga kelgan kamchiliklarni guruhlash
Kamchiliklarni tizimli guruhlash	Nazorat qilinayotgan sub'ektning moliya-xo'jalik faoliyatida aniqlangan kamchiliklarning ushbu guruhlari o'xshashligi va mazmuniga qarab, auditor tomonidan xronologik ketma-ketlikda qayd etiladi.
Xronologik-	Guruhlash auditda aniqlangan kamchiliklarni

tizimli guruhlash	umumlashtirish imkonini beradi.
Oraliq nazorat natijalarini hujjatlashtirish	Nazorat ob'ektlarining tekshiruv (kassa taftishi, moddiy boyliklarni tanlanma asosida inventarlash, xronometraj audit kuzatuvi, auditning tematik tekshiruvlari) paytidagi holatini guvohlash uchun oraliq bosqichlarda nazorat protseduralarini bajarish jarayonida ularni rasmiylashtirishda metodik uslub sifatida qo'llaniladi.
Kamchiliklarni tahliliy guruhlash	Iqtisodiy tahlil, statistik usul, iqtisodiy-matematik usul kabi metodik uslublar yordamida axborotnomalar, jadvallar tuziladi, audit jarayonida aniqlangan o'xshash kamchiliklar umumlashtiriladi.

Ichki audit natijalari yakuniy hujjatda yozma shaklda aks ettiriladi. Ular aniq, xolis, lo'nda va konstruktiv holda bayon etilgan bo'lishi kerak. Bunday hujjatlarning qanchalik sifatli tuzilishi auditor ishining sifatidan dalolat beradi.

Ichki auditning yakuniy hujjatlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- rahbariyat uchun axborot;
- faoliyati tekshirilgan bo'lim uchun axborot;
- tashkilotning manfaatdor bo'limlari (masalan, texnik nazorat bo'limi, xavfsizlik xizmati, kadrlar bo'limi) uchun axborot;
- tashqi auditorlar uchun axborot va dalillar;
- ichki nazoratni yaxshilash uchun tavsiyalar va takliflar.

Respublikada auditorlik faoliyatini amalga oshirish uchun zarur qonuniy-huquqiy baza shakllantirilgan, uni faol rivojlantirish uchun amaliy iqtisodiy rag'batlar va soliq imtiyozlari yaratilgan.

O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq hamda mustaqil audit tizimini yanada rivojlantirish, auditorlik xizmatlari sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Auditorlik faoliyati sifat nazoratiga oid ma'lum bir ishlarni tashkil etishda auditorlik tashkiloti

standartlariga tayanishi lozim. Amaliyotda «Auditda ish sifatining nazorati» nomli 220-xalqaro audit standarti (XAS-220) va «Auditor ishining sifat nazorati» nomli 5-son auditorlik faoliyati milliy standarti (AFMS-5) belgilangan. Auditning sifatini umumiy nazorat qilish auditorning ma'lum shaxsiy xususiyatlariga (halollik, obektivlik, mustaqillik, professionallik, kompetentlilik) auditorlik guruhi a'zolari o'rtasida ishlarning asosli taqsimlanganligiga; sifat standartlariga rioya qilinishi bo'yicha auditorlarning ishlari ustidan nazoratga; sifatni nazorat qilish siyosati va amallarining samaradorligi ustidan nazorat o'rnatishiga asoslanadi.

Auditorlik faoliyatining yuqori sifati uning dastlabki, joriy va keyingi nazorati ta'minlashi lozim. Dastlabki nazorat auditorlar va auditorlik tashkilotlarini attestatsiyadan o'tkazish va litsenziyalash bosqichida bajariladi.

Joriy nazorat ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: alohida auditorlik tekshiruvlarini nazorat qilish va auditning umumiy nazorat qilish. Auditor ishi sifatini nazorat qilishni tashkil etish yo'nalishlariga quyidagilarni kiritish mumkin: ishi sifatini nazorat kriteriylari; nazorat yo'nalishlari; nazorat shakllari:

Auditor ish sifati asosiy kriteriyalariga O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonun meyorlari; O'zbekiston Respublikasining auditorlik faoliyatining shartlari va litsenziyalashgan talabnomalar; Profesional axloq qoidalari; O'zbekiston Respublikasi auditorlik faoliyatining milliy standartlariga talablar; Milliy standartlarimizga mos keladigan xalqaro standartlarga talabnomalar;

Auditor ish sifati nazorat yo'nalishlari: Aloxida auditorlik tekshiruvlarini nazorat qilish va umumiy sifat nazorati amallari kiradi. Aloxida auditorlik tekshiruvlarini nazorat qilish bu

1. Meyoriy xujjatlarda belgilangan: Auditorlarning mustaqillikni, professionallikni va kompanentlilikini taminlash; Auditorlar uchun erkin xarakatni taminlab berish; Auditning yozma programmalaridan foydalanish.

2. Kuzatuv: auditorlar ishining joriy nazoratini taminlash; xolis xarakatlanishni qabul qilish uchun xo'jalik yuritish subektida buxgalteriya xisobidagi muammoli savollarni bilish;

3. Tekshiruv: auditorlar tomonidan auditorlik tekshiruvlarini standartlarga mos kelishligini, xujjatlarning to'liqligini, maqsadga erishishni taminlash uchun o'tkazilgan barcha ishlarni tekshirish amallari kiradi.

Umumiy sifat nazorati: mustaqillik; xizmatchilarga vazifa; maslaxat; kuzatuv; ishga yollash; professional darajaning oshishi; xizmat yuzasidan siljishlar; mijozlar bilan aloqalar va ularning muddati; nazorat qilish.

Auditor ish sifati nazorat shakllari uch bosqichda tashkil etiladi. Birinchisi asosiy auditorni o'zining assistentlari ustidan nazorati. Asosiy auditor audit o'tkazilayotgan jarayonda ishlayotgan assistentlarini doimiy nazorat qilishi va ishga yo'naltirib turishi kerak. Assistent, asosiy auditoridan professional darajasi bilan farq qiluvchi shaxs. Assistentdan farqli o'laroq asosiy auditor o'tkazilgan audit uchun to'liq javobgarlikni o'z bo'yniga oladi. Assistentlarga vazifalar berilganda ular o'zlarining majburiyatlari va amallarini yani xo'jalik yurituvchi subektlari auditorlik tekshiruvda yuzaga keladigan muammolar audit amallarini o'tkazish ko'lamini va mohiyati tasir ko'rsatadigan qo'llash borasida tegishli tarzda ko'rsatmalar berilishi kerak.

Ikkinchidan auditorning ishi yuzasidan auditorlik tashkilotining nazorati. Mijoz uchun o'tkaziladigan auditorlik tekshiruvining auditorlik rejasini va dasturini asoslanganligini tekshirish va muloxaza yuritish; Auditorlik printsiplarining tashkiliy axloqiyligiga qattiq rioya qilish (auditor sifatida, mijozga maslaxat berish bilan yo'naltirilmagan). Mijozni oldingi tekshirilgan asosiy auditor tomonidan berilgan xulosasini qaytadan, bepul tekshirilganligini tekshirish.

Uchinchidan tashqi nazorat tashkil etilishi. Tashqi nazorat davlat organlari tomonidan o'tkaziladi, bu nazorat amaldagi qonunga va meyoriy hujjatlarga asosan davriy va majburiylik tamoilida olib boriladi. Auditorlik ish sifatini tashqi nazorat qilish obektlari:

- auditorlik tashkilotining ichki standartlari tizimi;
- auditorlik tashkilotining ichki nazorat tizimi;
- alohida auditorlik tekshiruvlari;
- audit sifatini tashqi tekshirishning asosiy yo'nalishlari;

- auditorlik faoliyatida amaldagi qoidalar (standartlar)ni auditorlik tashkilotidagi ichki standartlariga mos ekanligini tekshirish;
- auditda ichki sifat nazorati tizimining tashkil etilganligi.

10.7. Xorijiy davlatlar pensiya ta'minotida ichki nazorat va audit olib borilishi

Hozirgi kunda byudjet intizomiga rioya qilish, moliyaviy nazoratning rolini oshirish masalasi nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham avvalo umumjamiyat manfaatlari nuqtai-nazaridan namoyon bo'lmoqda. Byudjet intizomiga rioya etilishi, ichki nazorat aksariyat rivojlangan davlatlarda samarali tarzda amalga oshirilmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar pensiya ta'minoti tizimi oldidagi turli muammolar mavjudligiga qaramasdan bosh masala - pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash va pensiya fondining xarajatlariga mablag'larining etarli darajasini kafolatlash hisoblanadi. Pensiya ta'minoti tizimida mazkur vazifa yangi emas, ayniqsa, taqsimot-tortiluvchan davlat pensiya tizimi amalda ishlayotgan mamlakatlarda muammolarni keskinlashtiradi.

Taqsimot-tortiluvchan davlat pensiya tizimi Beverij va Bismark modellarining xususiyatlaridan kelib chiqadi. Evropa Ittifoqi mamlakatlarida sug'urtaviy pensiya ta'minoti tizimi quyidagi tamoyillar asosida shakllandi:

- ☐ iqtisodiy faol aholini sug'urtalash;
- ☐ pensiya to'lovlarini ishchilar va sug'urtalanganlarning sug'urta badallari hisobidan moliyalashtirish;
- ☐ amalga oshirilayotgan pensiya to'lovlarini sug'urtalanuvchining avvalgi daromadlari va sug'urta stajiga bog'liqligini ta'minlash.

Evropaning Germaniya, Frantsiya, Italiya, Ispaniya va Gretsiya kabi mamlakatlarda ushbu mexanizmdan keng foydalanildi. Mazkur mamlakatlarda pensiya ta'minoti tizimi yagona kontseptsiya asosida faoliyat yuritilgan-da, ularning ba'zi farqli jihatlari mavjud. Xususan, moliyalashtirish, tashkiliy tuzilma va

funktsional vazifalari shular jumlasidandir. Shu boisdan, sug'urtaviy pensiya modeli Evropa Ittifoqi mamlakatlarida aralash shakllarda namoyon bo'ladi. Masalan, taqsimlash (majburiy sug'urta pensiyasi), qo'shimcha pensiya dasturlari (Frantsiya va Ispaniya) taqsimot pensiya tizimi shaklida amalga oshadi, to'lovlarni kapital qo'yilmalarga yo'naltirish (Niderlandiya). Mohiyatan bir-biridan farqli tarzda yuzaga kelgan bo'lsa-da, lekin amaliyotda ular o'zaro aralash holda ham amal qiladi. Evropa Ittifoqi mamlakatlarida tizimda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ushbu ikki modelning integratsiyasini kuzatish mumkin. Jumladan, bir qator mamlakatlarda universal pensiya ta'minoti tizimlari vujudga kelib, amalga oshayotgan tub iqtisodiy o'zgarishlar sug'urtaviy pensiya ta'minotining yuzaga kelishiga imkon bermoqda. Qo'shimcha pensiya ta'minoti tizimining majburiy (Buyuk Britaniya) shakli joriy etilishi kabilar bunga misol bo'ladi.

Jahondagi mavjud pensiya tizimlarini isloh qilish, davlatning ijtimoiy siyosatini o'zgartirish bilan birgalikda olib borilmoqda. Islohotlar jarayonida jahon jamoatchiligining asosiy vazifasi avlodlar xamjihatligi tamoyili asosida qurilgan davlat pensiya ta'minoti institutini saqlab qolish va rivojlantirishdan iborat.

Evropa Ittifoqi mamlakatlari uchun davlat boshqaruvi sektorida ichki nazorat va audit olib borish majburiy hamda rivojlantirish zarur deb talab qo'yilgan. Hozirgi kunda ichki auditning «jozibadorligi» davlat pensiya fondlarining moliyaviy natijalarini yaxshilashning muhim omiliga aylanmoqda. Pensiya xarajatlarining natijasini yaxshilash va samaradorligini oshirish hozirgi zamon moliyaviy menejmentini yaratish bilan erishilmoqda. Mazkur tizimning asosiy komponentlaridan biri - ichki nazorat va auditdir. Davlat boshqaruvi organlari majburiy atributi sifatida ichki nazorat va audit AQShda 1950 yildan boshlab «Davlat tashkilotlari sohasida buxgalteriya hisobini yuritish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qonunga hamda «Audit va hisob-kitob yuritish to'g'risida»gi qonunga asosan shakllantirilgan.

«Audit va hisob-kitob yuritish to'g'risida»gi qonunga hamda AQShning Bosh Nazorat boshqaruvining talablariga muvofiq, hisob-kitob yuritish, byudjet

tashkilotlari, byudjetdan tashqari fondlarning moliyaviy natijalari va ularda samarali nazoratni amalga oshirish to'g'risida to'liq axborot beradigan Ichki nazorat va audit tizimi yaratildi. Davlat boshqaruvi sektoridagi ichki nazorat va audit joriy qilish ishlari rivojlangan mamlakatlardagi korporativ sektordagi katta tajribaga tayanildi.

Ichki nazorat va audit tizimi faoliyatining zamonaviy funktsiyalarini aniqlashda A.Kent 1948 yil mart oyida nashr etgan «Ichki audit» maqolasida operatsion audit (**operations audit**) termini ishlatildi¹⁹⁰. Keyinchalik boshqaruv auditi (**management audit**), kompleks audit (**comprehensive audit**), audit samaradorligi (**performance audit**), ishlatilgan pullar natijasida erishilgan qiymat (**value-for-money audit**), (risk) xatarlarni tahliliga asoslangan audit (**risk-based\system audit**) kabi bir qator tushunchalar amaliyotga kiritilib, ichki nazorat va audit tizimi xodimlarining funktsiyalari takomillashtirildi.

Xorijiy mamlakatlarda pensiya tizimini boshqarish, qonunchilik bazasini takomillashtirish, hisob-kitoblarni olib borish, badallarni yig'ish va pensiya to'lovlarini amalga oshirish bo'yicha davlat moliyaviy nazoratini yanada kuchaytirilmoqda. Pensiya amaliyotida xususiy va korporativ sektorda tajribadan o'tgan yondoshuvlardan foydalanish bilan pensiya fondlarida ichki nazorat kuchaytirilmoqda.

Xorijiy mamlakatlarda "shtat nazoratining asosiy mexanizmi - auditdir. Ba'zi shtatlarda shtat qonunchiligi va agentliklari davlat pensiya tizimlari ustidan bevosita audit vakolatiga ega. Masalan, Virjiniya Nafaqa Tizimi (VNT) Nazorat Akti (Virginia qonunlar majmui 30-78 va undan keyingi moddalar) Virjiniya Qo'shma Qonuniy Audit va Qayta ko'rish Qo'mitasini (QQAQQ) Virjiniya Nafaqa Tizimi (VNT) davomiy nazorat uchun mas'ul bo'lishini boshqarib boradi. QQAQQdan Virjiniya Nafaqa Tizimi investitsiyalar samaradorligi xulosalarini davriy choraklik hisobotlar va yarim yillik hisobotlarda nashr etish talab etiladi. Viskonsiya shtatida, Viskonsiya Nafaqa Tizimi moliyaviy auditni Qonuniy Audit

¹⁹⁰Premchand A. GOVERNMENT BUDGETING AND EXPENDITURE CONTROLS (INTERNATIONAL MONETARY FUND) Washington, D.C.2003. -P 44.

Byurosi olib boradi va u moliyaviy hisobotlarni adolatli taqdimotini baholashni o'z ichiga oladi.

Audit kengashning ichki nazorati va qonun, siyosat va yo'riqnomalar bilan mosligini baholaydi. Qonuniy Audit Byurosi kengashning siyosati va boshqaruv amaliyoti auditini o'z ichiga oluvchi ikki yillik samaradorlikni baholashni olib boradi. Minnesotada Shtat Auditori Ofisi 700 davlat pensiya fondlari ustidan investitsiyaga oid, moliyaviy va aktuariy hisobotlarini tekshiradi. Aktivlari 10,0 mln. dollardan kamroq bozor qiymatiga ega davlat pensiya ta'minoti Shtat Auditori Ofisiga hisobot berishi talab etiladi"¹⁹¹.

“Pensiya tizimida tashqi nazorat tizimning moliyaviy hujjatlari mustaqil auditi diplomli jamoat buxgalteri tomonidan pensiya tizimi qonunchiligiga muvofiq olib boriladi. Boshqaruv kengashi, ijrochi direktor va xodimlar barchasi ichki nazorat uchun mas'ul. Lekin, ichki riskni boshqarish asosan ichki auditor tomonidan olib borilgan ichki auditdan iborat. Ichki auditorlar pensiya tizimi boshqaruvini tekshirishdan tashqari, pensiya boshqaruvi tarkibidagi vasiylar kengashi va xodimlarni o'qitish kabi ko'plab vazifalarni bajaradi. Masalan, 1995 yildagi Viskonsin 274-qonuni kengashda ichki auditor vazifasini belgiladi. Shartnomaga ko'ra, Ichki auditor tomonidan boshqarilgan ichki audit bo'limi Boshqaruv kengashi faoliyatini ko'rib chiqishi mumkin va Boshqaruv kengashi qarorlariga ruxsat beradi. Auditor auditni, riskni baholarini, tadqiqot loyihalarini va kengash yo'naltirishiga ko'ra boshqaruvni qayti ko'rib rejalashtiradi va olib boradi; kengashning moliya muassasalari, investitsiya maslahatchilar va kengash uchun investitsiya xizmatlarini ko'rsatuvchi har qaysi tomonga shartnomalarini tekshiradi.

Yuqori darajadagi boshqaruvchilar va fond vasiylari, ichki auditorlarga hisobot berish bilan bo'lishi mumkin bo'lgan muammolar va ularni to'g'irlash haqida qaror chiqaruvchilarga maslahat beradi. Shunday qilib, tashqi auditor bilan qiyoslaganda, ichki auditor butun chuqurroq bilimga ega va pensiya tizimi

¹⁹¹ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 107-111.

faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Ichki auditorlar Davlat Pensiya Fondi Auditorlari Assotsiatsiyasi (Association of Public Pension Fund Auditors) (APPFA)ga bo'ysinadi. Davlat Pensiya Fondi Auditorlari Assotsiatsiyasi 1991 yilda Chikago, Kolorado, Illinoys, Nyu-York va Viskonsin pensiya tizimlarining 4 nafar ichki auditorlari tomonidan shakllantirildi. Shundan beri AQSh va Kanadada uning a'zosi 72 taga etdi. Amerika Qo'shma Shtatlarning yirik: shtat va mahalliy pensiya tizimlarini o'z ichiga oladi¹⁹².

Davlat Pensiya Tizimi Asosiy Auditorlari Assotsiatsiyasi tomonidan 2003 va 2007 yillarda moliyaviy nazorati kuchaytirildi. "Investitsion risklar va risklarni e'tibor qaratishdagi oddiy tajribalar" va "Belgilangan pensiya va pensiya rejalaridan foydalanishdagi risklarni kamaytirishdagi nazorat"¹⁹³ kabi hujjatlar davlat pensiya tizimi duch keladigan barcha yirik risklarni mavjudligini va bu risklarni boshqarish mexanizmlarini tizimli ravishda ko'rib chiqadi"¹⁹⁴.

Davlat sektoridagi risklarni boshqarish sohasi davlat ijtimoiy xizmatlarini taqdim etish va ularni ko'zda tutilgan darajada ushlab turishga ta'sir qiluvchi tahdidlar va ehtimollarni o'z ichiga qamrab oladi. Risklarni boshqarish davlat boshqaruvi sektori uchun umumiy ko'lamda bo'lgan davlat xizmatlarini taqdim etish yo'li bilan ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishda tashkilotning vazifasini aniqlashtirishdan boshlanadi. Shakllantirilgan vazifadan kelib chiqqan holda tashkilot rahbarlari quyidagilarni amalga oshirishi lozim:

- tashkilotlar faoliyatining strategik maqsadlarini belgilash;
- ularga erishish strategiyasini ishlab chiqish;
- tashkilotlarning barcha bo'linmalari oldiga qo'yilgan maqsadlar va ular bilan mushtarak vazifalar bilan bog'langan tizimni shakllantirish;
- o'z maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun xodimlar olib borishi lozim bo'lgan operatsiyalarni aniqlash.

¹⁹² Association of Public Pension Fund Auditors. The Insiders Who Audit Public Pension Funds. <http://www.appfa.org> (Accessed 5/16/2007.)

¹⁹³ Both reports are available at APPFA's Web site at <http://www.appfa.org/> Public Pension Systems: Statements of Key Investment Risks and Common Practices to Address Those Risks.

¹⁹⁴ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 99

Risklarni boshqarish bo'yicha Qo'shimchalarda keltirilgan *INTOSAI* standartlarida aniq tartibning batafsil tavsifi keltirilgan. Ular «keng ko'lamli kontsepsiya» ni o'zida aks ettirilgan, shular doirasida davlat idoralari mustaqil ravishda risklarni boshqarish sohasida o'z siyosatlarini ishlab chiqishi mumkin¹⁹⁵. Mazkur standartlar ikki qismdan tarkib topgan: avval risklarni boshqarishga ta'rif beriladi va mazkur jarayonning yaxshilash omillari yoritib beriladi.

Risklarni boshqarish vositalari va yondoshuvlari haqidagi bo'limga quyidagilar kiritilgan: maqsadlarni muvofiqlashtirish va aloqalarni boshqarish; o'zgarishlarni boshqarish; bilimlarni boshqarish; faoliyat ko'rsatkichlarining balanslashtirilgan tizimi; etalon tahlil; tizimli nazorat; xarajatlar va natijalarni taqqoslash; sifatni boshqarish.

Xorijiy mamlakatlarning davlat tashkilotlarida risklarni boshqarishni tashkil etishda Germaniya tajribasi ham muhim o'rin tutadi. Germaniya davlat tashkilotlarida risklarni boshqarish aniq tartibga soluvchi qoidalarga mutanosiblikda yagona namuna asosida amalga oshiriladi. Ular davlat moliyasi sohasidagi oliy nazorat organlari xalqaro tashkilotlarining standartlariga asoslanadi. Davlat boshqaruvi sektori muassasalarida faoliyat yuritish tartibi Germaniya Ichki ishlar vazirligi tomonidan "Tashkilotlar faoliyatini tahlil qilish va kadr resurslariga ehtiyojlarni hisoblash bo'yicha Yo'riqnoma"ning maxsus bo'limida aniqlashtirilgan. Davlat tashkilotlari duch keladigan risklarni boshqarish tizimida tahlilga tortish, davlat menejmentini takomillashtirish va davlat moliyasi barqarorligini ta'minlashda salmoqli hissa qo'shgan.

Davlat sektorida ichki nazoratning xalqaro standartlari risklarni boshqarish bo'yicha yo'riqnoma byudjet ijrosini baholash uchun baza hisoblanadi. Davlat sektorida ichki nazorat xalqaro standartlariga bog'liq ravishda byudjet tashkilotlarida risklarni boshqarishga faol tatbiq qilinmoqda. Risklarni boshqarish jarayonida ichki nazorat uning ajralmas tarkibiy qismi sifatida e'tirof qilindi. Davlat sektorida ichki nazoratning xalqaro standartlar va risklarni boshqarish

¹⁹⁵ INTOSAI standartlar asosida tashkilotlarda ichki nazorat va risklarni boshqarish haqida fundamental yo'riqnoma yotadi. Ichki nazorat va risklarni boshqarish tamoyillari barcha tashkilotlar – davlat va xususiy, tijorat va notijorat tashkilotlari uchun yagona hisoblanadi. Pensiya fondlarining o'ziga xosligini e'tiborga olish maqsadida INTOSAI tomonidan shu sohada maxsus hujjat ishlab chiqilgan.

bo'yicha Qoidalar "Davlat moliyasi sohasidagi oliy nazorat organlari, xalqaro tashkilotining ixtisoslashtirilgan qo'mitasi" - **INTOSAI** tomonidan ishlab chiqilgan. **INTOSAI** faoliyati bilan davlat auditining xalqaro standartlari asosida tartibga solinadi. Ichki nazorat va risklarni boshqarish o'rtasidagi o'zaro aloqa **INTOSAI** standartlarida quyidagicha ifodalanadi: risklarni boshqarish – ichki nazoratning natijasi hisoblanadi; ichki nazorat risklarni boshqarish tizimining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ayni vaqtda risklarni boshqarish kontseptsiyasi tashkilotlarning missiyasi va strategik maqsadlari rahbarlar tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar uchun asos bo'lishi lozimligi to'g'risidagi fikrlar bir qadam oldinga chiqadi. Shuningdek, rahbarlarga tashkilot ichida va undan tashqarida sodir bo'layotgan aniq hodisalarga samarali javob berish instrumentini taqdim etadi. «Risklarni boshqarish deganda, boshqaruv organlari va davlat tashkilotlarining barcha xodimlari tomonidan amalga oshiriladigan nazorat jarayoni hisoblanadi»¹⁹⁶. Tashkilotlar strategiyasini ishlab chiqishga yo'naltirilgan va uning barcha bo'lim hamda darajalariga taalluqli sanalib, quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:

- tashkilotlar faoliyatiga ta'sir qiladigan riskli hodisalarni aniqlash;
- tashkilotlar faoliyati bilan bog'liq risklarni to'xtatib qolish;
- tashkilotlarning maqsad va vazifalarini amalga oshirishda qat'iylikni ta'minlash.

Davlat sektorida ichki nazoratning xalqaro standartlarida amalga oshirilgan, unga muvofiq risklarni aniqlash yondoshuvlari quyidagilardan iborat. Bir tomondan, tashkilotlarda maxsus ishchi guruh tuzilib, ularga barcha operatsiyalar, faoliyat jarayoni va yo'nalishlarini tashkilotlar vazifalariga nisbatan tahlil qilish, uning faoliyati bilan bog'liq barcha risklarni aniqlash topshiriladi. Boshqa tomondan, har bir bo'linma o'z faoliyati va u bilan bog'liq risklarni tahlil qilib borishi talab qilinadi, keyin esa tahlil natijalari yuqori bo'g'in rahbarlariga taqdim etiladi. Oddiy kommunikatsion kanallarga qo'shimcha tarzda yuqori bo'g'in rahbarlariga sodir bo'layotgan

¹⁹⁶Gracheva M.V. Upravlenie riskami v gosudarstvennix vedemstvax i opit Germanii. \ Finansi. –M.: 2012. №1. – S.66.

buzilishlar yoki salbiy holatlar haqida axborot uzatish uchun maxsus nazorat tashkil qilish talab qilinadi.

Tayanch so'z va iboralar

Pensiya jamg'armasi barqarorligi, pensiya ta'minoti, yagona ijtimoiy to'lov, jamg'arib boriladigan pensiya tizimi, ish staji, arxiv, moliyaviy xavfsizlik, ijtimoiy risk, ichki nazorat, nazorat muhiti, pensiyadan chegirmalar, kompleks audit, ichki nazorat va audit tizimi, xatarlarni tahliliga asoslangan audit.

Takrorlash uchun savollar

1. Byudjet tashkilotlarida nazorat muhiti qanday shakllantiriladi?
2. Pensiya jamg'armasida ichki nazorat funksiyalari nimalardan iborat?
3. Pensiya ta'minotida ichki nazoratning maqsadini aytib bering.
4. Pensiya ta'minotida ichki nazorat deganda nimani tushunasiz?
5. Xorijiy mamlakatlarning pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish yo'nalishlarini aytib bering.
6. «Yagona ijtimoiy to'lovni taqsimlash, xarajatlarni qoplash bo'yicha summalarning to'lanishini hamda tashkilotlar tomonidan pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlar uchun xarajatlar amalga oshirilishi tartibi to'g'risida»gi Nizomning ahamiyatini tushuntiring.
7. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi zimmasiga qo'shimcha qanday vazifalar yuklatildi?
8. Pensiyadan har oylik chegirmalar miqdori qanday belgilangan?
9. O'zbekiston pensiya ta'minotida monitoring uchun mas'ul qanday faktlarni aniqlaydi?
10. Ichki nazorat va audit tizimining maqsadi, vazifalari va takomillashtirish shartlarini aytib bering.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. Pensiya ta'minotida ichki nazoratining qonuniy-huquqiy va me'yoriy asoslarini aks ettiruvchi uch betlik xulosa yozing.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining shahar va tuman bo'limlarida monitoring ishlarini aks ettiruvchi chizma tayyorlang va sharhlab bering.
3. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining nazorat vazifalari mavzusidagi davra suhbatiga tayyorlaning.

Test savollari

1.Pensiya jamg'armasida informatsion-interaktiv xizmatlar.. imkoniyatini beradi.

- A. fuqarolarga ularning hisoblangan pensiya miqdorlari xususidagi ma'lumotlarni elektron pochталari orqali nazorat qilish
- B. fuqarolarga ularning hisoblangan pensiya miqdorlari xususidagi ma'lumotlarni nazorat qilish
- C. fuqarolarga ularning hisoblangan pensiyalarni elektron pochталari orqali nazorat qilish
- D. fuqarolarga ularning hisoblangan ish haqi miqdori xususidagi ma'lumotlarni elektron pochталari orqali nazorat qilish

2.Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasida ichki nazorat amalga oshiriladimi?

- A. amalga oshiriladi
- B. amalga oshirilmaydi
- C. qisman
- D. yo'q

3. Monitoring guruhi rahbari pensiya va nafaqa bo'yicha aniqlangan ortiqcha to'lovlari va ularning qoldiqlari bo'yicha hisobotini yuritadi.

- A. oylik
- B. choraklik
- C. kunlik
- D. xaftalik

4. Sug'urta badallarini hisobga olish reestrini yuritish bo'yicha dasturiy ta'minotni .. axborot resurs bazasida joriy etildi.

- A. soliq organlarining yagona integratsiyalashtirilgan
- B. moliya organlarining yagona integratsiyalashtirilgan
- C. g'aznachilik organlarining yagona integratsiyalashtirilgan
- D. kredit organlarining yagona integratsiyalashtirilgan

5. AQShda ...Kongress "Yollanma xizmatchi pensiya daromadining muhofazasi" Qonuni chiqdi.

- A. 1974 yilda
- B. 1989 yilda
- C. 1980 yilda
- D. 1935 yilda

6. AQShda "Pensiya ta'minoti to'g'risida"gi qonunga asosan ish beruvchilar ishchi-xodimlariga pensiya ta'minoti xarajatlari uchun... zahira mablag'larini tayyorlab qo'yilishi davlat tomonidan nazorat qilinadi.

- A. 100% gacha
- B. 50% gacha

- C. 80% gacha
- D. 60% gacha

7."O'zbekiston pochta" ochiq aksiyadorlik jamiyati bo'linmalarida, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari hamda boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida to'lanishi tekshiradi.

- A. Pensiya jamg'armasi
- B. Moliya vazirligi G'aznachiligi
- C. Moliya vazirligi Nazorat taftish boshqarmasi
- D. Muvofiqlashtirish Kengashi

XI BOB. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PENSIYA TA'MINOTI NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH

11.1.O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti nazoratining tashkiliy- huquqiy asoslarini isloh qilish

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillarida YaIMning qisqarishi, ishsizlikni ortishi, byudjetga to'lovlar va aholi daromadlarini pasayishi pensiya tizimi faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Mamlakatimizda vujudga kelgan iqtisodiy holat, aholini pensiyaga chiqqandan so'ng munosib turmush sifatini ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatgan inflyatsiyaning yuqori sura'tlari aholi jamg'armalari qadrsizlanishiga olib keldi. Ushbu vaziyatda pensiya tizimi aholini kam ta'minlangan qismiga nisbatan ijtimoiy muammolarni yumshatish vazifasini bajardi.

«Ehtiyojmand nogironlarga 11 mingdan ortiq yuqori sifatli protez-ortopediya buyumlari va texnik rehabilitatsiya vositalari bepul topshirildi. 70 mingga yaqin keksa avlod vakillari to'liq tibbiy ko'rikdan o'tkazildi va statsionar hamda sanatoriy-kurort muassasalarida o'z sog'lig'ini tikladi. 100 yoshga to'lgan nuroniylarning pensiyasiga eng kam oylik ish haqi miqdorida ustamalar qo'shib

berildi»¹⁹⁷. «Keksalarni e'zozlash yili» Davlat dasturini to'liq amalga oshirish masalasi ham Xukumat diqqat markazida bo'ldi. Nuroniy otaxon va onaxonlarimizga e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatishni yanada kuchaytirish maqsadida ushbu dasturni amalga oshirishga vazirlik va idoralar, iqtisodiyotimizning barcha tarmoqlariga tegishli korxona va tashkilotlar, jamoat birlashmalari, birinchi navbatda, «Nuroniy» va «Mahalla» jamg'armalari keng jalb etildi.

O'tgan yili 215 mingdan ziyod muhtaram faxriylarimiz bepul tibbiy ko'rikdan o'tkazildi.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyoti talablariga javob beradiga hozir amal qilayotgan pensiya tizimining huquqiy asoslarini tashkil etuvchi O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasining «Xarbiy xizmatchilarning pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi Qonunlari qabul qilindi. Mavjud qonunchilikka muvofiq, respublikamizda yoshga doir, nogironlik va boquvchisini yo'qotganlik pensiyalar tayinlanishi belgilangan. Mazkur qonunlar asosida ikki darajali pensiya tizimining birdamlik va majburiy jamg'ariladigan qismlari shakllantirildi. Birdamlik pensiya tizimi avlodlar, ish beruvchilar va ishlovchilar, yuqori va past ish haqi oluvchilar birdamligiga asoslangan. Jamg'ariluvchi pensiya tizimi esa ishovchilarning shaxsiy badallari va ish beruvchilarning ishlovchilari uchun to'laydigan badallari hisobiga shakllanadi.

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki murakkab, iqtisodiy tanglik yillarida odamlarning turmush darajasini barqarorlashtirish maqsadida aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy sohalarni saqlash, ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash jarayonlarini davlat yo'li bilan boshqarishning ko'pdan-ko'p usullari va

¹⁹⁷Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

vositalaridan foydalanildi. Jumladan, bosqichma-bosqich ish haqi, pensiyalar, stipendiyalar, nafaqalar miqdori oshirildi, kompensatsiya to'lovlari tarzidagi bevosita pul to'lovlari, imtiyozlar va turli dotatsiyalar shaklidagi to'lovlar joriy qilindi, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tovarlar va xizmatlar bahosidagi farqlarni byudjet orqali qoplash, aholining turli muhtoj qatlamlariga nafaqalar tayinlash, ularning manzilli bo'lishini ta'minlash, davlat tomonidan kafolatlangan ijtimoiy xizmatlar paketini ishlab chiqish va uni to'liq mablag' bilan ta'minlash kabi usullari keng qo'llanildi. Bu tadbirlarning barchasi tegishli qonuniy-huquqiy asosga tayangan holda amalga oshirildi.

Mamlakatimizda YaIMning yuqori sur'atlarda barqaror o'sib borishi, byudjet sohasi xodimlarining ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar miqdorining muntazam qayta ko'rib chiqilishi, ta'lim, sog'liqni saqlash va ilm-fan sohalari xizmatchilarining mehnatini rag'batlantirish, aholi turmush darajasini tubdan yaxshilashga qaratilgan boshqa chora-tadbirlar, ayniqsa, oxirgi yillarda xalqimizning hayot sifati izchil yuksalib borishini ta'minladi.

«Aytish kerak – boshqalar havas qiladigan bunday natijalarga erishish albatta oson emas. Bu yo'lda bir yillik yoki besh yillik davr ham kamlik qiladi. Bunday maqsadlarga erishish uchun so'zda emas, amaliy harakatlarimiz bilan kundalik hayotimizni o'zgartirishimiz kerak. Birlashgan Millatlar Tashkiloti homiyligida mustaqil tashkilotlar guruhi va xalqaro ekspertlar ishtirokida 2015 yilda 158 ta davlatda “Dunyoning eng baxtli mamlakatlari” degan mavzuda tadqiqot o'tkazildi. Har qaysi mamlakatning o'z fuqarolarini baxtli hayot bilan ta'minlash qobiliyatini ifoda etadigan ushbu indeks bo'yicha O'zbekiston 44-o'rinni egalladi. Aytish joizki, yurtimiz 2013 yilda bu reytingda 60-o'rinda edi»¹⁹⁸.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, kelgusida «nafaqat eng kam oylik ish haqini, balki byudjet tashkilotlarida ham, xo'jalik

¹⁹⁸Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

yurituvchi sub'ektlarda ham o'rtacha ish haqi miqdorini, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar hajmini bosqichma-bosqich ko'paytirish e'tiborimiz markazida bo'ladi»¹⁹⁹.

O'zbekiston Respublikasida Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining daromadlar bazasini kengaytirish va xarajatlarini nazoratini kuchaytirish masalalari aholi farovonligi ta'minlash, aholini ijtimoiy jihatdan himoyalashga qaratildi. «...Mahallalar va fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarining keksalar va nogironlarga doimiy e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatadigan tuzilmalarini mustahkamlashga alohida ahamiyat qaratish lozim. Bunda turli muassasa va xizmatlar, birinchi navbatda, pensiya, ijtimoiy ta'minot va tibbiy xizmat ko'rsatish muassasalari faoliyatini muvofiqlashtirish va zarur darajada nazorat qilish masalalari nazarda tutilishi kerak»²⁰⁰.

Mamlakatimizda pensiya tizimini takomillashtirish va pensiya ta'minotining modernizatsiyalashni nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tadqiq etish ijtimoiy siyosatni manzilligini kuchaytirish va nazorat qilishning dolzarb bo'lgan ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mustaqillik yillarida jumladan, 2005 yildan boshlab mamlakat aholisi tabiiy o'sishi orta borgan sari qoplash koeffitsienti 37,0 foizdan 41,0 foizga qadar o'sish tendentsiyasiga ega bo'ldi.

Hozirgi kunga kelib kurrai zaminimizda qariyalarning soni, ya'ni 60 yoshdan oshganlarning ulushi oshib bormoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra 2025 yilga kelib ularning soni 1 mlrd 100 ming kishiga etadi. Bu esa 1950 yilga nisbatan 5 marta ko'p, ayni paytda er shari aholisi faqat 3 marta ko'payishi kutilmoqda. Dunyo aholisining bunday tarkibiy tuzilishi, ayrim mamlakatlarda, shuningdek MDH mamlakatlarida ham qariyalarni ijtimoiy himoya qilish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Qariyalarning (60 yoshdan oshgan) soni eng ko'p bo'lgan mamlakatlar qatoriga Yaponiya (27,9%), Italiya (26,4%), Germaniya (25,3%), Shvetsiya (24,1%) kabi mamlakatlarni misol

¹⁹⁹Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil. 8 dekabr.

²⁰⁰Karimov I. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir. –Toshkent.: O'zbekiston. NMIU. 2015. –B.218-219.

qilib keltirish mumkin. Aholi qarishining yuqori ko'rsatkichlari esa Gretsiya-23,4%, Avstriya-23,3%, Belgiya-22,9%, Bolgariya-22,9%, Latviya-22,8%, Portugaliya-22,8% kabi mamlakatlarda kuzatilmoqda. Aholinig yoshga ko'ra tarkibi- aholining yosh guruhlari, avlodlar bo'yicha tavsifi muhimdir, bu demografik, ijtimoiy va iqtisodiy tahlil uchun asos bo'ladi. Hayot tsikllarini davriylashtirish turli mualliflarda turlicha asosga ega. Demograf olim B.Ts.Urland tasnif asosiga individning ijtimoiy foydali mehnatdagi ishtirokini qo'yadi: nikohgacha davr (go'daklik davri - 3 yoshgacha, bog'cha yoshi- 3-6, maktab yoshi – 7-15); ishchilik davri (yoshlik davri- 16-24, yigitlik davri – 25-44, o'rta yosh davri -45-59); ishchilikdan keyingi davr (keksa kishilar – 55-64, keksalik davri 65-74, qartaygan davr – 75-85, qarilik davri - 85 yosh va undan yuqori).

11.1.-jadval

O'zbekiston Respublikasida doimiy aholi sonining o'zgarishi

(1 yanvar holatiga)²⁰¹

ming kishi

Hududlar	YILLAR			
	2013	2014	2015	2016
O'zbekiston Respublikasi	29993,5	30492,8	31022,5	31576,4
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1711,8	1736,5	1763,1	1791,1
Andijon	2756,4	2805,5	2857,3	2910,5
Buxoro	1729,7	1756,4	1785,4	1815,1
Jizzax	1205,0	1226,8	1250,1	1276,0
Qashqadaaryo	2831,3	2895,3	2958,9	3025,5
Navoiy	888,4	901,1	913,2	928,2
Namangan	2458,7	2504,1	2554,2	2603,2

²⁰¹O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika ko'mitasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

Samarqand	3380,9	3445,6	3514,8	3584,6
Surxondaryo	2260,6	2308,3	2358,3	2410,8
Sirdaryo	750,6	763,8	777,1	790,7
Toshkent	2695,7	2725,9	2758,3	2794,5
Farg'ona	3329,7	3386,5	3444,9	3505,0
Xorazm	1653,8	1684,1	1715,6	1747,0
Toshkent shahri	2340,9	2352,9	2371,3	2394,2

O'zbekiston jahonda aholisi soni barqaror sur'atlarda o'sib borayotgan mamlakatlar qatoriga kiradi. Respublikada aholining yosh tarkibida yoshlar katta salmoqqa ega bo'lishiga qaramasdan keksalarning salmog'i barqaror darajada saqlanib qolmoqda. Mustaqillik yillarida aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi tobora yaxshilanib, o'sish tendentsiyasiga ega bo'lmoqda. Ushbu holatlar ijtimoiy sug'urta masalalariga nisbatan jiddiy e'tibor berishni taqozo etadi, pensiya tizimiga oid masalalar alohida ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyat kasb etadi. Mamlakatda Davlat byudjeti taqchilligining kelgusi davr uchun hajmlarini belgilashda aholining demografik xususiyatlarini ham inobatga olinadi.

Respublikamizda “davlatning ijtimoiy himoya sohasi uchun sarflagan xarajatlari, aholi jon boshiga hisoblaganda, besh martadan ko'proq oshdi, har yili Davlat byudjetining qariyb 60,0 foizi sog'liqni saqlash, ta'lim, kommunal xo'jalik va aholini ijtimoiy muhofaza qilish bilan bog'liq boshqa sohalarni rivojlantirish uchun yo'naltirilmoqda. Shu davrda yurtimizda odamlarning o'rtacha umr ko'rish darajasi 67 yoshdan 73 yoshga etdi, onalar o'limi 3,1 barobardan ziyod, bolalar o'limi 3,2 barobar kamaydi”²⁰².

Hisob-kitoblar ko'rsatishicha, mamlakatimizda aholi qarish jarayoni 20-30 yildan keyinroq sodir bo'lishi kutilmoqda. Demak, kutilayotgan davrga qadar pensiya xarajatlarining mamlakat YaIMiga nisbatan bosim kuchayishini kutish maqsadga

²⁰²O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotining mustaqillik yillaridagi (1990-2010 yillar) asosiy tendentsiya va ko'rsatkichlari hamda 2011-2015 yillarga mo'ljallangan prognozlar. Statistik to'plam – T.: “O'zbekiston”. 2011. –B.5.

muvofoiq emas. Bu esa, iqtisodiyot barqaror sur'atlarda rivojlanib borayotgan sharoitda pensiya ta'minoti tizimini qayta taqsimlash salohiyatidan darak beradi. Pensiya ta'minoti har qanday mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida, uning milliy istiqbolida muhim o'rin tutadi. Shubhasiz aytish mumkinki, ana shu sohaning yuksalishi va rivoji aholining turmush darajasi va saviyasini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Respublikamizda pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu sohaning rivojlanishida mamlakatdagi demografik tendentsiyalarning o'rni katta.

11.2.-jadval.

O'zbekiston Respublikasining doimiy aholi soni²⁰³

ming kishi

Yillar	Jami			Foizda	
	Ikkala jins	erkaklar	ayollar	erkaklar	ayollar
2014	30492,8	15277,5	15215,3	50,1	49,9
2015	31022,5	15552,2	15470,3	50,1	49,9
2016	31575,3	15838,9	15736,4	50,2	49,8

O'zbekiston hukumati mamlakatimizda kam ta'minlangan toifadagi aholi sonini kamaytirish va jamiyatimiz hayotida insonparvarlik printsiplarining yanada rivojlanishiga ko'maklashish maqsadida Mingyillik rivojlanish maqsadlari borasida bir qancha majburiyatlarni o'z zimmasiga olgan. Mamlakatimizda aholining samarali ijtimoiy muhofazasiga yo'naltirilgan maqsadli chora-tadbirlar barqaror iqtisodiy o'sish va aholi farovonligini oshirishni ta'minlamoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda inson omilining hal qiluvchi kuch sifatida izchil ravishda rivojlanib borishi uchun real shart-sharoitlarni yaratadigan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, ahamiyatga molik ulkan o'zgarishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2011 yil 26 yanvarda «O'zbekistonda BMTning Mingyillik rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish

²⁰³https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.30/2016/WS/P5_Yusukov_RUS.pdf

bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 21-son Qarori²⁰⁴ qabul qilindi. Bunda O'zbekistonda BMT ning Mingyillik rivojlanish maqsadlariga muvofiq aholi turmush darajasi va sifatini izchillik bilan yuksaltirish uchun zarur bo'lgan ko'shimcha choralarni amalga oshirish maqsadida vazirliklar, idoralar, markaziy va mahalliy hokimiyat organlarining mamlakatimiza inson salohiyatining muttasil rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan kompleks xarakat dasturi belgilangan. O'zbekiston Respublikasida 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlar va ustuvor vazifalar belgilandi. Aholining hayot darajasi va sifatining izchil oshirilishini ta'minlash ana shunday yo'nalish va vazifalardan biri ekanligi ta'kidlandi. Harakatlar strategiyasining amalga oshirilishi O'zbekiston Respublikasining mamlakatni isloh qilish va modernizatsiyalash, rivojlangan bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish, qonun ustuvorligini, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlat chegaralarining daxlsizligini, jamiyatda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash yo'lidagi shaxdam harakatlariga yangi kuch bag'ishlaydi²⁰⁵.

O'zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasining maqsadi – olib borilayotgan islohotlar samaradorligini tubdan oshirishdan, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratishdan, mamlakatni modernizatsiyalash va hayotning barcha sohalarini erkinlashtirishdan iborat.

Mamlakatni rivojlantirishning quyidagi 5 ta ustuvor yo'nalishi belgilangan:

1. Davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirish;
2. Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilish;
3. Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirish;
4. Ijtimoiy sohani rivojlantirish;

²⁰⁴O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 26 yanvardagi «O'zbekistonda BMTning Mingyillik rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 21-son Qarori. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2011 yil. 4-5 son. 35-modda.

²⁰⁵O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoniga sharh.

5. Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash, chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy ruhdagi tashqi siyosat yuritish.

O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Ijtimoiy sohani rivojlantirish" deb nomlangan to'rtinchi yo'nalish ko'zda tutilgan. Mazkur yo'nalish, "... Aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish: aholiga majburiy ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash, aholining ehtiyojmand qatlamlarini ijtimoiy himoyalashni kuchaytirish hamda keksalar va imkoniyati cheklangan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy xizmat ko'rsatishni yaxshilash, aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish; ... pensionerlar, nogironlar, yolg'iz keksalar va aholi boshqa ehtiyojmand toifalarining to'laqonli hayot faoliyatini ta'minlash uchun ularga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirish"²⁰⁶ chora-tadbirlarini amalga oshirishni nazarda tutadi. Katta yoshli avlodni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy nafaqalar berish tartibini takomillashtirish, sog'liqni saqlash sohasini isloh qilish chora-tadbirlari kiritilgan²⁰⁷.

Fuqarolarning ijtimoiy kafolatlarni moliyalashtirish va ijtimoiy ziddiyatlarni hal qilish hamda iqtisodiy muammolarni bartaraf etishda Pensiya jamg'armasi muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti, eng avvalo, inson manfaatlarini ko'zlaydi. Butun islohotlar jarayonida respublikamizda aholining ijtimoiy himoyasini qo'llab-quvvatlash, inson huquqlari va erkinliklarining qonunchilik hamda huquqiy asoslarini shakllantirish hamda amalga oshirish masalalariga juda katta ahamiyat beriladi.

«Respublikamizda pensiya tizimini moliyalashtirishdagi islohotlarni tezlikda amalga oshirib bo'lmaydi, ularni iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar bilan: bandlik, mehnat bozori, aholi daromadlari, byudjet tashkilotlari xodimlarining ish haqi, soliq, moliya va kredit sohasidagi islohotlar bilan birgalikda amalga oshirish lozim. Tahlillar O'zbekiston jamg'arib boriladigan pensiya tizimi samaradorligining

²⁰⁶ O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi, 4.2-band.

²⁰⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoniga sharh.

pasayishiga olib keluvchi quyidagi omillar mavjudligini ko'rsatmoqda: a) jamg'arib boriladigan pensiya tizimi daromadlilikining inflyatsiya darajasidan pastligi; b) mablag'larni joylashtirishda muqobil manbalarining mavjud emasligi; v) individual pensiya jamg'armalari hisobraqamlaridan mablag'larni muddatidan oldin olishning mumkin emasligi; g) Xalq bankining jamg'arib boriladigan pensiya tizimiga ko'rsatadigan xizmatlari bilan bog'liq xarajatlarining yuqoriligi»²⁰⁸.

Pensiya tizimini takomillashtirish mehnatga haq to'lash, soliq tizimi, mehnat bozorining holati va moliya bozori bilan uzviy bog'liq muammo hisoblanadi. Ushbu muammoni mamlakatdagi demografik vaziyat, ishsizlik, mamlakat aholisi tabiiy o'sishi va o'rtacha yashash yoshining ortishi bilan bog'liq bo'lgan masalalardan ajratib hal etib bo'lmaydi. Shuningdek, ishlayotganlar sonining qisqarishi, davlat byudjetida aholini ijtimoiy himoya xarajatlarining ortishi, aholining mehnatga qobiliyatli qismiga tushadigan og'irlikning ko'payishi, bozor iqtisodiyotiga o'tgan mamlakatlarda pensiya jamg'armasi mablag'lari shakllanishi aksariyat qismining ish beruvchilar tomonidan to'lanishi, iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi jarayonida ishlovchilar ish haqi darajasining ortishi va mutanosib ravishda, qarilikni sug'urtalashdagi ulushining ortib borishi joriy pensiya to'lovlarida uzilish holatlarini vujudga keltirmasligi uchun amaldagi pensiya ta'minotini moliyalashtirishning isloh etilishini taqozo etmoqda.

11.2.Davlat pensiya ta'minoti tizimida moliyaviy nazoratni takomillashtirish

Mamlakatimizda ijtimoiy sohadagi muammolar qanchalik keng qamrab olinganligiga qaramay, iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida bu masalaning dolzarbligi saqlanib qolaveradi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganlaridek, respublikamizda aholining ijtimoiy himoyasini ta'minlash va pensiya ta'minoti tizimini moliyalashtirishni takomillashtirish islohotlarning barcha bosqichida asosiy yo'nalish bo'lib xizmat qiladi. Ijtimoiy-

²⁰⁸Vahabov A.V.Milliy pensiya tizimini moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmi va amalga oshirish dastaklari. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.18.

iqtisodiy islohotlarimizga asos qilib olingan tamoyilga tayangan holda ish olib borish kerak.

«Soliq-byudjet siyosatiga qat’iy amal qilish, davlatning ijtimoiy majburiyatlarini bajarish, ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar hajmi, yirik investitsiya loyihalari va mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlashni moliyalashtirish»²⁰⁹ kabi eng muhim vazifalarni amalga oshirish zarur.

Mamlakat aholisining moddiy yordamga muhtoj qatlamlarini belgilab olish va ularga manzilli ijtimoiy himoyani amalga oshirish zarur. Aholining bunday guruhlariga ko’p bolalik oilalar, nogironlar, pensionerlar, vaqtincha va umuman ishsizlar, o’quvchilar, talabalar, boquvchisini yo’qotganlar va homilador ayollar kiradi. Mamlakatimizda pensiya tizimiga ijtimoiy siyosatning ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Ijtimoiy himoyalashning keng kamrovli shakllaridan biri – aholini pensiyalar va nafaqalar bilan ta’minlashdir.

Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan ijtimoiy siyosatda Pensiya jamg’armasi mablag’larining maqsadli sarflanishi, xarajatlarni kuchli nazorat qilinishi, fuqarolik jamiyati sari dadil odimlab borayotgan O’zbekiston Respublikasi uchun nihoyatda muhim masalalardir. Keyingi yillarda mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi muhim o’zgarishlar, oqilona ijtimoiy siyosatni olib borish, keksa fuqarolarning har tomonlama qo’llab-quvvatlash masalalariga e’tibor berilishi ham bejiz emas.

Pensiya jamg’armasi bo’limi xodimlari arizachiga pensiyalar tayinlash masalalari yuzasidan tushuntirishlar va ma’lumotlar berishlari shart. Shu yo’nalishda Pensiya jamg’armasi hududiy bo’limlarida tayinlangan pensiya va nafaqalarning hisoblab chiqilishi, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan imtiyozlar qo’llanilishi, fuqarolarning pensiyaga oid hujjatlar yig’majildida birlamchi hujjatlarning to’liqligi va ishonarliligi yuzasidan ichki nazoratni kuchaytiriladi. Pensiyalar tayinlanishi va qayta hisoblab chiqilishini tizimli asosda doimiy tahlil qilish va monitoringini olib borish bilan fuqarolarning pensiya ta’minotiga yo’naltiriladigan

²⁰⁹Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo’ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo’nalishlariga bag’ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruzasi. \ Xalq so’zi. 2016 yil.

mablag'lardan qat'iyon maqsadli foydalanish ta'minlanadi. Tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmati faoliyatini yanada takomillashtiriladi. Bu pensiya yoshidagi fuqarolarning daromadlarini samarali va adolatli tarzda saqlanishini ta'minlaydi. Davlat pensiya ta'minoti samaradorligi oshadi, muhtoj tabaqalariga beriladigan ijtimoiy yordam aniq yo'naltirilgan bo'lishi ta'minlanadi. Mehnat mayibligi yoki kasb kasalligi oqibatidagi nogironlik bo'yicha tayinlangan pensiyalarni to'lashga mablag'larni da'volar bo'yicha aybdor yuridik va jismoniy shaxslardan belgilangan tartibda undirib olishni tashkil qilish yaxshilanadi.

«O'tgan yilning o'zida 22 mingta tashkilotda jami 200 milliard so'mlik o'zlashtirish va mablag'larni boshqa maqsadlar uchun sarflash holatlari aniqlangan. Ularning asosiy qismi ijtimoiy soha tashkilotlariga to'g'ri keladi. Albatta, Davlat byudjeti o'lchovsiz emas, mablag'larni qattiq tejash, belgilangan maqsad uchun va oqilona ishlatishni ta'minlash zarur. Bu – hammaga ravshan va rad etib bo'lmaydigan haqiqatdir»²¹⁰. Davlat maqsadli jamg'armalari tarkibida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli va oqilona foydalanish chora-tadbirlarini takomillashtirish kerak.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotini erkinlashtirish bosqichida va islohotlarining chuqurlashuvi sharoitida kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirish yangicha amaliy va samarali shakllarni qo'llashni talab etmoqda. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida iqtisodiy islohotlarning chuqurlashib borishi natijasida aholini ijtimoiy himoya qilish borasidagi davlat tuzilmalarining roli kamayib, ushbu vazifalar bosqichma-bosqich nodavlat, jamoat tashkilotlari, byudjetdan tashqari ijtimoiy fondlar zimmasiga o'tkazib borilishi talab etiladi.

Pensiya sohasida keyingi yillarda tizimning tashkiliy tuzilmasini, huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish, pensiyalarni byudjetdan tashqari Pensiya

²¹⁰Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

jamg'armasidan o'z vaqtida moliyalashtirish, shuningdek, Respublika fuqarolarining pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirish yo'nalishlarida samarali islohotlar amalga oshirildi va oshirilmoqda. Ayniqsa, pensiya ta'minotiga tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlarni takomillashtirilib borishi bu boradagi muammolarni hal qilish imkoniyatlarini bermoqda.

Bugungi kunda jahonning ko'pgina davlatlarida pensiya jamg'armasining daromadlari xarajatlarini qoplolmaslik holatlari kuzatilmoqda. Mazkur holatlarni mamlakatimizda yuz berishini oldini olish uchun bir qancha chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etadi. Bundan tashqari pensiya va nafaqalar miqdorini oshirish, pensionerlarning ijtimoiy himoyasini ko'chaytirish, aholi turmush darajasini oshirish kabi bir qancha muammolar mavjud. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, pensiya tizimi bu aholini ijtimoiy himoyalash, ishlovchilarning to'kin keksaligini ta'minlashning yaqqol namunasidir. Bu vazifa har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biridir. Kishilik jamiyati rivojlanishi bilan bu vazifani asta sekinlik bilan xususiy sektor zimmasiga o'tkazilib borilmoqda.

Jahon mamlakatlari pensiya tizimlari tuzilishi tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, mamlakat iqtisodiyoti rivojlanib borgan sari pensiya tizimlari xususiy sektorlarga o'tkazib borilmoqda. Bugungi kunda pensiya tizimlari quyidagilardan iborat:

- to'liq davlat pensiya tizimi;
- to'lik xususiy pensiya tizimi;
- davlat pensiya ta'minotiga qo'shimcha ravishda xususiy pensiya tizimi;
- xususiy pensiya ta'minotiga qo'shimcha davlat pensiya tizimi.

Xususiy pensiya tizimining afzalligi shundan iboratki, unda fuqarolar o'zlarining keksalik davri uchun o'zlari bosh qotirishadilar. Bunda ular ishlagan davrda o'zlari tanlagan hususiy pensiya bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarga kerakli pul mablag'larini o'tkazib borishadi hamda ularni maqsadli ishlatilishini nazorat qilib boradilar. Bunda davlatning manfaatlari quyidagilar iborat:

- iqtisodiy tarmoqlarining rivojlanishi;
- aholi turmush darajasining ko'tarilishi;

- investitsion faollikning oshishi;
- soliq bazasining oshishi;
- aholi bandligining oshishi.

O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining ikki xil turi amal qiladi, ya'ni:

1. Davlat (avlodlar birdamligi) pensiya ta'minoti tizimi;
2. Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimi.

Respublikamiz aholisining demografik o'sib borishi, turmush darajasining yaxshilanishi va uzoq umr ko'rish darajasining ortib borishi natijasida yildan-yilga yoshga doir pensiya oluvchilar soni ortib bormoqda. Fuqarolarga pensiya tayinlashning amaldagi tizimini takomillashtirish, mavjud ijtimoiy himoya tizimining samaradorligini oshirish va barqarorligini ta'minlash asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Mamlakat iqtisodiy salohiyati va odamlar ijtimoiy muhofazasi bilan bog'liq ushbu masalada belgilangan qonun-qoidalarga qat'iy amal qilinishini ta'minlash Pensiya jamg'armasi mablag'laridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimini rivojlantirish bo'yicha bir qancha islohatlar olib borilmoqda va bu o'z samarasini bermoqda. Aholining pensiya tizimidagi faolligini oshirish maqsadida, xususiy pensiya ta'minoti tashkil etish kerak. Buning uchun eng avvalo xususiy pensiya fondlari faoliyatini tashkil etishning asosiy omili bo'lgan, qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish, investitsiya bozorini rivojlantirish zarur bo'ladi. Tashkil etiladigan xususiy pensiya tizimlariga iqtisodiyot sohasida faoliyat yuritishda keng imkoniyatlar yaratib berish kerak bo'ladi.

11.3. Pensiya ta'minoti tizimini tartibga solishning xorij tajribalari

Davlat o'zining iqtisodiyotga aralashuvidan iborat faoliyati orqali muvozanatlarni tiklashda qatnashadi. Ijtimoiy siyosat orqali aholini ijtimoiy himoyalaydi, bu bilan iqtisodiyotni tartiblash va iqtisodiy o'sishga yordam beradi. Davlat rahbarlari

taniqli iqtisodchi olim J.M.Keynsning davlat moliyasini iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning muhim quroli deb hisobladilar.

Davlat xarajatlarini guruhlariga ajratishda funksional printsipdan foydalanish mamlakat taraqqiyotining ichki muammolarini hal qilish va dunyo hamjamiyati bilan o'zaro munosabatlar orqali ifodalanadigan davlatning barcha funktsiyalarini namoyish qilishi mumkin. Bu holatning o'zi tizimlashtirilgan ko'rinishda yo'nalishlarining ustuvorligini aks ettirishga va davlat tomonidan tartibga solish jarayonining ta'sirchanligini baholashga imkon beradi. Masalan, davlatning ijtimoiy funktsiyalarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar aholi kam ta'minlangan qatlamlarining malaka, tibbiy xizmat, uy-joy, kafolatlangan minimal pensiya va nafaqalar olishga tegishli sharoitlarini yaratadi. Ehtiyojmandlar, ayniqsa, keksalar va nogironlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash xalqimizga xos fazilatdir.

Pensiya tizimining samaradorligi makrodarajada tizimli amal qilishining ijtimoiy-iqtisodiy maqsadga muvofiqligini va inson omilini takror ishlab chiqarish jarayonining davlat tomonidan tartibga solinish darajasini aks ettiradi. Pensiya ta'minotidagi institutsional o'zgarishlar samarasi, avvalo, ularning qanday ijtimoiy institutlar va mexanizmlarga tayanishi, qanday ijtimoiy dasturlar va indikatorlardan foydalanilishiga hamda tartibga solinish xususiyatlariga bog'liq.

Pensiya tizimlarini tartibga solish bo'yicha turli yondoshuvlar mavjud. Ular o'rtasidagi farqlanish tizimning tarixiy evolyutsiyasi, pensiya jamg'armalari tuzilmasining o'ziga xos huquqiy xususiyati, moliyaviy bozorning institutsional rivojlanish darajasi va uni tartibga solish, iqtisodiy taraqqiyotni o'z ichiga oluvchi omillar bilan asoslanadi. Bu variantlarning ijobiy jihatlarini soddalashgan sxemaga sig'dirish mumkin emas, biroq, umumiy komponentlarini aniqlash mumkin. Tartibga solishning o'ziga xos komponentlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- davlat kafolatlari;
- jamg'arma boshqaruvini tartibga soluvchi qoidalar;
- aktivlarni bo'linishini tartibga soluvchi qoidalar;
- tashqi auditor/aktuar ekspertiza talablari;

- axborotlarni oshkor qilishga talablar;
- investitsiyalarni tartibga solish;
- pensiya uchun minimal kapital va zahiralariga talablar;
- pensiya xarajatlarni tartibga solish.

Pensiya tizimining samaradorligi, mablag'larni jalb qilish va aholini ijtimoiy himoyalash maqsadida ishlatilish darajasini ifoda etadi. Pensiya zahiralarini markazlashgan holda tartibga solishning xorijiy mamlakatlar tajribalari ko'rsatishicha, bu boradagi asosiy masalalardan biri – investitsion jarayonlar va investitsion qarorlar qabul qilishda nafaqat byudjet manfaatlarini, balki sug'urtalangan shaxsning pensiya daromadini oshirish borasidagi uzoq muddatli manfaatlarini ham inobatga olish lozim.

“Ijtimoiy ta'minot shakllanishidan boshlab, pensiyaga chiqquncha bo'lgan daromadni o'rnini qoplash yoki uning asosiy qismini qoplashga yo'naltirilgan. Ijtimoiy ta'minot nafaqalari moliyaviy xavfsizlikning yuqori darajasiga emas, balki uning bazaviy darajasiga bog'liq. Shuning uchun ham ijtimoiy ta'minot “qo'shimcha daromad” deb nomlangan nomga ega bo'lib, u yashash xarajatlarini qoplash uchun minimal darajadan past bo'lgan ijtimoiy sug'urta nafaqalarini oluvchilar uchun qo'shimcha ta'minot hisoblanadi”²¹¹.

Jahon amaliyotining ko'rsatishicha pensiya tizimining moliyaviy barqaror faoliyat ko'rsatishi uchun quyidagi talablarga javob berishi lozim:

- ijtimoiy samarali – pensiyalar sug'urta qilingan ishlovchilarni
- turmush darajasini saqlab qolish va sug'urta qilinmaganlarni kambag'allashuviga yo'l qo'ymasligi lozim;
- shaxsiy adolat – pensiyalar mehnat faoliyat jarayonida to'langan sug'urta badallari miqdoriga mutanosib ravishda mehnat daromadlarini yo'qotishini qoplashi lozim;
- iqtisodiy qo'laylik – pensiya badallari xo'jalik sub'ektlari, fuqarolar uchun moliyaviy jihatdan og'ir bo'lishi kerak emas;
- sug'urta fondlarining moliyaviy barqarorligi – uzoq muddatli

²¹¹ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 2-3

- istiqbolda pensiya to'lovlari aniq va kafolatlangan bo'lishi lozim;
- majburiy ishtirok – pensiya tizimi majburiy to'lovlar hisobiga shakllanishi lozim;
- pensiyaning ta'minlanganligi – pensiya olish huquqiga to'langan badallar hisobiga erishish, uning qiymati pensiya badallari qiymati va to'lovining davomiyligiga bog'liq bo'lishi zarur;
- pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini muntazam baholab borish lozim.

Pensiya tizimining moliyaviy ta'minlash usullari, pensiya fondining tarkibiy tuzilishi, xususiy, kasbiy pensiya tizimlari va davlatning roli, sug'urta badallari va pensiya to'lovlarining o'zaro aloqasi pensiya tizimini amal qilishining samaradorlik darajasini belgilovchi muhim jihatlar hisoblanadi. Pensiya tizimining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini aniqlash masalalari ilmiy adabiyotlarda tadqiqot doirasidan chetda qolib kelmoqda. Pensiya tizimining samaradorligini aniqlashda ushbu tizim amal qilishining alohida jihatlarini aks ettiruvchi - makroiqtisodiy, moliyaviy, tashkiliy va funktsional samaradorlik ko'rsatkichlariga asoslangan to'rt yondoshuv ajratiladi.

Moliyaviy nuqtai nazardan pensiya tizimining samaradorligi, mablag'larni jalb qilish va aholini ijtimoiy himoyalash maqsadida ishlatilish darajasini ifoda etadi. Pensiya tizimining tashkiliy samaradorligi, aholini ijtimoiy himoyalashda qo'llanilayotgan tashkiliy usullarning natijaviyligini aks ettiradi. Pensiya tizimining funktsional samaradorligi esa, ijtimoiy zararlarni qoplash darajasini aks ettirib, qoplash koeffitsienti, to'lovlar darajasi va uning qonuniy hujjatlarida belgilangan me'yorlarga mos kelishi hamda ijtimoiy me'yorlar darajasiga mosligi ko'rsatkichlari orqali ifodalanadi.

Pensiya tizimiga sug'urta badallarini qayta taqsimlashning davlat mexanizmi yordami bilan individual hisobraqamlardan foydalangan holda moliyaviy ta'minlash, pensiya tizimini tashkil etishning o'ziga xosligi, belgilangan yagona badallarni hisobga olgan holda pensiya miqdorini belgilash kabilar xosdir. Bundan kelib chiqadiki, agar pensiya mablag'larining etarliligi va ularni investitsiyalash

samaradorligi muammosi hal etilmasa, hozirgi paytda pensiya tizimini rivojlantirish va moliyalashtirish borasida dunyo amaliyotida katta e'tibor qaratilayotgan jamg'arish tizimi taqsimlash tizimidan deyarli farq qilmaydi. Bunda nafaqat pullarni saqlash va nazorat qilish, balki inflyatsiya darajasi, ish haqining o'sish sur'atiga nisbatan uning sur'atini oshirish choralarini ko'rish zarur.

Pensiyani moliyalashtirishning jamg'arilgan mexanizmidan foydalanish sub'ekti bo'lib, pensiya ta'minoti va sug'urtaning nodavlat institutlari hisoblanadi. Shu sababdan jamg'arma mexanizmlari dasturini umumdavlat pensiya sug'urta tizimiga joriy etishda pensiya jamg'armalari mablag'larini boshqarish va nazorat qilish bo'yicha tajribaga ega mamlakatlar amaliyotini chuqur tahliliy o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pensiya ta'minoti moliyaviy resurslarni qayta taqsimlashning yirik oqimi bo'lib, iqtisodiyotda mahsulotlar, resurslar va daromadlarning makroiqtisodiy doiraviy aylanishiga, aholining iqtisodiy faolligini rag'batlantirishga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Pensiya tizimi bilan iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari uzviy bog'liq bo'lib, to'g'ri tashkil etilgan pensiya tizimi iqtisodiyotni investitsiyalashning moliyaviy manbasi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Respublikamizda fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya tizimi amaliyotga joriy qilindi, jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti iqtisodiy faol aholining ish joyi, mehnatga layoqati va daromadini yo'qotish bilan bog'liq turli hodisalardan ijtimoiy himoyalash shakli hisoblanadi. "jamg'arib boriladigan pensiya tizimi" moliyaviy kategoriya sifatida pul mablag'larining maqsadli fondlarni shakllantirish va keksalik chog'ida foydalanishning shakl va usullari yig'indisini o'z ichiga olgan iqtisodiy munosabatlar tizimini aks ettiradi.

XX asrning 80-yillaridan boshlab tug'ilishning kamayishi va fuqarolar yashash davomiyligining uzayishi natijasida aholining keksayishi bilan bog'liq ravishda taqsimlovchi pensiya tizimida muammolar kuzatila boshlandi. Mutaxassislarning prognozlariga ko'ra, 2030 yilgacha rivojlangan mamlakatlarda

ishlovchi aholiga to'g'ri keluvchi pensiya ajratmalari miqdori taxminan ikki barobarga ortadi²¹².

Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, jamg'ariladigan Pensiya fondlari aktivlarining asosini qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalar tashkil etadi. Xususiy pensiya fondlari pul mablag'larini uzoq muddatga joylaydi, xususiy va davlat qimmatli qog'ozlarini sotib oladi. Xususiy pensiya fondi passiv operatsiyalari asosini korporatsiya va korxonalardan keladigan resurslar tashkil etadi, tushumning 20-30 foizi ishchi va xizmatchilar badallaridan iborat. Ekspertlarning hisob-kitobi bo'yicha qimmatli qog'ozlardan olinadigan daromadlarning bir foiz oshishi to'lanadigan pensiyalar miqdorini bir necha foiz oshirishga imkon beradi. Boshqacha qilib aytganda, qimmatli qog'ozlarni sotib olish uchun ajratilgan mablag'lar o'sha qimmatli qog'ozlarni hozirgi real qiymati bo'yicha sotilgandan so'ng fuqarolarga pensiya ko'rinishida qaytariladi.

Iqtisodiyotning ishlab chiqarish sohasi uchun uzoq muddatli sarmoya etishmasligi va unga keskin ehtiyoj mavjud sharoitda xususiy pensiya fondlari birinchidan, uzoq muddatli kreditlash fondlarini oshirish imkonini bersa, ikkinchidan, bunday tuzilmalarning yaratilishi byudjetning ijtimoiy ta'minot xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi.

Pensiya tizimini isloh qilishning "Chili modeli" tajribasi faqat jamg'ariladigan pensiya tizimidan foydalanish uning moliyaviy barqarorligini oshirmadi, barcha ishlovchilarni qamrab olmadi, pensionerlarning, asosan, aholining kam mulkli qatlamining moddiy ahvolini barqarorlashtirishga olib kelmadi. Bugungi kunda Chili hukumati jamg'ariladigan pensiya tizimida ishtirok etuvchi pensionerlarga yordam ko'rsatishga majbur bo'lmoqda²¹³. Pensiyani moliyalashtirishning jamg'arilgan mexanizmidan foydalanish sub'ekti bo'lib, pensiya ta'minoti va sug'urtaning nodavlat institutlari hisoblanadi. Shu sababdan, jamg'arma mexanizmlari dasturini umumdavlat pensiya sug'urta tizimiga joriy

²¹² Gaydar E.T. «Istoriya pensiy. Stanovlenie i krizis sistemi sotsialnoy zashchiti v sovremennom mire». Statya vtoraya//Nezavisimaya gazeta. 2014. 13 iyulya. -C. 10

²¹³ Oskomina. Chiliyskogo chuda// Fond "Antikrizis". 2009. 27 iyulya.

etishda pensiya jamg'armalari mablag'larini boshqarish bo'yicha tajribaga ega mamlakatlar amaliyotini chuqur tahliliy o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pensiya zaxiralarini markazlashgan holda tartibga solishning xorijiy mamlakatlar tajribasi ko'rsatishicha, bu boradagi asosiy masalalardan biri investitsion jarayonlarni nazorat qilish va investitsion qarorlar qabul qilishda nafaqat byudjet manfaatlarini, balki sug'urtalangan shaxsning pensiya daromadini oshirish borasidagi uzoq muddatli manfaatlarini ham inobatga olish lozim. Moliyaviy nuqtai nazardan pensiya tizimining samaradorligi, mablag'larni jalb qilish va aholini ijtimoiy himoyalash maqsadida ishlatilish darajasini ifoda etadi.

Jahon tajribasidan ma'lum bo'ldiki, pensiya tizimini faqat davlat tomonidan moliyalashtirish etarli samara bermaydi. Hozirgi kunda pensiya tizimini moliyalashtirishning bir vaqtning o'zida uch yo'nalish: minimal pensiyani kafolatlaydigan davlat pensiya tizimi, professional assotsiatsiya yordamida o'zining ish beruvchilariga qo'shimcha pensiyani shakllantirish, fuqarolar imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda alohida, xususiy pensiyani ta'minlash belgilangan. AQSh, Gollandiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Shveytsariya, Italiya kabi mamlakatlar shu tajribalardan foydalaniladi.

Ish beruvchilar tomonidan taqdim etiladigan pensiyalarni umuman olganda ikki turga ajratish mumkin: belgilangan to'lovlar va belgilangan badallar. Belgilangan to'lovlarda, ish beruvchi xodimga uning ish haqisi va ishlagan yillari asosida pensiya to'lovlarining belgilangan darajasini kafolatlaydi. Ish beruvchining belgilangan to'lovlar bo'yicha rejalarini moliyalashtirishi uchun, ish beruvchilar tomonidan pensiya badallarini talab etadi, xususiy tarmoqda bunday rejalar ishchilar tomonidan badallarini talab etmasada, o'z navbatida davlat tarmog'ida ishchidan o'z hissasini qo'shishni talab etadi. Bu ish beruvchining kafolatlangan to'lovlarni to'lash uchun etarli moliyaviy resurslarni topish mas'uliyatidir. Badallar aniq dasturida, ishchi mehnat haqidan belgilangan foizni yoki individual tartibda qisman yoki to'liq hajmda kelishilgan ish beruvchining ajratmasi asosida mehnat haqi fondidan majburiy ajratma ajratadi, u ham individual hisobga kiradi. Ishchi hisob uchun to'liq nazoratni va majburiyatni, shu jumladan investitsiyalarni

o'z zimmasiga oladi. U pensiyaga chiqqanida pensiyasining darajasi uning individual hisobidagi balansga asoslanmaydi va ish beruvchi boshqa majburiyatlarni o'z zimmasiga olmaydi. 401- Dasturi xususiy tarmoqda va 403(b)- Dasturi davlat va notijorat tarmoqlarida rejalashtiriladi, belgilangan badallarga ega eng ko'p tarqalgan dasturlardan hisoblanadi.

Pensiya maqsadlari uchun mo'ljallangan shaxsiy omonatlarning avvalo ikki shakli mavjud: individual pensiya hisobi (IRA) va hayot sug'urtasi bo'yicha kompaniyalardan olingan yillik to'lovlar. IRA pensiyaga chiqishni saqlab qolish va soliq imtiyozlari uchun, ayniqsa, ish beruvchilar tomonidan taqdim etiladigan pensiyalarning mavjud emasligida asosiy instrument hisoblanadi"²¹⁴.

Pensiya tizimiga sug'urta badallarini qayta taqsimlashning davlat mexanizmi yordami bilan individuallashtirilgan xisobdan foydalangan holda moliyaviy ta'minlash, pensiya tizimini tashkil etishning o'ziga xosligi, belgilangan yagona badallarni hisobga olgan holda pensiya miqdorini belgilash kabilar xosdir. Bundan kelib chiqadiki, agar pensiya mablag'larining to'liqligi va ularni investitsiyalash samaradorligi muammosi hal etilmasa, hozirgi paytda pensiya tizimini rivojlantirish va moliyalashtirish borasida dunyo amaliyotida katta e'tibor qaratilayotgan jamg'arish tizimi taqsimlash tizimidan deyarli farq qilmaydi. Bunda nafaqat pullarni saqlash, balki inflyatsiya darajasi, ish haqining o'sish sur'atiga nisbatan uning sur'atini oshirish choralarini ko'rish zarur.

11.4.Pensiya ta'minotini samarali boshqarish asosida muammolarning hal etilishi

Davlat pensiya ta'minotining moliyaviy muammolari esa ko'p jihatdan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi taraqqiyotiga bog'liq. Pensiya tizimida ko'plab imtiyozlar mavjudligi,

²¹⁴ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 2-3

pensiyaga qo'shib beriladigan ustamalarning pensiya jamg'armasidan to'lanishi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi defitsitini vujudga keltirdi. Pensiya jamg'armasining daromadlar qismida fuqarolar qatnashuvining erkaklar va ayollar bo'yicha farqlarning mavjudligi, Pensiya jamg'armasi mablag'lari shakllanishida asosiy qismining ish beruvchilar tomonidan to'lanishi, majburiy ajratmalarni hisoblash, Pensiya jamg'armasi daromadlari manbalarini barqaror-lashtirish, moliyaviy resurslarini ko'paytirish bilan bog'liq muammolarni hal qilishni taqozo etmoqda.

O'zbekistonda iqtisodiyotni yuksaltirish, zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlangan yangi korxonalarni barpo etish, xorijiy va milliy sarmoyalarni jalb qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni kengaytirish bilan birga ijtimoiy xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish nechog'liq katta, hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini kimgadir isbot qilib berishga hojat yo'q. Aholi bandligi, ishsizlikni kamaytirish, fuqarolarning mehnat haqi, pensiyalar va daromadlarini oshirish, buning natijasida O'zbekiston Respublika hududlarida, shahar va tumanlarimizdagi eng muhim dolzarb ijtimoiy muammolarni echish shart.

Bozor iqtisodiyoti "aholini ijtimoiy himoya qilish", "fuqarolarning pensiya ta'minoti" tushunchasining kiritilishini qat'iy talab etadi. Aholini ijtimoiy himoya qilish – davlatniig aholiga normal hayot faoliyati uchun beradigan shart-sharoitlarini ta'minlaydigan bevosita maqsadli kafolatlar tizimidir. Yurtimizda kechayotgan o'zgarishlar aholi jon boshiga to'g'ri keladigan real pul mablag'lari, o'rtacha nominal va real ish haqi miqdori belgilangan eng kam ish haqi, pensiya, stipendiya va nafaqalar ko'rsatkichlarini yaqqol namoyon etmoqda. Shu o'rinda Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning quyidagi fikrlarini: «...Aholining muhtoj tabaqalarini ijtimoiy himoyalash sira kechiktirib bo'lmaydigan eng ustuvor vazifa, ommaviy harakatlarning eng asosiy qoidasi bo'lib keldi va shunday bo'lib qoladi»²¹⁵ ta'kidlash joiz. Ijtimoiy va iqtisodiy siyosat muvozanati o'zida jamiyatning rivojlanish maqsadi va maqsadga erishish tadbirlari muvofiqligini mujassamlashtiradi. Bu muvozanatning aniq shakli jamg'arma va iste'mol,

²¹⁵Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari «O'zbekiston». 1998 yil.

iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy adolat, iqtisodiy rivojlanishning muvozanatida yaqqol ko'rinadi.

XX asrning 80-yillaridan boshlab tug'ilishning kamayishi va fuqarolar yashash davomiyligining uzayishi natijasida aholining keksayishi bilan bog'liq ravishda taqsimlovchi pensiya tizimida muammolar kuzatila boshlandi. «Mutaxassislarining prognoziga ko'ra, 2030 yilgacha rivojlangan mamlakatlarda ishlovchi aholiga to'g'ri keluvchi pensiya ajratmalari miqdori taxminan ikki barobarga ortadi»²¹⁶.

Ko'pgina davlatlarda ishlovchi aholiga pensiya to'lovlarining (ajratmalarining) ortishi pensiya fondlari byudjetining kamomadini keltirib chiqardi, uning miqdori hozirgi pensionerlarga pensiya to'lovlarini ta'minlay olmay qoldi. Ushbu muammoni bitta pensionerga to'g'ri keluvchi ishlovchi fuqarolar sonining nisbati (qoplash koeffitsenti) dinamikasi asosida tahlil qilish mumkin. Masalan XX asrning 50-yillarida rivojlangan davlatlarda ushbu koeffitsent bir pensionerga 3,5 nafar ishlovchi tashkil etgan bo'lsa, 90- yillaria kelib 2,5 nafarni tashkil qildi²¹⁷. Makroiqtisodiy omillar - ishsizlik, inflyatsiya, barter hisob-kitoblari hisoblashish usuli- davlat byudjeti hisobidan to'ldirib boriladigan pensiya jamg'armalarining tanqisligini keltirib chiqardi. Bu esa, o'z navbatida, davlat pensiya jamg'armalarining moliyaviy mustaqilligini ta'minlash vazifasini hal qilish imkonini bermaydi.

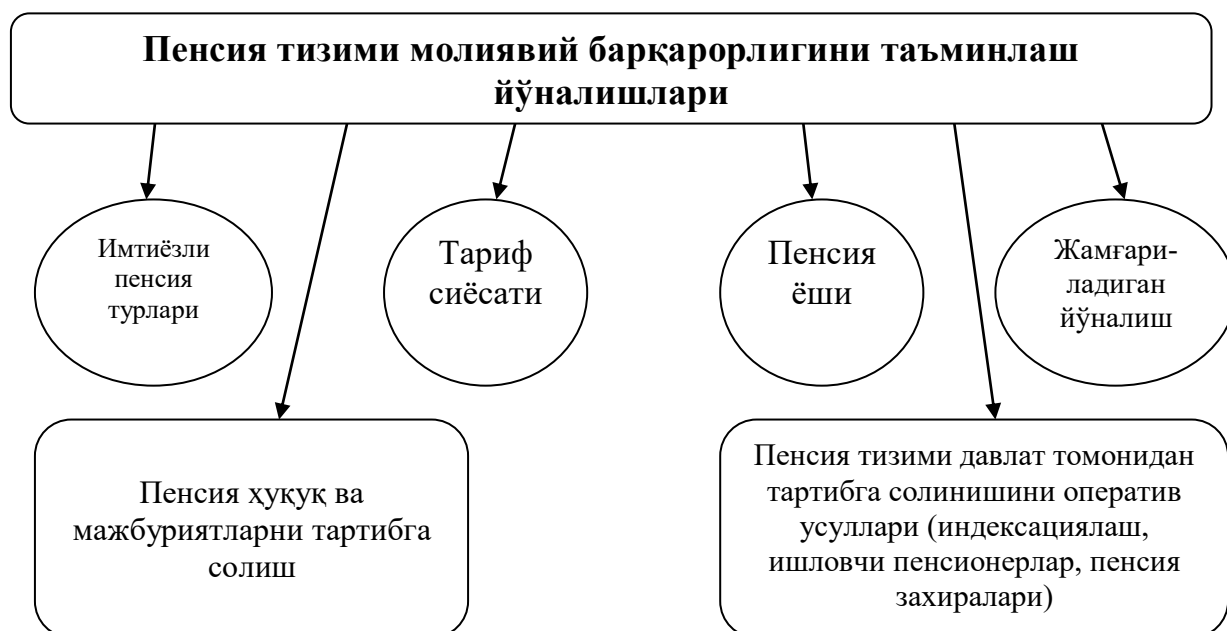
Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda majburiy pensiya tizimini tashkil qilishda asosiy o'rinni oldingidek, taqsimlovchi sxemalar egallaydi, jamg'ariladigan tizimlar asosan, qo'shimcha xarakterga ega. Ko'rib chiqilgan modellarning har biridan muayyan iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal qilishda foydalanish mumkin, ammo pensiya ta'minotining moliyaviy barqarorligini ta'minlashning samarali vositasi ularning birgalikdagi kuchli nazorat asosidagi faoliyati hisoblanadi.

Milliy moliya bozorlarining yaxshi rivojlanmaganligi va davlat pensiya fondlarini, jumladan, xususiy pensiya fondlarini shakllantirish hamda ulardan

²¹⁶ Gaydar E.T. Istoriya pensiy. Stanovlenie i krizis sistemi sotsialnoy zashchiti v sovremennom mire. Statya vtoraya. \ Nezavisimaya gazeta. 2004. 13 iyulya. –S.10.

²¹⁷ Borisenko N.Yu. Mirovoy opit provedeniya pensionnux reform. \ Finansi i kredit. 2004. №18.–S.54.

foydalanish bo'yicha cheklovlarni mavjudligi, muntazam aktuar hisob-kitoblarning hamda pensiya islohotini joriy etish ustidan monitoringning yo'qligi islohotlarni sur'ati va samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

11.1.-rasm. Pensiya tizimi moliyaviy barqarorligini ta'minlash yo'nalishlari

O'zbekiston Respublikasi Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi byudjeti defitsitini yo'qotish va moliyaviy resurslarni barqarorligini ta'minlash uchun pensiya tizimini takomillashtirishga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlar ishlab chiqildi (-rasm). Ta'rif siyosatini takomillash-tirishda pensiya huquqini shakllantirish avvalgi yillardagi pensionerlar oldidagi pensiya majburiyatlarini moliyalashtirish manbai hisoblanadi. Ushbu majburiyat ob'ektiv birdamlik majburiyatidan kelib chiqib, bir tomondan ishlovchilar va ikkinchi tomondan ish beruvchi va davlatga qo'shimcha yuk bo'lib tushadi. Ushbu qo'shimcha majburiyat pensiya tizimining barcha qatnashchilari uchun iqtisodiy jihatdan muvozanatlashgan bo'lib, sug'urtachilar va byudjet o'rtasida taqsimlanishi lozim.

Pensiya ta'minoti tizimini institutsional mohiyatidan kelib chiqqan holda, eng muhim masalani barcha mehnat pensionerlarini moddiy ta'minotini barqaror mexanizmini yaratish vazifasini to'liq hal etilmaganligi ushbu muammoni alohida o'rganish zarur ekanligidan dalolat beradi.

Davlat tomonidan tarif siyosatini tartibga solish uchun to'g'ridan-to'g'ri badallik stavkasi oshirilishi yoki bilvosita sug'urta to'lovi hisoblanishida regressiv yoki progressiv shkala joriy qilinishida sug'urtalanadigan daromad chegarasi darajasi qayta ko'rib chiqilishi orqali amalga oshirilishi mumkin. Davlatning tarif siyosati tartibga solinishida mehnat bozorining rasmiy va norasmiy sektori, o'zini-o'zi bandlik bilan ta'minlovchi aholi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari sug'urta yili qiymatidan kelib chiqqan holda badal to'laydi. Shu sababga ko'ra, tarif siyosatini takomillashtirish o'zini-o'zi bandlik bilan ta'minlovchi fuqarolarni qarilikdagi moddiy ta'minotini kengaytirish uchun ularga badallar to'lash orqali sug'urtalangan shaxslarga mehnat pensiyalarini shakllantirish huquqi beriladi.

Pensiya ta'minotida sug'urtalangan shaxslarning pensiya huquqlari buzilmagan holda, sug'urtalovchi tomonidan Pensiya jamg'armasi byudjetning muvozanati ta'minlanishi lozim. Aholining jinsiy tarkibi-aholi tarkibidagi erkaklar va ayollarning son jihatdan nisbati, demografik va ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan belgilanadi. Ko'pgina mamlakatlarda, ikkita eng yirik mamlakatni (Xitoy va Hindistonni) istisno etganda ayollar soni erkaklar sonidan ustunlik qiladi. Barcha mamlakatlarda ayollar hayotining davomiyligi erkaklarnikiga nisbatan uzoqroq hisoblangan.

Mamlakatimizda 2015 yilda pensiya oluvchilar tarkibida yoshga doir pensiyalarni – 73.6 %ni, nogironlik pensiyalarini 13.1 %ni, boquvchisini yo'qotganlik pensiya oluvchilar soni 5.6 5% ni va ijtimoiy pensiya oluvchilar soni 7.7 %ni tashkil etdi.

Fuqaro o'z pensiyasi yaratishida sug'urtalangan shaxs to'layotgan badallari mutanosib ravishda aks ettirilishi lozim. Pensiyaning hisoblash talablarida pensiya tizimining yillik daromadlari shakllanishida sug'urtalangan shaxsning ulushini hisobga olish kerak. O'zbekiston Respublikasining pensiya tizimi sug'urta asosida shakllantiriladigan va aholining ma'lum bir ehtiyojlarini qondirish uchun

yo'naltirilgan Pensiya jamg'armasini shakllantirish va undan foydalanishga asoslanadi.

Makroiqtisodiy va mehnat sohasidagi siyosatdagi o'zgarishlar bilan bog'liq holda pensiya tizimlarini isloh etilmoqda. Bunda asosiy e'tibor mehnatga layoqatli yoshdagilarning ijtimoiy ishlab chiqarishdagi bandlik darajasini o'zgartirish, kutilayotgan umr davomiyligini uzaytirish va mehnat migratsiyasini oshirishga qaratiladi. Ayrim mamlakatlar katta yoshdagi xodimlar uchun to'liq bandlik holatidan to pensiyaga chiqqunga qadar ish haqini muntazam va kafolatlangan holda to'lash sharti bilan ish vaqti miqdorini bosqichma-bosqich kamaytirish imkoniyatini yaratib berishdi. Shuni ta'kidlash zarurki, turli mamlakatlarda pensiya tizimlarini isloh etish yuqorida qayd etilgan pensiya tizimlarini aralash qo'llash orqali amalga oshirildi. Tahlillar ko'rsatishicha jahonda pensiya modellarining 250 dan ortiq variantlari mavjud bo'lib, faqat Chili, Boliviya, Salvador, Meksika va Qozog'istonda to'liq jamg'ariladigan pensiya tizimi joriy etilgan. Pensiya tizimining o'rta va uzoq istiqboldagi maqsadi pensionerlarning asosiy ijtimoiy huquqlarini amalga oshirish uchun shart-sharoit yaratishdir. Fuqarolar pensiyaga chiqqanidan so'ng o'zini himoyalangan his qilishi uchun pensiyaning eng kam miqdorini, èsh bo'yicha va nogironlik pensiyalarini oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ushbu vazifalarni amalga oshirish bilan bog'liq mauammolar shundaki, 2030 yilga borib mamlakatimizda pensionerlar soni ikki baravar ko'payadi.

Jahon bankining prognozlariga ko'ra esa O'zbekiston aholisi 2050 yilga borib 39 mln. kishiga etishi kutilmoqda. Mamlakatdagi o'rtacha umr davomiyligi ko'rsatkichi 68 yildan 72 yilga oshadi va 65 èshdan katta bo'lgan iqtisodiy faol aholi ulushi 4,4 foizdan 13,4 foizga etishi mumkin (-jadval). O'zbekistonda ushbu nisbatga yashirin iqtisodiyotda band bo'lganlar sonini ortishi, bandlik sohasidagi holat, mehnat migratsiyasi oqimi va demografik vaziyat jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

11.3.-jadval

O'zbekiston demografik ko'rsatkichlari prognozi (2010-2050) ²¹⁸.

²¹⁸World Bank Population Estimates and Projections (2014)

Ko'rsatkichl ar	YILLAR							
	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Axoli soni. (mln. kishi)	30,2	32,4	34,3	35,8	36,9	37,9	38,7	39,4
Tug'ilish koeffitsenti (ayolga to'g'ri keladigan bola soni)	2,2	2,1	2,0	1,9	1,9	1,8	1,8	1,8
Umr davomiyligi (umumiy)	68,5	69,0	69,6	70,1	70,7	71,2	71,7	72,2
Umr davomiyligi (erkaklar)	65,2	65,7	66,1	66,6	67,1	67,6	68,0	68,5
Umr davomiyligi (ayollar)	71,9	72,6	73,2	73,8	74,4	75,0	75,5	76,1
65 yosh va undan katta yoshdagi axoli soni. (foiz)	4,4	5,1	6,6	8,2	9,4	10,5	11,7	13,4

O'zbekistonda bog'liqlik koeffitsienti 2000-2014 yillarda yaxshilanib bordi, jumladan, ushbu ko'rsatkich 2000 yilda 1:2,8 bo'lgan bo'lsa, 2015 yilga kelib 1:4,0 ni tashkil etdi. Band bo'lgan aholi tarkibida bor yo'g'i 8,2 mln kishi – 65,5%

kishi pensiya fondiga majburiy jamg'ariladigan to'lovlarni to'lashini nazarda tutadigan bo'lsak, real nisbat 1:2,6 teng bo'ladi. Biroq yaqin besh yillikda ikkinchi jahon urushidan keyingi qulay demografik vaziyat tufayli tug'ilganlarni pensiyaga chiqish yoshiga etishi va 2016 yildan boshlab avval imtiyozlari bekor qilingan shaxslarni pensiyani rasmiylashtirishi tufayli odatdagi har yili pensiyaga chiquvchi shaxslarga (150 ming) nisbatan ko'p (270 ming) kishilarni murojat qilishi kutilmoqda. Bu esa bog'liqlik koeffitsientini kritik nuqtaga yaqinlashtiradi. Pensiya fondi mablag'larini pensiya to'lash uchun etishmasligiga yashirin iqtisodiyotning mavjudligi salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mehnat migratsiyasi hajmini ortishi xorijda ishlayotgan fuqarolarimizni pensiya fondiga sug'urta to'lovlarini to'lamasligiga va kelajakda mamlakatga qaytib kelib, pensiya fondiga pensiya olish uchun murojat qilib unga bo'lgan bosimni ortishiga olib keladi. Pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini belgilovchi muhim omillardan biri aholi tarkibida mehnat qobiliyati yoshidan kattalar ulushini ortishi hisoblanadi. Mustaqillik yillarida mehnat qobiliyati yoshidan katta aholi ulushi birmuncha oshib bordi, jumladan, ushbu ko'rsatkich 1991 yil 7,2 foizni tashkil etgan bo'lsa 2015 yilga kelib 8,4 foizga teng bo'ldi. Ushbu ko'rsatkich O'zbekistonni taraqqiy etgan va bozor munosabatlari rivojlanayotgan mamlakatlardan keskin farqlantiradi. Vaholanki jahon amaliyotida qabul qilingan mezonga muvofiq pensiya èshidagi shaxslarni aholi umumiy sonidagi ulushi 12 foizdan ortiq bo'lsa, ushbu mamlakat aholisi qariyotganligini bildiradi. Shuningdek ushbu holat taraqqiy etgan mamlakatlarda aholini o'rtacha yashash davomiyligini o'sishi asosida erkak va ayollarni pensiyaga chiqish yoshini 65-67 yoshga oshirilganligi bilan belgilanadi. Mamlakatda amal qilayotgan soliq solish amaliyotini optimallashtirish pensiya tizimi moliyaviy barqarorligini ta'minlashda alohida o'rin tutadi, chunki uning yordamida jamg'ariladigan va ixtiyoriy pensiya sxemalarini shakllantirish va tartibga solish orqali davlat pensiya ta'minotiga tushadigan og'irlikni kamaytirish mumkin. 2013 yilda O'zbekistonda pensiya ta'minotiga sarflangan xarajatlar YaIMga nisbatan 7,3 foizni tashkil etdi. Pensiya to'lovlarining YaIM tarkibidagi oz ulushi ustun darajada ish haqi fondining

YaIMdagi ulushining past darajadaligi bilan belgilanadi. 2015 yilda mamlakatimizda pensiya to'lovlarining 98,0 foizi davlat pensiya tizimi hissasiga to'g'ri keldi.

Xalqaro mehnat tashkiloti normalari hamda Davlat statistika qo'mitasining hisobga olish va tasniflash amaliyotiga muvofiq, iqtisodiyotning norasmiy sektorida band bo'lganlar jumlasiga ijtimoiy sug'urta va soliq organlarida ro'yxatdan o'tmagan shaxslar kiradi. Iqtisodiyotning rasmiy sektorida band bo'lganlar davlat statistika hisoboti ma'lumotlari bo'yicha aniqlanadi va hisoblanadi. Iqtisodiyotning rasmiy sektorida band bo'lganlar quyidagilardan iborat²¹⁹:

- yollanib (mehnat shartnomasi bo'yicha), shu jumladan saylanadigan lavozimlarda doimiy, vaqtinchalik va mavsumiy ishlayotgan xodimlar;
- xarbiy xizmatchilar, ichki ishlar organlari va boshqa tashkilotlari xodimlari;
- kooperativ va shirkatlar a'zolari;
- xususiy korxonalar egalari (ish beruvchilar), shu jumladan fermerlar;
- yuridik shaxs bo'lmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan shaxs sifatida rasman ro'yxatga olingan fuqarolar;
- yuridik shaxs sifatida ro'yxatdan o'tkazilgan dehqon xo'jaliklari a'zolari hamda shaxsiy yordamchi xo'jaliklar va dehqon xo'jaliklarida qoramol boqish bilan band bo'lgan shaxslar;
- nodavlat notijorat tashkilotlari xodimlari.

Mehnat vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, iqtisodiyotning rasmiy sektorida band bo'lgan aholi tarkibida kichik korxona va fermer xo'jaliklarida ish bilan band bo'lganlar, yuridik shaxs bo'lmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan shaxs sifatida rasman ro'yxatga olingan fuqarolar dehqon xo'jaliklarida ish bilan band bo'lganlar soni ortgan, aksincha yirik biznesda band bo'lganlar soni kamaygan. 2011-2015 yillarda norasmiy ish bilan band bo'lganlar tarkibida doimiy bo'lmagan, bir martalik va mavsumiy ishlarni bajaruvchilar hamda mehnat

²¹⁹Abduraxmonov Q. X. Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi. Darslik. –T.: Fan va texnologiya. 2012. –B.75-76.

munosabatlarini rasmiylashtirmasdan oila boshliqlariga ularning tadbirkorlik faoliyatida yordam beradigan oila a'zolari soni oshgan, qolgan norasmiy bandlar soni esa kamaygan. Shu bilan birga, so'nggi besh yil davomida norasmiy bandlik tarkibida faqat oila boshliqlariga ularning tadbirkorlik faoliyatida yordam beradigan oila a'zolari ulushi oshgan. Norasmiy bandlik bevosita mamlakatda yashirin iqtisodiyotning avj olishiga sabab bo'ladi. Chunki:

- norasmiy bandlik hech qanday huquqiy va iqtisodiy asosga ega emas;
- norasmiy band bo'lganlarning o'z mehnat faoliyati orqali ertangi kunda ham daromad olishlari kafolatlanmaydi;
- norasmiy band bo'lganlar mehnati ijtimoiy himoyalanganmaydi;
- me'yoriy-huquqiy xujjatlarning qabul qilinishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar va infratuzilmalarning o'zgarishi natijasida ushbu sektorda band bo'lganlar o'z ish joylarini yo'qotib qo'yishadi;
- ushbu bandlik mavsumiy va vaktinchalik xarakterga ega bo'lib, ob-havo va iqlimning o'zgarishi hamda mavsumning almashishi oqibatida fuqarolar ishsiz bo'lib qolishadi;
- bandlikning mazkur ko'rinishida Respublika byudjeti va mahalliy byudjetlarga hech qanday soliqlar va majburiy to'lovlar amalga oshirilmaydi;
- davlat maqsadli jamg'armalariga bog'liq muammolarni, jumladan, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan pensiya va nafaqalar to'lash bo'yicha o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi, Pensiya jamg'armasining daromadlariga nisbatan uning xarajatlari oshib ketadi;
- mamlakat iqtisodiyoti uchun eng muammoli hisoblangan ishsizlikning yashirin va mavsumiy turlari aynan norasmiy bandlik sababli vujudga keladi.

YaIM ning 40-50 foizini xufyona iqtisodiyot tashkil qilgan holat xavfli bo'sag'a hisoblanadi. Milliy iqtisodiy tizimni ushbu ko'rsatkichdan yuqori bo'lgan mamlakatlar o'zini juda og'ir xolatga tushgan, deb hisoblashi lozim. «MDH davlatlarining ayrimlarida siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarni yanada

demokratlashtirish va liberallashtirish, davlat xokimiyati tizimini erkinlashtirish, davlatning iqtisodiyotga aralashuvini optimallashtirish, milliy iqtisodiyotga xavf solishi kutilayotgan tahdidlarni hamda iqtisodiy jinoyatchilikni oldini olish va unga qarshi kurashish kun tartibida dolzarb bo'lib turganini qayd etish lozim. Daromadlarni legallashtirishga qulay sharoit yaratish uchun soliq solinadigan bazani qisqartirish, ishlab chiqarishni kengaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratish uchun sarflanadigan foydani soliq bosimidan ozod qilish, soliq yukini ishlab chiqarish sohasidan jismoniy shaxslarni shaxsiy iste'moli sohasiga o'tkazish kerak. Aholining ma'naviy salohiyatini, huquqiy saviyasini hamda aholining iqtisodiy jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha imunitetini oshirish zarur»²²⁰.

Yashirin iqtisodiyotda band bo'lgan xodimlarni rasmiy ish bilan bandlikka o'tkazish tadbirlarini ishlab chiqish zarur. Buning uchun norasmiy, qonuniy taqiqlanmagan mahsulot ishlab chiqarayotgan yoki xizmat ko'rsatayotgan yakka tadbirkorlarni o'zlari to'laydigan soliq hisobidan Pensiya jamg'armasiga to'lovlar amalga oshirilib, ularning faoliyati mehnat daftarchalarida qayd etiladi. Norasmiy tarzda, og'zaki kelishuv asosida ishlayotgan yollanma ishchilar faoliyatini rasmiy ish bilan bandlikka o'tkazish uchun ish beruvchi va yollanma ishchi o'rtasida tuziladigan shartnoma yozma shaklda Bandlikka ko'maklashuvchi jamg'arma va kasaba uyushmalari xodimlari ishtirokida tuzilishi kerak. Bunda bir martalik ishga joylashtirish tadbirlari yaxshi yo'lga qo'yilishi lozim. Asta-sekinlik bilan ish beruvchi bilan ishchi o'rtasida norasmiy kelishuv asosidagi ishlarni kamaytirish, bunday ishlarni amalga oshirayotgan ish beruvchi va xodimlarni nazorat qilish va javobgarlikka tortish ishlarini yo'lga qo'yish zarur.

Davlat moliyasi davlatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funktsiyalarini bajarish uchun pul mablag'lari bilan ta'minlashga qaratilgan moliya tizimining muhim bo'g'inidir. Davlat moliyasining sanab o'tilgan turli xildagi bo'g'inlari bo'yicha davlat iqtisodiy va ijtimoiy jamg'armalarning tarmoq va hududiy muammolarning echimini keng miqiyosida hal etadi.

Pensiya ta'minoti moliyaviy resurslarni qayta taqsimlashning yirik

²²⁰Tog'ayev B. Xufyona iqtisodiyotni kamaytirish – iqtisodiy taraqqiyot omili. \ Moliya. . -Toshkent. 2015. №2. –B.134.

oqimi bo'lib, iqtisodiyotda mahsulotlar, resurslar va daromadlarning makroiqtisodiy doiraviy aylanishiga, aholining iqtisodiy faolligini rag'batlantirishga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Pensiya tizimi bilan iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari uzviy bog'liq bo'lib, to'g'ri tashkil etilgan pensiya tizimi iqtisodiyotni investitsiyalashning moliyaviy manbasi bo'lib xizmat qilishi mumkin. O'rta istiqbolda pensiya tizimi samaradorligini oshirish mezonlari aksariyat band aholini pensiya tizimi bilan qamrab olish, pensionerlarga pensiyaga chiqqunga qadar bo'lgan davrdagi turmush darajasi bilan qiyosiy taqqoslanadigan munosib turmush farovonligi va sifatini ta'minlaydigan moliyaviy barqarorlikdan iborat bo'lishi lozim. Shu nuqtai nazardan pensiya tizimi moliyaviy barqarorligini jahondagi shu boradagi ilg'or, boy tajribalarni chuqur qiyosiy tahlil etish asosida takomillashtirish dolzarb, iqtisodiy adabiyotda kam o'rganilgan, muhim, ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ilmiy muammo hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili xorijiy mamlakatlar pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy barqarorligini oshirish, optimal pensiya tizimi modelini tanlash borasida ilmiy tortishuvlar davom etayotganligini ko'rsatmoqda. Ayrim tadqiqotchilar pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy asosini ustun darajada taqsimlanuvchi komponentlar tashkil etishi zarur²²¹, deb hisoblashsa, boshqalari jamg'ariladigan komponentlar tarafdori hisoblanadilar²²².

11.5. Pensiya ta'minoti moliyaviy manbalari tushumini to'liq ta'minlash

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga muvofiq, har bir shaxs belgilangan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lashi shart. «Soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari har bir soliq to'lovchi qaysi soliqlar va boshqa

²²¹Disney R. Public pension reform in Europe: policies, prospects and evaluation // The World Economy. 2003. Vol 26. № 10. P. 1425–1445. Solovev A.K. Pensionnie sistemi v kontekste straxovix printsipov. //Jurnal NEA, №3(15), 2012. Roik V.D. Evolyutsiya pensionnix sistem: mirovie tendentsii i opit Rossii //Chelovek i Trud. 2008. № 8. <http://www.chelt.ru/2008/8-08/roik808.html>.

²²²Stalebrink J. Public pension funds and assumed rates of return: an empirical examination of public sector defined benefit pension plans // American review of public administration. 2014. № 1(44). P. 92–111.; Rozanov A. Public pension fund management: best practice and international experience // Asian Economic Policy Review. 2015. № 10. P. 275–295.; Klapper L., Panos G. Financial literacy and retirement planning: the Russian case // Journal of pension economics and finance. 2011. № 4. P. 599–618.

majburiy to'lovlarni, qachon, qancha miqdorda hamda qay tartibda to'lashi kerakligini aniq biladigan tarzda ifodalangan bo'lishi kerak»²²³.

Pensiya jamg'armasiga sug'urta badali to'lovchilari quyidagilardir hisoblanadi:

- yollangan holda ishlovchi shaxslar;
- chet elda yollangan holda ishlovchi shaxslar;
- soliq agenti hisoblanmagan ish beruvchidan daromad oluvchi xodimlar;
- yakka tartibdagi tadbirkor;
- qoramol etishtiruvchilar;
- dehqon xo'jaligi a'zosi;
- oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oilasi a'zosi.

Yollangan holda ishlovchi shaxslar — ish beruvchi bilan mehnatga oid munosabatlarda bo'lgan va tuzilgan mehnat shartnomasiga (kontraktiga) muvofiq ishlarni bajarayotgan jismoniy shaxslarga hisoblanadigan va to'lanadigan barcha to'lovlar mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar deb e'tirof etiladi. Soliq solish ob'ektiga mehnatga haq to'lashning qabul qilingan shakllari va tizimlariga muvofiq ishbay narxlar, tarif stavkalari va mansab maoshlaridan kelib chiqqan holda haqiqatda bajarilgan ish uchun hisoblangan ish haqi, ilmiy daraja va faxriy unvon uchun qo'shimcha to'lovlar, rag'batlantirish xususiyatiga ega to'lovlar kompensatsiya to'lovlari, ishlanmagan vaqt uchun haq to'lash va predmeti ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatish bo'lgan fuqarolik-huquqiy tusda tuzilgan shartnomalarga muvofiq jismoniy shaxslarga to'lovlarni kiritish mumkin.

O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xalqaro hukumatlararo tashkilotlarga kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan shaxslar uchun yagona ijtimoiy to'lovning va sug'urta badallarining soliq solish ob'ekti ularning O'zbekiston Respublikasidan tashqariga ishlash uchun yuborilguniga qadar oxirgi ish joyi bo'yicha olingan, O'zbekiston Respublikasida byudjet muassasalari xodimlari

²²³O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. 7-modda. Soliq solishning aniqligi printsipli.

uchun ish haqi oshirilishi hisobga olingan holda qayta hisoblanadigan mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlardan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Sug'urta badallari har oyda soliq solinadigan bazadan hamda belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi. Sug'urta badallari xodimlarning ish haqidan ushlab qolinadi va soliq agentlari tomonidan o'tkaziladi. Sug'urta badallarini hisoblash va ushlab qolish majburiyati, shuningdek ularning to'g'ri hisoblab chiqarilishi uchun javobgarlik ish beruvchi zimmasiga yuklatiladi. Mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlari xodimlar, ish beruvchilar, davlat manfaatlarini e'tiborga olgan holda, mehnat bozorining samarali amal qilishini, haqqoniy va xavfsiz mehnat shart-sharoitlarini, xodimlarning mehnat huquqlari va sog'lig'i himoya qilinishini ta'minlaydi, mehnat unumdorligining o'sishiga, ish sifati yaxshilanishiga, shu asosda barcha aholining moddiy va madaniy turmush darajasi yuksalishiga ko'maklashadi. -jadvalda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlarining tarkibiy tuzilishi berilgan.

11.4.-jadval

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari²²⁴

(mlrd. so'mda)

Ko'rsatkichlar	YILLAR						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Jami daromadlar	6144,4	8065,4	10302,1	13013,7	16557,0	18113,3	19505,1
Yil boshiga qoldiq	0,5	280,1	602,2	1067,3	2592	2568,3	2282,0
Daromadlar	6143,9	7785,3	9069,9	11946,4	13965,0	15545,0	17223,1
Ish haqi	3903,	4799,	5907,4	7299,5	8324,2	9474,0	10226,

²²⁴O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi ma'lumotlari.

fondidan yagona ijtimoiy to'lov	4	2					0
Fuqarolarning majburiy badallari	720,4	1110, 2	1482,7	1877,2	2463,8	3235,0	3993,9
Sotilgan mahsulotlar hajmidan majburiy ajratma	1122, 7	1401, 5	1591,3	1933,0	2063,8	1527,0	1429,7
Boshqa daromadlar	397,4	474,4	718,5	836,7	1113,1	1291,0	1573,5

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari 2011 yilda 6144,4 mlrd.so'mni tashkil etdi, 2012 yilda 8065,4 mlrd.so'mga ko'tarildi, 2013 yilda 10302,1 mlrd.so'mni tashkil etdi, 2014 yilda 13013,7 mlrd.so'mga etdi, 2015 yilda 16557,0 mlrd.so'm, 2015 yilda 18113,3 mlrd.so'm belgilandi. Daromadlar tarkibida ish haqidan yagona ijtimoiy to'lov 2011 yilda 3903,4 mlrd.so'mni (63,5 foiz) tashkil etdi, 2012 yilda 4799,2 mlrd.so'mga (60,0 foiz) ko'tarildi, 2013 yilda 5907,4 mlrd.so'm (57,3foiz), 2014 yilda 7299,5 mlrd.so'm (56,1foiz), 2015 yilda 8324,2 mlrd.so'm (59,6 foiz), 2016 yilda 9474,0 mlrd. so'mga teng, 2017 yilda 17223,1 mlrd. so'm rejalashtirildi.

Jamg'arma daromadlari tarkibida sotilgan mahsulotlar hajmidan majburiy ajratmalar 2011 yilda 1122,7 mlrd.so'mni (18,2 foiz) tashkil etdi, 2012 yilda 1401,5 mlrd.so'mga (17,3 foiz) ko'tarildi, 2013 yilda 1591,3 mlrd.so'm (15,4 foiz)ga etdi, 2014 yilda 1933,0 mlrd.so'm (14,8 foiz), 2015 yilda 2063,8 mlrd.so'm (14,8 foiz)ga teng bo'ldi, 2016 yilda 1527,0 mlrd. so'mga teng, 2017 yilda 1429,7 mlrd. so'mga rejalashtirildi. Boshqa daromadlar 2011 yilda 397,4 mlrd.so'mni (6,4 foiz) tashkil etdi, 2012 yilda 474,4 mlrd.so'mga (6,0 foiz) ko'tarildi, 2013 yilda

718,5 mlrd.so'm (7,9 foiz)ga etdi, 2014 yilda 836,7 mlrd.so'm (6,9 foiz), 2015 yilda 1113,1 mlrd.so'm (7,9 foiz), 2016 yilda 1291,0 mlrd.so'm (8,3 foiz)ga teng, 2017 yilda 1573,5 mlrd.so'm tasdiqlandi.

Jadval ma'lumotlaridan xulosa qilish mumkinki, Pensiya jamg'armasi daromadlarida boshqa daromadlar ulushi oshgan, 2011 yilda jami jamg'arma daromadlarida 6,4 foizni tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2015 yilda 7,9 foizga ko'tarilgan, 2016 yilda 8,3 foizga etdi. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlarida boshqa daromadlarning salmog'ini yanada oshirish kerak. Pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirish mexanizmini takomillashtirishda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga korxonalar faoliyatidan olingan boshqa daromadlarni ko'paytirish lozim.

11.6. Fuqarolarning ish staji va ish haqi nazoratida sug'urta badallaridan foydalanish

«Ish beruvchi jismoniy shaxsning arizasiga asosan mazkur jismoniy shaxs bo'yicha oyma-oy bo'lingan holdagi ma'lumotlar to'g'risida ma'lumotnomani ariza olingan kundan boshlab uch ish kuni davomida bepul berish hamda ma'lumotlarga tuzatishlar kiritilgan va davlat soliq xizmati organlariga qayta topshirilgan taqdirda jismoniy shaxsni xabardor qilishga majbur»²²⁵.

Ish beruvchi²²⁶:

- korxonani boshqarish va o'z vakolatlari doirasida mustaqil qarorlar qabul qilish;
- qonun hujjatlariga muvofiq yakka tartibdagi mehnat shartnomalarini tuzish va bekor qilish;
- mehnat shartnomasida shart qilib ko'rsatilgan ishni lozim darajada bajarishni xodimdan talab qilish;

²²⁵O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlarni yakka tartibda hisobga olishning joriy etish chora-tadbirlari haqida"gi 90-son Qarori.

²²⁶O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. 1996 yil.17-modda. Ish beruvchining asosiy huquqlari

- o'z manfaatlarini himoyalash uchun boshqa ish beruvchilar bilan birga jamoat birlashmalari tuzish va bunday birlashmalarga a'zo bo'lish huquqiga ega.

Chet elda yollangan holda ishlovchi shaxs — O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi huzuridagi Tashqi mehnat migratsiyasi masalalari agentligi yoki fuqarolarni chet ellarda ishga joylashtirish bo'yicha xo'jalik hisobidagi mintaqaviy Byurolardan chet elda mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ruxsatnoma olgan chet elda yollangan holda ishlovchi O'zbekiston Respublikasi fuqarosi, shuningdek O'zbekiston Respublikasi davlat organlari va boshqa tashkilotlari tomonidan xorijiy davlatlarda tashkil etilgan (ochilgan) savdo uylari, vakolatxonalar (shu jumladan yuridik shaxs tashkil etmagan holda), tashkilotlarda ishlovchi O'zbekiston Respublikasi fuqarosidir. Chet elda yollangan holda ishlovchi shaxs boshqa davlatda ishlagan har bir oyi uchun Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarini ixtiyoriy ravishda to'laydi.

Chet elda yollangan holda ishlagan shaxs O'zbekiston Respublikasiga kelgandan so'ng vakolatli organ tomonidan kelganidan keyin uch kun muddatda pasportidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat chegarasini kesib o'tganligi to'g'risidagi yozuvlar (muhrilar, shtamplar yoki belgilar) asosida Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lash va mehnat daftarchasiga tegishli yozuvlarni kiritish uchun asos hisoblanadigan belgilangan shakldagi chet el davlati va u erda bo'lgan vaqti to'g'risida ma'lumotnoma beriladi. Chet elda bo'lish davri, shuningdek O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalarining ko'rsatib o'tilgan shaxsning boshqa davlatda bo'lgan vaqti va konsullik hisobiga qo'yilganligi ma'lumoti ko'rsatilgan tegishli hujjatlar asosida ham tasdiqlanishi mumkin.

Soliq to'lovchining identifikatsiya raqami (STIR) mavjud bo'lmaganda chet elga ishlashga ketayotgan shaxs soliq to'lovchi sifatida unga STIR rasmiylashtirilishi bilan birgalikda doimiy yashash joyi bo'yicha davlat soliq xizmati organlarida hisobga qo'yilishi shart. Chet elda yollangan holda ishlovchi

shaxs pensiya bilan ta'minlanish miqdoridan kelib chiqib, Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari miqdorini mustaqil ravishda, biroq har oy uchun Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lash sanasida qonun hujjatlarida belgilangan eng kam oylik ish haqining bir barobaridan kam bo'lmagan miqdorda belgilashi mumkin.

Chet elda yollangan holda ishlovchi shaxs tomonidan sug'urta badallarini to'lash quyidagi tartibda amalga oshirilishi mumkin: har oyda yoki har chorakda; bir yo'la — O'zbekiston Respublikasiga kelgan kunidan boshlab uch oy mobaynida.

Yakka tartibdagi tadbirkorda saqlanadigan Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan yakka tartibdagi tadbirkorga ochiladigan byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lanishini hisobga olish daftarchasi, shuningdek Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarining to'langanligini tasdiqlovchi bank kvitantsiyalari va to'lov hujjatlarining asl nusxalari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'langanligini tasdiqlovchi asosiy hujjatlar hisoblanadi.

Yakka tartibdagi tadbirkorning xohishiga ko'ra Pensiya jamg'armasi bo'limi to'lov hujjatlari bilan tasdiqlangan Pensiya jamg'armasiga to'langan sug'urta badallari summalarini Hisobga olish kartochkasiga va Hisobga olish daftaridagi yozuvlar bilan solishtirishi shart. Solishtirish natijalari Hisobga olish kartochkasi va Hisobga olish daftariga kiritiladi hamda yakka tartibdagi tadbirkor, Pensiya jamg'armasi bo'limi mas'ul xodimi va rahbarining imzosi, shuningdek Pensiya jamg'armasi bo'limi muhri bilan tasdiqlanadi. Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'langanligi to'g'risidagi to'lov hujjatlari Pensiya jamg'armasiga to'langan sug'urta badallari Hisobga olish kartochkasi va Hisobga olish daftaridagi yozuvlar bilan solishtirilgunga qadar va solishtirilgandan keyin ham yakka tartibdagi tadbirkorda saqlanishi kerak.

Yakka tartibdagi tadbirkorning doimiy yashash joyi o'zgarganda Pensiya jamg'armasi bo'limi bir kun davomida yakka tartibdagi tadbirkorning tegishli arizasi va ro'yxatdan chiqqanligi to'g'risidagi belgi qo'yilgan uning pasporti nusxasi asosida Hisobga olish kartochkasiga va Hisobga olish daftariga hisobdan

chiqarilganligi to'g'risida tegishli belgilarni kiritadi. Yangi yashash joyi bo'yicha Pensiya jamg'armasi bo'limi bir kun davomida yashash joyi o'zgarganligi munosabati bilan Hisobga olish kartochkasini va Hisobga olish daftarini hisobga qo'yish to'g'risidagi yakka tartibdagi tadbirkorning arizasiga asosan yangi yashash joyi bo'yicha ro'yxatga qo'yilganligi to'g'risida pasportdagi belgi asosida Hisobga olish kartochkasini va Hisobga olish daftarini hisobga qo'yadi.

Pensiya jamg'armasi bo'limi²²⁷:

- Pensiya jamg'armasi bo'limida doimiy ravishda saqlanadigan shakl bo'yicha Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lanishini hisobga olishning shaxsiy kartochkasini ochadi (yopadi);
- Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'langanligi to'g'risidagi, shu jumladan axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda olingan ma'lumotlar asosida Hisobga olish kartochkasiga Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari summalari (yakka tartibdagi tadbirkor tomonidan Pensiya jamg'armasi sug'urta badallarini o'z vaqtida to'lanmaganligi uchun hisoblanadigan penyani hisobga olmagan holda) va ular to'langan davrlar to'g'risidagi yozuvlarni qayd etadi;
- qonun hujjatlarida belgilangan mehnat daftarchalarini yuritish tartibiga muvofiq yakka tartibdagi tadbirkorning (chet elda yollangan holda ishlovchi shaxsning, dehqon xo'jaligi a'zosining va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosining) mehnat daftarchasiga tegishli yozuvlarni qayd etadi;
- yakka tartibdagi tadbirkorning (chet elda yollangan holda ishlovchi shaxsning, dehqon xo'jaligi a'zosining va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosining) mehnat daftarchasiga tegishli yozuvlarning to'g'ri va o'z vaqtida qayd etilishi yuzasidan javob beradi.

Yakka tartibdagi tadbirkorning (chet elda yollangan holda ishlovchi shaxsning, dehqon xo'jaligi a'zosining va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosining) mehnat

²²⁷O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil 22 fevraldagi 46-son Qaror bilan tasdiqlangan "Chet elda ishlayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari hamda ish vaqtini hisobga olib bo'lmaydigan shaxslarning ayrim toifalari tomonidan Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lash tartibini, shuningdek, ularning pensiyani hisoblash uchun olinadigan ish stajini va ish haqi miqdorini hisobga olish tartibi to'g'risida"gi Nizom.

daftarchasi yakka tartibdagi tadbirkorning (chet elda yollangan holda ishlovchi shaxsning, dehqon xo'jaligi a'zosining va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosining) doimiy yashash joyi bo'yicha Pensiya jamg'armasi bo'limida faoliyatni amalga oshirishning (Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarini to'lashning) butun davri davomida saqlanadi va yuritiladi. Agar dehqon xo'jaligidagi mehnati yoki yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyati fuqaro uchun qo'shimcha hisoblansa uning mehnat daftarchasi asosiy ish joyida yuritiladi.

Yakka tartibdagi tadbirkorning (dehqon xo'jaligi a'zosining va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosining) xohishiga ko'ra mehnat daftarchasiga yakka tartibdagi tadbirkor (dehqon xo'jaligi a'zosi va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosi) sifatidagi faoliyat davri to'g'risidagi yozuv kiritilishi mumkin. Yozuv ro'yxatdan o'tgan joyidagi Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan kiritiladi. Yakka tartibdagi tadbirkor (chet elda yollangan holda ishlovchi shaxs, dehqon xo'jaligi a'zosi va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosi) faoliyati to'g'risida mehnat daftarchasiga tegishli yozuvlar yakka tartibdagi tadbirkorning (chet elda yollangan holda ishlovchi shaxsning, dehqon xo'jaligi a'zosining va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosining) doimiy yashash joyi bo'yicha Pensiya jamg'armasi bo'limi tomonidan kiritiladi. Agar yakka tartibdagi tadbirkor Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarini to'lagunga qadar mehnat daftarchasiga ega bo'lmagan bo'lsa, mehnat daftarchasi blanki Bandlikka ko'maklashish markazlari tomonidan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sotiladi. Mehnat daftarchasi blankasi uchun haq uni oluvchi tomonidan, belgilangan tartibda to'lanadi.

Yakka tartibdagi tadbirkor (chet elda yollangan holda ishlovchi shaxs, dehqon xo'jaligi a'zosi va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosi) faoliyati to'g'risidagi mehnat daftarchasiga tegishli yozuvlar Pensiya jamg'armasi bo'limining mas'ul xodimi imzosi va Pensiya jamg'armasi bo'limining gerbli muhri bilan tasdiqlanadi. Faoliyatini yoki Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lashni to'xtatgan, shuningdek doimiy yashash joyini o'zgartirgan shaxsning talabiga asosan Pensiya jamg'armasi bo'limi murojaat etgan kundan kechiktirmay unga mehnat daftarchasini beradi. Pensiya tayinlash uchun yakka tartibdagi tadbirkorning (chet

elda yollangan holda ishlovchi shaxsning, dehqon xo'jaligi a'zosining va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosining) bandligi davrini hisobga olishda mehnat daftarchasidagi tegishli yozuvlar, shuningdek Hisobga olish kartochkasida ham tasdiqlanishi kerak. Yakka tartibdagi tadbirkorning (chet elda yollangan holda ishlovchi shaxsning, dehqon xo'jaligi a'zosining va oilaviy tadbirkorlik sub'ekti oila a'zosining) ko'rsatilgan faoliyat turi bilan bandlik davri to'g'risidagi yozuvlar Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'langan davrlar to'g'risidagi yozuvlarga mos kelishi yuzasidan nazorat Pensiya jamg'armasi bo'limi boshlig'i tomonidan amalga oshiriladi.

11.7.Pensiya ta'minoti mablag'lardan foydalanishda moliyaviy nazoratni samarali tashkil qilish

Jahon amaliyoti tahlili ko'rsatishicha, ijtimoiy sug'urta samaradorligini oshirishda etakchi o'rinni pensiya tizimi egallaydi. O'zbekiston Respublikasining pensiya tizimi sug'urta asosida shakllantiriladigan va aholining ma'lum bir ehtiyojlarini qondirish uchun yo'naltirilgan Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasini shakllantirish va undan foydalanishga asoslanadi.

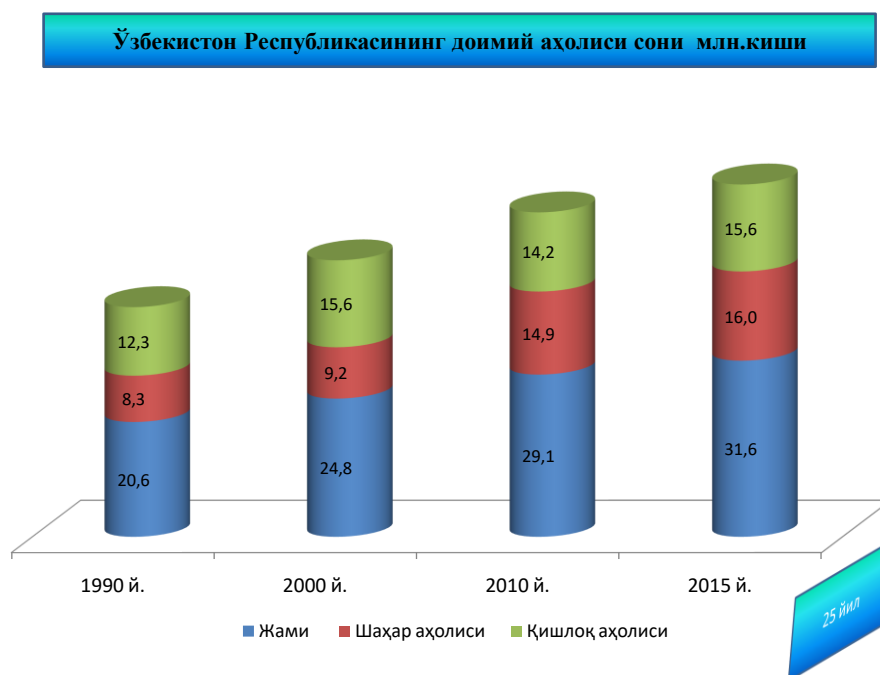
Davlat ijtimoiy sug'urtasi tizimining barqarorligini ta'minlash va uni yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish maqsadida Pensiya jamg'armasi mablag'lari bo'yicha majburiy to'lovlar, badallar hamda boshqa to'lovlarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining G'aznachiligining Yagona g'azna hisobvarag'iga jamlanadi. Mazkur maqsadli mablag'lardan pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlar o'z vaqtida ta'minlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika ko'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 1991-2015 yillarda respublika aholisi 10,4 million kishidan ko'payib, 2016 yil 1 yanvarda 31576,4 ming kishini tashkil etgan. Tahlillarga ko'ra, O'zbekistonda aholi sonining o'rtacha yillik o'sish sur'ati 1991 yilda - 2,4 foizni, 2001 yilda - 1,3 foizni, 2015 yilda -1,7 foizni tashkil etgan. Hisob-kitoblarga qaraganda,

mamlakatda 2014 yilning o'zida pensiyalar miqdori ikki marta oshirildi. Markaziy Osiyo davlatlari ichida faqat O'zbekistonda bir yilda (2014 yil) pensiya miqdori 1,2 martaga oshgan. Pensiya hajmining ish haqidagi ulushi (qoplash koeffitsenti) muhim ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlardan biridir, mamlakatda bu ko'rsatkich 41,0 % dan yuqori. "Mamlakatimizda 60 yoshdan oshganlar soni 2 million 873 mingdan ko'proq kishini tashkil etadi. Mustaqillik yillarida xalqimizning o'rtacha yoshi 1990 yildagi 67 yoshdan 73,5 yoshga, ayollar o'rtasida esa 75,8 yoshga etdi»²²⁸.

Yurtimizda aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi ham sezilarli ravishda oshganligini qayd etish lozim. Bu ko'rsatkich 1990 yilda 67 yoshni tashkil etgan bo'lsa, 2012 yilda 73,4 yoshni tashkil etdi. Jumladan, erkaklar o'rtasidagi o'rtacha umr ko'rish 66 yoshdan 71 yoshgacha, ayollar o'rtasida esa 70 yoshdan 75,8 yoshga uzayganligini fuqarolar salomatligini muhofaza qilish va turmush sharoitini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlarning aniq va yaqqol natijasi sifatida baholash o'rinli bo'ladi.

²²⁸Karimov I. Mamlakatimizni demokratik yangilash va modernizatsiya qilishga qaratilgan taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirish – bosh maqsadimizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 22 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2014 yil. 5 dekabr.

11.2.-rasm. O'zbekiston Respublikasi doimiy axolii soni

Quyidagi jadvalda Pensiya jamg'armasi xarajatlarining tarkibiy tuzilishi berilgan. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi xarajatlari 2011 yilda 6144,4 mlrd.so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2016 yilda 18113,3 mlrd.so'm, 2017 yilda 19505,1 mlrd.so'm rejalashtirildi. Bu xarajatning umumiy xajmi (absolyut qo'rsatkichlari) va nisbiy ko'rsatkichlar ham o'smoqda. Pensiya jamg'armasi xarajatlari tarkibida ishlaydigan va ishlaymaydigan fuqarolarga pensiya xarajatlari katta mablag'lar yo'naltirilmoqda. Jamg'arma mablag'laridan ishlaymaydigan fuqarolarga pensiya xarajatlari 2011 yilda 5862,7 mlrd.so'mni (95,4 foiz) tashkil etgan bo'lsa, 2015 yilda 12838,1 mlrd.so'm (77,5 foiz) mablag' ajratildi, 2016 yilda 14779,6 mlrd.so'm (81,5 foiz), 2017 yilda 16629,9 mlrd.so'm (85,2 foiz), mablag' ajratildi.

Ishlaydigan keksalarning umumiy keksalar sonidagi ulushi, keksalarning korxona, tashkilot, muassasalarda va boshqaruv organlarida ishtiroki darajasi, saylanuvchilar (deputat, kengash a'zosi) sonida keksalar ulushi, o'z biznesiga ega bo'lgan keksalar ulushi, ish faoliyatini to'xtatgan pensionerlarni korxonalar tomonidan taqdirlash, keksa xodimlardan maslahatchi sifatida foydalanish darajasi kabi ko'rsatkichlar keksalarning faol hayot ko'rsatkichlari hisoblanadi, bu

ko'rsatkich respublikamizda kichik emas. Ishlaydigan fuqarolarga pensiyalar 2011 yilda 278,9 mlrd.so'mni (4,5 foiz) tashkil etgan, 2015 yilda 474,8 mlrd.so'm (2,8 foiz)ga tushgan, 2016 yilda 484,3 mlrd.so'm (2,6 foiz)ga teng, 2017 yilda 534,5 mlrd.so'm (2,7 foiz) mablag' ajratildi.

11.2.-jadval

Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi xarajatlari²²⁹

(mlrd. so'mda)

Ko'rsatkichlar	YILLAR						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Xarajatlar	6144,4	8064,5	10302,1	13013,7	16557,0	18113,3	19505,1
Shundan							
Ishlamaydigan fuqarolarga pensiyalar	5862,7	7246,0	9097,6	11191,9	12838,1	14779,6	16629,9
Ishlaydigan fuqarolarga pensiyalar	278,9	290,9	317,4	426,6	474,8	484,3	534,5
Bola tug'ilganda beriladigan nafakalar, dafn marosimi nafaqalari	0,7	12,8	20,5	29,1	105,2	152,1	204,3

Ishlovchi pensionerlarga pensiya to'lash tartibi to'g'risidagi Nizomga muvofiq O'zbekiston Respublikasida ishlovchi pensionerlarga pensiya to'lashning yangi tartibi belgilandi. Quyidagi toifadagi ishlovchi pensionerlarga pensiyalar to'liq

²²⁹O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi ma'lumotlari.

miqdorda (100 foiz) to'lanadi: a) Ikkinchi jahon urushi nogironlariga, qatnashchilariga va ularga tenglashtirilgan shaxslarga; b) Ikkinchi jahon urushi yillarida harbiy xizmatni o'tagan yoki front orqasida ishlagan shaxslarga; v) I va II guruh nogironlariga; g) Chernobil halokatidan ziyon ko'rgan fuqarolarga; d) fuqarolar yig'inlari va mahallalarning raislariga; e) fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarida diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya bo'yicha maslahatchi lavozimlarida ishlovchi yoshga doir pensiya oluvchi ayollarga.

«O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq dafn etish nafaqalarni to'lash Pensiya jamg'armasi mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Bola tug'ilganda beriladigan nafaqa va dafn marosimi nafaqalari, 2012 yilda 12,8 mlrd.so'm (0,1 foiz)ga teng, 2015 yilda 105,2 mlrd.so'm (0,6 foiz) ga oshgan, 2016 yilda 152,1 mlrd.so'm (0,8 foiz) rejalashtirildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 14 iyundagi qarori bilan «Dafn etishga nafaqa tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida Nizom» tasdiqlandi. O'zbekiston Respublikasining «Dafn etish va dafn ishi to'g'risida»gi Qonuni qabul qilinguniga qadar dafn etish uchun nafaqa Pensiya jamg'armasi bo'limlari tomonidan faqat pensionerlarning qarindoshlariga ikki oylik pensiya miqdorida, ammo eng kam ish haqining ikki baravaridan kam bo'lmagan miqdorda to'langan bo'lsa, qonun qabul qilingach, bu nafaqa barcha toifadagi fuqarolarga eng kam ish haqining to'rt baravaridan kam bo'lmagan miqdorda to'lanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining daromadlar bazasini kengaytirish va xarajatlarini nazoratini kuchaytirish masalalari aholi farovonligi ta'minlash, aholini ijtimoiy jihatdan himoyalashga qaratiladi. «....Mahallalar va fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarining keksalar va nogironlarga doimiy e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatadigan tuzilmalarini mustahkamlashga alohida ahamiyat qaratish lozim. Bunda turli muassasa va xizmatlar, birinchi navbatda, pensiya, ijtimoiy ta'minot va tibbiy xizmat ko'rsatish muassasalari faoliyatini muvofiqlashtirish va

zarur darajada nazorat qilish masalalari nazarda tutilishi kerak»²³⁰. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori asosida davlat pensiya va nafaqalarni tayinlanishi va ularning to'lovi monitoringini amalga oshirilishini tartibga solish bo'yicha tasdiqlangan Yo'riqnomada²³¹ fuqarolarga pensiyalarni tayinlash va to'lovini amalga oshirish mexanizmi takomillashtirildi. Monitoring guruhi rahbari va har bir inspektori pensiya va nafaqa bo'yicha aniqlangan ortiqcha to'lovlar summalari, har oylik chegirmalar va undirilgan mablag'lar summasi, shuningdek har bir qarzdorlik bo'yicha ularning qoldiqlari oylik hisobotini yuritadi. Pensiya jamg'armasi bo'limida aniqlangan ortiqcha to'lovlar naqd pulda yoki pul o'tkazish yo'li bilan Pensiya jamg'armasining shaxsiy g'azna hisobvarag'iga tegishli to'lovlarni kiritish orqali undiriladi. Pensiya va nafaqalar to'lovini moliyalashtirish uchun yo'naltiriladigan mablag'lar qat'iy maqsadli yo'nalishda sarflanadi.

Tayanch so'z va iboralar

Pensiya jamg'armasi, moliyaviy barqarorlik, aholini ijtimoiy himoyalash, ijtimoiy sug'urta, sug'urta badali, ijtimoiy ta'minot, pensiya, davlat pensiya ta'minoti, aktuar ekspertiza, ish staji, ijtimoiy nafaqa, minimal ish haqi, iqtisodiy faol aholi, moliyaviy nazorat, pensiya ta'minoti nazorati.

Takrorlash uchun savollar

1. Pensiya ta'minotining tashkiliy-huquqiy asoslarini isloh qilish axolining demografik holatiga qanday ta'sir qiladi?
2. O'zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasining maqsadi nimalardan iborat?
3. Pensiya ta'minoti tizimini tartibga solish deganda nimani tushunasiz?

²³⁰Karimov I. Ona yurtimiz baxtu ikboli va buyuk kelajagi yulida xizmat kilish – eng oliy saodatdir. –Toshkent.: O'zbekiston. NMIU. 2015. –B.218-219.

²³¹O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirining 6-son buyrug'i bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlarni to'lashni tashkil etish tartibi haqida»gi Yo'riqnama. 2015 yil. 30 yanvar.

4. Pensiya ta'minoti tizimini samarali boshqarishni qanday izohlash mumkin?
5. Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligini ta'minlash yo'nalishlari nimalardan iborat?
6. Pensiya jamg'armasida sug'urta badali to'lovchilarining tutgan o'rnini aytib bering.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. «Moliyaviy nazorat asosida pensiya ta'minoti tizimini tartiblash» mavzusida referat yozing.
2. «O'zbekiston Respublikasining Harakatlar strategiyasida pensiya ta'minotini rivojlantirish» mavzusida taqdimot tayyorlang.

Test savollari

1. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 fevraldagi «Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash mexanizmini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 2753-son Qaroriga muvofiq, 2017 yil fevraldan barcha turdagi pensiyalar ...naqd shaklda beriladi.**

A. 100,0 foiz
B. 50,0 foiz
C. 80,0 foiz
D. 40,0 foiz
2. **O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi qaysi yillarni o'z ichiga oladi:**

- A. 2017-2021
- B. 2016-2026
- C. 2015-2025
- D. 2010-2020

3.O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining yollanma asosda chet elda ishlaganligi .. qarab aniqlanadi.

- A. mehnat daftarchasiga kiritilgan qaydnomalarga
- B. ish stajiga kiritilgan qaydnomalarga
- C. maxsus ish stajiga kiritilgan qaydnomalarga
- D. mehnat daftarchasiga kiritilgan sonlarga

4.Ish haqi, pensiya va nafaqalar miqdorini bosqichma-bosqich oshirish masalasiga O'zbekiston Respublikasining Harakatlar strategiyasining qaysi yo'nalishi bo'yicha e'tibor qaratilgan.

- A. to'rtinchi
- B. beshinchi
- C. uchinchi
- D. ikkinchi

5....«O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlarni to'lashni tashkil etish tartibi haqida»gi Yo'riqnoma amaliyotga kiritildi.

- A. 2015 yil 30 yanvarda

- B. 2015 yil 15 iyunda
- C. 2016 yil 18 fevralda
- D. 2017 yil 2 fevralda

6.....fuqarolarga pensiya va nafaqalarni bank va pochta muassasalari tomonidan o'z vaqtida va to'liq to'lanishining tizimli monitoringini olib boradi.

- A. Moliya vazirligi Nazorat taftish boshqarmasi
- B. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi hududiy bo'limlari
- C. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
- D. Moliya vazirligi G'aznachiligi

XII BOB. XORIJIY DAVLATLARDA PENSIYA TA'MINOTINING NAZORATI

12.1.Xorijiy davlatlarda ijtimoiy ta'minot va pensiya tizimlarining tavsifi

Byudjet tasnifiga asosan, ijtimoiy soha xarajatlari tarkibiga sog'liqni saqlash, ta'lim, fan, madaniyat, jismoniy tarbiya va sport, ijtimoiy ta'minot, pensiya ta'minoti va boshqa xarajatlar kiradi. Aholining turmush darajasi va turmush sifatini baholash uchun fuqarolarning daromadlari miqdoridan foydalaniladi, ushbu daromadlar yoki joriy xarajatlarni qoplash uchun pul mablag'lari ishlatiladi.

Aholi turmush sifatini aks ettiradigan birinchi xalqaro ko'rsatkichlar tizimi 1960 yilda BMT tomonidan ishlab chiqildi: ta'lim va madaniyat; aholining demografik xususiyati (tug'ilish, o'lim, kasallanish, umr davomiyligi); turmushning sanitariya-gigiena sharoitlari; oziq-ovqat mahsulotlarining iste'mol qilinishi; turarjoy sharoitlari va uzoq muddat foydalaniladigan iste'mol ne'matlari (avtomobil, muzlatkich, televizor) bilan ta'minlanganlik; ta'lim va madaniyat; ish bilan bandlik va mehnat sharoitlari; aholining daromadlari va xarajatlari; turmush qiymati va iste'mol narxlari; transport vositalari; dam olishni tashkil etish,

jismoniy tarbiya va sport; inson huquqi va erkinliklarini ta'minlash; ijtimoiy ta'minot.

Ijtimoiy ta'minot – bu fuqarolar uchun noxush vaziyat yuzaga kelganda pensiyalar, nafaqalar va ijtimoiy xizmatlar ko'rinishida davlat qo'llab-quvvatlashini kafolatlaydigan taqsimot shaklidir. Mamlakatimizda ijtimoiy islohotlar boshlangunga qadar ijtimoiy ta'minot va aholini ijtimoiy himoyalash vazifalarini ijtimoiy ta'minot tizimi bajardi.

Ijtimoiy himoya tizimida ko'p sub'ektilik kuzatiladi, ya'ni ijtimoiy himoya davlat, mahalliy tuzilmalar, korxona va tashkilotlar, ixtisoslashgan tuzilmalar (nodavlat pensiya fondlari), xayriya tashkilotlarilari tomonidan amalga oshirilishi mumkin. "Ijtimoiy himoya" tizimi hajmi jihatdan "ijtimoiy ta'minot"ga qaraganda, ancha keng tushunchadir. Ijtimoiy ta'minot uning ta'minlash vazifasini bajarish imkonini beradigan ijtimoiy himoya bilan qamrab olinadi, ya'ni ijtimoiy ta'minot doirasida yuzaga chiqqan noxush vaziyatlardan himoyalashni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi xalqaro hamjamiyatga integratsiyalashib bormoqda, umume'tirof etilgan xalqaro normalarning ustuvor ekani O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda qonunlarimizda tan olingan. Inson huquqlariga oid BMT va boshqa nufuzli xalqaro tashkilotlarning standartlarining talablari diqqat markazimizdadir. Fuqarolarni pensiya ta'minoti sohasida ham xalqaro norma va qoidalarni hisobga olib ish ko'riladi. Shu bilan birgalikda, bugungi kunda pensiya ta'minotiga oid qonunchilikni xalqaro talablarga yana ham muvofiqlashtirish maqsadida ijtimoiy ta'minot masalalariga oid maxsus xalqaro huquqiy hujjatlarni ratifikatsiya qilish, ulardagi normalarni milliy qonunchiligimizga yaqinlashtirish vazifalari tobora dolzarblik kasb etmoqda.

Inson huquqlari borasida amalga oshirilayotgan ishlar mustaqil mamlakatimizning taraqqiyot mezonini bo'lib, chinakkam demokratiya maktabi vazifasini o'tamoqda, ammo shuni ham tan olishimiz kerakki, biz hali inson huquqlari borasidagi xalqaro andozalarni milliy qonunchiligimiz, jamiyatimiz hayotiga tatbiq etish borasida yanada izchil izlanishimiz lozim. Shuningdek, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish bo'yicha barcha me'yorlarni bajarishda

jamiyat keng qatlamlarining inson huquqlari va erkinliklari haqidagi bilimlarga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon tajribalari asosida aholini ijtimoiy himoyalash tizimining to'rtta asosiy tarkibiy qismi ajratib ko'rsatiladi.

1. Ijtimoiy ta'minot va davlat pensiya ta'minoti. Bu iqtisodiy faol aholining ish joyini yo'qotish yoki pensiya yoshiga etishi bilan daromaddan mahrum bo'lish xavfidan ijtimoiy himoya qilish tizimi bo'lib, majburiy ijtimoiy sug'urtalash shaklida amalga oshiriladi.
2. Mehnatga layoqatli bo'lmaganligi, ish joyi, daromad manbalari mavjud emasligi sababli o'z-o'zini mustaqil ravishda moddiy jihatdan ta'minlashga qodir bo'lmagan shaxslarni ijtimoiy muhofaza qilinadi.
3. Ixtiyoriy qo'shimcha (kasbiy) sug'urtalash. Bu alohida tarmoqlar va korxonalar doirasida uzoq muddatli jamoa bitimlari asosida amalga oshiriladi.
4. Fuqarolarning ixtiyoriy ravishda o'z-o'zini shaxsiy sug'urtalashi asosida amalga oshiriladi.

Turli mamlakatlarda turmush sifatini baholash uchun BMT ekspertlar guruhi tomonidan integral ko'rsatkich – ***Inson salohiyatini rivojlantirish indeksi (ISRI)*** ishlab chiqildi. Inson salohiyatini rivojlantirish indeksi har yili turli mamlakatlarda turmush darajasi, savodxonlik, ta'lim, umr ko'rish davomiyligi kabi inson salohiyatining asosiy xususiyatlarini o'lchash va taqqoslash uchun har yili hisoblab chiqiladi. Mazkur indeks BMTning Rivojlanish dasturi doirasida inson salohiyatini rivojlantirish to'g'risidagi hisobotlarda e'lon qilinadi.

O'zbekistonda ijtimoiy rivojlantirishning miqdor va sifat xususiyatlarini ifodalaydigan ko'rsatkichlarning umumlashtirilgan tizimi ishlab chiqilgan va ilmiy jihatdan asoslangan:

- inson salohiyatini rivojlantirish indeksining tabaqalashish koeffitsienti. U tahlil etilayotgan mamlakatlar, mamlakat mintaqalari, ijtimoiy guruhlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi farqlar darajasini ko'rsatadi;

- salomatlik (uzoq umr ko'rish) indeksining tabaqalanish koeffitsienti. U bir mamlakat, mintaqadagi aholining salomatligi boshqalarga nisbatan qanday ekanligini ko'rsatadi;
- ta'lim indeksining tabaqalanish koeffitsienti. Mazkur ko'rsatkich bir mamlakat (mintaqa yoki tadqiqotning boshqa ob'ekti) aholisi ta'limining darajasi boshqa mamlakat aholisinikiga qaraganda qanchalik yuqoriligini aks ettiradi;
- daromadlar indeksi tabaqalanishining koeffitsienti. U tahlil etilayotgan mamlakatlar yoki mintaqalar iqtisodiy tabaqalanishi darajasini aniqlab beradi;
- o'lim indeksining tabaqalanish koeffitsienti. U taqqoslanayotgan mamlakatlar yoki mintaqalar aholisi salomatligi o'rtasidagi farq ko'rsatkichi hisoblanadi;
- kasb ta'limi darajasi tabaqalanishining koeffitsienti. U orqali tadqiq qilinayotgan mamlakatlar yoki mintaqalarda aholining ta'limning ikkinchi yoki uchinchi bosqichi bilan qamrab olinishi darajasi o'rtasidagi farqlarni ifoda etadi.

Evrokomissiya hisob-kitoblariga ko'ra, 2060 yilga kelib, Evropa Ittifoqi mamlakatlarida kutilayotgan umr kurish davomiyligi tug'ilish ko'rsatkichlarining pasayib borishi bilan uyg'unlikda aholining iqtisodiy faol va faol bo'lmagan qatlamlari nisbatining 2,7 dan 1,0 gachadan 1,4 dan 1 gacha kamayib borishiga olib keladi. Oxir-oqibatda aholining nihoyatda kamayib ketgan mehnatga layoqatli guruhi sezilarli tarzda ko'paygan nafaol aholini boqishiga to'g'ri keladi. Bunday o'zgarishlar arafasida va mehnat unumdorligining hozirgi darajasida shu kundagi pensiya yoshini, badallar va nafaqalar miqdorini saqlab qolishning iloji yo'qdek tuyuladi. Shunday ekan, ijtimoiy xarajatlarni o'zgartirishga to'g'ri keladi. Ushbu holatni XXI asr boshlarida juda ko'p mamlakatlarda kuzatish mumkin. Bundan tashqari, aholining qarib borishi bilan surunkali kasalliklarga chalinganlarning soni ham ortib boradi, ular uzoq muddatli parvarishni talab etadi, bularning qiymati ham o'sib boradi. Ko'pgina mamlakatlarda texnik taraqqiyot, farovonlikni yuksalishi va demografik qarish sog'likni saqlash xarajatlarining o'sishiga olib keladi.

Evropa mintaqasida ijtimoiy ta'minot institutlarining xizmatlariga bo'lgan talab va ehtiyoj ortib bormoqda. Bunday ehtiyoj olib borilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy siyosat va maqsadli dasturlarni isloh qilishda, aholi daromadlarini inflyatsiyadan himoyalashda namoyon bo'lmoqda. Quyidagi ma'lumotlar Evropa mintaqasida ijtimoiy ta'minot tizimini muhim strategik ahamiyatga ega ekanligini belgilaydi:

- Evropa mintaqasi aholisining umumiy soni milliardga yaqinlashib bormoqda, ularning 500 millioni Evropa Ittifoqining 27 mamlakatlarida yashaydi;
- Evropa mintaqasida 60 yoshdan katta yoshlilar guruhi aholining taxminan 22 foizini tashkil qiladi;
- Evropa Ittifoqi mamlakatlari sog'liqni saqlash bilan birgalikda ijtimoiy himoya maqsadlarida YaIMning o'rtacha 27 foizini sarflaydilar. Evropa Ittifoqiga a'zo bo'lmagan mamlakatlarda ijtimoiy himoya uchun xarajatlar YaIMning o'rtacha 13foizini tashkil qiladi;
- Evropa Ittifoqi mamlakatlarida ijtimoiy himoya tizimi sug'urta badallari (59,0 foiz) va soliq tushumlari (38,0 foiz) hisobidan moliyalashtiriladi;
- G'arbiy Evropa mamlakatlarida aholini ijtimoiy ta'minot dasturlari bilan deyarli to'liq qamrab olishga muvaffaq bo'lingan.

Evropa mintaqasidagi mamlakatlarning aksariat qismida sog'liqni saqlash tizimi kuchli rivojlangan. Shunday bo'lsa-da, moliyalashtirishning etarli emasligi tufayli ba'zi davlatlar aholining sog'liqni saqlash dasturlari bilan deyarli to'liq qamrab olinishini ta'minlashda va bir xil sifatga ega tibbiy xizmatlar takdim etishda kator qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Mintaqada sog'liqni saqlash uchun sarflangan xarajatlar Frantsiya va Shvetsiyada YaIMning 11,0 foizi teng.

Ijtimoiy ta'minot va bandlik sohasidagi siyosatdan mehnat bozorida katta miqdordagi ish o'rinlarini nafaqat yaratish maqsadida, balki, ularning sifatini yaxshilash uchun faol harakatlar vositasi sifatida ham foydalaniladi. Shunisi e'tiborga loyiqki, 1960 yildan 2000 yilgacha o'rtacha kutilayotan umr ko'rish davomiyligi Evropa Ittifoqi mamlakatlarida to'rt yilga o'sdi. Boshqa tomondan, Markaziy va Sharqiy Evropa mamlakatlarida ham sobiq Ittifoqda o'tgan asrning

90- yillarida aks holat kuzatildi, ya'ni umr kurish uzoqligi, ayniksa, erkaklar o'rtasida qisqardi. 2000-2060 yillar davomida Evropa Ittifoqi mamlakatlarida o'rtacha kutiladigan umr ko'rish davomiyligi erkaklar uchun 8,5 yil va ayollar uchun 6,9 yilga uzayishi taxmin qilinmoqda. Biroq, tug'ilish ko'rsatkichlari aholini takror ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan bir ayolga ikkita bola to'g'ri keladigan belgidan sezilarli tarzda tushib ketdi. Evropa Ittifoqi mamlakatlarida eng yukori tug'ilish ko'rsatkichlari Frantsiya va Irlandiyada kuzatildi. Bu erda tug'ilish ko'rsatkichlari bir ayolga 2,0 ta bola to'g'ri keladi yoki undan kamroq. Biroq, Evropa mamlakatlarining katta qismida bir ayolga bitta bola to'g'ri keladi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, Tojikistonda tug'ilish ko'rsatkichi bir ayolga uchta bola, Qirg'iston, Qozog'iston, Turkmanistonda taxminan bir ayolga ikki bola to'g'ri keladi.

Globallashuv ijtimoiy ta'minot tizimi uchun nafaqalar qamrovining qisqarishiga va muvofiqligining pasayishiga sabab bo'ladi. Hukumat biznes uchun maqbul sharoitlarini yaratishga intilgan holda, ish beruvchilarning ijtimoiy sug'urta tizimlariga ajratadigan badallar miqdorini qisqartiradi yoki pasaytiradi. Ayni paytda, globallashuv bog'liq ravishda vaqtinchalik ish haqiga ega xodimlarining ijtimoiy himoyaga ehtiyoji o'sib boradi. Evropa Ittifoqi mamlakatlari bu masalani o'zgaruvchan mehnat bozorlari bilan yuqori darajali ijtimoiy himoyaning uyg'unligini nazarda tutuvchi «moslanuvchan ijtimoiy himoya» kontseptsiyasini ishlab chiqqan holda hal etishga harakat qilmoqda.

12.2. Xorijiy davlatlar pensiya tizimida moliyaviy nazoratni tashkil etish xususiyatlari

Aksariyat xorijiy davlatlarda taqsimlash turidagi pensiya ta'minoti tizimi uchraydi. Taqsimlash turidagi pensiya tizimining mohiyati pensiya to'lovlari uchun joriy xarajatlar joriy tushumlar hisobiga amalga oshirilishidan iborat. **PAYG** (*Pay-as-you-go*) so'zining lug'oviy tarjimasi – "Ishlayotgan ekansan, to'lab qo'y".

Pensiya ta'minotida - **PAYG**, ya'ni aholi katta avlod vakillarining pensiya ta'minotini mamlakatning iqtisodiy faol aholisi ta'minlaydi, degan ma'noni beradi.

Taqsimlash tizimidagi pensiya modelida pensionerlarga pensiya to'lash uchun mablag'lar uch manbalardan shakllantirildi: ish bilan band xodimlar to'lovlari: ish haqi fondidan majburiy to'lovlar; davlat dotatsiyalari va davlat subventsiyalari. Taqsimlash pensiya tizimining uchta asosiy kamchiligi mavjud: pensiya xarajatlariga demografik ko'rsatkichlarning ta'siri; pensianing o'rtacha ish haqiga bog'liqligi; mablag' to'planish koeffitsientining yuqori emasligi.

Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, «pensiya rejalari ma'lum parametrlarga muvofiq moliyaviy hisobotga kiritilgan barcha aktuariy hisoblash uslubi ma'lumotlarini baholash uchun talab qilinadi. Moliyaviy hisobotlarning asosiy parametrlari aktuariy hisoblash uslublari, amortizatsiya va boshqalarni o'z ichiga oladi. Pensiya rejalarini moliyalashtirishni aniqlashda foydalaniladigan uslublar va shakllar to'g'riligi talab qilinadi. Shu bilan birga moliyaviy hisobot parametrlarida rejani hisoblash uslublari va prognozlarni taqdim etmagan qatnashchilarni ko'rsatilishi talab qilinadi. Tabiiyki, agar **Ray-as-you-go** (ishlayotgan ekansan, to'lab qo'y) moliyalashtirish siyosatiga o'xshagan rejani moliyalashtirish siyosati parametrlarini qondirmasa, parametrlar moliyaviy hisobot maqsadida qo'llaniladi. Shu bilan birga, pensiya rejalarida aktuariy hisoblash uslubi muhokama qilinadi. GASB 43 bayonotiga ko'ra, aktuariy hisoblash uslubi oltita aktuariy narxni hisoblash uslubi kiradi. Shuni aytib o'tish kerakki, GASB ning 25 bayonotida davlat va mahalliy pensiya fondi boshqarmalarida pensiya tizimining barcha xarajatlarni va kredit miqdorini prognozlashtirishda o'rtacha yoshni hisoblash uslubi, yoshga etmasdan hisoblash uslubi, yoshdan o'tgandan so'ng hisoblash uslubi va boshqa uslublardan foydalanilgan»²³².

Xorijiy davlatlar tajribalari shuni ko'rsatadiki, «pensiya rejalari bo'yicha hisobotlarni shakllantirishda aktuar hisob-kitoblar muhim ahamiyatga ega bo'lib,

²³²Jun Peng. State and Local Pension Fund Management –USA.: «Auerbach Publications». 2008. –R.215.

bunda aktuar risklar baholanadi»²³³. Aktuariylar sug'urta sohasida quyidagi vazifalarni bajaradilar:

- sug'urta stavkasi tariflarini hisoblash uslubini ishlab chiqish;
- sug'urta summasini miqdorlarini nazorat qilish;
- uzoq muddatli sug'urta turida sug'urta vzoslari zahirasini shakllantirish bo'yicha hisob-kitoblarini ishlab chiqish;
- hayot sug'urtasi va pensiya shartnomalari bo'yicha ssuda miqdorini aniqlash.

Xorijiy mamlakatlarida davriy ravishda yuzaga keladigan iqtisodiy va ijtimoiy-demografik vaziyatning yomonlashuvi bilan kechadigan inqiroz jarayonlarida, yuzaga kelgan vaziyatga ob'ektiv baho berish va mavjud muammolarning oqilona echimlarini ko'rsatishga to'g'ri keladi. Shu munosabat bilan tinimsiz ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar sodir bo'layotan sharoitga ega jamiyatda tahdid aniq bo'lishi bilan jamiyat unga munosabat bildirishi zarurligi muhim bo'lib qoldi.

Aktuar ekspertiza mazmunini uning tarkibiga kiruvchi atamalar shakllantiradi. Aktuariy (lotincha **actuaries**) ma'lumotlarda keltiri-lishicha, amaliy matematika, statistika va hisoblash sohalarida ta'lim olgan, sug'urtalash texnikasi bo'yicha mutaxassisdir, uning xizmat vazifalariga stavkalar va zahira mablag'larni aniqlash, dividendlarni hisoblash hamda boshqa tadqiqotlar o'tkazish kiradi.

Ekspertiza (frantsuzcha **Expertise**; lotincha - tajribali so'zidan olingan) – mutaxassis (ekspert) tomonidan birorta masalani o'rganish bo'lib, mazkur masalaning echimida ekspertdan fan, texnika, statistika sohalarida maxsus bilimlarga ega bo'lishni talab etadi. Shunday qilib, aktuar ekspertiza mutaxassisi-aktuariy tomonidan mamlakatning moliyaviy xavfsizlik va kelajakdagi noaniqliklar bilan bog'liq pensiya va sug'urtalash tizimi masalalarini o'rganishdan iborat. Uni amalga oshirish uchun mutaxassisdan amaliy matematika, iqtisodiyot, moliya, statistika, demografiya, menejment sohaları bo'yicha maxsus bilimlarga ega bo'lish talab etiladi. Aktuariylar kim? degan savolga Britaniya aktuariy

²³³Straxovanie i upravlenie riskom. Terminologicheskiy slovar. – M.: Nauka, 2000. –S.565.

kasbining 150-yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan ko'rgazma katalogida aniq javob berilgan²³⁴.

Aktuariylar moliyaviy risklar va kelajakdagi noaniqliklar bilan bog'liq muammolarni hal etadi. Aktuariylar matematika, statistika xodimi, iqtisodchi va moliyachi bo'lib, huquqshunoslik, marketing hamda menejment mutaxassisi ham bo'lib hisoblanadilar. Aktuariy ekspertiza o'tkazishning asosiy tamoyillari, shakllari va usullarini aniqlaymiz hamda aktuar ekspertizaning pensiya sug'urtasiga taaluqli mazmunini yoritamiz.

Aktuar ekspertiza sug'urtalashning birorta turi sohasi uchun qabul qilingan qonun va hukumat qarorlarini kompleks tahlil qilish, ular tomonidan reglamentlangan sug'urtalash texnologiyalarining muvofiq-ligini va to'liqligini o'rganish bilan bog'liq, bu aktuar ekspertizaning asosiy ob'ekti bo'lib hisoblanadi. Bunda asosiy e'tibor qo'llaniladigan aktuar usullar va sug'urtalash tariflari, rezervlarini hisoblashda qo'llaniladigan boshlang'ich statistik ma'lumotlarning malakali ekanligiga, mavjud yoki yangi ishlab chiqilayotgan huquqiy-me'yoriy bazasini uning tomonidan paydo qilinadigan pensiya sug'urtasi sub'ektlari uchun asosiy moliyaviy va ijtimoiy risklarni aniqlashga hamda tahlil qilishga qaratiladi. Aktuar ekspertizani o'tkazish asosini 1985 yilda taklif etilgan aktuariy nazorat jarayoni tashkil etadi. Aktuar nazorat jarayoni barcha ishbilarmon sohalarda qo'llaniladigan umumiy nazorat jarayonining alohida ko'rinishi bo'lib hisoblanadi. Aktuar nazorat jarayonining asosiy bosqichlari avvaldan tayyorgarlik bosqichi, muammoning qo'yilishi, monitoring va masalani hal etilishidan iborat (-rasm).

²³⁴Goford J. The Control Cycle: Financial Control of a Life Assurance Company/Presented to the Institute of Actuaries Students' Society on 12th February 1985.

Актуар экспертиза жараёни боскичлари

12.1. -rasm. Aktuar ekspertiza jarayoni bosqichlari²³⁵

Avvaldan tayyorgarlik bosqichida pensiya islohotlari o'tkaziladigan umumiy iqtisodiy, tijorat va ijtimoiy muhit o'rganiladi. Ekspertizani davom ettirish uchun muhitning bugungi holati va qaror qabul qilinadigan muddatdagi holatini o'rganish zarur. Mazkur ish doirasida aktuar ekspertizaning ayrim asosiy jihatlari yoritilgan. Avvaldan tayyorgarlik bosqichi iqtisodiy, tijorat va ijtimoiy, demografik muhitni o'rganishdan iborat. Muammoning qo'yilishi bosqichining asosiy mazmuni sug'urtalash jarayonida qatnashuvchi barcha ishtirokchilar faoliyatidagi tavakkalchilikni baholash va identifikatsiyalash, tahdid va tavakkalchiliklarga ta'sirini o'tkazuvchi omillar, risklarni kamaytirish imkoniyatlari o'rganiladi. Risklarni tahlil qilish natijalariga ko'ra, ekspertiza vazifalari aniqlashtiriladi va olinadigan natijalarini baholash mezonlari belgilanadi.

Risklarni tahlil etish tarkibiga quyidagilar kiradi. Pensiya sug'urtasi sub'ektlarining tahdidlarini identifikatsiyalashtirish. Sug'urtalashning istalgan

²³⁵Pensionnaya sistema Respubliki Moldova: aktuarnaya ekspertiza. Pod red. V.N.Baskakova. Moskva: RIA «Sotsialnoe i pensionnoe straxovanie». 2007. –S.125.

turida sub'ektlardan biri bo'lib doimo fuqarolar qatnashadi. Davlat pensiya ta'minotini tahlil etishda ikkinchi sub'ekt davlat qatnashadi²³⁶.

Pensiya tizimi ekspertizasini o'tkazishda fuqarolar va davlat riski asosiy bo'lib hisoblanadi. Boshqa tomonlar riski ularning davlat va fuqarolarga ta'siri nuqtai nazaridan, u yoki bu qarorlarni qo'llash imkoniyatlarining cheklanganlik nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi; tahdidlarga o'z ta'sirini o'tkazuvchi omillar aniqlanadi, tahdidlar avvaldan baholanadi, risklarni ko'rib chiqish va ularni sub'ektlar orasida taqsimlanadi. Ekspertizani o'tkazish vaqtida risklar yoki tahdidlar va ularga o'tkaziladigan ta'sir usullari uzoq muddatga mo'ljallanib ko'rib chiqiladi.

Xorijiy adabiyotlarda ko'rsatilishicha, «xususiy pensiya tizimi»ni qayta moliyalashtirish pensionerlarni yuqori riskdan saqlaydi. «Xususiy pensiya tizimi»ga xizmat kiluvchi maqsadli fond obligatsiyasining riskliligi bu - investitsiya va vaqt riskliligi bo'lib, bu pensiya riskliligiga o'xshab ketadi»²³⁷

«Tekshiruvga auditorlik tashkilotlari va (yoki) ekspertlar jalb etilgani taqdirda, nazorat qiluvchi organning mansabdor shaxsi tomonidan nazorat qiluvchi organ va auditorlik tashkiloti va (yoki) ekspert o'rtasidagi shartnomaning ko'chirma nusxasi albatta taqdim etiladi. Shartnomada auditor va (yoki) ekspertning familiyasi, ismi, otasining ismi, ish joyi va lavozimi ko'rsatilgan bo'lishi kerak. Auditor va (yoki) ekspert xulosasining to'g'riligi va uning Qonun hujjatlariga muvofiqligi uchun auditorlik tashkiloti va (yoki) ekspertning javobgarligi tuziladigan shartnomaning zaruriy sharti hisoblanadi. Auditorlik tekshiruvlari va ekspertizalarni o'tkazish xarajatlari nazorat qiluvchi organlar hisobiga amalga oshiriladi»²³⁸.

Mamlakatdagi pensiya tizimida aktuar ekspertizani o'tkazishdagi asosiy vazifa tomonlarning pensiya tizimi ishini baholashdan iborat. Masalani hal etish bosqichida aktuariy mavjud modellarni bizning oldimizga qo'yilgan vazifalarni

²³⁶Qarang. Pensiya tizimini ishlab chiqish xususida gap borganida, asosiy vazifa – tomonlar risklarini pasaytirish imkonini beruvchi echimlarni qidirishdan iborat. Ekspertizani o'tkazishdagi asosiy vazifa risklarni baholash va zarurat tug'ilganida tizimni takomillashtirish masalasini ko'rib chiqishdir. Ekspertizaning muhim qismi qonunchilikni aniqlashtirish hisobiga riskni pasaytirishdir.

²³⁷Jun Peng. State and Local Pension Fund Management –USA.: «Auerbach Publications». 2008. –R.215.

²³⁸O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi Qonuni. 1999 yil 24 dekabr.

echish uchun qo'llash imkoniyatlarini o'rganib chiqadi, zarurat tug'ilganida esa ularni o'zgartiradi va yangisini ishlab chiqadi. Bundan keyin aktuariy mavjud boshlang'ich ma'lumotlarni tahlil etadi. Ko'pincha, noodatiy usullardan foydalanadi, chunki kelajakni prognozlash, aniq qiymatlar berishning imkoni mavjud bulmaydi, boshqa model ko'rsatkichlarining qiymatlarini belgilaydi. Aktuar ekspertizaning yakuniy bosqichi pensiya tizimi bilan bog'liq ko'rsatkichlar monitoringidir.

Mazkur bosqichda tizim faoliyat yuritishining amaldagi tajribasini umumlashtirish va taklif etilayotgan tajriba bilan solishtirishdan iborat. Monitoring natijalari vazifani qo'yilishini aniqlashtirish va uni echish usulini aniqlash imkonini beradi. Natijada ekspertiza ishtirokchilari yuqorida keltirilgan ish bosqichlarini aniqlashtirishga qaytadilar va aktuar nazorat jarayoni yakunlanadi.

12.3.Pensiya ta'minoti tizimida moliyaviy nazoratni takomilashtirish

Mamlakatdagi pensiya tizimida aktuar ekspertiza o'tkazish faqatgina maxsus, o'zaro bir-birini to'ldiruvchi, aktuar ekspertizaning turli masalalarini hal etish imkonini beruvchi dasturiy-uslubiy majmuadan foydalanib amalga oshiriladi. Masalan, Moldova Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi va Ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi buyurtmasiga binoan Mustaqil aktuariy axborot-tahlil markazi tomonidan dasturlar majmuasi 2004 - 2007 yillar ishlab chiqilgan. Dasturiy majmuaga "Moldova Respublikasi pensiya tizimining tahliliy modeli", "Pensiya kalkulyatori", "Moldova Respublikasining pensiya tizimi modeli" kiritilgan. Bu majmuaning muhim va murakkab elementi mamlakat pensiya tizimining uzoq muddatli moliyaviy holatini o'rganishga mo'ljallangan.

"Moldova Respublikasi pensiya tizimining tahliliy modeli" tarkibiga katta miqdorda boshlang'ich ma'lumotlar va hisoblash natijalari kiritilgan bo'lib, pensiya tizimiga doimo yangi vazifalar qo'yilganligi uchun mazkur model takomillashtiriladi. "Moldova Respublikasi pensiya tizimining tahliliy modeli"

ko'pgina holatlar modeliga asoslangan. Modellashtirish jarayonida mamlakatning aholisi qator ijtimoiy-demografik guruhlariga bo'linadi, ular uchun holatning vaqt bo'yicha o'zgarishi prognoz qilinadi. "Pensiya kalkulyatori" muayyan mijoz-fuqaro individual pensiyasini modellashtirishga xizmat qiladi.

"Moldova Respublikasining pensiya tizimining modeli" Pensiya fondi balansi ko'rsatkichlarini prognoz qilish va uning pensiya to'lovi imkoniyatlari va balanslashganligini baholash, moliyaviy barqarorligini o'rganish, pul kiritmalari va to'lovlar oqimlari balansiga indeksatsiyani ta'sirini o'rganishga mo'ljallangan. Bundan tashqari, mazkur model qabul qilinadigan echimlarning istiqboldagi ta'sirini tezkor nazorat qilishga xizmat qiladi.

Ishlab chiqilgan dasturiy majmua – Moldova Respublikasi pensiya tizimidagi islohotlarni amalga oshirish va rivojlantirishning aktuar monitoringini o'tkazish vositasi bo'lib hisoblanadi. Barcha dasturlar **Excel** bazasida amalga oshiriladi, turli bosqichlarda bir-biriga nisbatan mustaqil ishlashni ta'minlaydigan modulli tarkibiy tuzilishga ega. Dasturiy majmuadan foydalanish jarayonida unga pensiya qonunchiligi va tashqi sharoitlar o'zgarishi bilan yangi talablar qo'yilishi mumkinligini inobatga olinadi. Shuningdek, Moldova Respublikasi pensiya tizimini takomillashtirishda yangi talablar paydo bo'lishi mumkin. Bu jihatlarning hammasi mavjud dasturiy ta'minotni rivojlantirish va yangi sharoitga moslashtirish bo'yicha qator ishlarni amalga oshirishni talab etadi. Mazkur ishlar ikkita yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin: asosiy tahliliy modelni takomillashtirish va qo'shimcha dasturlarni yaratish.

Yuqorida ta'kidlanganidek, "Moldova Respublikasining pensiya tizimining tahliliy modeli" – murakkab model bo'lib, uning tarkibiga ko'p miqdorda boshlang'ich ma'lumotlar va hisoblash natijalari kiradi. Mazkur modelning qayta-qayta murakkablashtirilishi maqsadga muvofiq emas, olingan natijalar mohiyatini susaytirishi va ularning ifodalanishini murakkablashtirishi, mavjud natijalarni amaldagiga nisbatan aniq degan xato xulosaga kelishga xizmat qilishi mumkin. Shu sababli, mavjud modellarni takomillashtirish bilan birga, yangi qo'shimcha dasturlarni yaratish taklifi ham berilgan. Masalan, pensiya qonunchiligidagi

o'zgarishlarni baholashning maqsadga muvofiqligini baholash va ekspertizani o'tkazishni mavjud dasturlardan foydalanib amalga oshirib bo'lmaydi. Moldova Respublikasi jamg'arib boriladigan pensiya tizimining samaradorligini tahlil qilish va nodavlat pensiya sug'urtasi tizimini rivojlantirish shunday masalalarga kiradi. Pensiya tizimini isloh qilishni barcha yo'nalishlarining samaradorligini mamlakat uchun hamda uning alohida ijtimoiy-demografik qatlami uchun ham muvofiqligi tekshirib ko'rilishi lozim.

Mamlakatda taqsimlanuvchi pensiya tizimi modeli aktuar ekspertiza uchun juda muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, aktuar ekspertiza o'tkazish uchun mazkur model bilan birga quyidagilar bo'lishi shart²³⁹:

- alohida aholi guruhlari nuqtai nazaridan pensiya islohotlari natijalarini baholashga imkon beradigan individual model;
- tizimning alohida elementlarini, masalan, shaxsiy jamg'arish elementi (pensiya sug'urtasi)ni yoki pensiya indeksatsiyasini tahlil qilish uchun soddalashtirilgan model;
- turli investitsion strategiyalarga bog'liq ravishda mehnat pensiyasining jamg'arilgan qismi aktivlarini modellashtirishga, shuningdek, makroiqtisodiy va demografik ko'rsatkichlarni prognozlashtirishga imkon beradigan investitsion model.

Mamlakat pensiya tizimining aktuar ekspertiza instrumentlarini (dasturlarini) ishlab chiqish va takomillashtirish katta hajmdagi turli statistik ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va tahlil qilish bilan birga amalga oshiriladi. Moldova Respublikasi uchun Resurs markazi pensiya islohotlarining aktuar monitoringini ta'minlash uchun zarur bo'lgan barcha axborotni to'plash imkoniga ega bo'ladi. Ma'lumotlarni yig'uvchi vazirlik va idoralar qonunchilik bilan himoyalangan tarzda bu axborotlarni markazga taqdim etadilar.

O'zbekiston sug'urta bozorida aktuar hisob-kitoblardan foydalanish o'ziga xos o'ringa ega. O'zbekiston Respublikasining «Sug'urta faoliyati tuo'g'risida»gi

²³⁹Pensionnaya sistema Respubliki Moldova: aktuarnaya ekspertiza. Pod red. V.N.Baskakova. Moskva: RIA «Sotsialnoe i pensionnoe straxovanie». 2007. –S.125.

Qonuniga 2012 yilda kiritilgan o'zgarish va qo'shimchalarda 94-«Aktuar tashkilot va aktuariy» moddasi kiritilib, uning faoliyat ko'lami hamda huquq va majburiyatlari belgilab qo'yildi. Aktuariy sug'urta mahsulotlari va ko'rsatiladigan xizmatlarning narxini katta sonlar nazariyasi va xodisalarning extimollik konuniyatlari hamda yillar davomida to'plangan statistik ma'lumotlardan foydalangan holda aniqlaydi. Sug'urta xizmatlarini ko'rsatishdagi xarajatlarni hisoblash aktuar kalkulyatsiya deb yuritiladi. Aktuar xisob-kitoblar orqali aktuariylar sug'urta kompaniyasining faoliyatini strategik rejalashtirish, sug'urta portfelini tarkibini o'zgartirish hamda sifatini tahlil qilib, moliyaviy barqarorlikni ta'minlashni oldindan ko'ra bilish xizmatlarini ko'rsatadi.

«Sug'urta bozorida mijozlarning manfaatini himoya qilish maqsadida aktuar tekshiruvlar amalga oshiriladi. Aktuar tekshiruv natijasida hisobot tuzilib, xulosalar chikariladi. Bu erda sug'urta tashkiloti tomonidan amalga oshirilayotgan sug'urta operatsiyalarining risk darajasi, amalga oshirilayotgan investitsiya operatsiyalarining risk darajasi hamda sug'urtalovchining moliyaviy holati va barqarorligi ko'rsatkichlari aniq raqamlar asosida tahlil qilinib, sug'urta faoliyatini yuritish bo'yicha aniq xulosalar beriladi. Chunki noto'g'ri hisob-kitob qilingan tarif oqibatida investitsiyaga joylashtirilgan mablag' hamda asossiz to'langan qoplamalar moliyaviy nobarqarorlikka yoki to'lov qobiliyatiga ega bo'lmaslikka olib kelib, natijada bankrotlik holati sodir bo'ladi. Bu holatning oldini olishda sug'urta sohasida professional xizmatlar infratuzilmasini tashkil etiladi, ular tarkibiga aktuariy, sug'urta auditori, konsalting va boshqa xizmatlar kiradi.

Mamlakatda birlamchi aktuar ekspertiza sifatida yangi sug'urtalash texnologiyalari ko'rib chiqiladi, masalan, mamlakatdagi pensiya tizimidagi islohotlarni belgilab beruvchi qonun loyihalari paketi yoki ularning bir qismi shular jumlasidandir. Shunga o'xshash sug'urtalash texnologiyalari insonlar yoki alohida ijtimoiy guruhlar, ijtimoiy institutlar o'rtasida yangi shakldagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar paydo bo'lishiga turtki beradi, shu bilan birga bu munosabatlar takror va takror tiklanish xarakterigaa ega bo'ladi.

«Pensiya tizimida hujjatlarning qimmatliligini aniqlash ekspertizasi – hujjatlarni saqlash uchun tanlab olish maqsadida hujjatlar yoki arxiv hujjatlarining qimmatliligini belgilash bo'yicha amalga oshiriladigan ishlar majmuidir»²⁴⁰. Pensiya ta'minotida hujjatlarning qimmatliligini aniqlash ekspertizasini o'tkazishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: ilmiy-tarixiy, amaliy va boshqa arxiv ahamiyatiga ega bo'lgan hujjatlarni ularning qimmatliligi mezonlaridan kelib chiqib aniqlash va tanlab olish; etishmaydigan materiallar o'rmini to'ldirish yo'li bilan arxiv fondlari tarkibining to'liqligiga erishish; hujjatlarning jismoniy holatiga baho berish.

Mamlakatning pensiya tizimida aktuar ekspertizasi murakkab, ko'p ko'rsatkichli masala bo'lib, u ko'rsatkichlarning uzoq muddatga mo'ljallangan moliyaviy, demografik, investitsion tavsifli masala bo'lib hisoblanadi. Aktuar ekspertizaning maqsadi - mamlakatning pensiya tizimini aholi ehtiyojlari, moliyaviy barqarorlik va tizimning samaradorligi nuqtai nazaridan baholashdan iborat. Aktuar ekspertizaning bazaviy elementi – tizimga doir tahdid va tavakkalchiliklarni tahlil etishdan iborat bo'lib, tahlil natijalari miqdoriy baholash asosi bo'lib xizmat qiladi hamda aniqlangan tahdidlarni kamaytirish bo'yicha takliflarni ishlab chiqishdan iborat. Aktuar ekspertizada risk va ularga ta'sir o'tkazish usullarini uzoq muddatga mo'ljallanadi.

12.4.Xorijiy mamlakatlar pensiya islohotlarida moliyaviy nazoratning o'rni

Xorijiy mamlakatlarda ishlayotganlar sonining qisqarishi, davlat byudjetining xarajatlar qismida davlat xarajatlarining ortishi, aholining mehnatga qobiliyatli qismiga tushadigan og'irlikning ko'payishi, pensiya jamg'armasi mablag'lari shakllanishida aksariyat qismining ish beruvchilar tomonidan to'lanishi, iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi jarayonida ishlovchilar ish haqi darajasining ortishi

²⁴⁰Hujjatlarning qimmatliligini aniqlash ekspertizasini o'tkazish tartibi to'g'risida»gi NIZOM. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2012 yil 28 martda 2347-son bilan ro'yxatga olingan.O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2012 yil. 13-son. 150-modda.

va mutanosib ravishda, qarilikni sug'urtalashdagi ulushining ortib borishi joriy pensiya to'lovlarida defitsitlik holatlarini vujudga keltirib, amaldagi pensiya ta'minotini moliyalashtirishning isloh etilishini taqozo etmoqda.

Bozor iqtisodiyoti mamlakatlardagi davlat pensiya tizimlari umumiy tamoyillarga asoslangan va ayrim o'ziga xosliklarni hisobga olmaganda o'xshash shaklga ega. Xorijiy mamlakatlardagi yangi pensiya tizimi uchun xos bulgan umumiy xususiyatlar quyidagilardan iborat:

- pensiya tizimi islohotilari hamon davom etayotganligi va ularning huquqiy, tashkiliy, moliyaviy nazorat jarayonlari takomillashib borayotganligi;
- uch pog'onali, ya'ni davlat, sug'urta va jamg'arib boriladigan pensiya tizimining shakllantirilayotganligi;
- shakliga ko'ra majburiy va ixtiyoriy bo'lgan pensiya sug'urtasi jamg'armalarining (davlat, xususiy va aralash) tashkil etilganligi;
- xususiylashgan yagona pensiya hisobvaraqlarining shakllan-tirilganligi.

Ijtimoiy hayotning keskin o'zgarishlariga sabab bo'ladigan yagona omil– bu inson omili hisoblab kelingan. Har qanday demokratik davlatning asosiy maqsadi inson taraqqiyoti hisoblanadi. Insonning mamlakat rivojidagi rolini ko'rib chiqish, uni tadqiq etish doimiy ravishda olimlarning diqqat e'tiborida bo'ldi. Inson taraqqiyoti so'nggi o'n yilda yanada kengroq izlanish kontseptsiyalarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. 1990 yildan boshlab har yili BMTning Taraqqiyot dasturi (BMTTD) doirasida inson taraqqiyoti haqida butun jahon maxsus ma'ruzalari chop etilmoqda. Ushbu ma'ruzalarda inson taraqqiyoti nuqgai nazaridan iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar o'rganiladi, alohida mamlakatlarning rivojlanishi qiyosiy tahlil qilinadi.

Rivojlangan mamlakatlarda pensiya tizimini moliyaviy barqarorlashtirish muammolarini echish uchun pensiya yoshi oshiriladi degan g'oya amal qiladi, chunki rivojlangan G'arb mamlakatlari uchun bu hayotiy zaruratdir. Bu mamlakatlarda ishlovchilar bilan pensionerlar orasidagi nisbat o'zgarib bormoqda, ya'ni pensionerlarning soni aholining keksayib borayotgan qismi ishlovchilar soniga nisbatan ko'payib bormoqda. Masalan, AQShda pensiya yoshi jinsidan qat'i nazar 65 yosh deb belgilandi.

Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, «Germaniyada har yili ishlovchilar sug'urta vnzoslari bilan «pensiya koeffitsientlari»ga erishadilar. Yillik ish haqi bilan pensiya hisob raqamiga to'langan yillik vnzoslar nisbati aniqlanadi. Pensiya yoshiga etganda individual pensiya miqdorini belgilashda yillar bo'yicha fondga jamg'arilgan mablag'lar asosiy ko'rsatkich hisoblanadi.

Italiyada yangi tizimga ko'ra normal pensiya yoshi ayollar va erkaklar uchun bosqichma-bosqich oshirish mo'ljallangan. 2011 yildagi pensiya islohotlari natijasida pensiyaga chiqish yoshi 62-70 yosh oralig'ida o'zgardi. 2012 yilda xususiy sektorda band bo'lgan erkaklar uchun pensiya yoshi 62 yosh va ayollar uchun esa 63 yosh bo'lgan, davlat sektoridagi erkaklar va ayollar uchun pensiya yoshi 66 yosh bo'lgan. Pensiya islohotlarga ko'ra, 2018 yilgacha ayollarning pensiya yoshi erkaklar bilan bir xil, ya'ni 66 yosh belgilash mo'ljallangan. Umr ko'rish darajasining oshishi bilan 2018-2021 yillar oralig'ida pensiya yoshini kamida 67 yoshga etkazish belgilangan.

Globallashuv jahon mamlakatlarini keskin raqobat muhitiga tushirib qo'ymoqda. Modomiki, endilikda kapital ishlab chiqarish qiymati past bo'lgan erlarga erkin o'tib ketishi mumkin ekan, bir qator mamlakatlar hukumatlari korxonalar xodimlarni ishga qabul qilish yoki bo'shatishi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi va ishchi kuchini taqsimlanishi engilroq bo'lishi maqsadida mehnat qonunlarini erkinlashtirishga va takomillashtirishga harakat qilmoqda. Natijada vaqtincha va qisman bandlik ulushi o'sib kelmoqda. 1995 yildan 2006 yilgacha Evropa Ittifoqi mamlakatlarida vaqtincha bandlik ulushi 25,0 foizga o'sdi, qisman bandlik sharoitlarida esa hozirgi kunda har beshta odamdan bittasi ishlamoqda. Bularning barchasi norasmiy bandlik va pensiya fondlariga sug'urta badallarining etarli darajada to'planmasligi bilan bog'liq risklarni kuchaytiradi.

Pensiya tizimining huquqiy-institutsional asosini tashkil etuvchi qonunchilikka kiritilgan keyingi o'zgartirishlar hamma holatlarda pensiya islohoti maqsadiga to'liq mos kelmadi. Ko'pincha hukumatning pensiya miqdorini oshirishga qaratilgan qarorlari yoxud pensiya islohotining tub asoslarini o'zgartirish ustuvor turadi. Masalan, Polshada Seym konchilari uchun davlat pensiya fondidan

imtiyozli pensiya tayinlash va muddatidan avval pensiyaga chiqish vaqtini 2012 yilga surish talabini ilgari surdi. Bunday holda zarur miqdordagi mehnat stajiga ega bo'lsa, 800 mingdan ortiq kishi muddatidan oldin pensiya olish huquqini qo'lga kiritgan bo'ladi. Biroq, ijtimoiy fondlardan to'lanadigan pensiya to'g'risidagi qonunga bunday tuzatishning kiritilishi pensiya to'lovlari miqdorining keskin ortib ketishiga olib keladi va Polsha pensiya tizimining barqarorlashuvi cho'ziladi.

Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, pensiya ta'minoti sohasidagi o'zgartirishlar natijasida tizim mukammallashtirilmoqda:

- imtiyozli pensiyalar va belgilangan muddat xizmat qilgani uchun tayinlanadigan pensiyalar bo'yicha pensiya ta'minoti tizimini tartibga solish;
- belgilangan muddatdan ilgari pensiyaga chiqish tartibini bekor qilish;
- ijtimoiy to'lovlar doirasini kengaytirish;
- majburiy ijtimoiy sug'urta to'lovlarni hisob-kitob qilish bazasini ko'paytirish;
- yakka tartibda shaxsiy hisobga olish tizimini rivojlantirish.

12.5.Xorijiy davlatlarda jamg'arib boriladigan pensiya tizimining moliyaviy nazorati

Pensiya ta'minoti moliyalashtirish usullariga ko'ra, taqsimlovchi va jamg'ariladigan pensiya tizimlari bo'yicha farqlanadi. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, pensionerlar va band aholi sonining nisbati 1:10 nisbatdan kam bo'lmagan darajada bo'lsa, taqsimlovchi pensiya tizimi samarali bo'lishi mumkin²⁴¹. Jamiyatdagi individualistik tendentsiyalarning ortib borishi bilan vujudga kelgan psixologik omillar ham taqsimlovchi pensiya tizimining samarali faoliyat yuritishga to'sqinlik qila boshladi. Yuqori daromadli aholi XX asrning oxirida

²⁴¹Pensionnaya reforma: ot slova k delu. \ Vash bank. Ekonomist. . 2000.Dekabr.

pensiya ta'minotidagi tenglashtirish printsipligiga nisbatan o'zlarining noroziliklarini bildirib, har kimga nisbatan alohida yondoshuvni talab qila boshladilar. Bu asosiy muammolar pensiya tizimida tub o'zgarishlarni amalga oshirish zaruriyatini keltirib chiqardi, uning echimi sifatida 1994 yilda Jahon banki va Xalqaro valyuta fondi tomonidan jamg'ariladigan pensiya fondi modeli ishlab chiqildi. XX asr oxirida jahonda beshta mamlakat jamg'ariladigan tizimga to'liq o'tdi.

Xorijiy davlatlarda pensiya tizimini umumlashgan uch darajali tizim shaklida tasavvur qilish mumkin:

- davlat nazorati ostida amalga oshiriluvchi umumiy va majburiy pensiya tizimi;
- majburiy jamg'arma tizimi orqali beriladigan va minimal jamg'armani "to'plagan" kishilar uchun ijtimoiy pensiya tizimi;
- to'liq kapitallashtirish va jamg'arish tamoyiliga asoslangan, individual hisob raqamlarni yuritish orqali amalga oshiriladigan pensiya tizimi.

Jahondagi mavjud pensiya tizimlari, ularni tubdan isloh qilish zaruriyati natijasida XX asrning oxirgi choragi va XIX asrning dastlabki o'n yilligida bir qator jiddiy muammolar yuzaga keldi. Pensiya tizimlarini isloh qilish, davlatning ijtimoiy siyosatini o'zgartirish bilan birgalikda olib borildi. Islohotlar jarayonida jahon jamoatchiligining asosiy vazifasi, avlodlar hamjihatligi tamoyili, davlat moliyaviy nazorat asosida qurilgan pensiya ta'minoti institutini saqlab qolish va rivojlantirishdan iborat bo'ldi.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimiga badallarni qayta taq-simlashning davlat mexanizmi yordami bilan individual hisobraqamlardan foydalangan holda, moliyaviy ta'minlash, pensiya tizimini tashkil etishning o'ziga xosligi, belgilangan yagona badallarni hisobga olib, pensiya miqdorini belgilash kabilar xosdir. Jamg'arib boriladigan pensiyani olish uchun muayyan jamg'arma stajiga ega bo'lish va qonunda ko'rsatilgan pensiya yoshiga etish zarur. Jamg'arish tamoyiliga asoslangan pensiya tizimida badallar kapitallashtiriladi va pensiya hisobi individual hisob asosida shakllantirilib boriladi, shaxsiy hisoblarda jamg'arilgan jamg'arma badallari pensiya darajasini belgilaydi.

«Lekin pensiya tizimini isloh qilishning “Chili modeli” tajribasi faqat jamg’ariladigan pensiya tizimidan foydalanish uning moliyaviy barqarorligini oshirmadi, barcha ishlovchilarni qamrab olmadi, pensionerlarning asosan, aholining kam mulkli qatlamining moddiy ahvolini barqarorlashtirishga olib kelmadi. Shuning uchun Chili hukumati jamg’ariladigan pensiya tizimida ishtirok etuvchi pensionerlarga yordam ko’rsatishga majbur bo’lmoqda»²⁴².

Xalqaro Ijtimoiy Ta’minot Assotsiatsiyasining “Amerika qit’asi uchun dinamik ijtimoiy ta’minot: ijtimoiy birdamlik va institutsional xilma-xillik” nomli ma’ruzasida taqsimlovchi tizimdan jamg’ariladigan tizimga o’tishning salbiy oqibatlari ham yoritib berildi²⁴³:

- ✓ pensiya kapitalini shakllantirishdan aholi manfaatdorligining past darajasi;
- ✓ qoplash koeffitsientining pasayishi;
- ✓ taqsimlovchi tizimdan jamg’ariladigan tizimga o’tishdagi xarajatlarning yuqoriligi;
- ✓ ijtimoiy nafaqalarni to’lash uchun davlatga qo’shimcha og’irlik;
- ✓ pensiya jamg’armalarini boshqarishdagi katta xarajatlar.

Natijada Janubiy Amerika mamlakatlari davlat taqsimlovchi pensiya tizimini tiklashga yo’naltirilgan pensiya tizimini yangidan isloh qilishga kirishdilar. Bu islohotlar ikki asosiy yo’nalishda amalga oshiriladi:

- a) taqsimlovchi mexanizmlarni qayta tiklash va kuchli nazorat qilish;
- b) jamg’ariladigan tizimni inkor qilish va taqsimlovchi tizimga qaytish. 2009 yil 1 yanvardan boshlab, Argentina sug’urtalangan shaxslarning pensiya jamg’armalarini nodavlat pensiya fondlardan olib, davlat pensiya fondiga berdi.

Pensiya islohotlari davrida hozirgi avlodga pensiya to’lash uchun turli mamlakatlarda quyidagi choralar qo’llaniladi:

- taqsimlovchi tizimni qisman saqlab qolish (Polsha, Vengriya, Shvetsiya, Urugvay);

²⁴²Oskomina O. Chiliyskoe chudo. \ Fond «Antikrizis». 2009. iyul.

²⁴³Itogi pensionnoy reformi i dolgosrochnie perspektivi razvitiya pensionnoy sistemi Rossiyskoy Federatsii s uchetom vliyaniya mirovogo finansovogo krizisa. \ «Pensionnoe obozrenie». 2011.22 dekabr.

- ko'pgina mamlakatlarda pensiya fondiga badallar miqdorini oshirish;
- byudjet profitsitidan foydalanish (Xitoy);
- xususiylashtirishdan tushgan daromadlardan foydalanish (Polsha, Peru, Boliviya).

Polsha va Qozog'istonda bir qator imtiyozli pensiyalar bekor qilindi va takroran qayta tiklandi. Rossiya yangi pensiya tizimida eskicha imtiyozlar monetizatsiya qilindi. Binobarin, jamg'arish tamoyiliga asoslangan yangi pensiya tizimlari amalda ijtimoiy jihatdan beqaror edi, chunki pensiya sug'urtasining jamg'arish tamoyillari buzilgan edi. Davlat byudjetidan ajratiladigan qo'shimcha dotatsiyalar mavjud bo'lmaganligi uchun imtiyozli pensiya oluvchilarni pul mablag'lari bilan ta'minlashning og'irligi barcha aholi zimmasiga tushdi. Ayni paytda, umumiy sug'urta fondi hisobidan oshirilgan pensiyalarni esa cheklangan miqdordagi pensionerlar oladi.

XXI asr bo'sag'asida bozor iqtisodiyoti mamlakatlarda kapital bozori jamg'armalarning institutsiyalanishi va kapital bozorining rivojlanishi asosida bir qator o'zgarishlarga uchradi. Pensiya omonotlari jamg'arib borilishi va o'zaro fondlar ommalashib ketishi hisobiga institutsional investorlar boshqarayotgan aktivlar jadal sur'atlar bilan o'smoqda. Sug'urta biznesi rivoji sur'atining pastligi ham sug'urta kompaniyalari boshqarayotgan aktivlarning tez ko'payib borishiga yordam beradi. Bularning hammasi qimmatli qog'ozlar ichki bozorlarining taraqqiy etishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq, muvofiqlashtirishning haddan tashqari darajada bo'lishi va investor tajribasining yo'qligi jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi va ichki bozor samaradorligiga va barqaror rivojiga to'sqinlik qiladi.

12.6.Xorijiy mamlakatlar pensiya ta'minoti nazoratining ilg'or tajribalaridan mamlakatimizga tadbiq etish istiqbollari

«Davlatning markazlashgan pul fondi bo'lmish davlat byudjetiga turli manbalardan va turli vositalar (yagona ijtimoiy to'lov, soliqlar, yig'imlar, bojlar,

majburiy to'lovlar) bilan mablag' to'planadi, o'z navbatida, bu mablag'lar turli maqsadlarda va yo'nalishlarda sarflanadi. Bunda aniq bir daromad turi ma'lum bir xarajat turini qoplash uchun biriktirilmaydi. Shu jihatdan davlat byudjeti universal pul fondi hisoblanadi. Lekin amaldagi byudjet qonunchiligi mablag'larning aniq yo'nalishlar, xarajat guruhlari va moddalari bo'yicha sarf etilishini talab etadi. Bunday sharoitda alohida ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarni aniq manbalar hisobidan mablag' bilan barqaror ta'minlab borish zarurati tug'iladi, chunki iqtisodiyotdagi keskinlik, nobarqarorlik va ularning natijasi o'laroq, byudjetdagi etishmovchiliklar davrida aynan ushbu maqsadlar uchun mo'ljallangan xarajatlarni kamaytirish xavfi yuzaga keladi. Shuning uchun ham jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning eng muhim yo'nalishlarini aniqlab olish va mablag'larning maqsadli ishlatilishini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi»²⁴⁴.

Davlat moliya tizimining muhim bo'g'ini bo'lgan davlat maqsadli jamg'armalari milliy daromadni aholining ma'lum ijtimoiy guruhlari foydasiga qayta taqsimlashning bir usulidir. Davlat maqsadli jamg'armalari – davlat tomonidan ijtimoiy ehtiyojlarini moliyalashtirish uchun mustaqil tezkorlik asosida moliyaviy resurslardan qat'iy maqsadli foydalanish shaklidir. Bir qator umumdavlat vazifalarini moliyalashtirish tegishli davlat maqsadli jamg'armalarini tashkil etish uchun jiddiy asos bo'lib xizmat qildi. Davlat maqsadli jamg'armalari quyidagi usullar bilan shakllantirish mumkin:

- a) ma'lum maqsadga mo'ljallangan pul jamg'armasini tuzish uchun mablag'larni davlat byudjetidan ajratish yo'li bilan;
- b) hukumat qarorlari bilan aniq maqsadli davlat maqsadli jamg'armalari, byudjetdan tashqari fondlarni tashkil etish hamda ularga majburiy va ixtiyoriy to'lovlarni joriy qilish yo'li bilan.

Mamlakatimizda zamonaviy va jahondagi andozalarga mos ravishda davlat maqsadli jamg'armalarni tashkil etish mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq boshlandi. Bu holat mamlakat iqtisodiyoti oldida turgan juda keskin o'zgarishlarni amalga oshirish sharoitida sodir bo'lib, ular o'z navbatida, davlat maqsadli

²⁴⁴Po'latov D., Nurmuxamedova B. G'aznachilik. Darslik. – T.: "Sano-standart". 2014.–B.217.

jamg'armalarning oldida turgan birinchi darajali vazifalarni ham aniqlab berdi. Ular tarkibida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki mamlakat aholisini ijtimoiy himoyalash birinchi galdagi vazifa sifatida turadi.

Hozirgi kunda kuchli ijtimoiy siyosat yuritish sharoitida Pensiya jamg'armasi maqsadli mablag'laridan oqilona foydalanish masalalari bugungi kunda hukumatimiz uchun bu boradagi ishlarni yanada takomillashtirishni taqozo etadi. Davlat tomonidan aholiga ko'rsatiladigan ijtimoiy ta'minot tizimini nazorat qilish, pensiya ta'minoti samaradorligini oshirish, muhtoj tabaqalariga beriladigan ijtimoiy yordam aniq yo'naltirilgan bo'lishini ta'minlash, Pensiya jamg'armasi maqsadli mablag'lardan foydalanish mexanizmlarini aholi uchun tushunarli, sodda bo'lishiga erishish maqsadida qator chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, «Qariyalar va nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha tasdiqlangan dasturni amalga oshirish alohida nazoratga olinishi kerak. Har bir imtiyoz va ijtimoiy himoya chorasi o'z egasiga etib borishi darkor»²⁴⁵.

Jahon amaliyotining ko'rsatishicha, pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan islohotlar aniq yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda. Pensiya islohotlari doirasida amalga oshirilayotgan asosiy o'zgarishlar davlat taqsimlanuvchi pensiya ta'minoti tizimini (Shvetsiya, Italiya, Vengriya, Polsha) saqlab qolgan holda ixtiyoriy jamg'arib boriladigan pensiya tizimlarini yaratishdir. Aksariyat mamlakatlarda milliy davlat pensiya dasturlari qisqartirilib, tijorat usullari va bozor mexanizmlari orqali tartibga solinadigan individual jamg'arib boriladigan hisobraqamlarga o'tildi. Natijada amaldagi, oldingi ish haqiga bog'liq foizlar ko'rinishida hisoblanadigan pensiyalar to'lash tizimlari shartli-jamg'arib boriladigan hisobraqamlarga asoslangan pensiya tizimlariga almashtiriladi. Bunda aksariyat mamlakatlarda qator yangiliklar joriy

²⁴⁵Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.

etildi. Jumladan, ball asoslangan yig'ishga asoslangan (pensiya olish huquqi shartli birliklarda aks etiriladigan) tizimdan farqli ravishda pensiya huquqi sug'urtalanuvchilarning individual schetlarida ishlovchilar tomonidan to'langan sug'urta badallari va ularning hisobiga ish beruvchilar o'tkazgan mablag'larga teng miqdordagi mablag'lar orqali aks ettiriladi. Ushbu mexanizm sug'urta badallari va pensiyalar miqdori o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikni o'rnatish imkonini yaratadi. Bundan tashqari, badallar va to'lovlar miqdorini belgilab qo'yish milliy pensiya tizimlarida avlodlar birdamligi va mas'uliyati mutanosibligini ta'minlash imkonini beradi. Pensiya resurslarini hisobga olish va ulardan foydalanish mexanizmi milliy pensiya tizimining demografik vaziyatning o'zgarishiga moslashish darajasini oshiradi. Shartli-jamg'ariladigan pensiya tizimlari qayd etib o'tilgan ijobiy jihatlari bilan bir qatorda qator kamchiliklarga ham ega. Jumladan, ushbu tizimda resurslarni bir avlod doirasida kam ish haqiga ega fuqarolar yoki nogironlar foydasiga qayta taqsimlash mexanizmi mavjud emas. Shuning uchun shartli-jamg'arib boriladigan pensiya tizimlarida byudjet daromadi hisobidan minimal daromadlarga ega keksa yoshdagilar va nogironlarni pensiya bilan ta'minlash uchun qo'shimcha pensiya institutlari tashkil etiladi. Masalan, Shvetsiya va Polshada minimal, kafolatlangan pensiya olish huquqi pensiya miqdori belgilab qo'yilgan minimal darajaga etmaydigan pensionerlar yoki nogironlar uchun beriladi. Shvetsiyada pensionerlarning 30 foizga yaqini kafolatlangan, minimal pensiyalar hisobidan qo'shimcha to'lovlar olishadi.

«Soliq tizimi, soliqlar orqali tartibga solish va tarif siyosatini isloh etish muhimdir. Davlat soliq imtiyozlarini taqdim etish va fuqarolarga pensiya tayinlash borasidagi mas'uliyatni bosqichma-bosqich ixtiyoriy jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimiga o'tkazib boradi. Ushbu holat Shveytsariya va AQSh kabi mamlakatlar uchun xosdir. Aksariyat mamlakatlar tariflarni oshirish va pensiya miqdorini kamaytirish yo'lini tanlashgan. Bunda pensiya miqdorini kamaytirishga tariflarni oshirishga nisbatan ustuvorlik berilgan. Misol uchun Germaniyada 2020 yildan boshlab bosqichma-bosqich 40 yillik sug'urta stajiga ega fuqarolar uchun

qoplash koeffitsientini 70 foizdan 60 foizga qadar qisqartirish va nodavlat pensiya fondlari rolini oshirish ko'zda tutilgan»²⁴⁶.

XXI asr boshlanishida qator taraqqiy etgan mamlakatlar jamg'ariladigan pensiya tizimi va korporativ pensiya fondlariga qo'shimcha to'lovlarni joriy etish hisobida ishlovchilarni mehnat daromadlarini qoplash koeffitsienti miqdorini keskin oshirdilar. Evropa Ittifoqi mamlakatlarida ushbu ko'rsatkich 65.0 %ni tashkil etib, go'yoki, fuqaro pensiyaga chiqqanidan so'ng yuqori darajada daromad olib yashash imkonini ta'minlanmoqda. Pensiya amaliyotida pensiya tizimini moliyaviy barqarorligini ta'minlash va samarali faoliyat ko'rsatishning muhim ko'rsatkichi bog'liqlik koeffitsienti hisoblanib, Xalqaro mehnat tashkiloti tavsiyasiga ko'ra bir pensionerga to'lov to'layotgan ishlovchilar soni kamida ikki kishi bo'lishi lozim va to'lovlar davlatning birdamlik tamoyiliga asoslangan bo'lishi kerak. O'zbekistonda esa demografik vaziyat hozirgi kunda yaxshi bo'lib, har bir pensionerga 5-6 ishlovchi fuqaro to'g'ri keladi. O'zbekistonda pensiya ta'minotining ikkinchi darajasi jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti hisoblandi. Mehnat shartnomasi asosida faoliyat yurituvchi ish beruvchi va fuqarolar uchun jamg'arib boriladigan pensiya tizimida qatnashish majburiy hisoblanadi. Asosiy ish joyidan Xalq banki filialiga ish beruvchi buyurtmasiga ko'ra shaxsiy jamg'ariladigan pensiya hisobraqami ochiladi. Yakka tartibdagi tadbirkorlar yuridik shaxs sifatida ramiylashtirilmagan dehqon xo'jaliklari a'zolari jamg'arib boriladigan pensiya ta'minotida ixtiyoriy qanashadi.

Respublikamizda bozor iqtisodiyoti sari tinimsiz rivojlanib borishda ijtimoiy himoyalash va kafolatlashning kuchli, ta'sirchan mexanizmi yaratildi, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka erishildi. Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti infratuzilmasini yaratishning kompleks rejasi besh tamoyilda o'z aksini topdi, ijtimoiy hayotning barcha jabhalari qamrab olindi. Bu tanlangan demokratik yo'l aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj tabaqalariga iqtisodiy madad berish orqali fuqarolar osoyishtaligini va millatlararo totuvlikning ta'minlashni, islohotlarni

²⁴⁶ Vahabov A.V. Milliy pensiya tizimini moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmi va amalga oshirish dastaklari. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.16.

muvaffaqiyatli amalga oshirishning kafolati, pensionerlar va nogironlarga, ya'ni bozor iqtisodiyoti sharoitida qiyin ahvolga tushib qolgan fuqarolarga amaliy yordam ko'rsatish, ijtimoiy himoyalash tizimining asosiy yo'nalishi bo'lib qoladi.

“...Mamlakatimizda 60 yoshdan oshganlar soni 2 million 873 mingdan ko'proq kishini tashkil etadi. Mustaqillik yillarida xalqimizning o'rtacha yoshi 1990 yildagi 67 yoshdan 73,5 yoshga, ayollar o'rtasida esa 75,8 yoshga etdi. Dunyodagi kamdan-kam davlatlar qatorida bugungi kunda davlatimiz pensiyaga ajratadigan mablag'ning miqdori o'rtacha oylikning 41 foizdan ziyodini tashkil etishi ham shundan dalolat beradi»²⁴⁷. O'zbekiston sharoitida, yildan-yilga jahon andozalari darajasiga yaqinlashib borayotgan davlatimizning ijtimoiy ta'minot sohasidagi siyosati haqiqatdan ham xalq manfaatlariini himoyalangan holda, aniq maqsadni ko'zlab, amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonda aholini pensiya ta'minoti borasida uzoq maqsadni ko'zlangan dastur asosida ishlar olib borilmoqda. Hozirgi davrda dunyoning ko'pgina iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlaridagi milliy pensiya tizimlari moliyaviy jihatdan chuqur inqiroz holatiga tushib qolgan. U nafaqat ijtimoiy sohada, balki davlatlarning siyosiy-iqtisodiy asoslariga ham tahdid solayotgan xavfga aylandi. Masalan, XX asr oxirlariga kelib Evropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan Gretsiya, Ispaniya, Portugaliya va Italiya kabi davlatlarda pensiya to'lovlarining o'rtacha miqdori pensionerlar ishlab turgan davrdagi o'rtacha oylik ish haqi miqdorining 80-90 foizini tashkil etadi. Bunday holatda milliy pensiya fondlarida yig'ilgan mablag'lar shu kabi katta miqdordagi xarajatlar uchun kamlik qilishi hammaga ma'lum. Hukumatlar esa xarajatlarning etishmagan qismini davlat byudjeti hisobidan to'ldirib, aholi orasida soxta obro' qozonishga harakat qildilar. Yildan-yilga o'sib boruvchi mablag'lar defitsiti esa, ichki va tashqi davlat qarzlari hisobiga qoplandi. Endilikda qarzni to'lov muddati kelgan vaqtda davlat moliya tizimi defolt darajasiga kelib qoldi. Gretsiyada pensiyaning o'rtacha mikdori o'rtacha oylikka nisbatan 96,0 foiz bo'lishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, faol ishchiga ham

²⁴⁷Karimov I. Mamlakatimizni demokratik yangilash va modernizatsiya qilishga qaratilgan taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirish – bosh maqsadimizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 22 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2014 yil. 5 dekabr.

unga qo'shib umuman ishlamayotgan pensionerga ham bir hajmda mablag' berilmoqda.

Rossiya Federatsiyasida pensiya tizimini isloh qilish dasturi oxirgi 15 yil davomida bir necha marotaba o'zgarib, uning jamg'arib boriladigan qismi bir qaraganda davlat byudjeti hisobidan, bir vaqt o'tib, aholining ish haqi hisobidan ixtiyoriylik, majburiylik, aralash usullarda amalga oshirilishi belgilandi. Mablag'larni fondlar o'rtasidagi taqsimoti esa nazoratsiz chalkash mexanizmlarga asoslandi. Natajada mana ikki yildirki, aholiga va'da qilingan jamg'arib boriluvchi pensiya fondidagi mablag'lar hukumat qaroriga asosan davlat pensiya fondi ixtiyoriga, uning moliyaviy defitsitini qoplash maqsadida olib qo'yilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi pensiya ta'minotining ikkinchi darajasi jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti hisoblanadi. Mehnat shartnomasi asosida faoliyat yurituvchi ish beruvchi va fuqarolar uchun jamg'arib boriladigan pensiya tizimida qatnashish majburiy hisoblanadi. Shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlari ochish hamda ularni yuritish tartibiga rioya etilishi, shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallarining to'g'ri va to'liq hisoblab chiqarilishi hamda o'z vaqtida to'lanishi ustidan nazorat qonun hujjatlarida belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi organlari, davlat soliq xizmati organlari va Xalq banki tomonidan amalga oshiriladi.

Jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallaridan, shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag'larga hisoblab chiqarilgan foizlardan hamda bunday mablag'lar foydalanilishidan fuqarolar va Xalq banki oladigan boshqa daromadlardan, jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlaridan, shuningdek jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'lari aylanmasidan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar olinmaydi. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimida ishtirok etuvchi fuqarolar pensiya to'lovlari oluvchi sifatida jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlarini qonun hujjatlariga muvofiq davlat pensiyasini olish huquqi yuzaga kelgan taqdirda olish huquqiga ega. Fuqaro vafot etgan taqdirda, shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'ida jamg'arilgan mablag'lar qonun

hujjatlarida belgilangan tartibda merosga o'tadi va merosxo'rga bir yo'la to'la hajmda to'lanadi. Fuqaro O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqariga doimiy yashash joyiga chiqib ketayotgan bo'lsa, shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'ida jamg'arilgan mablag'lar bir yo'la to'la hajmda to'lanadi. To'lovlarni oluvchilar o'zlari mustaqil ravishda belgilaydigan muddat mobaynida har oylik jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlarini olishni yoki jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlarini bir yo'la olishni tanlash huquqiga ega.

«O'zbekistonda pensiya fondiga yig'iluvchi va aniq maqsadli ravishda sarflanuvchi moliyaviy mablag'lar 1993 yildan beri davlat tomonidan qabul qilingan qonuniy-huquqiy me'yorlar asosida amalga oshirib kelinmoqda. Bu sohadagi islohotlar ham ma'lum bir dastur asosida bosqichma-bosqich hayotga tatbiq etilmoqda. Masalan, yuridik shaxslardan byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga undirilayotgan yagona ijtimoiy to'lov miqdori 2000 yilda 37,2 foizni, 2005 yilda 30,0 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2015 yilda bu ko'rsatkich 24,8 foizni tashkil qildi.

Xorijiy mamlakatlarning aksariatida jamg'arib boriluvchi pensiya fondlariga mablag'lar aholi daromadi evaziga yoki yuridik shaxsning ish haqi fondi hisobiga amalga oshirilsa, O'zbekistonda qonunchilikka muvofiq, bu mablag'lar ish haqidan davlat byudjeti hisobiga undiruvchi daromad solig'ining bir qismini jamg'arib boriluvchi pensiya fondiga aholiga qo'shimcha pensiya mablag'larini to'lashning moliyaviy manbasi sifatida har bir ishlovchiga Xalq bankida ochilgan shaxsiy hisobvaraqqa o'tkazish usulida amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda jamg'arib boriluvchi pensiya davlat byudjeti mablag'lari hisobidan amalga oshirilmoqda va pensiya sohasida olib borilayotgan islohotlar yanada chuqurlashtiriladi.

Tayanch so'z va iboralar

Ijtimoiy ta'minot, aholini ijtimoiy himoyalash, ijtimoiy sug'urta, pensiya, davlat pensiya ta'minoti, jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti, ish staji, ijtimoiy

nafaqa, soliqlar, majburiy to'lovlar, shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlari, iqtisodiy faol aholi, moliyaviy nazorat, pensiya ta'minoti nazorati, qoplash koeffitseti.

Takrorlash uchun savollar

1. Davlat ijtimoiy ta'minot tizimini nazorat qilish deganda nimani tushunasiz?
2. Pensiya ta'minotini nazorat qilish hamda daromadlar va xarajatlarni muvofiqlashtirishni qanday izohlash mumkin?
3. O'zbekiston Respublikasida jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallarining to'g'ri va to'liq hisoblab chiqarilishi hamda pensiyalarni o'z vaqtida to'lanishi ustidan nazorat qanday amalga oshiriladi?
4. Aktuariylar pensiya sug'urtasida qanday vazifalarni bajaradilar?
5. Xorijiy mamlakatlar pensiya tizimida aktuar ekspertizani o'tkazishning maqsadi nimalardan iborat?
6. Pensiya ta'minoti samaradorligini oshirish yo'llarini aytib bering.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

3. «O'zbekistondagi jamg'arib boriladigan pensiya ta'minotida nazorat» mavzusida referat yozing.
4. Pensiya ta'minoti tizimida moliyaviy nazoratni takomillashtirish bo'yicha taqdimot tayyorlang.

Test savollari

1. Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi kategoriyalari-

A. pensionerlar, bolali oilalar, ishsizlar, nogironlar;

- B. pensionerlar, bolali oilalar, nogironlar;
- C. pensionerlar, ishsizlar, nogironlar;
- D. pensionerlar, bolali oilalar, ishsizlar;

2. Pension ballar tizimi qaysi davlatda qo'llaniladi.

- A. Germaniyada
- B. Buyuk Britaniyada
- C. Shvetsiyada
- D. Shvetsariyada

3. Italiyada onalar uchun pensiyalarni hisoblashda ... bolalar soniga ko'ra oshiriladi.

- A. transformatsiya koeffitsenti
- B. qoplash koeffitsenti
- C. bog'liqlik koeffitsenti
- D. oshirish koeffitsenti

4. Italiyada pensiya miqdori ...mos holda aniqlanadi.

- A. Pensiya fondiga to'langan ajratmalarga
- B. Pensiya fondiga to'langan badallarga
- C. Pensiya fondiga to'langan sug'urta badallariga
- D. Pensiya fondiga to'langan majburiy sug'urtaga

5. Gretsiyada pensiyaning o'rtacha mikdori o'rtacha oylikka nisbatan

- A. 96,0 foizni tashkil etadi
- B. 60,0 foizni tashkil etadi

- C. 70,0 foizni tashkil etadi
- D. 67,0 foizni tashkil etadi

6. Germaniyada ayollar uchun pensiya yoshi:

- A. 65 yosh
- B. 67 yosh
- C. 55 yosh
- D. 60 yosh

GLOSSARIY

Avtomashtirilgan axborot tizimi – (Automated information system)
axborotlar yig'indisi, axborotlarni ishlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun yo'naltirilgan matematik-iqtisodiy usullar, modellar, dasturlar, mexanizmlar, texnologik vositalar va mutaxassislar yig'indisidir.

Avtomashtirilgan ish joylari (ARM) – (Automated workplaces)
mutaxasislarning bajaradigan funktsiyalarini avtomashtirish uchun kerakli axborotlar, dasturlar va axborot resurslarining yig'indisi.

Avtomashtirilgan ma'lumotlar – (Automated informations)
avtomashtirilgan axborot tizimi, markazlashtirilgan holda saqlanadigan va birgalikda ishlatiladigan ma'lumotlar.

Aylanma kassa mablag'i (Turnover funds of cash) — moliya yilida O'zbekiston Respublikasi respublika byudjetining, Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika byudjetining, viloyatlar viloyat byudjetlarining va Toshkent shahri shahar byudjetining, tumanlar va shaharlar byudjetlarining shaxsiy g'azna hisobvaraqlarida turgan byudjet mablag'larining yo'l qo'yiladigan eng kam miqdori.

Aktsiya – (Action) yuridik yoki jismoniy shaxs tomonidan aktsiyadorlik jamiyatining ustav fondiga muayyan ulush qo'shilganligini, aktsiya egasining ushbu jamiyat mulkidagi ishtirokini tasdiqlaydigan, shu jamiyatni boshqarishda qatnashish huquqini beradigan qimmatli qog'oz.

Amaldagi ish haqi – (Current salary) pensiyani hisoblab chiqish uchun qo'llaniladigan shaxsning amaldagi ish haqi.

Analitik hisob-kitob – (Analytic calculations) hisob-kitobni aniqlashtirish va rivojlantirish maqsadida olib boriladigan xo'jalik sub'ektlarining faoliyatini nazorat qilish, shuningdek, hisobotlar tuzish uchun zarur bo'lgan xo'jalik jarayonlari va mablag'lari aylanishining buxgalteriya hisob-kitobi.

Asosiy ish joyi – (The main work) ish beruvchi mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq xodimning mehnat daftarchasini yuritishi shart bo'lgan ish joyi.

Axborot resurslari – (Information resources) tashkilot uchun qadr-qimmatga ega bo'lgan moddiy zaxira sifatida qatnashadigan ma'lumotlar yig'indisi tushuniladi, ular jumlasiga ma'lumotlar fayli, hujjatlar, matnlar, grafiklar, bilimlar, audio-video axborotlar kiradi.

Byudjet jarayoni (Budgeting process) — byudjet tizimi byudjetlarini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish, ularning ijrosini nazorat qilish, byudjet tizimi byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayoni.

Byudjet jarayoni ishtirokchilari (Participants of budgeting process) — davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, davlat moliyaviy nazorat organlari, byudjet tashkilotlari va byudjet mablag'lari oluvchilar.

Byudjet so'rovi Budget inquiry (Request) — kelgusi davr uchun byudjetdan ajratiladigan mablag'larni olishga bo'lgan ehtiyojni asoslashni nazarda tutuvchi hujjat.

Byudjet tizimi byudjetlari (Budgets of budgetary system) — O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari.

Byudjet tasnifi (Classification of budget) - byudjet tizimi byudjetlarining daromadlari va xarajatlari, shuningdek Davlat byudjeti taqchilligini qoplash manbalarini guruhlashdan iborat bo'lib, byudjet tizimi byudjetlarini shakllantirish, tuzish va ijro etishni tizimlashtirish uchun foydalaniladi.

Byudjetlararo transfertlar (Transfers among the budgets) — O'zbekiston Respublikasining respublika byudjetidan Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetiga, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlariga, davlat maqsadli jamg'armalariga hamda buning aksincha o'tkaziladigan, shuningdek Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika byudjetidan, viloyatlarning viloyat byudjetlaridan va Toshkent shahrining shahar byudjetidan tumanlar va shaharlar byudjetlariga hamda buning aksincha o'tkaziladigan mablag'lar;

Verifikatsiya – (Verification) hujjatning haqiqiylikini belgilash jarayoni.

Davlat xaridlari (State purchases) — byudjet tizimi byudjetlarining mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) xaridlari.

Davlat byudjeti taqchilligi (Deficit of State budget)- muayyan davrda O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti xarajatlarining uning daromadlaridan oshib ketishidir.

Davlat byudjeti profitsiti (Proficiency of State budget) - muayyan davrda O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti daromadlarining uning xarajatlaridan oshib ketishidir.

Davlat moliyaviy nazorati – (State financial control) davlat moliya siyosatini amalga oshirish va moliyaviy xavfsizlik uchun shart-sharoitlar tashkil etilishidir.

Etkazib berish (topshirish) davri – (Filing period) pensiyalar va nafaqalarni etkazib berish (topshirish) amalga oshiriladigan joriy to'lov oyining 4-dan 28-sanasigacha bo'lgan davri.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimida fuqarolarni hisobga olish – (Accumulative pension provision of the taking to account citizens) majburiy

tartibda ishtirok etuvchi fuqarolarni ish beruvchining talabnomasiga muvofiq mazkur fuqarolarning asosiy ish joyidagi Xalq banki filialida amalga oshiriladi.

Jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlari olish huquqi – (**The right to pension payments**) Jamg'arib boriladigan pensiya tizimida ishtirok etuvchi fuqarolar pensiya to'lovlari oluvchi sifatida davlat pensiyasini olish huquqi yuzaga kelgan taqdirda olish huquqiga ega.

Jismoniy shaxslar – (**Physical Persons**) yuridik shaxslar maqomini olmasdan faoliyat ko'rsatayotgan yoki har xil sabablarga ko'ra ishlamayotgan pensionerlar, nafaqaxo'rlar va boshqalardir. Ish beruvchi bilan mehnat shartnomasi (kontrakti) yoki fuqarolik-huquqiy tarzidagi shartnoma tuzgan shaxs.

Identifikatsiya raqami – (**Identification number**) tizim ichidagi ob'ektni aniqlaydigan kod yoki nom berilishidir. Ajratma, soliqlar va pensiya to'lovlari bo'yicha axborotlarni markazlashtirish uchun individual ijtimoiy kodlarga ehtiyoj tug'iladi. Moliyaviy hujjatlashtirish bo'yicha moliyaviy axborotlar ishonchliligi va doimiyliги ta'minlash uchun, xalqaro andozalarga mos keluvchi buxgalteriya hisobining yangi andozalari qo'llanilishi uchun individual ijtimoiy kodlarni qabul qilinishi taqozo etiladi.

Ish beruvchi — (**Employer**) jismoniy shaxs bilan mehnat shartnomasi yoki fuqarolik-huquqiy tarzidagi shartnoma tuzgan va qonun hujjatlariga muvofiq sug'urta badallarini hisoblash va ushlab qolish majburiyati zimmasiga yuklatilgan yuridik shaxs, soliq agenti.

Investitsiya – (**Investment**) foyda (daromad) olish yoki ijtimoiy samaraga erishish maqsadida, davlat, yuridik va jismoniy shaxslar (investorlar) tomonidan cheklangan imkoniyatlardan samarali foylangan holda, cheklangan ehtiyojni qondirish uchun iqtisodiyotning turli sohalariga ma'lum muddatga sarflangan barcha turdagi boyliklardir.

Investorlar – (**Investors**) qimmatli qog'ozlarni sotib oladigan va bu bilan boshqalarning bo'sh moliyaviy resurslarini joylashtiradigan yuridik hamda jismoniy shaxslar.

Inflyatsiya – (Inflation) muomalda keragidan ortiqcha pul paydo bo'lishi, narx-navo o'sib, pulning qadr-qiymati, ya'ni xarid qobiliyatining pasayishi, pulning obro'sizlanishidir.

Ish staji – (Work experience) mehnat daftarchasi va ish joyidan, xizmatdan, o'qishdan yoki arxivdan berilgan boshqa hujjatlar bo'yicha aniqlangan, ishdagi tanaffuslardan qat'i nazar, qonun hujjatlariga muvofiq pensiya ta'minoti huquqini beradigan mehnat faoliyati va boshqa faoliyatning umumiy davomiyligi.

Ichki nazorat – (Internal control) tashkilot, jamg'arma oldida turgan maqsadga erishishga bo'lgan ishonchni ta'minlaydigan xamda tashkilotning barcha darajalarida (raxbardan boshlab tashkilotda vazifalarni ijro kiluvchi xodimlar) amalga oshiriladigan jarayon tushuniladi. Tashkilotda har bir xodim ichki nazorat bo'yicha o'zining majburiyatlaridan iborat «nazorat muhiti»ning umumiy atmosferasi aniqlanadi.

Kameral nazorat – (Cameral control) soliq to'lovchining huzuriga bormasdan davlat soliq xizmati organi joylashgan erda amalga oshiriladi. Soliq to'lovchi aniqlashtirilgan soliq hisobotini taqdim etish uchun nazarda tutilgan tartibda tegishli soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha tuzatilgan soliq hisobotini yoxud aniqlangan tafovutlarning asosini talabnoma taqdim etishi shart.

Kredit – (Credit) davlat, korxona tomonidan vaqtinchalik foydalanish uchun, lekin qaytib berish va foiz to'lash sharti bilan berilgan moliyaviy mablag'lar.

Ma'lumotlar bazasi – (Information bases) tartiblashning umumiy tamoyillari ko'zda tutilgan holda aniq qonun-qoidalar asosida tuzilgan hamda himoya qilinadigan va saqlanadigan ma'lumotlar yig'indisi.

Ma'lumotlar — (Informations) fuqarolarning Pensiya jamg'armasiga hisoblangan sug'urta badallari to'g'risida ma'lumot.

Mablag'larni joylashtirish – (Paste funds) pensiya tizimi mablag'laridan investitsiya va kredit resurslari sifatida, shuningdek, moliyaviy vositalarga joylashtirishda foydalanish.

Majburiy to'lovlar – (Mandatory payments) Soliq Kodeksida belgilangan davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy pul to'lovlari, bojxona to'lovlari tushuniladi.

Maxsus ish staji – (Specific work experience) xalq xo'jaligining muayyan tarmoqlarida, kasblar va lavozimlarda qonun hujjatlariga muvofiq imtiyozli pensiya ta'minoti huquqini beradigan mehnat faoliyatining davomiyligi.

Moliyaviy tranzaktsiya – (Financial transaction) mablag'larni elektron ko'rinishdagi harakati tushuniladi.

Mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar – (Income in the form of labor payments) ish beruvchi bilan mehnatga oid munosabatlarda bo'lgan va tuzilgan mehnat shartnomasiga muvofiq ishlarni bajarayotgan jismoniy shaxslarga hisoblanadigan va to'lanadigan barcha to'lovlar mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar deb e'tirof etiladi.

Moliyaviy hisobotni tayyorlash – (The preparation of financial statements) o'z vaqtida g'azna axborot tizimiga kiritilgan, byudjet tashkilotlariga etkazilgan tovarlar va xizmatlar hajmini tasdiqlovchi hujjatlar, to'lov hujjatlari va hududiy g'azna bo'limlariga topshirilgan oylik hisobotlarni nazorat qilish uchun hisobotlarni markaziy g'aznachilikda o'rnatilgan maxsus kompyuter dasturi orqali tezda umumlashtirish.

Monitoring – (Monitoring) fuqarolarga atrof-muhitda noxush o'zgarishlar bo'lishi to'g'risida o'z vaqtida axborot berish va boshqarish. Byudjet amaliyotida monitoring o'tkazish - byudjetdan ajratilgan pul mablag'lari ishlatilishining oxirgi bosqichigacha nazorat qilishdir.

Moliya yili (Financial year) — birinchi yanvardan o'ttiz birinchi dekabr kuni oxirigacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga oluvchi davr.

Moliyaviy nazorat – (Financial control) moliyaviy operatsiyalarini amalga oshirishda qonunchilikka, me'yoriy-huquqiy hujjatlarga va reglamentga qat'iy rioya qilinishini ta'minlashga, faoliyatning samaradorligini va natijaviyligini oshirishga, lavozim majburiyatlarini maqbul tarzda taqsimlanishiga, risk, xato va kamchiliklarni tezkor aniqlashga, ishonchli buxgalteriya hisobini yuritilishiga va

hisobotlarni sifatli tuzilishiga yo'naltirilgan monitoring, jarayonlar, tadbirlar va tuzilmalar majmuasidir.

Oila a'zolari – (Family members) er (xotin), ota-onalar yoki farzandlikka oluvchilar va bolalar, shu jumladan farzandlikka olinganlar.

Operatsiya kuni – (Day of operation) moliya-kredit tashkilotlarining ish kunini bir qismi yoki mijozlarga xizmat ko'rsatish va mijozlar bilash ishlash vaqti.

Pensiya – (Pension) uni olish huquqi Qonunda belgilangan shartlarga va me'yorlarga muvofiq aniqlanadigan hamda shaxslarga pensiya yoshiga to'lish, nogironlik yoki boquvchisini yo'qotganlik munosabati bilan beriladigan oylik pul to'lovi.

Pensiya va nafaqa oluvchi – (Recipient) pensioner, ijtimoiy nafaqa va boshqa to'lovlarni oluvchi, qonuniy vakil yoki qonun hujjatlariga muvofiq pensiya va nafaqalar summalarini olish huquqiga (vakolatiga) ega boshqa jismoniy shaxs.

Pensiya ta'minotida markazlashgan nazorat – (Centralized control of the provision of pensions) Pensiya jamg'armasi xarajatlarining operativ hisobi, pensiyalarni tayinlash va to'lashda noqonuniy holatlarni oldini olish va kamchilik-xatolarni operativ tarzda aniqlash imkoniyatidir.

Pensiya tayinlashni so'rab murojaat etish – (Contact to ask pension) pensiya tayinlash, pensiya miqdorini qayta hisoblab chiqish, pensiyaning bir turidan boshqa turiga o'tkazish, shuningdek ilgari to'xtatib qo'yilgan (to'xtatilgan) pensiya to'lashni belgilangan tartibda tiklash (qayta tiklash) to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limiga ariza berish.

Pensiyaga oid hujjatlar yig'majildi turadigan joy– (Accommodation of pension documents' folder) pensiya olish joyi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limi.

Pochta aloqasi ob'ektlari – (Postal services) "O'zbekiston pochta" OAJning alohida bo'linmalari (pochtamtlar, pochta aloqasi bog'lamalari, bo'limlari, punktlari).

Resurslar tejamkorligi - (Resource efficiency) resurslardan oqilona va samarali foydalanish nazarda tutiladi, moliyaviy resurslarni maqsadga muvofiq ishlatilishini anglatadi.

Risk– (Risk) «xavf-xatar», «yo'qotish», «zarar ko'rish» degan tushunchani bildiradi.

Risklarni boshqarish – (Risk management) boshqaruv organlar va davlat tashkilotlarining barcha xodimlari tomonidan amalga oshiriladigan nazorat jarayoni hisoblanadi.

Soliq huquqi – (Tax law) soliqlar va majburiy badallarni undirish va ular bilan bog'liq bo'lgan ixtisoslashgan maxsus davlat nazoratini amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy-huquqiy munosabatlar majmuidir.

Soliq nazorati – (Tax control) soliq nazorati quyidagi shakllarda amalga oshiriladi: soliq to'lovchilarni hisobga olish; soliq solish ob'ektlarini va soliq solish bilan bog'liq ob'ektlarni hisobga olish; byudjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga tushayotgan tushumlarni hisobga olish; kameral nazorat; naqd pul tushumlari kelib tushishining xronometraji; soliq tekshiruvlari.

Soliq to'lovchilar— Tax payments Soliq Kodeksiga muvofiq zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati yuklatilgan jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar va ularning alohida bo'linmalaridir.

Soliq tekshiruvi – Tax checker soliq to'lovchining moliya-xo'jalik faoliyati tekshiruvi (taftishi) shaklida amalga oshiriladi.

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati – (Commitment to pay taxes and other payments) soliq to'lovchining muayyan soliq yoki boshqa majburiy to'lovni to'lash, shuningdek Soliq Kodeksida nazarda tutilgan holatlar bo'lgan taqdirda, mavjud soliq qarzini uzish majburiyati hisoblanadi.

Foizlar – (Interest) har qanday turdagi qarz talablaridan olingan daromad, shu jumladan obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar, shuningdek depozit qo'yilmalar va boshqa qarz majburiyatlaridan olingan daromad.

Elektron pochta – (E-mail) elektron hujjatlarni masofaga uzatish shakli.

Emissiya – (Emission) pullarni va qimmatli qog'ozlarni muomalaga chiqarish.

Elektron hujjatlarning aylanishi – (Electronic documents circulation) avtomatlashtirilgan axborot tizimida elektron hujjatlarning shakllantirilishi va uzatilishining tashkil qilish sxemasi.

Emitentlar – (Issuers) qimmatli qog'ozlarni chiqaradigan va moliya re-surslarini jalb qiladigan yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi.

Xodim – (Employee) ish beruvchi bilan mehnat shartnomasi tuzgan mehnat munosabatlari sub'ekti, shu jumladan ishlaydigan pensioner yoki davlat ijtimoiy nafaqasi oluvchi ishlovchi.

G'aznachilik – (Treasury) Davlat byudjetining g'azna ijrosini ta'minlashning usuli sifatida Davlat byudjeti daromadlarini Yagona g'azna hisobvarag'ida to'planishini ta'minlaydi, byudjet mablag'laridan samarali va maqsadli sarflashning nazoratini amalga oshiradi.

Hisob hujjatlari – (Identity documents) soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish uchun asos bo'lgan birlamchi hujjatlar, buxgalteriya hisobi registrlari hamda boshqa hujjatlardan iborat.

Hujjatlar aylanishi – (Documentation) moliyaviy operatsiyalarini rasmiylashtirish va hisob-kitob ma'lumotlarini ishlashda hujjatlarning belgilangan ketma-ketlikda o'tishi.

Hujjat bilan tasdiqlangan xarajatlar – (Certified documents) operatsiya sanasini, summasini, xususiyatini aniqlash, nazorat qilish va uning ishtirokchilarini identifikatsiya qilish imkonini beradigan hujjatlar bilan tasdiqlangan xarajatlar.

Xarajatlar moddasi (An article of expenses) — byudjet tizimi byudjetlari xarajatlarining iqtisodiy yo'nalishi va to'lovlarning aniq turlari bo'yicha belgilovchi byudjet tasnifining bir qismi.

Xarajatlar smetasi (The estimate of expenses) — byudjet tashkiloti yoki byudjet mablag'lari oluvchi tomonidan moliya yili uchun tuziladigan va tasdiqlanadigan, uning uchun nazarda tutilgan byudjetdan ajratiladigan mablag'lar xarajatlar moddalari bo'yicha aks ettiriladigan hujjat.

Yakka tartibdagi hisobga olish — (Taking into account the individual) davlat ijtimoiy sug'urtasi, shu jumladan davlat pensiya ta'minoti maqsadlari uchun

ish beruvchi tomonidan har bir jismoniy shaxs bo'yicha taqdim etiladigan ma'lumotlar asosida elektron hisobni yuritish.

Yashash joyi – (Place of residence) turar joy, kvartira, xizmat turar joyi, ixtisoslashtirilgan uylar (yotoqxona, pansionat, yolg'iz keksalar uchun maxsus uy, nogironlar, faxriylar uchun internat uy va boshqalar).

Yaqin qarindoshlar – (Close relatives) er, xotin, ota-ona, bolalar, tug'ishgan hamda o'gay aka-uka va opa-singillar, bobolar, buvilar, nevaralar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

- 1.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007 y., 15-son, 152-modda; 2008 y., 52-son, 510-modda; 2011 y., 16-son, 159-modda; 2014 y., 16-son, 176-modda). <http://www.lex.uz/>
- 2.O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2016 y., 1-son, 2-modda, 17-son, 173-modda). <http://www.lex.uz/>
- 3.O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. 2013 yil. 27 dekabr. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami., 2013 y., 52-I-son. 2014 y. 36-son. 452-modda)

- 4.O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni. (O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993 y., 9-son, 338-modda).
- 5.O'zbekiston Respublikasining «Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida»gi Qonuni. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2009 y., 16-son, 197-modda; 2013 y., 18-son, 233-modda) <http://www.lex.uz/>
- 6.O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonuni. (O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993 y., 9-son, 338-modda).
- 7.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida Nizomni tasdiqlash haqida»gi 30-son Qarori. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2010 yil. 8-son. 62-modda.).
- 8.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 8 sentyabrdagi «Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huqukiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida»gi 252-son Qarori. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2011 y., 37-son. 377-modda; 2012 y., 26-27-son, 294-modda; 2013 y., 34-son, 458-modda; 2014 y., 20-son., 227-modda. 2015 y. 1-son. 4-modda).
- 9.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkazilgan sug'urta badallari to'g'risidagi ma'lumotlarni yakka tartibda hisobga olishning joriy etish chora-tadbirlari haqida»gi 90-son Qarori. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2015 y., 15-son, 179-modda).
- 10.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 18 fevraldagi «Keksalarni e'zozlash yili» Davlat dasturi to'g'risida»gi 2302-son Qarori. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2015 y., 8-son, 91-modda).

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda «O'zbekiston Respublikasi 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi 2455-son Qarori.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 27 dekabrda «O'zbekiston Respublikasi 2017 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi 2699-son Qarori.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprelda «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2909-son Qarori.
14. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirining «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlarni to'lashni tashkil etish tartibi to'g'risida»gi Yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi 6-son buyrug'i. 2015 yil. 30 yanvar. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2015 y., 9-son, 105-modda)
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoniga sharh.
16. Karimov I. «Bosh maqsadimiz-keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish». O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2013 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2013 yil. 19 yanvar.
17. Karimov I. Mamlakatimizni demokratik yangilash va modernizatsiya qilishga qaratilgan taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirish – bosh maqsadimizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 22 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2014 yil. 5 dekabr.
18. Karimov I. «2014 yil yuqori o'sish sur'atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi». O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013

yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2014 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2014 yil. 18 yanvar.

19. Karimov I.A. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat kilish – eng oliy saodatdir. –Toshkent.: O'zbekiston. NMIU. 2015. -304 b.
20. Karimov I. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.
21. [Mirziyoyev Sh.](#) Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil. 8 dekabr.
22. Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. \ Xalq so'zi. 2016 yil.
23. Abduraxmonov Q.X. Ijtimoiy soha iqtisodiyoti. Darslik. - T.: «Fan va texnologiya». 2013. - 418 b.
24. Abduraxmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. Darslik. –T.: «Mehnat». 2013. -418 b.

25. Abduraxmonov Q. X. Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi. Darslik. –T.: «Fan va texnologiya». 2012. -388 b.
26. Abulqosimov X.P. Davlatning iqtisodiy xavfsizligi. O'quv qo'llanma. –T.: «Akademiya». 2012.
27. Adam Smith. An Inquiri in to the Nature and Causes of the Weat the of Nations, New York, Random Hose. 1937. –R.326.
28. Allayarov Sh., Toshmuxammedova D. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: «IQTISOD-MOLIYA». 2014. -251b.
29. Algin A.P. Risk i ego rol v obshchestvennoy jizni. -Moskva.: Misl. 2009.
30. Barton Waring M, C. Robert Merton. Pension Finance: Putting the Risks and Costs of Defined Benefit Plans Back Under Your Control Hardcover. 2011. - 287 r.
31. Jun Peng. State and Local Pension Fund Management –USA.: «Auerbach Publications». 2008. -288 r.
32. Karchevskiy V.V., Androsova L.D., Okuneva L.P., Smirnova E.E. Tselevie byudjetnie i vnebyudjetnie fondi. Uchebnoe posobie. – M.: «Vuzovskiy uchebник». 2011. -224 s.
33. Kasimova G.A. G'aznachilik. O'quv qo'llanma. -T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2015. 472 b.
34. Kadomtseva S.V. Gosudarstvennie finansi. Uchebnoe posobie.- M.: «INFRA - M». 2010. –B.344.
35. Mixaylenko A., Polyak E. Pravovie osnovi pensionnoy sistemi Rossiyskoy Federatsii. Uchebник. – M.: «Feniks», 2007. -222 s.
36. Nosirov E.I., Mamatov B.S., Shoislomova N.K., Sharifxo'jaeva K.U. Investitsiya risklarini boshqarish. O'quv qo'llanma. – T.: «Fan va texnologiya». 2012. -148b.
37. Pensions at a Glance 2013 OECD AND G20 INDICATORS.
38. Public budgeting systems / Robert Lee, Ronald Johnson, and Philip Joyce. Ninth Edition Copyright© 2013. by Jones & Bartlett Learning, LLC, an Ascend Learning Company.-687r.

- 39.Fedorov L.V. Pensionniy fond Rossiyskoy Federatsii. Uchebnik. – M.: «Yurayt». 2012. - 396s.
40. Ortiqov O.A. Yakubov U.K., Ortiqov U.D., Baymuratov T.M. Magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash, rasmiylashtirish va himoya qilishni tashkil etish tartibi. Uslubiy qo'llanma. (Oliy ta'limning 5A23000-«Iqtisod» ta'lim sohasi ta'lim yo'nalishlari negizida tayyorlanayotgan barcha magistratura mutaxassisliklari uchun) – T.: «IQTISOD-MOLIYA».-36 b.
- 41.Xaitov A., Ziyadulaev M. O'zbekistonda pensiya ta'minoti va xorijiy tajribasi. O'quv qo'llanma. –T.: «Adolat». 2009. -172 b.

II.Monografiya, risola, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar, dissertatsiya avtoreferatlari

- 42.Abdullaev Z. Aholini ijtimoiy himoyalashda pensiya ta'minoti tizimining roli. \ Moliya. -Toshkent. 2015. -№11. – B.58-64.
- 43.Abdullaev M. Zamonaviy pensiya tizimi va uning istiqbollari. // Bozor, pul va kredit. -Toshkent. 2012. -№6. – B.8-12.
- 44.Abdullaev Z. O'zbekistonning 2015 yildagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish natijalari kelgusi taraqqiyoti mustahkam zamindir. \ Moliya. - Toshkent. 2016. -№1. – B.5-12.
- 45.Abdullaev Z. Pensiya ta'minoti tizimi va uning dolzarb muammolari. \ «Xalqaro moliya va hisob» elektron jurnali. -Toshkent. 2016. -№2. oktyabr. – B.1-11.
- 46.Axmedov M. Iqtisodiyotda «uzun» moliyaviy resurslar salmog'ini oshirishda nodavlat pensiya jamg'armasining ahamiyati. // Moliya. -Toshkent. 2012. №2. – B.13.
- 47.«Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir». O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish

- yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasini o'rganish bo'yicha ilmiy-ommabop risola. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. –T oshkent: «O'qituvchi» NMIU. 2013. -360 b.
- 48.Baev X.I. Aholini ijtimoiy himoyalashni tashkil etish va boshqarish muammolari. Monografiya. «Iqtisodiyot». –Toshkent. 2012. –B.31.
- 49.Begalov B. Pnsiya tizimida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish yo'llari. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.3-5.
- 50.Vaxabov A. Bozor munosabatlari tizimidagi ijtimoiy fondlar. Monografiya. T.: Sharq. 2003. -320 b.
- 51.Vaxabov A., Rajabov Sh. Evropa Ittifoqi mamlakatlarining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti tendentsiyalari. // Moliya. –Toshkent. 2015.- № 3.– B. 120-124.
- 52.Vahabov A.V., Raxmonov Sh.I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining pensiya tizimini isloh etishga ta'siri. Ijtimoiy hamkorlik - iqtisodiy munosabatlarni erkinlashtirish omili. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2014 yil. 16 aprel. -B.20-31.
- 53.Vahabov A.V.Milliy pensiya tizimini moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmi va amalga oshirish dastaklari. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.10-18.
- 54.Vaxabov D.R. Pensiya tizimini isloh qilishning jahon tajribasi // Moliya. – Toshkent, 2010.- № 4.– B. 21-27.
- 55.Vaxabov D.R. “Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida pensiya tizimini takomillashtirishning yo'nalishlari” mavzusi bo'yicha iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan desertatsiya avtoreferati. – Toshkent. 2012 -22 b.

56. Digital Security [Elektronniy resurs]. — Rejim dostupa: http://www.dsec.ru/about/articles/ar_compare/
57. Gracheva M.V. Upravlenie riskami v gosudarstvennix vedemstvax i opit Germanii. \ Finansi. —M.: 2012. №1. —S.66.
58. Zokirjonov M. Korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish metodlari. \ «Xalqaro moliya va hisob» elektron jurnali. -Toshkent. 2016. -№3. dekabr. — B.1-11.
59. Ziyadulaev M. Pensiya ta'minotidagi islohotlar va yaratilgan interaktiv xizmatlar. Pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.18-21.
60. Loparyov S., Shelupanov A., Analiz instrumentalnix sredstv otsenki riskov utechki informatsii v kompyuternoy seti predpriyatiya. <http://www.iso27000.ru>
61. Kasimova G., Elmurodov U. G'aznachilik sharoitida byudjet tashkilot-laridagi risklarni boshqarish. \ Birja Ekspert. 2012. №6. —B.3-6.
62. Kasimova G.A. Ijtimoiy siyosatning asosiy yo'nalishlari. Monografiya. -T.: «IQTISOD-MOLIYA». -2008. -118 b.
63. Kasimova G.A., Botirov A.A. Ijtimoiy soha: boshqarish va moliyalashtirish. Monografiya. «Tamaddun». Toshkent davlat sharqshunoslik instituti. T. 2016. -216 b.
64. Kasimova G.A. Pensiya ta'minotida ijtimoiy risklarni kamaytirish masalalari. \ Moliya. 2013 yil. №3. —B.108-112.
65. Kasimova G. Davlat moliyasini boshqarishda Byudjet Kodeksining ahamiyati. \ Moliya. -Toshkent. 2014. №1. —B.19-23.
66. Kasimova G.A. Aripov K. Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minotida xorijiy tajribalardan foydalanish. \ Biznes-Ekspert. 2013. 9-son. 50-52b.
67. Kasimova G.A., Ruxitdinov B. Pensiya jamg'armasi daromadlarini shakllantirish masalalari. \ Iqtisod va moliya. 2015. 9-son. —B.23-31.

- 68.Kasimova G.A. Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi faoliyatini takomillashtirish asosida aholi bandligini ta'minlash. \ Moliya. 2016. №1. 86-92.
- 69.Kasimova G.A. Bandlik ijtimoiy siyosatning ustuvor yo'nalishidir. \ mailto:ejurnal_tdiu@mail.ru «Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar» elektron jurnali. -Toshkent. 2016. -№6. Noyabr- dekabr. – B.1-10.
- 70.Kasimova G.A.,Tursunov J. P. Davlat maqsadli jamg'armalari mablag'larini boshqarishning dolzarb muammolari. Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishda davlat moliyaviy resurslarini oqilona boshqarishning dolzarb masalalari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2016 yil. 29 aprel. -B.74-77.
- 71.Kasimova G.A., Djoraev X.M. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti mablag'larini boshqarishda soliq idoralarining faoliyati. Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda soliq siyosatining o'rni. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2016 yil. 20 aprel. - B.75-76.
- 72.Kasimova G.A., Djoraev X.M. Pensiya ta'minotida ijtimoiy sug'urta tizimining ahamiyati. "O'zbekiston Respublikasida pensiya va sug'urta faoliyatini rivojlantirish strategiyasi: birinchi natijalar, muammolari va istiqbollari" mavzusidagi oliy o'quv yurtlariaro ilmiy-amaliy konferentsiyasidagi tezis. Toshkent moliya instituti . Toshkent. 2016 yil 21 may.
- 73.Kasimova G.A. Innovatsion rivojlanish – ijtimoiy soha taraqqiyoti omilidir. \ «Moliyachi» gazetasi. 2016 yil. mart. 3(144) son.
- 74.Kasimova G.A. G'aznachilik sharoitida Davlat byudjetini samarali boshqarish. \ «Xalqaro moliya va hisob» elektron jurnali. -Toshkent. 2016. -№3. dekabr. – B.1-11.
- 75.Kasimova G.A. Jamiyatda ijtimoiy siyosat asosida inson huquqlarining kafolatlanishi. Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan – obrazovanie i vospitanie molodeji. Materiali 4 traditsionnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Tashkent. Chast 4. Tom 4.2015 yil. 3-4 dekabr. -S.68-72.

- 76.Qosimova G.A. Innovatsion rivojlanish – ijtimoiy soha taraqqiyoti omilidir. \\
Moliyachi gazetasi. 2016 yil. mart. 3(144) son.
- 77.Kasimova G.A. G'aznachilik sharoitida Davlat byudjetini samarali boshqarish.
\ "Xalqaro moliya va hisob" elektron jurnali. -Toshkent. 2016. -№3. dekabr. –
B.1-11.
- 78.Kasimova G.A. Sog'liqni saqlash tizimi xarajatlarini rejalashtirish va
moliyalashtirishni takomillashtirish istiqbollari. \ Biznes-Ekspert. 2016 yil.
№11. –B.25-28.
- 79.Kasimova G.A. Pensiya ta'minoti xavfsizligi va ijtimoiy risklar. \ Iqtisod va
moliya. 2016 yil. №11. –B.61-70.
- 80.Kasimova G.A.,Muxitdinov A. O'zbekiston pensiya ta'minotining huquqiy
asoslari. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb
muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari
to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.126-128.
- 81.Kasimova G.A., Isroilova D. Badallarni yakka tartibda hisobga olish – pensiya
tizimining samaradorligini oshirishdir. O'zbekiston Respublikasida pensiya
ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy
anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.116-118.
- 82.Karimova Z.H., Ruxitdinov B.M. O'zbekistonda Pensiya jamg'armasi daromad
manbalarini kengaytirish yo'nalishlari. Davlat boshqaruvi tizimini isloh
qilishda moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish muammolari. Respublika
ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2015 yil. 27 fevral. -
B.191-192.
- 83.Karimova Z.H. O'zbekistonda Pensiya jamg'armasi daromad manbalarini
barqarorlashtirish. Davlat boshqaruvi tizimini isloh qilishda moliyaviy
resurslardan oqilona foydalanish muammolari. Respublika ilmiy-amaliy
anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2015 yil. 27 fevral. -B.107-109.
- 84.Mirzaev F.I. Moliyaviy risklarning turlari, tasnifi, boshqarish va baholash
usullari. Monografiya. Toshkent. Moliya. 2006. -135 b.

- 85.Mamadjanov I.T. Vektor razvitiya pensionnix sistem stran mira. Pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2014 yil. 21 noyabr. -B.21-28.
- 86.Mamadjonov I., Mirzamahmudov M. Davlat pensiya ta'minotini rivojlantirish masalalari. // Iqtisod va moliya. 2014. №5. –B.57.
- 87.Mamatov B., Azimova L. Qulay investitsion muxit –taraqqiyot omili. // Moliya. Toshkent. 2013. 2-son. – B.72.
- 88.Mamatov B., Xo'jamqulov D. Pensiya ta'minotining xorij tajribalari va xususiyatlari. \ «Xalqaro moliya va hisob» elektron jurnali. -Toshkent. 2016. - №2. oktyabr. – B.1-11.
- 89.Mamatov B. Pensiya jamgarmasining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.72-74.
- 90.Raximov M. Mehnatga haq to'lash hisobidagi muammoli jihatlar. // Moliya. – Toshkent. 2014. -№1. – B.108-112.
- 91.Rayxonov U., Musurmonova X. O'zbekistonda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga to'lanadigan sug'urta badallarining holati va rivojlanish tendentsiyalari. Pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2014 yil. 21 noyabr. B.208-210.
- 92.Smirnova E. Proizvodstvenniy risk: sushchnost i upravlenie. Monografiya. Moskva.: 2001. -125 s.
- 93.Simonov S. Texnologii i instrumentariy dlya upravleniya riskami // Jet Info. — 2003.—№ 2 (117).
- 94.Umurzakov B.X. Pensiya badali soliq to'lovlardan nima bilan farqlanadi? (Tadbirkorlar va bo'lajak pensionerlarga ko'mak sifatida).// «Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar» ilmiy elektron jurnali. 2011. № 1. –B.1-5.
- 95.Umurzakov B.X. Sotsialnie i demograficheskie osobennosti sovershenstvovaniya pensionnogo obespecheniya Uzbekistana. O'zbekiston

- Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.5-10.
96. Nuritdinova V. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida aholini ijtimoiy himoya qilish xarajatlarini moliyalashtirish masalalari. // Moliya. -Toshkent. 2013. № 5. – B.11-14.
97. Nuritdinova V. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'laridan samarali foydalanish masalalari. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.97-98.
98. Nurmuxamedova B. Aholi turmush farovonligini oshirishdagi ijtimoiy hamkorlik yo'nalishlari. Ijtimoiy hamkorlik - iqtisodiy munosabatlarni erkinlashtirish omili. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2014 yil. 16 aprel. -B.76-78.
99. Shadiev X., Nuriddinov Z. Keksalarni e'zozlash statistik ko'rsatkichlari. // Moliya. -Toshkent. 2015. -№1. – B.113-115.
100. Sharopova M. Ijtimoiy soha xarajatlaridan samarali foydalanishda nazoratning ahamiyati. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.209-211.
101. Sholdorov D. Harakatlar strategiyasida ijtimoiy soxaning ustuvor yunalishlari. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2017 yil. 24 mart -B.372-373.
102. Sharopova M. Ijtimoiy soha xarajatlari samaradorligini oshirishda byudjetdan moliyalashtirish tamoyillarining ahamiyati. // Moliya. -Toshkent. 2013. №1. – B. 32-35.
103. Haydarov N. Davlat moliyasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni. // Moliya. – Toshkent. 2015.- № 1.– B. 5-14.

104. Xalmuratov O. U., Tajiev D., Sultanov Y. U. Tashkilotlarda axborot xavfsizligiga bo'ladigan xavf-xatar baholash usuli haqida // Molodoy ucheniy. 2016. №9.5.- S.37. <http://moluch.ru/archive/113/29761/>
105. Xoshimov P.Z. Tadbirkorlikning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash kontsepsiyasi va tizimi. \ Moliya. -Toshkent. 2015. -№11. – B.20-27.
106. Qobilov Sh. Iqtisodiy xavfsizlik va uning sub'ektlar ko'lamidagi ta'minlash darajalari. \ Moliya. Toshkent. 2016. №5. –B.88-94.

III. Internet-sayti ma'lumotlari

www.lex.uz O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi.

www.treasury.uz O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi.

www.gov.uz O'zbekiston Respublikasining Hukumat portali.

www.mf.uz O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.

www.stat.uz O'zbekiston respublikasi Davlat Statistikasi Qo'mitasi.

<http://www.xb.uz> Xalq banki

<http://pfru.uz/uz/> O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi.

<http://www.soliq.uz/uz> O'zbekiston Respublikasining Davlat Soliq Qo'mitasi.

M U N D A R I J A		Bet
KIRISH		
Birinchi bo'lim		
I BOB.	“Pensiya ta’minotida nazorat” fanining mazmuni, predmeti va vazifalari	7
1.1.	“Pensiya ta’minotining nazorati” fanining predmeti va mazmuni	7
1.2.	Fanning maqsadi, tarkibiy tuzilishi va vazifalari	10
1.3.	“Pensiya ta’minotining nazorati” fanining iqtisodiy fanlar tarkibida tutgan o’rni	11
1.4.	Fanning mutaxassislik hamda boshqa maxsus fanlar bilan bog’liqligi	14
	Tayanch so’z va iboralar	15
	Takrorlash uchun savollar	15
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	15
	Test savollari	15
II BOB.	Pensiya tizimida moliyaviy nazoratning zarurligi va vazifalari	17
2.1.	Moliyaviy nazorat xususiyatlari, tamoyillari va vazifalari	17
2.1.	Davlat moliyaviy nazoratida pensiya tizimi nazoratining tutgan o’rni va xususiyatlari	25
2.3.	Pensiya tizimida moliyaviy nazoratning ahamiyati	30
2.3.	O’zbekiston Respublikasida pensiya tizimi nazoratini shakllantirishning o’ziga xos xususiyatlari va asosiy vazifalari	33
2.5.	MDH davlatlarida pensiya tizimidagi nazorat tizimini joriy etish	36

	amaliyoti	
2.6.	Pensiya tizimida nazoratni samarali tashkil etishga oid xorij tajribalari	40
	Tayanch soʻz va iboralar	45
	Takrorlash uchun savollar	46
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	46
	Test savollari	46
III BOB.	Pensiya tizimi nazoratining meʼyoriy-huquqiy asoslari	49
3.1.	Pensiya tizimida moliyaviy nazoratni tashkil etishning huquqiy-meʼyoriy asoslari	49
3.2.	Davlat pensiya taʼminoti nazoratini taʼminlovchi meʼyoriy-huquqiy hujjatlar toʻplami	55
3.3.	Oʻzbekiston Respublikasi “Fuqarolarning davlat pensiya taʼminoti toʻgʻrisida”gi Qonunining mazmuni va ahamiyati	63
3.4.	Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «Davlat pensiyalarini tayinlash va toʻlash tartibini yanada takomillashtirishga yoʻnaltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiklash toʻgʻrisida»gi Qarorining ahamiyati	72
3.5.	Pensiya taʼminotini samarali boshqarishda Oʻzbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksining ahamiyati	74
	Tayanch soʻz va iboralar	77
	Takrorlash uchun savollar	77
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	78
	Test savollari	78
IV BOB.	Pensiya taʼminoti nazoratini tashkil qilish	80
4.1.	Davlat pensiya taʼminotining tashkiliy-huquqiy asoslari	80
4.2.	Davlat pensiya taʼminoti obʼektlari va subʼektlari	83
4.3.	Davlat pensiya taʼminotining umumiy boshqarish organlari	88

4.4.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi nazorati	91
4.5.	O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasining ishtiroki	94
4.6.	Pensiya ta'minotining moliyaviy resurslarini shakllantirishga qaratilgan soliq siyosati tadbirlari	98
4.7.	Pensiya ta'minotida sug'urta badallarini hisobga olish tartibini takomillashtirish	104
	Tayanch so'z va iboralar	108
	Takrorlash uchun savollar	108
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	109
	Test savollari	109
	Ikkinchi bo'lim	
V BOB.	Pensiya ta'minotida g'aznachilik nazoratini tashkil etish	111
5.1.	G'aznachilik tizimida nazoratni tashkil etilishi	111
5.2.	G'aznachilik sharoitida nazoratni amalga oshirish chora-tadbirlari	116
5.3.	O'zbekiston Respublikasida g'aznachiligida nazoratning o'ziga xos xususiyatlari	118
5.4.	G'aznachilikning Yagona G'azna hisobvarag'i orqali nazorat	120
5.5.	Pensiya tizimi organlari tomonidan moliyaviy nazoratni amalga oshirilishi	123
5.6.	Pensiya jamg'armasining yuridik va moliyaviy majburiyatlarini G'aznachilikda qabul qilinishi va to'lovlarni amalga oshirilishi	128
5.7.	G'aznachilik tizimida pensiya nazoratini takomillashtirish	132
	Tayanch so'z va iboralar	139
	Takrorlash uchun savollar	139
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	140
	Test savollari	140

VI BOB.	Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi faoliyatidagi nazorat	142
6.1.	Moliyaviy nazorat ishlarida byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi apparati vazifalari	142
6.2.	Jamg'arma daromadlarining asosiy manbalari va daromadlarni shakllantirish jarayonlarining moliyaviy nazorati	145
6.3.	Pensiya jamg'armasi mablag'larining to'g'ri hisoblanishi, xarajatlarni to'lanishi va mablag'larni sarflanishini nazorat qilish jarayonlari	154
6.4.	Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni moliyalashtirish nazorati	160
6.5.	Jamg'arma mablag'larini shakllantirish va sarflanish hisobini yuritish uchun javobgarlik masalalari	168
	Tayanch so'z va iboralar	173
	Takrorlash uchun savollar	173
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	174
	Test savollari	174
VII BOB.	PENSIYA TA'MINOTI MABLAG'LARINI INVESTITSIYALASHDA RISKLARNI BOSHQARISH	176
7.1.	Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishda investitsiyalarning roli	176
7.2.	Jamg'arish va pensiya jamg'armalarining investitsion siyosat strategiyasi	182
7.3.	Qimmatli qog'ozlar bozorida risk darajasini belgilovchi omillar	192
7.4.	Xorijiy mamlakatlarda investitsion jarayonlarda pensiya jamg'armalari mablag'laridan foydalanish	195
7.5.	Pensiya jamg'armasining portfel investitsiyalarida risklarni nazorat qilinishi	201

7.6.	Jamg'arib boriladigan pensiya mablag'laridan investitsion maqsadlardan foydalanish	203
	Tayanch so'z va iboralar	210
	Takrorlash uchun savollar	210
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	211
	Test savollari	211
VIII BOB.	Pensiya ta'minotining axborot tizimi asosidagi nazorati	213
8.1.	O'zbekistonda fuqarolarning pensiya ta'minoti nazoratida axborot texnologiyalarining qo'llanilishi	213
8.2.	Pensiya ta'minotida fuqarolarning axborotlarga bo'lgan talabini bajarilishi	218
8.3.	Markazlashgan nazorat orqali jamg'arma xarajatlarining operativ hisobi	220
8.4.	Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarni to'lashini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida takomillashtirish	223
	Tayanch so'z va iboralar	229
	Takrorlash uchun savollar	229
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	229
	Test savollari	230
	Uchinchi bo'lim	
IX BOB.	Pensiya ta'minotining moliyaviy xavfsizligi va ijtimoiy risklarni boshqarish	232
9.1	Pensiya ta'minotini boshqarishning davlat siyosatida moliyaviy barqarorlik va xavfsizliknini ta'minlashning ahamiyati	232
9.2.	Pensiya ta'minotida xavfsizlik va nazoratning ijtimoiy-iqtisodiy zaruriyati	242

9.3.	Pensiya ta'minotida «ijtimoiy risklar» tushunchasi	249
9.4.	Pensiya ta'minotini zamonaviy usullar orqali boshqarish	257
9.5.	Pensiya ta'minoti xavfsizligi va davlat nazoratini ta'minlash islohotlari	265
9.6.	Pensiya ta'minotida axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari	271
	Tayanch so'z va iboralar	282
	Takrorlash uchun savollar	282
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	282
	Test savollari	283
X BOB.	PENSIYA TA'MINOTIDA ICHKI NAZORATNI TASHKIL QILISH	284
10.1.	Ichki nazorat – xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy-xo'jalik faoliyati nazorati	284
10.2.	Pensiya ta'minotida ichki nazoratining ahamiyati va va ijtimoiy mohiyati	288
10.3.	Xorijiy davlatlar pensiya ta'minotida ichki nazorat tizimi	295
10.4.	Pensiya jamg'armasining hududiy bo'linmalari faoliyatining ichki nazorati	298
10.5.	Pensiya va nafaqalarni to'lashda moliyaviy nazorat tadbirlarining ishchi hujjatlari	300
10.6.	Pensiya ta'minoti ichki nazorat guruhlarini shakllantirish mexanizmi va uning sub'ektlari	303
10.7.	Ichki nazorat va audit tizimining vazifalari	307
10.8.	Xorijiy davlatlar pensiya ta'minotida ichki nazorat va audit olib borilishi	313
	Tayanch so'z va iboralar	319

	Takrorlash uchun savollar	319
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	319
	Test savollari	320
XI BOB.	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PENSIYA TA'MINOTI NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH	322
11.1.	O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti nazoratining tashkiliy-huquqiy asoslarini isloh qilish	322
11.2	Davlat pensiya ta'minoti tizimida moliyaviy nazoratni takomillashtirish	328
11.3.	Pensiya ta'minoti tizimini tartibga solishning xorij tajribalari	331
11.4.	Pensiya ta'minotini samarali boshqarish asosida muammolarning hal etilishi	337
11.5.	Pensiya ta'minoti moliyaviy manbalari tushumini to'liq ta'minlash	346
11.6.	Fuqarolarning ish staji va ish haqi nazoratida sug'urta badallaridan foydalanish	348
11.7.	Pensiya ta'minoti mablag'lardan foydalanishda moliyaviy nazoratni samarali tashkil qilish	352
	Tayanch so'z va iboralar	356
	Takrorlash uchun savollar	356
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	356
	Test savollari	357
XII BOB	XORIJIY DAVLATLARDA PENSIYA TA'MINOTINING NAZORATI	359
12.4.	Xorijiy davlatlarda ijtimoiy ta'minot va pensiya tizimlarining tavsifi	359
12.5.	Xorijiy davlatlar pensiya tizimida moliyaviy nazoratni tashkil etish xususiyatlari	363

12.6.	Pensiya ta'minoti tizimida moliyaviy nazoratni takomilashtirish	367
12.7.	Xorijiy mamlakatlar pensiya islohotlarida moliyaviy nazoratning o'rni	371
12.8.	Xorijiy davlatlarda jamg'arib boriladigan pensiya tizimining moliyaviy nazorati	373
12.9.	Xorijiy mamlakatlar pensiya ta'minoti nazoratining ilg'or tajribalaridan mamlakatimizga tadbiq etish istiqbollari	375
	Tayanch so'z va iboralar	381
	Takrorlash uchun savollar	381
	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	382
	Test savollari	382
GLOSSARIY		384
ADABIYOTLAR		391
SODERJANIE		Stranitsa
VVEDENIE		
RAZDEL PERVIY		
Glava 1	TSEL, PREDMET I FUNKTsII PREDMETA "KONTROL V PENSIONNOM OBESPEChENII"	7
1.1.	Ob'ekt i znachenie predmeta "Kontrol v pensionnom obespechenii"	7
1.2.	Tsel, struktura i funktsii predmeta	10
1.3.	Rol predmeta "Kontrol v pensionnom obespechenii" v ekonomichnix predmetax	11
1.4.	Zavisimost predmeta s drugimi spetsialnimi i professionalnimi predmetami	14
	Klyuchevie slova i frazi	15
	Voprosi dlya povtoreniya	15

	Zadachi dlya samovipolneniya	15
	Testi	15
Glava 2	ZNACHENIE I FUNKTsII FINANSOVOGO KONTROLYa V PENSIONNOY SISTEME	17
2.1.	Osobennosti, printsipi i funktsii finansovogo kontrolya	17
2.1.	Osobennosti i rol kontrolya pensionnoy sistemi v gosudarstvennom finansovom kontrole	25
2.3.	Vajnost finansovogo kontrolya v pensionnoy sisteme	30
2.3.	Otlichitelnie osobennosti i osnovnie funktsii formirovaniya sistemi upravleniya pensionnimi sistemami v Respublike Uzbekistan	33
2.5.	Praktika vnedreniya sistemi kontrolya pensionnogo obespecheniya v stranax SNG	36
2.6.	Inostranniy opit effektivnogo ustanovleniya kontrolya v pensionnoy sisteme	40
	Klyuchevie slova i frazi	45
	Voprosi dlya povtoreniya	46
	Zadachi dlya samovipolneniya	46
	Testi	46
Glava 3	NORMATIVNIE-PRAVOVIE OSNOVI KONTROLYa PENSIONNOY SISTEMI	49
3.1.	Normativno-pravovie osnovi ustanovleniya finansovogo kontrolya v pensionnoy sisteme	49
3.2.	Kollektsiya normativno-pravovix dokumentov gosudarstvennogo pensionnogo obespecheniya	55
3.3.	Znachenie i vajnost «O gosudarstvennom pensionnom obespechenii grajdan» Zakon Respubliki Uzbekistan	63
3.4.	Vajnost «O poryadke naznacheniya i viplati gosudarstvennix pensi, napravlennix na dalneyshee sovershenstvovanie	72

	normativno-pravovix dokumentov» Postanovlenie Kabineta Ministrov Respubliki Uzbekistan	
3.5.	Znachenie Byudjetnogo kodeksa Respubliki Uzbekistan v effektivnom upravlenii pensionnim obespecheniem	74
	Klyuchevie slova i frazi	77
	Voprosi dlya povtoreniya	77
	Zadachi dlya samovipolneniya	78
	Testi	78
Glava 4	USTANOVKA KONTROL'Ya PENSIONNIM OBESPEChENIEM	80
4.1.	Strukturnie i pravovie osnovi gosudarstvennogo pensionnogo obespecheniya	80
4.2.	Sub'ekti i ob'ekti gosudarstvennogo pensionnogo obespecheniya	83
4.3.	Obshchego organi upravleniya gosudarstvennogo pensionnogo obespecheniya	88
4.4.	Kontrol Kaznacheystva Ministerstva finansov Respubliki Uzbekistan	91
4.5.	Uchastie Gosudarstvennogo Nalogovogo Komiteta Respubliki Uzbekistan	94
4.6.	Meri nalogovoy politiki formirovaniya finansovix resursov pensionnogo obespecheniya	98
4.7.	Sovershenstvovanie ucheta straxovix vnosov v pensionnoe obespechenie	104
	Klyuchevie slova i frazi	108
	Voprosi dlya povtoreniya	108
	Zadachi dlya samovipolneniya	109
	Testi	109
	RAZDEL VTOROY	

Glava 5	SOZDANIE KAZNACHHEY KONTROLYaV PENSIONNOM OBESPEChENII	111
5.1.	Ustanovlenie kontrolya v kaznacheyskoy sisteme	111
5.2.	Meri vnedreniya kontrolya v kaznacheystve	116
5.3.	Opredelennie osobennosti kontrolya v Kaznacheystve Respubliki Uzbekistan	118
5.4.	Upravlenie cherez Edinstvenniy Kaznacheyskiy schet Kaznacheystva	120
5.5.	Vnedrenie finansovogo kontrolya telami pensionnoy sistemi	123
5.6.	Vipolnenie yuridicheskix i finansovix obyazatelstv Pensionnogo fonda i vnedrenie platejey Kaznacheystvom	128
5.7.	Sovershenstvovanie pensionnogo kontrolya v sisteme kznacheystva	132
	Klyuchevie slova i frazi	139
	Voprosi dlya povtoreniya	139
	Zadachi dlya samovipolneniya	140
	Testi	140
Glava 6	KONTROL VNEBYuDJETNOGO PENSIONNOGO FONDA	142
6.1.	Funktsii ispolnitelnogo apparata vnebyudjetnogo Pensionnogo fonda v sdelkax finansovogo kontrolya	142
6.2.	Finansoviy kontrol protsessov formirovaniya doxodov i osnovnix istochnikov finansirovaniya	145
6.3.	Protsessi pravilnogo vichisleniya kapitala, oplati rasxodov i kontrolya rasxodov Pensionnix fondov	154
6.4.	Kontrol finansirovaniya pensiy, sotsialnix posobiy, viplat kompensatsii i drugix platejey	160
6.5.	Voprosi otvetstvennosti dlya ucheta formirovaniya i rasxodovaniya sredstv Fonda	168

	Klyuchevie slova i frazi	173
	Voprosi dlya povtoreniya	173
	Zadachi dlya samovipolneniya	174
	Testi	174
Glava 7	UPRAVLENIE RISKAMI V OBLASTI INVESTITSIIY PENSIONNIX FONDОВ	176
7.1.	Rol investitsiy v modernizatsiyu natsionalnoy ekonomiki	176
7.2.	Strategiya investitsionnoy politiki pribilnix i Pensionnix fondov	182
7.3.	Aspekti opredeleniya stepeni riska na rinke tsennix bumag	192
7.4.	Ispolzovanie pensionnix fondov v investitsionnix protsessax zarubejnix stran	195
7.5.	Upravlenie riskami v portfelnix investitsiyax Pensionnix fondov	201
7.6.	Ispolzovanie nakopitelnix pensionnix fondov v tselyax investirovaniya	203
	Klyuchevie slova i frazi	210
	Voprosi dlya povtoreniya	210
	Zadachi dlya samovipolneniya	211
	Testi	211
Glava 8	KONTROL INFORMATSIONNOY SISTEMI PENSIONNOGO OBESPEChENIYa	213
8.1.	Ispolzovanie informatsionnix texnologiy v upravlenii pensionnim obespecheniem grajdan v Uzbekistane	213
8.2.	Udovletvorenje trebovaniyam grajdan na informatsiyu v pensionnom obespechenii	218
8.3.	Operatsionniy schet rasxodov fonda cherez tsentralizovanniy kontrol	220
8.4.	Sovershenstvovanie viplati obyazatelnix vnosov v	223

	Pensionniy fond na osnove informatsionno-kommunikatsionnix texnologiy	
	Klyuchevie slova i frazi	229
	Voprosi dlya povtoreniya	229
	Zadachi dlya samovipolneniya	229
	Testi	230
	RAZDEL TRETIY	
Glava 9	Regulirovanie sotsialnix riskov i finansovoy bezopasnosti pensionnogo obespecheniya	232
9.1	Vajnost obespecheniya finansovoy bezopasnosti i stabilnosti v gosudarstvennoy politike regulirovaniya pensionnogo obespecheniya	232
9.2.	Sotsialno-ekonomicheskaya neobxodimost kontrolya i obespecheniya pensionnogo obespecheniya	242
9.3.	Kontseptsiya «sotsialnix riskov» v pensionnom obespechenii	249
9.4.	Upravlenie pensionnim obespecheniem sovremennimi metodami	257
9.5.	Reformi obespecheniya gosudarstvennogo kontrolya i obespecheniya pensionnogo obespecheniya	265
9.6.	Voprosi obespecheniya informatsionnoy bezopasnosti pensionnogo obespecheniya	271
	Klyuchevie slova i frazi	282
	Voprosi dlya povtoreniya	282
	Zadachi dlya samovipolneniya	282
	Testi	283
Glava 10	ORGANIZOVAT VNUTRENNIY KONTROL V PENSIONNOM OBESPECHENII	284
10.1.	Vnutrenniy kontrol - eto kontrol finansovo-xozyaystvennoy deyatelnosti xozyaystvuyushchix sub'ektov	284

10.2.	Sotsialnoe znachenie i vajnost vnutrennego kontrolya v pensionnom obespechenii	288
10.3.	Sistema vnutrennego kontrolya pensionnogo obespecheniya zarubejnix stran	295
10.4.	Vnutrenniy kontrol regionalnix otdeleniy Pensionnix fondov	298
10.5.	Rabochie dokumenti deyatel'nosti finansovogo kontrolya pri vplate pensiy	300
10.6.	Mexanizm formirovaniya i sub'ektov grupp vnutrennego kontrolya pensionnogo obespecheniya	303
10.7.	Funktsii sistemi vnutrennego kontrolya i audita	307
10.8.	Vnutrenniy kontrol i audit v pensionnom obespechenii inostrannix gosudarstv	313
	Klyuchevie slova i frazi	319
	Voprosi dlya povtoreniya	319
	Zadachi dlya samovipolneniya	319
	Testi	320
Glava 11	ULUCHShENIE UPRAVLENIYa PENSIONNIM OBESPEChENIEM V RESPUBLIKE UZBEKISTAN	322
11.1.	Reformirovanie organizatsionnix i pravovix osnov kontrolya pensionnogo obespecheniya v Respublike Uzbekistan	322
11.2	Sovershenstvovanie finansovogo kontrolya v sisteme gosudarstvennogo pensionnogo obespecheniya	328
11.3.	Zarubejnyy opit regulirovaniya sistemi pensionnogo obespecheniya	331
11.4.	Reshenie problem putem effektivnogo regulirovaniya pensionnogo obespecheniya	337
11.5.	Polnostyu predostavlenie finansovix istochnikov doxoda v pensionnom obespechenii	346
11.6.	Ispolzovanie straxovix viplat v kontrole za rabotoy i	348

	zarplatoy grajdan	
11.7.	Effektivnoe formirovanie finansovogo kontrolya pri ispolzovanii pensionnix fondov	352
	Klyuchevie slova i frazi	356
	Voprosi dlya povtoreniya	356
	Zadachi dlya samovipolneniya	356
	Testi	357
Glava 12	KONTROL PENSIONNOGO OBESPEChENIYa V ZARUBEJNIX STRANAX	359
12.4.	Opredelenie sotsialnogo obespecheniya i pensionnix sistem v zarubejnix stranax	359
12.5.	Osobennosti uchrejdeniya finansovogo kontrolya v pensionnix sistemax zarubejnix stran	363
12.6.	Sovershenstvovanie finansovogo kontrolya v sisteme pensionnogo obespecheniya	367
12.7.	Rol finansovogo kontrolya v pensionnix reformax zarubejnix stran	371
12.8.	Finansoviy kontrol nakopitelnoy pensionnoy sistemi v zarubejnix stranax	373
12.9.	Perspektivi vnedreniya peredovogo opita kontrolya za inostrannim pensionnim obespecheniem v nashu stranu	375
	Klyuchevie slova i frazi	381
	Voprosi dlya povtoreniya	381
	Zadachi dlya samovipolneniya	382
	Testi	382
GLOSSARIY		384
LITERATURA		391

CONTENTS		Page
INTRODUCTION		
FIRST SECTION		
Chapter 1	PURPOSE,SUBJECT AND FUNCTIONS OF THE SUBJECT OF “THE CONTROL IN PENSION PROVISION”	7
1.1.	Objectandmeaningof the subject of “The control in pension provision”	7
1.2.	Purpose, structure andfunctions of the subject	10
1.3.	Theroleofthe subject of “The control in pension provision” within economical subjects	11
1.4.	Dependance of the subject with other special and professional subjects	14
	Key words and phrases	15
	Questions for repeating	15
	Tasks for self-fulfillment	15
	Tests	15
Chapter 2	THE IMPORTANCE AND FUNCTIONS OF FINANCIAL CONTROL IN PENSION SYSTEM	17
2.1.	Features, principles and functions of financial control	17
2.1.	Features and the role the control of pension systemin state financial control	25
2.3.	Importance of financial control in pension system	30
2.3.	Distinctive features and main functions of formation of pension system control in the Republic of Uzbekistan	33
2.5.	Practice of implanting control system of pension provision in CIS countries	36

2.6.	Foreign experiences of effective establishment of control in pension system	40
	Key words and phrases	45
	Questions for repeating	46
	Tasks for self-fulfillment	46
	Tests	46
Chapter 3	NORMATIVE-LEGAL FOUNDATIONS OF THE CONTROL OF PENSION SYSTEM	49
3.1.	Normative-legal foundations of the establishment of financial control in pension system	49
3.2.	Collection of normative-legal documents of State pension provision	55
3.3.	Meaning and the importance of “About the state pension provision of citizens” Law of the Republic of Uzbekistan	63
3.4.	Importance of “About the procedure for appointment and payment of state pensions aimed at further improving the normative and legal documents” Decree of Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan	72
3.5.	Significance of Budget Code of the Republic of Uzbekistan in the effective management of pension provision	74
	Key words and phrases	77
	Questions for repeating	77
	Tasks for self-fulfillment	78
	Tests	78
Chapter 4	ORGANIZING OF PENSION PROVISION CONTROL	80
4.1.	Structural and legal foundations of State pension provision	80
4.2.	Subjects and objects of State pension provision	83
4.3.	General management bodies of State pension provision	88
4.4.	Control of the Treasury of the Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan	91

4.5.	Participation of State Tax Committee of the Republic of Uzbekistan	94
4.6.	Tax policy measures of formation of financial resources of pension provision	98
4.7.	Improvement of accounting insurance contributions in pension provision	104
	Key words and phrases	108
	Questions for repeating	108
	Tasks for self-fulfillment	109
	Tests	109
	SECOND SECTION	
Chapter 5	THE ESTABLISHMENT OF TREASURY CONTROL IN PENSION PROVISION	111
5.1.	The establishment of control in the treasury system	111
5.2.	Measures of the implementation of control in treasury	116
5.3.	Specific features of the control in the Treasury of the Republic of Uzbekistan	118
5.4.	Controlling through the Single Treasury account of the Treasury	120
5.5.	The implementation of financial control by bodies of the pension system	123
5.6.	Adoption of juridical and financial liabilities of Pension fund and the implementation of payments by Treasury	128
5.7.	Improvement of pension control in Treasury system	132
	Key words and phrases	139
	Questions for repeating	139
	Tasks for self-fulfillment	140
	Tests	140
Chapter 6	CONTROL OF EXTRABUDGETARY PENSION FUND	142

6.1.	Functionsof executive office ofextrabudgetaryPensionfundinthefinancialcontroldealings	142
6.2.	Financialcontrolofformation processesofrevenuesandmainsourcesofFund	145
6.3.	Processesofcorrectlycalculatingofcapital, thepaymentofexpensesandthecontrolofspendingofPensionfunds	154
6.4.	Controloffinancingpensions, social benefits,compensation payments andotherpayments	160
6.5.	Liability issues for accounting of formation and spending of the Fund sources	168
	Key words and phrases	173
	Questions for repeating	173
	Tasks for self-fulfillment	174
	Tests	174
Chapter 7	MANAGEMENT OF RISKS IN THE FIELD OF INVESTMENT OF PENSION FUNDS	176
7.1.	Theroleofinvestments in the modernization of the national economy	176
7.2.	InvestmentpolicystrategyofEarningsandPensionFunds	182
7.3.	AspectsofdefiningriskdegreeintheSecurities market	192
7.4.	UsageofPensionfundsintheinvestmentprocessesofforeigncountries	195
7.5.	Controllingofrisksinportfolio investmentsofPensionfunds	201
7.6.	Theuseofaccumulative pension funds in the aim of the investment	203
	Key words and phrases	210
	Questions for repeating	210
	Tasks for self-fulfillment	211
	Tests	211

Chapter 8	INFORMATION SYSTEM CONTROL OF PENSION PROVISION	213
8.1.	The use of information technologies in the control of citizens' pension provision in Uzbekistan	213
8.2.	Meeting citizens' demands for information in pension provision	218
8.3.	Fund expenditures' operating account through centralized control	220
8.4.	Improvement of the payment of compulsory contributions to Pension Fund by the basis of the information-communication technology	223
	Key words and phrases	229
	Questions for repeating	229
	Tasks for self-fulfillment	229
	Tests	230
	THIRD SECTION	
Chapter 9	REGULATING SOCIAL RISKS AND FINANCIAL SECURITY OF PENSION PROVISION	232
9.1	The importance of providing financial security and stability in state policy of regulating pension provision	232
9.2.	Social and economic necessity of control and security in pension provision	242
9.3.	The concept of "social risks" in pension provision	249
9.4.	Management of pension provision by modern methods	257
9.5.	Reforms of providing state control and security of pension provision	265
9.6.	Issues of providing information security of pension provision	271
	Key words and phrases	282
	Questions for repeating	282
	Tasks for self-fulfillment	282
	Tests	283

Chapter 10	ORGANIZING INTERNAL CONTROL IN PENSION PROVISION	284
10.1.	Internal control – is the control of financial and economic activity of economic entities	284
10.2.	Social meaning and importance of internal controlling in pension provision	288
10.3.	Internal control system of foreign countries' pension provision	295
10.4.	Internal control of regional offices of Pension funds	298
10.5.	Working documents of financial control activities in the payment of pensions	300
10.6.	The mechanism of formation and subjects of internal control groups of pension provision	303
10.7.	Functions of internal control and audit system	307
10.8.	Internal controlling and auditing in foreign countries' pension provision	313
	Key words and phrases	319
	Questions for repeating	319
	Tasks for self-fulfillment	319
	Tests	320
Chapter 11	IMPROVEMENT OF PENSION PROVISION CONTROL IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN	322
11.1.	Reforming of organizational and legal bases of pension provision control in the Republic of Uzbekistan	322
11.2	Improvement of financial control in the state pension provision system	328
11.3.	Foreign experiences of regulating of pension provision system	331
11.4.	Solving problems by effective regulating pension provision	337

11.5.	Fully providing financial sources of earnings in pension provision	346
11.6.	Using insurance payments in the control citizens' work experience and salary	348
11.7.	Effective forming of financial control in the use of pension funds	352
	Key words and phrases	356
	Questions for repeating	356
	Tasks for self-fulfillment	356
	Tests	357
Chapter 12	PENSION PROVISION CONTROL IN FOREIGN COUNTRIES	359
12.1.	Definition of social provision and pension systems in foreign countries	359
12.2.	Features of the establishment of financial control in pension systems of foreign countries	363
12.3.	Improvement of financial control in pension provision system	367
12.4.	Role of financial control in pension reforms of foreign countries	371
12.5.	Financial control of accumulative pension system in foreign countries	373
12.6.	Prospects of implementation of advanced experiences of foreign pension provision control to our country	375
	Key words and phrases	381
	Questions for repeating	381
	Tasks for self-fulfillment	382
	Tests	382
GLOSSARY		384
REFERENCES		391

ANNOTATsIYa

Ushbu darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarining takomillashtirilgan davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va namunaviy fan dasturlari bo'yicha yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish vazifasini bajarish doirasida tayyorlandi.

Darslik davlat pensiya ta'minotini tashkil etishning nazariy va amaliy masalalarini qamrab olgan bo'lib, pensiya ta'minoti nazoratining mohiyati va ahamiyati, fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlari faoliyatida nazoratni tashkil etish bo'yicha ma'lumotlar tegishli bob va paragraflarda yoritilgan.

Darslik magistraturaning 5231301 – “Pensiya ishi” ta'lim mutaxassisligii o'quv rejasidagi “Pensiya ta'minoti nazorati” fanining Namunaviy dasturiga asosan tayyorlangan va shu fanni o'qiydigan boshqa barcha ta'lim yo'nalishlari magistrantlari va professor-o'qituvchilari uchun mo'ljallangan.

ANNOTATsIYa

Danniy uchebnik podgotovlen v ramkax vipolneniya zadach Ministerstva visshego i srednego spetsialnogo obrazovaniya Respubliki Uzbekistan po sozdaniyu uchebnoy literaturi novogo pokoleniya v sootvetstvii s usovershenstvovannimi gosudarstvennimi obrazovatel-nimi standartami, uchebnimi planami i tipovimi programmami.

Uchebnik oxvativaet teoreticheskie i prakticheskie voprosi organizatsii pensionnoy obespecheniya, v nyom v sootvetstvuyushchix glavax i paragrafax osveshchayutsya informatsiya vajnosti i znachenii kontrol pensionnonogo obespecheniya, organizatsiya kontrolya deyatelnosti grajdan lichnix nakopitelnix pensionnix schetov.

Uchebnik podgotovlen v sootvetstvii s Tipovoy programmoy distsiplini "Kontrol pensionnogo obespecheniya" vxodyashchey v uchebniy plan spetsialnosti 5231301- «Pensionnoe delo" i prednaznachen dlya studentov drugix napravleniy, izuchayushchix danniy predmet i prepodavateley.

ANNOTATION

This textbook is prepared in order to perform the function of creating improved state education standards of directions and specialties of higher education, new generation's academic literature in the standards of science programs and curricula by the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan.

The textbook covers theoretical and practical issues of the establishment of pension provision, the significance and meaning of the control of pension provision, the establishment of the control in citizens' activity of personal accumulative pension accounts is described in the relevant chapters and sections.

The textbook is prepared in accordance with the standard program of "The control of pension provision" subject of the master's speciality of 5231301- "Pension work" training curriculum and is designed for all other readers of educational directions' masters and teacher – professors.

